

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО**

ВІСНИК

СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА

ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ВИПУСК 12

ТОМ 2

**Вінниця
ДонНУ імені Василя Стуса
2020**

ДонНУ імені Василя Стуса
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. Том 2 / Ред. кол. Хаджинов І. В. (голова) та ін. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. Вип. 12. Т. 2. 364 с.

Редакційна колегія
Вісника студентського наукового товариства
Донецького національного університету імені Василя Стуса

Головний редактор:

Хаджинов І. В., д-р екон. наук, професор

Відповідальні редактори:

Дороніна О. А., д-р екон. наук, професор

Пятницькова І. В., канд. іст. наук, доцент

Прямухіна Н. В., д-р екон. наук, доцент

Барібін О. І., канд. техн. наук

Леонова Н. Г., канд. хім. наук, доцент

Залужна О. О., канд. філол. наук, доцент

Оверчук В. А., д-р екон. наук, доцент

Гоцуляк Ю. В., канд. юрид. наук

Попов В. Ю., д-р філос. наук, професор

Роботи друкуються в авторській редакції, в збірці максимально зменшено втручання в обсяг та структуру відібраних до друку матеріалів. Редакційна колегія не несе відповідальності за достовірність статистичної та іншої інформації, що надано в рукописах, та залишає за собою право не розділяти поглядів деяких авторів на ті чи інші питання. Прізвища та ініціали наукового керівника – підкреслені.

*Друкується за рішенням Вченої ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 4 від «30» жовтня 2020 р.)*

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

Адреса редакції:
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к. 611;
тел.: (0432) 50-89-37;
e-mail: immilt.div@donnu.edu.ua, <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua>

ЗМІСТ

Історія та міжнародні відносини

<i>Анісов А. О.</i> Трансформація ролі НАТО в сучасній системі міжнародної безпеки.....	7
<i>Бабій І. Р.</i> Потенціал «дипломатії міста» в українсько-польських відносинах: механізми та форми реалізації	11
<i>Бердоус Д. Р.</i> Екологічність проекту «Новий Шовковий Шлях»	16
<i>Берегута В. В.</i> Особливості осмислення міжнародних відносин у міжвоєнний період 1919–1939 рр. їхніми сучасниками.....	21
<i>Бондар І. В.</i> Культурна дипломатія першої леді України.....	26
<i>Булана Є. А.</i> Європейський Союз в умовах коронакризи.....	31
<i>Воронецький О. В.</i> Особливості функціонування анархічної системи міжнародних відносин нижчого порядку організації	35
<i>Герасімова Г. А.</i> Безпекова політика Королівства Швеція.....	39
<i>Григор'єва О. О.</i> Пам'ять про Другу світову війну як засіб конструювання сучасної української національної ідентичності	44
<i>Зайцев В. О.</i> Система освіти, як інструмент антирелігійної пропаганди кінця 1940-х – середини 1960-х років в Україні.....	49
<i>Карпенко О. В.</i> Поділля за часів Гетьманату Павла Скоропадського (за матеріалами місцевої преси).....	53
<i>Касьян В. О.</i> Щодо віку ініціації у племен дніпро-донської бабинської культури.....	57
<i>Коберська А. О.</i> Культурна дипломатія України в Литві	61
<i>Коломійчук І. В.</i> Олександра Єфименко: росіянка, прийнята Україною.....	67
<i>Корпалюк В. В.</i> Шлюбна поведінка дочок С. Потоцького як вияв емансипації.....	71
<i>Корчевий М. О.</i> Постать Казимира Малевича в українському живописі.....	73
<i>Кускова С. С.</i> Музейний простір Вінниччини: проблеми та перспективи	77
<i>Магден А. І.</i> До питання історіографії арабо-ізраїльського конфлікту	81
<i>Насадюк С. А.</i> «Китайська мрія» в концепції лідерства КНР	84
<i>Норовічук О. С.</i> Проблема міграції в сучасних міжнародних відносинах: науковий дискурс	88
<i>Парчевська В. В.</i> Арт-проекти креативних індустрій – «візитівка» України	92
<i>Пилипчик Я. І.</i> Наталя Полонська-Василенко: становлення особистості нової генерації....	96
<i>Плешко І. О.</i> Шляхи врегулювання питання виходу Великої Британії з ЄС та напрямки подальшої співпраці.....	99
<i>Поліна Є. Р.</i> Європейська політика Дональда Трампа.....	105
<i>Порощук Л. В.</i> А здоровий глузд говорить... українська історія в російських підручниках	109
<i>Пятіна Д. Д.</i> Фейкові новини, як засіб інформаційної війни.....	113
<i>Семеній А. О.</i> Образ ворога у радянському українському кіно 1919–1939 рр.	116

<i>Сизонюк В. Є.</i> Проблема іміджу ісламських держав у сучасних міжнародних відносинах	121
<i>Скічко І. А.</i> Пріоритети зовнішньої політики Франції за часів Е. Макрона	124
<i>Слободянюк К. В.</i> Політика плейсбрендингу держави як інструмент реалізації національних інтересів: приклад Японії.....	129
<i>Столяренко Д. О.</i> Класичний реалізм та неореалізм в теорії міжнародних відносин: порівняльна характеристика	132
<i>Ткач О. О.</i> Жіноча розпуста та зрада у суспільній уяві українців у XVIII–XIX столітті	137
<i>Турко Т. А.</i> Російська Федерація у конфліктах на пострадянському просторі.....	141
<i>Чурбанова М. Ю.</i> Декілька слів про римського імператора Калігулу	144
<i>Яворська О. В.</i> Особливості іміджу держави Ізраїль на міжнародній арені	148

Філософія, право

<i>Борівська В. М.</i> Правові аспекти режиму інформаційного наповнення веб-сайту	153
<i>Бородата К. В.</i> Суб'єкти прав інтелектуальної власності	157
<i>Довгань Б. В.</i> Регулювання відносин у цифровому просторі: порівняльно-правовий аналіз міжнародного та національного досвіду	161
<i>Євич О. С.</i> Приватна детективна (розшукова) діяльність як новий вид господарської діяльності в Україні	167
<i>Захарчук Д. О.</i> Історико-правові аспекти політики Тетчеризму.....	172
<i>Кириченко В. В., Литвинюк Я. М.</i> Теоретико-правові аспекти інституту врегулювання спору за участі судді у цивільному процесі	176
<i>Комар Т. С.</i> Напрями реформування законодавства України щодо забезпечення прав пацієнтів.....	181
<i>Опарін К. Г.</i> Правова природа мирової угоди в цивільному процесі України.....	185
<i>Петрушко С. В.</i> Умови здійснення діяльності митним брокером: порівняльно-правовий аспект	190
<i>Савчук К. О.</i> Порівняльно-правовий аналіз договору комерційної концесії та договору франчайзингу.....	195
<i>Сушко А. О.</i> Щодо договору як підстави виникнення відносин з виробництва та розповсюдження реклами.....	201

Філологія

<i>Бакус Н. В.</i> Ціннісні орієнтації в книзі для дітей Тані Стус «Моя Ба»	206
<i>Віннічук Є. Г.</i> Аналіз мовного наповнення політичних листівок: на матеріалі виборів 2019 року.....	210
<i>Вусик Г. М.</i> Сучасний політичний дискурс як об'єкт лінгвістичних досліджень.....	213
<i>Галюк А. В.</i> Політичний плакат: співвідношення вербального й візуального складників.....	217

<i>Гамоліна У. В.</i> Жіноча проза як феномен української літератури	224
<i>Голомоз О. С., Дмитришин А. В.</i> Політичний і рекламний дискурси в сучасному соціокультурному просторі: лінгвокультурологічний і аксіологічний аспекти	227
<i>Ель Тахраві Б. Б.</i> Особливості перекладу реалій	232
<i>Каплуненко В. О.</i> Основні підходи до визначення поняття соціальні медіа (огляд зарубіжних та вітчизняних досліджень)	236
<i>Мачуліна Т. В.</i> Конотативні оніми у публіцистичному тексті	240
<i>Новожилова Д. О.</i> Фразеологічні одиниці з компонентом на позначення фруктів в англійській мові.....	244
<i>Півторак Д. С.</i> Графологічний аспект дослідження мовної особистості	249
<i>Прокопська М. Б.</i> Функціональні та лексико-семантичні особливості метафоричних позначень рис характеру людини в німецькій мові	253
<i>Пужак Г. С.</i> Особливості текстів територіального маркетингу в німецькій та українській мовах	257
<i>Савчук І. С.</i> Семантичні особливості англійських журнальних заголовків (на матеріалі видання «National Geographic»)	261
<i>Смешняк Д. Р.</i> Структурно-семантична характеристика іменників словотвірного гнізда дієслова <i>ходити</i> в українській та англійській мовах.....	265
<i>Студілко О. О.</i> Трансформація життєвого жанру у художній інтерпретації Г. Квітки-Основ'яненка (повість «Маруся»)	268
<i>Хитрич Т. В.</i> Теоретичний аналіз специфіки психічних станів працівників сучасного насіннєвого виробництва.....	273
<i>Цибрій В. І.</i> Особливості компаративних ідіом в англійській мові	278
<i>Штифаненко І. О.</i> Структурні особливості іменників на позначення засобів косметики та косметології в сучасній німецькій мові.....	283
<i>Юречко Д. О.</i> Структурно-семантичні особливості скорочень у соціальній мережі Твіттер	287

Економічні науки

<i>Вісіцька Д. О.</i> Сучасні підходи оцінки ефективності процесу рекрутингу в організації ...	291
<i>Вронський М. О.</i> Зміст категорії HR-аналітика та її розвиток в українських компаніях....	295
<i>Говоруха М. Р.</i> Аналіз закономірностей розвитку сільського господарства України: просторовий аспект	298
<i>Левченко О. В.</i> Ревіталізація: історія, досвід і перспективи просторового розвитку	305
<i>Лесік Є. С.</i> Ідентифікація витрат на відновлення та поліпшення основних засобів як основа ефективного управління ними.....	310
<i>Пивошенко А. М.</i> Теоретичні підходи до формування структури компенсаційного пакету в корпоративній мотиваційній системі.....	314
<i>Цыбрук Е. А.</i> Характеристики и тенденции международного рынка образовательных услуг	318
<i>Черешнюк А. М.</i> Оцінка інвестиції у людський капітал закладу культури	324

<i>Черниш Н. В.</i> Дослідження впливу макроекономічних чинників на обсяги інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні	329
--	-----

Природничі та технічні науки

<i>Базилик А. В.</i> Розробка математичного кроссенсу для учнів 5 класу загальноосвітньої школи засобами логічного мислення	334
<i>Загика А. В.</i> Застосування вебінарів при вивченні математичних дисциплін у ЗВО	337
<i>Кравчук О. С.</i> Використання соціальних медіа для активізації навчального процесу на заняттях з вищої математики	341
<i>Латынцев И.С.</i> Система бесконтактного управления роботом-манипулятором	346
<i>Малова Т. І.</i> Поширення, діагностика і профілактика фасціольозу великої рогатої худоби	351
<i>Погоріла Ю. В.</i> Інформаційно-комунікативна діяльність підприємств поштового зв'язку України.....	355
<i>Широков Р. Ю.</i> Інтелектуальна система аналізу і прогнозування результатів соціологічних досліджень	359

ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 327:321.01

ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЛІ НАТО В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

А. О. Анісов, М. І. Прихненко

Анотація. У даній статті розглядається проблематика новітніх загроз для сучасного світу. Зокрема, висвітлюється процес усвідомлення НАТО своєї ролі, як організації, що покликана зберегти систему міжнародної безпеки. Окреслюються наслідки трансформації, у результаті яких альянс взяв на себе відповідальність протидіяти новим небезпекам, котрі в будь-який момент можуть обрушитися не лише на Євроатлантичний простір, а й на весь світ.

Ключові слова: НАТО, нові загрози, гібридна війна, інформаційна війна, тероризм.

Сучасний устрій часто відрізняється від укладу попередніх століть. Не є винятковою і сфера міжнародних відносин – в умовах глобалізації та стрімкого розвитку цифрових технологій ми неодноразово зіштовхуємося зі змінами на світовій політичній арені, що виражаються новими способами взаємодії її суб'єктів. Під час таких взаємозв'язків міжнародні актори неодноразово можуть зіштовхуватися з різними загрозами, особливо, якщо це стосується взаємодії представників різних центрів сили. Тому, в умовах мінливого світового устрою, є вкрай важливим звертати увагу на можливість виникнення нових загроз, що цілком природньо можуть з'явитися в середовищі, яке, у свою чергу, також постійно зазнає змін. Враховуючи історичний фактор, трансформація формату зв'язку для відносин між державами не є критичним явищем, однак далеко не в усіх сферах.

Заглиблюючись у сферу природи глобальних конфліктів та їх подальшого перебігу ми зіштовхуємося з появою докорінно нових явищ. Результат, до якого можуть призвести останні, залишається дискусійним, оскільки дані способи боротьби в активному застосуванні знаходяться не надто тривалий час, а тому поки аналізу піддаються лише окремі випадки. Наразі йдеться про такі нові види міждержавної взаємодії як гібридні та інформаційні війни. Перша за своєю природою не існує без останньої, у той час як виключно інформаційна війна має місце бути як самостійна одиниця.

Для кращого розуміння розглянемо дефініції поданих вище понять. Гібридна війна виступає комбінацією військових елементів і масового впливу на суспільство засобами пропаганди та дезінформації [1]. Американський підполковник Даніель Ласіка описує гібридну війну як злиття різних методів і теорій війни шляхом її ведення на різних рівнях та в різних сферах, поєднуючи одночасно багатьох дійових осіб, розкиданих у часі і просторі задля досягнення основної воєнної цілі [2, с. 3]. У повній мірі явище гібридної війни варто розуміти як сукупність класичних воєнних заходів разом із застосування інформаційної зброї та проявами тероризму. Інформаційна ж війна є викладенням наявної інформації у спосіб, що здатний сформувати необхідну громадську думку. Вона ототожнюється з поняттям психологічної війни, іноді застосовується навіть таке інтегроване поняття як «інформаційно-психологічна війна». У такому контексті це явище подається як «...сукупність форм, методів та засобів впливу на людей із метою зміни їх психологічних характеристик, а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому в бажаному напрямку» [3, с. 96]. У рамках того ж дефініціювання інформаційні війни також піддають класифікації, поділяючи на конструктивні та деструктивні. Перший різновид спрямований на посилення різних складових частин суспільства, зокрема політичної, психологічної, ідеологічної тощо. У той час як другий

вживається для створення дестабілізованої ситуації при подальшій підтримці окремих центрів цієї дестабілізації [3, с. 96].

При цьому, якщо конструктивізм в інформаційній боротьбі може виступати просто інструментом політичного впливу провладних структур, то деструктивний вияв цього явища якраз таки і виступає невід'ємним елементом будь-якої гібридної війни, що робить його ще більш загрозливим як для окремих держав, так і для міжнародної безпеки в цілому.

Обидва вищезазначені явища можуть значною мірою впливати на безпосередньо міжнародні відносини не менше, ніж тероризм. У середовищі з високим проникненням інформаційних інструментів ворожого суб'єкта вкрай важким для реципієнтів інформації в особі пересічних громадян є отримання достеменно перевіреної інформації та реальних фактів. Особливо це майже неможливо зробити в умовах, коли переважна більшість медіа ресурсів на тій території також контролюються іншою стороною, що явно не є зацікавленою в доставці якісних матеріалів.

Власне, сенс обох явищ полягає у реалізації різновекторних підходів, проте на практиці вони, як правило, застосовуються спільно. Дані нові формації протистояння в сучасності і розглядаються в якості нової світової загрози.

За останні шість років стосовно гібридної війни в нас вибудувався асоціативний ланцюг переважно в контексті подій на Сході України. Але практика реалізації такого явища жодним чином не була зосереджена виключно на території нашої держави. На хвилях новітнього розвитку відносин міждержавного характеру гібридна війна постає одним із основних інструментів сучасного протистояння, що виникло на заміну стану холодної війни [3, 16]. Наразі серйозно занепокоєною є Євроатлантична спільнота, яка у своє чергу намагається віднайти шляхи протидії новій загрозі. Країни-члени НАТО, численна кількість яких є членами Європейського Союзу стабільно продовжують вбачати пріоритетність у збереженні таких ключових європейських цінностей, як мир і стабільність, шукаючи рішення у продовженні зміцнення колективної безпеки [4, 36].

У таких умовах пріоритетним завданням залишається визначити роль НАТО в межах сучасної системи міжнародної безпеки, як організації, що фактично взяла на себе відповідальність створювати та впроваджувати механізми протидії новим викликам. Враховуючи ці аспекти, Північноатлантичний альянс не може залишатися осторонь осередків нових загроз, натомість, повинен забезпечувати комплексну оцінку наявних обставин і, окрім пропозицій щодо врегулювання проблемних ситуацій, брати активну участь в їх реалізації, власноруч даючи відсіч гібридним небезпекам.

До основних визначальних складових гібридної війни належить тероризм, ключовим фактором якого є несанкціоноване насилля [5]. Різновиду агресії такого характеру, на відміну від класичних бойових дій, з боку міжнародного права не надано жодного обмеженнями, а акти діяльності, як правило, є непередбачуваним. Свого часу на США значною мірою вплинув інцидент 11-го березня 2001 року. Таким способом фактично показують, що ретельно спланований терористичний акт може завдати значущого удару навіть по наддержаві. Це змушує серйозно турбуватися і європейську спільноту, сумарний військовий потенціал якої хоч і є другим у світі за потужністю, проте, усе таки, після США.

На цьому, однак, перелік новітніх загроз не закінчується. За клопотанням Європарламенту останнім часом все більше постає ризик безпеки у кіберпросторі. У 2013 році Європейська комісія офіційно затвердила підхід, що поширює на кіберпростір існуючі закони, прирівнюючи його до суші, моря, повітря та космосу [4, 36]. Реалізація інфраструктури кібербезпеки є досить масштабним процесом, враховуючи, що сама варіативність завдання шкоди в цифровій галузі є дуже широкою. Сюди можна віднести як звичайну кібератаку без використання фізичної сили, так і використання гібридних технологій, що дозволяють залучати безпілотників до місць бойових дій [4, 11].

За обставин поточного різноманіття сучасного виду загроз перед НАТО, як безпековою організацією, постає важливе завдання визначення своєї нової місії на міжнародній арені. Відтак, за даними офіційного веб-сайту НАТО, мета організації

полягає в гарантуванні свободи та безпеки своїх членів політичними та військовими засобами. До політичних відноситься пропагування демократичних цінностей та надання можливості членам консультуватися й співпрацювати з питань оборони та безпеки, щоб вирішувати проблеми, вибудовувати довіру і, зрештою, запобігати конфліктам. У рамках військових засобів НАТО прагне мирного вирішення суперечок. Якщо дипломатичні зусилля зазнають невдач, організація має повноваження проводити військові операції з управління кризовими ситуаціями. Вони провадяться відповідно до пункту колективного захисту установчого договору НАТО – Статті 5 Вашингтонського договору, або за мандатом Організації Об'єднаних Націй, окремо чи у кооперації з іншими країнами та міжнародними організаціями [6].

Відносини між північноамериканськими та європейськими членами Альянсу виступають основою НАТО [7]. На всіх етапах існування та розвитку організації справжніми світовими осередками демократії виступали Сполучені Штати та країни Європи, а тому, для втілення їхньої спільної цілі у вигляді розповсюдження ідеї демократичного устрою, вкрай важливим було зберегти насамперед рівновагу всередині блоку на навчитися координувати роботу організації попри можливі політичні розбіжності.

Хоч у документах Альянсу діяльність передбачає застосування двох засобів із моменту заснування, однак, в силу наявної тоді тотальної конфронтації, усе ж таки більшою мірою переважав військовий характер організації. Після офіційного закінчення «холодної війни» організація змогла спрямувати свою політику на досягнення статутного балансу, шляхом комбінування військових та дипломатичних аспектів у ході свого функціонування. Так у 1991 році НАТО було налагоджено зв'язок із колишніми сторонами Варшавського договору (комуністичного військового альянсу, створеного Радянським Союзом у 1955 році на протидію НАТО). У 1999 році уже колишні члени Варшавського договору (Угорщина, Польща та Чехія) стали обмеженими партнерами НАТО в якості членів Ради Росія-НАТО. Ще сім країн (Естонія, Латвія, Литва, Словенія, Болгарія, Румунія та Словаччина) були офіційно прийняті до складу НАТО у квітні 2004 року [7].

Із часом свого існування Альянс посилюється і зміцнює зв'язки між його членами, постійно посилюючи до цього їхній інтерес. Сам же договір виступив моделлю для інших колективних угод з питань безпеки.

У той же час діяльність НАТО вже не обмежується лише Європою. З 1990-1991 років Альянс поступово збільшував зв'язок з іншими країнами. Він допоміг ООН шляхом направлення миротворчих сил та миротворчих операцій. Перша співпраця з ООН відбулася в Югославії у 1992 році. Після цього вона розпочала миротворчу діяльність поза Європою, направляючи війська до Іраку, Афганістану, Судану, Косово та інших держав [8].

Згодом НАТО довелося вдатися до розширення своєї ролі, аби включитися у війну з тероризмом на міжнародному рівні після теракту 11 вересня 2001 року на світовий торговий центр, який розцінювався як напад на Сполучені Штати [8].

До щоденної діяльності відносяться постійні консультації країн-членів та ухвалення рішень щодо питань безпеки на всіх рівнях та в різних сферах. «Рішення НАТО» – це вираження спільної волі всіх 30 країн-членів, з урахуванням того, що всі рішення, за визначенням офіційних ресурсів організації, приймаються консенсусом [6]. Ще, у рамках планових засідань, сотні посадовців, а також цивільні та військові експерти щодня приходять до штаб-квартири НАТО заради стратегічного обігу інформацією, обміну ідеями та допомоги в процесі підготовки результату вирішення того чи іншого питання, у разі такої необхідності в межах співробітництва з національними делегаціями та персоналом штабу НАТО.

До партнерства на уже більш масштабному рівні залучені також 40 держав, які не є членами НАТО, однак реалізують діяльність у сфері співробітництва з широкого кола політичних аспектів та питань безпеки. Такі країни беруть участь у веденні діалогу та практичній співпраці з Альянсом і значно сприяють операціям та місіям під керівництвом організації [6]. Проте, країни-партнери не мають тих же повноважень в ухваленні рішень, як країни-члени. До кола партнерів відноситься і Україна.

У ході аналізу інформації з офіційних ресурсів можна помітити, що сам Альянс жодного разу відверто не вказує на свою спрямованість щодо боротьби із конкретними загрозами сьогодення як тероризм та решта глобальних явищ. У статуті організації увага привертається до максимально мирного вирішення будь-яких проблем, за наявності такої можливості (Стаття 1) та необхідності постійного консультування членів за потенційного виникнення загрози їхній територіальній чи політичній безпеці (Стаття 4) [9]. Тим не менш, у розділі тем офіційного веб-сайту НАТО розташовується інформативна онлайн сторінка, присвячена протидії тероризму [10]. У такий спосіб, фактична діяльність Альянсу і, відповідно, його роль в рамках сучасної системи міжнародної безпеки швидше за все витікають саме з положення про прагнення встановлення та збереження миру, постаючи саме в якості наслідку.

Такими ж способами альянс намагається вживати заходів щодо сторін, які порушили укладені з ними угоди, використовуючи різного роду важелі вплив. Так, наприклад, 2-го серпня 2019 року було оголошено заяву Північноатлантичної ради щодо чергового порушення Російською Федерацією угоди із США про обмеження використання ракет середньої та малої дальності. У зв'язку із дотриманням Сполученими Штатами цієї угоди зі своєї сторони, останні вирішили в односторонньому порядку розірвати угоду з причини постійного порушення її положень Росією. НАТО ж у свою чергу підтримала рішення США та розпочала розробку пакету мір, яких в майбутньому можна було б вжити стосовно РФ. Зокрема, було погоджено алгоритм процесу протидії сил Альянсу у разі виникнення агресії [11].

Значним інструментом піднесення організації виступає план зі збільшення рівня фінансування. Країни-члени НАТО планують довести витрати на оборону до 2 % від ВВП до 2024 року.

Іншим засобом збереження НАТО й досі виступає політика розширення, що сьогодні виражається в межах програми східного партнерства. Якщо ж у період холодної війни країнам демократичного спрямування доводилося закріплювати наявність буферної зони, через тогочасну загрозу під виглядом активних бойових дій, то на сьогодні для Заходу партнерство з країнами Східної Європи є важливим з урахуванням потенційно можливого дипломатичного впливу на світову політику. У межах програми і відбувається взаємодія НАТО з Україною, яка до того ж виступає одним із стратегічних партнерів США поза НАТО. Організація Північноатлантичного договору регулярно надає всебічну дипломатичну підтримку Україні, очікуючи, у свою чергу, впровадженням з боку останньої необхідних реформ для наближення до європейських стандартів, що є неодмінно важливим для Заходу [12]. Статут НАТО не передбачає надання військової допомоги державам, що не є частиною Альянсу, тому НАТО надає Україні дипломатичну та фінансову підтримку, а також допомогу в таких сферах, як медична реабілітація, командування, управління, логістика та координування ЗСУ на всіх етапах реформ [13].

Таким чином, сучасний стан міжнародних відносин доводить актуалізацію новітніх проблем у вигляді гібридної загрози, інформаційної війни та безпеки у кіберпросторі. Із цього приводу публікуються офіційні документи країн-членів НАТО, які можуть розкрити позицію Альянсу та показати серйозне занепокоєння з приводу власної безпеки. Це стає приводом для розробки заходів попередження загроз та посилення власне військової потенціалу для можливості протистояння у разі необхідності. За останніх подій Україна перебуває в епіцентрі гібридного протистояння сучасності, що надає проблемам такого характеру особливої актуальності для нашої держави. Однак, у рамках співпраці Захід докладає зусиль задля надання різновекторної підтримки щодо забезпечення та розвитку демократичного порядку на теренах партнерського простору євроатлантичних країн.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблематика новейших угроз современного мира. В частности, освещается процесс осознания НАТО своей роли, как организации, которая призвана сохранить систему международной безопасности. Определяются последствия трансформации, в результате которых альянс взял на себя ответственность противодействовать новым опасностям, которые в любой момент могут обрушиться не только на Евроатлантическое пространство, но и на весь мир.

Ключевые слова: НАТО, новые угрозы, гибридная война, информационная война, терроризм.

Abstract. This article examines the latest threats to the modern world. In particular, it highlights the process of recognizing NATO's role as an organization committed to maintain the international security system. The

consequences of the transformation are outlined. As a result of this process the Alliance has taken on the responsibility of countering new threats that can hit not only the Euro-Atlantic area but the entire world at any time.

Key words: NATO, new threats, hybrid war, information war, terrorism.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Варкентин А. «Гібридна війна» – нова угроза или пропагандистский трюк? *Німецька хвиля*. URL: <https://www.dw.com/ru/гибридная-война-новая-угроза-или-пропагандистский-трюк/a-18278421> (дата звернення: 03.04.2020).
2. Mair J., Packham C. NATO needs to address China's rise, says Stoltenberg. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/article/us-australia-nato/nato-needs-to-address-chinas-rise-says-stoltenberg-idUSKCN1UX0YX> (Last accessed: 30.04.2020).
3. Місько В. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, Харків: Фоліо, 2017. 496 с.
4. Trimintzios P. Cybersecurity in the EU Common Security and Defence Policy (CSDP): Challenges and risks for the EU. *Brussels: Scientific Foresight Unit (STOA), European Parliamentary Research Service, European Parliament (2017)*.
5. Фітьо А. Що таке «гібридна війна» і чи можливий в Україні радіоактивний тероризм? *Гал-Інфо*. URL: https://galinfo.com.ua/articles/shcho_take_gibrydna_viyina_i_chy_mozhlyvyu_v_ukraini_radioaktyvnyy_teroryzm_176600.html (дата звернення: 03.04.2020).
6. Who is NATO? NATO's official Website. URL: <https://www.nato.int/nato-welcome/index.html> (Last accessed: 30.04.2020).
7. Role of North Atlantic Treaty Organization. LawTeacher, 2013. URL: <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/international-law/role-of-north-atlantic-treaty-organization-international-law-essay.php> (Last accessed: 30.04.2020).
8. Operations and missions: past and present. NATO's official Website. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_52060.htm?selectedLocale=en (Last accessed: 30.04.2020).
9. Official text: The North Atlantic Treaty, Washington D.C. – 4 April 1949. NATO's official website. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm (Last accessed: 30.04.2020).
10. Countering Terrorism. Topics. NATO's official website. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_77646.htm (Last accessed: 30.04.2020).
11. Statement by the North Atlantic Council on the Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty. *NATO: Official Texts*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_168164.htm?selectedLocale=en (Last accessed: 03.04.2020).
12. Statement of the NATO-Ukraine Commission. *NATO: Official Texts*. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_170408.htm?selectedLocale=en (Last accessed: 03.04.2020).
13. Степанюк О. Рівень підтримки НАТО України за останні роки безпрецедентний. *АрміяІнформ*. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/09/riven-pidtrymky-nato-ukrayiny-za-ostanni-roky-bezpreczedentnyj/> (дата звернення: 03.04.2020).

УДК:327:341.71(477+438)

ПОТЕНЦІАЛ «ДИПЛОМАТІЇ МІСТА» В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИНАХ: МЕХАНІЗМИ ТА ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

І. Р. Бабій, І. В. Богінська

Анотація: У даному дослідженні з'ясовано роль та потенціал застосування «дипломатії міста», як одного з механізмів «м'якої сили», для налагодження партнерської взаємодії між польськими та українськими муніципальними центрами й разом з цим для покращення відносин між Україною та Польщею. Стосунки між якими хоча й характеризуються відсутністю конфронтаційності, тим не менш не позбавлені проблем, особливо через різні інтерпретації спільного історичного минулого. Саме тому було визначено спектр інструментів, котрі можуть застосовувати міста для створення привабливості та порозуміння культур, зокрема через використання мистецьких форм на даному етапі міжміських відносин. Специфіку дипломатії польських та українських міст досліджено на основі порівняльного методу.

Ключові слова: «дипломатія міста», міста-побратими, Польща, Україна, культура.

Однією з характерних ознак дипломатії ХХІ ст. є її демократизація. Завдяки глобалізаційним тенденціям, розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, урізноманітненню майданчиків для взаємодії на міжнародному рівні, традиційна

дипломатія вже не може самотужки задовольнити всі потреби держави та її громадян. Саме тому, дедалі помітнішим в офіційному дискурсі та практиці міжнародних відносин є звернення до концепції «м'якої сили». Зважаючи на зростаючу значущість міст, як цивілізаційних центрів, «дипломатія міста» стає більш популярною серед представників муніципальної влади та є яскравим проявом «м'якої сили» в міжнародних відносинах. Вона здатна сприяти налагодженню контактів між населенням, вирішенню нагальних проблем міста завдяки обміну досвідом із іншими містами, діалогу культур та поширенню позитивної інформації про місто й країну в цілому. Хоча Польща та Україна мають давні історичні традиції взаємодії між містами Імпульсом для нового етапу стали процеси демократизації початку 1990-х рр., коли міста поступово ставали дедалі більш самостійними центрами політичного, економічного і культурного життя. Муніципальна влада таких міст почала шукати нові можливості для просування свого міста, в тому числі проводячи «власну дипломатію» у публічній і культурній сферах. Це є також актуальним для теперішнього стану українсько-польських відносин, які не позбавлені проблем через різні інтерпретації спільного історичного минулого. Тому дипломатія польських і українських міст може відігравати роль своєрідного запобіжника для нормальних міждержавних відносин.

Останні роки характеризуються збільшенням кількості праць, присвячених «дипломатії міста». Особливу роль міста як суб'єкта міжнародних відносин досліджують М. Акуто [1], М. Алаборова [2], Р. Ван дер Плуйм [3], Ю. В. Жага [4] тощо. Так, Б. Сурмач [5] фокусується переважно на особливостях розвитку польських міст у сфері культурної дипломатії. Цю тему розвиває М. Фурманкевич [6], який зосереджується насамперед на відносинах міст-побратимів. Спроможності міст до проведення «дипломатії міста» вивчають на основі польського досвіду М. Цісек-Павлак [7], Д. Латусик [8], М. Рінейська-Кледановіч [9]. В українському контексті цим питанням займаються К. Закоморна [10], К. Новіцька [11]. Використання засобів культури та мистецтва у «дипломатії міста» досліджують Л. Лагіард [12], М. Чернець [13]. Проблема українсько-польської взаємодії міст-побратимів присвячені роботи О. Богородецької [14, 15, 16, 17]. Разом з Н. Сидоренко [18] дослідниці з'ясували питання щодо активізації міжнародної діяльності міст-побратимів.

Джерельну базу дослідження складають інформаційні матеріали, розміщені на офіційних сайтах, обраних для аналізу польських і українських міст, та новинні повідомлення у ЗМІ, що стосуються тематики «дипломатії міста».

Метою даної статті є з'ясування особливостей «дипломатії міста» як окремого виду публічної дипломатії та механізмів його практичної реалізації на прикладі культурної взаємодії польських і українських міст.

Інтерес до вивчення «дипломатії міста», як особливого виду дипломатичних стосунків, виник у міжнародних відносинах на хвилі популярності ліберально-транснаціоналістичних теорій, які визнавали вплив недержавних акторів на міжнародні відносини. Міста серед цих міжнародних акторів були охарактеризовані як територіальні актори, а їхня дипломатія як «мікродипломатія» (Дучачек) або ж «парадипломатія» (Бутлер), яка є меншою у порівнянні з державною «макродипломатією» та існує одночасно з нею. Хокінг, пояснюючи поняття «парадипломатія», стверджував, що міська дипломатія не є паралельною, тобто протилежною за своїм напрямком до державної, а швидше виступає її інтегральною складовою [5, 9]. Отож, можемо визначити «дипломатію міста» як діяльність муніципальної влади, спрямовану на співробітництво з муніципальною владою міст поза межами держави, з міжнародними організаціями та іншими суб'єктами політики з метою обміну досвідом щодо місцевого врядування, забезпечення охорони навколишнього середовища, економічного розвитку муніципалітету й залучення інвестицій у місто, а також просування бренду міста, формування його іміджу і розвитку туризму.

Поява широкого спектру зв'язків між містами дозволяє говорити про наявність транснаціональних муніципальних мереж (Transnational Municipal Networks), які

Бенджамін Леффел та Мішель Акуто визначають як неурядові організації, які сприяють обміну знаннями та ресурсами з питань управління містом між керівниками міського самоврядування з усього світу. ТМН дозволили керівникам органів місцевого самоврядування безпосередньо робити внесок у питання глобального управління способами, які раніше не були можливими [19, 12]. Найбільш активними у дипломатичній площині є великі міста з високорозвинутою культурою та економікою. Це дозволяє їм легше просувати свої інтереси у взаємодії у глобальних мережах міст. Вони є інкубаторами культурних, соціальних й політичних інновацій. Як правильно Бенджамін Барбер зазначив у своїй роботі «If mayors ruled the world. Dysfunctional nations Rising Cities»: «Цивілізація походить з міст» [5, 8].

Ван дер Плюйм у своїх дослідженнях визначає шість вимірів «дипломатії міста» [3,19]. Традиційно велику роль в міській дипломатії покладено на культурну складову, з якої починався міський рух: вона й зараз є ефективним способом його підтримки. Міста у практиці культурної дипломатії можуть застосовувати достатньо широкий набір механізмів: це і створення міжнародних мереж міст, які опікуються виключно культурною тематикою, і робота над розвитком даного напрямку в складі таких багатофункціональних мереж як Eurocities, UCLG, тощо. Досить часто це можуть бути проєкти на треку співпраці місто-місто або ж участь в окремих міжнародних урядових програмах, розроблених спеціально для міст. Одним з найбільш яскравих прикладів такої програми є European Capital of Culture. Таким чином, відома на сьогодні практика «дипломатії міста», створила достатньо багато моделей, якими можуть послуговуватися як зразком ті міста, які тільки стають на шлях «дипломатії міста». При цьому, вони можуть трансформувати ці механізми під впливом власних реалій й створювати тим самим нові, цікаві кейси для аналізу.

З огляду на вищезазначене, польські або українські міста є дещо новачками. Самостійний розвиток практики «дипломатії міста» в Україні та Польщі розпочався лише на початку 1990-х рр. і є ознакою демократичних перетворень у них. Адже відносини польських і радянських міст-побратимів, які існували до розпаду СРСР та саморозпуску ОВД, мали зовсім іншу основу, перебували під постійним наглядом і контролем з боку державних і партійних органів. На початку 1990-х рр. поновлювалися і укладалися численні угоди між польськими та українськими містами, насамперед між обласними центрами та центрами воєводств, а також містами, в яких проживала численна польська національна меншина. Це сприяло тому, що сьогодні Україна посідає друге місце після Німеччини у переліку країн, з якими польські міста мають побратимські зв'язки. Польща ж для нас взагалі – партнер номер один. Станом на 2013 р. між містами Польщі та України було встановлено 199 партнерських контактів [14, 97]. З іншого боку, станом на 2020 р., українські обласні центри уклали загалом 53 угоди з містами Польщі, в тому числі з центрами польських воєводств – 30. Розбіжності у цифрах пояснюються К. Новіцькою тим, що низка польських міст, як от Вроцлав, Лодзь, Краків, Варшава чи Гданськ, є «великими гравцями» й перебувають у позиції «вчителів» [11]. Тому вони не дуже охоче підписують угоди з невеликими містами. Натомість українські обласні центри, особливо Західної України, мають численні угоди з невеликими польськими містами. Проте угода - це лише частина справи, й досить часто вона не матеріалізується у реальних контактах представників двох міст, що є однією з проблем розвитку побратимства й «дипломатії міста» загалом. Тим не менш, порівняно з кількістю угод, укладених з містами інших сусідніх країн, наприклад, по 10 із містами Білорусі, Румунії та Словаччини, 11 – Угорщини, 7 – Молдови, співпраця з польськими містами є достатньо значною. І це дає підстави вважати, що переважаючою практикою в дипломатії муніципальних центрів Польщі та України є взаємодія на рівні міст-побратимів. Хоча лише 4 українських міста є асоційованими членами Eurocities, а польську сторону представляють там 9 членів [20], активність вітчизняних обласних центрів у діяльності мереж міст поки залишається недостатньою у порівнянні з польськими. Тому цей механізм співпраці між ними допоки залишається не задіяним повною мірою. З іншого боку, завдяки своєму географічному

положенню, для українських та польських міст відкрита можливість співпраці в рамках Єврорегіонів. Завдяки приналежності територій обох країн до Єврорегіону «Буг» (Львівська, Волинська області) та Єврорегіону «Карпати». Більшу увагу у своїй статті приділяємо саме обласним центрам й центрам воєводств, адже саме їхня адміністративна й ресурсна потуга відкриває більше можливостей в проведенні «дипломатії міста», зокрема й в культурній сфері.

Найбільш популярними формами взаємодії польських і українських міст є фестивалі, тематичні виставки, кінопокази, святкування днів міста, а також форуми, конгреси та візити, які проводить як одна, так і інша сторона. Серед українських міст активно до фестивальної діяльності залучені Львів, Івано-Франківськ, Дніпро, Чернівці та Суми. Зокрема одним з найбільш популярних заходів у межах співробітництва Польщі та України є «Фестиваль партнерства», який був ініційований Генеральним консульством Республіки Польща у Львові, і регулярно проводиться в українському місті з вересня 2012 р. Фестиваль «Знайомтесь міста-побратими», який присвячений Всесвітньому дню споріднених міст, щорічно проводять Дніпро та Щецин. Найбільш популярним серед фестивалів за участю представників України у Польщі є «Ніч культури» у місті Люблін. Також долучається до цієї практики Вроцлав із заходами «Калейдоскоп культур» чи «Вроцлавська Кутя», організована Об'єднанням українців в Польщі («Коло у Вроцлаві»).

Інший достатньо популярний спосіб просувати українську та польську культури - це виставки. На прикладу, у рамках проекту «Міжнародна творча майстерня» було запропоновано розширити творчу співпрацю між містами Санок і Одесою, організувавши виставки художніх робіт (2020) [21]. Використовують сторони також і продукцію кіномистецтва: дні чи тижні польського або ж українського кіно відбуваються в Києві та інших містах. Так, фестиваль документального кіно Lampra.doc у 2019 р. був проведений у 8 українських містах, а українські документальні фільми були представлені перед публікою у Варшаві. Доброю традицією залишається відвідування Днів міста. Вже декілька десятків років представники м. Кельце відвідують в дні святкування Вінниці. А у 2017 р. відбулися відвідини Дня міста у Горжуві Великопольському делегацією із Сум. Міста також активно беруть участь у різноманітних форумах та конгресах, присвячених як спеціально культурі, так і з більш широкою тематикою. Одним з найбільш продуктивних та сталих форумів став Конгрес Ініціатив Східної Європи - місце обміну ідеями у сфері міжнародного співробітництва.

Сторонами, які допомагають містам представляти себе, підтримують позитивний імідж міста в іншій державі, є Польський інститут в Києві та численні громадські організації польської національної меншини в Україні. (Станом на 2017 р., в обласних центрах України діяло 24 громадські організації) й української національної меншини в Польщі. Діяльність громадських організацій на місцевому рівні створює умови для поширення знань та розуміння місцевою владою та населенням самотності як української, так і польської національних культур. Досить часто саме ці організації стають першими неофіційними майданчиками для знайомства мерів міст та встановлення подальшого партнерства (особливо це є актуальним для України). Але, незважаючи на допомогу громадянського суспільства та державних інституцій, самі міста, особливо українські, мають прогалини в інформуванні й популяризації зовнішніх зв'язків міст. Сайти офіційних органів міського самоврядування містять мінімальну, інколи застарілу інформацію, присвячену міжнародній активності муніципального центру.

Окрім відносин на рівні міст-побратимів, ще одним механізмом «дипломатії міста» є співпраця в рамках Єврорегіонів. У Єврорегіоні «Буг» протягом 2006–2010 рр. був реалізований проект «Культурна співпраця Любліна, Бреста, Луцька – інформаційні і мистецькі дії», а станом на весну 2020 р. продовжувалася дія культурно-історичного проекту «Шляхи Гедиміновичів». В контексті українсько-польської участі в Єврорегіоні «Карпати», реалізовується проект «Фортеці Перемишля» в рамках парасолькового проекту «Промоція спільної культурно-історичної спадщини Польщі та України». Також

реалізуються ще три проєкти, мета яких зберегти унікальну спадщину культури Карпат на території України та Польщі.

Зосередження більшої уваги на концепції «м'якої сили» та ролі недержавних акторів у міжнародних відносинах дозволяє предметно досліджувати створені практикою співробітництва феномени, такі як «дипломатія міста». Її розвиток та зростання впливу міст у міжнародних відносинах загалом, а разом з ними і муніципалітетів, сприяли створенню потужних транснаціональних муніципальних мереж та розширенню сфер суспільної діяльності міста. Тим не менш, це не ослабило значення культури та культурних зв'язків як найбільш поширеного каналу взаємодії міст. Не відрізняються у цьому плані адміністративні центри України та Польщі, які починаючи з 90-х років XX ст. поступово розширюють взаємну мережу контактів. А найбільш поширені напрямки промоції міської культури – це фестивалі, кіно, виставки, офіційні візити, форуми або ж конгреси. Крім того, виявлено, що саме побратимство, як одна з форм «дипломатії міста», домінує серед способів взаємодії муніципальних центрів, хоча на додачу до нього очевидними є результати співпраці у рамках Євросерегійнів. Залучення українських міст до транснаціональних муніципальних мереж допоки є мінімальним, що гальмує можливість співпраці обласних центрів України та центрів воєводств Польщі. Отож, існує необхідність подальшого пошуку прийнятних та ефективних форм інтеграції українських міст як самостійних недержавних акторів міжнародних відносин в існуючі формати «дипломатії міста». В українсько-польських відносинах розвиток такої форми співробітництва містить невикористаний допоки потенціал посилення співробітництва, навіть з урахуванням суперечок щодо спільного історичного минулого.

Аннотация. В данном исследовании выяснено роль и потенциал использования «дипломатии города» как одного из механизмов «мягкой силы» для налаживания партнерского взаимодействия между польскими и украинскими муниципальными центрами и вместе с тем для улучшения отношений между Украиной и Польшей. Взаимоотношения, между которыми, хотя и характеризуются отсутствием конфронтационности, тем не менее, не избавлены от проблем, особенно из-за разных интерпретаций общего исторического прошлого. Именно поэтому было определено спектр инструментов, которые могут использовать города для создания привлекательности и понимания культур, в частности используя формы искусства на данном этапе отношений между городами. Специфику дипломатии польских и украинских городов исследовано на основе сравнительного метода.

Ключевые слова: «дипломатия города», города-побратимы, Польша, Украина, культура.

Abstract. In this study it is figured out capacity to use city diplomacy as one among “soft power” mechanisms for development of partnership interaction between Polish and Ukrainian municipalities and with it for improvement relations between Ukraine and Poland. Interrelationship between them, thought is characterized absence of confrontation, nevertheless aren't rid the problems, especially due to different interpretation of common historical past. That's why it was defined range of instruments, which cities can use to create attractiveness and understanding of culture, in particular using art forms in the present stage of relationship between cities. Specificity diplomacy Polish and Ukrainian is researched on the basis of comparative method.

Key words: “city diplomacy”, sister-cities, Poland, Ukraine, culture

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Acuto M. City Diplomacy. *The Sage Handbook of Diplomacy*/edit. by Constant M. Constantinou, Pauline Kerr and Paul Sharp. 2016. p. 510–521.
2. Алборова М. Б. Дипломатия городов, как важный фактор развития современных международных отношений в условиях цифровой цивилизации. *International Journal of Humanities and Natural Sciences*. 2019. Vol. 8–1. ст. 136–139.
3. Van der Pluijm R. Melicen. J. City diplomacy the expanding role of cities in international politics. 2007. Hague: Netherlands Institute of International Relations. Clingendael Diplomacy Paper No. 10. P. 43.
4. Жага Ю. В. Транскордонна взаємодія – «дипломатія міст» – та залучення міст на міжнародний рівень співпраці. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Матр. міжн. наук.-теорет. конферен. молодих вчених*. К. : КНУ ім. Т. Шевченка, ІМВ. 2017. Ч. 2. С. 4–8.
5. Surmacz B. City Diplomacy. *Barometr Regionaln. Tom 16 nr 1*. Maria Cuurie-Sclodowska University. P. 7–18.

6. Furmankiewicz M. «Town-twinning as a factor generating international flows of goods and people – the example of Poland», *Belgeo* [Online], 1–2 | 2005, Online since 27 October 2013, connection on 19 April 2019. URL: <http://journals.openedition.org/belgeo/> (Last accessed 29.09.2020).
7. Cysek-Pawlak M. M. The development of Lodz in view of its candidature to host the international specialized Expo. *Studia miejskie*. 2017. Tom 25. P.163–175.
8. Latusek D., Ratajczak M. Crafting the idea of multiculturality. The case of Wroclaw, European City of Culture 2016. *Scandinavian Journal of Public Administration*. 18(3). P. 49–66.
9. Ryniejska-Kieldanowicz M., Ratajcyak M. Policy of Transcultural Diversity and Idea of City Diplomacy: the Case of Wroclaw. *Political Preferences*. Vol. 23. 2019. P. 55–72.
10. Закоморна К. О., Рудь В. О. «Народна дипломатія» як інструмент інтеграції України до Європейського Союзу (на прикладі роботи Департаменту міжнародного співробітництва Харківської міської ради). *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Випуск 25. С. 137–149.
11. Nowicka K., Sagan I., Studzinska D. Small diplomacy: cultural cooperation as a factor alleviating societal tension. The case of Lviv and its Polish partner cities. *Geopolitics*. 13.12.2018. URL: <https://doi.org/10.1080/14650045.2018.1555526> (Last accessed 10.09.2020).
12. Laggiard L. Cities and Regions in International Cultural Relations: Fostering Cooperation through Cultural Networks. *Cultural Diplomacy: Arts, Festivals and Geopolitics*. Belgrade. 2017. P. 211–221.
13. Чернець М. О. Щодо культурного потенціалу міста (на прикладі програми «Європейська столиця культури»). *Вісник НАКККиМ: Культурологія*. 2014. № 2. С. 146–151.
14. Богородецька О. Співробітництво між містами-побратимами України та Польщі в контексті Європейської інтеграції / Десерт О. Богородецька. СхНУ ім. Л. Українки. Луцьк. 2015. 232 с.
15. Богородецька О. Україна та Польща: Тенденції співпраці міст-побратимів. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Проблеми Українсько-Польських взаємин*. С. 130–134.
16. Богородецька О. І. Стратегія розвитку побратимського співробітництва міст України (Приклад міста Луцька). *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Випуск 122 (частина І). С. 41–50.
17. Богородецька О. Проблеми та перспективи формування побратимських зв'язків міст України та Польщі. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2014. № 1. С. 157–167.
18. Сидоренко Н. О. Інструменти активізації міжнародного співробітництва муніципалітетів в Європі. *Публічне адміністрування: теорія та практика. Електронний збірник наукових праць*. Дніпропетровськ.: ДПРУ НАДУ. 2011. С. 1–11.
19. Leffel B. Acuto M. City Diplomacy in the Age of Brexit and Trump. *Public diplomacy magazine. City diplomacy*. Issue 18./edit B. Schafer. University of South California. 2017. P. 9–14.
20. Eurocities: Cities. URL: <https://eurocities.eu/cities/> (last accessed 29.02.2020).
21. Музиканти з Одеси отримали перемогу на міжнародному конкурсі «Talents of the world». *Одеська життя*. URL: <https://odesa-life.od.ua/news/muzikanti-z-odesi-otrimali-peremogu-na-mizhnarodnomu-konkursi-talents-of-the-world-foto> (Last accessed 29.09.2020).

УДК 327.8:339.976(477:510:4)

ЕКОЛОГІЧНІСТЬ ПРОЕКТУ «НОВИЙ ШОВКОВИЙ ШЛЯХ»

Д. Р. Бердоус, І. Г. Паніна

Анотація. У статті подана інформація стосовно внутрішньої та зовнішньої екологічної політики КНР та її впливу на екологічність проекту «Новий Шовковий Шлях». В основу дослідження покладено системний підхід, який дозволяє цілісно окреслити проблему. Представлене дослідження охоплює проблематику формування екологічної політики Китаю, що має безпосередній вплив на розвиток проекту «Новий Шовковий Шлях». Специфічність китайського підходу до екологічної політики викликає занепокоєння, адже має безпосередній вплив на формування екологічних цінностей проекту. Розгляд та формування певної системи в дослідженні екологічної політики КНР дасть чітке уявлення про подальший розвиток проекту «Зелений Шовковий Шлях».

Ключові слова: Новий Шовковий Шлях, КНР, екологічна політика, Зелений Шовковий шлях

Китайська Народна Республіка – це держава з потужною економікою, яка постійно зростає. З іншого боку, КНР часто нехтує своїми екологічними цінностями заради розвитку економічної сфери. Так, навколишнє середовище Азійсько-Тихоокеанського регіону знаходиться у критичному стані. З примноженням економічного потенціалу держава створює розрив між влиттям капіталу в регіон та кількістю викидів в атмосферу,

що загрожує стати критичним для екології регіону. Держава сприяє пошукам альтернативи для збалансування кількості викидів та успішного розвитку економічного потенціалу, тому китайська ініціатива «Новий Шовковий Шлях», закріплена в законодавстві держави, може виступити успішним методом у вирішенні двох проблем одночасно.

Проблема екологічної політики КНР була досліджена Ван Чунмеем та Лінь Чжаоланом [1] Федунь О. В [2], Туниця Т. Ю. [3], Салимбаева Р. А. [4], Фейген Б. [5]. Важливим внеском у дослідження міжнародного екологічного права зробила Науменко А. В. [6]. Дослідженням питання «Зеленого Шовкового Шляху» займаються експерти Green Belt and Road Initiative Center [7], WWF [8].

Мета дослідження – розгляд екологічної політики КНР та її впливу на проєкт «Новий Шовковий Шлях» для розуміння подальшого формування цілей проєкту.

Як зазначалося вище, для КНР провідну роль відіграє економіка, однак зважаючи на зростаючу потребу в уникненні екологічних загроз, починаючи з 1970-х рр. держава проводить активну політику в їхньому попередженні. Ще в 1972 р. беручи активну участь у Стокгольмській конференції, Китай вдається до переоцінки екологічного становища в регіоні. У результаті це підштовхує державу до створення агентства з захисту навколишнього середовища, контролю викидів та екологічного планування [1, с. 130].

КНР поступово починає виступати одним з головних поборників збереження навколишнього середовища у світі. Уряд Китаю вживає активних заходів для контролю над екологічними загрозами. У 1987 р. уряд КНР приймає закон по захисту навколишнього середовища «The PRC's Law on Environmental Protection (Trial)». Законопроект був ініційований після публікації доповіді ООН «Наше спільне майбутнє». У цьому ж році держава сформувала агенцію з Охорони навколишнього середовища (NEPA) [9].

У 1992 р. уряд КНР опублікував план дій держави в екологічній сфері, що мав назву: «Стратегічна політика Китаю в області захисту та розвитку навколишнього середовища». КНР оголосила, що буде реалізовувати стратегію в десяти областях. В 1994 р. був опублікований «План дій Китаю–XXI», що став першим планом дій держави прийнятим на національному рівні в цій галузі [15].

У наступні роки КНР починає активну роботу в сфері екологічної політики для попередження вкрай негативних наслідків стрімкого економічного розвитку. З цієї причини в 1996 р. починають реалізовуватися такі заходи, як «Загальний контроль над емісіями» і «Зелений проєкт». На період 1997 р. державна влада прийняла рішення проводити семінари стосовно базової національної стратегії. Учасниками якого стали б лідери різного рівня та регіонів для обговорення охорони навколишнього середовища [9].

З початку 2000 рр. держава приймає низку законопроектів в сфері екологічної політики, що включають в себе: правові норми, політику «чистого» розвитку, стандарти «чистого» ринку тощо. Державна політика зосереджується на координації та взаємовигідності економічного розвитку та охороні навколишнього середовища [1, р. 1703]. Це відходить від першочергового плану, що полягав у виключно вдосконаленні адміністративного інституту охорони навколишнього середовища.

Уряд КНР вживає заходи для розвитку відновлюваних джерел енергії, а також зменшення викидів в атмосферу. Починаючи з 2005 р. починаються активні дії стосовно збільшення наукового розвитку та охорони навколишнього середовища. За цим принципом було запропоновано, що «Захист навколишнього середовища має бути пріоритетним» [1, р. 1703]. Проглядається тенденція до екологізації економіки, а також зосередження уваги влади на нагальних екологічних проблемах. Впроваджується послідовна стратегія запобігання забрудненню, що базується на цілих дренажних зонах або інших географічних регіонах.

Китай ініціює проєкти, що пов'язані з зеленими технологіями. Щорічно витрачаються мільярди доларів на відновлення забруднених водних шляхів та відновлення

екосистем, які були деградовані. Порівняно з 2000 рр. екологічне становище в регіоні значно покращилось. Уряд Китаю вводить низку законопроектів, які сприяють покращенню ситуації. У 2013 р. був випущений перший загальнонаціональний план з боротьби зі зміною клімату, в якому встановленні цілі та підходи до 2020 р.. Вводиться нагляд за великомасштабними підприємствами, уряд держави вимагає робити щорічні звіти стосовно викидів [1, р. 1704].

Незважаючи на заявлений прогрес, у КНР в екологічній сфері існує низка проблем. Здебільшого вони пов'язані із забезпеченням економічних вигод держави. КНР акцентує свою увагу на масштабному відновленні лісів, хоча більшість її схем були провальними. Велика частина лісовідновлення означає плантації з мінімальною або нульовою екологічної цінністю. Китай збільшив імпорт деревини з інших країн, шляхом незаконної вирубки старовинних та екологічно цінних лісів. В період з 1980–2000 рр. Китай вирубав більш ніж половину місцевих лісів, що викликало наводнення та збільшення пустель [11].

Специфічність екологічних цінностей КНР підтверджує і позиція держави стосовно дотримання норм міжнародних екологічних угод. Відмова від повноцінної участі держави у Кіотському протоколі, визначили пріоритетність економіки над збереженням екосистеми для КНР. У 1997 р. державна влада КНР відмовилась підписувати договір, що встановлює обмеження на викиди в атмосферу в рамках Конвенції ООН зі зміни клімату. Офіційною причиною відмови від підписання договору став застій розвитку національної економіки внаслідок можливого підписання угоди. Китайська делегація висловила пріоритетність боротьби з бідністю і економічного розвитку над викидами атмосфери. Це стало причиною, чому Китай був вимушений відкласти рішення стосовно питання парникових газів. З точки зору китайських лідерів 1990-х рр., деградація навколишнього середовища була необхідною ціною, щоб зменшити масштабну бідність [9].

У зв'язку з посиленням контролю над реалізацією Паризької кліматичної угоди, а також збільшенням економічного потенціалу держави Китай взяв участь у зазначеній ініціативі. Китай зобов'язався скоротити викиди вуглецю не пізніше 2030 року, а також зменшити викиди вуглецю на одиницю валового внутрішнього продукту (ВВП) на 60-65 відсотків у порівнянні з рівня 2005 року до 2030 року [11].

Ініціатива «Один пояс – один шлях» запропонована головою КНР Сі Цзіньпінем, у 2013 р. Проект мав на меті формування коридорів Великого шовкового шляху, який включатиме в себе всі види перевезень: морські, автомобільні, залізничні дороги, авіа перевезення та газопроводи. «Один пояс, один шлях» став невід'ємною частиною зовнішньої та внутрішньої стратегії КНР. У 2017 р. основні поправки щодо реалізації проекту були внесені до Конституції держави. Основна ідея спрямована на формування торговельного коридору для прямих поставок товарів на пільгових умовах. За період 2013–2017 рр. до проекту приєдналися більше 120 держав та 30 міжнародних організацій, укладено понад 180 двосторонніх угод [10]. Китай інвестував понад 450 млрд доларів у 140 держав Азії, Європи Північної Америки та Африки. Інвестиції КНР направлені на важливі сфери: будівництва залізничних шляхів, доріг, портів та заводів [11].

Конкретний план дій стосовно проекту було затверджено в 2015 р. З того часу був сформований стратегічний пояс Нового Шовкового Шляху за такими напрямками:

- Китай – Центральна Азія – Росія – Європа (Балтійське море);
- Китай – Центральна та Західна Азія – Перська затока та Середземне море;
- Китай – Південно-Східна та Південна Азія – Індійський океан.

У цьому ж році в Пекіні був запущений перший фонд «Зеленого шовкового шляху». У 2016 р. КНР проінформувала міжнародну спільноту стосовно подальшої співпраці у напрямках економіки, торгівлі та збереженні навколишнього середовища у рамках проекту [12]. Наступного року КНР оглосила намір стати лідером екологічного сталого розвитку. Держава бачить своїм моральним обов'язком «ділитися досвідом та практикою в екологічній цивілізації та зеленому розвитку» з державами, що розвиваються, а також сприяти інвестиційним проектам, що є екологічно стійкими [12].

Зважаючи на заявлені цілі КНР, «Новий Шовковий Шлях» мав усі шанси стати альтернативою міжнародним екологічним угодам, проте, від початку реалізації проекту його екологічність ставиться під сумнів.

Енергетичні проекти займають центральне місце китайської ініціативи: на їхню реалізацію припадає близько 44 % інвестицій [12]. Як відомо, енергетика є одним із найбільших забруднювачів навколишнього середовища. Так, за період 2013–2016 рр. було інвестовано близько 15 млрд. доларів у вугільні проекти за кордоном. Пропагуючи ідею єдиної екологічної цивілізації, основний відсоток інвестицій проекту спрямовуються у вугільний сектор. Це впливає на збільшення кількості викидів в атмосферу, що ставить під сумнів надійність екологічних цілей проекту. Як висновок, проект з видобутку вугілля у Кенії призупинено відповідно до судового наказу. У 2018 р. призупинено проект з видобутку вугілля у Пакистані [12].

Є інший бік ситуації, яка ставить під сумнів екологічність проекту «Новий Шовковий Шлях». Наприклад, за 2017 рік Всесвітній фонд дикої природи встановив, що у зоні ризику проекту знаходиться понад 1739 важливих районів перебування птахів, 200 еко-регіонів, гарячих точки; дороги проекту проходять по 46 гарячим точкам біорізноманіття [14]. На думку автора, розуміння різних сфер інфраструктури «Нового Шовкового Шляху» на навколишнє середовище стане першим кроком до розробки політики і планів щодо усунення її наслідків для забезпечення сталого розвитку.

Для реабілітації своїх позицій КНР у 2018 р. розробила низку екологічних ініціатив, щоб затвердити принципи екологічності проекту. Таким чином були впроваджені вже зазначені вище «Зелені інвестиційні принципи» та коаліція «Зелений розвиток», ініційована під егідою ООН з питань розвитку навколишнього середовища [7].

У 2019 р. в рамках проекту створена «Міжнародна коаліція зеленого розвитку». Основною цілю якої стало: «сприяти міжнародному консенсусу, розумінню, співпраці і узгоджених дій для реалізації зеленого розвитку «Поясу і Шляху», інтегрувати сталий розвиток в рамках проекту за допомогою спільних зусиль і сприяти країнам-учасникам Нового Шовкового Шляху в реалізації цілей сталого розвитку, пов'язаних з навколишнім середовищем і розвитком» [13].

Не зважаючи на масштабність та прогресивність проекту «Один пояс, один шлях», він не в змозі реагувати на глобальні екологічні проблеми. Зважаючи на ключову роль КНР як фундатора ініціативи, проект не в змозі знайти методи залучення екологічних цінностей. Китай бажає виступати лідером в провадженні екологічних цінностей, однак не здатен відповідати заданим нормам. Говорити про те що ініціатива може виступати альтернативою глобальним екологічним організаціям не можливо. «Новий Шовковий Шлях» ігнорує екологічні норми заради нарощування економічного потенціалу.

Для створення стійкої системи співпраці та контролю над проектом «Новий Шовковий Шлях» державам учасникам та КНР необхідно сформувати певну систему, що складається з наступних елементів:

- **Інвестиційний чинник.** Збільшення фінансування в енергетичну сферу для пошуку альтернативи відходження від вугільної промисловості та альтернативної енергетики. Необхідно використовувати стратегічні екологічні оцінки та інші політичні інструменти, що сприятимуть прийняттю рішень. Залучення підходів до природного капіталу. Природний капітал об'єднує в собі два аспекти – економічний та екологічний, по суті це накопичення капіталу за рахунок певних природних об'єктів. Коли розробляється проект у таких масштабах, залучивши видобуток нафти чи корисних копалин в певних природних зонах, ініціатори мають бути впевнені в тому, що не буде завдана шкода навколишньому середовищу. За рахунок інвестування в проекти, спрямовані на відновлення джерел енергії, забезпечується майбутнє світової енергетики та створюються альтернативні джерела енергетики. Під такі ініціативи можуть бути створені структури з дотриманням екологічних норм і стандартів.

• **Оцінка проблемних зон проєкту «Один пояс, один шлях».** Всі зони ризику мають бути оцінені, враховуючи основні дані держави, це дозволить побачити проблеми планування коридору і знайти рішення. Необхідно вивчити в деталях морські коридори, а також потенційний вплив проєкту «Новий Шовковий Шлях» на морські об'єкти. Ризики природного капіталу мають вивчатися на місцевому рівні для того, щоб зрозуміти їх масштаб. Для цього мають залучатися місцеві спеціалісти.

• **Контроль над проектом та щорічні плани.** Враховуючи два попередніх пункти, необхідно встановити повномасштабний контроль над проектом, який буде враховувати всі особливості регіонів та екосистем. Цей пункт включає в себе: підготовку річних планів щодо конкретних дій; моніторинг та оцінка шляхом виявлення ключових показників та створення механізмів зворотного зв'язку.

Таким чином, КНР у проєкті «Новий Шовковий Шлях» має специфічні цілі, які викликають занепокоєння у поборників екологічних цінностей. «Один пояс, один шлях» іде ідентичним для Китаю шляхом, створюючи видимість дотримання екологічних норм, однак ставлячи на перше місце економічні вигоди. Звичайно, видимість дотримання норм міжнародного екологічного права присутня, однак у підсумку екологічність проєкту «Нового Шовкового Шляху» викликає все більше питань. Зважаючи на перспективність проєкту, за умови подолання його проблемних моментів можливо створити певну систему, за допомогою якої проєкт «Новий Шовковий Шлях» стане важливою ланкою екологічної політики.

Аннотация. В статье представлена информация о внутренней и внешней экологической политики КНР и ее влияния на экологичность проекта «Новый Шелковый Путь». В основу исследования положен системный подход, который позволяет полно и комплексно рассмотреть проблему. Данное исследование охватывает вопрос формирования экологической политики Китая, имеет непосредственное влияние на развитие проекта «Новый Шелковый Путь». Специфичность китайского подхода к экологической политике вызывает беспокойство, поскольку имеет непосредственное влияние на формирование экологических ценностей проекта. Рассмотрение и формирование определенной системы в исследовании экологической политики КНР даст четкое представление о дальнейшем развитии проекта «Зеленый Шелковый Путь».

Ключевые слова: Новый Шелковый Путь, КНР, экологическая политика, Зеленый Шелковый путь

Abstract. In this study presents the information about internal and external environmental policy of the PRC and its impact on the environmental friendliness of the New Silk Road project. The research is based on a systematic approach. This study covers the problems of shaping China's environmental policy and has a direct impact on the development of the New Silk Road project. The specificity of the Chinese approach to environmental policy is of concern since it has a direct impact on the formation of the environmental values of the project. Consideration and formation of a certain system in the study of the environmental policy of the PRC will give a clear idea of the further development of the "Green Silk Road" project.

Key words: New Silk Road, China, environmental policy, Green Silk Road

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Environmental Policies in China over the Past 10 Years: Progress, Problems and Prospects. *College of Environmental Science and Engineering, Beijing Forestry University*. 2010. № 2. PP. 1701–1712.
2. Федунь О. В. Екологізація міжнародних відносин у контексті сталого розвитку. *Вісник Львівського університету*. 2012. № 30. С. 79–86.
3. Туниця Т. Ю. Міжнародні аспекти проблем екологізації економіки. *Науковий вісник УкрДЛІТУ: Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища*. Львів : УкрДЛІТУ. 2005. Вип. 15.6. С. 238–241
4. Салимбаева Р. А. Мониторинг экологических проблем республики Казахстан в ходе строительства экономического пояса Нового Шелкового пути. *Успехи современного естествознания*. 2017. № 1. С. 77–83. URL : <http://www.natural-sciences.ru/ru/article/view?id=36345>.
5. Фейген Б. Велике потепління: Зміна клімату та піднесення й гибель цивілізацій / пер. з англ. та наук. ред. Т. Цимбал. Київ: Ніка-Центр, 2013. 272 с. (Серія VIAEHUMANAE; вип. 5).
6. Науменко А. В. Проблемні питання міжнародно-правового регулювання екологічної безпеки. С. 129–132. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14070/3/Naumenko_129-133.pdf
7. Belt and Road Initiative International Green Development Coalition (BRIGC) / Green Belt and Road Initiative Center. 2020. URL : <https://green-bri.org/belt-and-road-initiative-green-coalition-brigc>.

8. The belt and road initiative / WWF. 2017. PP. 1–14. URL: http://awsassets.panda.org/downloads/the_belt_and_road_initiative___wwf_recommendations_and_spatial_analysis___may_2017.pdf
9. Environmental Protection in China: permanent mission of the People's Republic of China to the United Nations Office at Geneva and other International Organizations in Switzerland. URL: http://www.china-un.ch/eng/dbtyw/zmjg_1/jgzfbps/t176940.htm.
10. Парижское соглашение по климату: займет ли Китай место США? DW.COM. 02.06.2017. URL: <https://cutt.ly/Jgw3tuJ>
11. China pursue Green Development & actively tackling Climate Change. *Belt & Road News*. 26.07.2020. URL: <https://www.beltandroad.news/2020/07/26/china-pursue-green-development-actively-tackling-climate-change/>.
12. China. *Aftermath*. 2018. URL: <https://www.aftermathmag.org/chinafacts1.html>.
13. Belt & Road 6th Anniversary. *Belt & Road News*. 2019. URL: <https://www.beltandroad.news/2019/11/10/belt-road-6th-anniversary-unexpected-achievements-emerging-challenges/>.
14. Countries of the Belt and Road Initiative (BRI). *Green Belt and Road Initiative Center*. 2020. URL: <https://green-bri.org/countries-of-the-belt-and-road-initiative-bri>.
15. China shows way as Urgent action needed on Global Warming. *Belt & Road News*. 2019. URL: [beltandroad.news/2019/12/13/china-shows-way-as-urgent-action-needed-on-global-warming/](https://www.beltandroad.news/2019/12/13/china-shows-way-as-urgent-action-needed-on-global-warming/).

УДК 327(4)“1919-1939”

ОСОБЛИВОСТІ ОСМИСЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД 1919–1939 рр. ЇХНІМИ СУЧАСНИКАМИ

В. В. Берегута, І. В. Богінська

Анотація. У статті детально проаналізовано наукові праці Яна Смутса, Едварда Карра, Арнольда Вольферса та Філіпа Керра як дослідників і сучасників міжнародних відносин 1919–1939 рр.. Автором виділено характерні спільні та відмінні риси осмислення ними післявоєнного світового порядку, ролі Ліги Націй та інтеграційних об'єднань («Сполучені Штати Європи», «Пан'Європа») у процесі його формування, значення Першої світової війни в історії людства та доведене використання науковцями методу проведення історичних паралелей в процесі цього. Основними методами досліджень стали історико-порівняльний, аналітико-синтетичний та описово-розповідний. В результаті дослідження автор дійшов висновку про відсутність єдиної системи поглядів щодо природи міжнародних відносин періоду серед зазначених дослідників.

Ключові слова: особливості осмислення; міжнародні відносини; 1919–1939 рр., сучасники, політика.

Вступ. Міжвоєнний період 1919–1939 рр. став унікальним етапом історії міжнародних відносин з огляду на його недовготривалість та обмеженість двома найбільш руйнівними конфліктами в історії людства – Першою та Другою світовими війнами. У цей час формується третя повноцінна система міжнародних відносин – Версальсько-Вашингтонська, що була покликана закріпити результати Першої світової війни і принципи мирного післявоєнного устрою Світу, велику роль в чому повинна була відігравати Ліга Націй як перша універсальна міждержавна організація глобального характеру.

Однією із особливостей історичної науки даного періоду є неоднакова інтерпретація його подій різними поколіннями істориків, причинами чому, як відомо, є унікальні обставини, в яких власне перебувають історики, розвиток теорії та методології досліджень та поява або відкриття доступу до нових раніше не вивчених документів. Говорячи про Едварда Карра, Яна Смутса, Арнольда Вольферса та Філіпа Керра як надзвичайно впливових істориків, дослідників та свідків періоду 1919–1939 рр., варто зазначити, що їхня наукова діяльність як намагання осмислити усі політичні процеси міжнародних відносин того часу відбувалась в умовах відсутності та лише зародження науки «теорія міжнародних відносин», в той час як сучасні історики вже діють в умовах широкого розгалуження методологічних підходів даної науки та в кардинально інших історичних обставинах, ніж згадані дослідники. Отже, розуміння світової політики та міжнародних

відносин зазначеного періоду чотирма науковцями відрізнялось від сучасного трактування тих подій, описаного вище.

Метою статті є виділення головних особливостей та методів осмислення міжнародних відносин, ролі Першої світової війни в історії людства та формування післявоєнного світового порядку Е. Карром, Я. Смутсом, А. Вольферсом та Ф. Керром як свідків розгортання глобальних політичних процесів у міжвоєнний період.

В основу написання статті покладено аналіз наукових публікацій дослідників, а саме «Public opinion as a safeguard of peace» Е. Карра [1], «The British Empire and World Peace» Я. Смутса [2], «Germany and Europe» А. Вольферса [3] та «The political situation in the United States» Ф. Керра [4], опублікованих британським виданням «Journal of the Royal Institute of International Affairs» у 1923–1936 рр. Кожна із праць, на думку автора, одночасно однаково дає змогу окреслити погляди істориків як і на фундаментальні засади післявоєнного світового порядку (співвідношення понять «миру» і «війни» та визначення методів попередження останньої для людства), так і щодо його політичної складової (ролі міжнародних організацій, інтеграційних об'єднань та держав-переможців Першої світової війни й Німеччини) в процесі його становлення.

Результати дослідження. Як писав Едвард Карр у книзі «What is history?», «історія є нескінченним діалогом між теперішнім та минулим, постійним процесом взаємодії історика із історичними фактами» [5, с. 37], що він досліджує, і цей діалог залежить від обставин, в яких перебуває історик, намагаючись встановити конкретне хронологічне місце цієї події та факту в долях людства й Світу (у нашому випадку – Першої світової війни). З огляду на це та з метою уникнення застосування помилкових підходів до розуміння історії міжвоєнного періоду (ахісторицизм, презентизм та ін.), спочатку доцільно визначити та проаналізувати конкретні обставини, в яких перебували Ян Смутс, Філіпп Керр, Арнольд Вольферс та Едвард Карр в процесі осмислення міжнародних відносин 1919–1939 рр. Усі чотири історики були не просто свідками подій періоду, але і деякі – їх безпосередніми учасниками, зокрема Смутс та Карр. Так, Я. Смутс не лише був учасником бойових дій Першої світової війни та підписав мирні договори, що її завершували, але й займався точною розборкою і утвердженням Ліги Націй, підписав її статут та виправдовував необхідність посилення її впливовості [6], а Едвард Карр брав участь в Паризькій мирній конференції та розробив частину Версальського мирного договору про Лігу Націй [7]; обидва виступали за поступове послаблення німецьких репарацій та примирення із Німеччиною. Звідси можна зробити висновок, що дані дослідники висвітлювали частково суб'єктивний погляд та враження від подій, безпосередніми учасниками яких, а не лише спостерігачами, були.

Ознайомившись зі змістом та проаналізувавши вищезгадані наукові публікації чотирьох дослідників, автору вдалось виділити низку особливостей осмислення міжнародних відносин даними істориками в міжвоєнний період, а саме:

- чітке усвідомлення людством Першої світової війни як найбільш руйнівного міждержавного (міжблокового) конфлікту у своїй історії;
- розуміння необхідності існування Ліги Націй як координаційного центру міжнародної політики, що б займався підтримкою мирного статус-кво;
- висвітлення реальних зовнішньополітичних пріоритетів великих країн у власних наукових працях (США, Великобританія, Німеччина);
- усвідомлення потреби утворення європейського регіонального інтеграційного об'єднання;
- формування висновків про те, які дії країн можуть призвести до нової війни та які методи її попередження не спрацювали із Першої світовою;
- використання методу проведення історичних аналогій (паралелей) із подіями недалекого минулого.

Спільним для всіх вищенаведених особливостей стало чітке осмислення дослідниками та країнами Світу, про які вони писали у своїх працях, настання нового

періоду в історії міжнародних відносин та світової політики, в якому неприпустиме існування людства за довоєнними принципами порушення міжнародного права та неповаги до політичного суверенітету усіх держав Світу, усвідомлення потреби виробити нові принципи мирного співіснування людства й такі форми ведення зовнішньої політики, які би допомагали запобігти повторенню війни світового масштабу, а також висловлення спільної позиції щодо створення європейського інтеграційного об'єднання та потреби існування Ліги Націй як двох необхідних елементів для досягнення цієї цілі. Аналіз кожної з особливостей, які вдалось виділити автору, здійснюватиметься на основі текстів робіт та безпосередніх цитат з них.

Перша особливість – чітке усвідомлення людством WWI як найбільш руйнівного міждержавного (міжблокового) конфлікту у своїй історії, який не зрівнявся з масштабами руйнувань попередніх регіональних війн та намагання зрозуміти, як в подальшому підтримувати мир, аби не повторити війни. Ян Смутс у праці «The British Empire and World Peace» чітко констатує: «Ми перші люди в історії, які побачили світову війну, її масштаби руйнації», та висловлює сподівання, що післявоєнний період повинен стати для людства шансом побудувати кращий світовий порядок, в якому пануватиме мир – він запитує читача: «Можливо, нам не вдалось зберегти довоєнний світ для того, щоб його змінити на краще та дати можливості наступним поколінням?» [2, с. 142–143]. Одна із тез, акцент на якій робить сам Я. Смутс, – «мир виробляє безпеку». Дослідник вважає, що люди думатимуть менше про озброєння та війни, якщо перебуватимуть у реальній безпеці, і лише таким чином мирний порядок запанує у Світі як об'єктивна реальність [2, с. 152].

Ніби продовжуючи думку Смутса, Едвард Карр на початку праці «Public opinion as a safeguard of peace» намагається осмислити як і можливі першопричини війни (класова організація суспільства, природній приріст населення і війна як «запобіжний клапан» для його зупинення), так і наводить погляди Вудро Вільсона щодо міжнародної політики як «найкращого засобу сприяння миру між країнами і народами», а отже – запобігання війни [1, ст. 846].

Друга особливість – усвідомлення необхідності існування Ліги Націй як координаційного центру міжнародної політики, що б займався підтримкою мирного статус-кво. Так, Ян Смутс називає факт заснування Ліги Націй однією із головних подій, що матиме вплив на майбутнє Світу, та визначає конференції й арбітражні суди як майбутню «справжню зброю Ліги Націй», що забезпечуватиме реалізацію мирних принципів співіснування людства та практично унеможливить шанс повторення великої війни знову [2, с. 151]. Водночас, існування Ліги Націй є важливим і для Німеччини в контексті інтересів приєднання до організації як наслідок чіткого осмислення німецьким урядом потреби змінити внутрішню політику країни таким чином, аби повернути до себе довіру з боку інших країн, зазначає реаліст Арнольд Вольферс у роботі «Germany and Europe» [3, с. 24–25]. Саме Ліга Націй могла уособлювати, на думку автора, те, що мав на увазі Смутс, говорячи про можливість об'єднати 4/4 частини людей Світу для миру, стабільності і безпеки, наводячи приклад, як 1/4 частина людей проживає за таких принципів в рамках Британської імперії [2, с. 144–145].

Третя особливість осмислення міжнародних відносин періоду 1919–1939 рр. – висвітлення реальних зовнішньополітичних пріоритетів великих країн, які представляли дослідники у своїх працях: Ян Смутс – Британську імперію, Філіпп Керр – США, Арнольд Вольферс – Німеччину. Проаналізувавши їх, автор дійшов висновку, що США та Британська імперія мали доволі різні бачення післявоєнного облаштування світу, де б центральне положення займали саме кожна з них.

Бачення Британською імперією післявоєнного порядку зводилось до розбудови імперії за рахунок інших країн Світу як «шанс зберегти 1/4 частину людської раси у вічному мирі, прогресі та дружбі». Як зазначив Я. Смутс, домініонний статус для імперії повинен був стати формулою, що забезпечить належні політичні умови існування чверті населення планети за рахунок конституційних домовленостей в рамках єдиної імперії, де

буде панувати релігійна та расова рівність і рівність серед націй імперій – лише саме так можна усунути страх однієї частини населення по відношенню до іншої та запобігти війні. «Неважливо, в якій ви країні Британської імперії проживатимете – ви відчуватимете, що перебуваєте в полі однакових ідеалів, прагнень та вірувань» [2, с. 144–145].

На противагу одноосібному домінуванню Британської імперії, Ф. Керр у праці «The political situation in the United States» пише, що майбутнє Світу базуватиметься на зовнішній політиці США та її двосторонніх відносинах із Британською імперією [4, с. 135]. США уявляли собою країну, що в силу своєї географічної ізоляції від Європи «має мало іноземних проблем» та «не має практично ніяких зовнішніх обов'язків і не відчуває такої ж відповідальності за Світ, як Європа» [4, с. 139, 141]. Більше того, США прагнули сконцентрувати свою зовнішню політику таким чином, аби більше не бути частиною європейської політики та європейських проблем – «США тепер знаходиться назавжди поза Європою. Ми більше не думаємо про міжнародні відносини з точки зору європейців» [4, с. 142–143].

Аналізуючи міжнародне становище Німеччини після Першої світової війни, варто виділити особливу позицію А. Вольферса, який чітко розрізняв політичну та економічну сторони зовнішньої політики Німеччини в міжвоєнний період та потребу її орієнтування на Британську імперію в політичній сфері й на Францію в економічній відповідно в умовах «сильного почуття німецької ізоляції» [3, с. 25]. Співпраця із Британією повинна була стати ключовою у просуванні міжнародної взаємодії та принципів міжнародного права між усіма країнами Світу, а у співробітництві із Францією німці сподівались досягти укладення угоди про вступ Німеччини до Ліги Націй, Ради Ліги Націй та врегулювати питання своїх східних та західних кордонів – «нам потрібна була дружба із Францією, адже неможливо, щоб країни-сусіди жили століттями у ворожості» [3, с. 38].

Четвертою особливістю розуміння післявоєнного порядку дослідниками стало усвідомлення потреби утворення європейського регіонального інтеграційного об'єднання, і кожний із авторів у своїх роботах приділив достатньо вагоме місце Європі, критикував її або ж намагався осмислити її майбутній політичний статус й організаційну структуру після Першої світової війни. Так, надзвичайно сильна критика в сторону Європи продовжувала лунати від США: американці вважали Європу «поганим місцем, сповненим війн, династичних сварок, темної дипломатії», загалом – безнадійним місцем [4, с. 137]. США вважали Європу «однією із світових проблем» та наголошували, що вона повинна вирішувати свої проблеми сама, однак зобов'язана співпрацювати із США для досягнення не лише загальноєвропейського, але і світового миру – «лише так ми зробимо найкращий прогрес у напрямку миру для себе (США), Європи і всіх народів Світу», пише Ф. Керр [4, с. 148].

Доволі схожим чином Ф. Керр та А. Вольферс висловились щодо ідеї створення «Сполучених штатів Європи» або ж «Пан'Європи». Керр використовує метод порівняння із США, аби виправдати потребу Європи у створенні такого інтеграційного об'єднання: «Вони запитують: чому Європа не повинна сформувати якийсь уряд чи загальноєвропейську Лігу? Було б абсолютно безнадійно думати, що ми б могли забезпечити мир та безпеку для наших 48 штатів без форми союзу, тоді як Європа може сподіватися на мир та процвітання, не об'єднавши її двадцять шість держав?» Для США створення європейського об'єднання або Ліги, як пише Керр, повинно було стати «єдиним вирішенням європейської проблеми» [4, с. 147]. Вольферс також порушує питання створення «Пан'Європи», до якої б належала Австрія та Німеччина, факт входження останньої до якої сприяв би врегулюванню східних і західних кордонів Німеччини і питання національних меншин. Він відзначає, що альянсова система, яку пропонує реалізувати Франція, – «це система сильних», та визнає значно ефективнішим системне об'єднання держав континентальної Європи в одне ціле у порівнянні із рядом окремих союзів між європейськими країнами [3, с. 39].

П'ятим великим аспектом осмислення міжнародних відносин періоду є формування висновків про те, які дії країн можуть призвести до нової війни та які методи її

попередження не спрацювали із Першої світовою. Найбільше уваги цьому питанню приділив саме Едвард Карр у праці «Public opinion as a safeguard of peace». Дослідник пише, що накладання санкцій як основний метод запобігання порушення міжнародного права у післявоєнну епоху в рамках Ліги націй є неефективним з двох причин: по-перше, самих лише санкцій не вистачить, щоб зупинити агресора, а, по-друге, накладання різних санкцій передбачає можливість війни між агресором та країною, яка їх наклала. Більше того, Карр наголошує, що початок Першої світової війни показав, що регіональні конфлікти не можуть бути ізольованими та є взаємопов'язаними, проте не підтримує думки про те, що жодна війна в майбутньому не може бути ізольованою від іншої частини Світу [1, с. 856, 858].

Нарешті останнім методом розуміння нового світового порядку стало використання методу проведення історичних аналогій із подіями недалекого минулого. До цього вдавались Філіпп Керр та Едвард Карр. Керр порівняв післявоєнну ситуацію, коли Великобританія починає стояти на позиціях «відстороненого глядача» Європи та лише намагається налагодити відносини із США в контексті забезпечення глобальної стабільності із ситуацією після наполеонівської війни, коли Велика Британія так і не стала частиною Священного Союзу через ненадання підтримки принципам допомоги Іспанії утвердити свій контроль над колоніями, і фактично була витіснена через це європейськими державами із європейської політики Священного Союзу [4, с. 145–146]. Карр же акцентує увагу на тому, що відхід від принципів врегулювання світової економічної кризи глобальними методами проведення всесвітніх економічних конференцій та укладення світових угод у 1930-х рр. на користь базування економічної стабільності на основі місцевих валютних угод між країнами, що найбільше постраждали, нагадує довоєнну ситуацію, коли світова економіка базувалась саме останнім чином [1, с. 861–862].

Висновки. Отже, підсумовуючи всі вищенаведені особливості осмислення міжнародних відносин періоду 1919–1939 рр. їх свідками, а саме Яном Смутсом, Філіппом Керром, Арнольдом Вольферсом і Едвардом Карром, можна зробити висновок, що в цей період людству так і не вдалось сформуванати єдину систему поглядів щодо природи й сутності нової системи міжнародних відносин, а також окремих її елементів, зокрема Ліги Націй та проекту «Сполучених Штатів Європи». Єдине, в чому зійшлося бачення усіх дослідників та людства – це бажання будь-якою ціною не допустити повторення нової світової війни та побудувати кращий, більш ідеальний, новий світовий порядок для досягнення цієї цілі. У інших же питаннях їхні погляди розходились: хто буде відповідальний за новий світовий порядок, а хто буде його найпотужнішою державою, Британська імперія чи США? Чи вдасться вирішити «європейську проблему» шляхом створення «Сполучених Штатів Європи»? Як повинні співпрацювати Ліга Націй та США у досягненні світового миру та порядку? І нарешті, якими методами повинне діяти світове співтовариство для попередження виникнення агресії окремих держав і запобігання нової війни? Різниця між поглядами дослідників ХХІ століття та сучасників подій 1919–1939 рр. полягає в тому, що перші, знаючи його повну хронологію, розглядають цей період як такий, що не зміг попередити Другу світову війну і намагаються знайти її першопричини в ньому, а другі – як такий, що давав надію переосмислити минуле людства, запобігти новій війні та побудувати новий світовий порядок, хоча і не знали єдиної правильної «формули» та методів, як цього досягти, намагаючись її віднайти.

Аннотация. В статье подробно проанализированы научные работы Яна Смутса, Эдварда Карра, Арнольда Вольферса и Филиппа Керра как исследователей и современников международных отношений 1919–1939 гг.. Автором выделены характерные общие и отличительные черты осмысления ими послевоенного мирового порядка, роли Лиги Наций и интеграционных объединений («Соединенные Штаты Европы», «Пан-Европа») в процессе его формирования, значение Первой мировой войны в истории человечества и доказано использование метода проведения исторических параллелей в процессе этого. Основными методами исследований стали историко-сравнительный, аналитико-синтетический и описательно-повествовательный. В результате исследования автор пришел к выводу об отсутствии единой

системи взглядов относительно природы международных отношений периода среди указанных исследователей.

Ключевые слова: особенности осмысления, международные отношения, 1919–1939 гг., современники, политика.

Abstract. The scientific works of Jan Smuts, Edward Carr, Arnold Wolfers, and Philip Kerr as researchers and contemporaries of international relations in 1919–1939 are analyzed in detail in the article. The author highlights the common and distinctive features of their understanding of the postwar world order, the role of the League of Nations and integration associations (“The United States of Europe”, “Pan-Europe”) in its formation, the importance of the First World War in human history and proved the use of the method drawing historical parallels in the process. The main research methods were historical-comparative, analytical-synthetic, and descriptive-narrative. As a result of the research, the author concluded that there is no unified system of views on the nature of international relations of the period among these researchers.

Key words: features of understanding, international relations, 1919–1939, contemporaries, politics.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Carr E. H. Public Opinion As a Safeguard of Peace. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1931–1939)*. Vol. 15, No. 6. 1936. Pp. 846–862.
2. Smuts J. C. The British Empire and World Peace. *Journal of the Royal Institute of International Affairs*. Vol. 9. No. 2. 1930. Pp. 141–153.
3. Wolfers Arnold. Germany and Europe. *Journal of the Royal Institute of International Affairs*. Vol. 9. No. 1. 1930. Pp. 23–50.
4. Kerr Philip. The Political Situation in the United States. *Journal of the British Institute of International Affairs*. Vol. 2. No. 4. 1923. Pp. 135–148.
5. Карр Э. Г. «Что такое история?» Рассуждения о теории истории и роли историка. Алматы: Жеті жарғы, 1997. 208 с. (Фонд Сорос – Казахстан).
6. Jan Smuts: South African statesman. *Encyclopædia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Jan-Smuts/Role-in-World-War-I>.
7. Simkin J. E. H. Carr. *Spartacus Educational*. 2020. URL: <https://spartacus-educational.com/JcarrEH.htm>.

УДК 327.82:304.4(477)(045)

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ПЕРШОЇ ЛЕДІ УКРАЇНИ

I. В. Бондар, I. В. Богінська

Анотація. У дослідженні з’ясовано потенційні можливості першої леді як «культурного дипломата», тобто використання кінематографу з метою просування позитивного образу держави у міжнародних відносинах дружиною президента. Розвиток кіномистецтва та його вплив на формування уявлень і переконань великих груп людей створюють підвалини для широкого підходу у розумінні «культурної дипломатії». У практичній площині це означає нові практики використання кіномистецтва для досягнення певних цілей політики та нових суб’єктів впливу. Перша леді є перспективним суб’єктом «кінематографічної дипломатії» з огляду на свій статус та можливості представляти державу під час зарубіжних поїздок президента. Дослідження спрямовано на реалізацію проєкту «Просування позитивного образу України засобами кіномистецтва» із залученням першої леді України.

Ключові слова: культурна дипломатія, культурна дипломатія України, кінематографічна дипломатія, імідж України, культурна дипломатія першої леді.

Образ сучасної України у світі не є однозначним. Сприйняття і уявлення про Україну формуються не лише на основі власного досвіду відвідування країни, а під впливом багатьох чинників. Це насамперед події і процеси, які відбуваються всередині держави. Значною мірою на образ України впливають зовнішні чинники, зокрема позиціювання на міжнародній арені. Більшість людей у світі отримують інформацію про нашу країну зі ЗМІ і соціальних мереж. Добре, коли ці джерела не переслідують мету спотворення фактів та маніпулювання свідомістю споживачів інформації. В іншому випадку результат виявляється прямо протилежний тому, в якому зацікавлена Україна. Факт «інформаційної присутності» Російської Федерації в різних частинах світу

актуалізує проблему конструювання позитивного образу України, змушує замислитися і щодо змісту розповідей, і щодо кола людей, які зможуть доступно і переконливо розповідати про Україну. Якнайкраще на цю роль підходить перша леді країни. Вона не є офіційною особою, але водночас має достатньо можливостей у використанні різних інструментів культурного впливу поза межами держави. Йдеться не лише про її зовнішній вигляд, манери, стосунки з чоловіком-президентом і дітьми тощо, що формують умовну «візитну картку» держави під час закордонних візитів, а насамперед про соціальні і культурні проекти, які ініціює і підтримує перша леді.

Роботи, присвячені культурній дипломатії перших леді, складають нечисленну групу у тому комплексі джерел, які було використано під час дослідження проблеми. Загалом ці джерела інформації за темами можна поділити на чотири групи. Першу групу складають роботи, присвячені культурній дипломатії України, аналізу її розвитку, сучасного стану та перспектив. Ця група представлена такими авторами, як Г. Луцишин і А. Гончарук [1], В. Москалу [2], Н. Мусієнко [3], О. Розумна [4].

Наукові роботи, які належать до другої групи досліджень, присвячені явищу кінематографічної дипломатії та способам її реалізації. Це насамперед роботи таких зарубіжних дослідників, як І. Хершнер і Дж. Чір [5], К. Лебіш [6].

Третю групу досліджень складають роботи, присвячені діяльності перших леді як культурних дипломатів. Зокрема, Дж. С. Баїк [7] займалася дослідженням культурної дипломатії першої леді Китаю, Т. Стругар [8] описала гастрономічну дипломатію першої леді Японії, Ш. Тієззі [9] проаналізувала культурну дипломатію М. Обама під час поїздки в Китай, І. Каліта [10] досліджувала діяльність перших леді пострадянських країн.

Четверта група досліджень представлена роботою Г. Чміль [11], в якій досліджується вплив екранної культури на людину.

Мета дослідження полягає в пошуку різноманітних інструментів конструювання, просування образу України, заснованого на привабливості національної культури, історичних і соціокультурних традицій, і тих практиках і можливостях, які використовують перші леді.

Формально перша леді не є посадовою особою: її обов'язки та повноваження не регламентовані державним законодавством. Однак зарубіжний досвід показує яскраві приклади активних та ініціативних перших леді, які брали участь у політичній діяльності, реалізовували соціальні і культурні проекти та виступали в якості представників публічної дипломатії. Наприклад, ініційована Жаклін Кеннеді реконструкція Білого дому перетворила будівлю на культурний об'єкт зі статусом музею [12]. Етос США був побудований за допомогою державних обідів та інших заходів, організованих для міжнародних відвідувачів у Білому домі. Неформальний візит Мішель Обама до КНР [9] справив позитивне враження на громадян Китаю, яке трансформувалося у сприйняття США не як ворога, а як партнера. Пен Ліюан, перша леді Китаю, розглядається як ключовий елемент «Soft power» держави. За допомогою своєї модної дипломатії вона показала іншу, не комуністичну сторону Китаю та сприяла покращенню його міжнародного іміджу [7]. Перша леді Південної Кореї Кім Йон-ок використовувала «гастрономічну дипломатію» [8] для популяризації корейської традиційної кухні. Згодом ресторани корейської кухні набули популярності по всьому світу. Колишня перша леді Катару Шейха Моза стала певним символом лібералізації Катару, оскільки саме завдяки їй в державі помітно покращилося соціальне становище жінок [13]. Таким чином, зарубіжний досвід демонструє успішну діяльність перших леді у сфері культурної дипломатії. Варто зазначити, що розглянуті приклади характеризують країни, які розташовані у різних регіонах, мають неоднаковий державний лад, суспільства з різними релігійними поглядами.

В Україні традиція першої леді від початку 1990-х рр. пройшла шлях трансформації від «України без першої леді» до активних та ініціативних дружин президентів, які направляють свою діяльність на користь українському суспільству. За часів незалежності

Україна змінила 6 президентів, а отже мала і 6 перших леді. Однак діяльність перших леді України у сфері культурної дипломатії не відзначалася активністю. Популяризацією української культури почала займатися Катерина Ющенко. Вона першою з перших леді з'являлася на офіційних заходах вдома та закордоном у вишиванках та одязі з українськими мотивами, демонструючи частину культури країни. Підтримала ініціативу модної дипломатії і Марина Порошенко. Вона надавала перевагу одягу від українських дизайнерів, чим підтримувала національного виробника і популяризувала українські бренди. Моду як інструмент своєї культурної дипломатії обрала і чинна перша леді України Олена Зеленська [14]. Зарубіжний досвід свідчить про те, що перші леді обирають напрямки своєї діяльності відповідно до особистих інтересів та вподобань. Перша леді України вже 15 років займається написанням сценаріїв для «Студії Квартал 95» та її проєктів. Попри те, що О. Зеленська вже має свою програму, як сценарист вона могла би реалізувати культурний проєкт, пов'язаний зі створенням кінофільму про Україну задля просування позитивного образу держави серед внутрішньої і зовнішньої аудиторії.

У сучасному світі культурна дипломатія здебільшого сприймається як другорядна у порівнянні з традиційною та розглядається як «м'яка сила», інструмент встановлення та налагодження міжкультурного діалогу, демонстрації здобутків національної культури. Завданням культурної дипломатії є розвиток каналів та мереж спілкування між представниками творчих, наукових, бізнесових та інших кіл різних країн [3]. Музика, література, кіно та мистецтво є інструментарієм культурної дипломатії. Кіно як дієвий інструмент культурної дипломатії активно досліджується закордонними дослідниками. Концепція кінематографічної дипломатії передбачає використання фільму для демонстрації культурних особливостей країни та/або її населення, а також створення двостороннього механізму взаємодії, що з'єднує країни та людей [5]. Заснована у витоках культурної дипломатії, кінематографічна дипломатія також розглядається як її різновид [6].

Кінематографічна дипломатія набуває все більшої популярності в створенні іміджу нації та встановленні міждержавних зв'язків. Однією з причин використання кіно як інструменту культурної дипломатії може виступати те, що кіно є універсальним, навіть масовим – ним цікавляться більше, ніж іншими видами мистецтва. Оскільки фільм є легкодоступним носієм інформації, він здатний охопити досить широку аудиторію.

Окрім того, кінострічка здатна змінити людське сприйняття у великих масштабах. Події, за якими спостерігає людина під час перегляду фільму, розвивають відчуття співучасті та емпатії. Проблема емпатії як здатності вчуватись — це специфічний вид пізнання сутності предмета чи об'єкта. Суб'єкт усвідомлює себе й свої переживання через зміст предмета чи об'єкта, проєктуючи на нього своє Я [11]. Спостерігаючи за кіногероем, людина на емоційному рівні йде поруч з ним, співпереживає йому, вболіває за нього. Саме тому під час перегляду фільмів ми переживаємо ті ж емоції, що і його герої. Емпатія допомагає встановити діалог та розуміння як на міжособистісному повсякденному рівні, так і на більш глобальному міжнаціональному рівні.

Також кінострічки передають реалії країни, в якій проходили зйомки. Вони дають можливість наочно показати глядачу державу зсередини: продемонструвати природні багатства, архітектурну спадщину, побут населення, передати загальну атмосферу в країні – тобто в ненав'язливій формі ознайомити глядача з державною культурою і зробити перший крок до руйнування стереотипів, досягнення міжкультурного розуміння та встановлення міжнаціональних зв'язків.

Кінематографічною дипломатією в Україні займаються Державне агентство України з питань кіно, сектор кіно Українського інституту та громадські організації. Вони організовують покази українських кінострічок на міжнародних фестивалях. Не зважаючи на певні успіхи вітчизняного контенту на кінофестивалях, Україна не має міжнародно визнаних діячів цієї сфери. Світ знає багатьох відомих акторів та режисерів українського походження, однак про їхнє українське коріння мало хто здогадується.

Зважаючи на те, що перша леді України є професійною сценаристкою і тривалий час працювала у кіноіндустрії, вона могла б реалізувати проекти у сфері кінематографічної дипломатії. Наприклад, ініціювати створення художнього фільму про сучасну Україну, який містив би власне українську версію бачення держави та подій, які відбуваються в країні та навколо неї, і у просуванні якої держава зацікавлена. У кінострічці важливо зобразити самобутність українського народу, історії та культури, окреслити місце сучасної України у світі, розвіяти поширені і дотепер закордоном міфи про те, що українці і росіяни – це «один народ», Україна є історичною частиною Росії, яка наразі відділена штучними кордонами і загалом являє собою не що інше, як «failed state». Варто через сюжет передати прагнення нашої держави до змін, які спрямовані на створення демократичної, європейської країни, надійного партнера та союзника для інших держав на міжнародній арені.

Проект може бути реалізований на основі співпраці Державного агентства України з питань кіно та сектору кіно Українського інституту. Ці профільні інституції вже мають досвід організації міжнародних фестивалів та участі в них, також за період їхньої діяльності були встановлені зв'язки із зарубіжними діячами кіномистецтва, які могли б допомогти реалізувати ідею. Можна було б залучити першу леді до координування реалізації проекту та запропонувати їй написати оригінальний сценарій кінофільму. Відповідно до сценарію передбачити місця зйомок, бажано передати загальну атмосферу в Україні, продемонструвати культурні пам'ятки та природу. Під час затвердження акторського складу варто було б звернути увагу на відомих зарубіжних акторів українського походження, спробувати встановити з ними зв'язки та запропонувати долучитися до реалізації проекту через участь у зйомках (акторство, режисура) художнього фільму.

У випадку успішної реалізації проекту «Просування позитивного образу України засобами кіномистецтва» світ дізнається більше про Україну, її культуру та плани на майбутнє. Проект зможе покращити імідж України закордоном та відкрити нашу країну для іноземних громадян зовсім з іншого боку.

Таким чином, хоча перша леді не є посадовою особою, вона має набагато більше можливостей, ніж здається. Дружині президента простіше реалізовувати свої проекти, формувати команду, залучати до співпраці професіоналів, отримувати фінансування та шукати спонсорів, оскільки вона має зв'язки з політичними діячами держави та користується серед них певним авторитетом. На міжнародному рівні перша леді має неофіційний статус представника своєї держави. Супроводжуючи чоловіка-президента під час закордонних поїздок, перша леді має можливість контактувати з іншими першими леді та іноземними посадовими особами, використовуючи таку нагоду як шанс розповісти про свій проект та домовитись про співпрацю у невимушеній атмосфері.

Інститут першої леді має великий потенціал у сфері культурної дипломатії, однак в Україні він не використовується повною мірою. За період незалежності України жодна з перших леді не виступала в якості культурного дипломата. Хоча й мали місце спроби популяризації української культури через модну дипломатію, проте в тих умовах, в яких існує Україна сьогодні, модної дипломатії недостатньо. Мають бути ініційовані більш серйозні проекти, направлені на представлення України світові та розмежування в свідомості міжнародної спільноти української та російської культур. Перспективним напрямом реалізації подібних проектів є кінематографічна дипломатія.

Кінематографічна дипломатія України сьогодні лише розвивається. Державними установами та громадськими організаціями було реалізовано низку проектів, направлених на популяризацію українського кіно закордоном. Таким чином було встановлено корисні зв'язки із зарубіжними діячами кіно та політичними діячами, які опікуються культурною сферою, що створило певне підґрунтя (певний майданчик) для реалізації проекту направлено на просування образу України закордоном через кінематограф.

Чинна перша леді України, Олена Зеленська, будучи сценаристом, могла б долучитися до реалізації проекту «Промовання позитивного образу України засобами кіномистецтва». Залучення першої леді до реалізації проекту привернуло б до нього увагу не лише громадськості, а й політиків, як вітчизняних, так і зарубіжних. Її зв'язки в політичних колах могли б розширити можливості для втілення даного проекту в реальність. Успішна реалізація проекту сприятиме формуванню у свідомості іноземців позитивного образу України та сприйняття її як самостійної держави зі своєю унікальною історією та культурою.

Аннотация. В исследовании установлено потенциальные возможности первой леди как «культурного дипломата», то есть использование кинематографа с целью продвижения позитивного образа государства в международных отношениях женой президента. Развитие киноискусства и его влияние на формирование представлений и убеждений больших групп людей создают основу для широкого подхода в понимании «культурной дипломатии». В практической плоскости это означает новые практики использования киноискусства для достижения определенных целей политики и новых субъектов влияния. Первая леди является перспективным субъектом «кинематографической дипломатии», учитывая свой статус и возможности представлять государство во время зарубежных поездок президента. Исследование направлено на реализацию проекта «Продвижение положительного образа Украины средствами киноискусства» с привлечением первой леди Украины.

Ключевые слова: культурная дипломатия, культурная дипломатия Украины, кинематографическая дипломатия, имидж Украины, культурная дипломатия первой леди.

Abstract: The article identifies the potential of the first lady as a “cultural diplomat”, that is the use of cinema by the president's wife in order to promote a positive image of the state in international relations. The development of cinematography and its influence on the formation of ideas and beliefs of large groups of people create the basis for a broad approach to understanding “cultural diplomacy”. In practical terms, this means new practices of using cinema in order to achieve certain policy goals and new subjects of influence. The First Lady is a promising subject of “cinematic diplomacy” taking into consideration her status and ability to represent the country during the president's foreign trips. The research is aimed at implementing the project “Promotion of a positive image of Ukraine through cinema” with the involvement of the First Lady of Ukraine.

Key words: cultural diplomacy, Ukrainian cultural diplomacy, cinematic diplomacy, image of Ukraine, Ukrainian first ladies, first ladies' cultural diplomacy.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Луцишин Г., Гончарук А. Особливості розвитку культурної дипломатії України в сучасних умовах. URL : <http://science.lpnu.ua/uk/shv/vsi-vypusky/tom-3-chyslo-1-2017/osoblyvosti-rozvytku-kulturnoyi-dyplomatiyi-ukrayiny-v-suchasnyh>
2. Москалю В. У пошуках нової моделі української народної культурної дипломатії. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2038178-v-posukah-novoi-modeli-ukrainskoi-narodnoi-kulturnoi-dyplomatii.html
3. Мусієнко Н. Мистецтво в контексті культурної дипломатії. Теоретичні засади та сучасні практики URL : file:///C:/Users/Asus/Downloads/S_myst_2016_12_14.pdf.
4. Розумна О. П. Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи. *Національний інститут стратегічних досліджень*. Київ. 2016
5. Herrschner I, Cheer J.M. Cinematic diplomacy and the exotic Other in the film Tanna: implications for bilateral relations and tourism. URL : https://www.researchgate.net/publication/324796695_Cinematic_diplomacy_and_the_exotic_Other_in_the_film_Tanna_implications_for_bilateral_relations_and_tourism
6. Labisch C. Film festivals as platform for cultural diplomacy. *The case of the Turkish-German film festival*. URL : https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/509/589/RUG01-002509589_2018_0001_AC.pdf
7. Baik J. Peng Liyuan: China's First Lady in Diplomacy. URL : <https://www.uscpubliediplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/useruploaus/u20150/BestStudentPaper2014.pdf>.
8. Strugar T. Eastern Gastrodiplomatic Efforts: Asian Nations as Pioneers in the use of Cuisine in Cultural Diplomacy. URL : <https://www.confluxcenter.org/eastern-gastrodiplomatic-efforts/>
9. Tiezzi S. Michelle Obama's China Trip. URL : <https://thediplomat.com/2014/03/michelle-obamas-china-trip/>
10. Каліта І. Інститут Першої Леді в опыте Восточной Славии. URL : https://www.researchgate.net/publication/309188659_Institut_Pervoj_Ledi_v_opyop_vostvosto_Slavii_The_First_Lady_Institut_in_the_experience_of_the_Eastern_Slavia
11. Чміль Г. Зміна парадигми чуттєвості в просторі екрану. URL : file:///C:/Users/Asus/Downloads/Kultdum_2014_7_16.pdf

12. New First Lady Jacqueline Kennedy interviewed by Sander Vanocur. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=j3ZvIzL1JbI>
13. История шейхи Мозы, благодаря которой арабские женщины больше не боятся носить брюки и снимать чалму. URL : <https://www.adme.ru/svoboda-kultura/pochemu-shejha-moza-imenno-tot-chelovek-kotoryj-sejchas-tak-neobhodim-vostochnomu-miru-2057415/>
14. Інтерв'ю з першою леді України Оленою Зеленською. *VOGUE.UA*. URL : <https://vogue.ua/ua/article/fashion/persona/elena-zelenskaya-o-novoy-zhizni-svoey-programme-i-o-mode-kak-instrumente-kulturnoy-diplomatii.html>
15. Перші леді України: чим відзначилися дружини президентів за час роботи їхніх чоловіків. URL : https://www.youtube.com/watch?v=K_hzyxZZIWo&list=WL&index=21&t=0s

УДК 061.1ЄС:616-036.21

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ В УМОВАХ КОРОНОКРИЗИ

Є. А. Булана, І. Г. Паніна

Анотація. У статті проводиться аналіз реагування Європейського Союзу та держав-членів на виклики пандемії вірусу COVID-19. Методологічною основою дослідження є метод кейсів. Європейський Союз із запізненням відреагував на загрозу поширення вірусу на теренах Європи, а національні уряди роз'єднано та хаотично приймали запобіжні рішення, що відображає реальну картину інтеграційних процесів у ЄС.

Ключові слова: європейська ідентичність, Європейський Союз, пандемія COVID-19, коронакриза, європейська криза.

Історія становлення ідеї Об'єднаної Європи налічує безліч варіантів її реалізації. Кожен з цих варіантів базувався на тому чи іншому спільному елементі. Так, у ідеях Папи Римського Пія II та Еразма Роттердамського основою для об'єднання європейських держав мала б стати спільна релігія – християнство [1, 2]. Спільне прагнення зберегти мир як основу для об'єднання європейських держав розглядали П'єр Дюбуа, Георг Подебрад та Шарль Ірин де Сен-П'єр [3, 4]. Наприкінці XVII ст. Анрі де Сен-Сімон та Огюстен Тьєррі запропонували свою «Реорганізацію європейського суспільства» та об'єднання народів на основі політичної та економічної співпраці [5]. Це стало абсолютно новим словом у розробці ідеї Об'єднаної Європи, тому в наступні століття цей процес відбувався згідно заданому Сен-Сімоном вектору.

Сучасна Об'єднана Європа також починалася як військово-економічне об'єднання заради миру та стабільності в регіоні, але крок за кроком її юрисдикція включила у себе ще й економічну сферу. Економічна та військово-політична основа не здатна забезпечити того глибокого рівня інтеграції, як того прагнули держави-засновниці ЄС. В межах сучасної Об'єднаної Європи європейська ідентичність є тим конструктором, який дозволяє уникнути фрагментації, хаосу, конфліктів і досягти єдності, солідарності та співробітництва. Феномен європейської ідентичності неоднозначно оцінюється політиками і дослідниками та має низку проблем. По-перше, невизначеність концепції та чіткого бачення поняття. По-друге, недосконалість механізмів його формування та розвитку, що обернулось для ЄС кризами.

Мета статті – розглянути реакцію ЄС на поширення COVID-19 та вплив пандемії коронавірусу на Європейський проєкт.

Перед Об'єднаною Європою вже неодноразово поставало питання: чи є можливість для успішного розвитку європейської ідентичності та її існування загалом? Для формування європейської ідентичності у свідомості громадян держав-членів Європейський Союз застосовує низку механізмів у різних сферах його діяльності, однак міграційна криза, Грецька криза, Brexit та євроскептичні настрої, що заповнили ЄС протягом останніх років, ставлять під сумнів можливість реалізації ідеї європейської ідентичності в осяжному майбутньому.

Боротьба з пандемією вірусу COVID-19 супроводжується наростанням економічної кризи та психологічної стурбованості громадян по всьому світу, а зокрема і європейських держав. Саме у великих європейських державах – Італії, Німеччині, Іспанії – епідеміологічна ситуація мала такий стрімкий та непередбачуваний розвиток. Не дивно, що кризова ситуація оголила найбільші проблеми Європейського Союзу, а саме: неефективність керівництва, нездатність швидко приймати рішення у критичній ситуації та роз'єднаність європейського суспільства.

На ранньому етапі пандемії ЄС зіткнувся з критикою за надто повільну реакцію, що лише посилює дискусії про і без того неоднозначне майбутнє Союзу. Країни ЄС, незважаючи на задеклароване поглиблення інтеграції та співпраці, відреагували хаотично та егоїстично, як тільки національні уряди усвідомили реальні масштаби загрози. Уряди ввели Брюссель в оману щодо своєї готовності, а потім накопичили необхідне обладнання та поспішно закрили свої кордони, зруйнувавши торгові канали та загнавши громадян інших держав у глухий кут.

У той час, як Китай оголосив про закриття Уханю, у ЄС вірус сприймався як віддалена загроза. За кілька днів, 24 січня 2020 року, Франція підтвердила перші три випадки захворювання у Європі, але Європейський центр з профілактики та контролю захворювання запевняв, що країни ЄС добре підготовлені до майбутньої загрози, а ймовірність розповсюдження вірусу у Європі оцінив як «низьку» [6].

Європейська комісія, що має вкрай обмежені повноваження у сфері охорони здоров'я, повідомила про реальну загрозу лише в березні 2020 року, коли на півночі Італії уже була досить критична ситуація.

Лідери країн Європи продовжували рухатися повільно, розглядаючи вірус як китайську проблему. Вони зосереджувались більше на допомозі власним громадянам повернутися додому на тлі заборони на виїзд, ніж на підготовці до можливості поширення вірусу.

29 січня 2020 року європейський комісар із питань гуманітарної допомоги та управління кризовими ситуаціями Янез Ленарчич та уповноважена ЄС з питань охорони здоров'я Стелла Кіріакідес провели прес-конференцію, на якій оголосили, що Комісія активувала власний внутрішній механізм реагування на кризу [7]. Проте подія привернула мало уваги, адже вся увага ЗМІ та європейських політиків була прикута до сесії Європарламенту, останньої за участі Великої Британії. Наростаючу загрозу вперто ігнорували.

31 січня 2020 року Італія заборонила польоти з Китаю. Однак зараз, як вважають, спалах Італії розпочався 25 або 26 січня з Шенгенської зони. За словами бельгійського мікробіолога та координатора Платформи ЄС щодо європейської готовності проти нових епідемій Германа Гуссенса, вірус поширювався під носом, проте ніхто не хотів усвідомлювати цього [8]. На його думку, в Італії вірус поширювався вже у другій половині січня, а пізніше і в інших країнах. Це залишилося поза увагою через стурбованість держав сторонніми проблемами і сприйняття вірусу як «китайської проблеми» [8].

На наступний день після того, як ВООЗ оголосила надзвичайну ситуацію в галузі охорони здоров'я, європейські політики скликали засідання Комітету з охорони здоров'я, щоб обговорити загрозу. Лише чотири країни повідомили, що в надзвичайних ситуаціях їм може не вистачати засобів індивідуального захисту [9].

Це критично важливе упущення як національних урядів, так і ЄС загалом, вартувало Європі життів тисяч громадян. Існували критичні прогалини в готовності держав ЄС до подібних викликів, а офіційний Брюссель не отримував даних, що могли б сформувати реальну картину про стан готовності держав. Ні ЄС в цілому, ні Європейський центр з профілактики та контролю захворювань, а ні уряди держав не ведуть статистику національних запасів медичного обладнання. Фактично, проблема забезпечення полягала не у тому, що ЄС не міг надати допомогу, а у тому, що держави не могли зрозуміти, що їм необхідно та чого не вистачає.

У період, коли держави ЄС мали би максимально посилити сферу охорони здоров'я, у профільних органах урядів відбувалися зміни, що ще сильніше розхитували ситуацію. Так, міністр охорони здоров'я Хорватії Мілан Куюнджич був звільнений у результаті майнового скандалу, а міністр охорони здоров'я Франції Агнес Бузин покинула пост заради подальшого просування кар'єрними сходинками. Попри численні попередження науковців та профільних інституцій, вперше надзвичайне засідання міністрів охорони здоров'я держав ЄС було скликано 13 лютого 2020 року, коли нових міністрів деяких держав було затверджено. Міністри отримали запевнення щодо спроможності Європи проводити тестування на коронавірус – ключову умову для контролю над спалахами. Андреа Аммон, директор ECDC, стверджувала, що Європа має достатній лабораторний потенціал і що стратегія стримування поширення захворювання працює [10]. У цей же день в іспанській Валенсії від пневмонії помер 69-річний чоловік – перша зафіксована у Європі смерть.

Лише після початку стрімкого зростання кількості летальних випадків у Італії, керівництво Союзу усвідомило, що системи охорони здоров'я абсолютно не готові до пандемії, а відмова національних урядів надавати інформацію про стан систем охорони здоров'я лише підтверджували цей факт.

Ще одним фактором, що сприяв поглибленню європейської коронакризи було те, що більшість держав ЄС та їх міністри вважали причиною критичної ситуації в Італії саму Італію та її внутрішні проблема. Проблема сприймалася як національна, але не загальноєвропейська. Насправді, спалах вірусу міг розпочатись у будь-якій іншій державі ЄС.

Варто наголосити, що ЄС продовжував акцентувати увагу на геополітичних цілях, зосереджуючи зусилля на допомозі третім державам, у тому числі і Китаю та продовжуючи боротьбу з новою хвилею міграції на турецькому кордоні. Європейські лідери все ще вважали, що вірус є більше зовнішньою загрозою. Наприклад, Франція, Німеччина та Великобританія оголосили про допомогу Ірану на 5 мільйонів євро, включаючи лабораторне обладнання та захисне спорядження [11]. Італія залишилася один на один з пандемією.

По всій Європі тим часом наростала подальша паніка, коли національні лідери спостерігали, як італійські лікарні перевантажені, та усвідомлювали, що вони можуть бути наступними. 3 березня 2020 року французький уряд оголосив, що бере на себе контроль над виробництвом засобів індивідуального захисту, рекувіруючи маски для обличчя та обмежуючи ціну санітарного гелю [12]. Ці кроки спричинили ефект доміно, який змусив Німеччину розширити заборону на експорт такого обладнання, забороняючи продавати навіть країнам ЄС [13]. Коли два найбільші та найбагатші члени блоку подали сигнал про те, що вони йдуть самостійно, інші країни швидко послідували їх прикладу.

Столиці поступово запровадили власні прикордонні обмеження. Німеччина, фактичний лідер блоку, фактично започаткувала цю тенденцію відступу від ідеалів Союзу, оскільки посилені перевірки на південному кордоні сигналізували іншим країнам ЄС про те, що вони теж повинні підняти бар'єри.

Національні уряди продовжували ігнорувати поради Європейського центру з профілактики та контролю захворюваності. Так, у Франції за наполягання Емануеля Макрона відбулися заплановані місцеві вибори, а бельгійський уряд виступав проти ідеї закриття шкіл. За словами Урсули фон дер Ляєн, саме тоді, коли держави ЄС мали виступати «всі за одного», вони обрали шлях «кожен сам за себе», що і стало однією з причин критичної ситуації [14].

Єдності не було навіть у плануванні виходу з епідеміологічних обмежень. До того, як Комісії вдалося розгорнути свою «дорожню карту для виходу», Австрія, Данія і Чеська Республіка показали, що вони планують свої власні курси з датами ослаблення обмежень.

Аналізуючи дії та бездіяльність ЄС та його членів, можемо дійти висновку, що коронакриза стала індикатором реального рівня інтеграції держав та їх готовності для колективної роботи. На нашу думку, реакція держав на виклик пандемії стала свідченням того, що національні уряди все ще ставлять національні інтереси вище загальноєвропейських та не готові покладатись на рішення наднаціонального уряду. У той же час Європейський Союз як наднаціональне об'єднання виявив власну неспроможність забезпечити чіткі скоординовані, а головне вчасні та оперативні відповіді на кризові ситуації. З іншого боку, це може стати підставою для проведення «роботи над помилками» та наступних більш чітких та продуманих кроках щодо зближення держав-членів ЄС.

Аннотация. В статье анализируется реакция Европейского Союза и государств-членов на пандемию вируса COVID-19. Методологической основой исследования является метод кейсов. Европейский Союз достаточно запоздало отреагировал на угрозу распространения вируса на территории Европы, а национальные правительства разобщено и хаотично принимали меры для решения проблемы, что отражает реальную картину интеграционных процессов в ЕС.

Ключевые слова: европейская идентичность, Европейский Союз, пандемия COVID-19, коронакризис, европейский кризис.

Abstract. The article explores the response of the European Union and Member States to the COVID-19 pandemic. The methodological basis of the research is the case study method. The European Union reacted rather belatedly to the threat of the spread of the virus in Europe, and national governments were disunited and chaotically taking action, which reflects the real picture of integration processes in the EU.

Keywords: European identity, European Union, COVID-19 pandemic, coronacrisis, European crisis.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Morrison C. Les Croisades. Paris: Presses Universitaires de France, 1969. 128 p.
2. Erasmus und Europa. Vorträge herausgegeben von August Buck. Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, Band 7. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1988. 189 pp.
3. Treaty on the Establishment of Peace throughout Christendom. The universal peace organization of King George of Bohemia. A fifteenth century plan for world peace 1462/1464. London, The New Cambridge Medieval History. 1998. Volume 7. P. 848–994.
4. Сен-Пьер Ш. И. Избранные места из проекта вечного мира (в изложении Ж.-Ж. Руссо). Трактаты о вечном мире. URL: http://www.marsexx.ru/lit/traktaty_o_vechnom_mire.html#695.
5. Memorandum on the organization of a regime of European federal union. URL: <https://www.europarl.europa.eu/100books/file/EN-N-B-0014-Memorandum.pdf/>
6. Risk assessment: Outbreak of acute respiratory syndrome associated with a novel coronavirus, Wuhan, China; first update. URL: <https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/risk-assessment-outbreak-acute-respiratory-syndrome-associated-novel-coronavirus/>
7. Remarks by Commissioners Kyriakides and Lenarčič on the EU's Response to the Developments relating to the Coronavirus. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_20_152/
8. How Europe failed the coronavirus test. URL: <https://www.politico.eu/article/coronavirus-europe-failed-the-test/>
9. The cluster of pneumonia cases associated with novel Coronavirus in Wuhan, China. 31.01.2020. URL: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/preparedness_response/docs/ev_20200131_sr_en.pdf.
10. Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs Health issues. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/42551/st05894-en20.pdf>.
11. €5 million to help fight coronavirus in Iran: E3 statement. 2 March 2020. URL: <https://www.gov.uk/government/news/e3-statement-on-5-million-to-help-fight-coronavirus-in-iran-02-march-2020>.
12. Coronavirus: France to requisition face masks for use by health professionals, those infected. 03.03.2020. URL: <https://www.france24.com/en/20200303-coronavirus-france-to-requisition-face-masks-for-use-by-health-professionals-those-infected>.
13. Germany bans export of medical protection gear due to coronavirus. URL: <https://www.reuters.com/article/health-coronavirus-germany-exports-idUSL8N2AX3D9>.
14. Speech by President von der Leyen at the European Parliament Plenary on the European coordinated response to the COVID-19 outbreak. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_20_532_.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АНАРХІЧНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН НИЖЧОГО ПОРЯДКУ ОРГАНІЗАЦІЇ

О. В. Воронецький, І. Г. Паніна

Анотація. У дослідженні розкрито сутність та правила функціонування анархічної системи міжнародних відносин нижчого порядку організації. В основі дослідження покладено неореалістичний підхід. Зокрема, пояснюється роль анархії в упорядкуванні відносин між акторами; місце «звичаєвих норм Вестфалю» та вплив «beyond the system moment» на поведінку держав. Була зроблена спроба описати анархічну систему міжнародних відносин як систему з «відкритим вихідним кодом» та спрогнозувати імовірне формування наступної системи міжнародних відносин вищого порядку організації на основі теорії полярності. Запропоновано доволі реалістичний варіант формування дво- або триполярних систем, які можуть існувати після анархічної системи нижчого порядку організації.

Ключові слова: система міжнародних відносин, анархічна система нижчого порядку, «beyond the system moment», звичаєві норми Вестфалю.

Дії суб'єктів на міжнародній арені залежать не стільки від індивідуальної волі, особливих цілей чи прагнень останніх, скільки від характеру системи, в якій вони існують. Анархічна система нижчого порядку організації, яка існує на сьогоднішній день не є виключенням. Вона функціонує і як і будь-яка інша система визначає поведінку акторів. Класичні системи або так звані системи вищого порядку організації (Вестфальська, Віденська, Версальсько-Вашингтонська, Ялтинсько-Потсдамська) складаються з основи – анархії та певної надбудови, яка є чітко визначеними правилами та нормами, погодженими усіма акторами (невтручання у внутрішні справи, визнання кордонів, дотримання договорів тощо).

Анархія як система нижчого порядку або як атрибут систем, перелічених вище, існує незалежно від домовленостей великих держав. Вона є невід'ємною складовою будь-якої системи вищого порядку, але її ступінь буде зменшуватись відповідно до встановлених правил та норм, що будуть закладені в конкретну систему. Послугуючись математичною аналогією, анархія як атрибут системи вищого порядку або як система нижчого порядку організації завжди виступає найменшим натуральним числом в міжнародних відносинах. Проте таке визначення дає лише початкове розуміння, а сама анархічна система нижчого порядку організації залишається мало дослідженою через власну специфіку правил та норм функціонування, їх звичаєвий характер, можливостей трансформації, основних акторів тощо. Повернення до силової гри великих держав, а також збільшення кількості локальних конфліктів по усій земній кулі актуалізує вивчення цього питання.

Зазначена проблематика є предметом глибокої дискусії здебільшого в західних наукових колах. Історіографія цього дослідження базується, передусім, на роботах Річарда Хааса, у полі зору якого сучасний світовий порядок [1], що має спільні риси з «beyond the moment system» та його прогностичні ідеї стосовно майбутнього світового устрою [2]. Обмежено корисним у філософського-теоретичному плані залишається також підхід Александра Вендта, а саме соціальне конструювання реальності сутність та природа анархії [3]. Крім того, важливим аспектом нашої роботи є напрацювання Самюеля Гантінгтона та Збігнева Бжезінського про однополярний світ [4; 5].

Метою дослідження є пояснення особливостей функціонування анархічної системи міжнародних відносин нижчого порядку організації та прогноз стосовно майбутньої системи вищого порядку організації.

Загалом можна визначити три основних закономірності функціонування анархічної системи нижчого порядку організації. Розглянемо детальніше кожну із них.

Закономірність 1. «Змінні і невідомі». Незважаючи на те, що анархічна система міжнародних відносин нижчого порядку організації не має в основі чітко визначених

правил та норм погоджених усіма великими акторами, на відмінну від систем вищого порядку організації (Віденська, Версальсько-Вашингтонська, Ялтинсько-Потсдамська), вона не обходиться без правил.

Почнемо із того, що сама анархія в однойменній системі виступає «різновидом порядку», який хоч і має достатньо низький рівень організації, та все ж певним чином впорядковує відносини між акторами [3]. Для того щоб пояснити усю складність цього феномену, наведемо приклад від супротивного. Так, гіпотетично у нас склалась триполярна система міжнародних відносин вищого порядку організації. Особливістю функціонування цієї системи буде обмежена кількість варіантів стосунків між її учасниками: умовні країни А, В, С можуть бути усі друзями(співпрацювати); усі ворогами; або мати обмежену кількість варіацій $A + B - C$; $A + C - B$ тощо [6]. Така система є дуже легкою для розуміння, опису, пояснення, прогнозування, рекомендації. Її структура не викликає питань, а відносини між учасниками розвиваються в чітко окреслених рамках.

Виникає питання: як функціонуватиме система з практично безкінечною кількістю змінних та невідомих? В анархічній системі нижчого порядку організації кожна нова інтеракція з великою долею вірогідності створює правила та норми «ad hoc». У такому випадку закономірність відносин між акторами в системі буде полягати в ситуативності застосованих правил і норм для кожної окремої інтеракції. Звісно, необхідно зазначити, що відносини між акторами в системах вищого порядку організації також мають свою варіативність та ситуативність, проте ступінь останньої буде значно нижчим через встановлені та погоджені правила і норми, а також характер системи.

З іншого боку, не варто розцінювати анархічну систему нижчого порядку організації як виключно набір ситуативних правил і норм гри. Після завершення Тридцятирічної війни в Європі була створена Вестфальська система міжнародних відносин. Основними принципами цієї системи прийнято вважати наступні: пріоритет національних інтересів, принцип балансу сил, пріоритет держав-націй, принцип державного суверенітету, право вимагати невтручання у свої справи, рівність прав держав, обов'язок виконувати усі підписані договори, принцип дії міжнародного права і практика застосування дипломатії в міжнародних відносинах. Попри те, що системи у її первозданному вигляді вже давно не існує, деякі принципи діють і понині. Отже, навіть без домовленостей великих держав про правила та існування в умовах анархічної системи міжнародних відносин нижчого порядку організації «принципи Вестфалю» продовжують діяти. Вони набули форм звичаєвої норми, яка існує в незалежності від діючих договорів чи погодженості між державами. Анархічна система нижчого порядку організації також реагує на порушення цих звичаєвих норм, але в силу своєї специфіки, відклик на порушення цих правил буде значно нижчий, ніж в системах вищого порядку організації.

Закономірність 2. «Beyond the system moment» та анархічна система нижчого порядку організації.

На сьогоднішній день міжнародні відносини існують у так званому «beyond the system moment», тобто у стані, коли попередня система вищого порядку організації вже припинила своє існування, а нова ще не створилась, тому що «баланс сил», який існує, не влаштовує головних акторів міжнародних відносин. Оскільки, анархічна система нижчого порядку організації значно слабше реагує на порушення ситуативних та звичаєвих правил, а автономні норми ще не створились, маємо ситуацію, сприятливу для накопичення могутності суб'єктами. Кожен актор прагне забезпечити власне виживання шляхом нарощення потужності і впливу. Міжсистемний момент затягується, адже жодна з держав не здатна створити систему самотужки.

З іншого боку, жоден актор не буде припиняти гру в накопичення могутності доти, доки є бодай найменша можливість зменшити число учасників «ядра» і покращити свої позиції для встановлення правил гри у наступній системі вищого порядку організації. Таким чином, функціонування анархічної системи нижчого порядку організації часто супроводжуватиметься посиленням напруженості між основними акторами міжнародних відносин.

Малюнок, представлений нижче (рис. 1), наочно демонструє системи міжнародних відносин вищого порядку організації, які існували до цього; анархічну систему нижчого порядку, яка функціонує сьогодні; можливий сценарій розвитку подій у майбутньому.

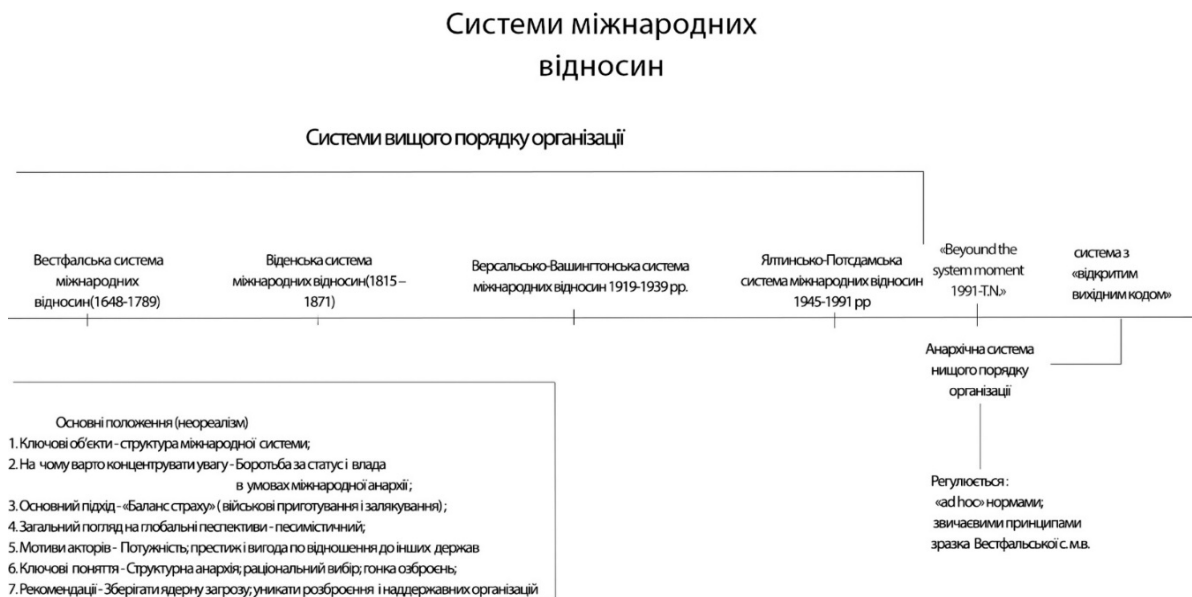

Рис.1. Системи міжнародних відносин вищих та нижчих порядків організації

Закономірність 3. Анархічна система нижчого порядку організації як система з «відкритим вихідним кодом». Через поняття наука повинна виконувати свої основні функції. Якщо пояснити, як працює сучасна система міжнародних відносин нижчого порядку організації, стане можливим спрогнозувати, якою буде наступна система вищого порядку.

Звісно те, що ми зараз спостерігаємо у міжнародних відносинах, дуже нагадує, на думку Р. Хааса, II пол. XIX ст.: порядок після Другої світової війни та «холодної війни» не може бути відновлений, проте світ ще не знаходиться на межі системної кризи [1]. Навіть попри погіршення американо-китайських відносин, конфронтацію США з Росією, тривале протистояння на Близькому Сході, пандемію COVID-19, зміни клімату, анархічна система міжнародних відносин продовжує діяти і проявляти певні риси системної організації. Тим не менш,

Варто зазначити, проте, що міжсистемний момент не може тривати вічно, тому для того, щоб краще зрозуміти, якою може бути наступна система, нам необхідно звернутись до теорій полярності, а також сьогодишньої ситуації у світі. У 90-х рр. XX ст., науковці ще вели дискусії на тему «моменту однополярності» у міжнародних відносинах, ролі США, та подальшої долі світу. На сьогодні стало очевидним, що Сполучені Штати через посилення КНР, агресивну реваншистську політику РФ, а також низку помилок минулих років не можуть претендувати на створення однополярного світу [1]. Крім того, однополярна система залишається однією з найбільш нестабільних систем для накопичення сили. В основі «балансу сил» лежить головне правило не дати нікому сили домінувати над усіма. Однополярна система в теорії і на практиці, буде постійно оскаржуватись іншими акторами міжнародних відносин. Держави-ревізіоністи будуть утворювати союзи, тимчасові системи альянсів, щоб єдиний полюс сили зник або принаймні став одним з багатьох, тому вірогідність створення такої системи вищого порядку організації є дуже низькою [7].

Біполярна система міжнародних відносин є прикладом однієї з найстабільніших через власні особливості. Зокрема, у ній існує два центри сили, за своєю могутністю, вони преваліюють над усіма іншими. Вони мають в своєму розпорядженні недосяжну для усіх інших акторів силу, що може бути використана в разі необхідності. Крім, того ці центри

мають так звані зони контролю, в яких слідкують за неухильним виконанням розпоряджень за допомогою «hard power» [8]. Іншими словами, дві наддержави мають в своїх руках всю повноту політичної, економічної і військової могутності, пряме воєнне зіткнення між цими центрами видається малоймовірним через можливість знищення усього живого. Така система, є найбільш ефективною для накопичення сил [8]. Відомий всім класичний приклад біполярності – період «холодної війни» з двома центрами сили: США і СРСР.

В умовах анархічної системи нижчого порядку організації держави вдаються до будь-яких засобів для того, щоб забезпечити власне панівне становище у наступній системі вищого порядку. З огляду на відсутність правил і норм, а також постійні конфлікти, вірогідність того, що все ж певні країни отримають перевагу і встановляють власні правила, а інші втратять, є достатньо високою.

Схожу ситуацію спостерігаємо під час розгляду триполярної системи. Накопичення сил в такій системі видається можливим з урахуванням паритету відповідно до двох інших полюсів. Стабільність та довготривалість такої системи не викликає сумнівів, щоправда з існуванням трьох полюсів замість двох (біполярна), виникає більша кількість варіантів розвитку подій, що з більшою імовірністю може викликати прямі воєнні зіткнення між полюсами [8]. Триполярна система ніколи не існувала на практиці, але є теоретично можливою.

Багатополярна система на противагу біполярній та триполярній значною мірою більш гнучка. Системи альянсів є постійно змінними, тому й розподіл сил не є сталим. Баланс сил в такій системі схожий на рідку речовину, яка знаходиться в постійному русі і прагне рівноваги. Війни в такій системі стаються доволі часто, а центри сили із значною вірогідністю можуть змінитись в короткотривалій або середньотривалій перспективі [9].

З огляду на сучасний стан міжнародних відносин стає очевидним, що в умовах анархічної системи міжнародних відносин нижчого порядку організації виживання і становлення багатьох акторів як полюсів є достатньо низькою. Існування в умовах анархічної системи міжнародних відносин нижчого порядку організації схоже на «гру на витривалість». Вірогідність того, що один перемаже усіх, або багато акторів дійдуть до рубіжного стану створення нової системи вищого порядку організації з відносно однаковими показниками сили є недостатньо ймовірною. Більше того, кожен учасник природнім чином намагається зменшити кількість акторів, які увійдуть у нову систему як переможці. Таким чином, встановлення стабільних двох або трьох полюсних систем видається більш вірогідним у найближчій перспективі за умови, що попередня система була анархічною системою нижчого порядку організації.

Аннотация. В исследовании раскрыта сущность и правила функционирования анархической системы международных отношений низшего порядка организации. В основе исследования лежит неореалистичный подход. В частности, объясняется роль анархии в организации отношений между актерами; роль «обычных норм Вестфалия» и влияние «beyond the system moment» на поведение государств. Была сделана попытка описать анархическую систему международных отношений как систему с «открытым исходным кодом» и спрогнозировать возможное формирование следующей системы международных отношений высшего порядка организации на основе теории полярности. Предложен довольно реалистичный вариант формирования двух- или триполярных систем, которые могут существовать после анархической системы низшего порядка организации.

Ключевые слова: система международных отношений, анархическая система низшего порядка, «beyond the system moment», обычные нормы Вестфалия.

Abstract. The essence and rules of functioning of an anarchic system of international relations of a lower order of organization are revealed. The research is based on the concepts of neorealism. In particular, the role of anarchy in regulating relations between actors, the place of “Westphalian customary norms” and the influence of “beyond the system moment” on the behavior of states are explained. There was an attempt to describe the anarchic system of international relations as an “open source” system and to predict the probable formation of the next system of higher-order international relations on the basis of the theory of polarity. The rather realistic variant of formation of two or three pole systems which can exist after the anarchic system of the lower order of the organization is specified.

Key words: system of international relations; anarchic system of international relations of a lower order of organization; “beyond the system moment”; “Westphalian customary norms”.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Haas R. N. How a World Order Ends And What Comes in its Wake. *Foreign Affairs*. January / February 2019. Volume 98. Number 1. Pp. 22–30.
2. Haas R. N. The Age of Nonpolarity What Will Follow U.S. Dominance. *Foreign Affairs*. May / June 2008. Volume 87. Number 3. PP.44–56.
3. Wendt A. Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics. *International Organization*. March 1992. Volume 46. Issue 02. PP 391–425.
4. Huntington S. P. The Lonely Superpower. *Foreign Affairs*. March/April 1999. Volume 78. Number 2. Pp. 35–49.
5. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Москва: Международные отношения, 1999. 112 с.
6. Мальський М. З., Мацяк М. М. Теорія міжнародних відносин: Підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2007. 461 с.
7. Вишня Ю. Достоинства и недостатки теории однополярного мира. *Allowwonder*. 17 сентября 2017. URL: <https://allowwonder.com/dostoinstva-i-nedostatki-teorii-odnopolyarnogo-mira/>.
8. Culick V. E. Categories and multipolar characteristics derived, Europe's Classical Balance of Power. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1955. 356 p.
9. Цыганков П. А. Теория международных отношений Учебное пособие. Москва: Гардарики, 2003. 590 с.

УДК 327(485)

БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА КОРОЛІВСТВА ШВЕЦІЯ

Г. А. Герасімова, М. М. Фротвейт

Анотація. Дане дослідження висвітлює трансформацію безпекової політики Королівства Швеції після закінчення біполярного протистояння, а також пристосування до нових загроз міжнародного середовища ХХІ століття. На основі системного підходу, з використанням методу критичного аналізу досліджено основні тенденції та напрямки розвитку безпекової політики Швеції наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Пояснюються причини відходу від традиційного «нейтралітету» та пом'якшення позаблокового статусу. Розкрито питання відносин Стокгольма з Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та співробітництво на межі членства. Аналізуються взаємозв'язки держави з Європейським союзом та сусідніми державами Скандинавського регіону.

Ключові слова: Швеція, нейтралітет, безпекова політика, євроатлантична інтеграція.

Вступ. У ХХІ столітті світова система міжнародних відносин переживає кризовий період. Головні причини дестабілізації системи міжнародних відносин: 1) прагнення окремих країн переглянути існуючий світовий порядок та їхня реваншистська агресивна політика, яка напряду загрожує суверенітету та територіальній цілісності інших держав; 2) нестабільність на Близькому Сході, яка актуалізує загрозу міжнародного тероризму; 3) міграційна криза, яка створила концептуально нову загрозу європейським країнам та самим європейським цінностям. Виходячи з цього здатність існуючих безпекових інституцій та стратегій викликають сумніви, щодо забезпечення недоторканості держав та їхніх громадян.

Одним з варіантів визначення місця країни в міжнародних відносинах з точки зору гарантування її безпеки є позаблоковість та нейтралітет в разі конфліктів. Історичні приклади доводять, що в разі виникнення глобального конфлікту нейтральний статус не є панацеєю від агресії. Втім, й сьогодні деякі країни Європи все ще покладаються на нього як гарантію власної безпеки. В умовах, коли більшість держав континенту приєдналися до євроатлантичних структур, ставши членами НАТО, вони, підтримуючі партнерські відносини з Брюсселем, реалізують власні оборонні стратегії. З геополітичної точки зору найбільш розповсюдженим такий підхід спостерігається на території Північної Європи і держава цього субрегіону – Швеція – дотримувалася політики нейтралітету в умовах біполярного протистояння. Втім, сьогодні питання щодо необхідності та

доцільності дотримуватися обраного десятиліття тому курсу актуалізується для Стокгольму.

Місце нейтральної концепції в європейському просторі вивчалися у працях таких авторів, як В. Антошкін, В. Цвірова [1], Л. Д. Чекаленко [2]. Дослідженню шведського прикладу реалізації концепції нейтралітету в рамках зовнішньої та безпекової політики присвятили свої публікації Р. Чарни [3], Р. Далсьйо [4]. Серед сучасних науковців питання співпраці Організації Північноатлантичного договору та Королівства Швеції в своїх роботах розглядали А. Котті [5], К. Вагнсон [6].

Основна частина. Політика активного нейтралітету має глибокі історичні корені в Швеції і завдяки їй країна сприймалася в світі важливим гравцем. Варто відмітити, що шведський нейтралітет має свою специфічну рису: він ніколи не був закріплений документально і проголошувався урядом навмисно, в разі загострення міжнародного середовища або спалахування міждержавного конфлікту. Вірогідно, така позиція була нічим іншим, як спробою лавірувати між більш впливовими силами в регіоні і світі, що, слід визнати, дало деякі результати. Подібна тактика знайшла відображення і під час холодної війни, коли Швеція грала доволі важливу роль «моста» між двома наддержавами. Швеція займала певну нішу, в існуючому в той час світовому порядку, і її роль була по-своєму унікальною [7].

Корисне дослідження О. Зарецької було присвячене аналізу процесів трансформації зовнішньої політики Швеції наприкінці ХХ століття. Кінець ХХ ст. виявився в значній мірі переломним для зовнішньої політики та політики безпеки країн Північної Європи. Зі зміною балансу сил основним завданням Швеції стало пристосування до мінливих реалій нового постбіполярного середовища. Важко було відмовитися від традиційного для шведського суспільства нейтралітету і перебудувати військовий сектор промисловості [8].

В результаті скорочення військової та політичної присутності Росії на Півночі компенсувалося посиленням впливу США та розширенням Європейського Союзу. Вступ Швеції до ЄС в 1995 році означало приєднання до групи держав, які здійснюють тісну координацію своєї зовнішньої та внутрішньої політики. Таким чином, країнам-членам ЄС довелося б враховувати думку Брюсселя при прийнятті зовнішньополітичних рішень [8]. Отже, членство в ЄС вносить певні обмеження в можливість маневрування в безпековій політиці і через це постало питання – наскільки раціонально розглядати Швецію, як нейтральну державу. Таким чином, зміна конфігурації міжнародної системи стала зовнішнім фактором, який вплинув на відсутність необхідності збереження нейтралітету. У цей самий час нейтральна Швеція несподівано висловила на підтримку розширення НАТО, обґрунтовуючи це тим, що бачить в Альянсі певний стабілізуючий фактор. В кінці 1990-х років політика Швеції стала предметом дискусій так, як її офіційна доктрина зовнішньої політики все ще базувалась на принципі військового неприєднання [9].

Цікаві матеріали для роздумів надають нам мемуари відомого шведського дипломата Г. Лільєгрена. З поміж колег його виділяє послідовна відданість євроатлантичним ідеям, достатньо рідка серед шведських посадовців. Внутрішнім фактором в процесі трансформації зовнішньої політики Стокгольма на початку 1990-х років в деякій мірі сприяла зміна влади у Королівстві. До влади держави вперше за багато років прийшли консерватори на чолі з Карлом Більдтом, який заявив у політичній декларації нового уряду, що першочерговим завданням для держави є повна участь у Європейській кооперації. За таких умов політика нейтралітету Швеції повинна була зазнати певних трансформацій [10].

Одним з ініціаторів цього процесу зміни вектору зовнішньої політики виступив саме Генрік Лільєгрена. У листопаді 1991 року він написав документ під назвою «Політика безпеки Швеції за умов зміни європейського середовища» і у ньому також зазначав, що нейтральність стає недоречною для шведської політики. Він наголошував на необхідності пристосовуватися до нових умов та викликів на міжнародній арені. Прем'єр-міністр Карл Більдт підкреслював, що він більше не розглядає зовнішню політику країни як політику

нейтралітету, і що на зовнішню політику Королівства Швеції важливий вплив буде здійснювати приналежність до ЄС [10]. Таким чином, Швеція де факто відмовилася від зовнішньополітичної лінії, прийнятої століття тому. Також перші прямі контакти Стокгольма з Організацією Північноатлантичного договору було започатковані саме Г. Лільєгреном [10]. І у подальшому двостороння співпраця Швеції з Альянсом продовжувала розвиватися з 1994 року в рамках програми «Партнерство заради миру», що стало чудовою платформою для зближення з НАТО, не ставлячи під загрозу політику неучасті у військових союзах [11].

На початку XXI століття відбувається модернізація шведського оборонного сектора та почалось реформування національних збройних сил. Військове керівництво Швеції висловлювало впевненість, що нереально забезпечити систему національної оборони, здатну протистояти широкомасштабній агресії, тому цілком достатньо мати сили й засоби, які зможуть стримати агресора. В результаті однією із головних цілей Стокгольма стає розвиток партнерських відносин з іншими державами. Найкращим прикладом модернізації збройних сил Швеції стала активна участь у створенні в 2008 році Північної тактичної групи – багатосторонньої військової структури, до якої також увійшли Норвегія, Естонія та Фінляндія. Мета тактичної групи полягає у підтримці зусиль ЄС, які спрямовуються на формування сил швидкого реагування [12]. Також важливим напрямком Королівства Швеція стає підвищення видатків на оборону, які в першу чергу йдуть на модернізацію морського компонента збройних сил та облаштування військової присутності в стратегічно важливих точках регіону, таких як острів Готланд.

Як відомо, концепція нейтралітету достатньо розповсюджена в європейському просторі. В. Антошкін та В. Цвірова вивчали специфіку трансформації концепції нейтралітету та позаблоковості європейських країн в умовах глобалізації [1]. В. Антошкін аналізуючи варіанти реалізації шведської безпекової політики в XXI столітті наголошував на наявності декількох варіантів дій. Говорячи про продовження дотримання концепції нейтралітету, він зауважував, що це цілком відповідає традиційному позаблоковому статусу Швеції. Разом з тим, для дослідника було очевидно, що у випадку масштабного конфлікту в Європі Стокгольм однозначно дотримуватиметься західної орієнтації, тому його нейтралітет, якщо й буде проголошений, носитиме умовний, обмежений характер. Альтернативні варіанти – на кшталт формування регіональних оборонних структур в балтійському або північноєвропейському форматах, відповідають довгостроковій зовнішньополітичній стратегії Швеції, спрямованій на створення регіонального союзу під її головуванням. Перспективною вважалась ідея створення регіональних структур безпеки, які б могли у майбутньому стати підсистемами загальної всеохоплюючої системи європейської безпеки та доповнювали існуючі інституції. Втім, на думку В. Антошкіна, саме інтеграція до існуючих структур європейської та євроатлантичної безпеки виглядала для Швеції найбільш раціональним вибором [1].

Основним фактором, який впливає на шведську оборонну політику, стала агресивна політика Російської Федерації (яка проявилась в анексії Криму та провокацій в Балтійському регіоні). Через це Стокгольм активізує двосторонні та багатосторонні відносини в сфері безпеки та оборони з країнами-сусідами, які є членами НАТО. Важливим партнером Швеції в безпекових справах є її нейтральний сусід – Фінляндія. У 2016 році були підписані документи щодо поглиблення співпраці з США та Великобританією. Важливо відзначити, що Швеція приймає активну участь у союзах, які подібні до НАТО: Північноєвропейський оборонний союз (NORDEFCO), в який крім Швеції також входять Данія, Фінляндія, Норвегія, Ісландія, і оборонний альянс Швеції та Фінляндії (DAFS) [9].

Швеція з 2014 року стала більш активно брати участь в навчаннях НАТО на Балтиці і Півночі, також на постійній основі почала брати участь в Силах швидкого реагування Альянсу. Після анексії Криму Росією, Швеція докладає зусилля для підйому на більш високий рівень їхнього військово-політичного співробітництва з НАТО. Стокгольм став

частиною Програми розширених можливостей для особливих партнерів Північноатлантичного Альянсу, тобто групи привілейованих партнерів, які тісно співпрацюють з Альянсом. Крім того, у 2014 році в ході саміту в Ньюпорті Швеція підписала окремі угоди, які дають можливість НАТО використовувати територіальні води та повітряний простір країни. Варшавський саміт в липні 2016 роки підтвердив Шведське привілейоване становище партнера Альянсу. Співпраця НАТО з Швецією є найбільш розвинутою в порівнянні з усіма іншими державами-партнерами. Де факто вона розвивається у форматі НАТО 29+2. В даний час держава співпрацює з Північноатлантичним Альянсом настільки близько, що подальше розширення співпраці буде означати лише балансування на межі членства [13].

Найактуальнішу інформацію щодо стану процесів співпраці Швеції з євроатлантичними структурами подає Дж. Готковська. Вона надає прогнози щодо реорганізації шведської безпекової політики та окреслює перспективи вступу Швеції до НАТО, послідовно вивчаючи такі аспекти проблеми, як позиції політичних партій та громадськості країни з цього питання, реакція Кремля на потенційне розширення Організації Північноатлантичного договору біля російських північних кордонів, плюси та мінуси від потенційної інтеграції для самих шведів. На думку Дж. Готковської Швеція в найближчі роки докладатиме зусиль з метою посилити політичне та військове співробітництво з НАТО і цей процес буде розвиватися незалежно від того, яким напрямком піде внутрішня дискусія з цього питання. Аналітики країни розробляють довгострокові пропозиції щодо зміцнення співпраці з Північноатлантичним Альянсом і розглядають наступні сфери кооперації в якості перспективних:

- поглиблення співпраці щодо ситуаційної обізнаності, в тому числі шляхом обміну даними розвідки;
- зміцнення шведської присутності в командній структурі НАТО;
- вивчення можливості співпраці на початкових етапах оперативного планування НАТО, зокрема, щодо протидії російській стратегії;
- розвиток політичних механізмів консультацій з партнерами в разі виникнення кризових і конфліктних ситуацій.

Інші пропозиції аналітиків стосуються участі Швеції в навчаннях компонентів Сил швидкого реагування Північноатлантичного Альянсу, до яких держава до цих пір не мала доступу; проведення масштабних навчань НАТО на території Швеції; доступу країни до інтегрованої системи ППО НАТО [14].

У 2013 році посилилося активне обговорення щодо членства Швеції в НАТО через те, що політикум країни розділився на два табори з цього питання. Негативна позиція соціал-демократів є однією з основних перешкод, що заважають Стокгольму прийняти рішення про вступ до Альянсу. В Швеції спостерігається поступовий спад громадської опозиції та зростаюча підтримка євроатлантичної співпраці [15]. Втім, підтримка все ще не знаходиться на належному рівні для прийняття рішення про інтеграцію. Сьогодні Швеція настільки зблизилася з НАТО, наскільки це можливо для країни, яка не є членом організації. Стокгольм максимально використовує можливості, відкриті Альянсом для третіх країн. В цілому, технічно і організаційно Швеція повністю готова до вступу в Організацію Північноатлантичного договору [12].

Тісне співробітництво Швеції з НАТО з одного боку має позитивний вплив на регіональну безпеку, але з іншого боку це негативно позначилося на політиці безпеки країни. Активна співпраця з Альянсом формує бачення в певної частини шведської політичної еліти, що Швеція не потребує членства в НАТО, тому що країна вже захищена гарантіями безпеки. Подібне переконання сформувалось під впливом обговорення стратегічної роль острова Готланд. Тому що, якщо Росія зайняла б острів і розгорнула на ньому свої підрозділи, це б надало певні військово-стратегічні переваги над силами НАТО в регіоні. Також шведський уряд не відчуває нагальної потреби значно збільшити військові витрати країни на оборонний бюджет [13]. І не дивлячись на все більш тісне

співробітництво Швеції з НАТО, все одно є невизначеність щодо формату співпраці у випадку військового конфлікту в регіоні.

Висновки. Стокгольм практично протягом всіх 1990-х років офіційно підтримував загальноєвропейську інтеграцію, включаючи і загальну політику безпеки. Це було викликано перш за все зростаючими темпами європейської інтеграції і страхом залишитися за межами активного політичного поля. Таким чином, участь в спільній ініціативі ЄС можна вважати «полегшеною версією» безпекової інтеграції, своєрідним компромісом між об'єктивним викликом нового постбіполярного глобалізованого світу та традиційним нейтралітетом. В кінці XX століття початок співпраці з Організацією Північноатлантичного договору став для Швеції кроком на шляху відмови від нейтралітету часів біполярного протистояння та інтеграції з західними структурами. Стокгольм вважає регіональне безпекове середовище після закінчення холодної війни мирним та стабільним, тому вирішила, що участь в операціях НАТО по врегулюванню криз відповідає її новій активній зовнішній політиці в міжнародних відносинах. Королівство Швеція має на меті створити ексклюзивний формат відносин з Альянсом в питаннях безпеки Балтійського регіону, але не має наміру стати повноцінним членом Альянсу. Мало вірогідно, що уряд Швеції прийме рішення подати заявку на членство в Організацію Північноатлантичного договору в найближчі роки. Ключові рішення в області безпеки і зовнішньої політики в країні приймаються на основі консенсусу, тому для початку вони потребують значної політичної та громадської підтримки. У суперечливих випадках будь-якій зміні курсу передують довге і ретельне обговорення, що робить швидкі зміни малоймовірними. Значення співпраці з Альянсом у стратегіях безпеки Стокгольма неухильно зростає, але тим не менш тримаючись осторонь від прямого вступу в Північноатлантичний Альянс країна підкреслює свій позаблоковий статус. Таким чином, Стокгольму необхідно знайти шляхи подальшого розвитку політичного та військового співробітництва, що сприятиме підвищенню рівня безпеки в регіоні, зберігаючи при цьому чітку лінію розмежування між членами НАТО та позаблоковими акторами.

Аннотация. Данное исследование освещает трансформацию политики безопасности Королевства Швеции после окончания биполярного противостояния, а также приспособления к новым угрозам международной среды XXI века. На основе системного подхода, с использованием метода критического анализа исследованы основные тенденции и направления развития политики безопасности Швеции в конце XX – начале XXI века. Объясняются причины отхода от традиционного нейтралитета и смягчения внеблокового статуса. Раскрыты вопросы отношений Стокгольма с Организацией Североатлантического договора (НАТО) и сотрудничество на грани членства. Анализируются взаимосвязи государства с Европейским союзом и соседними государствами Скандинавского региона.

Ключевые слова: Швеция, нейтралитет, политика безопасности, евроатлантическая интеграция.

Abstract. This study highlights the transformation of the security policy of the Kingdom of Sweden after the end of the bipolar confrontation, as well as adaptation to the new threats of the international environment of the 21st century. Based on a systematic approach, using the method of critical analysis, the main trends in the development of Swedish security policy in the late 20th century and early 21st century are studied. Explained the reasons for moving away from traditional neutrality and easing the non-aligned status. Revealed the issues of relations between Stockholm and the North Atlantic Treaty organization (NATO) and cooperation on the verge of membership. The article analyzes the relationship of the state with the European Union and neighboring States of the Scandinavian region.

Key words: Sweden, neutrality, security policy, Euro-Atlantic integration.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антошкін В., Цвірова В. Трансформації концепції нейтралітету та позаблоковості європейських країн в умовах глобалізації. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 2 (27). С. 161–167.
2. Чекаленко Л. Д. Позаблоковість чи нейтралітет: європейський досвід. *Зовнішні справи*. 2013. № 7. С. 16–19.
3. Czarny R. M. Sweden: From Neutrality to International Solidarity. *Springer International Publishing*. 2018. DOI 10.1007/978-3-319-77513-5.

4. Dalsjö Robert. The hidden rationality of Sweden's policy of neutrality during the Cold War. *Cold War History*. 2014. 14 (2): 175–194. DOI 10.1080/14682745.2013.765865.
5. Cottey A. The European neutrals and NATO: ambiguous partnership. *Contemporary security policy*. 2013. 34 (3), 446–472. DOI 10.1080/13523260.2013.842295.
6. Wagnsson C., A security community in the making? Sweden and NATO post-Libya. *European security*. 2011. 20 (4), 585–603. DOI 10.1080/09662839.2011.633514.
7. Воловой В., Баторшина И. А. Система безопасности в Балтийском регионе как проекция глобального противостояния России и США. *Балтийский регион*. 2017. Т. 9, No 1. С. 27–43.
8. Зарецкая О. В. Трансформация внешней политики и регионализм Швеции в конце XX века. *Скандинавские чтения: этнографические и культурно-исторические аспекты: [сборник]* / Рос. акад. наук, Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого. Санкт-Петербург: Кунсткамера, 2014. С. 183–191.
9. Громыко Ал. А., Плевако Н. С. О возможном вступлении Швеции и Финляндии в НАТО. *Современная Европа*. 2016. No 2 (68), март-апрель. С. 13–16.
10. Лільєгрєн Г. Від Таллінна до Туреччини. Мемуари шведа і дипломата. К.: Темпора, 2010. 352 с.
11. Усубов Ф. Дж. Проблемы сотрудничества НАТО с нейтральными странами Европы в начале XXI века. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2010. С. 374–380.
12. Шевченко А. Р. Основні принципи та напрями зовнішньої політики Швеції: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. К., 2013. 19 с.
13. Килин Ю. М. Нейтральные государства на распутье: проблема вступления в НАТО Финляндии и Швеции. *Современная Европа*. 2017. No 2 (74), март-апрель. С. 65–76.
14. Gotkowska J., Szymański P. Between Cooperation and membership: Sweden and Finland's relations with NATO. *OSW Studios*. 2017. # 62. 31 p.
15. More Swedes want to join NATO than stay out / новинний портал The Local. URL : <https://www.thelocal.se/20150914/poll-more-swedes-now-for-nato-than-against>.

УДК 94(477):355.48»1939/1945»:32.019.51

ПАМ'ЯТЬ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ ЯК ЗАСІБ КОНСТРУЮВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

О. О. Григор'єва

Анотація. Унікальність українського кейсу полягає у тому, що пам'ять про Другу світову війну перетворилася на будівельний матеріал для створення актуального образу сучасної держави в умовах збройного конфлікту. На рівні наративу Україна виступає жертвою двох тоталітарних режимів у минулому та жертвою російської агресії зараз. В обох випадках український народ є борцем за власну свободу та незалежність. На рівні практик важливою є залученість українських дипломатів у процес просування українського національного наративу у глобальний дискурс. Трансформація національного наративу про Другу світову війну відповідно до європейської версії – це важливий крок у розриві з тоталітарною спадщиною СРСР та зміною ментальності України на користь Європи.

Ключові слова: національна ідентичність, політика пам'яті, національний наратив, Друга світова війна, дипломатія

Спогади про війни дозволяють нам переглянути історію, створити пантеон героїв, переосмислити культуру та визначальні міфи нації, опрацювати різні - часто суперечливі – культурні бачення себе та інших, друзів і ворогів. Спогади також визначають, ким ми є: «ми покладаємося на пам'ять заради свого індивідуального та колективного почуття ідентичності, сенсу та мети» [1].

За Вінтером практики «активної пам'яті», або «колажі пам'яті», – це свідомо відібрані та відсортовані колекції певних «придатних» або «підходящих» минулих подій, стратегічно використовувані для впливу на сьогодення та майбутнє учасників колекції. Вони не випадкові: кожен окремий образ, кожна окрема історія пов'язуються з відповідним «великим наративом», щоб відповідати культурним цінностям та політичному порядку денному національних держав, і відтворити певну версію історії [2].

Ян Ассман інтерпретує пам'ять як активно побудовану з безлічі риторичних і вирішальних для формування ідентичності елементів. Інституції та більші соціальні групи, такі як нації, штати, церква чи фірма не мають «пам'яті»; вони «створюють» для себе пам'ятні знаки, такі як символи, тексти, зображення, обряди, ритуали, місця та пам'ятники. Разом з такою пам'яттю ці групи та установи «конструюють» ідентичність. Така пам'ять заснована на відборі та виключенні, акуратно відокремлюючи корисні від некорисних та релевантні від нерелевантних спогадів. Вона розміщена у матеріальних засобах масової інформації, символах та практиках, які мають бути закарбовані у серцях та умах людей [3].

Серед українських дослідників питаннями політики пам'яті, наукового дискурсу та подолання «міфу війни» займаються Олександр Лисенко, Геннадій Боряк, Станіслав Кульчицький, Георгій Касьянов та інші. У рамках міжнародної наукової співпраці Тетяна Журженко разом із Саймоном Льюїсом та Джулією Федор відслідковує вибух нових практик, агентів, символів та наративів пам'яті, що вирують у трикутнику Росія–Україна–Білорусь.

Використання політики пам'яті політичними діями та формування відповідного наративу є важливим інструментом створення бажаного образу держави. Політики як головні суб'єкти задають вектор, який визначає майбутнє нації. Серед їхнього арсеналу інструментів можна зауважити участь у меморіальних акціях, комеморація (вплив на символічну сферу), прийняття законів та тісна взаємодія з ЗМІ.

Формування колективної пам'яті про Другу світову війну – це не спроба розібратися в історії, а політика, спрямована на вирішення поточних проблем і досягнення конкретних цілей. Експансіоністська політика Росії, пряма воєнна агресія проти нашої країни, образлива для українських громадян риторика кремлівських можновладців стали точкою неповернення до усталених схем і жорстко визначених рамок. Ці події виявилися рушійною силою у переосмисленні та неприйнятті будь-яких колоніальних і постколоніальних рудиментів у суспільно-політичному житті. Протестні настрої проти російських агресивних дій охопили і сферу пам'яті, тим самим спровокували відмову від радянської спадщини, зокрема міфу «Великої Вітчизняної війни». Шлях повернення до українського національного історичного наративу став органічним виявом прагнення суспільства пізнати й усвідомити свою справжню ідентичність.

Унікальність українського кейсу полягає у тому, що пам'ять про колишню війну перетворилася на будівельний матеріал для створення актуального образу сучасної держави в умовах збройного конфлікту. На рівні наративу Україна виступає жертвою двох тоталітарних режимів – радянського і націонал-соціалістичного – у ході Другої світової війни та жертвою російської агресії зараз. В обох випадках український народ є борцем за власну свободу та право на самовизначення. Доля українців є близькою до долі прибалтів, поляків, для яких звільнення від нацизму не означало отримання свободи. Це лише окреслило подальший шлях спрямований на здобуття власної державності і відстоювання національних інтересів та демократичних цінностей.

Після Революції гідності в Україні у 2014 році та початку того ж року російської військової агресії Україна прийняла європейську концепцію вшанування перемоги над фашизмом. Трансформація національного наративу про Другу світову війну відповідно до європейської версії – це важливий крок у розриві з тоталітарною спадщиною СРСР та зміною ментальності України на користь Європи. Відтоді Україна відзначає 8 травня як День пам'яті та примирення, а 9 травня – День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні.

24 березня 2015 р. з'явився указ Президента України № 169/2015 «Про заходи з відзначення у 2015 р. 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни». У назві та змісті цього документа закладені підвалини державної політики пам'яті [4]. Указом передбачається вшанування й утвердження спадкоємності традицій воїнів-переможців у Другій світовій війні та сучасних захисників Вітчизни, єднання суспільства навколо ідеї захисту України та у зв'язку з тодішнім

ювілеєм. Як зазначає професор О. Є. Лисенко, у поточній ситуації спадкоємність бойових традицій, пов'язаних із захистом Батьківщини від агресорів різних мастей, постає не тільки як моральна, а й ідеологічна проблема, демонструючи цілковиту неспроможність намагань російських пропагандистів почепити нашим воїнам ярлики «фашистів», «карателів», «укропів», «насильників» тощо [5].

Рух за євроінтеграцію та сучасна російська агресія на Сході України трансформували пам'яттєвий дискурс про Другу світову війну, яким оперують державні актори. Образ «України-жертви агресії», «України як борця за свободу» та віднедавна «України як частини євроатлантичної цивілізації» сформували сучасний національний наратив. Президент України В. Зеленський у своєму зверненні до громадян 8 травня 2020 року наголосив, що війна скалічила долі мільйонів людей – підпільників, військовополонених, остарбайтерів, бранців концтаборів, дітей війни та кожного, хто постраждав від нацистської окупації та відчайдушно боровся за мир – у чому винні обидва тоталітарні режими [6]. «75 років тому ми здобули перемогу над нацизмом. Знадобилося ще 46 років, щоб ми здобули незалежну Українську державу. І сьогодні вже шостий рік поспіль ми її захищаємо», - зазначає Президент. Ці сторінки української історії пов'язані та стали підґрунтям для проекту меморіальних символів, за планом якого буде встановлено чотири дзвони по всій Україні – Дзвін Пам'яті на Луганщині, де у 42-му році почалося звільнення України, Дзвін Перемоги на Закарпатті, де завершилося вигнання загарбників, Дзвін Миру в Донецьку та Дзвін Єдності – у Сімферополі. Колись у майбутньому їх одночасний дзвін сповістить про настання миру в Україні та повернення окупованих територій та людей до складу незалежної суверенної держави Україна [7].

У своєму онлайн-зверненні до РБ ООН з нагоди 75-ї річниці закінчення Другої світової війни в Європі Міністр закордонних справ Дмитро Кулеба також підкреслив відгомін минулих подій у сучасних реаліях: «Російська агресія проти України, яка призвела до незаконної окупації Криму та частини Донбасу, триває вже довше, ніж Друга світова війна... Ми шкодуємо про відновлення ролі Сталіна в Росії, яке переслідує мету реабілітації тоталітарної держави з єдиним непорушним лідером на чолі». Такий сценарій служить для імітації почуття бездоганності режиму, створення образу зовнішнього ворога та виправдання агресії Москви проти сусідів, як Україна та Грузія, та гібридної війни проти багатьох інших країн [8].

На рівні практик важливою є залученість українських дипломатів у процес переформатування колективної пам'яті українців та просування українського національного наративу у глобальний дискурс. Ці нові агенти політики пам'яті роблять дієві, але неоднозначні, з точки зору професійних істориків, кроки у формуванні сучасного образу України в умовах збройного конфлікту.

Одним з таких проявів стало відхилення послом України у Німеччині Андрієм Мельником запрошення бургомістра Берліна Міхаеля Мюллера взяти участь у спільній церемонії покладання вінків перед будинком на Шулленбургрінг «поруч із представником країни, яка понад 6 років веде цинічну і криваву війну на Сході України». Пан Посол наголосив, що агресивна політика господаря Кремля породила набачене досі відчуження між українцями та росіянами. Відтак і спільне вшанування пам'яті є немислимим. Такі дипломатичні кроки є показовими та важливими для продовження лінії захисту та просування на світовий порядок денний національних інтересів України [9].

Використання міжнародних ЗМІ як платформи для поширення українського національного наративу сприяє його просуванню у глобальний дискурс. ЗМІ слугують рупором ідей та меседжів, якими апелюють політичні агенти до аудиторії. Так, у доповнення до офіційних заяв Посол України у ФРН Андрій Мельник дав інтерв'ю, присвячене 75-й річниці завершення Другої світової війни в Європі та внеску українського народу у боротьбі проти націонал-соціалізму. У прямому ранковому ефірі провідного німецького радіо «Deutschlandfunk» пан Посол озвучив шокуючі для німецького суспільства цифри щодо неймовірних втрат українського народу у час Другої

світової, маючи на меті змусити німецький Бундестаг, сенат та мерію Берліна нарешті спорудити у серці німецької столиці меморіалу українським жертвам націонал-соціалізму.

«До цього часу ми ввічливо, можливо, занадто ввічливо просили наших німецьких друзів та партнерів встановити пам'ятник восьми мільйонам українських жертв нацизму у центрі Берліна. Поки що відповіді не було. Відтепер ми більше не будемо просити, а будемо вимагати, щоб ці українські жертви війни німецького поневолення були нарешті гідно вшановані», – наголосив Посол Андрій Мельник у ранковому прайм-таймі [10].

У своїй колонці для провідного мексиканського видання *El Economista* Посол України в Мексиці Руслан Спірін піднімає низку важливих питань, пов'язаних з спробами Росії переписати історію Другої світової війни. Кремль перетворив міф про перемогу на інструментарій для промивання мозку власних громадян та виправдання, зокрема, збройної агресії проти України. Не випадково в Україні та Європі девізом річниці закінчення війни є «Ніколи Знову», тоді як Росія святкує це у формі «Якщо потрібно, ми можемо це зробити ще раз». Таке зауваження демонструє єдність Європи та України у осмислення наслідків війни і протиставляє російський наратив європейському, а отже і українському.

Пан Спірін зауважує, коли на всесвітньому форумі, присвяченому 75-й річниці звільнення нацистського табору смерті «Аушвіц-Біркенау», Путін, згадуючи питання про винищення євреїв на окупованій нацистами території СРСР, поставив антисемітизм і «русофобію» в Україні в один ряд, це послугувало підтвердженням наявної боротьби за історичну пам'ять про Другу світову війну.

«Спроби Москви представити себе як «великого антифашиста» у всьому світі переслідують конкретні політичні цілі: отримати поблажливість за свої нинішні злочини та прикрити свою агресивну політику проти України антифашистською риторикою», – наголошує Пан Посол. Таким чином, усі, хто виступає проти провідного антифашиста Росії автоматично вступає у табір фашистів [11].

Цю ідею підтримує Посол України у Чеській Республіці Євген Перебийніс, зауважуючи, що святу тему перемоги над нацизмом Кремль намагається перетворити на свого роду індульгенцію від усіх злочинів як радянського, так і нинішнього російського режимів. А міфічною «зовнішньою загрозою» кремлівське керівництво пояснює всі свої непопулярні дії і невдачі: і постійну мілітаризацію, і якийсь унікальний шлях розвитку Росії, в якому немає місця загальноновизнаним нормам демократії, і економічні проблеми, і санкції та ізоляції.

У статті для чеського видання *Aktuálně* Пан Посол підкреслює: «Україна, яку Росія любить брехливо називати «братською», насправді є фантомним болем Росії і, водночас, її головним ворогом. Так само парадоксом є те, що Росія зі своєю формально антивоєнною риторикою насправді не здатна існувати без війни. На жаль, війною минулою вона живить мобілізацію на війну нинішню – війну в Україні» [12].

Таким чином, така однастайна дипломатична лінія відстоювання права України на формування власної історичної пам'яті та визначення національної позиції окреслює чітку та рішучу спробу України вийти з «пострадянськості» і наблизитися до Європи. Участь дипломатичних агентів політики пам'яті важлива не для встановлення правильних інтерпретацій історії про ДСВ, а для просування українського національного наративу до європейської колективної пам'яті. Це в свою чергу впливає на створення та сприйняття сучасного образу української держави на національному та міжнародному рівнях.

Отже, трансформація національної політики пам'яті відповідно до поставлених політичних цілей та завдань впливає на створення та трансляцію певного образу держави. Пам'ять про Другу світову війну – це інструмент політики, який перетворив її на будівельний матеріал для створення актуального образу сучасної держави в умовах збройного конфлікту. Виклики, які постали перед Україною – захист національного суверенітету та територіальної цілісності, протистояння російській агресії на різних лініях фронту – пришвидшили процес ментального та емоційного розриву із радянським

минулим та переосмислення української ідентичності та національних інтересів зараз. Хоча і однастайності у суспільних баченнях та єдності у прийнятті рішень на різних історичних етапах бракувало, розюча відмінність у тактиці із східним сусідом щодо того, як і про що пам'ятати, прослідковується все чіткіше. Кремль розмиває межу пам'яті про Велику Вітчизняну війну та сучасну окупацію українських територій, підмінюючи поняття фашизму і міфологізуючи концепт «Великої Перемоги». Водночас, Україна вибудовує національний наратив проводячи паралелі між Другою світовою війною та сучасною російською агресією: Україна – жертва двох тоталітарних режимів тоді, і Україна – жертва зараз, і тоді і зараз держава бориться за свою свободу та незалежність. На цьому підґрунті рішучі кроки та гучні заяви з боку українських дипломатів та державних очільників – це важливий інструмент самоідентифікації, окреслення своєї приналежності до Європи та просування національного українського наративу у глобальний дискурс.

Аннотация. Унікальність українського кейса заключається в том, что память о Второй мировой войне превратилась в строительный материал для создания актуального образа современного государства в условиях вооруженного конфликта. На уровне нарратива Украина выступает жертвой двух тоталитарных режимов в прошлом и жертвой российской агрессии сейчас. В обоих случаях украинский народ борцом за свою свободу и независимость. На уровне практики важна вовлеченность украинских дипломатов в процесс продвижения украинского национального нарратива в глобальный дискурс. Трансформация национального нарратива о Второй мировой войне в соответствии с европейской версии – это важный шаг в разрыве с тоталитарным наследием СССР и изменением ментальности Украины в пользу Европы.

Ключевые слова: национальная идентичность, политика памяти, национальный нарратив, Вторая мировая война, дипломатия

Abstract. The uniqueness of the Ukrainian case is that the memory of the Second World War has become a building material for creating a relevant image of the modern state in an armed conflict. At the narrative level, Ukraine is a victim of two totalitarian regimes in the past and a victim of Russian aggression now. In both cases, the Ukrainian people are fighters for their own freedom and independence. At the level of practice, the involvement of Ukrainian diplomats in the process of promoting the Ukrainian national narrative in the global discourse is important. The transformation of the national narrative about the Second World War in accordance with the European version is an important step in breaking with the totalitarian legacy of the USSR and changing the mentality of Ukraine in favor of Europe.

Key words: national identity, politics of memory, national narrative, World War II, diplomacy

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Bradford V. Public fo getting: The rhetoric and politics of beginning again. *University Park*, 2010. PA: Penn State Press. P.10
2. Winter J. M. Remembering war: The Great War between memory and history in the twentieth century. *New Haven*. 2006. CT: Yale University Press.
3. Assmann A. (2006). Memory, individual and collective. In R. E. Goodin & C. Tilly (Eds.), *The Oxford handbook of contextual political analysis* (pp. 210–224). Oxford, NY: Oxford University Press. P. 216.
4. Указ Президента України №169/2015 «Про заходи з відзначення у 2015 р. 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/169/2015#Text>
5. Лисенко О. Є. Подолання «міфу війни», або від якої спадщини ми відмовляємося: науковий дискурс, політика пам'яті та сучасні виклики (з приводу 70-річчя перемоги над нацизмом і фашизмом). *Український історичний журнал*. 2015. №2. С. 4–21.
6. Звернення Глави держави з нагоди Дня пам'яті та примирення (2020). *Офіційне інтернет-представництво*. 8 травня. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-glavi-derzhavi-z-nagodi-dnya-pamyati-ta-primirenn-61081>.
7. Звернення Президента з нагоди Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (2020). *Офіційне інтернет-представництво*. 9 травня. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-z-nagodi-dnya-peremogi-nad-nacizmom-u-61097>
8. Statement by H. E. Mr. Dmytro Kuleba at the UNSC High-level Arria Formula meeting «75 Years from the End of the Second World War on European Soil» (2020). *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*. 8 May. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news/statement-he-mr-dmytro-kuleba-minister-foreign-affairs-ukraine-uns-c-high-level-arria-formula-meeting-75-years-end-second-world-war-european-soil>
9. Ткачук Б. (2020) Навіть у кошмарах не можу собі уявити — посол України у Німеччині відмовився покладати квіти з представниками Росії. *Hromadske*. 2 травня. URL:

<https://hromadske.ua/posts/pislya-harkova-zelenskij-poyihav-na-donbas-poyiv-iz-soldatami-borshu-ta-risovoyi-kashi>

10. Німеччина вшанувала 8 мільйонів українських жертв нацизму (2020). *Посольство України у Федеративній Республіці Німеччина*. 8 травня. URL: <https://germany.mfa.gov.ua/news/nimechchina-vshanuvala-8-miljoniv-ukrayinskih-zhertv-nacizmu>

11. Spirin R. (2020). ¿Por qué Rusia intenta reescribir la historia de la Segunda Guerra Mundial? *El Economista*, 08 de mayo. URL: <https://www.eleconomista.com.mx/opinion/Por-que-Rusia-intenta-reescribir-la-historia-de-la-Segunda-Guerra-Mundial-20200508-0067.html>

12. Perebyjnis J. (2020). Má Rusko právo přivlastnit si vítězství ve válce? *Aktuálně*. 4. května. URL: http://blog.aktualne.cz/blogy/pohled-zblizka.php?itemid=36729&fbclid=IwAR2Nv_9XPYQEDEwqZVsMg71tvM7HBE6ienoMo0wthMWgyQoZiGlybPzPqDA

УДК: 211(477)+211(47)

СИСТЕМА ОСВІТИ, ЯК ІНСТРУМЕНТ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ КІНЦЯ 1940-х – СЕРЕДИНИ 1960-х РОКІВ В УКРАЇНІ

В. О. Зайцев, І.В.Пятницькова

Анотація. В умовах комуністичного режиму 1940-х – 1960-х років, коли партійні керівники з завзяттям вишукували ідеологічних ворогів та вдосконалювали методи антирелігійної боротьби, діти та підлітки стали найбільш незахищеним прошарком населення. Серед них виділяється особливо вразлива та одночасно стійка група дітей віруючих. Навчальні заклади системи освіти від початкової школи до вищих навчальних закладів стали ареною цілеспрямованого атеїстичного антирелігійного виховання. Декларативні заяви уряду про надання громадянам свободи віросповідання нівелювалися реалізацією політики викорінення всіх релігійних проявів, як реакційних явищ, несумісних з соціалістичними ідеалами. Дослідження проблеми заідеологізованості освіти допомагає зрозуміти процес формування негативного суспільно-політичного образу християнства в Україні та має прагматичну сторону в контексті перегляду ідеологічних засад сучасної вітчизняної освіти.

Ключові слова: освіта, пропаганда, атеїзм, виховний процес, школа.

Проблема негативного суспільно-політичного образу християнства, зокрема євангельського руху у повоєнні роки в Україні у складі СРСР, є результатом багатьох чинників, серед яких важливу роль відіграє антирелігійна спрямованість освітньо-виховних програм системи освіти. Надмірна заідеологізованість освіти призвела до бездуховності та переслідувань дітей віруючих, їх відчуженню.

Долі дітей євангельських християн у 1960-1980-ті роки досліджувала О. І. Паніч [1], їхні буденні проблеми проаналізував В. П. Бартов [2], проблему штучного створення негативного образу євангельських християн розкриває В. П. Ключова [3]. Вплив радянського агітпрому на функції системи освіти досліджує Л. І. Сосковець [4]. Але розробки дослідників висвітлюють проблему фрагментарно, зосереджуючи здебільшого увагу на одному із аспектів.

Метою даної наукової розвідки є комплексне дослідження антирелігійного спрямування системи освіти радянської влади у повоєнний період.

У післявоєнний період радянська влада продовжувала дотримуватися Ленінського декрету «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 2 лютого 1918 р. [5]. Його положення були покладені в основу подальших законодавчих актів та Конституції СРСР 1936 р., за якою заборонялося: «викладання релігійних віровчень в усіх державних і громадських, а також приватних навчальних закладах, де викладаються загальноосвітні предмети» [6]. Таким чином висловлювання релігійних переконань стало явищем поза законом. Державна політика повоєнних років спрямована на обмеження релігійного впливу на дітей віруючих батьків, одночасно сприяла атеїстичному вихованню в навчальних закладах. У одному із посібників антирелігійного характеру наголошувалося

на особливій ролі школи у процесі атеїстичного виховання: «В борьбе с религией исключительно велика роль школы, которая призвана закладывать основы научно-материалистического мировоззрения учащихся, воспитывать их не только атеистами, но и активными пропагандистами атеизма, борцами против религии и суеверий ...» [7 с. 282].

Особливе посилення антирелігійної боротьби та впровадження атеїстичного виховання у навчальний процес спостерігалось у 1958–1962 рр. за влади М. М. Хрущова. Цей період супроводжувався масовим закриттям церков, монастирів, руйнуванням їх значної частини, конфіскацією церковного майна. Через засоби масової інформації у суспільстві насаджувався образ церкви як «ворога народу», чи не головної «перепони прогресу». У пресі систематично з'являлися статті, що розкидали правопорушення духовенства, містили сповіді громадян, які звільнилися «від релігійних пут».

Навчальні заклади в умовах комуністичної диктатури стали інструментом антирелігійної пропаганди. Записка Відділу пропаганди й агітації ЦК КПРС «О недостатках научно-атеистической пропаганды» від 12 вересня 1958 року, свідчить про розгортання цілеспрямованої антирелігійної боротьби, для реалізації якої були використані всі можливі ресурси [8]. Особливу увагу було приділено проблемі виховання нового покоління матеріалістів. В умовах тоталітаризму, ідеологічне підпорядкування системи освіти партії комуністів стало абсолютно закономірним.

Одночасно з посиленням антирелігійної пропаганди на всіх рівнях освіти, політика уряду була спрямована на обмеження релігійного впливу на дітей. Релігійним об'єднанням було заборонено навчати неповнолітніх дітей християнському віровченню; задіяти дітей у хорах, оркестрах, гуртках самодіяльності; організовувати спеціальні заходи для дітей, підлітків та молоді; проводити молодіжні табори, екскурсії, тощо [1, с. 133].

Автор біографічного нарису присвяченого долям відомих служителів євангельського руху, розповідаючи про дитинство В. Ф. Райчинця, мешканця Закарпатської області, Свалявського району, описує його шкільні роки під тиском атеїстичного виховання: «обвинения против христианства и церкви звучали практически на каждом уроке — и на истории, и на литературе, и на географии и на биологии, и даже на математике. Верующий мальчик никогда не мог получить «отлично»... Ему недвусмысленно намекали: «Станешь пионером — будешь отличником» ... Когда доводы ... иссякали, прибегали к силе ... в школе мальчик был изгоем» [9, с. 91].

Люди, що залишалися вірними своїм релігійним поглядам обмежувалися радянською владою у правах. Ілюстрацією цього є шкільна біографія Г. І. Коменданта, який успішно закінчивши восьмий клас, намагався вступити до технікуму міста Кам'янець-Подільський. Відмінні оцінки та добра шкільна характеристика додавали впевненості 14-ти річному хлопцю. Але у технікумі на особистій папці з документами з'явився напис «баптист», через що його не прийняли до навчального закладу. Після закінчення десятого класу йому знову було відмовлено у вступі до вищого навчального закладу [9, с. 30].

Діти, батьки яких не відмовлялися від релігії зазнавали психологічного пресингу та тиску під час навчання. Для створення цілісної картини можна звернутися до споминів Н. Вінс. Вона у 1960 р. пішла у перший клас однієї з київських шкіл. Вчителька з перших уроків схвильовано розповідала про політ Ю. Гагаріна у космос та додавала: «Ю. Гагарин не увидел в космосе никакого Бога ! ... Значит Бога нет — запомните это, ребята!» Коли восени 1962 р., Н. Вінс пішла у третій клас, у газеті «Вечірній Київ» з'явилася стаття з жорстокою критикою у бік віруючих. Серед наведених імен, у статті були згадані її батьки. На першому уроці, вчителька розповідала про первісних людей, їхнє марновірство та релігійні забобони. Раптом, вона каже: «Уявляєте діти, в нашому класі також є дівчина, яка вірить у Бога, як первісні люди!». Потім вчителька поставила дівчину перед класом та тривалий час ганьбила її за віру у Бога. Після ексекції «педагог» наказала дівчині йти до кабінету директора. Н. Вінс дуже злякалася. Розмова з директоркою закінчилася обіцянкою зайнятися перевихованням сектантки, щоб вона не ганьбила школу. В наслідок статті у «Вечірньому Києві», мати учениці втратила роботу, а батька перевели на нижчу посаду.

Наступним кроком стало питання про позбавлення батьківських прав, а реакцією учнів стало групове побиття. [11, с. 16–22, 38].

Наведені приклади свідчать про цілеспрямовані зусилля на рівні шкіл: сформувати образ темних, нерозвинених, ворожих до досягнень науки та освіти – християн. Таким чином загально-освітня школа, заклади середньої освіти та вищі навчальні заклади стали справжніми центрами нав'язування атеїстичного світогляду та місцями навмисного спотворення реального образу християнства, в тому числі євангельських конфесій в Україні.

На працівників системи освіти покладалося виконання комплексу заходів, спрямованих на реалізацію антирелігійного виховання. Вони полягали у наступному: розробці методики організації та проведення антирелігійного виховання в школах і педагогічних училищах, для використання в навчальній роботі та позакласних заходах; організації заняття з питань антирелігійного виховання в школі для інститутів удосконалення вчителів на всіх рівнях; підготовці випуску науково-популярної та методичної літератури з питань науково-атеїстичного виховання [8].

Одним з рішень серпневого Пленуму ЦК КПУ 1962 р., стало доручення приділити особливу увагу індивідуальній роботі по перевихованню членів сект. Передбачалося, що антирелігійне виховання дітей буде починатися з початкової школи. Враховуючи психологію учнів (дітей віруючих), вчителю було рекомендовано сприймати їх, як тих що «потрапили у біду». У відповідності до розпорядження Міністерством освіти України було підготовлено цілий комплекс підручники для атеїстичних занять середньої школи: «Науково-атеїстичне виховання учнів молодших класів», «Атеїстичне виховання у курсі фізики», «Атеїстичне виховання у процесі викладання літератури» [12, с. 81].

По всій країні діяли спеціалізовані школи, курси, лекторії, що пропагували атеїстичне виховання. Досягнення та проблеми діяльності подібних просвітницьких закладів були висвітлені у дослідженні «Баптизм та Баптисти»: «ученые и опытные пропагандисты ... подготовили программу для школ, рассчитанную на 60 часов, издано также учебное пособие ... что облегчило работу пропагандистов ... Ориентация на одних верующих ... не оправдала себя, так как пропагандисту было трудно устанавливать контакт с аудиторией. Во время ... дискуссий, которые стихийно возникали, пропагандист оказывался один на один с людьми, объединенными общей верой. Кроме того, верующие неохотно посещали занятия...» [7 с. 275] Дедалі автори наводять статистичні дані, які свідчать що лише у БРСР з 1963 року до 1968 р., чисельність подібних закладів зросла з 100 до 1033 шкіл, антирелігійною просвітою було охоплено понад 20 тисяч слухачів. [7 с. 276] Подібна ситуація складається в УРСР та інших республіках 1960-х рр.

Одночасно керівництво партії та служби безпеки пильно стежать за забезпеченням захисту дітей від релігійного виховання. Директива «Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди» констатує «обурливі» факти, що віруючі «помимо проповеднических индивидуально-групповых бесед, используют и такие формы ... как устройство молодежных вечеринок, экскурсий, массовок, а также создание хоровых, музыкальных, драматических коллективов» [8]. Згадана раніше Н. Вінс розповідає про туристичний похід для підлітків київської церкви у середині 1960-х рр. Під час літніх канікул, викладачі Недільної школи організували триденний похід вздовж річки Вуж, Чорнобильського району. Заздалегідь дорослі влаштували наметовий табір у лісі, в якому було організовано активний відпочинок для приблизно 60-х дітей віком від 10 до 15 років. Учасниця заходу розповідає про незабутні моменти відпочинку. На другий день дорослі зрозуміли, що міліція вже розшукує табір. На третій день, під час повернення, всі організатори та діти були затримані та доставлені до міста Чорнобиль у відділ міліції. Після допиту та обшуку кожного учасника, групу відпустили ввечері, а на керівника заходу було відкрито кримінальну справу за релігійно-виховну роботу з дітьми. При цьому доказом релігійної роботи стали дитячі малюнки [11, с. 64–71]!

Певною альтернативою релігійним спільнотам повинні були стати численні комсомольські та комуністичні організації, до яких масово залучали молодь. Дослідниця проблеми дітей віруючих батьків О. Паніч вважає, що їх діяльністю були охоплені від 45 до 55 тисяч дітей віруючих до 15-ти років в Україні, та понад 130–150 тисяч у межах всього СРСР. [1, с. 131].

Наступним етапом насадження атеїстичного світогляду (та негативного ставлення до питань релігії) було виховання студентів. З метою виховати активних борців з релігією, республіканський відділ агітації та пропаганди ЦК КПУ ініціював вивчення курсу «Основ наукового атеїзму» з 1957 р. Спочатку курс вивчали студенти педагогічних інститутів, а пізніше курс став обов'язковим для студентів всіх інших вищих навчальних закладів. [12, с. 82]. Зазвичай, християнській молоді було відмовлено у вступі до вищих навчальних закладів, або їх відраховували за вигаданими причинами. Держава всіляко сприяла живучості міфу про темність та невігластво християн [14, с. 127]. У результаті чого декілька поколінь українців стали носіями відбитку матеріалістичного виховання, з іншого боку екстремальні обставини зумовили формування своєрідних субкультур релігійних спільнот.

Отже, система освіти в УРСР так само, як у інших регіонах СРСР, стала ефективним інструментом примусового атеїстичного виховання населення країни. Вона була використана як важіль впливу на незгідних з панівною ідеологією. Антирелігійне виховання супроводжувалося позбавленням представників релігійних спільнот рівних прав з іншими громадянами на навчання, відмовою та виключенням із вищих навчальних закладів, відокремленням дітей віруючих від спілкування з однолітками та психологічним тиском, що призвело до формування стійкого негативного суспільно-політичного образу релігійних спільнот у свідомості нових поколінь радянських громадян.

Аннотация. В условиях коммунистического режима 1940-х – 1960-х годов, когда партийные руководители с упорством выискивали идеологических врагов и совершенствовали методы антирелигиозной борьбы, дети и подростки стали наиболее незащищенной от пропаганды прослойкой населения. Среди них выделяется особенно уязвимая и одновременно устойчивая группа детей верующих. Учебные заведения системы образования от начальной школы до вузов стали ареалом целенаправленного атеистического антирелигиозного воспитания. Декларативные заявления правительства о предоставлении гражданам свободы вероисповедания нивелировались реализацией политики искоренения всех религиозных проявлений, как реакционных явлений, несовместимых с социалистическими идеалами. Исследование проблемы заидеологизированности образования помогает понять процесс формирования негативного общественно-политического образа христианства в Украине и имеет прагматическую сторону в контексте пересмотра идеологических основ современного отечественного образования.

Ключевые слова: образование, пропаганда, атеизм, воспитательный процесс, школа.

Abstract. Under the communist regime of the 1940s – 1960s, when party leaders persistently sought out ideological enemies and improved methods of anti-religious struggle, children and adolescents became the most vulnerable stratum of the population from propaganda bombardment. Among them, a particularly vulnerable and at the same time stable group of children of believers stands out. Educational institutions of the education system from elementary school to universities have become the area of purposeful atheistic anti-religious education. Declarative statements by the government on granting citizens freedom of religion were leveled by the implementation of a policy of eradicating all religious manifestations as reactionary phenomena incompatible with socialist ideals. The study of the problem of the ideologization of education helps to understand the process of forming a negative socio-political image of Christianity in Ukraine and has a pragmatic side in the context of revising the ideological foundations of modern national education.

Key words: education, propaganda, atheism, educational process, school.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Паніч Е. І. Дети и детство евангельских христиан баптистов в условиях позднего советского времени (1960-е – 80-е годы). *Богословские размышления*. № 3, 2012. С. 127–154.
2. Бартов В. П. Трудности повседневной жизни детей евангельских Христиан-баптистов Тульской области в период 1958–1980 гг. *История: факты и символы*. 2018. № 2 (15). С. 7–16. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/trudnosti-povsednevnoy-zhizni-detey-evangeljskih-hristian-baptistov-tulskoy-oblasti-v-period-1958-1980-gg>
3. Ключева В. П. Отрицательный герой атеистической пропаганды: факты из жизни баптистских общин для подтверждения стереотипа. *105 лет легализации русского баптизма. Материалы международной*

науочно-практической конференции. Москва, 2011. С. 242–247.

4. Сосковец Л. И. Феномен советского антирелигиозного агитпрома. *Вестник Томского государственного университета*. Томск, 2005. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-sovetskogo-antireligioznogo-agitpropa>.

5. Декрет Совета Народных Комиссаров «Об отделении церкви от государства и школы от церкви» от 2 февраля (20 января) 1918 г. URL: <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5325/>

6. Конституция Союза Советских Социалистических Республик от 5 декабря 1936 года. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm>

7. Ленс М. Л., Прокошин Е. С. Баптизм и баптисты. Социологический очерк. Минск. 1969. 320 с. URL: https://www.studmed.ru/lensu-m-ya-prokoshina-e-s-red-baptizm-i-baptisty-sociologicheskii-ocherk-_9f9185333e3.html

8. Записка Отдела пропаганды и агитации ЦК КПСС по союзным республикам «О недостатках научно-атеистической пропаганды» г. Москва 12 сентября 1958г. URL: <https://rusoir.ru/03print/03print-02/03print-02-239/>

9. Райчинец А. В. Воздвигнутые Богом. Одесса: Духовное возрождение. 2010. 147 с.

10. Мажнікова В. О. Записано зі слів Мажнікової В. О., 1956 року народження, мешканки м. Донецьк. 2019.

11. Винс Н. Рубежи детства. Автобиография. Elkhart: Russian Gospel Ministries. 2000. 175 с.

12. Шліхта Н. В. Основні форми і методи атеїстичної пропаганди в Українській РСР наприкінці 50-х – на початку 60-х років. *Наукові записки*. Том 14. Україніка та європеїстика, 1999. С. 80–87. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10470/Shlikhta_Osnovni_formy_metody%20.pdf

13. Сосковец Л. И. Феномен советского антирелигиозного агитпрома. *Вестник Томского государственного университета*. 2005. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-sovetskogo-antireligioznogo-agitpropa>

14. Турлак О. Церковь и богословское образование в бывшем СССР: что было сделано не так? Форум 20. Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе. Итоги, проблемы, перспективы евангельских церквей. Материалы к дискуссиям. Киев: Дух і Літера, 2011. С. 123–135.

УДК 94:321.01:070(477.43/.44)

ПОДІЛЛЯ ЗА ЧАСІВ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ)

О. В. Карпенко, О. В. Отземко

Анотація. У статті з'ясовано інформаційний потенціал місцевої преси щодо подій на території Подільської губернії за часів Гетьманату Павла Скоропадського. Під час дослідження преси було використано історико-джерелознавчий, порівняльний, хронологічний, проблемно-тематичний, описовий методи. Розкрито проблематику публікацій місцевих газет, які приділяли увагу діяльності місцевих органів влади, економічним питанням, освіті, кримінальній ситуації в губернії.

Ключові слова: місцева преса, Подільська губернія, Гетьманат П. Скоропадського.

Протягом 1917–1921 рр. на території сучасної України тривала національна революція, одним з етапів якої є Гетьманат П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). Подільська губернія, як і всі інші регіони Української Держави протягом квітня-грудня 1918 р. пережила цілу низку змін. Доказом цьому є місцева періодична преса Поділля, яка відобразила на своїх сторінках ті буремні, часто трагічні, події. Місцеві газети були своєрідним «агітатором» та «пропагандистом» у вирі подій. Неабиякого значення набуває періодика часів революції і в контексті уваги до проблем історичної пам'яті, до матеріальних носіїв якої Я. Калакура відносить усі різновиди історичних джерел, наголошуючи на важливій ролі джерелознавства в її формуванні [1, с. 474–475].

Пресу періоду Української революції 1917–1921 рр. вивчали В. О. Гандзюк, П. І. Губа, Г. Я. Рудий, О. В. Богуславський, О. П. Позняков, І. В. Крупський [2].

В даній статті подано огляд матеріалів місцевих періодичних видань Поділля часів Гетьманату П. Скоропадського. Джерелом для дослідження послужили такі газети: «Поділля» – щоденна українська демократична газета, «Слово Подоліи» – щоденна газета,

«Свято Поділля» – одноденна газета, «Подольская Мысль» – орган прогресивно-демократичної думки, «Подільські Губерніяльні Відомости» – офіційне видання, що виходило двічі на тиждень в Кам'янці-Подільському.

Місцевий матеріал друкувався в таких рубриках: «Місцеве життя», «Трапунки», «Телеграми», «Перший відділ» («Поділля»); «Красе життя», «Хроніка», «Проішествія» (Слово Подоліи); «Відділ перший», «Вызов наследников», «Приблудный скот», «Згублення документів», «Росшукування», «Сыскныя статьи» («Подільські Губерніяльні Відомости»); «Хроніка» («Свято Поділля»).

Суперечливі обставини революційного часу суттєво вплинули на зміст місцевих газет, які публікували різноплановий за характером матеріал. На шпальтах часописів докладно висвітлювалося губернське політичне життя. Це, передусім, офіційна інформація місцевих органів влади: накази Подільського Губернського комісара [3, № 46, 15.05.1918]; накази губернського коменданта [3, № 48, 22.05.1918]; офіційні повідомлення та звернення від Подільського Губернського старости [4, № 60, 06.07.1918]. Наприклад, «Губернський староста звернувся в міську управу Вінниці з пропозицією представити доклад про санітарне становище в місті та заходи, які треба буде прийняти» [7, № 35, 27.06.1918], «Летичів, всім бувшим волосним старшинам віддано наказ приступити до виконання обов'язків» [7, № 38, 30.06.1918], «В. Ф. Підвисоцький затверджений на посаду старшого радника подільського губернського правління» [7, № 46, 10.07.1918]. Також подається інформація про рішення прийняті на засіданні Вінницької міської думи.

Відображені на сторінках газет проблеми санітарного стану губернії, зокрема, така актуальна і у 1918 р. і зараз боротьба з епідеміологічними захворюваннями. Наприклад «В Літині населення хворіє на тиф, переважна більшість хворих – євреї» [7, № 31, 21.06.1918]; «Декілька днів тому був циркуляр губернського старости про утворення спеціальної комісії для перегляду за санітарним станом міста Вінниці» [7, № 45, 09.07.1918]; «Лікарсько-санітарним бюро Подільської губернії земської управи було зроблено сумарну статистику захворювань в губернії: за квітень 1918 року зареєстровано в м. Вінниця всього хворих на кір – 55 людей, скарлатиною – 57, віспою – 105, тифом сипним – 2419, тифом черевним – 1466, дизентерією – 155. Найменше хворіють епідемічними хворобами в Ушицькому, Ямпільському, Проскурівському, Могилівському, Летичівському повітах» [7, № 50, 16.07.1918]; «Ремонт міської лікарні м. Вінниця (Вознесенської) закінчений. На днях лікарня почне працювати» [7, № 52, 18.07.1918]. А стаття із заголовком «Боротьба із туберкульозом в Вінниці» наголошує на тому, що коли немає епідемії, ніяких заходів не вживається, а лише коли епідемія – тоді вже починають щось робити. В місті планується відкриття в єврейській лікарні туберкульозного відділення для хворих [7, № 32, 22.06.1918]

На сторінках газет зустрічається чимало повідомлень про стан сільського господарства, врожайність та збір врожаю: «Село Люлинці Вінницького повіту – засуха продовжується; озимий хліб, особливо пшениця висохла, врожай буде нижче середнього. Через 5–6 тижнів планується збір озимих. Ячмінь став висихати, рання гречка вбита морозами – прийшлося пересівати» [7, № 35, 27.06.1918]; «Великий град завбільшки із яйце пройшов у Бару, врожай знищено» [7, № 37, 29.06.1918]; «Меджибіж, пішли дощі і врожай пішов угору» [7, № 38, 30.06.1918]; «В Могилів-Подільському повіті почали збирати врожай жита. Озима хороша, ярова – нижче середнього. Картопля, огородини, кукурудза хороші. Сади середні, трава після останніх дощів значно піднялась» [7, № 52, 18.07.1918].

Популярними на сторінках газет були освітні питання. Матеріали місцевої періодики засвідчують активну діяльність влади і громадськості, спрямовану на українізацію освітнього простору: «відкриваються курси української мови для залізничників» [7, № 38, 30.06.1918], «23 липня цього року в м. Вінниця відкриваються курси українознавства для вчителів середніх і вищих початкових шкіл Поділля. Курси продовжаться 5 тижнів. Лекторами запрошені кращі наукові сили. За справками та з заявами звертатись до канцелярії губернського комісара по народній освіті» [7, № 47, 11.07.1918, № 63, 31.07.1918],

«Міністерство народної освіти дає на 150 слухачів пособіє по 100 рублів кожному. Крім цього слухачі будуть мати приміщення при курсах» [7, № 49, 14.07.1918], «20 серпня в Кам'янець-Подільській ремісничій школі, яка утримується на загальногубернські кошти, буде проводитись конкурсний іспит для повторно вступаючих в перший клас. Школа зможе прийняти по 3 хлопця з кожного повіту губернії. Кожному хлопцеві буде видаватись стипендія в розмірі 76 руб. в місяць» [7, № 51, 17.07.1918]].

Одноденна газета «Свято Поділля» та випуск № 63 газети «Подольская Мысль» присвячені відкриттю Кам'янець-Подільського Державного Українського університету 22 жовтня 1918 р. Обидва часописи містять фотографії ректора нового університету – Івана Огієнка та будівлі закладу. На шпальтах газет надруковані програма свята відкриття університету, вітання ректора І. Огієнка та в.о. міського голови Іполіта Самуся. Великий інформаційний матеріал приділено біографіям професорів університету, історії відкриття навчального закладу. На сторінках газет вміщено чимало привітань від різних людей, в тому числі звичайних вчителів, що свідчить про важливість події [5, № 63, 22.10.1918; 6, 22.10.1918]. У рубриці «Хроніка» газети «Свято Поділля» висвітлено події, які відбувались до та після відкриття університету в місті: «В неділю 20 жовтня відбулись по околицях міста Кам'янця народні лекції про значення університету»; «В понеділок 21 жовтня відбувся в Народному домі безплатний концерт для учнів всіх шкіл Кам'янця, влаштований товариством «Просвіта»»; «Сьогодні відбудеться в Народному домі концерт-вистава на користь незаможних студентів-українців Кам'янецького університету, на концерті приймає участь Кам'янець-Подільський Український Національний хор»; «В середу 23 жовтня в Народному домі відбудеться концерт 1-го Київського Українського Національного хору» [6, 22.10.1918].

Висвітлювалося в часописах культурне життя Вінниці та губернії: «Вінниця, сьогодні в театрі «Уранія» відбудеться перше представлення приїхавших з італійського фронту угорських артистів» [7, № 66, 03.08.1918]; «Культурно-просвітницька організація «Просвіта» спільно з Подільською організацією збереження культурно-історичних пам'яток створюють виставку українського народного мистецтва» [7, № 45, 09.07.1918].

Зважаючи на нестабільну ситуацію в губернії, значний обсяг в часописах становить інформація про злочини, грабунки, нещасні випадки, вбивства: «По Високій вулиці в будинку Грінчака у вівторок вечером загорілася солома. Пожарна команда встигла огонь завчасно погасить»; «Вчора від громадянина Іося Ландвігера поступила заява, що під час їзди з Черткова до Кам'янця невідомі грабіжники взяли в нього екіпаж і зброю вартістю 3000 карб», «Вчора 1 травня чинами міліції був затриманий австрійський підданий біженець Янкель Тістенмахер, який займається таємним куренням горілки», «Служачі Губерніяльної Земської Управи Олександр Горохін та Михайло Григорієв заявили, що в ніч на 1 травня невідомо хто викрав з хліва Управи чотири самоходних резинових обручів, коштуючих 2000 карб.», «Мешканець гостин. «Гранд-Отель» заявив, що в нього вкрадено самопал «Браунінг» та 11600 карб» [3, № 43, 03.05.1918]; «Почастішали грабежі навіть серед білого дня, цеї ночі був пограбований міський садовник Савчук на 4000 карбованців» [7, № 31, 21.06.1918], «Напад крадіїв в м. Ворошиловка в дім М. Бондарчука ввірвалось 7 чоловік і пограбували на 3000 карбованців» [7, № 35, 27.06.1918], «В останні дні на шляхах до Вінниці дуже грабують, навіть вдень. Щастя – що без вбивств» [7, № 37, 29.06.1918], «Вбивство землевласника та його сім'ї, які проживали в селі Мончик 30 км від Вінниці» [7, № 37, 29.06.1918], «Крадіжка на фабриці «Ястреб» 27 червня взуттєвого товару на 3500 руб.» [7, № 37, 29.06.1918], «З магазину Вуйнштейна було вкрадено партію шовкової тканини на суму 35000 рублів» [7, № 39, 02.07.1918], «Крадіжка мішків зі складів губернської продовольчої управи у кількості 314 штук» [7, № 42, 05.07.1918], «По дорозі між Вороновицею та Вінницею на їдучих торговців на ярмарок напали крадії і вкрали готівки на 15000 рублів» [7, № 48, 12.07.1918], «В ніч на 13 липня було вбито орендатора пекарні Михайлюка та його жінку, по які причині – встановити досі не вдалось» [7, № 49, 14.07.1918], «В ніч на 14 липня вкрадена на пасовищі пара коней, яка належала Вінницькій лікарні» [7, № 51, 17.07.1918].

Багато повідомлень, що публікувалися в місцевих газетах, інформували про знаходження невідомих трупів, пошук втрачених домашніх тварин, загублених документів, спадкоємців, розшук злочинців, зниклих людей: «Судовий слідчий Вінницького територіального суду Брацлавського повіту цим пояснює, що 24 лютого 1918 р. в місті Немирів Брацлавського повіту знайдено труп невідомої жінки в річці...» [3, № 46, 15.05.1918], «...розшукується житель с. Городище Ольгопільського повіту Карп Ксенофонов Мантиук» [3, № 46, 15.05.1918], «Начальник 2-го району Кам'янецької міської міліції шукає власника коней спійманих в м. Кам'янці на Старо-Бульварнім спускові» [3, № 47, 18.05.1918]; «Начальником Проскурівської повітової міліції розшукується син селянина села Баламутівки, Олександра Петрова Степчука – Лівонтій 12 років...» [4, № 53, 12.06.1918], «Мировий суддя м. Могилів-Подільський 1-го участку розшукує жителя м. Могилів-Подільський Шлиму Хаїмовну Анбіндер обв. по 173 ст. уст. о наказ» [4, № 60, 06.07.1918], «Начальник 2 району Державної варті м. Проскурів розшукує хазяїна до прибудної корови рижої масті на лбу лисина, котра знаходиться на прикормліні в мешканця м. Проскурова Юльяна Корженевського» [4, № 81, 02.10.1918]; «Кам'янецька міська міліція шукає згублених Лейзором Шехтманном, тимчасового білета виданого йому Кам'янецьким військовим начальником і тимчасового вида виданого Управлінням Кам'янецької городської міліції 29 грудня 1917 р.» [4, № 53, 12.06.1918], «Управління Вінницької міської варті шукає біженський документ Управлінням Вінницької Городської Варті 10 червня 1910 р. украдений у Антоніни Петровни Пліхти, в червні місяці 1918 р., цей документ лічити недійсним» [4, № 82, 05.10.1918], «Управління Кам'янецької міської Державної варті розшукує украдену у Анни Йосипової Гороховой на ст. Вапнярка безсрочну паспортну книжку» [4, № 83, 09.10.1918], «Мировий суддя 1-го участку Могилівського мирового округу викликає наслідників Немирівського міщанина Пейсаха-Гілела Абрамовича Глінеца» [4, № 83, 09.10.1918].

Отже, місцева періодична преса Поділля в 1918 р. була різноплановою. Видавалися державні, просвітницькі, релігійні та ін. газети; за періодичністю: щоденні, щотижневі. Інформаційний потенціал даних газет визначається їх місцевим характером – вони містять великий обсяг конкретної інформації, що стосується життя окремих населених пунктів (міст, містечок, сіл). Найбільше уваги приділено таким темам. По-перше, офіційна інформація, що стосувалася діяльності органів влади (накази губернського комісара, губернського коменданта; звернення та повідомлення губернського старости тощо). По-друге, проблеми економічного становища губернії: стан сільського господарства, рівень врожайності, збір врожаю та ін. По-третє, лікарська справа та санітарний стан в губернії: повідомлення про захворювання на тиф, туберкульоз, відкриття лікарень та ін. По-четверте, стан і розвиток освіти: відкриття курсів української мови та українознавства, відкриття Кам'янець-Подільського університету. Подавалася інформація і про культурне життя Поділля – повідомлення про концерти та вистав. Окрім того, значний обсяг публікацій присвячувався кримінальній ситуації в губернії.

Загалом, матеріали місцевих газет Поділля періоду Гетьманату віддзеркалюють діяльність місцевої влади, а також складне життя населення в часи революційних перетворень.

Аннотація: В статті аналізується інформаційний потенціал місцевої періодичної преси Подільської губернії часів Гетьманату Павла Скоропадського. Для освітлення теми використані історико-джерелознавчі, порівняльні, хронологічні, проблемно-тематичні, описові методи. Показана проблематика публікацій місцевих газет, на яку основне увагу приділяли органи влади, економічним питанням, освіті, кримінальній ситуації в губернії.

Ключові слова: місцева преса, Подільська губернія, Гетьманат П. Скоропадського.

Abstract: This article clarifies the information potential of the local Podolsk press about the events in the Podolsk province during the Hetmanate of Pavel Skoropadsky. The methodological bases of the work are the principles of objectivity, historicism and systematization. Historical-source, comparative, chronological, problem-thematic, descriptive and quantitative methods were used during the research of the press.

Key words: local press, Podolsk province, Hetmanate of P. Skoropadsky

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / за заг. ред. Ю. Шаповала. Київ: ІПЕНД, 2013. 600 с.
2. Богуславський О. В. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2003. 236 с.; Гандзюк В. О. Часописи Поділля періоду національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) у відстоюванні ідей державності. Автореф. дис ... канд. наук із соціальних комунікацій. Київ, 2008. 20 с.; Губа П. І. Періодична преса як джерело дослідження українського державотворчого процесу 1917–1920 рр.: автореф. дис... д-ра іст. наук./ Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2007. 39 с.; Крупський І. В. Преса як джерело досліджень національно-визвольних змагань за українську державу (Друга половина XIX – перша чверть XX ст.): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра іст. наук (07.00.06) / НАН України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 1996. 29 с.; Рудий Г. Я. Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917–1920 рр.): автореф. дис... д-ра іст. наук. Київ, 2004. 37 с.
3. Поділля: щоденна українська демократична газета. 1918.
4. Подільські Губерніяльні Відомости: виходять двічі на тиждень. 1918.
5. Подольская Мысль: орган прогресивно-демократичної думки. 1918.
6. Свято Поділля: видання Подільського українського товариства «Просвіта» 22.10.1918.
7. Слово Подоліи: щоденна газета. 1918.

УДК 902.2:726(477.6)»637»

ЩОДО ВІКУ ІНІЦІАЦІЇ У ПЛЕМЕН ДНІПРО-ДОНСЬКОЇ БАБИНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

В. О. Касьян, Р. О. Литвиненко

Анотація. Культурне коло Бабине, зокрема дніпро-донська бабинська культура, як первинне в бабинському культурогенезі, так і найбільш досліджене археологічне утворення у межах КК, посідає чільне місце у бронзовому віці Східної Європи. І хоча проблемами статевовікової диференціації КК Бабине займаються деякі науковці, потужний інформаційний потенціал залишається досі не вичерпаним, проте він є вкрай важливим для ширшого і глибшого розуміння процесів, що відбувалися серед досліджуваних скотарських племен. Одним з таких питань є визначення віку ініціації племен, з огляду на це, в статті представлені результати досліджень, проведенні авторкою, щодо встановлення ймовірного віку переходу з дитячого стану у дорослий.

Ключові слова: Східна Європа, бронзовий вік, дніпро-донська бабинська культура, гендер, ініціація.

Актуальність запропонованої теми пов'язана з постійним зростанням зацікавленості у вивченні соціальних та духовних аспектів життя пра- і протоісторичних народів. Багато десятиліть дослідники вивчали феномен бабинського світу, поринаючи у вивчення археологічних джерел, встановлюючи фактаж і досліджуючи практику поховальних обрядів. Попри певні досягнення у розробці гендерних проблем бабинської спільноти, чимало її аспектів залишаються невисвітленими. Серед них можна назвати, зокрема, світ бабинських дітей, який, вочевидь, посідав особливе місце, відмінне від світу дорослих. Попри низку об'єктивних ускладнень, зокрема брак антропологічних даних щодо статевовікових визначень небіжчиків, дослідження гендерних проблем останніх років дозволяють ставити таке непросте питання, як пошук вікових меж між верствами дітей і дорослих.

Деякі кроки в обраному нами напрямі зроблено Р. Литвиненком та його ученицею О. Орловською, якою висловлено думку щодо певної перспективи використання поховальних астрагалів у якості можливого маркера віку ініціації [11].

В основу дослідження взято джерельну базу поховань ДДБК, яка була нагромаджена проф. Р. О. Литвиненком. Таким чином, джерельну базу дослідження становлять матеріали розкопок могильників дніпро-донської бабинської культури. Ці

матеріали складаються з двох блоків – археологічних матеріалів і антропологічних даних. Загалом джерельна база дослідження становить 1249 поховань, з яких було відібрано 171 поховання з визначеним антропологами віком небіжчика. Ступінь опублікованості цих джерел, за деякими припущеннями, є відносно високою: близько 55–60 % матеріалів є опублікованими за деякими підрахунками, переважно це матеріали розкопок, де увазі читача надаються відомості про географічні відомості пам'ятки, площу розкопок, нумерацію курганів і поховань тощо. Інформаційний потенціал цих джерел також не високий. На це впливає, перш за все, незадовільна збереженість кістяків та поховального приданого.

Дуже цікавими є питання щодо віку трансформації дитини в дорослого. Відповідь на нього дозволить пролити світло на релігійний та соціальний аспекти життя бабинців, що дасть можливість ставити нові наукові задачі.

Для початку з'ясуємо, чому так важливо вивчати феномен обряду ініціації. Дорослі завжди сприймаються як люди, що мають максимальну повноту прав, наявних у даному суспільстві. Саме вони складають основу розвитку громади та є основним джерелом її поповнення. Наприклад, облаштовувати побут і одружитися могли тільки соціально дорослі члени суспільства. Входження до цієї вікової верстви не відбувалося автоматично після досягнення певного віку, а відбувалося через ініціацію. О. Капішин влучно зауважує, що саме дорослість долучала індивіда до всіх тонкощів традиційної культури. Він наводить цитату М. Еліаде, який писав: «Те, що розуміють під терміном «культура»..., є тільки присвяченим. Це означає, що участь в духовному житті стає можливою завдяки ... випробуванням, через які проходять при посвяченні, ... посвята кладе кінець “природній людині” і вводить неофіта в культуру». Ініціація являла собою обряд, суть якого полягала у переведенні юнаків і юнок у дорослі вікові класи. Ініціація мала на меті підготовку підліткового покоління до виробничого, суспільного, шлюбного і духовного життя в межах своєї групи. Ініціацію можна визначити як певний процес соціального дорослішання, випробування і навчання [4].

Нами було проаналізовано 1249 поховань Дніпро-донської бабинської культури. З них ми обрали 158 поховання, з яких було укладено презентабельна вибірка достеменно дорослих небіжчиків (з визначеним віком) з поховальним приданим, а також достеменних дітей з поховальним супроводом. Поховальний реманент був розподілений нами на категорії, для яких окремо прораховано частотність присутності в похованнях дорослих і дітей. Результати було зведено до таблиці (рис. 1), на підставі якої проведено розрахунки, і завдяки цьому виведені наступні результати.

Могильні	Дорослі	Дитячі	Кремень	Кераміка	Пряжки	Кістки	Камені	Стріли	Вип.	Метал	Деревина	Мушлі	Шкіра					
Велютне	Д. 25						2 абразиви		4	пронизь			2					
Горний	Д. 25-30												Шкіра корови на перекритті, наго коня за головою					
Горний	Д. 25-30																	
Горний	Д. 25-30																	
Лозной-1	Д. 10-12																	
Острів	Д. 10-12																	
Першомо	Д. 60-70																	
Перекоп	Д. 18-20				Пряжка, 2го типу													
Аглицьки	Д. 45																	
Ажинов-1	Д. 30-40																	
Бегліця-1	Д. 45-50																	
Бережний	Д. 25-30																	
Бережний	Д. 300-35																	
Бургуста-1	Д. 15-18																	
Бургуста-	Д. 20-25																	
Бургуста-	Д. 30-40																	
Бургуста-	Д. 18-20																	
Бургуста-	Д. 25-30																	
Бургуста-	Д. 25-30																	
Вербовий	Д. 1-2																	
Вербовий	Д. 18-20																	
Вербовий	Д. 10-12																	
Веселівсь	Д. 18-20																	
Веселівсь	Д. 18-20																	
Волошин	Д. 20-25																	
Греко-Ст	Д. 20-25																	
Греко-Ст	Д. 30-35				тризна													
Другий-1	Д. 40-45																	
Сйський	Д. 20-25																	
Елкінський	Д. 25-30									черешкова								

Рис. 1. Фрагмент таблиці. Категорії реманенту та віковий розподіл у похованнях дніпро-донської бабинської культури.

Можемо побачити, що такий супровід, як шкуру бика, виявлено лише у дорослих. На підставі цього можна припустити, що шкура бика клалася до поховань «соціально дорослих», тобто тих, хто пройшов обряд ініціації. А шкура вівці трапляється як у дітей та підлітків, так і у дорослих: з 16 поховань зі шкурами вівці (ДРХ), 5 супроводжували небіжчиків віком понад 25 років (3 з них старші за 40 років); переважна кількість шкур ДРХ супроводжувала дітей та підлітків від 7–15 до 18 років, а також молодих дорослих (від 18 до 25 років). Відтак шкуру вівці не можна вважати надійним соціально-віковим маркером. Проте, варто зауважити, що в ідіомах багатьох культур така тварина, як «бик», є втіленням дорослості, здоров'я, сили, працьовитості й упертості. Водночас «вівця» часто асоціюється з чистою, маленькою, безневинною істотою, що вимагає захисту й нагляду. Цю ідею «вівці» підтверджує навіть той факт, що з 16 поховань зі шкурою вівці 60% були жіночими.

Мінімальний вік людини, у похованні якої виявлено шкуру бика, становить 18–20 років. А мінімальний вік людини, що супроводжувалася шкурою вівці, – 7–15 років. Тобто, мінімальний вік «соціального дорослого» вимальовується навколо 18–20 років.

Статистика також показує, що астрагали покладалися у поховання дітей до 12 (13) років, у поховання підлітків 14–18 років та зрідка їх можна побачити в похованнях дорослих осіб, вік яких є достеменно не відомим або коливається у межах 18–22 років.

Якоїсь залежності між особливостями курганного будівництва, розташування могили в кургані та її конструкції виявлено не було. Астрагали траплялися як у ґрунтових ямах, дерев'яних рамах, кам'яних скринях, так і в курганных насипах. Серед таранних кісток здебільшого представлено кістки вівці, на другому місці – кози, а найрідкіснішими є залишки свині та сайгака. Кількість астрагалів у похованні може сягати від 1 до 150 штук. У дорослих небіжчиків найбільша кількість знайдених таранних кісток складала 7 (чоловіче поховання) та 32 (жіноче). Частіш за все в могилі дорослої людини знаходився лише один астрагал. У похованнях підлітків було знайдено по одному випадку – 1, 6, 18, 50, 115 та 138 астрагалів [5].

О. Орловською було помічено, що велика кількість альчиків у дитячих та підліткових похованнях певною мірою пояснюється їх гральною, ворожильною функцією. Дослідниця, на основі етнографічних порівнянь, припускає, що дитячі ігри були об'єктом пильного спостереження дорослих і пов'язувалися з відтворенням полювання, можливо тому, що полювання посідало певне місце у житті юнаків і могло бути елементом обряду ініціації, а астрагали – трофеями успішного полювання, які зберігали в якості ознаки переходу в доросле життя [11]. Це припущення здається дуже влучним, хоча й породжує питання щодо покладання альчиків до поховань дівчат, які не були задіяні у полюванні. Проте пошук відповіді на це питання вимагає кореляції археологічного та антропологічного матеріалу.

Нам здається більш виправданим вважати астрагали маркером проходження ініціації. Цей висновок також базується на низці етнографічних зіставлень з традиційними суспільствами Африки та Австралії. Наприклад, Чарлз П. Маунтфорд у 1947 році здійснив подорож до аборигенних скотарів Австралії та описав процес проходження обряду ініціації у хлопців. Він наголошував, що у певний період хлопця на деякий час видаляють з племені, він носить особливий одяг чи особливі «прикраси» з кістки та проживає окремо від племені [12]. Звернемо увагу на «прикраси з кістки», які обережно можна зіставити з астрагалом в бабинській культурі. Тобто, якщо «прикраси з кістки» в Австралії були атрибутом хлопця в період ініціації, то припустимо альчики були елементом проходження ініціації у носіїв ДДБК. Але як тоді пояснити їх наявність у похованнях дорослих? Легко помітити, що зі збільшенням віку кількість астрагалів у похованнях зменшується (найбільше артефактів такого роду трапляються у похованнях дітей від 1 до 12–13 (14) років).

Р. Литвиненко наголошує, що для поховань дорослих, незалежно від статті, характерним можна визнати наявність 1 астрагала. А от для поховань дітей та підлітків

ледве не правилом є присутність наборів альчиків, нерідко доволі значних, що складаються з кількох десятків і навіть сотні-півтори кісточок [5]. О. Орловська наводить думку В. Циміданова, що з часом астрагали втрачали свої гральні (і ворожильні) функції та ставали амулетами, про що свідчать чисельні поховання дорослих з одним астрагалом та наводить приклад використання астрагалів у якості амулетів у доскіфських степових культурах [11].

Досить важливою видається позиція О. Грищук щодо точки зору В. Циміданова, яка зазначає «Погоджуючись із висунутою думкою, все ж таки хочеться відзначити на рівні міркувань, що наявність астрагалів серед супроводжуючого реманенту може бути своєрідним показником незавершеності якихось дій за життя та перенесення їх до періоду посмертного існування». [2]. Саме ця незавершеність, на нашу думку, й могла спричинити не проходження обряду ініціації. Відтак альчики в похованнях могли виконувати не тільки захисну функцію, а й виступали знаком приналежності небіжчика до вікового класу «дітей», незалежно від його біологічного віку.

Обряди ініціації служили певним засобом управління й перетворення людської особистості за допомогою свідомості, кодування підсвідомості внутрішньої душі людини за допомогою низки випробувань та обрядів. Цей процес виявився одним із найбільш ефективних способів впливу на ідентичність, виховуючи загартованого фізично і підготовленого морально воїна. Обряд ініціації був однією з найважливіших подій у житті людини, він фактично виступав рубіжем між двома віковими, й водночас, соціальними класами. Якщо людина не проходила обряд ініціації то до кінця життя на ній залишався відбиток дитини.

Висунута в кінцевому рахунку гіпотеза полягає в неступному. Дитина народжується, знайомиться зі своєю культурою ніби осторонь, дитина тут не має статі, як такої. Потім вона дорослішає і приблизно у 10–14 років починає залучатися до дорослого життя. Саме тут починає проявлятися поділ за статтю та соціальними функціями – чоловічою (військовою) та жіночою (репродуктивною, господарською). В залежності від статі, проходив і обряд ініціації бабинців. У хлопців він завершується приблизно у 18–20 років. Хлопець вбиває у собі дитину (вівцю, за деякими етнографічними аналогіями) і пробуджує у собі дорослого (бика). Бачимо, що увесь підлітковий вік – це етап перетворення дитини на дорослого, що, в принципі, відповідає і біологічному дорослішанню.

Таким чином, ми припускаємо, що стадія дорослішання починалася з 10 років у жінок і з 12 років у чоловіків і закінчувалася у дівчини зі вступом у шлюб, а у хлопця – з успішним проходженням фінального етапу ініціації – у 18–20 років. Перевірка висунутої авторкою гіпотези залежатиме від подальшого нагромадження джерельної бази та збільшення долі статеві-вікових визначень антропологічного матеріалу.

Аннотация. Культурный круг Бабино, в частности днепро-донская бабинская культура, как первичное в Бабинском культуругенезе, так и наиболее исследованное археологическое образование в рамках КК, занимает ведущее место в бронзовом веке Восточной Европы. И хотя проблемами половозрастной дифференциации КК Бабино занимаются некоторые ученые, мощный информационный потенциал остается до сих пор не исчерпанным, однако он крайне важен для более широкого и глубокого понимания процессов, происходивших среди исследуемых скотоводческих племен. Одним из таких вопросов является определение возраста инициации племен, и, учитывая это, в статье представлены результаты исследований, проведенные автором по установлению вероятного возраста перехода из детского состояния во взрослый.

Ключевые слова: Восточная Европа, бронзовый век, днепро-донская бабинская культура, гендер, инициация.

Abstract. The Babyne cultural circle, in particular the Dnipro-Don Babyne culture, both primary in Babyn culturogenesis and the most studied archaeological formation within the CC, occupies a prominent place in the Bronze Age of Eastern Europe. And although some scholars deal with the problems of gender and age differentiation of the Babine CC, the powerful information potential is still inexhaustible, but it is extremely important for a broader and deeper understanding of the processes taking place among the studied pastoral tribes.

One of such questions is to determine the age of initiation of tribes, in view of this, the article presents the results of research conducted by the author to establish the probable age of transition from childhood to adulthood.

Key words: Eastern Europe, Bronze Age, Dnipro-Don Babyne Culture, gender, initiation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Геннеп А., ван. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / Пер. с франц. Ю. В. Ивановой, А. В. Покровской. М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1999. 198 с.
2. Гришук О. М. Астрагали як елемент поховального обряду населення дніпро-донської бабинської культури. *Донецький археологічний збірник*. 2013. № 17. С. 24–34.
3. Громов Д. В. Роль юношеских инициационных посвящений в традиционном и современном обществе. *Проблеми психології розвитку. Матеріали міжнародної психологічної конференції «Психічне розвиток в онтогенезі: закономірності та можливі періодизації»*. М., 1999. С. 28–30.
4. Капишин А. Е. Инициация в традиционных культурах как социальная практика. *Теория и практика общественного развития*. 2016. № 12. С. 57–62.
5. Литвиненко Р. О. Поховання культурного кола Бабіне з астрагалами. *Древности 2005*. Харьков: ХИАО; НМЦ “МД”, 2005. С. 74–86.
6. Литвиненко Р. О. Днепро-Донская бабинская культура (источники, ареал, погребальный обряд). *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. Луганськ: СНУ, 2006. № 5. С. 157–187.
7. Литвиненко Р. О. Статеві-вікові диференціації в поховальному обряді бабинських культур. *Матеріали та дослідження з археології Східної України. Від неоліту до кіммерійців*. Луганськ: Вид-во СНУ, 2007. № 7. С. 156–172.
8. Литвиненко Р. О. Культурне коло Бабіне (за матеріалами поховальних пам’яток): автореф. дис. д-ра іст. наук: 07.00.04. “Археологія” Ін-т археол. НАНУ. К., 2009. 32 с.
9. Литвиненко Р. А. Культурний круг Бабіно: називання, таксономія, структура. *КСИА*. 2011. Вып. 225. С. 108–122.
10. Литвиненко Р. О. Наддніпрянщина як перехрестя ареалів бабинських культур. *Археологія*. 2018. № 3. С. 20–30.
11. Орловська О. Ю. Ще раз про астрагали в похованнях бабинської культури (ДДБК). *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету*. Том 2 / Ред. кол. Хаджинов І. В. та ін. Вінниця: ДонНУ, 2016. С. 48–52.
12. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки. *Собрание трудов*. М., 1998.

УДК: 327.82:008(477+474.5)

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНИ В ЛИТВИ

А. О. Коберська, І. В. Богінська

Анотація. У статті розглядається стан та ключові суб’єкти здійснення культурної дипломатії України в Литві. Культурна дипломатія виступає важливим фактором взаємодії України та Литви в умовах стратегічного партнерства, а також наявності спільних викликів та загроз. Наголошується на необхідності удосконалення форм і методів культурної дипломатії України в Литві.

Ключові слова: культурна дипломатія України, Литва, зовнішня політика, Український інститут.

Культурна дипломатія є одним із головних аспектів м’якої сили, що не лише формує позитивний імідж держави на міжнародній арені, але й виступає окремим зовнішньополітичним інструментом, завданням якого є підвищення соціально-культурного співробітництва та просування національних інтересів країни за кордоном.

Такий аспект дослідження дипломатичних відносин України та Литви набуває особливого значення в умовах офіційно задекларованого статусу стратегічного партнерства між державами та спільних викликів, пов’язаних із гібридною агресією Росії проти України. До того ж, Україну та Литву об’єднують не тільки спільна історія, цінності та інтереси, але і спільна відповідальність за майбутнє регіону, який протягом останніх років перебуває в центрі подій глобальної політики.

Наміри зміцнювати та розширювати співпрацю Литви та України було підтверджено шляхом підписання Декларації про розвиток стратегічного партнерства між Україною та

Литовською Республікою (ЛР) на період з 2020 по 2024 рік в ході офіційного візиту Президента України до Литви в листопаді 2019 року [1].

Важливим підтвердженням стратегічної співпраці Литви та України стало створення у липні 2020 року Люблінського трикутника – тристоронньої платформи для політичного, економічного, культурного й соціального співробітництва між Литвою, Польщею та Україною, метою якого є координація дій трьох держав з ефективної протидії актуальним викликам і загрозам спільній безпеці [2].

В українській фаховій літературі вже є розробки стратегічних основ культурної дипломатії, зокрема О. Розумною, Н. Мусієнко, Г. Шамборовським тощо. Проте першочерговим і найскладнішим завданням таких документів є їхня імплементація. Варто також додати, що в контексті заданої проблематики предметно та глибинно культурна дипломатія України за кордоном (на прикладі конкретних країн) практично не вивчалась.

З огляду на вищезазначене, в Литві наразі створені чи не найкращі умови для ефективної співпраці у різних сферах, зокрема й в контексті реалізації проєктів у сфері культури, до того ж ЛР є однією з пріоритетних країн діяльності Українського Інституту. Відтак, метою статті є аналіз основних аспектів культурної зовнішньої політики та культурної дипломатії України в Литві.

«Культурна дипломатія» є комплексом цілеспрямованих дій, орієнтованих на здійснення обміну ідеями, інформацією, цінностями, традиціями, віруваннями та іншими аспектами культури, з метою сприяння міжкультурному взаєморозумінню [3]. Поняття «культурна дипломатія» є вужчим за поняття «публічна дипломатія», під яким варто розуміти комплекс заходів, що здійснюються як центральними, так і закордонними органами зовнішніх зносин держави з метою дослідження ставлення та інформування іноземної громадськості, а також встановлення контактів за кордоном, з метою покращення іміджу держави та досягнення національних інтересів [4].

Таким чином, мистецтво та культура є частиною міжнародних відносин та важливим інструментом в епоху нових глобальних викликів. Культурна присутність країни всередині іншої культури створює унікальні можливості, форуми і платформи для взаємодії між людьми різних країн, тим самим закладаючи основу для дружніх і міцних соціально-економічних зв'язків між громадянами й урядами. Культурна дипломатія допомагає створити «фундамент довіри» з іншими народами, що є ключовим фактором під час укладання політичних, економічних та військових угод [5].

Як відомо, ефективність реалізації стратегії культурної дипломатії сучасної держави напряму залежить і від рівня розвитку власної культурної індустрії. Виробництво необхідного культурного матеріалу потребує проведення цілісної державної політики та об'єднання зусиль великої кількості зацікавлених сторін. Зокрема, культурну присутність України у світі покликана забезпечувати величезна кількість українських та закордонних суб'єктів. Якщо відштовхуватись від визначення культурної дипломатії як обміну культурними потенціалами різних спільнот задля досягнення довіри, порозуміння та добросусідства різних країн, то така взаємодія не є монополією держави, адже відбувається як на рівні офіційних державних політик, громадянського суспільства, так і на рівні окремих людей, що також є носіями різних культур [5].

За даними аналітичного дослідження «Українська призма», двосторонні відносини між Україною та ЛР впродовж 2015–2019 років є взірцевим прикладом практично ідеальної міждержавної взаємодії, темпи якої зростають з кожним роком [6]. Вочевидь, каталізатором такої співпраці послужила незаконна анексія Криму та російська агресія. Литва була та продовжує виступати своєрідним «адвокатом» України на міжнародній арені, демонструючи одностайну підтримку територіальної цілісності та суверенітету України, а також санкцій проти Росії. Важливо зазначити, що саме Литва стала першою державою, яка не тільки надала потужну військову, гуманітарну допомогу, але і продовжує всіляко сприяти євроатлантичному курсу, активізації реформ та антикорупційній діяльності України.

В той же час, аналізуючи заходи, організовані Посольством України (ПУ) в Литві, складається враження, що вони носять в більшості декларативний характер, а позитивний імідж України в Литві конструюється радше ситуативно, переважно недержавними гравцями, а подекуди – навіть і литовською стороною. Відтак, виникає необхідність проаналізувати та систематизувати інформацію, отриману з офіційних джерел та зібрану за час перебування в Литві впродовж 2016–2020 років, а також надати рекомендації щодо вдосконалення іміджу України в Литві засобами культури. Аналіз вважаємо доречним побудувати навколо таких основних суб'єктів, якими є ПУ в Литві, Український Інститут, а також україно-литовська громада в ЛР.

Перш за все, варто зазначити про відсутність інформації про культурно-гуманітарне співробітництво України з Литвою на веб-сторінці ПУ [7], хоча діяльність України в ЛР на гуманітарному напрямі впродовж 2016–2020 зосереджена на посиленні культурно-гуманітарної складової у загальному контексті присутності України у Литві. Основна увага зосереджена на ознайомленні литовської громадськості з історією і культурною спадщиною України, визначними датами та постатями в українській історії, зокрема, шляхом організації окремих заходів культурно-мистецького характеру. За даними джерел ПУ, відповідне співробітництво здійснюється в атмосфері взаєморозуміння, що обумовлено відсутністю спірних/гострих історичних питань у відносинах між Україною та ЛР.

Пріоритетами розвитку культурно-гуманітарного співробітництва між Україною та ЛР є: сприяння поглибленню практичної взаємодії між профільними Міністерствами України та Литви у сфері культури, освіти, науки, молоді та спорту; сприяння двосторонньому співробітництву у сфері збереження та охорони культурної спадщини України і ЛР; проведення культурно-мистецьких заходів з метою популяризації в Литві української культури; підтримка тісних зв'язків з українською громадою; проведення культурно-мистецьких заходів на підтримку України із залученням неурядових організацій Литви та української громади, а також за участі представників місцевого політикуму, представників громадськості, наукових та освітянських кіл, ЗМІ, акредитованого в ЛР дипломатичного корпусу; сприяння оздоровленню та реабілітації у Литві дітей соціально-незахищених верств населення, насамперед, із зони проведення АТО /ООС.

Проаналізувавши звітність, оприлюднену на веб-сайті Посольства, культурні заходи зосереджені переважно навколо публічних акцій (меморіальних та ювілейних), серед яких: заходи із вшанування визначних постатей, відзначення Дня Державного Прапора України, Дня Незалежності України, Дня Соборності України, Дня кримськотатарського прапора, Дня вишиванки, Дня Героїв Небесної Сотні, відзначення Дня пам'яті та примирення і річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, вшанування пам'яті жертв політичних репресій та депортації кримськотатарського народу, вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. тощо [7].

Безперечно, такі заходи є надзвичайно важливими в контексті привернення уваги литовського суспільства та політикуму до поточної ситуації в Україні, обумовленої протидією триваючій російській агресії, а також донесення правдивої інформації про важливі віхи в історії України. Однак, за думкою українських експертів, Україні не варто зосереджувати усі культурні заходи лише навколо експлуатації образу жертви, адже така стратегія не працює в довгостроковій перспективі побудови позитивного іміджу України, а теми «шароварщини» межують з примітивною рекламою. Не варто обмежуватись лише цим, оскільки українська культура значно ширша, багатша й може розповісти значно більше про цінності, проблеми та можливості українців країні-реципієнту, тому Україна має пропагувати новий образ і європейське майбутнє.

Посольство зазначає, що протягом 2015–2019 спостерігалось поглиблення двосторонньої співпраці у напрямку популяризації у Литві української культурної спадщини. Зокрема, провідні українські митці, музиканти, творчі колективи брали активну участь у різноманітних культурних заходах, організованих у ЛР. Утвердженню позитивного іміджу

України сприяла також низка заходів ПУ в ЛР у сфері публічної дипломатії задля розвитку спільних проектів в різних галузях та подальшого зміцнення зв'язків [7].

Однак, аналізуючи та, власне, особисто спостерігаючи за подіями, організованими Посольством та громадою України в Литві постає питання про якість запропонованого контенту та ефективності (мається на увазі залучення партнерів, вибудова нових зв'язків, суспільний резонанс). В контексті організованих заходів впродовж 2016–2020 років, Посольство переважно вдається до мотивів традиційної української культури, запрошенню колективів народної пісні й танцю. Майже не представлені такі сектори креативних індустрій як: дизайн, фотографія, візуальні мистецтва, архітектура та книговидавництво. Натомість, велика увага приділяється кіновиробництву, про що свідчить щорічне проведення Днів українського кіно, а також численних кінопоказів стрічок на тему Російсько-української війни («Кіборги», «Незламні», «Іній» тощо) [7].

Як справедливо відзначає О. Розумна, заходи з метою «популяризації» української культури сприймаються дипломатами досить поверхнево, адже така мета не мотивує розвиватися, створювати нові культурні продукти, виходячи на новий рівень творчості, шукати і відкривати нові можливості. Таким чином, чиновники обирають досить зручний формат проведення заходів у сфері культури – «для галочки» [8]. В умовах потужного розвитку креативних індустрій в Україні за останні роки, наявності широкої бази митців та культурних гравців, великого попиту та інтересу з боку Литви, існує не лише можливість, але й необхідність створення якісного і конкурентоспроможного культурного продукту.

Очевидно, буде доречно конкретизувати досвід культурної присутності України в Литві через призму окремих кейсів, які створять розуміння реального стану справ, дозволять зробити висновки по таких позиціях, як використані й невикористані можливості діяльності та її перспективи.

У листопаді 2018 року український гурт ДахаБраха, якого називають «культурним амбасадором України у світі» зіграв концерт у Конгрес-холі м. Вільнюс [9]. Це був приватний концерт і жодним чином не підтримувався Посольством. Артистів кілька разів викликали «на біс», а зала була вщент переповнена глядачами, які були в захваті. Особисто відвідавши більшість культурних заходів у ЛР, можна відмітити, що це був один із найяскравіших проявів культурної дипломатії України в Литві. Виконавці виступали із прапором України, багато спілкувались, а також висловили підтримку політв'язню Кремля Олегу Сенцову. Це ще раз підтвердило той факт, що мистецтво говорить голосніше за промови. В той час, коли Балтійська концертна індустрія переповнена контентом російського шоу-бізнесу, постає нагальна потреба у якісному представленні України за кордоном, оскільки через мистецтво передаються не просто образи, а смисли.

Авторка статті також здійснила власний внесок у репрезентацію України в Литві методами культури. Зокрема, у 2016-му році після перемоги в міжнародному студентському конкурсі «Erasmus Got Talent» в Університеті імені Миколаса Ромеріса, де вона виконала кілька українських та іноземних музичних творів, представивши Україну та Донецький національний університет ім. Василя Стуса іноземній аудиторії, адміністрація литовського університету ініціювала підписання двостороннього договору про співпрацю з Донецьким національним університетом ім. Василя Стуса. Такий Договір уможливив навчання та стажування в Литві для студентів дисципліни «Міжнародні відносини» з боку обох ВУЗів [10]. Також вона тричі взяла участь у прийнятті з нагоди святкування Дня Збройних Сил, виконуючи українські народні та сучасні композиції [11]. Таким чином, на власному досвіді було показано, що навіть найменша частка культурного продукту в заходах політичного, економічного чи військового характеру привертає значно більше уваги, аніж довга промова, залишає приємні враження та закладає фундамент для подальшого діалогу.

Прикметною особливістю здійснення культурної дипломатії України в Литві є й активна, подекуди – ініціативна участь самої Литви в цьому процесі. Позитивним кейсом використання інструментів культури задля побудови співпраці виявився благодійний

концерт Океану Ельзи разом із литовським камерним оркестром Св. Христофора у Церкві Св. Катерини Вільнюсі 2018 року, що був ініційований Оркестром та реалізований за сприяння Посла Литви в Україні Маріуса Януконіса. Спеціально для виступу колективу з оркестром відомі литовські митці та артисти розробили інструментальне аранжування пісень гурту та унікальне світлове шоу для виступу. Виручені кошти були спрямовані на допомогу дитячим будинкам на Сході України [12]. Цей прецедент викликав чималий розголос у литовських ЗМІ та, зрештою, мав приголомшливий успіх [13,14]. Як зазначає экс-очільниця Оркестру Мілда Гостаутайте: «Захід було розраховано на 400 осіб, більша половина з яких були запрошені гості, а зі 120 проданих квитків було виручено близько 10 000 євро. Ідея концерту полягала в тому, аби обмежити кількість квитків для продажу (незважаючи на широкий попит) й ретранслювати його на литовському ТБ. Організатори заходу ставили за ціль презентувати проєкт литовському істеблішменту, культурним діячам, лідерам думок, нагадати про важливість української тематики в міжнародному контексті та надихнути на подальші подібні проєкти». На жаль, такий кейс виявився радше винятковим й втіленим, більшою мірою, завдяки наполегливості литовських активістів при підтримці представників литовського дипломатичного корпусу та культурної сфери. На веб-сторінці ПУ в Литві інформація про даний захід була відсутня, поза увагою дана подія залишилась і серед вітчизняних ЗМІ.

Також, починаючи з 2017 року, Литва організовує щорічний благодійний телевізійний марафон на підтримку України «Разом до перемоги», ініційований головою литовської волонтерської організації «Blue/Yellow» Йонасом Охманом за підтримки уряду, працівників сфери культури та національного телебачення «LRT». Починаючи з 2019 року, марафон набув формату телемосту з Україною та транслювався на телеканалах «Прямий» та «5-й канал». Під час телемарафону у прямому ефірі виступали найвідоміші литовські виконавці, які представляли музичні твори литовською та українською мовами. Серед них був і український гурт «TaRuta», який є досить популярним у Литві й має у своєму репертуарі чимало композицій литовською мовою. Останній такий марафон допоміг зібрати близько 130,000 EUR на потреби української армії. На заході були присутні Президент Литовської Республіки Гітанас Науседа, Міністр закордонних справ ЛР Лінас Лінкявічюс, Міністр оборони Литви Раймундас Каробліс, Генеральний директор «LRT» та представники Посольства України в Литві. Окрім публічних заходів, громадська організація "Blue Yellow Україна" підтримує Україну на постійних засадах та вже надала гуманітарну допомогу та військову техніку на суму майже \$ 1 млн [15]. Загалом, подібний захід є не лише виявом потужної підтримки, яку надає Литва, але й показовим прикладом взаємодії за допомогою культури. В таких умовах Україна могли би діяти значно більш активно, особливо, якщо мова йде, власне, про українське питання. Зокрема, було б доцільно включатися в рамки подібних заходів, залучати більше українських артистів до участі, таким чином, виходячи на широку публіку, яка виявляє цікавість до України.

Як відомо, кулінарна дипломатія є ефективним дипломатичним інструментом, а також символом культури та традицій того чи іншого народу. Відтак, актуальний, різноманітний гастрономічний образ сучасної української кухні може відігравати неабияку роль в контексті застосування м'якої сили. На кулінарній мапі Вільнюсу Україна представлена закладами – «Борщ» та «Leleko», які розташовані в історичному центрі міста. Однак, за даними відгуків відвідувачів, частка української культури залишилась лише у назвах закладів, тому вони є радше комерційним проєктом представників місцевого бізнесу, хоча існує неабиякий попит на українські національні страви. Таким чином, заклади «української» кухні в Литві багато в чому спотворюють сприйняття української культури, як місцевим населенням, так і іноземцями, звужуючи погляд на українську кухню. Взірцевим у цьому напрямку може бути кейс ресторану «100 років тому вперед» та співпраця із Євгеном Клопотенко в рамках його проєкту «Борщ».

Український Інститут також є одним із важливих гравців культурної дипломатії України за кордоном. Аналізуючи звіт діяльності УІ за 2019 рік, можна сказати, що в Литві він був представлений усього на 2 % [16]. Зокрема, УІ підтримував українського

митця Миколу Рідного для участі в 12-й Каунаській бієнале AFTER LEAVING | BEFORE ARRIVING, що відбулась 2019 року [17]. Порівняно з коштами, які спрямовує Росія на промоцію власної культури за кордоном, ці зусилля – мізерні. Російські дипломати планують свої дії у сфері заздалегідь і систематично проводять масштабні культурні заходи в столицях провідних країн. Тобто Росія провадить активну політику, тоді як Україна – реактивну. Також, як зазначають українські експерти культурної дипломатії, Українському Інституту бракує системи оцінки успішності його зусиль [8]. Лише восени 2019 року УІ запустив інформаційно-аналітичний відділ, що досліджуватиме ефективність роботи Інституту та реалізованих проєктів. Також нещодавно УІ презентував Стратегію розвитку на період 2020–2024 рр., в якому відзначено Литву як пріоритетну країну, однак географію діяльності Інституту в бік Балтії планується розширити лише у 2024 році [18].

Важливим чинником здійснення культурної дипломатії України є й діаспора та організації українців Литви. Станом на 2019 рік українська громада склала найбільшу частку серед іноземних громад Литви, налічуючи 17 тисяч українців, що на 42% більше, ніж у 2018 році. В таких умовах важливим є активне залучення та координація зусиль закордонного українства Литви, як невід'ємного елементу народної дипломатії. Окрім того, не варто залишати поза увагою молодь, а також широке коло представників сфери бізнесу та ІТ України в Литві, як потенційних партнерів для культурних проєктів. На сьогодні ж, громада українців у Литві не є консолідованою, її формують переважно люди поважного віку, а молодь, радше, асимілюється із місцевим населенням.

Одним з місць регулярних зборів української діаспори й осередком духовного життя громади є греко-католицька церква Пресвятої трійці у Вільнюсі, побудована у 1514 році на кошти литовського гетьмана та українського князя Костянтина Острозького. Служба в ній ведеться українською мовою та проходить щотижня. Церква розташована в історичному центрі міста й завжди перебуває у центрі уваги містян та туристів. Будівля Церкви істотно постраждала в часи радянської окупації й наразі в ній ведуться ремонтні роботи. Тим не менш, вона відкрита для відвідувачів й неодноразово виступала майданчиком для організації різноманітних культурних подій [7]. Як стверджує ПУ, найбільш емоційний відгук і інтерес у литовському суспільстві викликають саме ті заходи, що символізують спільність історичної долі та спадщини двох народів – українського і литовського. З огляду на вищезазначене, церква Пресвятої трійці у Вільнюсі може стати чимось на кшталт Центру Анни Київської у Франції, який на сьогодні успішно функціонує задля кращого позиціонування культури України в Європі.

Таким чином, можемо зробити висновок, що впродовж 2016–2020 рр. представленню українських проєктів в Литві Посольством України було приділено недостатньо уваги. Недостатнім є й використання ресурсу культурної та публічної дипломатії України в ЛР. Загальний аналіз присутності української культури в Литві показує, що зазначені кейси – підстава розбудовувати горизонтальні зв'язки, реалізовувати більш інноваційні культурні проєкти, залучати до співпраці сучасних українських митців та створювати нові інформаційні приводи для більш успішного виконання завдань і місії культурної дипломатії.

Таким чином, лише залучення та синергія зусиль багатьох агентів культурної дипломатії – Міністерства закордонних справ України та Міністерства культури України, ПУ в Литві та ПЛ в Україні, Українського Інституту, незалежних митців та експертної спільноти, волонтерів, української громади в Литві, представників бізнесу – дозволить адекватно відповісти на численні зовнішні виклики та загрози, просувати українську культуру у світі й, водночас, створить умови для її повноцінного розвитку.

Анотація. В статті розглядається стан і ключові суб'єкти реалізації культурної дипломатії України в Литві. Культурна дипломатія виступає важливим фактором взаємодії України і Литви в умовах стратегічного партнерства, а також спільних викликів і загроз. Підкреслюється необхідність удосконалення форм і методів культурної дипломатії України в Литві.

Ключові слова: культурна дипломатія України, Литва, зовнішня політика, Український інститут.

Abstract. The article considers the state and key subjects of cultural diplomacy of Ukraine in Lithuania. Cultural diplomacy is an important factor in the interaction of Ukraine and Lithuania in terms of strategic partnership, as well as the presence of common challenges and threats. The need to improve the forms and methods of cultural diplomacy of Ukraine in Lithuania is emphasized.

Key words: cultural diplomacy of Ukraine, Lithuania, foreign policy, Ukrainian Institute.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. За результатами засідання Ради Президентів України та Литви підписано низку документів. URL: <https://www.president.gov.ua/news/za-rezultatami-zasidannya-radi-prezidentiv-ukrayini-ta-litvi-58609>
2. Спільна декларація міністрів закордонних справ України, Польщі та Литви щодо заснування «Люблінського трикутника». URL: <https://mfa.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-shchodo-zasnuvannya-lyublinskogo-trikutnika>
3. Луценко А. В. «М'яка сила» в сучасній геополітиці: Монографія. 2011. 216 с.
4. What is Public Diplomacy? The USC Center on Public Diplomacy. URL: http://uscpublicdiplomacy.org/index.php/about/what_is_pd
5. Шамборовський Г. Завдання і можливості культурної дипломатії у розвитку сучасної держави та інститутів громадянського суспільства в Україні (програмний документ). Агора. Вип. 14, 2016. С. 91-100.
6. Українська призма: Зовнішня політика 2019. Аналітичне дослідження. ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. Київ, 2020. 390 с.
7. Посольство України в Литовській Республіці. URL: <https://lithuania.mfa.gov.ua/>
8. Розумна О. Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи. Київ, 2016. 53 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-09/kultu_dypl-26841.pdf
9. Гастролі у всьому світі та всенародна любов: 15 років гурту ДахаБраха. URL: <https://fakty.com.ua/ua/videos/gastroli-u-vsomu-sviti-ta-vsenedna-lyubov-15-rokiv-gurtu-dahabraha/>
10. Вчусь у ДонНУ та у виші в Вільнюсі, стажувалась у посольстві в Естонії. Досвід Анастасії Коберської. URL: <https://svoi.city/read/monologi/78844/istoriya-studentki-donnu-anastasiikoberskoi>
11. У Вільнюсі відзначено День Збройних Сил України. URL: <https://lithuania.mfa.gov.ua/news/76470-u-vilnyusi-vidznacheno-deny-zbrojnih-sil-ukrajini>
12. The world-famous celebrities of Ukraine will play with St. Christopher Chamber Orchestra in Vilnius. URL: <http://www.okeanelzy.com/en/news/463/>
13. Ukrainos roko garsenybes ir Šv. Kristoforo orkestrą suvienijo taurus tikslas. URL: <https://www.lrytas.lt/kultura/meno-pulsas/2018/12/18/news/ukrainos-roko-garsenybes-ir-sv-kristoforo-orkestra-suvienijo-taurus-tikslas-8609229/>
14. Koncertuoja grupė „Okean Elzy“ ir Šv. Kristoforo kamerinis orkestras. URL: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/1013717158/dangus-virs-dniepro>
15. На телеканалі Литовського національного радіо і телебачення «LRT» відбувся Четвертий благодійний концерт-телемарафон на підтримку України «Разом до перемоги!» («Kartu iki Pergalės!»). URL: <https://lithuania.mfa.gov.ua/news/76980-na-telekanali-litovsykogo-nacionalynogo-radio-i-telebachennya-lrt-vidbuvsya-chetvertij-blagodijnij-koncert-telemarafon-na-pidtrimku-ukrajini-razom-do-peremogi-kartu-iki-pergals>
16. Звіт діяльності УІ за 2019 рік. URL: <https://ui.org.ua/annual-report-2019>
17. Україна бере участь у 12-й Каунаській бієнале AFTER LEAVING | BEFORE ARRIVING. URL: <https://ui.org.ua/page6672382.html>
18. Стратегія Українського інституту 2020-2024. URL: <https://ui.org.ua/strategy2020-2024>

УДК 930(477)-055.2(=161.1)

ОЛЕКСАНДРА ЄФИМЕНКО: РОСІЯНКА, ПРОЙНЯТА УКРАЇНОЮ

І. В. Коломійчук, Н. Р. Темірова

Анотація. У цій статті піде мова про вивчення Олександрю Єфименко історії України, витоки її зацікавленості у цій темі та власне роботу. Також розглядаються усі перешкоди, які довелося подолати Олександрі Яківні, торуючи шлях у науку, під час досліджень і публікації власних робіт. Аналізу піддано її науковий доробок і виступи, присвячені українській історії.

Ключові слова: Олександра Єфименко, історик, росіянка, історія України.

Олександра Єфименко – росіянка за походженням, яка велику частину свого життя прожила в Україні, що стала їй другою батьківщиною, та присвятила себе вивченню української минувшини. Але її діяльність не обмежувалась написанням праць з історії.

Вона активно захищала та відстоювала права України на незалежність та автентичність. Постать цієї науковиці та громадської діячки багато в чому унікальна для межі XIX–XX ст., чим і зумовлена актуальність даної розвідки.

Сучасні науковці привернули увагу до постаті О. Єфименко. О. Драч, А. Капеллер, В. Смолій та інші дослідники виокремили найважливіші етапи життя першої жінки-історика, проаналізували її науковий доробок [1; 2; 3]. Проте автори зверталися до історикині, виходячи із власних наукових інтересів. На порядку денному – відтворення процесу становлення жінки-історика на зламі XIX–XX ст., у чому і полягає мета дослідження.

Що ж вплинуло на любов Олександри Яківни до України та зацікавленість її минулим? Задаючись цим питанням, мусимо згадати її чоловіка, політичного засланиця, Петра Савича Єфименка. Адже саме його етнографічна діяльність дала поштовх до вивчення української історії дружиною. Саме він допоміг їй опанувати науковий пошук, метод обробки емпіричного матеріалу, правила формування та викладення власних думок і здатність до узагальнення [1, с. 55]. Але головним каталізатором до вивчення української минувшини був переїзд до Харкова, де й окреслилася зацікавленість Олександри Єфименко Україною. Розпочала вона з вивчення української літератури та мови, місцевої земської діяльності, звичаєвого права та культурного пробудження громадянства [1, с. 57].

Історикиня послідовно захищала українську мову. Зокрема, у праці «Малорусский язык в народной школе» вона проводить думку про необхідність викладання рідною мовою, критикує заборону на видання книг українською та висловлювала жаль, що мовне питання політизується і відверто заперечувала, що українська – несамотійна мова, Олександра Єфименко писала: «Очистить этот простой, чисто педагогический вопрос от той грязи, которою его закидали в последние годы до потери всякого образа и подобия» [2, с. 407]. Такі відверті слова Олександри Яківни отримали чимало критики з боку шовіністично налаштованих видавців, професорів і міністерських чиновників.

Та, на жаль, не тільки така відверта позиція не давала їй змоги друкуватися. Ще одним фактором стало те, що Олександра Яківна – жінка. А жінка на зламі XIX–XX ст. не сприймалась як самостійний науковець, лише як додаток до чоловіка. Та й це ще не все, О. Єфименко була росіянкою, яка писала про історію України. І тут ми маємо згадати Володимира Антоновича, який повністю розкритикував її працю «Історія українського народу» сказавши, що ця робота «написана із російського державного штандпункту, з яким українські історики ніяк погодитись не можуть». Олександра Яківна була обурена та ображена такими відгуками, але В. Антонович все ж сказав, що його критика була цілком виправдана і правильна, та дорікнув їй у завищеному самолюбстві. Олександра Єфименко все-таки взяла до уваги всі поставленні вимоги. При цьому у листі до авторитетного історика чітко зазначила, що прийняла зауваження тільки через фінансові обставини, від подальшої дискусії з В. Антоновичем відмовилася, тому що вважала її безглуздою.

Її ображало багато речей, які на той час вважались прийнятними. Для Олександри Єфименко образливим було несприйняття її серйозно, як науковицю, адже до неї ставились як до дилетантки, зокрема через відсутність академічної освіти, яку вона не спромоглась отримати через неможливість навчатися у вищому навчальному закладі, та упередження на рахунок її наукових здібностей, оскільки на той час все, що могли демонструвати жінки – це дар літературного викладу. Її обурювала повна відсутність жінок в історичній науці та відведення ролі чоловікової помічниці чи учениці. Неприємно вражало зневажливе ставлення Є. Чикаленка, який не довіряв їй як «кацапці», уродженій росіянці, яка наче не здатна писати історію України. Подібних утисків вона зазнавала протягом двадцяти років, проведених у Харкові.

У свої статтях О. Єфименко неодноразово порушувала питання українського національного руху, писала про українську народність і мову. Вона не раз закликала до

збереження української культури та відверто критикувала політику русифікації, виступаючи захисницею українського національного руху. Основний вплив на її позицію мав чоловік, який як засланець більше не хотів виступати відкрито за «українофільство», тому цю роль на себе приміряла Олександра Єфименко. Те, що ці статті пропустила російська цензура, пояснюється впливом походження письменниці та певними поступками, на які пішла історикиня.

Публіцистичні твори були не єдиними публікаціями, виходили також роботи з історії України, вона активно досліджувала нову батьківщину і згодом здобула неабияке визнання. Загалом протягом 1879–1896 рр. вийшло 17 наукових досліджень з історії України. Вісім її праць було опубліковано у часописі «Київська старовина» та Санкт-Петербурзьких часописах, що значно підвищило її авторитет [3, с. 48–49].

Олександра Яківна завжди вела активну громадську та наукову діяльність. У Харкові родина Єфименків започаткувала місцевий історичний гурток, який згодом перетвориться на харківську школу української історіографії. Вона продовжувала вивчати історію України, документальну основу для розвідок істориків становили матеріали Харківського історичного архіву. Головною особливістю Олександри Яківни було те, що вона завжди мала власну точку зору і намагалась її обґрунтовувати. В період, коли українофільство було переслідуваним, Олександра Яківна не боялась привселюдно відстоювати свою позицію, захищаючи українську інтелігенцію та мову. Вона брала участь у багатьох заходах, виступала активним учасником авторитетних форумів істориків, археологів, етнографів, зокрема IV археологічного з'їзду в Одесі (1884 р.). Тут була обрана секретарем юридичної секції. На з'їзді у Вільно (1893 р.) історикиня виступала з доповіддю «Про копні суди Лівобережної України», за яку її вітали вже як видатного історика. У 1902 р. у Харкові Олександра Яківна стала почесним головою секції «Побут домашній, господарський, суспільний і військовий» на XII археологічному з'їзді та виступила з доповіддю на пленарному засіданні від історико-філологічного товариства Харківського університету. Також цього року історикиню обрали дійсним членом Московського археологічного товариства [1, с. 57–58].

Олександра Яківна, хоч і була росіянкою, але палко відстоювала інтереси України. Особливо яскравою є її публікація у «Журнале для всех», випущена до сорокаріччя смерті Т. Шевченка. У статі вона показала значення творчості Кобзаря, довела, що його вірші є фундаментом для української національної свідомості. Історикиня порівнює значення Кобзаря для українців з Біблією. Олександра Єфименко відверто говорила про те, що в Австрії існували кращі умови для українського національного руху, де, зокрема працювало Наукове товариство імені Шевченка. Натомість у Росії, на її думку, на українців чекала денаціоналізація. У зв'язку з цим творчий доробок Т. Шевченка виступав одночасно і оберегом, і зброєю для українців від таких небезпек.

У 1890-х рр., коли трохи послабився тиск на українську культуру, в одному з нарисів О. Єфименко прослідкувала за розвитком українського національного руху від кінця 1850 р. Все яскравіше відображалось зацікавлення українською справою і саме в цьому тексті вона набагато рішучіше та виразніше критикувала політику царату. У 1899 р. вона дослідила творчість І. Котляревського. Його доробок оцінено як вияв відваги та раннього національного руху, про що історикиня писала: «На появу «Енеїди» треба дивитись, як не на простий літературний факт, а як на моральний подвиг людини, котра насмілилась стати поперек пануючої течії, котра боролась як з розуміннями свого оточення, як рахунками власного вжитку з острахом перед суспільною доганою і кепкуванням, так і з собою з подвоєністю свого внутрішнього існування. І великий вчинок є тепер по заслугі нагородженим. Котляревський сам цього не знаючи, зробив справедливо велике діло, один з тих великих вчинків, які дістаються на долю лише не багатьох щасливих

вибранців: він з'єднав свою народність з течією загальнолюдського культурного поступу» [3, с. 71–73].

Олександра Яківна друкувалась у багатьох авторитетних журналах, зокрема таких: «Слово», «Детское чтение», «Неделя», «Русская мысль», «Вестник Европы» і багато інших [10, с. 408]. Вона неодноразово була учасницею благодійних акцій і постійно підтримувала студентство. Наприклад, у 1905 р. вийшов двотомник «Южная Русь», але незважаючи на те, що сім'я Єфименків потребувала грошей, вона відмовилася від гонорару на користь українських студентів [1, с. 58]. Серед найвизначніших в українському історіописанні – її праці «История украинского народа» (1906), «История Украины и ее народа» (1907), «Начальное руководство по украинско-великорусской истории (для народных школ)» (1919) [6, с. 343].

Історикиня дотримувалась філософії народолюбства, яку перейняла не тільки від чоловіка, а й від самої доби 1870-х рр. У цей час суспільство було наповнене питаннями народу, мови, звичаєвого права, формами селянського землеволодіння, що сформувались на ґрунті народництва [4, с. 8]. Свою філософію вона втілювала у культурно-просвітницькій роботі в установах Харкова. Олександра Яківна організувала «Товариство взаємодопомоги трудящих жінок», головною метою якого було поліпшення матеріальних і моральних умов її членів [1, с. 58].

Отже, незважаючи на російське походження, Олександра Єфименко пройнялася українськими проблемами, послідовно захищала українську мову та культуру. Її науковий інтерес ґрунтувався на проблемі українського національного відродження, вона відстоювала українські інтереси. О. Єфименко не боялась говорити відверто та чесно. Несприйняття істориками-чоловіками її праць, постійна критика та упередження на рахунок її кваліфікації та знань, неодноразово ображали Олександру Яківну, але не зупиняло у продукуванні нових ідей.

Аннотация. В этой статье пойдет речь об изучении Александрой Ефименко истории Украины, истоках ее заинтересованности в этой теме и о самой работе. Рассмотрены препятствия, которые пришлось пройти Александре Яковлевне во время исследований и публикации собственных работ. Проанализированы научные работы, а также выступления, посвященные украинской истории.

Ключевые слова: Александра Ефименко, историк, русская, история Украины.

Abstract: This article will discuss Oleksandra Yefimenko's study of the history of Ukraine. The origins of her interest in this topic are the work itself. Also, all the obstacles that Oleksandra Yakivna had to overcome during the research and publication of her own works and actually scientific works and speeches devoted to Ukrainian history are considered.

Key words: Oleksandra Yefimenko, historian, Russian, history of Ukraine.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Драч О. О. «Трудове життя дало вам учену славу»: Олександра Яківна Єфименко – науковиця модерної доби. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. Черкаси, 2017. № 3. С. 54–62.
2. Смолий В. А. А. Я. Ефименко: очерк жизни и научного творчества. *Ефименко А. Я. История украинского народа*. Київ: Либідь, 1990. С. 403–426.
3. Капелер А. Самоучка, жінка, кацапка: Олександра Єфименко та Київська історична школа. *Україна Модерна*. Київ, 2010. С. 46–76.
4. Багалій Д. І. Харківська доба діяльності Олександри Яківни Єфименкової: 1879–1890 рр. *Зб. науково-дослідчої катедри іст. укр. Культури*. Харків: Держвидав України, 1930. Т. 10. С. 5–15. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=520> (дата звернення: 25.09.2020)
5. Збірник науково-дослідчої катедри історії української культури / Н.К.О. Сектор науки. Т. 10: присвяч. пам'яті О. Я. Єфименкової. Харків: Держвидав України, 1930. С. 179.
6. Коломієць К. К. Єфименко Олександра – перша жінка-професор в Україні. *Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XIV Всеукр. конф. молодих учених та спец.*, 2019. С. 342–344.

ШЛЮБНА ПОВЕДІНКА ДОЧОК С. ПОТОЦЬКОГО ЯК ВИЯВ ЕМАНСИПАЦІЇ

В. В. Корпалюк, Н. Р. Темірова

Анотація. У даному дослідженні проаналізовано шлюбну поведінку представниць одного покоління роду Потоцьких, життя якого припало на ХІХ ст. Занурення у проблему міжособистісних стосунків сприятиме кращому розумінню сутності аристократії польського походження в імперському просторі. Метою даної розвідки є простеження шлюбної поведінки доньок графа Станіслава Потоцького. Дослідження здійснено із застосуванням методів аналізу та синтезу, конструювання, узагальнення, історико-порівняльного, історико-генетичного. Шлюбну активність жінок з Потоцьких можна пояснити конфліктом між традиціоналістськими нормами суспільства та паростками прагнення свободи з боку жінки.

Ключові слова: рід Потоцьких, аристократи, шлюбні зв'язки.

Потоцькі (герб «Пилява») – один із найзаможніших і найвпливовіших магнатських польських родів, які позначилися на історії України. Серед його представників – державні та політичні діячі, військові, підприємці, меценати. З цим родом пов'язана історія сучасних Польщі, України, Росії. ХІХ ст. – час вимушеного підпорядкування цих магнатів Російській імперії, що позначилося на всіх ділянках їхнього буття, аж до особистого життя. Занурення у проблему міжособистісних стосунків сприятиме кращому розумінню сутності аристократії польського походження в імперському просторі.

Історіографія історії Потоцьких в українських землях доволі розлога. Окремі аспекти економічної та суспільної діяльності польської аристократії знайшли відображення у працях І. Кривошеї, О. Лобко, Т. Чубіної та інших [1; 2; 3]. Проте приватне життя цих аристократів, зокрема їхні шлюбні стратегії потребують заглиблення. Отож, метою даної розвідки є простеження шлюбної поведінки доньок одного з найяскравіших представників фамілії – графа Станіслава Щенсного Потоцького (1752–1805). Їхнє доросле життя припало на ХІХ ст., коли розпочалося розгортання модернізаційних процесів, що зачіпали і приватне життя.

Пелагея Роза Потоцька (1775–1846), дочка Станіслава Потоцького та Жозефіни Мнішек, зростала у Тульчині, де її батько, помандрувавши Європою, побудував прекрасний палац, розбив великий парк і втілював багато нововведень в організації господарського та культурного життя [1]. Її, «надзвичайно красиву, скромну, милосердну і інтелігентну» обрав у дружини Францішек Сапега, один з найбагатших наречених того часу. У 1793 р. відбулося шикарне весілля, але шлюб не став щасливим. Після розлучення Пелагея жила у Варшаві разом з донькою Анелею. Її апартаменти на вулиці Орлей були «досить тісні, але оформлені з дивним смаком». У них вирувало життя: не минало тижня без прийомів і балів, на які від певного часу зачистив Павло Сапега, її майбутній другий чоловік. У 1798 р. вони одружилися. Перший чоловік переписав Пелагеї маєток у Високому і «небагато» грошей. У той час як її другий чоловік допомагав Наполеону знову зайняти французький престол, Пелагея розпочала будівництво нового палацу в Високому. З Павлом Сапегою Пелагея народила двох синів: Франтішка Ксаверія і Леона. Високівський маєток успадкував Францішек Ксаверій. Вона померла і похована в Парижі.

Вікторія Потоцька, 1780 р. народження, дочка Станіслава Щенсного від другого шлюбу. Вона мала двох чоловіків. Першим, у 1801 р. став пер Франції Октавій Шуазель-Гуф'є, який обіймав у Росії посаду камергера Найвищого Двору. З ним вона розлучилася через двадцять років і майже одразу вийшла заміж за генерала Олексія Бахмєтьєва, намісника Бессарабії, одного з найвизначніших російських генералів, учасника битви під Бородіно. Знаменита своєю красою і пристрастю до веселого життя та авантюр, Вікторія спочатку жила переважно у Вільно або в маєтку першого чоловіка. Залишивши Шуазеля-Гуф'є, Вікторія більшу частину свого часу проводила в Бессарабії, де її новий чоловік був

губернатором [2]. Російський мемуарист Філіп Вігель залишив такі враження про Вікторію: «Як будь-яка полька, вона любила владу і тому любила чоловіка, безногого, літнього і хворого (правда в тому, що вона померла раніше нього, хворого, на 14 років). Як полька, любила вона гроші і тому любила дику ще на той час Бессарабію, в якій бачила для себе золотий рудник. Як полька, любила вона розкішне життя, щовечора приймала у себе гостей і часто робила бали ... Суспільство при ній процвітало, тішилися, а земля платила за його розваги» [2]. У другому шлюбі Вікторія Бахметьєва мала дочку Варвару, яка згодом вийшла заміж за гвардії полковника В. Столипіна. 27 червня 1826 р. Вікторія Потоцька померла, перебуваючи в Москві [2].

Станіслав Щенсний від третьої дружини Софії мав дві доньки: Софію, яка народилася в 1801 р. в тульчинській садибі Потоцьких, та Ольгу, котра з'явилася через рік. Софія-молодша залишилася без батька, коли їй ледь виповнилося чотири роки. Ользі, відповідно, було три. Дівчатка росли у великих володіннях їхнього стародавнього роду. У Тульчині, у графині-вдови було два палаци, які за розмірами і розкішню не поступалися столичним, а в Умані вражав рідкісний, колись на честь дружини названий Потоцьким масток Софіївка [4].

Після смерті чоловіка в 1805 р. графиня Софія Потоцька протягом багатьох років вела важку боротьбу за спадок з пасинками. Одним з головних адвокатів у цій справі був граф М. Милорадович, від якого багато в чому залежав результат справи. Він був великим шанувальником жінок, чим скористалася Софія-мати, яка підштовхнула свою красуню-доньку Ольгу в його обійми. М. Милорадович пристрасно закохався в Ольгу. Граф Олизар розповідав, що приймальний кабінет Милорадовича весь був прикрашений картинами, гравюраами і статуетками, що зображали її. Старшій Потоцькій вдалося виграти процес. Софія-молодша, на одному з балів зими 1818–1819 рр. зустрівшись із О. Пушкіним, повідала йому цю історію. Поета розповідь зацікавила, як і її перекажчиця. В подальшому ця історія переросла у низку віршів поета.

Софії Потоцькій-молодшій ледь виповнилося шістнадцять років, коли в родовому маєтку почав часто з'являтися один з найблисучіших представників гвардійської молоді Павло Кисельов. Уродженець Москви, з родовитої, хоча і небагатої сім'ї. Все, чого він досяг до неповних тридцяти років, було результатом винятково власних зусиль, волі, характеру, підприємливості, блискучому розуму. У квітні 1821 р. Софія Потоцька була оголошена нареченою Кисельова. У серпні цього ж року в Одесі відбулося їхнє весілля. Після весілля молодята вирушили до Тульчина, до «міста Потоцьких» і місця служби Кисельова. До 1829 р. шлюб Кисельових фактично розпався [4].

Без формального розлучення Софія Кисельова, після того, як чоловік влаштував її фінансові справи так, «щоб вона не могла розоритися, навіть якби хотіла», велику частину часу вона проводила в Парижі, де вела відкритий і веселий спосіб життя, обертаючись у вищому товаристві. Бувала у Гамбурзі, Баден-Бадені, Марієнбаді, Римі, Відні, Ніцці, здійснила поїздку в Палестину, іноді приїжджала в Росію, відвідувала рідні південно-західні маєтки, бувала і в улюбленому Криму. Відносин з сестрою Ольгою Кисельова не припинила. За словами сенатора К. Фішера, живучи в 1835 р. в Карлсбаді, графиня Кисельова була закохана в А. Строганова. Якось, коли він збирався виїхати, вона під час балу прохала його залишитися. Отримавши відмову, зімітувала бажання втопитися «з нещастя», обравши для цього мілку річку, куди фіакри виїжджали тільки для того, щоб помити колеса, а сама С. Кисельова змогла б там замочити тільки поділ своєї сукні, але свого добилася. З кінця 1850-х рр. вона майже постійно жила в Парижі, де мала свій салон на Єлисейських Полях. Кисельова була майстерною співбесідницею, але повністю віддавалася картярній пристрасті, навіть мала кілька власних гральних будинків. На схилі літ уже нездатну самотійно пересуватися графиню привозив у казино слуга, де вона проводила весь день. Померла 1875 р. в Парижі у власній квартирі у віці сімдесяти чотирьох років, мабуть, у повній самотності [4].

Отже, шлюбне життя чотирьох дочок Станіслава Потоцького виявилось непростим. Будучи представницями аристократичного роду, свої пари вони здобували з такого ж кола. Але заможність і впливовість не гарантували їм спокійного гармонійного сімейного життя, швидше, навпаки. На наш погляд, доволі високу шлюбну активність цих аристократок можна пояснити конфліктом між традиціоналістськими нормами суспільства та паростками прагнення свободи з боку жінки, що є виявом модернізаційного процесу.

Аннотация. В данном исследовании проанализировано брачное поведение представительниц одного поколения рода Потоцких, жизнь которого пришлась на XIX в. Погружение в проблему межличностных отношений будет способствовать лучшему пониманию сущности аристократии польского происхождения в имперском пространстве. Целью является прослеживание брачного поведения дочерей графа Станислава Потоцкого. Исследование осуществлено с применением методов анализа и синтеза, конструирования, обобщения, историко-сравнительного, историко-генетического. Брачную активность женщин Потоцких можно объяснить конфликтом между традиционалистскими нормами общества и ростками стремления к свободе со стороны женщины.

Ключевые слова: род Потоцких, аристократы, брачные связи.

Abstract. This study analyzes the marital behavior of representatives of one generation of the Potocki family, whose life fell on the 19th century. Immersion in the problem of interpersonal relations will contribute to a better understanding of the essence of the aristocracy of Polish origin in the imperial space. The aim is to trace the marriage behavior of the daughters of Count Stanislav Pototsky. The study was carried out using the methods of analysis and synthesis, construction, generalization, historical-comparative, historical-genetic. The marriage activity of Potocki women can be explained by the conflict between the traditionalist norms of society and the sprouts of the desire for freedom on the part of women.

Key words: Potocki family, aristocrats, marriages.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кривошея І., Кривошея І. Родинна хроніка: генеалогічні та історико-краєзнавчі нариси. Умань: РВЦ «Софія», 2006. 87 с
2. Лобко О. Зв'язки між родинами Потоцьких (гербу срібна Пилява), Строганових, Щербатових. *Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства*. Біла Церква, 2000. С. 34–37.
3. Чубіна Т. Д. Сестри Софія та Ольга Потоцькі: переплетіння двох жіночих долі. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 2. С. 100–104.
4. Лобко О. А. Історія родинних архівів графів Потоцьких, Строганових, Щербатових на Поділлі. *Магістеріум. Історичні студії*. Київ, 2001. Вип. 7. С. 42.

УДК: 7.071.1 Мал (477)

ПОСТАТЬ КАЗИМИРА МАЛЕВИЧА В УКРАЇНСЬКОМУ ЖИВОПИСІ

М. О. Корчевий, І. В. Пятницькова

Анотация. У статті проаналізовано життєвий та творчий шлях одного із прогресивних митців початку ХХ ст. Казимира Малевича. Окреслено його творчий доробок, мистецькі погляди. Проаналізовано процес заснування та характерні риси, заснованого К. Малевичем, мистецького напряму супрематизму. Охарактеризовано процес створення та трактування найвідомішої картини митця «Чорного квадрату».

Ключові слова: образотворче мистецтво, супрематизм, малярство, авангардизм.

Спадщина українських художників є важливим доробком світового мистецтва. Однією із провідних постатей модерного живопису України є Казимир Малевич, творчість якого до цього часу викликає захоплення та не має однозначних оцінок та визначень. Його картина «Чорний квадрат» є найбільш впізнаваною роботою.

Життєвий та творчий шлях завжди цікавив дослідників своєю непересічністю, унікальністю. На сучасному етапі творчість К. Малевича досліджують українські науковці Д. Горбачов, І. Коляда, Г. Складенко [1; 3; 7].

Казимир Северинович Малевич народився у 1879 р. м. Київ у сім'ї незаможних польських дворян [4]. Батько майбутнього художника, Северин Малевич, був техніком цукрових заводів та часто з сім'єю мешкав у різних містечках і селах Поділля, Чернігівщини та Харківщини. До 17-річного віку Казимир Малевич проживав в Україні. Проте, навіть, після переїзду до Росії він завжди називав себе українцем, а рідними мовами називав українську та польську [6].

Початкову освіту Казимир Малевич здобув с. Парахомівці у 5-ти класному училищі. Хист до малювання він почав проявляти на початку 90-х рр. XIX ст. Після чого здобув гарну художню освіту, оскільки навчався у провідних українських митців того часу. Зокрема, протягом 1895–1896 рр. він здобував освіту у Київській малярській школі М. Мурашка. Паралельно відвідував майстерню М. Пимоненка у Києві. К. Малевич захоплювався його творчістю та з особливим натхненням завжди згадував свого вчителя: «Велике враження на мене справили його картини. Показував він мені картину «Гопак». Я був у захваті від усього побаченого в його майстерні. Сила мольбертів, що на них стояли картини, де зображувалось життя України. Демонструю свої роботи - етюди з натури. Потрапляю до Київської художньої школи...» [6]. Малевич не лише згадував свого учителя, він навіть інколи малював полотна у його стилі [5].

З 1896 р. К. Малевич служив креслярем при технічному відділі управління Курсько-Московської залізниці. Перебуваючи у Москві, він здав екзамени і вступив до Московського училища живопису, скульптури і архітектури, згодом до Строганівського училища. Протягом 1905–1910 рр. митець навчався у школі-студії Ф. Рерберга. Під час навчання він почав брати участь у виставковій діяльності. Його дебют на виставці відбувся у 1907 р. на 14-тій виставці «Московського товариства художників». У 1910 р. він брав участь у виставці об'єднання «Бубновий валет». Ця виставка стала для нього важливою, оскільки у подальшому Казимир Малевич активно співпрацював із мистецьким об'єднанням «Бубновый валет».

На початку другого десятиліття XX ст. митець брав активну участь у виставках, мистецьких заходах. Зокрема, у виставці «Ослиный хвост», що відбулася у 1912 р. в Московському училищі живопису. Вона була організована популярними у той час російськими художниками М. Ф. Ларіоновим, Н. С. Гончаровою. Також, у виставці картин «Мишень» 1913 р. [5].

Як художник, К. Малевич починав з етюдів, які писав на пленері, що передбачали роботу на відкритому повітрі. За словами самого митця його надихав на роботу розмірений тем життя селян, їх буденні клопоти: «Село займалось мистецтвом (такого слова я ще не знав тоді). Правильніше сказати, вони робили такі речі, що мені дуже подобалось. В оцих речах й була вся таємниця моїх симпатій до селян. Я з великим хвилюванням спостерігав, як селяни роблять розписи й допомагав їм вимазувати глиною долівку хати і робити візерунки на печі. Селяни чудово зображували півнів, коників і квіти ...» [6].

У 1900-х роках його стиль безпосередньо мінявся від імпресіонізму і символізму, через елементи фовізму і експресіонізму до примітивізму. Після знайомства з М. Ларіоновим, він став долучатись до авангардної течії у мистецтві. Саме тоді у 1915 р. К. Малевич створив новий напрям у модернізмі – супрематизм.

Естетична стратегія супрематизму К. Малевича репрезентує модерністську інтенцію пошуку нових засобів художньої виразності. На думку художника, мистецтво вже давно відійшло від потреби простого відображення природи та копіювання природних форм. Оскільки як би ми не прагнули втримати красу природи, зупинити нам її не вдасться, з тієї причини, що сама природа не є відображенням застиглої краси, вона змінює форми і створює з існуючого все нове і нове. Тим паче завдяки досягненням науки і техніки з цим завданням може впоратись, наприклад, фотографія або кінематограф. Образотворче мистецтво, за К. Малевичем, повинно рухатися новими шляхами, створювати все нові і нові форми, адже в нових речах – нова краса. У зв'язку з

цим, завдання митця – творити разом із світовими винаходами, не ігноруючи досягнення науки і техніки, а співіснуючи разом з ними на єдиній площині, беручи активну участь у створенні світу сьогодення [3].

К. Малевич розглядав красу з точки зору не застарілого класичного мистецтва, а саме з позиції сучасного йому модерного бачення. Вимогою концепції краси на його думку, є краса безпредметного. Саме під цим кутом зору Казимир Северинович хотів презентувати творіння не самого предмету у візуальному плані, а саме відчуття і ставлення до відображеного предмета. У своїй естетиці він аналізував новизну авангардного живопису, яка складається з геометричних фігур [2].

«Чорний квадрат» або «Чорний квадрат на білому фоні» (1915 р.), вважається вершиною творчості супрематизму і єдиною композицією з якою не стихають суперечки. Ще до створення картини серед митців ширилося багато чуток та версій щодо її створення. Деякі критики до цього часу вважають що композиція є чистим піаром, або злим жартом митця.

Робота над картиною була кропіткою та емоційною, наповненою постійним творчим пошуком. Процес роботи над картиною досить емоційно описала російська мистецтвознавець Паола Волкова. Вона зазначала, що спочатку К. Малевич написав задник, і на цьому заднику були намальовані різні фігури, в тому числі був зображений великий чорний квадрат. У цей момент щось клацнуло всередині митця, щось дуже вразило його, коли він побачив це. Він зняв цей задник. Те, що було намальовано на ньому, К. Малевич зафарбував білим: вийшло, що на тлі цього величезного білого полотнища – великий чорний квадрат. Художник був глибоко вражений власною роботою, як він сказав – інтуїтивно. Від збудження, від усвідомлення того, що він зробив, від усвідомлення цієї роботи, від усвідомлення того, що він зробив цю роботу, Казимир Малевич захворів. У нього було таке потрясіння нервово, що почалася лихоманка, була висока температура. Він кілька днів не міг ні пити, ні їсти, ні спати, він знаходився в гарячковому стані, будучи абсолютно адекватним і стабільним психічно людиною [3].

Сама ідея «Чорного квадрату», виникла під час роботи над ескізами декорацій і костюмів для опери «Перемога над Сонцем» М. Матюшина. Наскільки можна вважати, що основний зміст і сенс «Чорного квадрату» у так званому «частковому затемненні», що відображує справжню «перемогу над сонцем». як явище природи витіснене схожою природністю і квадрат затьмарив собою все зображення [1].

Не менший суспільний та мистецький резонанс викликала картина К. Малевича «Біле і чорне», написана художником у 1916 р. Цей період був одним із найбільш плідних у житті митця. К. Малевич ініціював створення мистецького товариства «Супремус» у грудні 1916 р. До його складу входила ціла група прогресивних художників, поетів, композиторів. Зокрема, М. Юркевич, І. Клюн, О. Розанова, Н. Удальцова та інші. Ними було підготовлено до випуску різнопланову за наповнення мистецьку збірку «Supremus». Проте, вона так і не була опублікована.

У 1927 р. К. Малевич перший раз виїхав за кордон у Варшаву та Берлін, де доволі успішно провів свої виставки та лекції. По приїзду його митця було заарештовано. Декілька тижнів він провів в ув'язненні, де його піддавали постійним допитам.

З 1929 р. Казимир Северинович працював у Києві, де зайнявся викладацькою діяльністю у Київському художньому інституті. Навколо навчального закладу гуртувалося коло провідних українських митців того часу. Серед них були Ф. Кричевський, М. Бойчук, О. Богомазов, В. Касіян. Так творча атмосфера найближчого оточення сприяла активній мистецькій, викладацькій та видавничій діяльності К. Малевича. Студенти захоплювалися лекціями митця, на яких він пропагував ідеї виходу за межі усталених художніх форм та повну свободу творчого пошуку. З квітня по липень 1930 р. у Києві відбувалася виставка його робіт. У цей же час художник друкувався у журналах «Нова генерація», «Авангард» [1].

Проте, викладацька діяльність К. Малевича у Київському художньому інституті не була тривалою. У 1930 р. з посади ректора інституту був звільнений прогресивний художник І.Врона. Його замінив на цій посаді радянський функціонер, бюрократ С. Томах. Після цього почалися звільнення серед викладацького складу, під які потрапив і К. Малевич. Припинив існування мистецький часопис «Нова генерація» [3].

У 1930 р. К. Малевич повернувся до Ленінграду, де певний час читав курс лекцій у Будинку мистецтв. Проте, 20 вересня того ж року його несподівано заарештовано у підозрі в шпигунстві. Митця піддавали допитам та тортурам. На початку грудня 1930 р. художника звільнили. Проте катування під час ув'язнення далися взнаки та негативно позначилися на здоров'ї Казимира Севериновича.

Деякий час він намагався повернутися до мистецького життя. 1931 р. йому дозволено очолити експериментальну лабораторію у Державному Російському музеї. Його картини включено до експозиції виставки «Мистецтво епохи імперіалізму». Велику кількість полотен виставлено на виставці «Радянське мистецтво за 15 років» [3].

15 травня 1935 р. Казимир Северинович помер у наслідок розвитку тяжкої онкологічної хвороби. Передбачаючи свій кінець, митець залишався вірним своїм творчим поглядам, і в заповіті детально прописав обряд свого поховання. Заповідав поховати себе у супрематичній, у вигляді хреста, домовині, з розпростертими руками в селі Немчиновці, поблизу м. Одінцова, біля дуба, під яким любив відпочивати.

Так і сталось, як заповідав художник. У травні 1935 р. по Невському проспекту прослідувало скорботна хода: на відкритій платформі вантажівки з Чорним квадратом на капоті був встановлений супрематичний саркофаг. Процесія прямувала до Московського вокзалу; труну з тілом був перевезений до Москви, і після кремації урну з прахом поховали на полі під дубом [3].

Аннотация. В статье проанализированы жизненный и творческий путь одного из прогрессивных художников начала XX в. Казимира Малевича. Определены его творческие, художественные взгляды. Проанализирован процесс создания и характерные черты, основанного К. Малевича, художественного направления супрематизма. Охарактеризован процесс создания и трактовка известной картины художника «Черного квадрата».

Ключевые слова: изобразительное искусство, супрематизм, живопись, авангардизм.

Abstract. The article analyzes the life and creative path of one of the progressive artists of the early XX century. Kazimir Malevich. His creative work and artistic views are outlined. The process of foundation and characteristic features of the artistic direction of supermatism, founded by K. Malevich, are analyzed. The process of creating and interpreting the most famous painting by the artist “Black Square” is described.

Key words: fine arts, suprematism, painting, avant-garde.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Горбачов Д. Авангард. Українські художники першої третини XX ст.: альбом. Київ : Мистецтво, 2017. 320 с.
2. Жаборюк А. А. Український живопис останньої третини XIX – початку XX століття. Київ; Одеса: «Либідь», 1990. 312 с.
3. Коляда І. А. Казимир Малевич. Харків: Фоліо, 2018. 121 с.
4. Малевич о себе. Современники о Малевиче. Письма. Документы. Воспоминания. Критика: в 2 т. / Авторы-составители И. А. Вакар, Т. Н. Михиенко. М.: РА, 2004. Малевич та Україна. К., 2006.
5. Малевич: Художник и теоретик / Автор-сост. Е. Петрова и др. – М.: Сов. художник, 1990.
6. Сарабьянов Д., Шатских А. Казимир Малевич: Живопись. Теория. – М.: Искусство, 1993.
7. Складенко Г. Малевич в Україні: кінець 20-х – початок 30-х рр. Малевич в Україні: кінець 1920-х – початок 1930-х років. *Студії мистецтвознавчі*. 2015. Число 2. С. 47–66.

МУЗЕЙНИЙ ПРОСТІР ВІННИЧЧИНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

С. С. Кускова, О. В. Отземко

Анотація. У статті зроблено аналіз сучасного стану музейного простору Вінниччини, подано інформацію про кількісний та якісний склад музеїв регіону, окреслено здобутки у процесі впровадження новітніх методів організації їх діяльності, проблеми та перспективи подальшого розвитку музейної сфери Вінницької області. Методологічною основою роботи є комплексний і системний підходи із залученням методів аналізу, синтезу, порівняльно-історичного, описового та методики «усної історії».

Ключові слова: локальний музей, реставрація, культурний бренд, партисипація.

Оновлення та реформування музеїв – це порядок денний для сучасного музейного простору світу та України. Нові засади і принципи дозволяють переглянути сутність музею та його завдання, а також сприятимуть перетворенню музею у багатовекторний культурний центр з широким колом перспектив. Різноманіття музейних проектів в Україні дає можливість окреслити досягнення та проблеми музейного простору загалом, але варто розуміти, що масштабні новаційні проекти – це прерогатива, більшою мірою, відомих, провідних музейних установ, і, таким чином, картина складається досить однобока. Окрім того, не варто забувати про основне завдання музею – збереження культурної спадщини. Отже, зважаючи на підвищення інтересу до місцевої історії, актуальним на сьогодні є питання трансформації регіональних музеїв як складової музейного простору України, а саме музеїв Вінниччини.

Спеціальних досліджень, присвячених комплексному вивченню музейного простору Вінниччини, нами не виявлено. Однак теоретичні напрацювання зарубіжних та українських авторів дають можливість використати їхні здобутки в процесі аналізу сучасних досягнень та проблемних аспектів розвитку місцевих музеїв. Це монографія англійської дослідниці N. Simon, в якій сформульована оригінальна стратегія партисипації: музей стає учасником діалогу, мета якого – вирішувати проблеми суспільного значення [1]. Явище «культурного брендингу» представлено в роботах американської дослідниці M. Wallace «Museum Branding» [2] та французького економіста Ж-М. Тобелема «Нова епоха музеїв. Культурні установи перед викликом менеджменту» [3]. Дані напрацювання надають поняттю «культурний бренд музею» значення особливого інструмента для виділення та підкреслення індивідуальності музею в культурному просторі, що наразі актуально для локальних музеїв. Окремі аспекти регіонального українського музейного простору, а саме процеси оновлення у музеях місцевого значення, досліджено в спільній роботі німецького дослідника Г. Аартса та українського музеєзнавця З. Мазурика «Музей: менеджмент і освітня діяльність».

Відкритим залишається питання акумуляції досвіду музеїв Вінниччини щодо їх осучаснення, проблемних аспектів в музейному просторі регіону, дослідження характеру інновацій та можливих шляхів їхньої реалізації, місце відвідувача в музеї нового формату, можливості створення унікального образу музею та його впливу на культурний бренд регіону. Метою даного дослідження є аналіз музейного простору Вінниччини та визначення проблемних аспектів та перспектив його подальшого розвитку.

Джерельну базу дослідження складають сайти музеїв, веб-портали та інтернет-видання, які містять інформацію про управлінські, архітектурні та інтерактивні рішення у музейній справі України та Вінниччини.

За даними Державної служби статистики України станом на 2017 рік у Вінницькій області налічувалось 30 музеїв, проте за останніх три роки з'явилося ще кілька нових музейних закладів [4]. Огляд наявних музеїв дає можливість сформувати уявлення про стан музейного простору в регіоні.

Важливо говорити про те, що музеї не стоять на місці, а намагаються «йти в ногу з часом», переймаючи новий для них досвід роботи з інформацією та каналами її трансляції. Нажаль, новітні методи впроваджуються досить повільно, подекуди – фактично відсутні, проте провідні музейні заклади Вінниччини показують в своєму русі немалий потенціал.

Розпочати аналіз змін варто з Вінницького обласного краєзнавчого музею, котрий є найбільш знаним та провідним в регіоні. Музей використовує різноманітні партисипаційні практики у спілкуванні з відвідувачами, активно співпрацює з художниками, народними майстрами, колекціонерами, результатом чого стають цікаві експозиційні та інтерактивні проекти. Варто наголосити на широкій інклюзивній програмі та спеціальних програмах роботи з дітьми. Музейні працівники орієнтовані на якісні зміни в музеї, вони знаються у сучасних тенденціях музеєзнавства, що дозволяє говорити про прогресивний розвиток фахівців. Окрім того, музей займається широкою науковою діяльністю – проведенням конференцій та підготовкою наукових статей у співпраці з науковцями та дослідниками історії Поділля. Музей має свій сайт, де міститься різноманітна інформація про музей та його філії, а також віртуальний 3D тур усіма залами музею. Крім того, музей має власний логотип, який є частиною його особливого бренду [5].

Вінницький обласний краєзнавчий музей є частиною своєрідного музейного кварталу у центрі міста, зручний для відвідування, що в свою чергу впливає на розвиток туризму. Тому для нього особливо актуально підтримувати свій образ новачками і таким чином впливати на формування бренду міста [6].

Вінницький обласний краєзнавчий музей має філію – музейний комплекс у ставці «Вервольф». Архітектура музею в сучасному стилі продумана до найменших деталей та приваблива. Впродовж останніх двох років на території ставки було здійснено кілька приповерхових досліджень для виявлення пустот на території ставки; були застосовані новітні методи геофізичних досліджень, в результаті чого було виявлено будівлю в чотири поверхи під землею. Також було розчищено кілька колодязів і залишків будівель, та знайдено чимало предметів музейного значення. Так було створено нову виставку «Артефакти часів німецько-радянської війни, знайдені на території історико-меморіального комплексу пам'яті жертв нацизму «Wehrwolf». Минулого року було створено 3D макет ставки, що в точності відтворює об'єкти, які мали місце тут бути. Макет було створено на кошти різних місцевих організацій спілкою «Центр Візуальних проектів» та подаровано Меморіальному комплексу жертв нацизму. Варто зазначити, що у перспективі планується розробка VR-додатку (додаток віртуальної реальності), що надасть змогу побачити реальне розміщення об'єктів ставки) [7].

Музей науки є музеєм дещо нового для Вінниці формату [8]. Це своєрідний навчально-розважальний центр, у якому на першому місці стоїть пізнання навколишньої дійсності у експериментальній дієвій формі. Наочність презентації тих чи інших експонатів та можливість перевірити механізм їхньої роботи збільшує інтерес до цього музею, особливо це стосується дітей. Таким чином, головна соціальна функція цього музею – освітня, основна аудиторія – діти, що передбачає особливу стратегію роботи музею та залучення окремих партисипаційних практик. При закладі діє кав'ярня та магазин, де можна придбати розвиваючі іграшки та книги, а також музей надає цілий ряд різноманітних послуг (екскурсії, майстер-класи, науково-розважальні шоу, квести, виїзні шоу та дні народження) за окрему вартість, таким чином самостійно поповнюючи власний бюджет. Музей науки використовує новачки у роботі з відвідувачами, поєднуючи надання наукових знань та можливість порозважатись.

Меморіальні музеї займають досить вагоме місце у музейному просторі Вінниччини, тому має сенс аналіз новітніх тенденцій в їхній діяльності. Варто розпочати з Вінницького літературно-меморіального музею Михайла Коцюбинського [9]. Музей бере активну участь в організації культурного дозвілля: тут проводяться конференції, фестивалі, літературно-мистецькі вечори, квести та інше. Особлива увага приділяється

інтерактивним формам роботи з відвідувачами, особливо з дітьми. Наприклад, тут має місце проект «Ніч у музеї» з цікавою програмою та різними видами діяльності.

Наразі в музеї проводяться ремонтно-реставраційні роботи з максимальним збереженням автентичного вигляду садиби за життя письменника. Проект реалізується на кошти з місцевого бюджету, а завершити ремонтні роботи планується до кінця 2020 року.

Музей-квартира М. Д. Леонтовича у м. Тульчин – яскравий приклад оновленого меморіального музею [10]. У 2019 році було реалізовано проект «Ревіталізація Музею-квартири М. Д. Леонтовича в Музей мелодії пісні «Щедрик» шляхом діджиталізації фондів та створення фізичного та віртуального інтерактивно-комунікативних просторів» в рамках широкої програми «Малі міста – великі враження». Насамперед, було відремонтовано будівлю, в якій знаходиться музей, та експозиційні кімнати. Крім того, вони були доповнені стендами з QR-кодами та інтерактивними touch-панелями, які дозволяють отримати набагато більше важливої інформації про життя та творчість Леонтовича. Експозиційні кімнати отримали назви за тематикою експозицій – «Життя Леонтовича», «Капела ім. М. Леонтовича» та «Щедрик» (тут можна побачити та послухати різноманітні виконання творів композитора).

Варто зазначити, що музей має й 3D-тур, який можна знайти на сайті музею. Також сайт містить інформацію про життєвий та творчий шлях композитора, історію хорової капели Тульчинського РБК, аудіозаписи творів Леонтовича, сюжети з історії Тульчина, старі тематичні фотографії. Тут же можна побачити логотип музею, що є яскравим прикладом музейного брендингу. В музеї часто проводяться творчі заходи – вечори та зустрічі, а в ювілеї композитора традиційно проходять «Українські вечорниці».

Даний музей є гарним прикладом «повернення до життя» та продуктивного оновлення музейного простору. Попри розташування у порівняно невеликому місті, реалізований проект доводить, що вміння знайти локальну «перлину» та правильно її подати здатне зробити навіть невеликий музей незвичним та популярним, що є особливо важливим у формуванні регіонального культурного ландшафту.

Музей історії авіації і космонавтики у Вороновиці також становить інтерес для дослідження локальних особливостей музейної діяльності Вінниччини [11]. Музей знаходиться на території історичного об'єкту – Палацу Грохольських-Можайських. До 2017 р. палац був дещо занедбаний, але отримання Вінницькою районною радою гранту від ЄС та фінансова допомога місцевої влади і громади селища дали можливість відремонтувати та «вдихнути життя» у споруду. Музей також зазнав певних змін у розміщенні постійної експозиції, окрім того, з'явилися виїзні тематичні виставки.

Музей активно проводить різноманітні заходи: зустрічі, вечори, фестивалі, благодійні фонди, авіашоу; працівники музею беруть участь у місцевих, всеукраїнських та міжнародних конференціях, готують наукові публікації, їздять у пошукові експедиції. Також музей має сайт, проте він містить дуже мало інформації. Інноваційні технічні засоби та експозиційні прийоми в музеї відсутні, проте це пов'язано, насамперед, з нестачою коштів.

На цьому перелік музеїв Вінниччини не закінчується, проте, більшість з них демонструють відсутність прогресивних змін за останні роки. Зокрема, музеї Вінницької області застосовують здебільшого традиційні підходи до організації музейної діяльності: експозиція в них стала та практично незмінна, рівень відвідуваності зазвичай невеликий, джерел фінансування достатньо лише для аби-якої підтримки зовнішнього вигляду, і частіше за все, це сприяння місцевої громади. Працівники таких музеїв мало зацікавлені в новітніх методах організації музейної діяльності. Проте, варто зазначити, що подекуди проявляються невеличкі здвиги. Наприклад, Тульчинський краєзнавчий музей став учасником проекту «Музей відкрито на ремонт 2020»: влітку цього року відбулась презентація цього проекту, в якій було подано мотивацію та нові знання про сучасні методи роботи музею. Є сподівання, що в майбутньому це вплине на процес оновлення музею [12].

Місцеві музеї є надзвичайно цінними та яскравими, проте вони мають здебільшого локальне значення. Тобто, зазвичай вони знані в місцевих громадах, що обмежує популярність, впливає на відвідуваність, а таким чином фактично визначає долю музею. Варто враховувати, що продуктивна діяльність музею залежить від комплексу факторів, серед яких найважливішими є наявність фінансування, потік ідей (як можна зробити музей більш популярним /цікавим /знаним і т.д.), мотивування працівників до продуктивної діяльності, робота музею з громадою (аби стати органічною частиною місцевого культурного ландшафту), наявність фондового та експозиційного простору та інше. Аналізуючи музейний простір Вінниччини, можна говорити про наявність кількох пунктів з вищеназваних – науково-просвітницька діяльність з відвідувачами та громадою (проте вона часто не виходить за рамки музею), наявність ідей для новацій (новітні експозиційні прийоми, розширення шляхів взаємодії з експонатами, орієнтація на психо-емоційну складову цієї взаємодії), певні інноваційні технології (аудіогіди, 3D-тури та інше).

Окреслюючи проблемний аспект діяльності місцевих музеїв, варто говорити про такі негативні фактори: відсутність партнерських зв'язків з місцевою владою та організаціями, нестача коштів, брак простору (кількість музейних предметів збільшується, тому фондових приміщень часто не вистачає), незадовільний стан приміщень, застарілі методи організації музейної діяльності та інше. Водночас музеї звикли вирішувати проблеми самостійно по мірі їх виникнення. Така стратегія призводить до виснаження музею та його працівників, до зниження його рейтингу та втрати соціальної ролі. Тому важливо не забувати цінність музею як культурної установи, впроваджувати програми для освітнього та економічного розвитку музеїв, збільшувати орієнтацію на спільноту та відвідувача, формувати бренд музею у відповідності до вимог міського/сільського простору, залучати до участі в діяльності музею громаду та інше. Локальний музей повинен працювати на місцеву спільноту, яка в свою чергу матиме змогу брати участь в збереженні своєї особливої історичної та культурної спадщини.

Зміни в музеях Вінниччини можна бачити уже зараз, проте цей процес варто поширювати та робити більш якісним задля створення сприятливого культурного ландшафту для громадських ініціатив.

Аннотация. В статье проанализировано современное состояние музейного пространства Винницкой области, представлена информация о количественном и качественном составе музеев региона, показаны достижения в процессе внедрения новейших методов их деятельности и проблемные аспекты, перспективы и рекомендации для дальнейшего развития музейной сферы Винницкой области. Методологической основой работы является комплексный и системный подходы с привлечением методов анализа, синтеза, сравнительно-исторического, описательного и методики «устной истории».

Ключевые слова: локальный музей, реставрация, культурный бренд, партисипация.

Abstract. This study presents the modern state of the Vinnytsia museum space in the regional dimension, contains information on the quantitative and qualitative composition of museums in the region, outlines the achievements in implementing the latest methods of organizing museums and problematic aspects, prospects and recommendations for further development of regional museum space. Methodological basis of work is a comprehensive and systematic approaches involving methods of analysis, synthesis, comparative history, descriptive methods and methods of "oral history".

Key words: local museum, restoration, cultural brand, participation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Simon N. The Participatory Museum. Santa Cruz, CA: Museum 2.0. 2010. 388 p.
2. Wallace M. Museum Branding: How to Create And Maintain Image, Loyalty, And Support. AltaMira Press. 2006. 208 p.
3. Тобелем Ж-М. Нова епоха музеїв. Культурні установи перед викликом менеджменту/ пер. з французької З. Борисюк, П. Тарашука, С. Тевольде. Київ, 2018. 320 с.
4. Заклади культури, фізичної культури і спорту у 2017 році. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_zkm_2017.pdf
5. Вінницький обласний краєзнавчий музей. URL: <https://vinnytsia-museum.in.ua>
6. Музей: менеджмент та освітня діяльність / Г. Аартс, З. Мазурик та ін. Львів, 2009. 224 с.

7. Ставка Гітлера «Вервольф». Вінницький обласний краєзнавчий музей. URL: <https://vinnytsia-museum.in.ua/facts/wehrwolf>
8. Музей науки. URL: <http://science-museum.com.ua/>
9. Вінницький літературно-меморіальний музей Михайла Коцюбинського. URL: <http://kotsubinsky.vn.ua/>
10. Музей-квартира М.Д. Леонтовича у м. Тульчин. URL: <http://leontovychmuseum.org.ua/about-museum/>
11. Музей історії авіації і космонавтики у Вороновиці. URL: <https://voronavia.at.ua/>
12. «Музей відкрито на ремонт 2020». Веб-портал «Тульчинська міська об'єднана територіальна громада». URL: <http://tulchynska.gromada.org.ua/news/1598873737/>

УДК 930:327.5(53+569.4)

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ

А. І. Магден, М. М. Фротвейт

Анотація: в статті висвітлюється дослідження близькосхідної кризи вітчизняними та зарубіжними науковцями через концепції глобалізації, впливу на регіони та цивілізації, а також виявлення впливів глобальних економічних та політичних процесів на трансформацію близькосхідного регіону та перспективи врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту. Особливої уваги в тексті статті приділено аналізу поглядів та різних точок зору сучасних ізраїльських, арабських та американських дослідників з приводу перспектив вирішення близькосхідної кризи.

Ключові слова: глобалізація, іслам, врегулювання, арабо-ізраїльський конфлікт.

Вступ. Арабо-ізраїльський конфлікт становив інтерес для багатьох представників вітчизняної та зарубіжної науки. Близький Схід, в силу наявності постійно діючих (сталих) проблемних чинників, має тенденції до трансформації з географічного цілого в специфічну міжнародну регіональну систему зі зростаючою взаємозалежністю держав регіону. Та найбільш актуальним у цьому контексті залишається факт відторгнення єврейської держави її ближчим оточенням, що гальмує об'єктивний процес регіональної консолідації. А геополітична ситуація останніх десяти років вивела на поверхню ті впливи глобалізаційних процесів, які ховалися до цього під гаслами ідеологічного протистояння. Проблематика цього конфлікту в сучасних умовах знайшла широке відображення в професійних теоретичних розробках представників політичних, соціальних та історичних наук. Їхнє вивчення є необхідним задля розуміння популярних в експертному середовищі підходів до означеного питання та визначення місця досліджуваної проблеми. Задля вдосконалення теоретичної бази роботи ми здійснили класифікацію залученої історіографічної бази.

Отже, метою даної статті є дослідження розвитку близькосхідної кризи вітчизняними та зарубіжними науковцями через зріз концепції глобалізації, впливу на регіони та цивілізації, а також виявлення впливів глобальних економічних та політичних процесів на трансформацію близькосхідного регіону та перспективи врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту.

Основна частина. Доцільно поділити досліджувану літературу на дві групи: перша це автори, які досліджували концепцію глобалізації, антиглобалістські концепції, теорію цивілізаційного конфлікту, а саме Г. Кіссінджер [1] та С. Хантінгтон [2], Д. М. Алексенко [3], В. Барановський [4], С. Амін [5]; друга група авторів: Б. Льюїс [6], В. С. Аршанова [7], А. Давіша [8], Н. Зера [9], Б. Меді-Вейцмана [10], які займалися дослідженням розвитку близькосхідного конфлікту та міжнародних відносин в регіоні з різних точок зору (ізраїльської, арабської, американської).

Перша група літератури стосується аналізу проблем Близького Сходу в контексті світової системи міжнародних відносин присвячені частково загальні праці таких дослідників-класиків, як Г. Кіссінджер [1] та С. Хантінгтон [2]. Вони відбивають підходи різних національних шкіл вивчення міжнародних відносин. Однак проблема пошуку альтернативних шляхів подолання близькосхідної кризи досі залишається відкритою і потребує подальших наукових досліджень. Г. Кіссінджер, в своїх дослідженнях більше уваги приділили аналізу міжнародного співробітництва, дипломатії як засобу вирішення конфліктів. Роздуми Г. Кіссінджера, як відомого на весь світ дипломата, мають авторитетну позицію. Він висвітлював позиції керівництва США що стосувалися врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту. Також ним було згадано про утворення Держави Ізраїль [1]. В питанні ймовірності переростання близькосхідного конфлікту у цивілізаційний визначальною є праця С. Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій», у якій систематизовано форми модернізаційних перетворень у не західних суспільствах та вірогідні міжнародні конфлікти на ґрунті невдалої чи небажаної вестернізації [2].

На нашу думку, немає приводів для песимістичних прогнозів щодо цивілізаційного конфлікту Захід-Іслам, в дусі ідей С. Хантінгтона. Конфлікт цивілізацій передбачає певну єдність, інтеграцію в межах ворогуючих сторін на державному рівні, а ситуація в ісламському світі доводить відсутність такої, і, можна припустити, ситуація не зміниться навіть внаслідок приходу до влади у більшості країн ісламських рухів: їм будуть заважати латентні міждержавні конфлікти («конфлікти-сателіти» основного арабо-ізраїльського), внутрішні соціально-економічні негаразди, які все одно будуть змушені шукати підтримки Заходу, загальна слабкість військово-економічного потенціалу регіону. Проте ці ж умови сприятимуть поширенню міжнародного тероризму як потужної зброї слабких проти сильних: фінансові ресурси арабських нафтових монархій збережуться, так само як і соціальні негаразди бідних країн регіону, що дає, таким чином, і спонсорів тероризму, і його рекрутів. Щодо нових терористичних загроз у своєму дослідженні зазначає Д. М. Алексенко [3], який переконаний, що світове товариство має реагувати на сучасні загрози арабо-ізраїльського кризи.

Обмежений інтегративний потенціал близькосхідних ісламських держав є гальмівним чинником як у подоланні регіонального тероризму, так і у кристалізації самого ісламського цивілізаційного проекту. Ісламська інтеграція має з точки зору впливу на міжнародні відносини двозначний характер, оскільки її потенційний геополітичний вектор, ідеологія і форма реалізації можуть мати як конструктивний, так і конфліктний характер, залежно від впливу складного комплексу внутрішньо- та зовнішньополітичних факторів.

Говорячи про вплив глобалізаційних процесів на Ізраїль В. Барановський у своїй праці визначає, що не помилкою стверджувати, що задовго до того як концепція глобалізації стала широко розповсюдженою, саме глобалізована політика й економіка перетворили ізраїльську державу на те, що ми бачимо і знаємо. Високо розвинута ізраїльська економіка, її військова потуга, стабільність — усе це не було б можливим без істотної міжнародної підтримки, яка зробила Ізраїль стратегічним форпостом вестернізації на Близькому Сході як за біполярного конфлікту, так і у пострадянські часи [4].

Окремий напрямок становлять концепції антиглобалістського руху, який має поважний потенціал на близькому Сході: зокрема одним з провідних теоретиків антиглобалізму є арабський дослідник С. Амін, який досліджує глобалізаційні впливи на арабський світ та ізраїльське суспільство [5]. Ці концепції дають теоретичне підґрунтя для аналізу впливів процесу глобалізації на політичну систему та соціально-економічний розвиток близькосхідного регіону. Особливістю літератури антиглобалістів є переважно ліва радикальна орієнтація та прагнення зупинити цей процес, незважаючи на його об'єктивний характер. Ісламський тероризм об'єктивно набуває форм одного з радикальних антиглобалістських рухів.

Тож, нами було розглянуто лише частка джерел з теми дослідження концепції глобалізації, антиглобалістських концепцій, теорії цивілізаційного конфлікту. Проаналізувавши першу групу літератури ми можемо дійти висновку, що питання концепцій і теорій, які стосуються близькосхідної кризи, досліджувались як сучасниками, так і класиками наукового середовища. Після цієї групи історіографії буде доцільно розглянути наступну низку фахових праць, автори яких розглядали цю проблеми з різних точок зору.

Друга група літератури розглядає різні погляди на вирішення близькосхідного конфлікту. Хотілось би зазначити, що більшість сучасних дослідників відштовхуються від єдиного судження, що питання врегулювання арабо-ізраїльської кризи є важливою складовою міжнародної безпеки. Тому сили та увага міжнародної спільноти мають бути скеровані на дії, задля налагодження порядку в цьому регіоні.

З фундаментальних питань взаємовпливів і стосунків Заходу і Сходу суттєвими є міркування англо-американського сходовознавця Б. Льюїса у книзі «Що не так?» [7], у якій він задається питаннями про причини нездатності близькосхідних суспільств сприймати здобутки Європи, – те, що зветься модернізацією та вестернізацією, – інакше, ніж засіб опору експансії капіталістичних суспільств.

Шляхи врегулювання близькосхідної проблеми та ситуаційний аналіз був поданий сучасною дослідницею вітчизняною В. С. Аршановою, яка доходить до висновку, що кращим виходом було б розвиток ситуації за принципом «дві держави, два народи», а також усім учасникам конфлікту необхідно піти на значні поступки в територіальному плані.[8] Також серед фахових американських мислителів-сучасників хочеться виділити праці А. Давіша [9], Н. Зера[10], Б. Меді-Вейцмана[11], які наголошують на швидкому реагуванні і врегулюванні даної кризи.

В. Барановський в свою чергу наводить свій аргумент, щодо релігійної складової і її ролі на позиції в регіоні і зазначає, що релігійна складова, так чи інакше, грає важливу роль в ідентичності народів переважної більшості арабських держав, а також в чималій мірі і Ізраїлю.[4]

Висновок. Нами було досліджено розвиток близькосхідної кризи вітчизняними та зарубіжними науковцями, що дає розуміння вивченості та важливості даної проблематики близькосхідного регіону для міжнародних відносин. І саме аналіз через концепції та теорії міжнародних відносин висвітлює більш глибоке розуміння цього питання, тому це так важливо систематизувати історіографію з питання вирішення близькосхідної кризи. Отже, необхідно підсумувати, що близькосхідна криза активно вивчається і наразі є багато різних думок щодо вирішення цього багаторічного протистояння.

Аннотация: в статье освещается исследование ближневосточного кризиса отечественными и зарубежными учеными из концепции глобализации, влияния на регионы и цивилизации, а также выявления воздействий глобальных экономических и политических процессов на трансформацию ближневосточного региона и перспективы урегулирования арабо-израильского конфликта. Особое внимание в тексте статьи уделено анализу взглядов и различных точек зрения современных израильских, арабских и американских исследователей по поводу перспектив решения ближневосточного кризиса.

Ключевые слова: глобализация, ислам, урегулирования, арабо-израильский конфликт.

Abstract. the article covers the study of the Middle East crisis by domestic and foreign scholars through the concepts of globalization, impact on regions and civilizations, as well as identifying the effects of global economic and political processes on the transformation of the Middle East and prospects for Arab-Israeli conflict. The text of the article pays special attention to the analysis of views and different points of view of modern Israeli, Arab and American researchers on the prospects of resolving the Middle East crisis.

Key words: globalization, Islam, settlement, the Arab-Israeli conflict.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Киссинджер Г. Дипломатия. М., 1997. 550 с.
2. Хантингтон С. Конфликт цивилизаций. М., 2003. 360 .

3. Алексенко Д. М. Актуальность новых подходов в борьбе с терроризмом. Всемирный антикриминальный и антитеррористический форум. Материалы конф. <http://www.waaf.ru/ldd.htm>
4. Барановский В., Наумкин В. Ближний Восток в меняющемся глобальном контексте: ключевые тренды столетнего развития. *Мировая экономика и международные отношения*. 2018. С. 5–19.
5. Amin S. 2011: An Arab Springtime? Monthly Review. Accessed 20 December 2011. URL : <http://monthlyreview.org/commentary/2011-an-arab-springtime>, 2 June 2011.
6. Льюис Б. Что не так? Путь Запада и Ближнего Востока: модернизация и традиционализм / Пер. с англ. М., 2013. 290 с.
7. Аршанинова В. С., Грибан О. Н. Арабо-израильский конфликт в XXI веке: перспективы урегулирования. 2018. URL : <http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/9273/2/Arshaninova.pdf>.
8. Dawisha A. Arab Nationalism in the Twentieth Century: from Triumph to Despair. Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2016. 359 p.
9. Zehr N.A. The War Against al-Qaeda. Religions, Policy and Counter-Narratives. Washington D.C., Georgetown University Press, 2017. 216 p.
10. Maddy-Weitzman B.A Century of Arab Politics. From the Arab Revolt to the Arab Spring. Boulder, Rowman & Littlefield, 2016. 273 p.

УДК 327.8(510)

«КИТАЙСЬКА МРІЯ» В КОНЦЕПЦІЇ ЛІДЕРСТВА КНР

С. А. Насадюк, І. Г. Паніна

Анотація. У даній статті представлено інформацію про дослідження концепту «китайської мрії» та її реалізацію під час керівництва Сі Цзіньпіня. Автором здійснено аналіз двох концепцій: «американської та китайської мрій», проаналізовано їх основні спільні та відмінні риси. В основу дослідження покладено компаративістський підхід. Було з'ясовано, що концепт «китайської мрії» отримала нове бачення з моменту керівництва теперішнього голови КНР.

Ключові слова: «китайська мрія», «американська мрія», лідерство, концепція.

Упродовж останніх років Китайська Народна Республіка стає все помітнішим гравцем на міжнародній арені: як у політичному й економічному, так і культурному аспектах. У рамках «політики реформ та відкритості», проголошеної на піку економічних реформ в КНР, керівництво країни здійснило значну за масштабом і наслідками модернізацію внутрішніх та зовнішніх аспектів своєї діяльності. Сьогодні ж Китай відіграє ще більшу роль у формуванні порядку денного, а концепт «китайської мрії» багато у чому допоміг державі посісти одне з провідних місць у теперішній системі міжнародних відносин, яка переживає трансформацію.

Мета дослідження полягає у визначенні ролі концепту «китайської мрії» у концепції лідерства Китайської Народної Республіки.

Аналіз досліджень та публікацій свідчить про те, що концепції «китайської мрії» приділили увагу науковці як і вітчизняного, так і зарубіжного походження, наприклад, Jayadeva Ranade [1], Yang Fu [2], Camilla Sørensen [3] та інші. Проте, варто зазначити, що у сучасному глобалізаційному світі, коли нові виклики та загрози вимагають від держав швидкого реагування та гнучкості у політичних рішеннях, «китайська мрія» під час правління Сі Цзіньпіня набувала іншого характеру. Це, своєю чергою, є вагомою підставою для її подальшого дослідження.

У 2012 році на XVIII з'їзді Комуністичної партії Китаю Сі Цзіньпіня було обрано головою партії. З того моменту світ дізнався про концепцію «китайської мрії». Під час своєї промови, пан Сі наголосив на тому, що «китайська мрія» об'єднує китайців на шляху досягнення великого національного відродження. Загалом ця концепція представлена як бачення розвитку Китайської Народної Республіки на наступні десятиліття, а його основною є теза про національне «омолодження» [4]. Під час свого виступу Сі Цзіньпін підкреслив: «У ході реалізації «китайської мрії» слід розвивати дух

Китаю. Це національний дух, в основі якого лежить патріотизм. Це також дух епохи реалізації реформ з прагнення до національного відродження, побудови потужної держави» [5].

Голова Китаю не приховує того, що хоче, щоб його держава займала провідне місце на міжнародній арені, а також модернізувалася, але при цьому зберігала класичні традиції. З одного боку, Сі Цзіньпін, просуваючи ідею «китайської мрії», хоче залишити свій слід в історії так, як і його попередники. З іншого боку, сама концепція є частиною тих зусиль та потуг теперішнього керівництва, які спрямовані на забезпечення внутрішньої стабільності, контролю, легітимності, а також на зайняття ролі провідної держави у світовому співтоваристві.

Концепція «китайська мрія» Сі Цзіньпіня привернула чималу увагу західних ЗМІ. Доволі часто її розглядають у негативній конотації, пояснюючи це тим, що вона може призвести до небезпечних наслідків для міжнародної системи та безпеки в цілому. Домінуючим твердженням є те, що «китайська мрія» – це націоналістична доктрина, де основна увага приділяється відновленню у разі необхідності за допомогою воєнної сили легітимного статусу Китаю як великої держави, його гідності та поваги. Китай нарешті «піднімається на ноги» після «століття приниження», і китайські лідери не дозволять чомусь заважати на їхньому шляху. Деякі навіть розглядають це як мрію про посилення китайського військового домінування у Східному та Південно-Китайському морях і як виклик Китаю американському військово-домінуванню в регіоні [3]. Ці роздуми свідчать про те, що це лише початок і китайська економіка як і військова потуга будуть продовжувати зростати, а вплив Китайської Народної Республіки на міжнародні процеси, які відбуваються у світі, стане значнішим.

До того ж, просуваючи «китайську мрію» на міжнародному рівні як продовження стратегії мирного розвитку Китаю, вона також стає частиною китайської кампанії м'якої сили, а отже, і формує імідж КНР у світі. Для прикладу можна взяти ініціативу «Один пояс, один шлях», яка спрямована на розбудову багатосторонньої співпраці та глобального процвітання. Ця ініціатива потрібна, щоб підкреслити надзвичайно важливу роль КНР у світовому управлінні.

Навіть у теперішніх складних умовах, пандемія COVID-19, яка спричинила певні труднощі у китайському економічному секторі, голова КРН продовжує реалізовувати концепцію «китайської мрії». 4 березня 2020 року на засіданні Постійного комітету Політбюро Сі Цзіньпін заявив, що епідеміологічна ситуація в країні покращилась і, як наслідок, відновилась робота економіки. Він також закликав поглибити міжнародну співпрацю і щоб Китай відіграв роль «відповідальної великої держави» [1].

На сьогодні лише великі держави, такі як КНР і США, можуть мати сформовані концепції у вигляді «мрій». Не кожна країна має необхідні передумови для того, щоб «мріяти». Для цього потрібні сміливі ідеї та рішення, а для здійснення цих «мрій» потрібні сила і впевненість. Без них маленьку країну в тіні великої держави спіткає непроста доля.

Концепції китайської та американської мрії відрізняються: їх визначає історія, культура, економіка та географія. Ці відмінності та їх причини можуть бути зведені до семи пунктів, які визначає US-China Perception Monitor [2].

По-перше, китайська мрія стосується національного процвітання. Мрія Америки – про особистий успіх. У порівнянні з Китайською Народною Республікою, Сполучені Штати Америки мають величезну геополітичну перевагу. Оточені водою з трьох сторін, США легко захищати і важко атакувати. Замість стурбованості у питаннях безпеки, мешканці Сполучених Штатів можуть вільно зосередитися на своїх мріях про багатство. Однак з давніх часів кордони Китаю завжди були в небезпеці. Історичний досвід вказує на те, що міць країни полягає в здатності її людей жити і працювати в мирному середовищі, тому китайська мрія повинна, передусім, надавати пріоритет питанню національної безпеки.

По-друге, метою китайської мрії є національне омолодження, а американської мрії – індивідуальні досягнення. Китай складається з вихідців з етнічної групи «Хань» та

багатьох інших меншин. Разом ці люди складають китайську націю. Натомість чорношкірі люди в США піддаються дискримінації впродовж тривалого часу, а невеликий інцидент може спричинити расовий конфлікт. Америка – багатоетнічна країна, тому там можуть говорити лише про індивідуальні досягнення.

По-третє, китайська мрія повинна бути здійснена китайським народом. Американська мрія може бути здійснена лише за допомогою людських ресурсів інших країн. Поняття «американської мрії» можна знайти ще у періоді до американської конституції. Кожна людина має право на життя, свободу та досягнення щастя. «Американська мрія» підкреслює, що незалежно від того, де ви народилися або який ваш соціальний статус, кожен може покладатися на власну здатність використовувати можливості для досягнення успіху. Для багатьох людей з маленьких європейських країн ці «заповіді» були дуже привабливими та спонукали їх ризикнути поїхати до Америки. Історично склалося так, що США неодноразово використовували робочу силу з інших країн для власного розвитку. З іншого боку, в Китаї живе понад 1,3 млрд людей, і Китай не може розраховувати на залучення сторонніх осіб для розвитку. Ось чому президент Сі заявив, що «китайська мрія вимагає від нас йти китайським шляхом», «китайська мрія вимагає використання китайської енергії», «китайська мрія вимагає використання китайської влади» [2].

По-четверте, китайська мрія говорить про групову злагоду та щастя. Американська мрія – про індивідуальну свободу та щастя.

Із самого початку китайці дуже твердо дотримувались поняття «батьківщина» та ідеї громади. Для китайців щастя – це групові ідеї. Президент Сі використав три спільні ідеї, щоб зобразити джерело китайської мрії: «спільна радість може ожити, спільна радість може здійснити мрії, спільна радість може рухати країну до прогресу» [2]. Західна культура наголошує на індивідуальному прагненні до свободи та щастя.

По-п'яте, китайська мрія має довгу історію. Американська мрія покладається виключно на досвід.

Впевненість у реалізації китайської мрії частково походить з історії. Китайська держава має близько 5000 років історії. Китай був багато разів надзвичайно сильним, будучи найбільш процвітаючою державою у світі. Недавнє зростання популярності імперських історичних драм відображає думки громадськості. Західні країни стурбовані раптовим підйомом Китаю через його історію: Захід вважає, що історично склалося так, що китайці мають можливість стати сильними. Коли президент Сі Цзіньпін сказав фразу, «щоб усвідомити велике омолодження китайської нації», його використання терміну «омолодження» виявило оптимізм і впевненість. Натомість Америка має лише двісті-триста років історії. Будуючи свою націю, Америка спиралася на ресурси інших держав, щоб врешті стати супердержавою. Американська мрія полягає в тому, щоб уникати реальності та уникати викликів.

По-шосте, китайська мрія поєднує в собі мудрість і зусилля кожного. Американська мрія спирається на індивідуалізм. Щоб здійснити «китайську мрію», потрібно використати силу та наполегливу працю кожного. Китайська мрія використовує інтелект та знання кожного і спрямовує їх в одному напрямку; вона спирається на конкретну концепцію сили та мудрості Китаю. Китайська мрія залежить від співпраці всієї нації. Натомість поглянемо на США: окремі досягнення сприяли зміцненню Америки. Китайці можуть робити великі справи, але вони повинні бути єдиними у своїх ідеях.

Наостанок, китайська мрія – про народну славу. Американська мрія – для слави людини. З часів Опіумних війн іноземні держави окупували Китай і змусили китайців страждати. У наш час багато китайців пожертвували своїм життям заради честі та безпеки своєї нації, заради безпеки та щастя людей. Американська мрія підкреслює процвітання та успіх особистості та разом з тим зростання суспільства.

Слід також розуміти, що так само, як змінюється американська мрія, змінюється і китайська. Зі соціальним прогресом надії людей також зміняться, а мрії не залишаться такими, якими були колись.

«Китайська мрія» та «американська мрія» мають не тільки відмінності, але і низку спільних рис, які певним чином можуть вплинути на складну траєкторію руху США і КНР. Ці дві концепції лежать в основі зовнішньої політики держав, вони відображають давні бажання і амбіції обох країн. Сьогодні і Дональд Трамп, і Сі Цзіньпін мають бажання відродити колишню велич своїх держав, тому лідери обох країн відчувають, що для цього необхідно вживати рішучих заходів. Однак, в той час як Трамп робить ставку на односторонню політику, засновану на принципі підтримки антагоністичних відносин і протекціонізму, Сі Цзіньпін вирішив зосередити свою увагу на багатосторонній і взаємовигідній політиці.

Зважаючи на вищесказане, можна стверджувати, що Китай, під керівництвом Сі Цзіньпіна, намагається взяти на себе більше міжнародних зобов'язань, долучаючись до формування системи міжнародних відносин і представляючи свої інтереси й шляхи вирішення кризових явищ та конфліктів. Керівництво КНР ніколи не зрадить власним амбіціям, ідеалам та буде просувати свою позицію.

Концепцію «китайської мрії» можна інтерпретувати по-різному, проте факт того, що Китай усвідомлює сучасні проблеми і виклики, а також намагається знайти нові способи їх вирішення чітко свідчить про те, що він упевнено дивиться у майбутнє, а керівництво КНР є стабільним гарантом розвитку. Зробити народ багатим, а державу могутньою – це базис китайської мрії, тоді як стійкий економічний розвиток є основою для того, щоб зробити людей багатими, а країну потужною. Незважаючи на певні виклики з якими стикається сучасний Китай, керівництво чітко дотримується плану і швидко адаптується до теперішніх умов та перешкод на шляху до лідерства.

Аннотация. В данной статье представлена информация об исследовании концепта «китайской мечты» и ее реализацию во время руководства Си Цзиньпина. В основу исследования положен компаративистский подход. Автором проведен анализ двух концепций: «американской и китайской мечты», проанализированы их основные общие и отличительные черты. Было выяснено, что концепт «китайской мечты» получила новое видение с момента руководства нынешнего председателя КНР.

Ключевые слова. «китайская мечта», «американская мечта», лидерство, концепция.

Abstract. This article provides information on the study of the concept of the "Chinese Dream" and its implementation during the leadership of Xi Jinping. The author analyzes two concepts: "American and Chinese dreams", examines their main common and distinctive features. The research is based on the comparative approach. It was found that the concept of the "Chinese Dream" has received a new vision since the leadership of the current chairman of the PRC.

Key words: «Chinese dream», «American dream», leadership, concept.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Jayadeva Ranade. Xi Jinping is striving to achieve the 'China Dream'. – Sunday Guardian Live. March 28, 2020. URL: <https://www.sundayguardianlive.com/opinion/xi-jinping-striving-achieve-china-dream>.
2. Yang Fu. Seven Main Differences Between the China Dream and the American Dream. – US-China Perception Monitor. – April 05, 2018. URL: http://www.uscnpm.com/model_item.html?action=view&table=article&id=15813.
3. Sørensen C. T. N. The Significance of Xi Jinping's "Chinese Dream" for Chinese Foreign Policy: From "Tao Guang Yang Hui" to "Fen Fa You Wei". – Journal of China and International Relations. University of Copenhagen. May 25, 2015. Vol. 3. № 1. URL: https://politicalscience.ku.dk/staff/Academic_staff/?pure=files%2F143278724%2FJCIR_2015_Camilla_T._N._S_rensen.pdf.
4. Що ж таке «Китайська мрія»? – Міжнародне радіо Китаю. – 20.12.2017. URL: <https://cutt.ly/pgw6bBg>.
5. Сі Цзіньпін розповів про «китайську мрію» – головну стратегію майбутнього. Zn.ua. 17.03.2013. URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/si-czinpin-rozpoviv-pro-kitaysku-mriyi-golovnu-strategiyu-maybutnogo-118745_.html.

ПРОБЛЕМА МІГРАЦІЇ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: НАУКОВИЙ ДИСКУРС

О. С. Норовічук, М. І. Прихненко

Анотація: У статті розглядаються різні погляди на дослідження міграції населення. Особливу увагу у статті приділяється таким теоретичним напрямкам як «неокласичний», «тяжіння-виштовхування», «структурно-історичний». Кожен з перелічених напрямків у роботі отримав як позитивну так і дискусійну оцінку.

Ключові слова: Міжнародна міграція, глобалізація, міграційна теорія, «закони міграції».

Більшість міграційних теорій, які прийнято вважати загальновизнаними, «класичними», виникли на Заході, зокрема в тих країнах, які найбільшою мірою відчували і відчувають на собі вплив процесів міжнародної міграції. У США, Канаді, Австралії, європейських державах накопичений великий досвід концептуалізації міжнародної міграції. Основоположником міграційної теорії прийнято вважати англійського географа Е. Равенштейна, який в самому кінці XIX ст. сформулював так звані «закони міграції» [1]. Багато з помічених їм закономірностей дійсно зберігають актуальність до теперішнього часу. Найбільш актуально звучить положення про те, що в основі міграції лежать насамперед економічні причини.

Проблематикою міграційних теорій займалися як закордонні так і вітчизняні науковці серед яких можна виділити Е. Равенштейна, І. Валлерстайна, Е. Лі, Д. Борджаса, М. Тодаро, Д. Харриса, П. Г. Безуглого [2], К. В. Шиманську [3].

В рамках економічного спрямування у вивченні міграції, поза сумнівом, виділяється неокласичний підхід, перш за все за своїм впливом на формування міграційних концепцій і моделей. Основним положенням неокласичної теорії міграції є те, що причини міграційної рухливості населення полягають у відмінностях в рівнях заробітної плати між районами / країнами походження і призначення мігрантів. Вона зародилася в рамках більш загальної неокласичної економічної теорії, що пояснює переміщення факторів виробництва, в тому числі робочої сили, які існують, економічною нерівністю між країнами. Міграція є інструментом, що нівелює цю нерівність, тому в літературі неокласична теорія отримала назву «просторово-економічного балансу». Мається на увазі, що в міру економічного зростання і посилення еміграції в країнах виїзду поступово зменшується розрив у рівнях заробітної плати і скорочуються стимули для міграції. Колишня країна – експортер робочої сили може перетворитися в чистого імпортера трудових ресурсів. Прикладами таких перетворень в Європі є Італія, Португалія, Іспанія, Греція; в Азії – Сінгапур, Малайзія, Гонконг, Тайвань, Південна Корея; в Південній Америці – Аргентина, Венесуела, Чилі.

На макрорівні неокласична теорія пояснює міграцію як результат географічних відмінностей в співвідношенні попиту та пропозиції робочої сили. Різниця в рівнях заробітної плати, що виникає в результаті, стимулює працівників пересуватися з районів з низькою заробітною платою, яким притаманна наявність надлишку трудових ресурсів, в трудонедостатні райони з більш високою заробітною платою. Міграція забезпечує приплив робочої сили туди, де її не вистачає, і відтік звідти, де спостерігається її надлишок. Одночасно відбувається формування фінансових потоків у зворотному напрямку. У неокласичній моделі в результаті міграції населення поступово відбувається вирівнювання рівнів заробітної плати в приймаючих країнах і країнах походження. У тривалій перспективі це повинно привести до усунення мотивації для міграції. На ділі ж відбувається зворотне: зростає розрив у рівні доходів населення різних країн і, відповідно, стимули для міграції.

На мікрорівні неокласична теорія міграції представляє мігрантів як раціональних індивідів, які приймають рішення про міграцію на основі зіставлення очікуваних вигод і передбачуваних витрат. Передбачається, що в умовах вільного вибору і доступності інформації мігранти попрямують туди, де вони зможуть найбільшою мірою проявити свої професійні навички і відповідно заробити більше грошей.

Спочатку неокласична теорія міграції застосовувалася до пояснення внутрішньої міграції, насамперед, міграції з села в місто. Значиму роль в цьому напрямку зіграла модель Тодаро – Харріса [4]. Ці ідеї виявилися особливо застосовні до міжнародної міграції. Подальший розвиток теорій мікрорівня, зокрема теорії міграційних мереж, пояснило, чому наявність у мігрантів соціальних зв'язків в країні призначення так важливо для зниження матеріальних і психологічних витрат міграції. Пізніше ідея зіставлення очікуваних вигод і витрат набула широкого поширення в концепціях, що пояснюють міжнародну міграцію. Дж. Борджас запропонував ідею «міжнародного імміграційного ринку», на якому потенційні мігранти мають вибір, куди поїхати, зіставляючи вигоди і витрати в кожному конкретному випадку [5]. Розвиток регіонального і глобального ринків праці дало, здавалося, мігрантам великі можливості для такого вибору. Однак, забігаючи вперед, скажімо, що в сучасних умовах якщо і говорити про «міжнародний імміграційний ринок», то не стільки мігранти обирають, куди їм поїхати, скільки розвинені країни, ставши вибагливими «покупцями», проводять жорсткий відбір мігрантів за допомогою схем селективної імміграційної політики.

Детальний розвиток неокласична модель отримала через концепцію людського капіталу, в якій міграція розглядається як інвестиційне рішення. Відповідно до концепції людського капіталу причини міграції розглядаються на мікрорівні: кожна людина являє собою результат інвестицій в його освіту, кваліфікацію, здоров'я і т. д. Таким же чином міграція може бути способом інвестиції в його «людський капітал», якщо вигоди від міграції перевищать її витрати.

Найбільш важливим методологічним результатом цього напрямку міграційної теорії стало те, що крім агрегованих змінних ринку праці, таких як різниця в рівні заробітної плати і можливість працевлаштування, в аналіз виявилися включені внутрішня структура ринку праці, а також індивідуальні соціально-економічні характеристики беруть участь в міграції людей в як фактору диференціації.

Більшість подальших модифікацій неокласичної теорії міграції прагнули перш за все до пояснення нерівномірності залучення країн і індивідуумів у міграційні процеси. Так, відповідно до теорії сегментованого (подвійного) ринку праці міжнародна трудова міграція розглядається як результат дії структурних факторів, зокрема постійного попиту на іноземну робочу силу, характерного для економічно розвинених країн. Роздвоєння ринків робочої сили виникає, як правило, на постіндустріальних етапах економічного розвитку в багатьох країнах з ринковою економікою. Якщо робочі місця в «первинному» капіталомісткому секторі забезпечують стабільну роботу і високу оплату праці для національної робочої сили, то «вторинний» трудомісткий сектор пропонує низьку оплату, відсутність стабільності і скромні можливості професійного зростання, тим самим втрачаючи привабливість для національної робочої сили і породжуючи структурний попит на робітників-мігрантів.

Викликає певний сумнів сама парадигма неокласичної теорії в застосуванні до сучасних міграційних процесів. Тенденція до вирівнювання економічних чинників ігнорує існування структурної «недорозвиненості» ринкових чинників, зокрема недостатній розвиток ринку капіталів і страхування в менш розвинених країнах, що перешкоджає такому розвитку їх економіки, при якому доходи від міграції змогли б зіграти роль, що вирівнює – по аналогії з неокласичною теорією. Крім того, неокласична теорія не бере до уваги міграційну політику приймаючих країн, яка діє як важливий обмежуючий фактор.

Помічено, що деяке підвищення рівня доходу може виступити чинником, що стимулює міграцію, оскільки більша кількість людей вважатиме для себе прийнятними

витрати і ризики, пов'язані з міграцією. Таким чином, скорочення розриву в рівні заробітної плати між країнами призначення та країнами виїзду може насправді привести до збільшення міграції, що знаходиться в абсолютному протиріччі з парадигмою неокласичної теорії міграції.

Крім того, неокласична теорія не в змозі пояснити існуючі в сучасному світі численні міграційні потоки з одних розвинутих країн в інші розвинуті країни за відсутності істотних відмінностей в рівнях економічного розвитку між ними, тобто коли, здавалося, не повинно залишитися стимулів для міграції. «Так, якщо класифікувати країни за індексом людського розвитку, що розраховується ООН, то міграції по глобальному вектору «Південь – Північ» складають 37 % від загального обсягу світових міграцій, в той час як міграції між країнами глобального «Півдня» складають більшу частку – 45 %.

Принципово інше тлумачення міграції пропонує структурно-історичний підхід, коріння якого можна знайти в марксистській політичній економії, а найбільш повне відображення – в теорії світових систем і концепції нового міжнародного економічного порядку. Фактично структурно-історичний підхід виник як антитеза неокласичної теорії. Його прихильники постулюють поділ світу на більш розвинені і менш розвинені країни, які мають різний доступ до ресурсів розвитку, і капіталізм, проникаючи в менш розвинені країни і втягуючи їх в міжнародні міграційні потоки, лише посилює цю нерівність. Замість модернізації та поступового економічного прогресу, про який говорить неокласична теорія, бідні країни опиняються в пастці свого маргінального положення в глобальній геополітичній структурі.

Активні дослідження міграції в рамках структурно-історичного підходу велися в 1970-х і особливо в 1980-х рр. Міжнародна міграція інтерпретувалася як результат асиметричного розвитку в результаті поширення капіталістичних виробничих відносин і як фактор, ще більш сприяє нерівності.

На цьому ж фоні з'явилася концепція залежного розвитку, яка розглядає міжнародну міграцію не просто як небажане для економіки менш розвинених країн явище, а як один з факторів закріплення відсталості і залежності, а ніяк не як ресурс економічного та соціального розвитку. Відповідно з цією точкою зору міграція руйнує традиційні зв'язки в сільських суспільствах, підриває їхню економіку і насильно «виштовхує» людей з традиційного господарства.

Ця точка зору багато в чому збігається з позицією прихильника теорії світових систем І. Валлерстайна, який класифікує країни за їх положенням в світовій економічній системі та розділяє їх на центральні, напівпериферійне, периферійні та ізольовані країни, випадають з системи [6]. У цій конструкції розвиток капіталістичних відносин в периферійних країнах супроводжується міграційним впливом з них «зайвого» населення. Фактично глобалізація «підганяє» рух міграційних потоків під мінливі потреби світового ринку праці. Люди втягуються в міграційний рух тому, що традиційні структури, в яких вони існували, виявляються зруйнованими внаслідок їх включення в глобальну економічну систему.

Версія історичної зумовленості глобального світопорядку була фактично спростована недавньою «реструктуризацією» світової системи, коли цілий ряд колишніх відсталих країн, звідки населення масово виїжджало в більш «успішні» держави, досягли вражаючого економічного прогресу, незважаючи на їх більш глибоке структурне вбудовування в світову капіталістичну систему, а може бути, саме завдяки йому. Країни Південної Європи і «азіатські тигри» завдяки включенню в процеси капіталістичної глобалізації, а можливо, і їх активної участі в світовому ринку праці та міжнародної міграції, потрапили в число передових країн світу, незважаючи на похмурі прогнози, що звучали ще кілька десятиліть тому. Звернемо увагу на те, що ці країни були і залишаються активними учасниками міграційних процесів, міжнародна міграція відіграє важливу роль в їх сучасному економічному розвитку, при тому, що міграційні потоки, що зв'язують їх з іншими країнами, стали більш різноманітними і різноспрямованими.

Дослідники все більше сходяться на думці, що капіталізм сам по собі навряд чи можна звинувачувати в відсталості країн і регіонів. Зрушення, що відбуваються у світовій системі, позначеної І. Валлерстайн, говорять скоріше про те, що перспективи економічного розвитку країн в набагато більшому ступені залежать від умов, в яких вони відбуваються, зокрема від того, як розвиток узгоджується з інституційними структурами, від того, в якій мірі отримала розвиток міждержавна інтеграція в даному регіоні, нарешті, від того, яка обрана економічна стратегія. Залежно від цих обставин включення країн в світову систему капіталізму може мати негативні або позитивні наслідки для різних груп населення. Так, трудова міграція не може інтерпретуватися лише як відчайдушна втеча від бідності, і не тільки тому, що найбідніші, як правило, в добровільній міграції не беруть участь, але також тому, що люди вибирають міграцію не тільки як стратегію виживання, але також в як стратегії розвитку. І цей розвиток дійсно відбувається - через зворотні потоки грошових переказів, досвіду, ідей і людей (поворотна міграція).

Як неокласична теорія, так і структурно-історичні теорії не пояснюють, чому одні люди в певній країні вирішуються на міграцію, а інші – ні, чому люди схильні мігрувати переважно між певними країнами. Відповідь на це питання спробувала запропонувати теорія «тяжіння-виштовхування» [7]. Ще в середині 1960-х рр. Е. Лі, відштовхуючись від законів Равенштейна, створив нову теоретичну конструкцію, припустивши, що людина приймає рішення про міграцію в залежності від: 1) чинників, які визначаються районом/країною вибуття; 2) факторів, що визначаються районом/країною призначення; 3) так званих «проміжних обставин» (відстань, розвиток транспортної мережі, міграційна політика і т. д.).

Надалі інформаційна глобалізація підтвердила і посилила аргументи Е. Лі, оскільки передача інформації з країн призначення в країни виїзду від мігрантів, які вже виїхали, наприклад про можливості працевлаштування, набула небачених раніше масштабів і швидкості. В результаті фактори тяжіння стали стимулами до міграції для ще більшої кількості людей.

Модель «тяжіння-виштовхування» завоювала виняткову популярність в міграційній літературі і стала фактично домінуючою міграційною теорією, можливо, в силу своєї відносної простоти. Зазвичай виділяють дві основні сили, які формують чинники тяжіння і виштовхування, – демографічний (для внутрішньої міграції тут важливо виштовхування населення з сільських районів внаслідок аграрного перенаселення, а для міжнародної міграції - демографічне старіння і зменшення населення в більш розвинених країнах на тлі триваючого зростання населення в країнах, що розвиваються) і економічний (різниця в заробітній платі і можливості зайнятості)

Важливо, що теорія «тяжіння-виштовхування» справді не роз'яснює, чому одні і ті ж фактори притягують одних і не притягають інших і, відповідно, виштовхують одних і не виштовхують інших. Іншими словами, вона не бере до уваги неоднорідність і стратифікацію суспільства в країнах виїзду, тобто соціологічна складова формування міграційних потоків залишається поза цією концептуальною конструкцією.

На перший погляд, припущення про те, що люди мігрують з країн / районів з більш низькою заробітною платою в райони з більш високою заробітною платою, здається не позбавленим логіки. Але на індивідуальному рівні воно не завжди підтверджується. Відбудеться міграційний рух чи ні, залежить не стільки від привабливості місця призначення, скільки від того, чи відповідають індивідуальні характеристики потенційного мігранта (його кваліфікація, вік, освіта, здоров'я і т. д.) потребам приймаючої країни, її економіки та ринку праці. Структурні відмінності в економіці між різними країнами можуть пояснити, чому міграція часом відбувається з країн з більш високим середнім рівнем заробітної плати в бідніші країни.

Більш того, дослідження показали, що кореляція між рівнем відмінностей у заробітній платі та інтенсивністю міграції не є лінійною.

Та й дія демографічного тиску в якості фактору, що виштовхує, спростовується, став типовим для сучасності рухом населення з менш населених і екологічно більш благополучних районів в більш населені, скажімо, найбільші «глобальні» міста, такі як Нью-Йорк або Лондон, де екологічна обстановка несприятлива, але які тим не менш

припускають кращі економічні та соціальні можливості (освіта, робота, охорона здоров'я, підприємництво, розваги тощо).

Нарешті, теорія «тяжіння-виштовхування» ніяк не пояснює поворотну міграцію, а також ситуацію, коли країна одночасно виступає країною призначення та країною походження мігрантів.

Все це доводить обмеженість теорії «тяжіння-виштовхування» в поясненні різноманіття сучасних міграційних процесів. Вона являє собою скоріше статичну модель, яка вказує насамперед на зовнішні фактори, що викликають міграцію, але виявляється не в змозі пояснити різноманіття процесів міграції, тим більше в контексті взаємопов'язаних з нею інших соціальних процесів, що формуються багато в чому під впливом сучасної глобалізації.

Отже, незважаючи на значну кількість підходів щодо трактування сутності міграції, можна стверджувати про те, що жоден з напрямків не є безапеляційним і визиває дискусії.

Аннотация: В статье рассматриваются различные взгляды на исследования миграции населения. Особое внимание в статье уделяется таким теоретическим направлениям как «неоклассическое», «притяжения-выталкивания», «структурно-историческое». Каждое из перечисленных направлений в работе получило как положительную так и дискуссионную оценку.

Ключевые слова: Международная миграция, глобализация, миграционная теория, «законы миграции».

Abstract. The article considers different views on the study of population migration. Particular attention in the article is paid to such theoretical areas as “neoclassical”, “attraction-pushing”, “structural-historical”. Each of these areas in the work received both positive and debatable assessment.

Key words: International migration, globalization, migration theory, “laws of migration”.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ravenstein, Ernst Georg. The laws of migration. *Journal of the statistical society of London* 48.2 (1885): 167–235.
2. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. №1. С. 5–13. URL: <http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/5915>
3. Шиманська К. В. Теоретичні засади дослідження процесів міжнародної міграції: аналіз розвитку та ключових положень міграційних теорій. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2017. № 1. С. 127–137. URL: <https://www.institutfrancais.com/fr/zoom/le-nouveau-site-de-institut-francais>
4. Harris J. R., Todaro M. P. Migration, Unemployment and Development: A Two-sector Analysis. *American Economic Review*. 1970. No. 60. Pp. 126–142.
5. Borjas G. Economic Theory and International Migration. *International Migration Review*. 1989. No. 23. Pp. 457–485.
6. Wallerstein I. The Modern World System I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century. New York : Academic Press, 1974.
7. Lee E. S. A Theory of Migration. *Demography*. 1966. No. 3. Pp. 47–57.

УДК 339.92(477)

АРТ-ПРОЄКТИ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ – «ВІЗИТІВКА» УКРАЇНИ

В. В. Парчевська, І. Г. Паніна

Анотація. У дослідженні подана інформація про арт-проекти в галузях креативних індустрій, що активно розвиваються в Україні. Методологічною основою роботи є системний підхід. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування аналітико-синтетичного методу, що дав змогу встановити роль вітчизняних арт-проектів провідних галузей креативних індустрій у культурній дипломатії. Окреслено сприятливі чинники для їх реалізації, визначено їхній вплив на формування іміджу України як динамічної складової стратегії національного брендингу.

Ключові слова: креативні індустрії, арт-проект, культурна дипломатія, національний брендинг, імідж України.

У сучасному світі важко уявити процес творення позитивного іміджу держави в культурній сфері без залучення мистецтва. Вітчизняні арт-проекти є джерелом

комунікації представниками однієї держави з іноземними партнерами. У 2016 році Кабінет Міністрів України схвалив Довгострокову стратегію розвитку української культури – стратегію реформ, в основі якої – результати дослідження стану вітчизняної культури, проведеного державними й недержавними інституціями, міжнародними організаціями та незалежними експертами [1]. Вперше було чітко визначено завдання на довготермінову перспективу та окреслено необхідні кроки щодо їх виконання. Згідно з визначеними напрямками модернізації культури, одним із найактуальніших можна назвати креативні індустрії, що включають сектори, спеціалізовані на використанні творчого таланту для комерційних цілей. Більшість із них представлені універсальним інструментом – арт-проектами.

Можливі вектори розвитку креативних індустрій в Україні окреслено в наукових розвідках Н. А. Карасьової [2], А. В. Холодницької [3], С. Д. Щеглюк [4]. Проблемним залишається питання значення арт-проектів креативних індустрій для розбудови вітчизняної стратегії національного брендингу.

Мета дослідження – висвітлити вплив арт-проектів на формування іміджу України за посередництва культурної дипломатії та окреслити сприятливі фактори їх реалізації.

Згідно з Експортною стратегією України на 2017–2021 роки, сектор креативних індустрій представлений таким чином:

- продукція індустрії моди й дизайну;
- аудіовізуальні послуги;
- пам'ятки культурної спадщини, які збагачують фонди бібліотек, музеїв та виставок;
- традиційна культура, що об'єднує ремесла й декоративно-прикладне мистецтво [5].

Цікаво, що про пам'ятки вітчизняної культурної спадщини, піклується Український культурний фонд, що протягом 2017–2018 років ініціював численні проекти з реставрації архітектурних пам'яток, виставки-презентації класичного авторського й традиційного народного мистецтва, покази документальних фільмів тощо [6].

Протягом 2015–2019 років в Україні разом із культурною дипломатією активізувався розвиток численних ініціатив для розвитку креативних індустрій. Так, з 21 серпня по 17 вересня 2015 року в Американському Домі діяв арт-проект «Коефіцієнт Незалежності», присвячений до Дня Незалежності України. Виставка стала продовженням проекту «Практика Видозмін» в рамках VIII Всеукраїнської платформи «Новітні спрямування» Інституту Проблем Сучасного Мистецтва НАМ України, що проходив за підтримки Міністерства культури України [7]. У межах проекту було презентовано різноманітні твори сучасного вітчизняного мистецтва у фотографії, живописі, скульптурі, у яких втілено авторські рефлексії щодо національної ідентифікації та індивідуального усвідомлення своєї суспільної ролі. Проект зацентрував увагу глядачів на перетині української й американської культур, особливостях світосприйняття обох націй.

У 2016 році в Міжнародному центрі підтримки вчених ім. Вудро Вілсона у Вашингтоні відбулася виставка українського художника Віктора Сидоренка «Пам'ять безсвідомого» (рис. 1). Цей захід засвідчив, що найуспішнішими є арт-проекти, реалізовані в результаті співпраці інституцій культури з іноземними представництвами. Тільки спільні зусилля можуть створювати імідж сучасної перспективної України, презентуючи мистецькі твори за кордоном.

Рис. 1. Після відкриття виставки «Пам'ять безсвідомого». Офіс Блера Рубла в Центрі Вілсона. Вашингтон, 8 червня 2016 р. Зліва направо: Ольга Іванова (українська дипломатка), Віктор Сидоренко, Наталія Мусієнко, Блер Рубл

10 вересня 2017 року у Львові відбулося урочисте відкриття Центру імені митрополита Андрея Шептицького (рис. 2). Цей сучасний ресурсно-інформаційний центр Українського католицького університету став першою за часи незалежності нашої держави будівлею, зведеною спеціально для бібліотеки з нуля за проектом німецької групи Behnisch Architekten [8]. Дизайн фасаду виконано таким чином, що Центр нагадує стос книг. Фонд бібліотеки налічує більше 160 тисяч примірників книг, більшість із яких перебуває у вільному доступі. Подібний арт-проект сприяє сприйняттю України як держави, що дотримується світових інформаційно-культурних стандартів. Формує уявлення про підтримку якісної суспільно орієнтованої комунікації між представниками освітянських, культурних, молодіжних та церковних середовищ.

Рис. 2. Центр імені Митрополита Андрея Шептицького у Львові

Однією із наймасштабніших культурницьких ініціатив став Ukraine NOW – бренд України, розроблений креативною компанією Banda Agency. Унікальність логотипу проекту полягає в поєднанні назви країни з комунікаційним повідомленням NOW (з англ. – «зараз») та піктограмою у вигляді національного домену верхнього рівня для України – UA (рис. 3). Основні кольори бренду – жовтий, синій, чорний. Елементи логотипу можуть вільно змінювати своє положення, форму, адаптуватися під формат носія. Піктограма виконує функцію «тематичного рубрикатора», тобто для використання логотипу можна

створити інший дизайн піктограми. Ще однією особливістю бренда є фірмова гарнітура у вигляді шрифту Ermilov Bold, що був створений спеціально для бренду Ukraine NOW. Його автора надихнули роботи українського художника-конструктивіста Василя Єрмілова.

Рис. 3. Логотип «Ukraine NOW»

Для розбудови іміджу України найбільш вагомою перевагою бренда є універсальність його використання в різних контекстах, що забезпечив мінімалістичний дизайн. Після презентації логотип високо відзначили в міжнародному середовищі. Єдиний бренд України, розроблений агенцією Banda, отримав одну з найбільш престижних премій у сфері дизайну – Red Dot Design Award у категорії Corporate Identity.

8 липня 2019 року в рамках Kyiv Fashion Summit відбувся круглий стіл з креативних індустрій «Create.Ukraine: креативний безвіз у фешн-індустрії» за участі представників іноземних делегацій країн-учасниць Міжнародного конкурсу молодих дизайнерів і міжнародних ЗМІ [9]. На заході було зазначено, що до внесення в Закон України «Про культуру» визначення терміну «креативні індустрії» та затвердження розпорядження Кабінету Міністрів, що визначає 12 секторів креативних індустрій, слово «мода» було відсутнім у нормативно-правовому лексиконі чиновників.

У зв'язку з пандемією коронавірусу розвиток креативних індустрій пригальмувався, реалізація арт-проектів призупинилася. Для підтримки цього важливого сектору культури влітку 2020 року було ухвалено закон, що регулює надання фінансової державної підтримки культурним закладам, студіям та компаніям [10].

Отже, найпопулярнішими галузями креативних індустрій в Україні є образотворче мистецтво, архітектура, мода, графічний дизайн. Арт-проекти в цих сферах необхідні для розвитку культурної дипломатії та створення позитивного іміджу України за кордоном. Їх презентація через міжкультурну комунікацію крок за кроком робить Україну більш впізнаваною через асоціативні образи мистецьких творів. Сприятливі умови для ефективної реалізації арт-проектів креативних індустрій України – співпраця українських мистецьких інституцій з іноземними партнерами, перспектива подальшого залучення напрацьованого комерційного потенціалу. Ще одним фактором успіху є презентація українських творів на спеціалізованих міжнародних заходах. Українські арт-проекти викликають зацікавлення іноземних партнерів, що створює Україні імідж держави з високим рівнем опанування мистецтва. Позитивний досвід представлення робіт сучасних вітчизняних митців у світі засвідчує важливість розвитку креативних індустрій для формування стратегії національного брендингу.

Аннотация. В исследовании представлена информация об арт-проектах в области креативных индустрий, активно развивающихся в Украине. Методологической основой работы является системный подход. Специфика исследуемой темы предусматривает применение аналитико-синтетического метода, который позволил установить роль отечественных арт-проектов ведущих отраслей креативных индустрий в культурной дипломатии. Очерчено благоприятные факторы для их реализации, определено их влияние на формирование имиджа Украины как динамической составляющей стратегии национального брендинга.

Ключевые слова: креативные индустрии, арт-проект, культурная дипломатия, национальный брендинг, имидж Украины.

Abstract. The study provides information on art projects in the creative industries that are actively developing in Ukraine. The methodological basis of the work is a systematic approach. The specificity of the research topic involves the use of analytical-synthetic method, which allowed to establish the role of domestic art projects of leading branches in the creative industries in cultural diplomacy. Favorable factors for their implementation are outlined, their influence on the formation of Ukraine's image as a dynamic component of the national branding strategy is determined.

Key words: creative industries, art project, cultural diplomacy, national branding, image of Ukraine.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2016 року №119-р. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/248862610> (дата звернення: 03.10.2020).
2. Карасьова Н. А. Креативні індустрії як елемент стратегії постіндустріального розвитку. – *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. Вип. 3. С. 110–120.
3. Холодницька А. В. Актуальні тенденції розвитку креативних індустрій в Україні в умовах глобалізації. *Економіка і суспільство*. 2018. № 14. С. 151–157.
4. Щеглюк С. Д. Особливості розвитку креативної індустрії України: перспективні форми просторової організації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2017. Вип. 6. С. 143–150.
5. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 роки». *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80> (дата звернення: 03.10.2020).
6. Український культурний фонд [офіційний сайт]. URL: <https://ucf.in.ua/> (дата звернення: 03.10.2020).
7. Прокопенко М. Митці – про «коефіцієнт незалежності». *Газета «День»*. 22 серпня 2015 року. URL: <https://bitly.su/kKqxf> (дата звернення: 03.10.2020).
8. Сучасна бібліотека Українського католицького університету у Львові. *The Village*. 13 вересня 2017 року. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/picture-story/262465-tsentr-sheptitskogo-uku> (дата звернення: 03.10.2020).
9. Відбувся круглий стіл з креативних індустрій «Create.Ukraine: креативний безвіз у фешн-індустрії»/ Міністерство культури України [офіційний сайт]. URL: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=245498188&cat_id=245328989 (дата звернення: 03.10.2020).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби COVID-19. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692-IX#Text> (дата звернення: 03.10.2020).

УДК 929(477)

НАТАЛІЯ ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО: СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ НОВОЇ ГЕНЕРАЦІЇ

Я. І. Пилипчик, Н. Р. Темірова

Анотація. У даному дослідженні розглядається проблема впливу сім'ї, виховання, освіти, на формування особистості нової генерації – жінки-науковця. Методологічною основою роботи є системний підхід, принципи історизму, наукової об'єктивності, критичного та структурно-системного підходу до літературної та джерельної бази роботи. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування загальнонаукових (аналітико-синтетичного, узагальнюючого) та спеціально історичних (проблемно-хронологічного, історико-біографічного, історико-типологічного, історико-генетичного) методів.

Ключові слова: Наталія Полонська-Василенко, сім'я, освіта, становлення, особистість.

Дослідження життєвого шляху Н. Д. Полонської-Василенко є актуальним, насамперед, з огляду на її внесок в українську історичну науку. Питання гендерної нерівності та впливу виховання на особистість є досить важливим у сучасному світі і у її житті воно досить гарно виражено. Наталія Дмитрівна жила в часи, коли права жінки обмежувались і її постать доволі показова для демонстрації виборювання жінкою повноправного місця у науковому середовищі.

У процесі вивчення постаті Н. Полонської-Василенко виокремлюються два етапи – друга половина ХХ ст., представлений діаспорними дослідженнями, та кінець ХХ – перша третина ХХІ ст., коли в Україні з'явилися спеціальні дослідження її життя та творчості. Серед представників української діаспори відзначимо Л. Винара, О. Оглоблина, О. Омельченка, які співпрацювали з Наталією Дмитрівною та аналізували її доробок [1; 2; 3; 4]. В Україні інтерес до дослідниці з'явився лише в 1990-ті рр. Ряд розвідок її

присвятив І. Верба, який зосередився на творчій біографії науковиці [5; 6]. Інші дослідники привернули увагу до окремих сторін її творчості. Проте, незважаючи на наявний доробок, гендерний вимір постаті Н. Полонської-Василенко залишається поза спеціальною увагою науковців. Мета даної розвідки полягає у дослідженні процесу становлення майбутньої історикині в умовах обмежених можливостей для жінки-науковця.

Народилася Наталя Полонська-Василенко 31 січня 1884 р. у Харкові. Була єдиною донькою в сім'ї. Її батько – Дмитро Меньшов – походив з незнатної дворянської родини, де більшість чоловіків були військовими. Він був відомим військовим істориком Києва, працював артилерійським генералом царської, а згодом української армії, був членом Історичного Товариства Нестора-Літописця, а також одним з фундаторів Військово-історичного товариства. Захоплювався читанням різної літератури, збирав свою бібліотеку, спілкувався з відомими істориками: М. Довнар-Запольським, Г. Павлуцьким, В. Іконниковим та багатьма іншими, вони доволі часто відвідували родину Меньшових. Ймовірно, саме ці обставини зародили у серці Наталії любов до історії та археології, батько став їй прикладом у науковому пізнанні [2, с. 95]. Мати – Марія Федорівна – походила з роду спадкових дворян Мухортових, була донькою ротмістра. 1889 р. через ліквідацію Харківського воєнного округу сім'я переїхала до Києва, де батька прикомандирували до управління артилерії. Марія Федорівна була освіченою людиною, тому вона почала вчити доньку читати і писати, Наталя, у свою чергу, проявляла гарні здібності та швидко засвоювала нові знання. Спеціально для неї в родині почали випускати дитячий журнал «Задушевне слово», який дівчинка з великим задоволенням перечитувала знову і знову.

Хоча увесь більшість часу Наталя проводила з матір'ю, ближчою все ж була до батька, сприймала його як найкращого друга, відкривала йому свою душу та навіть скаржилась на матір за те, що та могла покарати доньку, поставити у куток, зробити догану та навіть перестати розмовляти. Наталя розуміла, що мати була формально права, тому що не можна розмальовувати фарбами стіни будинку або ж смітити на підлозі, але вона вважала, що такі методи покарання були занадто жорстокими. Батько розповідав їй казки та різні цікаві пригоди, співчував доньці, але дружину не засуджував. Мати розуміла це, іноді сміялась чи навіть ревнувала Наталю до чоловіка. Але незважаючи на все, сім'я була дружньою, проводили разом чимало часу, гуляли по Києву, відвідували собори, лаври, і ці чудові спогади залишились у пам'яті майбутньої історикині до кінця життя.

Н. Полонська-Василенко була доволі незвичайною дитиною. Замість ігор з однолітками обирала розваги з птахами, які знаходилися вдома і вільно пересувалися по кімнатах. Найкращою подругою була синиця, яка літала над її головою, їла з рук і сідала на плечі [7, с. 27–28]. Загалом дитинство для Наталії було часом безтурботних ігор, саморозвитку та щасливою миттю життя, до чого батьки доклали максимум зусиль. Згодом вони надали можливість навчатись, що заклало основу наукової кар'єри Н. Полонської-Василенко.

Освіта в житті Наталії Дмитрівни мала велике значення, адже саме у процесі її здобуття відбулося становлення як науковця. Вона навчалась у той час, коли вища освіта жінок та їхня подальша наукова праця лише здобували свої права і визнання, що і сприяло появі в її свідомості боротьби за права жінок у науковому середовищі. Початкову освіту дівчинка отримала вдома, де її навчали домашні педагоги. Першою вчителькою була Ганна Снежкова, з якою склалися гарні відносини, спілкувалися вони аж до самої смерті останньої. В тринадцятирічному віці дівчина почала навчання в одному з найкращих освітніх закладів того часу – Фундуклеївській Маріїнській жіночій гімназії у Києві. Мала схильність до гуманітарних наук, а ось такі предмети як географія, фізика та закон Божий давались Наталії значно складніше, але це не завадило дівчинці закінчити гімназію зі срібною медаллю та званням домашньої вчительки у травні 1900 р. [7, с. 28].

Після здобуття гімназійної освіти настали часи змін. Наталія розуміла, що потрібно рухатись далі, і тут постав вибір між навчанням і сімейним життям, адже, хоча і була можливість отримати вищу освіту, жінці рішення щодо власного навчання не завжди можна було прийняти самостійно, не в останню чергу на нього впливали батьки. Наприклад, коли після її вдалої газетної публікації у 1905 р. їй запропонували постійну роботу у газеті, батьки не дали згоду на це [8, с. 463].

Оточення дівчини та захоплення батька історією відіграло неабияку роль у виборі професії. Наталія міркувала над тим, щоб зайнятися популярними на той час медициною чи ботанікою, але інтерес до історії, який підсвідомо заклався у дівчини з дитинства, переміг. Але навіть здійснивши вибір фаху, вона не розуміла свого майбутнього покликання. І врешті у 1905 р. вступила на історико-філологічне відділення приватних Вищих жіночих курсів, започаткованих А. Жекуліною [8, с.464]. Цього ж року її обрали членом ради і секретарем Київського відділення та попечительства сліпих. Наталія була доброю людиною з великим серцем і переймалася проблемами людей з обмеженими можливостями, їм вона присвятила свою першу публікацію – замітку про концерт, який давали вихованці Київського училища сліпих на користь поранених у війні з Японією [7, с.28].

У 1909–1910 рр. разом з батьком Наталія брала участь в археологічних розкопках В. Хвойки. Саме Київський відділ Військово-історичного товариства, одним з засновників якого був Дмитро Меньшов, виділило кошти на їх проведення у Білогородці. Під час розкопок Наталія набувала практичного досвіду, а також спілкувалась з видатними науковцями, такими як професори М. Петров, П. Нікоський, І. Хайновський, К. Болсуновський. Можливість практики та спілкування з визначними дослідниками прищеплювало інтерес Наталії до археології, захоплення якою зберігалось до кінця її життя. Зокрема, вона брала участь у роботі IV Обласного Археологічного з'їзду, що відбувався у 1909 р. в Костромі та XV Археологічному з'їзду в Новгороді у 1911 р., де вона виступала з науковими повідомленнями [7, с. 28; 5, с. 71].

Після двох років навчання на курсах і досвіду археологічних розкопок вона зрозуміла, що хоче займатись науковою працею, саме їй вона почала приділяти основну увагу. У цей час відбувалося становлення Наталії як науковиці. Важливим чинником для неї було знайомство та подальша підтримка професора М. Довнар-Запольського, який став її вчителем і науковим наставником [9, с. 285]. Проте вона бачила приклади жінок, які закінчували курси і мали право лише на викладання в перших класах жіночих гімназій. Наталія ж прагнула чогось більшого, марила про серйозну наукову працю, тому що сама аналітична діяльність приносила їй радість.

Отже, українська дослідниця, історикиня, майбутня професорка Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко, народилась у сім'ї освічених людей, які цікавились історією та були оточені друзями-науковцями, заклали любов дівчинки до історії. Цей вогонь в очах, яких був розпалений з дитинства просяяв аж до кінця життя. Час навчання був періодом її становлення як особистості, здатної добиватись своїх цілей та людини, яка на власному прикладі показала, що сама здатна творити історію. У дуже молодому віці Наталія продемонструвала не лише глибоку зацікавленість в історії, але і неабияку наполегливість у досягненні своєї мрії, що дозволило їй піднятися на найвищий щабель української науки та на тривалий час стати визнаним авторитетом у площині української минувшини.

Аннотация. В данном исследовании рассматривается проблема влияния семьи, воспитания, образования, гендерной дискриминации на формирование личности нового поколения. Методологической основой работы является системный подход, принцип историзма, научной объективности, критического и структурно-системного подхода к литературному и источниковой базы работы. Специфика исследуемой темы предусматривает применение общенаучных (аналитико-синтетического, обобщающего) и специально исторических (проблемно-хронологического, историко-биографического, историко-типологического, историко-генетического) методов.

Ключевые слова: Наталья Полонская-Василенко, семья, образование, становление, личность.

Abstract. This study examines the problem of the influence of family, upbringing, education, gender discrimination on the formation of the personality of the new generation. The methodological basis of the work is a systematic approach, the principle of historicism, scientific objectivity, critical and structural-systematic approach to the literary and source base of the work. The specifics of the researched topic involves the use of general scientific (analytical-synthetic, generalizing) and special historical (problem-chronological, historical-biographical, historical-typological, historical-genetic) methods.

Key words: Natalya Polonska-Vasilenko, family, education, formation, personality.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Оглоблин О. Н. Д. Полонська-Василенко – видатний український історик, філософ, археолог. *Видатні історики України*. Вип. 1, Київ, 2003. С. 8–26.
2. Оглоблин О. Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко (3 нагоди 80-ліття). *Наукові Записки УВУ*. 1963. Ч. 7. С. 95–100.
3. Винар Л. Наталія Полонська-Василенко: Архівні матеріали. *Український історик*. 1995. № 1–4 (124–127). С. 315–319.
4. Омельченко В. Наталія Полонська-Василенко (3 нагоди 85-ої річниці з дня народження і 60-ої річниці науково-академічної діяльності). *Український історик*. 1969. С. 86–94.
5. Верба І. Н. Д. Полонська-Василенко: сторінки життєвого та творчого шляху. *Український історичний журнал*. 1993. № 7–8. С. 70–81.
6. Верба І. Південна Україна і Запоріжжя в археографічній діяльності Наталії Полонської-Василенко. *Емінак: Науковий щоквартальник*. 2015. № 1–2 (10). С. 67–87.
7. Морозова Я. Наталя Полонська-Василенко: Період становлення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2009. Вип. 9. С. 27–29.
8. Кобченко К. Наталія Полонська-Василенко: Становлення вченої на початках наукової освіти жіноцтва. *Ucraina Magna*. 2017. Vol. II. С. 461–474.
9. Швайба Н. Наталія Полонська-Василенко: від дослідника Новоросії до історика Південної України. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Т. 18. Київ, 2009. С. 284–299.

УДК 327

ШЛЯХИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАННЯ ВИХОДУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ З ЄС ТА НАПРЯМКИ ПОДАЛЬШОЇ СПІВПРАЦІ

І. О. Плешко, М. І. Прихненко

Анотація. Чинна стаття присвячена актуальній проблемі сьогодення, з якою стикається Європейський Союз. При аналізі існуючих альтернативних членству форматів взаємодії стає очевидно, що вирішення даного завдання неможливе без принципових поступок з боку ЄС. Однак видається малоімовірним, що лідери ЄС підуть на такі поступки, особливо враховуючи збільшену гетерогенність думок держав-членів з ряду гострих питань подальшого функціонування ЄС. У такій ситуації принципові поступки, зроблені для Великобританії, можуть поставити під сумнів єдність угруповання. Крім того, вихід Великобританії зі складу Європейського Союзу вже завдав останньому серйозні репутаційні втрати і поставив питання про межі інтеграції. Лідерам ЄС у цій ситуації доведеться переглядати пріоритети та методи розвитку інтеграційного проекту.

Ключові слова: Європейський Союз, Brexit, Велика Британія.

В даний час існує кілька форматів участі в інтеграційних процесах в Європі без членства в ЄС з більшим або меншим ступенем залученості в них. Найбільш наближений до повноцінного членства формат – участь в Європейському економічному просторі (СЄП), куди в даний час, крім країн ЄС, входять ще три члени Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) – Норвегія, Ісландія і Ліхтенштейн. Угода про СЄП забезпечує цим країнам доступ до єдиного внутрішнього ринку ЄС і регулює співпрацю в тісно пов'язаних з «чотирма свободами» областях, таких, як захист прав споживачів, корпоративне законодавство, захист навколишнього середовища, деякі аспекти соціальної політики [1]. Одним з найважливіших положень Угоди є гарантія рівних умов конкуренції на всьому просторі СЄП. Співпраця між державами в рамках СЄП поширюється також на

сфери, що не відносяться безпосередньо до «чотирьох свобод», але важливі для соціально-економічного розвитку. До них відносяться дослідження та інновації, освіта, соціальна політика, розвиток малого та середнього бізнесу, туризм, інформаційні служби, аудіо-відеосектор, захист громадянських прав. У той же час з співпраці в рамках ЄП виключені такі важливі області, як сільське господарство і рибальство, що мають принципове значення для Норвегії та Ісландії. На три країни ЄАВТ не поширюється дія регіональної політики ЄС. У компенсацію за членство в ЄВР Норвегія, Ісландія і Ліхтенштейн зобов'язані нести фінансові витрати на реалізацію проектів ЄВР нарівні з державами-членами ЄС, інкорпорувати в національне право всі закони в рамках ЄВР, але без можливості брати участь у процедурі прийняття рішень, а тільки в його обговоренні, що автоматично призведе до зростання демократичного дефіциту. Країни, що входять до ЄП, визнають юрисдикцію Суду ЄС. І, хоча країни ЄАВТ, що також входять до ЄП, мають можливість відхиляти деякі законодавчі акти ЄС, Комісія відстежує транспозицію законодавства і має важелі впливу для досягнення повної імплементації законодавства. За оцінкою Норвезьких експертів, Країна перенесла в національне право близько 75 % законодавства ЄС [2]. Свобода пересування в рамках ЄП не передбачає вилучень і транзитних періодів. Країни ЄП не потрапляють під дію спільної торговельної політики ЄС і виключені з Митного союзу ЄС. З одного боку, це дозволяє їм укласти власні торговельні угоди з різними країнами світу, а з іншого – виключає їх з існуючих угод про вільну торгівлю Євросоюзу. Крім того, якщо в товарах експортованих країнами ЄАВТ в ЄС велика частка компонентів, вироблених в «третьох країнах», то ЄС застосовує до них свої зовнішні тарифи. Співпраця у сфері юстиції та внутрішніх справ, безпеки і оборони також виключена з даного формату, і його параметри узгоджуються окремо.

Застосування формату ЄП позбавить Британію впливу в ЄС, але не сильно змінить економічні відносини з Євросоюзом. Сполучене Королівство повинно буде погодитися на існування вільного пересування в рамках ЄВР, яке викликає найбільші нарікання у прихильників виходу з ЄС. Великобританія буде платити істотний внесок до бюджету ЄС. Слід врахувати, що внесок Норвегії, що не входить в ЄС, з розрахунку на душу населення порівнюємо з аналогічним британським. У цифрах 2011 р. вони становили 106 і 128 фунтів стерлінгів відповідно. Таким чином, Норвегія займала десяте місце за внесками до бюджету ЄС на душу населення, а Великобританія дев'яте. За розрахунками експертів, якщо Британія перейде на формат ЄП, її внесок скоротиться тільки на 17 % [3]. Законодавство ЄС у сферах, пов'язаних з ЄВР, у тому числі соціальне, збережеться в національному праві Великобританії. Залишиться в силі і юрисдикція суду ЄС щодо застосування цього законодавства. Вплив Британії на прийняття рішень за знову пропонованим законодавством буде мінімально, а його подальше інкорпорування обов'язково. Формати взаємодії з ЄС у сфері поліцейського співробітництва, безпеки, оборони та боротьби з тероризмом Великобританії доведеться погоджувати окремо. До плюсів даної моделі взаємодії для Великобританії можна віднести повноцінний доступ до єдиного внутрішнього ринку ЄС, відносно безболісне вирішення проблем, пов'язаних з невдоволенням Шотландії та Північної Ірландії виходом з ЄС, продовження співпраці в рамках освітніх і наукових програм ЄС, проживання громадян Сполученого Королівства в країнах ЄС на колишніх умовах. Визначивши свій статус в рамках СОТ, Британія зможе проводити незалежну від ЄС торговельну політику.

Друга альтернатива членству в ЄС – швейцарська модель. Швейцарія, що також входить в ЄАВТ, залишилася за рамками ЄП, але досить тісно взаємодіє з ЄС на базі двосторонніх секторальних угод, яких в даний час налічується понад 120. Однак існуючі угоди практично не охоплюють сектор послуг. Країна фактично бере участь у роботі ЄВР на рівні свободи пересування товарів і робочої сили, але не є частиною ринків послуг і капіталу. В Угоді про свободу пересування прописані два обмеження [1]. По-перше, протягом п'ятирічного транзитного періоду Швейцарія мала право застосовувати квоти на в'їзд громадян ЄС. По-друге, у разі складної економічної або соціальної ситуації можливе

застосування «захисного положення», що обмежує свободу пересування. Співпраця сторін здійснюється на підставі міжнародного права і не передбачає автоматичної транспозиції законодавства ЄС в національне право Швейцарії. Юрисдикція суду ЄС не поширюється на Швейцарію, однак на практиці в тих секторах, в яких укладені угоди з ЄС, директиви і регламенти Євросоюзу інкорпоровуються в національне право країни, і визнається їх тлумачення Судом ЄС. У той же час вплив Берна на прийняті в ЄС закони ще менш помітно, ніж у країн ЄСП. Для забезпечення функціонування існуючих угод Швейцарія несе значне фінансове навантаження. За оцінкою експертів Швейцарія за десять років витратила на ці потреби близько мільярда євро [4]. На референдумі в 2014 р. швейцарці висловилися за введення квот на приїжджаючих на роботу в країну громадян ЄС, а раніше Швейцарія не надала право на свободу пересування для громадян Хорватії. Європейський Союз відреагував досить жорстко. Був змінений статус Швейцарії в науково-дослідних і навчальних проектах ЄС. Швейцарські дослідники тепер будуть брати участь в них як представники «третьої країни», а не країни – повноправного учасника. На офіційному рівні ЄС попередив Швейцарію, що обмеження свободи пересування призведе до скасування низки двосторонніх угод і втрати доступу на внутрішній ринок ЄС.

Швейцарська модель взаємодії може бути приваблива для Великобританії, так як вона працює на основі двосторонніх міжнародних угод і формально не передбачає обмеження національного суверенітету, в тому числі у сфері зовнішньої торгівлі. Однак Швейцарія не має доступу на ринки послуг і капіталів ЄС, що не підходить Лондону. При такому форматі значна частина законодавства ЄС залишиться обов'язковою до застосування в Сполученому Королівстві, але впливати на його утримання Британія зможе ще в меншій мірі, ніж у форматі ЄСП. Можливість серйозно обмежити свободу пересування буде проблематичною, але можливе введення тимчасових заходів або «механізму екстреного гальмування». Великобританія буде платити істотний внесок до бюджету ЄС, але він буде значно менше нинішнього. За оцінкою експертів, при форматі відносин аналогічному швейцарському внесок Британії зменшиться майже на 60%. [3]. Але найбільш важливим запереченням проти застосування швейцарської моделі може стати позиція самого Євросоюзу. Існуючий формат відносин зі Швейцарією не влаштовує ЄС, який зараз веде переговори про його зміну. Євросоюз хотів би, щоб Швейцарія автоматично інкорпоровувала законодавство ЄС і визнала юрисдикцію Суду ЄС, оскільки нинішній формат взаємодії потенційно порушує гомогенність єдиного внутрішнього ринку [5].

Існує потенційна можливість укласти Митний союз між ЄС і Великобританією, тобто піти турецьким шляхом взаємодії. У цьому випадку будуть скасовані внутрішні тарифи на торгівлю товарами і введений єдиний зовнішній тариф для ЄС і Британії. Однак торгова політика як і раніше залишиться в компетенції Союзу, а Британські виробники повинні будуть прийняти стандарти ЄС. Крім того, Великобританія повинна буде виконувати частину законодавства ЄС, що відноситься до діяльності Митного союзу і конкурентній політиці. Митний союз не дає повноцінного допуску до внутрішнього ринку ЄС, зокрема, до сектору послуг і капіталів, але скасовує свободу пересування. При укладенні Євросоюзом угод про зону вільної торгівлі з іншими країнами, учасники Митного союзу – нечлени ЄС не будуть користуватися їх перевагами. Так, після укладення угоди про зону вільної торгівлі між ЄС і Південною Кореєю турецькі експортери не отримали доступ на корейський ринок, а Корейські експортери автоматично отримали доступ на ринок Туреччини. Таким чином, при укладенні Митного союзу з ЄС Великобританія втратить можливість проводити незалежну торговельну політику, але не отримає повноцінного доступу до єдиного внутрішнього ринку ЄС.

Угода про зону вільної торгівлі (ЗВТ) між ЄС і Великобританією – ще варіант можливої співпраці. Подібні угоди у ЄС підписані з Канадою і Сінгапуром, але поки не вступили в силу, а також з Південною Кореєю, яке вже працює. Однак зазвичай формат ЗВТ не передбачає вільного доступу на ринок послуг, не скасовує нетарифні бар'єри в

торгівлі, часто зберігає квоти на ряд найменувань, зберігає тарифи на ті товари, які не відповідають стандартам ЄС. Щоб отримати доступ на ринок товарів ЄС, Великобританії доведеться прийняти правила і норми Євросоюзу, що відносяться до стандартів продукції, технічної специфікації товарів, безпеки здоров'я, захисту прав споживачів, конкурентної політики і деякі інші. Крім того, перехід на формат ЗВТ спричинить за собою витрати на митне оформлення та інші витрати, що, в свою чергу, призведе до зростання цін та інфляції. Багато прихильників виходу Великобританії з ЄС вважають, що п'ята економіка світу, якою є Сполучене Королівство, може співпрацювати з ЄС на підставі правил СОТ. Такий варіант в найменшій мірі буде зачіпати суверенітет країни, але переваги від його застосування також будуть вельми обмеженими, оскільки для ЄС Великобританія стане «третьою країною» як, наприклад, Китай або Росія, без спеціальних преференцій і доступу до ЄВР. Правила СОТ в основному регулюють торгівлю товарами і вкрай слабо торгівлю послугами. Таким чином Британія не отримає доступу на ринок послуг ЄС. Перехід в статус «третьої країни» передбачає також відновлення митних кордонів з країнами ЄС, в тому числі з Ірландією. Крім того, щоб стати самостійним членом СОТ Великобританії знадобиться не один рік переговорів, що породить тривалий період невизначеності її торгового статусу на міжнародній арені.

Таким чином, жоден з існуючих форматів не відповідає повною мірою інтересам Великобританії, а можливо, і ЄС. Потрібно врахувати також, що будь-яка угода стане не тільки предметом переговорів британського уряду і Єврокомісії, але і має бути схвалена Радою ЄС і Парламентом, що значно ускладнює завдання. Характерно, що головним переговорником від ЄС про вихід Великобританії був призначений французький політик Мішель Барньє, який в 2010–2014 рр. відповідав у складі комісії за роботу єдиного внутрішнього ринку. Враховуючи біографію і професійний досвід Барньє, аналітичний центр «відкрита Європа», що відрізняється антиєвропейською спрямованістю, назвав це призначення «актом війни» [Open Europe, 2016] з боку Європейської Комісії. Обговорення нового формату відносин Великобританії та ЄС буде сфокусовано навколо кількох принципових проблем, від вирішення яких залежить вся архітектура майбутньої угоди.

Доступ до ЄВР і свобода пересування. Найпривабливіша частина інтеграційного співробітництва для Великобританії - доступ до єдиного внутрішнього ринку ЄС. Однак з чотирьох свобод, існуючих в рамках ЄВР, свобода пересування викликає найбільше роздратування у значної частини британців. Лейбористський уряд Тоні Блера в 2004 р. не став використовувати транзитні періоди для захисту свого ринку праці від працівників країн ЦСЄ, які знову вступили до ЄС. У підсумку Великобританія стала дуже популярною країною для економічних мігрантів з країн Східної Європи, що викликало передбачувано негативну реакцію у найбільш консервативної частини британського суспільства. З іншого боку, Великобританія кровно зацікавлена в доступі не тільки на ринок товарів ЄС, але і на ринок послуг, в першу чергу фінансових, і капіталів. Отримати доступ до трьох свобод і обмежити четверту – очевидне протиріччя принципам і основоположним договорам ЄС. Лідери ЄС вже заявили, що участь у ЄВР неможлива без реалізації свободи пересування. Зокрема, голова Європейської Ради Дональд Туск сказав, що ЄС «не торгує чотирма свободами» [6], таку ж думку в різних варіантах озвучили голова Комісії Ж.-К. Юнкер, глави Німеччини та Франції. Окремою проблемою при обговоренні можливих обмежень свободи пересування стануть права тих громадян ЄС з інших країн, які вже живуть і працюють у Великобританії, і британських підданих, які проживають в країнах ЄС. Громадяни Великобританії в інших країнах ЄС, які не мають статусу резидентів, фактично виявилися заручниками бажання прихильників Брекзита обмежити свободу пересування, оскільки такі обмеження з великою часткою ймовірності будуть дзеркальними. Показово, що після референдуму різко зросла кількість заявок від британських підданих на отримання ірландського і бельгійського громадянства, як другого [7]. Не дивлячись на жорсткі заяви лідерів ЄС, в пресі з'явилися повідомлення про можливий формат майбутньої угоди [8]. Згідно з ними, Британії буде дозволено

обмежити доступ на свій ринок праці громадян з країн ЄС протягом семи років через процедуру «екстреного гальмування». При цьому країна зможе повністю брати участь в роботі ЄВР, але без участі в прийнятті рішень, а також буде платити істотний внесок до бюджету ЄС. Права громадян ЄС, які вже проживають на території Великобританії, і британських підданих в країнах ЄС повинні бути гарантовані. Дані пропозиції виглядають значною поступкою з боку ЄС, але можуть розколоти держави-члени ЄС. Зокрема, проти такого компромісу вже висловилися лідери Франції, Польщі та інших країн ЦСЄ.

Проблема Північної Ірландії. Між Сполученим королівством і Республікою Ірландія фактично немає кордону. Паспортний контроль між державами був скасований ще в 1923 р., а митний – в 1993 р. при створенні спільного ринку. В даний час між країнами функціонує загальна зона пересування, яка регулює права проживання нерезидентів по обидва боки кордону і служить важливим фактором у процесі мирного врегулювання в Північній Ірландії. Відновлювати кордон не входить в плани Лондона і Дубліна. Однак при відкритому кордоні стає проблематичним гарантувати обмеження свободи пересування, за яку виступає новий британський уряд. Ірландія залишається повноцінним членом єдиного внутрішнього ринку ЄС і зобов'язана виконувати принципи його роботи, в тому числі гарантувати вільне пересування громадян Європейського Союзу. У разі ж якщо Великобританія не буде об'єднана з ЄС Митним союзом, країнам доведеться відновлювати митний контроль на кордоні. Таким чином, проблема ірландського кордону потребує окремого вирішення, враховуючи політичну її значимість. Важливо також відзначити, що Північна Ірландія отримує значну частку субсидій ЄС, що виділяються Сполученому Королівству. Крім того, з фондів ЄС фінансується спеціальна програма «PEACE», спрямована на врегулювання північно-ірландської проблеми. Після виходу з ЄС ці витрати ляжуть на Уряд Сполученого Королівства.

Маючи на увазі можливі труднощі, які очікують Лондонський Сіті, відразу кілька європейських столиць заявили про своє бажання замінити його на європейському ринку фінансів і послуг. Банкірів і фінансистів вже запросили Париж, Франкфурт, Люксембург і Дублін [9]. Однак такі заяви виглядають явно передчасними, оскільки масштаб можливих втрат Сіті залежить не тільки від самого виходу Великобританії з ЄС, але від цілого ряду додаткових умов. Після виходу Великобританії з ЄС банки і фінансові корпорації, що базуються в Лондоні, втратять можливість використовувати так званий «паспорт» Європейського Союзу для надання фінансових послуг [European Commission]. Паспортизація дозволяє банку з будь-якої країни, що має офіс в якій-небудь державі ЄС, надавати послуги у всіх 28 державах-членах без відкриття додаткових регіональних офісів. У Великобританії відносно дешеві фінансові послуги, в тому числі через наявність великої кількості фахівців у сфері банків, фінансів і страхування. Тому багато великих корпорацій, в тому числі неєвропейські, відкривають в Сіті свої офіси і, таким чином, отримують доступ до ринку банківських і фінансових послуг ЄС. В ЄС також діє директива про ринки фінансових інструментів (MiFID1) [10], оновлена редакція (MiFID2) якої набула чинності в 2018 р. Згідно з цим законодавством, компанії з будь-якої країни можуть надавати інституційним клієнтам банківські та фінансові послуги на території ЄС, маючи офіс в одній з країн Євросоюзу, в тому випадку, якщо законодавство країни результату визнається еквівалентним фінансовому законодавству ЄС. Якщо Великобританія після виходу з ЄС залишить в силі норми Євросоюзу в даній сфері, то великі банки і фінансові корпорації Сіті, що працюють з інституційними клієнтами, зможуть продовжувати свій бізнес як раніше. Від втрати паспортизації постраждають в основному страхові компанії і фонди, що залучають кошти дрібних клієнтів, яким доведеться переносити частину бізнесу в країни ЄС. Важливим питанням залишається визнання офіційними органами ЄС фінансового законодавства Великобританії після виходу на пенсію.

За 43 роки членства в ЄС Великобританія виявилася тісно пов'язаною з Союзом не тільки в економічному, але і в правовому відношенні через застосування законодавчих

норм ЄС на території країни. Регламенти ЄС являють собою закони прямої дії і в момент виходу Великобританії з ЄС перестануть працювати на її території. Директиви ЄС як рамкові закони, навпаки, вимагали перегляду та адаптації до них вже наявного національного права. Таким чином, після виходу зі складу Союзу британський парламент буде змушений переглянути тисячі законодавчих актів і заповнити лакуни, що утворилися. Парадокс ситуації полягає в тому, що ці дії торкнуться практично кожного жителя країни, так як прийняте Великобританією право ЄС відноситься в першу чергу до сфери господарсько-економічного і соціального регулювання. Крім того, в залежності від обраного формату співпраці Сполученому Королівству доведеться залишити більшу або меншу частину права ЄС в дії, проти чого виступають радикальні прихильники Брекзиту.

Отже, вихід Великої Британії зі складу ЄС змінює існуючі реалії міжнародних відносин ХХІ століття та вносить суттєві корективи в зовнішню політику як Сполученого Королівства так і країн Європи. В цих умовах Великій Британії необхідно здійснити ревізію зовнішньополітичних пріоритетів та виробити чітку стратегію щодо взаємодії з окремими країнами та регіонами. Brexit безумовно, матиме значний вплив на ситуацію в ЄС та на його майбутнє. Після виходу Великої Британії, яка є одним з політичних та економічних лідерів об'єднання, ЄС очікуватимуть докорінні зміни, в першу чергу, в його організації та політиці. Найбільшою загрозою, яка виникає внаслідок сецесії Британії, є можливий розпад об'єднання. Новітні геополітичні та геоекономічні процеси, що відбуваються на європейському континенті «змотивували» лідерів ЄС до пошуку рішень у подоланні глобальних викликів, які стають більш, ніж очевидними.

Аннотация. Этот документ посвящен актуальной проблеме современности, с которой сталкивается Европейский Союз. При анализе существующих альтернативных членству форматов взаимодействия становится очевидно, что решение данной задачи невозможно без принципиальных уступок со стороны ЕС. Однако представляется маловероятным, что лидеры ЕС пойдут на такие уступки, особенно учитывая увеличенную гетерогенность мыслей государств-членов по ряду острых вопросов дальнейшего функционирования ЕС. В такой ситуации принципиальные уступки, сделанные для Великобритании, могут поставить под сомнение единство группировки. Кроме того, выход Великобритании из состава Европейского Союза уже нанес последнему серьезные репутационные потери и поставил вопрос о границах интеграции. Лидерам ЕС в этой ситуации придется пересматривать приоритеты и методы развития интеграционного проекта.

Ключевые слова: Европейский Союз, Brexit, Великобритания.

Abstract. This document focuses on the current problem facing the European Union. When analyzing the existing alternative formats of interaction, it becomes obvious that the solution of this problem is impossible without fundamental concessions from the EU. However, it seems unlikely that EU leaders will make such concessions, especially given the increased heterogeneity of Member States' views on a number of pressing issues for the future functioning of the EU. In such situation, the fundamental concessions made to Britain may call into question the unity of the group. In addition, Britain's withdrawal from the European Union has already caused the latter serious reputational damage and raised questions about the limits of integration. In this situation, EU leaders will have to reconsider the priorities and methods of developing an integration project.

Key words: European Union, Brexit, Great Britain.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Грубінко А. В. Участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції: між атлантизмом та європеїзмом. *Європейські історичні студії*. 2015. № 1. С. 6–17.
2. ЄС без Великобританії: нова форма співпраці чи розпад союзу? *Free Voice Information Analysis Center*. 2015. URL : <http://iac.org.ua/yes-bez-velikobritaniyi-nova-formaspivpratsi-chi-rozpad-soyuzu/>.
3. Бонтуш І. ЄС без Великобританії: нова форма співпраці чи розпад союзу? URL : <http://iac.org.ua/yes-bezvelikobritaniyi-nova-forma-spivpratsi-chi-rozpad-soyuzu/>.
4. Макрон Е. Як нам доведеться змінити Європу після Brexit: стаття Еммануеля Макрона. *Європейська правда*. 2019. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/03/6/7093621/>.
5. Nicolas Sarkozy tells David Cameron: shut up over the euro. *The Guardian*. 23 October 2011.
6. Financial Times, 8 July 2016
7. Directive 2004/39/EC. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1398325978410&uri=CELEX:02004L0039-20110104>

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА ДОНАЛЬДА ТРАМПА

Є. Р. Поліна, М. І. Прихненко

Анотація. У статті ставиться питання про розвиток трансатлантичних відносин в період президентства Д. Трампа. У зв'язку з цим автор досліджує протиріччя сторін з питань забезпечення оборони, іранської «ядерної угоди», торгових відносин. Приділяється особлива увага взаєморозумінню сторін. Дається коротка характеристика-опис поведінки президента США в комунікаціях з міжнародним співтовариством. Робиться висновок про перспективи розвитку відносин між Сполученими Штатами Америки та Європейським Союзом за ключовими напрямками.

Ключові слова: Дональд Трамп, США, ЄС, торгівля, міжнародна спільнота.

Обрання Д. Трампа президентом США в листопаді 2016 р стало шоком для провідних політичних сил країн-учасниць і самої інституції ЄС. Аж до виборів більшість аналітиків по обидва боки Атлантики безумовно прогнозували перемогу Х. Клінтон, яка передбачала б високу ступінь спадкоємності з курсом президента США з 2009 р. Барака Обама. Політичному мейнстріму ЄС в цілому імпонувало, як зміст політики Б. Обама з багатьох питань, так і стиль його поведінки. Д. Трамп як по суті, так і за зовнішніми особливостями політики, навпаки, став повною протилежністю Б. Обама [1]. Закордонним партнерам потрібен час, щоб звикнути до такого стану справ, однак і готовність до таких поворотів не полегшує планування і практичної взаємодії з США.

Дослідники міжнародних відносин традиційно звертали велику увагу на те, що політична єдність Заходу поєднується з досить глибокими розбіжностями, які необхідно враховувати як Євро-Атлантичному співтовариству, так і його зовнішнім партнерам. Велика кількість закордонних та вітчизняних науковців цікавляться даною проблематикою, але для західних знавців вона є особливо болючою. Неодноразово висвітлювалось питання глобальної стратегії США та результати першого року її реалізації. Західні експерти вважають що специфіка президентства Д. Трампа підсвітила і загострила розбіжності, перекриваючи трансатлантичну схожість і спорідненість. Проте всупереч алармістським оцінкам захід має високі шанси пережити це незвичайне президентство, після якого політичний маятник політики США цілком може качнути в зворотному напрямку [2].

Метою даної статті є проаналізувати розвиток трансатлантичних відносин в період каденції Д. Трампа та розглянути протиріччя і точки дотику обох сторін.

У цій статті розглянуто ряд проблемних блоків, які формують поле розбіжностей між Сполученими штатами Д. Трампа і ЄС, але водночас підкреслюють спільність занепокоєння, що виникають у зв'язку зі станом міжнародного середовища на двох берегах Атлантичного океану. Оскільки ЄС далеко не завжди вдається забезпечити повну єдність зовнішньополітичних підходів країн-учасниць, увага звертається і на розбіжності всередині Європейського союзу. Доктринальні установки Стратегії, прийняті на рівні держав і міжнародних організацій, часто починають швидко застарівати незабаром після прийняття під впливом непередбачених зовнішніх обставин. Проте такі документи дозволяють відстежити офіційно затверджене бачення змін міжнародного середовища і бажаного майбутнього. Для ЄС основоположним зовнішньополітичним документом залишається Глобальна стратегія [3], погоджена в червні 2016 р. ще до перемоги Д. Трампа на президентських виборах, яка привернула помітну увагу з боку дослідників. окремий підрозділ стратегії присвячений «більш згуртованій Атлантиці». Відзначається особлива роль НАТО як основи системи євроатлантичної безпеки, значимість угоди про трансатлантичне партнерство в сфері торгівлі та інвестицій (ТПІР), важливість взаємодії продуктів з США і Канадою з

питань врегулювання криз, боротьби з тероризмом, кіберпростору, міграції, енергетики і зміни клімату. Фактично по всіх цих темах політика Д. Трампа істотно ускладнила пошук взаєморозуміння з ЄС, а то і зовсім зробила його тимчасово безперспективним. У червні 2017 року, коли різкі зміни в політиці США вже стали очевидними, команда Верховного представника ЄС з питань закордонних справ Ф. Могеріні представила доповідь за результатами першого року реалізації Глобальної стратегії. Сполученим Штатам в доповіді присвячено одну пропозицію у введенні: «Нова американська адміністрація реформує роль Америки на міжнародній арені.» [4].

Відзначено успіхи у зміцненні взаємодії ЄС і НАТО – рішення в цьому напрямку були прийняті ще в грудні 2016 р. У Сполучених Штатах, в свою чергу, в грудні 2017 р. була представлена нова Стратегія національної безпеки (СНБ) [5], в якій, на думку багатьох експертів [6], було використано не стільки політичні пріоритети самого Д. Трампа, скільки більш зважені і традиційні для Республіканської партії підходи команди радника з національної безпеки Г. Макмастера, що залишався на своїй посаді до квітня 2018 року, коли його змінив відомий своїми різко консервативними поглядами Дж. Болтон. У СНБ США включено розділ, присвячений Європі, в якому підкреслюється спільність цінностей і важливість спільного протистояння загрозам, в першу чергу за допомогою механізмів НАТО, для успішності яких європейські союзники повинні збільшити оборонні витрати. ЄС в 55-сторінковому документі згаданий двічі: один раз через кому з НАТО як об'єкт, що сприймається Росією як загроза і другий - в описі економічних намірів США в Європі - як один з акторів поряд з Великобританією, що вийшла з ЄС, і іншими країнами, з якими Сполучені Штати працюватимуть з метою забезпечення чесних і рівноправних торгових практик та усунення бар'єрів на шляху зростання [5, с. 25–28].

Фактично на доктринальному рівні ЄС поки уникнув прямої згадки розбіжностей з США, а Сполучені Штати обмежилися натяком на гострі питання – зобов'язання в рамках НАТО і торгівлю, підкреслюючи при цьому значимість трансатлантичної єдності перед обличчям недружньої поведінки Росії і Китаю. Для ЄС саме бачення міжнародних відносин як арени зіткнення великих держав є предметом для зростаючого занепокоєння. Діяти разом на кризових ситуаціях у Євросоюзу виходить не завжди. Незабаром після обрання президент зробив заспокійливі заяви, визнаючи, що НАТО вдається адаптуватися до викликів часу [7]. В травні 2017 року в Брюсселі президент взяв участь в саміті Альянсу, який зосередився на турбуючих його питаннях розподілу витрат і участі союзників в боротьбі з тероризмом [8]. Д. Трамп не став перешкоджати практичній реалізації узгодженого в липні 2016 року на Варшавському саміті НАТО щодо розгортання сил Альянсу в країнах Балтії і Польщі. Президент, а також віце-президент М. Пенс зробили ряд символічних кроків, щоб запевнити у своїй підтримці країни-учасниці блоку, що найбільш критично налаштовані щодо Росії. Найбільш помітною з цих заходів стало виступ Д. Трампа в дні саміту у Ваві, в якому він лише один раз згадує Росію в зв'язку з її «дестабілізуючими діями в Україні та інших місцях», але похвалив Польщу за високий рівень оборонних витрат [9]. На що послідувала в травні 2018 р. пропозиція Польщі розмістити на своїй території постійну базу США, що порушувало б Основоположний акт Росія-НАТО, негайної офіційної реакції Білого дому не було, хоча рух в цьому напрямку, в тому числі під впливом антиросійської позиції Конгресу США, не можна виключити [10].

У багатьох країнах-учасниках НАТО намітилося зростання оборонних витрат, але заявленого показника в 2 % ВВП в Європі досягають лише Великобританія, Естонія, Греція і Польща [11]. Було б необачно пов'язувати цю тенденцію саме з вимогами Д. Трампа. Питання про недостатність внесків європейських союзників в справі Альянсу піднімався регулярно протягом багатьох років. У ряді держав-членів готовність до руху в напрямку збільшення витрат сформувалася на тлі гострої фази конфлікту в Україні в 2014–2015 рр. Попри це мета в 2 % ВВП для великих економік часто як раніше розглядається як нераціональна – так, Німеччина передбачає досягти лише рівня в 1,5 %

у 2025 р. [12]. У перші півтора року президентства Д.Трамп, дії якого істотно обмежувалися позицією Конгресу і численними скандалами, коригував не так політику в щодо НАТО, скільки риторiku. Значною мірою Альянс продовжив інерційний рух по колії, що був визначений ще в 2016 р. Кульмінацією зусиль конгресменів влітку 2017 року став Акт про протидії противникам Америки за допомогою санкцій (CAATS), що сформував каркас для потужного тиску на Росію, Іран і Північну Корею. хоча прийняття раніше санкцій ЄС до того моменту залишалися предметом консенсусу, подальше і, що важливо, одностороннє посилення тиску з боку США не викликали однозначної підтримки європейських союзників. З огляду на екстериторіальний характер прийнятих США заходів, ця стурбованість приймає цілком матеріальний вимір – європейські компанії, що працюють з США або використовують в транзакціях американську валюту, змушені підкорятися рішенням, до яких ні уряди їхніх країн, ні ЄС не мали відношення. У закон CAATS включений ряд відсилань до трансатлантичних відносин. У частині закону, присвяченій «протидії російському впливу в Європі і Євразії», ЄС, НАТО і окремі країни Європи згадуються як партнери, в контакт з якими слід організувати таку протидію (CAATS, Sec. 252 (7–9)). Протидію російському впливу підтримує спеціальний фонд, розміри якого Конгрес визначив в 250 млн дол. Кошти з нього направляються на захист від кібер атак, корупції і т. п. вразливих країн-учасниць і держав-кандидатів НАТО і ЄС (CAATS, Sec. 254). Як окремий підпункт в законі виділена «підтримка зусиль країн Європи і Євразії щодо зменшення їх залежності від російських джерел енергії », а як політика США, зокрема, закріплено» продовжуються протидії трубопроводу Північний потік-2 » (CAATS, Sec. 257 (a (9), c)) [13].

Певною мірою жорстка позиція Конгресу стала якраз реакцією на протилежні наміри Д. Трампа у відношенні Росії, з якими конгресмени в переважній більшості були різко не згодні. Через систему виконавчих органів у президента залишаються деякі можливості варіювати інтенсивність використання сформованих Конгресом інструментів, але рахуватися з заданим напрямом політики як виконавчої влади США, так і зарубіжним партнерам доведеться протягом тривалого часу. Позиція Конгресу Сполучених Штатів у високому ступені відображає стурбованість і пріоритети кількох європейських держав - в першу чергу країн Балтії та Польщі. З іншого боку, Німеччина і Австрія, найбільшою мірою зацікавлених в розвитку енергетичного співробітництва з Росією, ще в процесі підготовки CAATS заявили про свою незгоду з курсом Білого дому, зокрема тому, що енерго-постачання Європи «турбота Європи, а не США» [14]. В цілому позиції противників, санкцій тиску на Росію в ЄС поступово посилюються. Навіть безпрецедентна скоординована висилка країнами Заходу більше 120 російських дипломатів [15] в зв'язку з підозрою в причетності Росії до використання отруйної речовини на території Великобританії не переламала цю тенденцію. Парадоксальним чином підкреслена м'якість президента Сполучених Штатів Америки в його висловлюваннях про Росію зближує його з тими європейськими країнами, де Д. Трампа недолюблюють і побоюються, і віддаляє від тих, для яких США залишаються найважливішим союзником при будь-якому лідері.

Багато елементів політики Д. Трампа сприймалися б істотно більш буденно, якби їх не погіршували незвичайна риторика і поведінка 45-го президента США. Він висловлюється нарочито простою мовою, просто і навіть примітивно пояснює для своїх виборців складні міжнародні проблеми і пропонує рішення відповідно до цієї простої логіки. Він з недовірою ставиться до багатосторонніх угод і міжнародних організацій, а значення цих механізмів є основою основ європейського інтеграційного процесу. На зустрічах із зарубіжними колегами Д. Трамп часто виглядає надмірно зарозумілим, егоїстичним, грубим – якості, які навіть з тактичної точки зору невдалі для переговорника. У той же час він якраз орієнтується на досягнення з різних питань політики угод, подібних відомим йому зі світу бізнесу. Міжнародний зв'язок США він намагається виміряти в грошовому баченні і приходять до висновку, що багато традиційних партнерств не приносять його країні достатньої вигоди. Грубість і незговірливість Трампа швидко перетворилися в феномен, що живе самотійним життям, незалежно від реальних успіхів і невдач його політики [16].

З часом, в значній мірі під впливом гострої критики в ЗМІ США, Д. Трамп трохи адаптувався до прийнятих в міжнародному спілкуванні стандартів, хоча і не намагається ламати сформованих стереотипів, які, ймовірно, імпонують частині його виборців. Навряд чи правильно робити на підставі поведінки президента США висновки про відмінності між європейською і американською політичною культурою. В Європі теж помітний зростаючий запит на популістів, здатних простою мовою говорити з широкими народними масами. Цей тренд не слід автоматично екстраполювати в майбутнє. Опиняючись при владі, популісти, як і політики інших типів, починають витрачати свій політичний капітал - багато прийняті рішення виявляються безрезультатними або шкідливими, обіцянки не виконуються, реакція на ті чи інші події виявляється невдалою.

На рівні органів Євросоюзу в силу потреби в консенсусних рішеннях крайності згладжуються, але сам ЄС виявляється під ударом популістів в державах-членах. Їм, як і Д. Трампу, зручно звертати невдоволення виборців на складні міжнародні домовленості як корінь бід. Такий збіг не є таємницею для адміністрації Д. Трампа, про що свідчать висловлювання призначеного в травні 2018 р. послом США в Німеччині Р. Гренелл, інтерпретувати процеси в Європі, як пробудження очоленого Д. Трампом «мовчазної більшості – тих, хто відкидає еліти і мішок, в якому вони живуть» [17]. Цей коментар нового посла поряд з його ж повідомленням в Твіттер із зазначенням німецьким компаніям негайно покинути Іран, були обурюючими в ФРН, що не провіщає заспокоєння трансатлантичних відносин в найближчі роки. Д. Трамп виграв вибори під протекціоністськими лозунгами і продовжує втілювати їх в життя. Саме в цьому напрямі найбільш вірогідне зростання суперечностей з країнами ЄС, яке поступово може привести до деградації традиційних партнерських відносин в інших областях. Незвичайне президентство Д. Трампа може піти в історію вже на початку 2021 року, але деякі рішення, прийняті як їм самим, так і його впливовими противниками в політичній системі США, можуть виявитися вельми стійкими. Санкційні режими і протекціоністські бар'єри значно легше ввести, ніж скасувати. Закриття ринків і спотворення конкуренції виявляється на руку групам інтересів, які можуть підтримати збереження вжитих заходів в майбутньому. Навряд чи Трампу вдасться повністю зруйнувати багатовимірні трансатлантичні зв'язки, чого він, мабуть, і не прагне, але компенсувати збиток і повернутися до порядку вільної торгівлі сторони зможуть далеко не відразу після появи в Білому домі іншого лідера.

Аннотация. В статье ставится вопрос о развитии трансатлантических отношений в период президентства Д. Трампа. В связи с этим автор исследует противоречия сторон по вопросам обеспечения обороны, иранской «ядерной сделки», торговых отношений. Уделяется особое внимание взаимопониманию сторон. Дается краткая характеристика-описание поведения президента США в коммуникациях с международным сообществом. Делается вывод о перспективах развития отношений между Соединёнными Штатами Америки и Европейским Союзом по ключевым направлениям.

Ключевые слова: Дональд Трамп, США, ЕС, торговля, международное сообщество.

Abstract. The article raises the question of the development of transatlantic relations during the presidency of D. Trump. In this regard, the author examines the contradictions between the parties on defense, the Iranian "nuclear agreement", trade relations. Particular attention is paid to mutual understanding of the parties. A brief description of the behavior of the President of the United States in communications with the international community. It concludes on the prospects for the development of relations between the United States of America and the European Union in key areas.

Key words: Donald Trump, USA, EU, trade, international community.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Perkins A. Europe loved Obama. Trump's excesses remind us precisely why. *The Guardian*. 2017. 11.01. URL : <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jan/11/europe-loved-obama-trump-uspresident-democracy>
2. Traub J. RIP the Trans-Atlantic Alliance, 1945–2018. *Foreign Policy [site]*. 2018. 11.05. URL: <http://foreignpolicy.com/2018/05/11/rip-the-trans-atlantic-alliance-1945-2018/>
3. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. Brussel, 2016. 53 p. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_review_web_0.pdf.

4. Implementing the EU Global Strategy. Year 1.: Report. *European Commission [site]*. 2017. 19.06. URL: <https://europa.eu/globalstrategy/en/implementing-eu-global-strategy-year-1>.
5. National Security Strategy of the United States of America. Washington, 2017. 42 p. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
6. Boot M. Trump Security Strategy a Study in Contrasts. *Council on Foreign Relations [site]*. 2017. 18.12. URL: <https://www.cfr.org/expert-brief/trump-security-strategy-study-contrasts>.
7. Trump on NATO: «I said it was obsolete. It's no longer obsolete». *Washington Post*. 2017. 12.04. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2017/04/12/trump-on-nato-i-said-it-was-obsolete-its-no-longer-obsolete/>
8. NATO leaders agree to do more to fight terrorism and ensure fairer burden sharing. *NATO [site]*. 2017. 26.05. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_144154.htm
9. Remarks by President Trump to the People of Poland. *White House [site]*. 2017. 06.07. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-people-poland/>
10. Judson J. Does a permanent base in Poland make sense? *Defense News*. 2018. 29.05. URL: <https://www.defensenews.com/land/2018/05/29/talk-on-setting-up-permanent-base-in-poland-heats-up-butdoes-it-make-sense/>
11. NATO Members Post New Defense-Spending Increase. *Bloomberg [site]*. 2018. 15.03. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-03-15/nato-members-post-new-defense-spending-rise-amid-trump-pressure>
12. Germany aims to spend 1.5 percent of GDP on defense by 2025: minister /Reuters. 2018. 14.05. URL: <https://www.reuters.com/article/us-germany-military-nato/germany-aims-to-spend-15-percent-of-gdp-on-defense-by-2025-minister-idUSKCN1IF22U>
13. Countering America's Adversaries Through Sanctions Act, 2 August 2017. *US Department of Treasury [site]*. URL: <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Pages/caatsa.aspx>.
14. Foreign Minister Gabriel and Austrian Federal Chancellor Kern on the imposition of Russia sanctions by the US Senate. *Auswärtiges Amt [site]*. 2017. 15.06. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/170615-kern-russland/290666>
15. Western allies expel scores of Russian diplomats over Skripal attack. *The Guardian*. 2018. 27.03. URL: <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/mar/26/four-eu-states-set-to-expel-russian-diplomats-over-skripal-attack>.
16. Donald Trump blames 'fake news' for photos suggesting disagreement at G7 meeting. *The Telegraph*. 2018. 16.06. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/06/15/donald-trump-blames-fakenews-photos-suggested-disagreement/>
17. U.S. ambassador to Germany Richard Grenell suggests he wants to «empower» the right. *Washington Post*. 2018. 04.06. URL: https://www.washingtonpost.com/news/world/wp/2018/06/04/trumps-envoy-to-germany-wants-to-empower-conservatives-but-he-doesnt-appear-to-mean-merkel/?noredirect=on&utm_term=.9cd9f6ba6625

УДК 94(477):930.1(470+571)(075.3)

А ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД ГОВОРИТЬ... УКРАЇНСЬКА ІСТОРІЯ В РОСІЙСЬКИХ ПІДРУЧНИКАХ

Л. В. Порошук, Н. Р. Темірова

Анотація. У дослідженні проаналізовано комплект підручників з історії Росії, розроблених відповідно до вимог Історико-культурного стандарту та Федерального державного освітнього стандарту основної загальної освіти РФ, що охоплюють період з найдавніших часів до сьогодення. Основна увага звернена на репрезентацію на сторінках цих видань історії України. Виокремлено ключові риси російської концепції, що викладена у навчальній літературі. Показано, що нині цілий ряд положень імперської версії минулого України реанімуються задля обґрунтування зовнішньої агресії. Підручникова версія історії у РФ потребує критичного аналізу, на що і спрямовано дослідження.

Ключові слова: підручник, історія України, Російська Федерація.

Підручник з історії є одним із інструментів впливу на формування суспільної свідомості. Специфіка підручника полягає у тому, що певний історичний період вивчається більшістю пересічних громадян лише один раз, у шкільному віці. Ці відомості залишаються в пам'яті читачів назавжди. Як стверджують науковці: «...образ інших народів або власний образ, який живе в нашій душі, залежить від того, як в дитинстві нас навчали історії. Це закарбовується на все життя» [12].

Проблеми викладу історичної концепції на сторінках підручників стало предметом уваги сучасних науковців. І. Гирич, О. Удод, Г. Касьянов, Л. Зашкільняк та інші автори на основі опрацювання сучасного покоління навчальної літератури виокремили сильні та слабкі сторони історичної освіти в Україні [2; 3; 4; 5]. Що стосується вивчення представлення українського минулого в російських підручниках, то воно потрапило в поле зору лише однієї дослідниці – С. Батуриної, з огляду на що потребує додаткової уваги [6; 7].

Вітчизняна дослідниця С. Батурина відзначає, що існує ряд вузлових моментів, якими обмежено репрезентацію української історії в російських підручниках: 1) найдавніші часи та Київська Русь; 2) Визвольна війна під проводом Б. Хмельницького; 3) період Руїни; 4) Північна війна. Полтавська битва. Мазепа; 5) Революційні події 1917–1920-х рр.; 6) голод 1932–1933 рр.; 7) події II Світової війни.

У досліджених російських підручниках при висвітленні вітчизняної історії не відбувається розмежування між українськими та російськими територіями. До прикладу, можна навести висвітлення історії грецьких міст-держав Північного Причорномор'я: «Первые государства на территории нашей страны возникли на берегах Черного моря» [8, с. 19]. Така ж ситуація стосовно трипільської, скіфської культур. Таким чином, життя народів Північного Причорномор'я розглядається як складова античної історії Росії.

Якщо говорити про початки державності, зрозуміло, що йтиметься про Русь. Висвітленню цього періоду відведене вагоме місце. Початок заснування Русі відноситься до 882 р., коли Олег об'єднав Новгород і Київ. Саме з цього часу, за думкою російських істориків, починає своє існування «Древнерусское государство» [8, с. 41]. Варто зауважити, що при висвітленні даного історичного періоду не вживається уніфікованої назви цієї держави. Ось декілька варіантів: Русь, Київська Русь, Давньоросійська держава, Російська держава, тому логічним для росіян є розуміння того, що історія Русі належить їм.

Окрім радянського трактування Русі та її походження, можна зустріти також давно спростовану імперсько-радянську теорію про існування давньоруської народності. У підручнику наголошується, що при утворенні єдиної держави, в процесі спілкування зникали місцеві мовні розбіжності та розвивався єдиний «древнерусский язык». З часу прийняття християнства відбувалося об'єднання населення, що проживало на спільній території, яке поступово формувало «древнерусскую народность» [8, с. 70]. Це досить яскравий приклад перекоховування радянських кліше, тому що ще О. Санжаєв довів існування на Русі трьох окремих східнослов'янських єдностей.

При висвітленні періоду роздроблення Русі проводиться думка про те, що «распад Древнерусского государства не привел к исчезновению понятия Русской земли как целого... распад государства не привел к упадку страны» [8, с. 102–103]. Позиція про збереження цілісності та єдності країни проявляється і в описах і характеристиках усіх князівств, які утворились в результаті роздробленості. Але також акцентується увага на втраті Києвом провідних позицій і перенесення «государственного центра Руси... из сильно разоренного Киева во Владимир» [8, ч. 2, с. 30]. Таким чином, російські історики намагаються показати право наступництва Володимиро-Суздальського, а в подальшому – Московського князівства.

Варто зауважити, що у підручнику для 7 класу зустрічається ідея про збирання «исконно русских земель». У розділі про правління Івана III та його зовнішню політику йдеться про війну з Литовським князівством. Основним аргументом виступає повернення захоплених руських земель. «Иван III не раз заявлял, что считает своей отчиной... Киев, Смоленск, Полоцк, Витебск, которые Польша и Литва «держат за собой неправдою» [8, ч. 2, с. 87]. Окрім, повернення земель йдеться про те, що в офіційних документах того часу Русь «стала именоваться на византийский манер – Россия» [8, ч. 2, с. 89]. Отже, відбувається знову підміна понять і трактування Росії як прямої наступниці Русі.

Наступний етап української історії, який знайшов відображення у підручнику з історії Росії – період національно-визвольної війни на чолі з Б. Хмельницьким.

Інтерпретація в них означених подій у минулому мало чим відрізняється від системи поглядів, вироблених у рамках радянської історіографії. Йдеться про домінування в дискурсі підручників термінів «возз'єднання», «віковічні прагнення», «потрійний гніт». Водночас, натрапляємо й на вживання альтернативних означень: «приєднання Лівобережної України», або ж «українська автономія», «фактично незалежна держава», «російський протекторат» [6]. Б. Хмельницького описують як визначного військового діяча та борця за незалежність від польського гніту. Наступників характеризують як невмілих керівників і зрадників царя, особливо коли йдеться про І. Виговського. Козацьке самоврядування подано таким, що заважало укріпленню центральної влади в умовах посилення самодержавства [9, ч. 2, с. 82]. За часів правління Петра I на території України існував спеціальний режим місцевого самоврядування, де влада належала гетьману, однак «для контролю за его действиями (особенно после измены гетмана Мазепы) была создана Малороссийская коллегия» самодержавства [10, ч. 1, с. 37]. Отже, в даному випадку, українські землі та гетьманів подано як неблагонадійні.

Такими ж виступає українська влада в період революційних подій 1917–1921 рр. Відповідно до тексту підручника для 10 класу, в автономній Україні діяли «буржуазно-націоналістичні» Центральна Рада, а також Директорія та уряд П. Скоропадського. Війна проти Центральної влади обмежується лише переліченням незадоволень з боку населення німецько-австрійськими окупантами та переможними битвами з боку Червоної армії. Про військові втрати, катування та знищення опонентів навіть побіжно не згадується. Червона армія виступає визволителем не тільки українського пролетаріату, а й всього народу від зазіхань іноземців і буржуазних націоналістів. Органи української влади позиціонуються зрадниками, котрі діяли у власних інтересах.

Період становлення та утвердження радянської влади описується з боку політичних протиріч, основна увага зосереджена на боротьбі з опонентами ззовні та всередині партії, а також підносяться «здобутки» перших років правління більшовиків. Щодо Голодомору 1932–1933 рр. відомостей досить мало, можна сказати, що Україна взагалі не згадується. «От голода погибло до 7 млн человек в различных районах СССР» [11, ч. 1, с. 138]. Відсутні будь-які відомості про геноцид українського народу, про штучно організований голод владною верхівкою, про спеціальні укази, які видавались, лише позиціонується загальна кількість загиблих у різних районах на 22 400 км² всього Радянського союзу.

Найбільш дражливими є сюжети, що стосуються періоду незалежності України. Вибори 2004 р. кваліфікуються сфальсифікованими за участі США, Європейського союзу та НАТО. В результаті виборів перемогу отримав В. Ющенко, що призвело до напруження стосунків між «братніми народами». «Украинские власти, игнорируя интересы миллионов собственных граждан, усиленно вытесняли русский язык из средств массовой информации, кинопроката, системы образования. Из года в год сворачивались культурные контакты с Россией» [11, ч. 3, с. 94]. І знову трансліюється думка про ворожість української влади до Російської держави, де остання завжди виступала «визволителем» і «захисником» прав пригноблених народів. І замість того, щоб об'єднатись із «російським братом», Україна намагається провадити власну незалежну політику в інтересах своєї держави, що подано як регресивне явище.

Анексія Криму трактується як «возз'єднання». «В условиях острого политического кризиса на Украине в начале 2014 г. к власти в Киеве пришли националисты» [11, ч. 3, с. 104]. Наслідком цього стало повалення режиму В. Януковича, що в свою чергу було проблемою для російськомовного населення, адже «націоналісти» почали утискати у правах російськомовне населення. Велика кількість російськомовних українців виступила на захист власних прав, тому Росія підтримала населення, в даному випадку населення Криму. Російська влада відгукнулася на бажання Криму приєднатись до Росії, тому було проведено референдум, в результаті якого відбулось довгоочікуване возз'єднання.

Досить цікавою є думка кандидата історичних наук Кірілла Кобріна. Він зазначає про те, що «священна Корсунь не є колискою російської державності...[потрібно]

подумати про те, як повернути розмову про минуле в поле раціональності». На його думку, нинішня катастрофа з історичним знанням у РФ розпочалася ще в 1990-х рр., коли в російських вузах продовжили використання радянських підручників [12].

Таким чином, минуле України в російській дидактичній літературі подано як частину російської історії. Дане твердження не нове, воно зустрічається ще з часів М. Карамзіна, тому це яскравий вияв наслідування проімперським традиціям. Витоки власної історії російські дослідники вбачають у періоді Русі, вона виступає первинним державним утворенням Російської держави. Російських істориків навіть не зупиняє той факт, що основу Руської держави становили сучасні українські території, що Київ – сучасна столиця України – була тогочасним центром даної держави. РФ привласнює не тільки назву, київських князів, населення, культуру, але й посягає на інші землі, позиціонуючи себе захисницею пригнічених народів і збирачем усіх руських земель. Така ж думка перекочує у пізніші етапи історичного розвитку. Часи козаччини, коли існували власна козацька держава – Гетьманщина, висвітлюються як добровільний перехід «під руку царя», возз'єднання давніх територій. Навіть, не зважаючи на зради українців, російська влада не відмовлялась від України та всіляко «захищала» її інтереси. «Захист прав» спостерігаємо під час знищення буржуазно-націоналістичних урядів у 1917–1921 рр., під час Голодомору 1932–1933 рр., під час Розстріляного Відродження та якщо говорити про сучасність під час анексії Криму.

Отже, незважаючи на понад столітню віддаленість часу створення російської імперської концепції історії, на початку ХХІ ст. цілий ряд її положень реанімуються та використовуються в історичній політиці Російської Федерації як всередині країни так і назовні, що вже має негативні наслідки у вигляді прихованої та відкритої зовнішньої агресії. Задля її запобігання необхідно вивчати та розвінчувати великодержавну міфологію.

Аннотация. В исследовании рассмотрены и проанализированы курс учебников по истории России, разработанных в соответствии с требованиями Историко-культурного стандарта и Федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования РФ, охватывающих период с древнейших времен до современности. Выделены ключевые черты российской концепции, изложенной в учебной литературе. Показано, что в настоящее время целый ряд положений имперской версии прошлого Украины реанимированы для обоснования внешней агрессии. Поэтому версия школьной истории в РФ требует критического анализа, на что и направлено исследование.

Ключевые слова: учебник, история Украины, Российская Федерация.

Abstract. The study considers and analyzes the course of textbooks on the history of Russia, developed in accordance with the requirements of the Historical and Cultural Standard and the Federal State Educational Standard of Basic General Education of the Russian Federation, covering the period from ancient times to the present. The key features of the Russian concept presented in the educational literature are highlighted. It is shown that at present a number of provisions of the imperial version of Ukraine's past have been revived to justify external aggression. Therefore, the version of school history in the Russian Federation requires critical analysis, which is what the research is aimed at.

Keywords: textbook, history of Ukraine, Russian Federation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Як створити образ ворога? Україна в російських підручниках. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2011/09/18/54961/>
2. Гирич І. Страсті навколо підручників з історії: підручник як головний засіб будівництва держави. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2007. № 16. С. 243–253.
3. Удод О. Шкільна історична освіта як репрезентант політики пам'яті. *Національна та історична пам'ять. Політика пам'яті у культурному просторі: Зб. наук.праць*. Київ: УІНТ, 2013. Вип. 8. С. 8–13.
4. Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2013. 128 с.
5. Зашкільняк Л. Образ Польщі та поляків у сучасній Україні. *Проблеми слов'янознавства*. 2011. Вип. 60. С. 68–80.
6. Батуріна С. Образ «іншого»: репрезентація історії України в російських підручниках. *Харківський історіографічний збірник*. 2017. Вип. 16. С. 269–281.

7. Батуріна С. Українська історія в сучасних Російських підручниках з історії (2009–2015 pp.). Історіографічні дослідження в Україні. 2016. Вип. 26. С.468–482.
8. Арсентьев Н. М., Данилов А. А. История России. 6 класс. В 2 частях URL: <https://s.11klasov.ru/6404-istorija-rossii-6-klass-v-2-chastjah-arsentev-nm-danilov-aa-i-dr.html>
9. Арсентьев Н. М., Данилов А. А. История России. 7 класс. В 2 частях URL: <https://s.11klasov.ru/6429-istorija-rossii-7-klass-v-2-chastjah-arsentev-nm-danilov-aa-i-dr.html>
10. Арсентьев Н. М., Данилов А. А. История России. 8 класс. В 2 частях URL: <https://s.11klasov.ru/6455-istorija-rossii-8-klass-v-2-chastjah-arsentev-nm-danilov-aa-i-dr.html>
11. Горинов М. М., Данилов А. А. История России. 10 класс. В 3 частях URL: <https://s.11klasov.ru/6502-istorija-rossii-10-klass-v-3-chastjah-gorinov-mm-danilov-aa-i-dr.html>
12. Російський історик: «Ми не захистили професію від шарлатанів» URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2015/11/9/148692/>

УДК: 93:327.82:659

ФЕЙКОВІ НОВИНИ, ЯК ЗАСІБ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Д. Д. Пятіна, К. І. Мелекєсцев

Анотація. Розкрито проблему дезінформації населення, з метою впливу на світогляд та політичну ситуацію у світі, зокрема досліджено методи маніпуляції історією Російською владою, з метою дискредитації України, розпалювання міжетнічної ненависті, та роль фейкових новин у цьому процесі.

Ключові слова: «Україна»; «Росія»; «фейк»; «інформаційна війна»; «тимчасово окуповані території»; «міжнародні відносини».

Писемні пам'ятки – серед головних історичних джерел, котрі використовуються задля пошуку історичної істини науковцями. За їх допомогою історики встановлюють хронологію подій, деталі, а також дізнаються про нові історичні факти. Саме тому так важливо неупереджено та професійно підходити до питання дослідження писемних джерел. Підвищення рівня життя, збільшення освіченої кількості населення світу, та вільний доступ до мережі Інтернет мали не лише позитивні наслідки. Осучаснений інформаційний простір виявився небезпечним місцем, де зацікавлені сторони можуть легко видати бажане за правду. Саме тому зараз так важливо боротись з масовими випадками дезінформації, які можуть не лише спалювати інформацію про сучасні та минулі історичні події, а й спричинити проблеми майбутнім поколінням істориків. *Мета цієї роботи продемонструвати головні причини виникнення фейкових новин, а також показати їх потенційну небезпеку для наступних поколінь.* Питання дезінформації відоме з часів стародавнього Риму, проте особливої актуальності набуло зараз – з поширенням мережі Інтернет та збільшенням кількості її користувачів. Дослідженню й вирішенню проблеми в останні роки було присвячено чимало робіт українських та іноземних авторів, проте постійне розширення «інструментарію» фейкових новинарів робить актуальними подальше розкриття теми.

Розвиток технологій дав поштовх до загального покращення рівня життя світової спільноти – нові медикаменти, нові шляхи боротьби з бідністю та голодом у країнах третього світу, доступ до інформації та збільшення кількості освіченого населення, полегшення фізичної праці, а також збільшення кількості робочих місць – усе це беззаперечно стало переламним моментом у світовій історії. Проте разом з усіма перевагами з'явилися і небезпеки – доступність інформації не зробила її безпечною та достовірною, чим уже тривалий час зловживають зацікавлені особи з метою досягнення власних, часто відверто злочинних намірів.

Вивченню питання інформаційної безпеки та впливу фейкових новин на суспільство останнім часом було присвячено чимало уваги у всьому світі, зокрема й в Україні. Ірпінська Національна Спілка Журналістів України створила власний «Реєстр фейків України», де розміщено основні критерії виявлення таких новин, а також створено спеціальну базу даних з

усіма новинами, що підпадають під такі ознаки. Впливу, меті та способам виявлення подібних новин останнім часом присвятили свою роботу Патрісія Моравець, Рендал Мінас та Алан Деніс, дослідивши причини довіри людей до фейкових новин [1].

XXI століття ознаменоване новими методами інформаційного протистояння. Маніпуляція свідомістю, вплив на думки та рішення населення вдало підтримують збройні методи ведення війни. Викривлене, завідомо неправдиве зображення подій і політичних постатей впливає на сприйняття їх населенням, як наслідок – сіє сумніви та недовіру до правлячої верхівки, породжує агресію та ненависть до інших народів, підсилює дискримінацію. При цьому подання інформації може відбуватися таким чином, що постраждалі від інформаційного впливу особи вважатимуть його наслідки такими, що були викликані їх власними рішеннями, єдиними можливими та вірними.

Натан Ротшильд казав «Хто володіє інформацією, той володіє світом». У сучасному світі цей вислів набув нового значення: той, хто створює інформаційний контент, створює сучасний світ. Маріонетками можновладців стають як окремі журналісти, так і цілі інформаційні служби новин та газети. *Впливати на свідомість не так складно: для цього потрібно обрати суперечливе питання та подати його широкому загалу у тому вигляді, в якому воно стане вигідним для зацікавленої сторони. Одним з найефективніших способів впливу на суспільну думку є маніпулювання історією, в межах своїх інтересів, адже ніщо краще не затверджує права на володіння, наприклад, територією, як твердження, що ці території завжди належали зацікавленій стороні.* Щоб таке «твердження» було переконливішим застосовується завідомо неправдива інформація, подана таким чином, щоб очорнити опонента. Яскравим прикладом такої маніпуляції є агресія Російської Федерації проти України: захоплення територій, проведення незаконних референдумів, встановлення своєї влади на тимчасово окупованих територіях, розпалювання міжетнічної ненависті на підґрунті неіснуючих утисків російськомовної частини населення. Пропагандисти ігнорують реалії того, що до появи російських військових на тимчасово окупованих територіях населення вільно спілкувалось російською мовою, установи здійснювали прийом громадян та вели ділову переписку російською. Проте під час подій 2014 року, Російська сторона почала інформаційну війну проти України, розповсюджуючи фейкові новини, щодо політичної ситуації у державі, а також розповідаючи про утиски російськомовного населення україномовним.

Фейкові новини (від англ. «fake» – брехня, фальш) – це неправдива інформація, яка цілеспрямовано розповсюджується зацікавленими особами, що переслідують свої (зазвичай політичні) цілі, або бажають заробити на інтернет-трафіку. Поширюють обман, знищують засади цивілізованості та є небезпекою для демократії [2]. Таке визначення демонструє політичний підтекст цілей, які переслідують ті, хто створює та розповсюджує подібні новини. Нерідко й введені в оману журналісти, насправді вірять у інформацію, що їм диктує зацікавлена сторона. Яскравий приклад такого впливу на соціальну свідомість людей – Північна Корея, яка повторює долю Радянського Союзу 50-х років, живучи під «залізним куполом», населення страждає від бідності та голоду, часто не має навіть елементарного транспорту, щоб дістатися роботи, споживає лише спеціально відібрані новини, вивчає виключно пропагандистську літературу, та мріє про благополуччя верховного лідера, а також вважає усе це нормою [3]. Страшно уявити, що у XXI столітті, люди дійсно можуть бути настільки підконтрольні владі, проте свідчення тих, кому вдалося втекти з Північної Кореї жахають – люди справді вірили, що живуть в ідеальному світі, на відміну від «зіпсованої» Південної Кореї та Китаю. Їх думки були настільки спотворені політичною пропагандою, про Лідерів, що багато хто не вірив у можливість кращого життя [4]. Політична пропаганда та дезінформація, хоч і є різними поняттями, проте мету мають одну – вплинути на свідомість, змінити погляди на оточуючий світ та створити вигідну для автора політичну ситуацію.

Схожі дії можна прослідкувати у відносинах України та Росії від початку збройного конфлікту на Сході. Починаючи з незаконної анексії Кримського півострову російська

влада заперечувала свою присутність, списуючи усе на «волевиявлення російськомовного населення», або на «невдоволення діючою владою», не зважаючи на результати досліджень іноземних спостерігачів. Визнання Росією себе окупантом автоматично перетворило б її на відповідальну за масові вбивства, посягання на суверенітет іншої держави та порушення міжнародних законів. Проте позиціонуючи себе «сторonoю, що симпатизує одній зі сторін конфлікту», вона формально знімає з себе відповідальність [5]. Міжнародна спільнота, пов'язана дипломатичними зобов'язаннями не може закрити очі на подібні дії, проте без визнання агресором себе винним, на жаль, складно домогтись цілковитої відповідальності за дії іншої держави.

Проте збройний конфлікт – лише одна складова масштабних бойових дій, котрі розгорнула Російська Федерація по відношенню до України з метою захоплення її території. Наймасштабніша й найпотужніша частина антиукраїнської кампанії розгортається у будинках росіян та на міжнародних форумах, де Володимир Путін переписує історію, присвоюючи Росії княгинь, території та навіть видатних українців, наголошуючи, що усі ці особистості жили та працювали у часи, коли Україна входила до складу СРСР, а отже не можна стверджувати, що це – українці. Неоднозначна заява, якщо враховувати, що Радянський Союз був утворений з окремих республік, які мали самоназву та національну приналежність. Звичайно, політичний бомонд Заходу дивиться на подібні заяви кремлівської влади як на чергову спробу відвернути увагу від своїх незаконних дій. Спроби присвоїти історію – чудовий спосіб ствердитись у правах на територію, оскільки одна з улюблених історичних тем російських новин та виступів, у тому, що України як окремої держави не існувало, а все, що сьогодні входить до складу держави – результат перебування територій у складі Російської імперії, а пізніше – Радянського Союзу. Особливої уваги заслуговує цікавість президента Росії до історії України: його заява про «створення українців графом Потоцьким» спричинила чималий резонанс серед української історичної спільноти, оскільки цілком суперечить науковим фактам, проте росіяни справді вірять у слова свого президента, що на жаль, сильно нагадує ситуацію з вищезгаданими північнокорейськими лідерами [6]. На жаль, світова статистика демонструє зацікавленість країни-агресора у продовженні інформаційної війни з Україною, з метою розпалення міжетнічної ворожнечі, а також задля дискредитації її на міжнародній політичній арені, адже поки українська сторона конфлікту має міжнародну підтримку, Росія не може розвернути повномасштабне військове втручання на її території [7].

Спроби виставити населення України невігласами, які не поважають традиції, прославляють фашизм та знецінюють своє радянське минуле, а владу – купкою дилетантів, що знищують власний народ, з кожним роком посилюються. Лише протидія розповсюдженню дезінформації, перевірка джерел у новинах, а також критична оцінка отриманої інформації може захистити кожного громадянина від інформаційної війни, яка розгортається прямо зараз у наших домівках. На щастя, представники української сторони намагаються певною мірою «давати бій» супротивнику в цій «інформаційній війні». Конкретно, посилюється медіа-грамотність населення, політичні діячі залучаються до «твітер-дипломатії», а також створюються акаунти для ведення контр-пропаганди, підтримки проукраїнських історичних і політичних наративів, спростування російських фейків [8, с. 133–135].

Отже, критична оцінка отриманої інформації, підвищення стандартів відбору інформації, для новинних ресурсів, та використання надійних джерел – перший крок до суспільства, яке вміє відрізняти новини від завуальованої маніпуляції. Очищення медіа-контенту – одна з найважливіших завдань сучасних політиків, істориків, журналістів, та навіть правоохоронних органів, оскільки маніпуляції з інформацією, яку подають людям, можуть викликати непередбачувані результати: від звичайної паніки, до міжнародних скандалів. Таким чином, створюючи негативний образ не лише ресурсам, які розповсюдили цю інформацію, а й населенню, що в цю інформацію повірило. Усе, що вписується у сучасну стрічку новин, мов у літопис або хроніку, згодом стане історією, а

для науки вкрай важливо знайти правду. Тож для сучасної історичної науки актуалізується важливе завдання – доводити істину, відсіюючи маніпуляції та формуючи максимально повну картину сучасних подій.

Аннотация. Раскрыта проблема дезинформации населения, с целью воздействия на мировоззрение и политическую ситуацию в мире, в частности исследованы методы манипуляции историей Российской властью, с целью дискредитации Украины, разжигание межэтнической ненависти, и роль фейковых новостей в этом процессе.

Ключевые слова: «Украина»; «Россия»; «Фейк»; «Информационная война»; «Временно оккупированных территориях»; «Международные отношения».

Abstract. The paper showcases the issue of misinforming the population in attempts to influence people's worldviews, along with the political situation in the world, particularly the Russian authorities' methods of manipulating history in order to discredit Ukraine, incite ethnic hatred, as well as the role of fake news in this process.

Keywords: "Ukraine"; "Russia"; "Fake"; "Information war"; "Temporarily occupied territories"; "International relations".

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Moravec, Patricia L.; Minas, Randall K.; and Dennis, Alan. 2019. "Fake News on Social Media: People Believe What They Want to Believe When it Makes No Sense At All," *MIS Quarterly*, (43: 4) pp.1343–1360.
2. Fake News: Develop Your Fact-Checking Skills: Some News Literacy Vocabulary. URL: <https://researchguides.ben.edu/c.php?g=608230&p=4220191>
3. TEDGlobal 2013. The family I lost in North Korea. And the family I gained. Joseph Kim. URL: https://www.ted.com/talks/joseph_kim_the_family_i_lost_in_north_korea_and_the_family_i_gained#t-800569
4. TED2019. Как я сбежала из Северной Кореи и обрела свободу. Ёнми Парк. URL: https://www.ted.com/talks/yeonmi_park_what_i_learned_about_freedom_after_escaping_north_korea/transcript?language=ru#t-632013
5. Путин о военной технике на Донбассе: ее могут брать у симпатизирующих стран? Но это становится их собственностью URL: <https://interfax.com.ua/news/political/631351.html>
6. Путин открыл для себя идентичность украинцев: ее придумал граф Потоцкий. URL: https://focus.ua/world/446839-putin_otkryl_dlia_sebia_identichnost_ukraintsev_ee_pridumal_graf_pototskii
7. Україна – у топі світових фейкових новин. Найбільші «фейки» 2019 року. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/top-10-fake-news-stories-of-2019/30340560.html>
8. Мелекесцев К. Історія України в політичних маніпуляціях епохи постправди. *Історичні і політологічні дослідження*. №1 (66). С. 130–142. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/2079-1828.2020.1.10>

УДК 930.1:791-51(477)»1919/1939»

ОБРАЗ ВОРОГА У РАДЯНСЬКОМУ УКРАЇНСЬКОМУ КІНО 1919–1939 рр.

А. О. Семеній, О. М. Бут

Анотация. У даній роботі розглядається втілення образу «ворога» в українському радянському кінематографі періоду 1919–1939 рр., його трансформація, види «ворогів» у кіно. Аналізується ситуація в українському кіномистецтві періоду 1919–1939 рр., показані основні напрямки кінопропаганди проти «ворогів» СРСР: проти зовнішніх, внутрішніх та прихованих ворогів, антирелігійна пропаганда. Специфіка дослідження теми передбачає застосування загальнонаукових (дослідницького, аналітико-синтетичного, узагальнення) та спеціальних історичних (періодизації, проблемно-хронологічного, історико-порівняльного, історико-генетичного) методів.

Ключові слова: кінематограф, фільм, пропаганда, ворог, релігія.

Роль кінематографа в сучасному суспільстві доволі велика, а з розширенням його можливостей вона тільки зростає. Протягом всього свого існування кіно використовується як засіб пропаганди, інструмент формування світогляду і певних інтересів людини. Кіно

здатне досить помітно впливати на думку суспільства, чим завжди користувалася влада. Особливо це проявляється в країнах з тоталітарним режимом, зокрема у Радянському Союзі. Розглянутий період історії українського кіно стає одним з найцікавіших в аспекті зв'язку політичної влади та кінематографа і впливу останнього на суспільство. Одним з основних напрямків кінопропаганди цього часу стало формування образу «ворога».

Внесок у вивчення різних аспектів кінопропаганди в українському радянському кіно зробили В. Миславський, В. Молоткіна, Я. Примаченко, Т. Самойленко та інші [1; 2; 3; 4]. Цікаве дослідження здійснив А. Пижик, який дослідив втілення в радянському художньому кіно образів «ворога» та «героя» періоду Української революції 1917–1921 рр. [5]. Проте проблема образу ворога в українському радянському кіно у широкому контексті не здобула спеціальної уваги науковців. З огляду на таку історіографічну ситуацію метою даної розвідки є дослідження втілення образу «ворога» в українському радянському кінематографі періоду 1919–1939 рр.

З приходом до влади і взяттям під контроль усіх сфер життя суспільства основним завданням більшовиків було формування певних важелів ідеологічного впливу. Нова влада ставила собі на меті створення якості нової, радянської людини, формування іншої картини світу для суспільства. Тому вагому увагу приділяли пропаганді нових ідей. На екранах почали з'являтися хронікальні, агітаційні та художні фільми, призначення яких полягало у просуванні комуністичних ідей у широкі маси народу. Образ світу у кінематографі був тісно пов'язаний з конструюванням образу «ворога» (імперіалізм/фашизм/соціал-демократи і т. д.) і союзника в боротьбі з ним (робітничий клас і комуністичний інтернаціонал). Репрезентація постійної військової загрози, що нависла над СРСР, часто використовувала жанр політичного памфлету та ексцентричної комедії. Перший передбачав викриття «ворога» і героїзацію тих, хто знаходив у собі сили протистояти світовому злу. Комедії висміювали «ворога», роблячи його в очах глядача вразливим і безпорадним [5].

Протягом 1920–1930-х рр. загальний образ «ворога» потрохи змінювався. У 1920-х рр. «ворогів» зображали підступними, продажними, безжальними і водночас жалюгідними та комічними. У 1930-х рр. до уже встановлених рис додалися фальшивість і скритність.

Найбільшого поширення отримало представлення «ворогів» доби Української революції. Образи «ворогів» в історико-революційних фільмах зображалися або як окремі персоналії, або як уявні типові представники певних соціальних станів – національної інтелігенції, селян, військових і т. д. Яскравими прикладами зображення «ворога» доби Української революції є картини Володимира Гардіна «Отаман Хміль» (1923 р.) [6] та «Остап Бандура» (1924 р.) [7], фільм Івана Престіані «Червоні дияволята» (1923 р.), стрічка Петра Чардиніна «Укразія» (1925 р.) [8] та багато інших.

«Вороги» в обличчі прихильників Української держави, «націоналістів» представлені у таких фільмах Олександра Довженка як «Звенигора» (1927 р.) [9], «Арсенал» (1928 р.) [10] та «Щорс» (1939 р.) [11]. У «Щорсі» поряд з уже звичними глядачеві «ворогами» з'являються нові – військові спеціалісти, яких призначив Л. Троцький, і «нейтральні», яких представляли як найнебезпечнішого «ворога». У фільмі Ю. Яновського «Вершники» (1939 р.) представники українського національного руху постають віроломними прислужниками німецьких окупантів, які нещадно вбивають людей, знищують цілі села. «Вороги» фальшиві, дволикі, готові зраджувати власний народ [5, с. 34].

Окремо слід виділити образ С. Петлюри та його війська у радянському кінематографі. Головний отаман втілював найгірші риси ворожого образу – зраду, продажність закордонним ворогам України, підступність, заздрість. Серед фільмів, у яких представлений Петлюра, виділяється «П.К.П. Пілсудський купив Петлюру» (1926 р.) Георгія Стабового та Аксея Лундіна. У фільмі демонструється переважання особистих інтересів отамана над інтересами українського народу. Українські вояки у фільмі показані недолугими пияками [12]. Показовим є фільм «Трипільська трагедія» (1926 р.) режисера

О. Анощенко-Анода. У ньому, крім «нелюда-отамана» Г. Зеленого, демонструється свавілля петлюрівського війська, яке гвалтує жінок, знущається зі слабких, спалює комсомольців і танцює на їхніх могилах [13, с. 35].

Кожен іноземець, відповідно до конспірологічного світосприйняття, розглядався як потенційний шпигун. Іноземці в радянських фільмах незмінно виступають як вороги СРСР і лише у виняткових випадках як його союзники. Основними потенційними противниками Радянського союзу вважалися Німеччина та Японія. Тому у кінематографі побутовала тема «можливої війни». Яскравим прикладом такого кіно була картина Дмитра Дальського та Людмили Сніжинської «Можливо завтра» (1932 р.), що пропагує готовність до можливої війни з фашистами, яка може розпочатися «уже завтра». У 1939 р. на екрани вийшло відразу два фільми про можливу війну: «Ескадрилья № 5» (1939 р.) Абрама Роома про напад нацистської Німеччини на СРСР та «Моряки» (1939 р.) Володимира Брауна про морську війну проти невідомого противника.

Іншим типом фільмів про зовнішніх ворогів є картини, в яких «ворогом» виступають іноземні шпигуни та шкідники. Серед таких стрічок можна виділити «Аерогард» (1935 р.) О. Довженка про японського розвідника, який шкодить планам комуністів [14]. У фільмі М. Салтикова «Руки геть від Китаю» (1924 р.) розповідається про викриття загарбницької політики західних країн проти Китаю [15]. Стрічка Арнольда Корюма «Справа № 128» (1927 р.) розповідає про білогвардійського шпигуна [16]. У фільмі О. Довженка «Сумка дипкур'єра» (1927 р.) зображено історію нападу англійських шпигунів на радянського дипкур'єра [17].

Крім зовнішніх ворогів, широкого розповсюдження набули теми класової, внутрішньої боротьби проти капіталістів, націоналістів та інших потенційних зрадників Радянського союзу. До таких фільмів можна віднести «Каламуть» (1926 р.) Георгія Тасіна [18] та «Тіні Бельведеру» (1928 р.) Олександра Анощенка [19]. Яскравим прикладом картини про боротьбу зі шкідниками є «Велике життя» (1939 р.) Леоніда Лукова.

Темі боротьби з куркулями присвячено безліч фільмів, серед яких «Хліб» (1929 р.) Миколи Шпиковського – про колективізацію та боротьбу з куркулями [20], «Небувалий похід» (1931 р.) М. Кауфмана – фільм-репортаж про рух «двадцятип'ятитисячників» – робітників, відправлених владою на індустріалізацію та колективізацію, яким протистоять куркулі [21].

Іншим напрямком зображення «ворога» у кіно була антирелігійна пропаганда, в якому «ворогом» були священнослужителі. З утвердженням радянської влади на території колишньої Російської імперії віра стала розглядатися як пережиток, щось чуже для «світлого розуму» пролетаріату. Релігія була серйозним суперником у формуванні цінностей і переконань комуністичної ідеології. Ставлення до релігії радянської влади було висловлено в декреті 1918 р. «Про відокремлення церкви від держави», згідно з яким за громадянами держави визнавалося право сповідувати за своїм переконанням будь-яку релігію, а крім того закріплювалося право не сповідувати ніякої релігії [22]. Ситуація ускладнилася після виступу патріарха Тихона проти позиції більшовиків щодо громадянської війни, а також його протесту щодо вилучених церковних цінностей. Все це призвело до панування віри в комунізм, яка протиставлялася релігійним забобонам, що характеризуються А. Луначарським як «чудовиська» і «міазми» [23]. Кінематограф починає виступати як одна з форм радянської антирелігійної пропаганди і зображує ставлення влади до релігії.

Кінематограф 1920-х рр. характеризувався наступом на релігію «по всіх фронтах». Антирелігійна тема присутня в кінематографі даного періоду в різних жанрах і напрямках. Серед них присутня критика Російської православної церкви, католицизму та ісламу. Церковнослужителі показані шахраями та фальсифікаторами, здатними на зраду і злочин. Яскравими прикладами антиклерикальної пропаганди є фільм Леся Курбаса «Вендета» 1925 р. – про криваву ворожнечу священика та диякона за землю [24], та фільм Петра Чардиніна «Хазяїн чорних скель» 1927 р. – про корисливих монахів [25]. У фільмі 1928 р.

«За монастирською стіною» П. Чардиніна зображено свавілля черниць, які разом з багатіями експлуатували селян. У фільмі гіперболізована анархія в стінах монастиря, що доходить до гротеску: фабрикація святих мощей, пияцтво, дітовбивство [26].

Слід вказати, що антирелігійна пропаганда за допомогою кіно проводилася в умовах, коли більша частина аудиторії була неписьменною і незнайомою з кіномовою. Тому потрібні були додаткові практики, які сприяли посиленню ефективності агітаційної роботи, – виступи лекторів-агітаторів, виставки в антирелігійних музеях, плакати, використання різних документів, диспути і т. д. Влітку 1929 р. Московською обласною радою була організована перша безбожна кінопередвижка з лектором. Антирелігіозник-пропагандист повинен був попередньо ознайомитися з фільмом і в разі чого вміти протистояти противнику. Для цього необхідно було добре розбиратися в Біблії і Євангелії, а також паралельно вивчати антирелігійний роз'яснювальний матеріал [27].

У 1930-х рр. антирелігійна пропаганда пішла ще далі, священиків почали зображувати зрадниками, донощиками та запродавцями. Релігійна людина здобула клеймо класового ворога. У посібнику Полтевського вказувалося, що при демонстрації антирелігійних фільмів слід акцентувати увагу за допомогою плакатів, вставлених у картину гасел, реплік на наступних рисах сконструйованого образу духовництва і церкви: релігія існує шляхом обману населення; духовництво – це в основному п'яниці і розпусники, які прагнуть до збагачення; релігійні організації є опорою класового ворога – буржуазії; церква займається антиколгоспною (куркульською) агітацією, знищення куркуля прискорить зникнення релігії; вона також виступає проти індустріалізації, одним словом, є гальмом суспільного розвитку; релігія підтримує війни і лицемірно говорить про мир; релігійні свята перешкоджають виконанню господарських планів; релігія спирається на забобонних жінок, позбавляючи їх свободи, а релігійно налаштована жінка підтримує консервативний побутовий уклад, протидіє раціоналізації виробництва, усупільнення сільського господарства, культурної діяльності і т. д. [27].

Використання звуку додатково розширило можливості взаємодії з аудиторією. Початок фільму супроводжувався релігійним співом, який потім змінювався джазовим номером, створюючи ефект несподіванки, контрасту, викриття двох музичних стилів. Показовим фільмом антирелігійної тематики є «Квартали передмістя» (1930 р.) Григорія Грічера-Черіковера про релігійно-міщанські забобони [28].

Таким чином, радянський кінематограф поступово формував образ «ворога», який наділявся визначеними владою характерними рисами, властивостями, що нав'язувалися глядачам. «Вороги» уособлювали собою слабкість, антинародність, неповноцінність, недолугість, залежність від зовнішньої підтримки та безперспективність боротьби проти радянської влади. Їх зазвичай зображали з безліччю недоліків і шкідливих звичок. «Вороги» схильні до пияцтва, хуліганства, прагнення до власної наживи. Їх спеціально зображали такими, до яких не може виникнути співчуття, а їхня діяльність буде обов'язково покарана. З розвитком кінематографу та історичних умов з'являлися нові образи «ворога». Якщо у 1920-х рр. це були білогвардійці, націоналісти та петлюрівці, то у 1930-х рр. на перший план виходять зовнішні вороги в обличчі Японії та Німеччини, а також куркулі й інші внутрішні «класові вороги». Ще одним «ворогом» у кінематографі зображено релігію, яку влада сприймала як політичного противника і для боротьби з нею використовувала різні методи. У цей період кінематограф перетворився на потужну ідеологічну зброю радянської влади. Священнослужителі зображуються як жадібні, лицемірні, розпусні контрреволюціонери. Церква показується як твердиня мракобісся, що поневолює жінок і використовує їх. У кінокартинах демонструється обман народу шляхом шахрайського використання темряви та забобонів для корисливих цілей церкви.

Аннотация. В данной работе рассматривается воплощение образа «врага» в украинском советском кинематографе периода 1919–1939 гг., его трансформация, виды «врагов» в кино. Анализируется ситуация в украинском киноискусстве периода 1919–1939 гг., показаны основные направления кинопропаганды против «врагов» СССР: против внешних, внутренних и скрытых врагов, антирелигиозная пропаганда. Специфика исследования темы предусматривает применение общенаучных (исследовательского, аналитико-синтетического, обобщения) и специальных исторических (периодизации, проблемно-хронологического, историко-сравнительного, историко-генетического) методов.

Ключевые слова: кинематограф, фильм, пропаганда, враг, религия.

Abstract. This work is about the embodiment of the image of the «enemy» in the Ukrainian Soviet cinema of the period 1919–1939, its transformation, the types of «enemies» in the cinema. We analyze the situation in the Ukrainian cinema of the period 1919–1939, the main directions of film propaganda against the «enemies» of the USSR are shown: against external, internal and hidden enemies, anti-religious propaganda. The specificity of studying the topic involves the use of general scientific (research, analytical, synthetic, generalization) and special historical (periodization, problem-chronological, historical-comparative, historical-genetic) methods.

Key words: cinema, film, propaganda, enemy, religion.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Миславський В. Н. Становлення виробництва культурфільмів в Україні протягом 1922–1930-х років. *Часопис Національної музичної академії України ім. П. Чайковського*. 2018. С. 140–155.
2. Молоткіна В. К. Радіо та кіно як засоби впливу влади на суспільство в Україні 1920-і рр. *Переяславський літопис*. 2014. № 5. С. 55–60.
3. Примаченко Я. Л. Українське кіно 1920-х років у пошуках власних тем та смислів. URL: <http://uamoderna.com/md/prymachenko-ukrainian-cinema>
4. Самойленко Т. І. Українське кіно в умовах тоталітарного режиму. *Науково-методичний журнал*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. № 116. С. 32–38.
5. Пижик А. М. Втілення в радянському художньому кіно образів «ворога» та «героя» періоду Української революції 1917–1921 рр. *Грані*. 2018. № 6. С. 28–38.
6. Отаман Хміль. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/lost/otaman-khmil/>
7. Остап Бандура. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/lost/ostap-bandura>
8. Укразія. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/found/ukraziia/>
9. Звенигора. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/found/zvenyhora/>
10. Арсенал. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/found/arsenal/>
11. Цорс. *Національний центр Олександра Довженка*. URL: <http://www.dovzhenkocentre.org/film/186/>
12. П.К.П. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/lost/p-k-p/>
13. Госейко Л. Історія українського кинематографа (1896–1995). Київ, 2005. 464 с.
14. Аерогард. *Національний центр Олександра Довженка*. URL: <http://www.dovzhenkocentre.org/film/42/>
15. Руки геть від Китаю. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/lost/ruky-het-vid-kytaiu/>
16. Справа № 128. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/lost/sprava-128/>
17. Сумка дипкур'єра. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/lost/sumka-dypkur-iera/>
18. Каламуть. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/found/kalamut/>
19. Тіні Бельведеру. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/found/tini-belvederu/>
20. Хліб. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/found/khlib/>
21. Небувалій похід. *Національний центр Олександра Довженка*. URL: http://www.dovzhenkocentre.org/storage/downloads/nebuvalii_pohd.pdf
22. Луначарский А. В. Религия и просвещение. *Труды Первого всесоюзного съезда безбожников. Стеногр. отчет*. Вып. 4. Москва, 1925. 544 с.
23. Молчанов И. Г. Отражение антирелигиозной борьбы в советском киноискусстве. *Известия академии наук армянской ССР*. № 11. 1963. С. 67–76.
24. Вендета. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/lost/vendeta/>
25. Хазяїн чорних скель. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/lost/khazaiin-chornykh-skel/>
26. За монастирською стіною. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/lost/za-monastyrskoiiu-stinoiu/>
27. Полтевский А. Н. Антирелигиозная фильма. Справочно-методическое пособие по работе с антирелигиозной фильмой в клубе и избе-читальне. М.: Гос. издательство художественной литературы, 1930. 34 с.
28. Квартали передмістя. *БУФКУ*. URL: <https://vufku.org/found/kvartaly-peredmistia/>

ПРОБЛЕМА ІМІДЖУ ІСЛАМСЬКИХ ДЕРЖАВ У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

В. Є. Сизонюк, М. І. Прихненко

Анотація. У даній статті розглядається зростання впливу ісламу на міжнародні відносини, як цілісної системи, що охоплює не лише релігійне світосприйняття в країнах сповідування, а й в усьому світі в цілому; та формування іміджу ісламських держав в окремих регіонах.

Ключові слова: імідж, держава, ісламський фундаменталізм, релігія, сучасна система міжнародних відносин.

В умовах сучасності все більшого значення набуває питання про здатність держави впливати на зовнішню та внутрішню політику силою ідей та цілеспрямованих інформаційних потоків, адже від того, як вона сприймається світовою спільнотою, залежить її значимість у системі міжнародних відносин. Держави розцінюють надійний позитивний імідж як значну конкурентну перевагу, що дозволяє зробити голос країни на світовій арені почутим, а висловлені нею ідеї та концепції – гідними уваги.

Релігія може мати значний вплив на формування іміджу держави, особливо якщо йдеться мова про одну з найвпливовіших релігій світу – іслам. У країнах свого сповідування, він набуває глобального характеру та досить часто задає темп розвитку міжнародних відносин. Як винятково сильна релігія, яка не зводиться до одної тільки віри, іслам є способом життя, і навіть основою цивілізації.

Іслам активно розвивається і розширює свої сфери впливу, виходить за свої географічні та політичні кордони, при цьому утримуючи позиції світового розвитку сучасності, доказом чого є значне зростання чисельності її прихильників. Іслам посідає друге, після християнства, місце у світі за кількістю віруючих та сповідується у більш ніж 120 країнах світу. Найбільшими мусульманськими державами є Індонезія, Індія, Пакистан і Бангладеш. У більшості держав Близького й Середнього Сходу релігія оголошений державною. До прикладу Саудівська Аравія, Іран, Пакистан – яскраві представники країн, в яких іслам виконує роль не лише фундамент державної влади в політико-ідеологічному сенсі, але й за рахунок шаріату регулюють усі сфери життя [1].

Потрібно також зважати і на значний вплив стереотипів на сприйняття країн, як, наприклад, викривлене уявлення про мусульманський світ, де спостерігаємо велику роль релігії на напрям політики держав регіону. Ототожнення релігії і нації у масовій свідомості мусульман, з одного боку, і уявленні про мусульманську єдність, засновану на головних ідеях ісламу про єдинобожжя, з іншого, зумовили формування теорії «ісламського шляху» розвитку.

Деякі західні спостерігачі, включаючи політиків, вважають ісламський фундаменталізм більш небезпечною ідеологією та політичним рухом, ніж комунізм після розпаду Радянського Союзу. Розвиток радикальних ісламських рухів відбувся на Близькому Сході з кінця "холодної війни".

Коли люди говорять про ісламський фундаменталізм, його часто прирівнюють до повернення до середньовічної відсталості. Сьогодні це розглядається як радикалізм, екстремізм, тероризм та несумісність із західними демократичними системами. Ісламський фундаменталізм означає релігійний та політичний рух, який прагне повернення до золоті доби пророка Мухаммеда та чотирьох правильно керованих халіфів на основі чистого ісламу. Тому ісламські фундаменталісти як політичні активісти намагаються реконструювати мусульманські громади. Фундаменталісти розглядають західні країни, особливо Америку та Ізраїль, як своїх головних ворогів. На їхню думку, західна агресія та вестернізація призвели до занепаду мусульманського суспільства.

Мусульманське суспільство стикалося з все більшими труднощами та викликами. Націоналізм та інші політичні ідеології в мусульманському світі переживають злети і падіння з 1960-х років.

Одним із найважливіших факторів впливу є, безумовно, економічний, адже розрив між багатими і бідними країнами є однією з головних причин ісламського фундаменталізму. Відповідно до Звіту людського розвитку ООН (1992), розподіл доходів у світі погіршився, особливо після 1980. Таким чином на внутрішньому рівні існує ще глибший розрив, який відокремлює багаті класи від бідних в ісламському світі. Найбагатші 20 % населення цих країн мають приблизно 70–80 % ВВП, тоді як найбідніші – близько 5 %. Важливіше навіть те, що погіршення загострилося після 1980 року, а ісламські фундаменталісти не випустили шанс використати незадоволення мас, які в зростаючій кількості трималися своєї релігії. Іслам, з акцентом на рівність та соціальну справедливість стає центром привабливості для багатьох людей, які втратили будь-яку надію в житті [2].

Крім перерахованого, варто згадати і політичний чинник. Арабська поразка Ізраїлю у війні 1967 р. стала переломною для ісламського фундаменталізму. Поразка трактувалася ісламськими активістами як провал націоналістичних «світських» режимів на Близькому Сході. Світські націоналістичні ідеології не змогли стати панацеєю для людей в ісламських країнах.

Під впливом складної ситуації відбулися деякі зміни в ісламському фундаменталізмі, особливо в проблемах з владою. Одна з них – радикальний ісламський фундаменталізм. Радикальні ісламські фундаменталістичні групи розпочали жорстоку війну проти встановленої влади шляхом терористичних засобів, таких як викрадення, вбивства та бомбардування. Вони не лише нападали на урядовців та будівлі, а й викрадали та вбивали іноземних мандрівників, журналістів та дипломатів.

Багато західних політиків та науковців розглядають ісламський фундаменталізм як нову глобальну загрозу. Війна між комунізмом і Заходом була замінена новою війною між Заходом та ісламськими фундаменталістами. В історії піднесення та швидке розширення ісламу виявились подвійною загрозою для Заходу, як релігійно, так і політично [2].

Стрижнем ісламського світу виступає Близький і Середній Схід, де сконцентровані значні природні ресурси, які дають поштовх до розвитку таким державам, як Кувейт, ОАЕ та Саудівська Аравія. ОПЕК, в якій ключову роль відіграють арабські держави, значною мірою контролює світовий ринок нафти, станом на сьогоднішній день. Так, Саудівська Аравія – країна, що є другим у світі виробником і першим експортером нафти. У країні панує авторитарний режим і, спираючись на це Freedom House оцінює її як «Не вільна». Дипломатичним шляхом країна усіляко просуває інтереси ісламу в усьому світі. Не зважаючи на досить тісні відносини із Заходом, Саудівська Аравія нерідко критикується за поблажливе ставлення до релігії, що провокує формування невизначеної ситуації. Разом із тим ЗМІ у Саудівській Аравії прискіпливо контролюються [3].

Неможливо згадати про іслам у контексті медіа, тому варто зазначити, що починаючи з 2003 року почали з'являтися ознаки більшої відкритості. Роль медіа у формуванні громадської думки та культури не можна недооцінювати. Дезінформація призводить до поширення стереотипів, і, таким чином, образ типового терориста ототожнюється із представниками арабських народів не лише на побутовому, а й на державному рівнях.

До прикладу, Чарльз Курцман, американський соціолог, вважає, що така політика висвітлення тероризму призводить до консервативного відношення та уявлення про мусульман; поведінки, повністю протилежній толерантній, а разом із тим і до невинуватної диспропорції в інших аспектах. Переоцінка потенційно можливих загроз, невідповідні реакції, недостовірна інформація і способи її піднесення можуть докорінно видозмінювати реальну ситуацію. Як свідчить статистика Triangle Center on Terrorism and

Homeland Security – шанси загинути від рук мусульманина є нижчими, аніж ймовірність бути вбитим суто через сповідання ісламу [4].

Зокрема, спостерігаємо міжнародну тенденцію того, що мусульмани не відчують поваги з боку жителів Заходу. У західних суспільствах розповсюджені негативні сприйняття та стереотипи по відношенню до мусульман, які хоча і притаманні певним соціальним групам, а не суспільствам у цілому, проте у достатній кількості для того, щоб викликати турботу та занепокоєння.

Не тільки західні геополітики, але й мусульманські лідери розглядають боротьбу Заходу з Ісламською Державою як протистояння Півночі і Півдня [5]. При цьому ісламський світ вважає провідну країну Заходу США джерелом культурного розкладання, хижою капіталістичною державою, яка експлуатує ресурси бідніших країн. Західне суспільство теж схильне дещо спрощено сприймати ісламський світ.

У свідомості мусульман релігія і політика, духовне і світське життя нероздільні, іслам здійснює врегулювання всіх сфер життя. Під його впливом змінюються пріоритети внутрішньої і зовнішньої політики мусульманських країн. Відтак радикальні організації використовують ідеологію ісламського фундаменталізму задля переслідування власних цілей. Сумнозвісна «вісь зла», що включає п'ять мусульманських держав: Іран, Ірак, Сирію, Лівію, Судан, у повсякденному уявленні західних людей переважають усталені уявлення, які стосуються ісламського світу, – він викликає страх і недовіру як світ, повний терористів. Увага зосереджена на негативі, а позитивні зрушення сусідніх країн регіону, за якими майбутнє, – ігноруються [7]. Таким чином, виникає тенденція в ототожненні поняття із тероризмом, що загрожує міжнародній стабільності і мирному співіснуванню представників різних релігій і культур, а також має безпосередній вплив на формування іміджу ісламських держав на міжнародному рівні, зокрема в демократично-ліберальних суспільствах модернізованого заходу. Оскільки іслам і релігійна свобода є однією з найважливіших проблем нашого часу, світова спільнота потребує продуманих стратегій задля досягнення консенсусу між мусульманським суспільством та рештою. Побороти догмат насильства і ненависті можна лише реформацією: провадження активної економічної реформи, освітніх програм, підтримка малого та середнього бізнесу, надання повноти прав і можливостей жінкам, подолання статевої сегрегації, забезпечення безперешкодного доступу до освіти. Активне використання медіа-ресурсів, залучення лідерів думок для поширення ідей миротворчості та мирного співіснування багатоконфесійного суспільства. Прийняття ідеї релігійної свободи, створення умов для можливостей вивчення постулатів та догматів ісламу та принципів секуляризму. Запропоновані заходи є миротворчими за своєю суттю, їхній головний меседж полягає в переосмисленні ставлення до конфліктів, обмежень та релігійних прав, що, на їхню думку, дозволить подолати радикалізм, не застосовуючи при цьому зброю.

Аннотация. В данной статье рассматривается рост влияния ислама на международные отношения, как целостной системы, охватывающей не только религиозное мировосприятие в странах исповедание, но и во всем мире в целом; и формирование имиджа исламских государств в отдельных регионах.

Ключевые слова: имидж, государство, исламский фундаментализм, религия, современная система международных отношений.

Abstract. Thus, analyzing the current discourse of scientific research on the image of the state as a whole, our study proves that the construction of a positive image of the state is an integral foundation for its successful foreign policy and is one of the key advantages and a significant indicator of coherence of domestic institutions. . On the example of the perception of countries where Islam plays a significant role, we considered the origins of fundamentalism, the main ideas and policies of the states representing the Middle East region, and what is the so-called “Muslim world”.

Key words: image, state, Islamic fundamentalism, religion, modern system of international relations.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пупенко, Ганна Ігорівна. Роль низових релігійних громад у формування радикального ісламу: Україна в європейському контексті. MS thesis. Київ, 2018.
2. «Іслам, фундаменталізм та політичний розвиток». II Міжнародний симпозіум з Кореї та Близького Сходу в світі, що змінюється, Інститут Близького Сходу, HUFS, Сеул. 1996 рік.

3. House, Freedom. «Freedom on the Net 2015». Obtenido de [https://freedomhouse.org/sites/default/files/FOTN 202015 \(2015\).](https://freedomhouse.org/sites/default/files/FOTN 202015 (2015).)
4. Балацька О. «Політичне насилля як фактор світової політики: сучасні тенденції». Редакційна колегія: 26.
5. Олів'єр Р. Провал політичного ісламу. Harvard University Press, 1994.
6. Гранчак Т. ІДІЛ як цивілізаційний виклик (за матеріалами круглого столу «Ісламська держава: генеза і нові тренди»).
7. Курцман Ч. Мусульмансько-американський тероризм у десятиліття з 11 вересня. Дарем, штат Північна Кароліна: *Triangle Center on Terrorism and Homeland Security*, 2012.
8. Бехруз Х. Релігійні та світські норми в правових системах ісламських держав. *Порівняльне правознавство*. 3–4 (2012): 120–129.
9. Коппель О., and К. Пасінчук. Європа і Близький Схід: Сфера міжцивілізаційних відносин. *Вісник КНУ Міжнародні відносини*. 2006. 33–34.
10. Зінко С. Мусульманські країни Близького Сходу у сучасних міжнародних інформаційних відносинах. Diss. Зінко Соломія Юріївна.
11. Скороход Л. І. США і проблема демократизації Близького Сходу. *Науковий вісник Дипломатичної академії України* 10 (2) (2004): 42–56.
12. Дівак В. В. Країни «Великого Близького Сходу» та Північної Африки в контексті глобального переформатування регіону. *Держава і право*. 2012.

УДК 327.(44)

ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ФРАНЦІЇ ЗА ЧАСІВ Е. МАКРОНА

І. А. Скічко, Ю. Т. Теміров

Анотація. У статті розглядається зовнішня політика Франції при президентстві Е. Макрона. Відзначається прагнення нового президента надати зовнішній політиці більш динамічний стиль і одночасно внести в неї, в порівнянні з попередниками, більше елементів реалізму і прагматизму. Разом з тим констатується, що базові основи курсу Франції на міжнародній арені практично не змінилися. В результаті збереглося фундаментальне протиріччя, яке все більш виявлялося при попередниках Е. Макрона, - між спробами проводити самостійну «державну» лінію і установкою на поглиблення європейської інтеграції та співпраці в рамках НАТО. Окремо досліджується зовнішня політика Макрона в африканському та азійському напрямках, а також зовнішній курс щодо Росії та Білорусі.

Ключові слова: Е. Макрон, НАТО, Європейський Союз, «державна» лінія, зовнішня політика.

Вступ. З моменту обрання Е. Макрона президентом Французької Республіки в травні 2017 р. пройшло більше трьох років – строк достатній, щоб зробити висновки про його курс на міжнародній арені. Враховуючи неоднозначну оцінку зовнішньої політики Е. Макрона з боку державних діячів, політологів та суспільства в цілому, наразі актуальним є підбиття проміжних підсумків діяльності президента Французької Республіки у сфері зовнішніх відносин, оцінка впливу особистісних поглядів і підходів Макрона на формування зовнішньої політики Франції, а також ступінь дотримання передвиборних обіцянок фактичній діяльності, що і становить мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. Досвід Е. Макрона в області зовнішньої політики і дипломатії до приходу до влади в Єлісейський палац був невеликим. У 2012–2014 рр. під час роботи на посаді заступника голови керівника президентської адміністрації Ф. Олланда він займався питаннями, пов'язаними з функціонуванням зони євро. У 2014–2016 рр., коли Е. Макрон був міністром економіки, промисловості і цифрових технологій, йому довелося займатися двосторонніми та багатосторонніми зв'язками Франції, зокрема, в рамках ЄС, «Великої сімки» (G7) і «Великої двадцятки» (G20) [1]. В ході передвиборної кампанії Е. Макрон зробив основний акцент на вирішенні економічних проблем країни, а зовнішньополітичні пріоритети були сформульовані ним лише в загальних рисах, основним гаслом яких було «зробити Францію знову великою» [2].

29 серпня 2017 року на традиційній щорічній зустрічі глави держави з французькими послами Е. Макрон вперше виступив з розгорнутим баченням зовнішньої політики країни. Він вказав, зокрема, що Франція не повинна відмовлятися від

«державних» амбіцій в мінливому світовому порядку. Як ядерна держава і постійний член Ради безпеки ООН, вона зобов'язана підтримувати зв'язки з іншими лідерами світової політики і «грати роль протизваги, в разі появи дисбалансів між ними» [3]. Крім Росії і США, президент кілька разів згадав у цьому контексті Китай і Індію як потенційно великі держави, до яких потрібно прислухатися. До пріоритетних напрямів французької політики він традиційно відніс Африку, яку назвав «континентом майбутнього» з огляду на її зростаючу питому вагу в населенні світу і глобальній економіці. Торкнувшись Сирії, Е. Макрон вказав на необхідність діалогу з Росією, Іраном і Туреччиною для врегулювання конфлікту [3].

На цій же зустрічі Е. Макрон повторив свою тезу про те, що головним зовнішнім пріоритетом для Франції все ж є Європейський союз (далі – ЄС). Франція повинна сприяти поглибленню інтеграції та реформ в ЄС, з тим, щоб об'єднання, з одного боку, краще усвідомлювало і реагувало на запити населення держав-членів, з іншого – змогло відповідати на нові виклики, зокрема, технологічну революцію, пов'язану з впровадженням цифрових технологій і розробками в області штучного інтелекту. ЄС повинен також стати «фактором умиротворення» в контексті зростаючого суперництва світових держав, що вимагає від нього більшої згуртованості і нових можливостей в сфері зовнішньої політики і безпеки. Особливе значення в цьому зв'язку набуває активізація франко-німецького тандему, покликаною грати роль справжнього «мотора» інтеграційних процесів в ЄС [3].

Більш конкретно з цього приводу Е. Макрон висловився в своєму виступі в Сорбонському університеті 26 вересня 2017 р. яке, крім іншого, повинно було продемонструвати його динамічний і рішучий особистий стиль. По суті, він виклав в ньому велику і амбітну програму перетворень в ЄС, що відкриває перспективу трансформації ЄС в асиметричну федеральну державу. Відзначивши виклик цифрової революції, в якій панують США і «підтягується» до них Китай, а також геополітичний і геоекономічний виклики з боку обох гігантів, несприятливі зміни клімату, міграційну кризу і міжнародний тероризм, збройні конфлікти в ряді регіонів, він підкреслив, що ці проблеми не можуть бути вирішені державами-членами ЄС поодиночі. У них немає іншого виходу, крім як перетворювати об'єднання в реальний «поліус сили» в економічному, політичному і військовому сенсі [3].

Конкретизуючи і розвиваючи цю ідею, Е. Макрон підтвердив пропозиції, які він висував під час президентської виборчої кампанії, а саме: утворення загального бюджету країн-учасниць зони євро і встановлення поста міністра фінансів для цього, що, з точки зору багатьох експертів, означало б створення «економічного уряду» цієї частини ЄС [3]. Варто особливо згадати пропозиції Е. Макрона про створення автономної європейсько оборони, яка, як він вважає, стає життєвою необхідністю в багатополярному світі, особливо перед лицем терористичного виклику і «самоусунення» США. Ще в липні 2017 року Франція виступила з ініціативою утворення спеціального фонду для такої оборони, яка була підтримана Європейською комісією. В даному виступі Е. Макрон доповнив її пропозиціями про формування до 2021 р. Загальних сил втручання, а також стратегії для них. З метою зближення діяльності розвідок президент висунув ідею заснування Європейської розвідувальної академії [3; 4].

Чільну роль до просування до перерахованих цілей, як підкреслив Е. Макрон, повинна грати франко-німецька вісь. Однією з важливих подій в європейській політиці Е. Макрона стало оновлення Єлисейського договору з Німеччиною. Підписаний 22 січня 2019 року в символічному місці – столиці імперії Карла Великого, який об'єднав європейські землі більше 1000 років тому, Ахенський договір позначив нові контури франконімецького тандему і загальних зусиль по військовому зближенню країн-членів

ЄС. Військова співпраця Парижа і Берліна виходить на новий якісний рівень, оскільки передбачає спільне використання військових і цивільних об'єктів, заходи щодо зміцнення безпеки і оборони двох країн. Франція і Німеччина за допомогою нових домовленостей не тільки оновлюють двосторонні відносини, а й зміцнюють своє лідерство в ЄС. Перша глава договору називається «європейські справи» [10, с. 45]. Незважаючи на те, що в цілому Німеччина підтримує ініціативи Е. Макрона, все ж німецька політична еліта досить стримана в чутливих питаннях безпеки і оборони [10, с. 46].

Ідея інтеграції в межах зони євро викликала настороженість або відверту ворожість країн, що не входять в неї, зокрема Польщі та Угорщини. Досить критично відреагувала на ініціативу глави Франції і Європейська комісія в особі її голови Ж.-К. Юнкера, який закликав «об'єднувати Європу, а не розділяти її» [4]. Слід також враховувати зростання євроскептицизму в багатьох державах – членах ЄС, що вилився в тому числі в збільшенні впливу правопопулістських сил. Не випадково Е. Макрон в своєму виступі в Європейському парламенті 17 квітня 2018 р., кажучи про цю ситуацію, вжив термін «громадянська війна» [4].

Окремо варто відзначити зовнішню політику Е. Макрона щодо азійських країн. У січні 2018 року він здійснив державний візит до Китаю, в ході якого сторони продемонстрували єдність думок з таких важливих політичних питань, як боротьба з міжнародним тероризмом і необхідність домагатися виконання Паризьких угод з клімату (2015), від реалізації яких відмовляється адміністрація Д. Трампа. Крім того, був підписаний ряд важливих економічних контрактів, зокрема на поставку в Китай літаків «Airbus 320» на суму в 18 млрд євро і будівництво в КНР центру по трансформації відпрацьованого ядерного палива вартістю в 10 млрд євро. Е. Макрон також проявив великий інтерес до проєктів Китаю в рамках «Один пояс – один шлях», хоча до деяких з них, як показали подальші події, поставився насторожено. Як відзначали французькі ЗМІ, через зазначені контракти Е. Макрон практично не торкався питання про права людини в країні, на чому наполягали французькі та міжнародні правозахисні організації [4].

Уже в березні 2018 року відбувся візит Е. Макрона в Індію, який підтвердив його претензію на роль Франції в якості протидії між двома провідними азіатськими державами. За підсумками переговорів з офіційним Нью-Делі були підписані важливі економічні контракти, а також протоколи про наміри. Зокрема, мова в них йшла про будівництво в Індії французькою компанією «Orano» («Орано») великої атомної електростанції, постачання індійським силами французьких багатоцільових винищувачів типу «Rafale» («Рафаль»), а також двигунів для індійської авіакомпанії

«Spice Jet» («Спайс джет»). Також були укладені угоди про взаємне використання військових баз в Індійському океані, з боку Франції для Індії така можливість надавалася щодо об'єктів на острові Реюньон, в Джібуті (а також імовірно в ОАЕ). Очевидна антикитайська спрямованість цих домовленостей не викликала сумнівів. Коментуючи їх, Е. Макрон навіть сказав, що «нові варіанти китайського Шовкового шляху загрожують балансу сил в Індійському океані» [4]. В першу чергу, президентом Франції малися на увазі китайські інфраструктурні проєкти в Пакистані. Крім іншого, офіційний Париж тим самим відреагував і на відкриття Китаєм в серпні 2017 р. своєї першої закордонної військової бази в Джібуті.

Окремим напрямком зовнішньої політики Макрона стали Африка та Близький Схід. Франція завжди відстоювала свої позиції в Африці, а її власна база в Джібуті забезпечувала контроль над ситуацією в Аденській затоці. Президент спробував також активізувати політику Франції на стратегічно важливому близькосхідному напрямку. Намагаючись не послаблювати співпрацю з Саудівською Аравією і Катаром (зокрема, у військово-технічній галузі), яке інтенсивно розвивали його попередники, він оголосив пріоритетом Франції стабілізацію ситуації в Лівії. Як відомо, саме військова інтервенція Франції разом з Великобританією при опосередкованій підтримці США і низки союзників по НАТО в 2011 р. стала головною причиною виникнення вогнища нестабільності в цій африканській країні, що спровокувало

переміщення потоку біженців в Європу. Французька дипломатія почала приділяти підвищену увагу Лівії як на багатосторонньому рівні (ООН, Ліга арабських держав, група країн Сахеля), так і на двосторонньому. У липні 2017 році у Франції була навіть організована зустріч лідерів двох найбільших протиборчих лівійських угруповань – прем'єр-міністра Ф. Сарраджа і маршала Х. Хафтара. Вони прийняли спільну декларацію про встановлення перемир'я і проведення парламентських і президентських виборів навесні 2018 р. Однак практичних наслідків ці переговори не мали [10, с. 45].

Як уже зазначалося, серед пріоритетних напрямків зовнішньої політики Франції Е. Макрон назвав африканський. Для Франції її політична, економічна і військова присутність в Африці, насамперед в її колишніх колоніях в західній частині континенту, ще з другої половини XIX ст. була найважливішою складовою її зовнішньої політики. Людські, а також природні ресурси цих територій – зокрема, нафта, уран, залізна руда, боксити, сільськогосподарська продукція – мали з точки зору офіційного Парижа стратегічне значення. Після деколонізації всі французькі президенти приділяли нововиниклим африканським державам підвищену увагу. Е. Макрон обіцяв збільшити економічну допомогу Франції африканським державам на цілі розвитку з нинішніх 0,37 % ВВП до 0,55 % (в абсолютному вираженні – з 9 млрд до 15 млрд євро). Зокрема, значно більші кошти повинні бути спрямовані в сферу освіти. Ця допомога, з одного боку, покликана зменшити міграційний потік з даних держав до Франції, з іншого боку, сприяти збереженню в них позицій французької мови та культури як важливих чинників «м'якої сили». Згідно з прогнозами, до 2050 року населення Африці складе близько 25 % людства, при цьому 700 млн чоловік проживатимуть в країнах, де поки великою є чисельність носіїв французької мови [10, с. 46].

Таким чином, Е. Макрон прагне оновити на основі більшого реалізму і прагматизму зовнішньополітичний курс Франції, зберігаючи при цьому більшість його базових основ. Поєднувати протилежні за змістом установки Е. Макрон намагається і щодо Росії. З одного боку, він відразу після обрання зустрівся з В. Путіним, що, з урахуванням ставлення до нього неоліберальних еліт і ЗМІ Франції, було досить сміливим кроком. Е. Макрон зберіг лінію на взаємодію з Росією в рамках «Нормандської четвірки». У жовтні 2017 року у виступі в Європейському суді з прав людини і на зустрічі з генеральним секретарем Ради Європи він закликав Росію «залишатися в нашому спільному домі від Лісабона до Владивостока», підкресливши, що «ми зобов'язані говорити про демократію і права людини, але повинні уникати повчань» [10, с. 45].

Про необхідність «повернення Росії в Європу» і в зв'язку з цим про корисність її членства в Раді Європи він говорив також на Міжнародному економічному форумі в Санкт-Петербурзі 24–25 травня 2018 р. [10, с. 46]. Е. Макрон намагається розвивати конструктивний діалог з Росією щодо ядерної проблеми Ірану і по врегулюванню в Сирії, що яскраво проявилось на названому форумі. Важливо, що в ході його проведення було підписано близько 50 угод про співпрацю в економічній галузі між французькими та російськими партнерами. В цілому, як підкреслюють ЗМІ Франції, Е. Макрон, перед обличчям унілатералізму США хотів би сприяти відродженню в Європі подібності «концерту націй» за участю ЄС, Росії та інших країн, що не входять в об'єднання [11, с. 4].

З іншого боку, Франція приєдналася до Великобританії і країнам ЄС і НАТО у «справі Скрипалів» до отримання висновків експертів Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ). Як відомо, в квітні 2018 року Франція вислала чотирьох російських дипломатів і піддалася аналогічному заходу з боку Росії. Офіційний Париж, як уже зазначалося, виступив разом з США і Великобританією з озброєною акцією 14 квітня 2018 року проти влади Сирії у зв'язку з історією із застосуванням хімічної зброї в Східній Гуті. Удари також були нанесені до відповідного розслідування ОЗХЗ, незважаючи на ризик прямого військового зіткнення там з російськими силами. При цьому Е. Макрон заявляв, що Франція буде всіляко уникати такого зіткнення [10, с. 46]. У зв'язку з цим варто ще раз повернутися до інтерв'ю, яке Е. Макрон дав американському телеканалу «Fox News» в квітні 2018 р. В ньому президент стверджував, що його метою є «повернення

Франції її величі», тобто як би вказував на спадкоємність своєї політики з курсом генерала Ш. де Голля. У той же час він повторив тезу, популярну в західних елітах, особливо в Сполучених Штатах Америки і Великобританії, що В. Путін «скрізь втручається – в Європі, в США – з метою послабити нашу демократію» [7, с. 3].

Серед останніх заяв Макрона по відношенню до Росії слід відмітити заяви, зроблені ним 15 лютого 2020 року на 56-й Мюнхенській конференції з безпеки. На думку Е. Макрона, Росія продовжить спроби «дестабілізації» Заходу через втручання у вибори, маніпуляції в соціальних мережах і кібератаки. На його думку, Москва буде діяти «або через приватних осіб, або безпосередньо через свої організації, або через своїх ставлеників». Французький лідер очікує від РФ «надзвичайно агресивних» дій на цьому напрямку в «найближчі місяці і роки» [12].

Окрему увагу також слід звернути на позицію Макрона по відношенню до президентських виборів, які мали місце в Білорусі в серпні 2020 року. Так, в середині вересня 2020 року у Литві пройшла зустріч экс-кандидата на пост глави білоруської держави Світлани Тіхановської і Макрона. Тіхановська за підсумками зустрічі з Макроном заявила, що президент Франції «пообіцяв нам зробити все, щоб допомогти в переговорах (за рішенням) політичної кризи в нашій країні». Вона також запропонувала провести міжнародні переговори на платформі ОБСЄ з організації нових президентських виборів в Білорусі, що також підтримав і Макрон [13; 14].

Висновки. Аналіз перших трьох років правління Е. Макрона демонструє, що президенту Франції не вдалося усунути корінного протиріччя французької зовнішньої політики. Він намагається одночасно активізувати європейську інтеграцію, посилюючи «зв'язок» з Німеччиною, зберігати взаємодію з НАТО, США і Великобританією, але при цьому проводити «державну» політику там, де це можливо.

Будучи прихильником мультилатералізму, Е. Макрон всіляко прагне підвищити роль Франції в різних регіонах світу за рахунок активізації відносин з окремими країнами (Росія, Індія, Австралія), посередництва в конфліктних ситуаціях (Близький Схід), більш активного використання багатосторонніх форматів (Африка), що об'єктивно наближає сучасний світ до багатополлярності.

Е. Макрон проявляє готовність до активного діалогу з США, Китаєм і Росією. Ідеологічний, ціннісний аспект в даному випадку зміщується на задній план, тоді як на перший виходять прагматизм і «реальна політика». Тим самим Е. Макрон не тільки вписує себе в коло ключових лідерів сучасного світу, а й демонструє гнучкість і відмову від деякого догматизму, властивого його попереднику. Євро-атлантична риторика не заважає президенту Франції мати діловий підхід до вирішення ряду політичних проблем, роблячи акцент на практичні проекти (Китай, Африка, Росія). Незважаючи на своє прагнення домовлятися з важкими партнерами, Е. Макрон здатний, коли йому вигідно, демонструвати силу для підтвердження своїх амбіцій. Про це свідчить його ідея Європейської інтервенціональної ініціативи, готовність продовжити військову операцію в Малі і участь Франції в американській військовій акції проти САР.

Франція при Макроні стає претендентом на військово-політичне та ідейне лідерство в Євросоюзі. Французький лідер не ставить своїм завданням відмову від НАТО і союзницьких відносин з США. Тут справа, скоріше, в спробі зміцнити регіональний вплив, впливати на глобальні процеси і балансувати за рахунок взаємодії з європейськими гравцями.

Анотація. В статье рассматривается внешняя политика Франции при президентстве Э. Макрона. Отмечается стремление нового президента предоставить внешней политике более динамичный стиль и одновременно внести в нее, по сравнению с предшественниками, больше элементов реализма и прагматизма. Вместе с тем констатируется, что базовые основы курса Франции на международной арене практически не изменились. В результате сохранилось фундаментальное противоречие, которое все более обнаруживалось при предшественниках Э. Макрона – между попытками проводить самостоятельную «государственную» линию и установкой на углубление европейской интеграции и сотрудничества в рамках НАТО. Отдельно исследуется внешняя политика Макрона в африканском и азиатском направлениях, а также внешний курс в отношении России и Беларуси.

Ключевые слова: Е. Макрон, НАТО, Европейский Союз, «государственная» линия, внешняя политика.

Abstract. The article examines the foreign policy of France during the presidency of E. Macron. There is a desire of the new president to give foreign policy a more dynamic style and at the same time to make it, compared to his predecessors, more elements of realism and pragmatism. At the same time, it is stated that the basic foundations of France's course in the international arena have not changed. As a result, there is a fundamental contradiction, which was increasingly evident in Macron's predecessors – between attempts to pursue an independent “state” line and the focus on deepening European integration and cooperation within NATO. Macron's foreign policy in Africa and Asia, as well as his foreign policy towards Russia and Belarus, are studied separately.

Key words: E. Macron, NATO, European Union, “state” line, foreign policy.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Emmanuel Macron. L'Europe n'est pas un supermarché. L'Europe est un destin commun. *El Temps*. 2017. 21.06. URL: <https://www.letemps.ch/monde/emmanuel-macron-leurope-nest-un-supermarcheleurope-un-destin-commun> (дата звернення – 11.10.2020).
2. Emmanuel Macron sur Fox News: «I'll make France great again!» *Le Figaro*. 2018. 22.04. URL: <http://www.lefigaro.fr/inter-national/2018/04/22/01003-20180422ARTFIG00230-emmanuel-macron-sur-foxnews-i-ll-make-france-great-again.php> (дата звернення – 11.10.2020).
3. Discours du Président de la République à l'ouverture de la conférence des Ambassadeurs. *Elysee* [site]. 2017. 29.08. URL: <http://www.elysee.fr/declarations/article/discours-du-president-de-la-republique-al-ouverture-de-la-conference-des-ambassadeurs/> (дата звернення – 11.10.2020).
4. Transcription du discours de clôture du Président de la République, Emmanuel Macron, à la conférence contre le financement du Terrorisme «No Money For Terror». *Elysee* [site]. 2018. 27.04. URL: <http://www.elysee.fr/declarations/article/transcription-du-discours-de-clotue-du-president-de-la-republique-emmanuel-macron-a-la-conference-contre-le-financement-du-terrorisme-no-money-for-terror> (дата звернення – 11.10.2020).
5. Macron E. Révolution. Paris: XO Editions, 2018. 268 p.
6. Macron et Poutine se testent à Versailles. *Le Monde*. 2017. 30.05. P. 3.
7. Malingre V. Le pari russe d'Emmanuel Macron. *Le Monde*. 2018. 25.05. P. 3.
8. Mevel J-J. Macron appelle Merkel à se mobiliser pour l'Europe. *Le Figaro*. 2019. 17.05. P. 3.
9. Pfflimlin E. Sommet de Versailles; pour une UE à plusieurs vitesses. *Le Monde*. 2018. 07.03. P. 3.
10. Чернега В. Н. Геополитический выбор Франции. *Международная жизнь* / МИД России. 2019. № 5. С. 44–66.
11. Kauffmann S. En Russie, Emmanuel Macron va tenter de faire émerger le «concert des nations» manquant. *Le Monde*. 2018. 23.05. P. 3.
12. Макрон уверен, что Россия продолжит дестабилизировать Запад. URL: <https://bin.ua/news/foreign/world/246438-makron-uveren-cto-rossiya-prodolzhit.html> (дата звернення – 11.10.2020).
13. Макрон застеріг Путіна від «intervention» у Білорусь. URL: https://espresso.tv/news/2020/08/29/makron_zasterig_putina_vid_quotinterventionquot_u_bilorus (дата звернення – 11.10.2020).
14. Криза у Білорусі може спричинити новий розлом Європи – Макрон. URL: <https://www.5.ua/polityka/kryza-u-bilorusi-mozhe-sprychynyty-novy-rozlom-yevropy-makron-224768.html> (дата звернення – 11.10.2020).

УДК 327:32.019

ПОЛІТИКА ПЛЕЙСБРЕНДИНГУ ДЕРЖАВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ: ПРИКЛАД ЯПОНІЇ

К. В. Слободянюк, М. І. Прихненко

Анотація. У даній статті розглядається чинна роль політики плейсбрендингу країни як інструменту реалізації національних інтересів на прикладі Японії. Авторка приділяє увагу ключовим складовим елементам іміджу Японії в світі, розкриває особливості розбудови іміджу країни.

Ключові слова: плейсбрендинг, імідж Японії, національний бренд, політика «м'якої сили», культурна дипломатія.

Імідж Японії, як і імідж інших країн світу, не є константою. Він має властивість змінюватися в залежності від внутрішніх і зовнішніх чинників, а також загального контексту в якому функціонує країна. В своїх трансформаціях країна пройшла шлях від військового агресора періоду війн до країни, яка активно застосовує soft-power в процесі реалізації власних інтересів на міжнародній арені [1]. Процеси глобалізації та

регіоналізації, які можна спостерігати сьогодні, змушують адаптуватися Японію до нових умов існування. А тому, метою чинного дослідження є аналіз особливостей формування іміджу Японії на міжнародній арені на сучасному етапі.

Зараз образ Японії зазнає значних змін головним чином в залежності від зміни міжнародної ситуації. Проблеми Японії сприймалися багато в чому через призму взаємин Росії з Заходом. Японська культура і самі японці наділялися привабливими рисами, що як би підкреслювало моральну ущербність європейців. Однак у міру того, як активність і вплив Японії на Далекому сході і в світі росли, ставлення до неї ставало все більш складним і неоднозначним [8].

Формування іміджу будь-якої держави відбувається паралельно на двох рівнях: офіційному і особистісному. Особистісний імідж – справа самоосвіти, спонтанного інтересу до країни, приватного дружнього спілкування з її громадянами. Офіційний рівень формування образу держави пов'язаний з політикою, а тому деякі його механізми приховані від сторонніх очей. Використовуючи засоби масової інформації, книговидавництва, приватні контакти, влада може в значній мірі контролювати процес створення іміджу своєї країни в очах іноземців і нерідко робить це. Цей шлях практично ніколи не застосовувався Японією для моделювання свого іміджу за кордоном.

Загальні принципи м'якого моделювання образу зводяться до використання природної тяги людей до пізнання чужої країни [7]. Особливо велика ефективність такого прийому при його використанні по відношенню до представників творчої інтелігенції, широкого прошарку вчених.

Японія позиціонує себе як країна з давніми традиціями, незвичайною історією, відмінним від європейського менталітетом і чітким переконанням в тому, що одиниці з європейців можуть зрозуміти дух цієї країни. Японія, яку показують в кінофільмах і «привозять» на фестивалі – це стара, традиційна Японія, сприймається більше як бренд держави і суспільства, ніж як його сутність (самураї, гейші, сакура, sake, сусі). Японія ж сучасна асоціюється тільки з «японським дивом» і автомобілями. Сьогодні Японія стикається з новими викликами, як, наприклад, складність мобілізації фінансових ресурсів. Спонсори чекають від будь-яких культурних програм негайних вигод. Зараз Японія робить ставку на культуру. Культура будь-якої держави самобутня і унікальна за своєю суттю. Японія активно просуває свою культуру за допомогою аніме, манга, популярність набирають твори Харукі Муракамі, японська кухня. МЗС Японії фінансує випуск безкоштовних багатотиражних багато ілюстрованих журналів, які в популярній формі знайомлять громадян відповідних країн з різними сторонами життя Японії [6].

Як автори широко залучаються фахівці-японоведи, а також відомі громадські, політичні діячі, представники культури, ділових кіл країн-реципієнтів. З початку 1990 рр. в Росії поширюється щомісячний журнал «Японія сьогодні» (електронна версія jarantoday.ru). Практично в кожному номері публікуються матеріали про різних регіонах країни, про становище в економіці цих регіонів, про найбільш типові товари, які виробляють місцеві підприємства. В Японії розроблена і діє «Програма розвитку міжнародних зв'язків шляхом запрошення молоді зарубіжних країн» (The Japan Exchange and Teaching, діє з 1987 р). За цією Програмою до Японії запрошуються іноземні фахівці для викладання іноземних мов в школах і вищих навчальних закладах країни [6]. Також японські університети залучають іноземних студентів, надаючи їм стипендії, але можливості фінансової підтримки обмежені. Бар'єром є необхідність освоєння японської мови. Щоб усунути цей бар'єр, значна частина молодих людей втягується в програми обміну через курси з вивчення японської мови, після здачі відповідних іспитів або відвідування спеціальних конкурсів на знання мови, організатором яких виступає МЗС Японії. Стабільність політики «м'якої сили» в країнах присутності забезпечують японські культурні або мовні центри, наприклад, представництво ЛСА в Казахстані.

Паралельно з роботою спеціально створених інститутів вивчення мови і культурних центрів, Японія здійснює підтримку національних і місцевих некомерційних організацій і

установ у сфері культури. Особливе значення має забезпечення впливу на діяльність освітніх інститутів країни, присутність через створення освітніх програм, навчання педагогів, взаємодія з міністерством освіти країни перебування та ін. Багато студентів їздять на літнє стажування в різні японські школи (Токіо, Тіба, Окінава). Організуються конкурси творів і перемогли студенти отримують можливість на запрошення японської сторони вчитися безкоштовно в Японії протягом кількох місяців.

Важливу роль в просуванні культури і науки Японії грають інтелектуальні молодіжні обміни. З його допомогою тисячі молодих людей, які представляють різні професії – від військовослужбовців до журналістів, відвідали зі спеціальними ознайомчими програмами Японію, а деякі отримали можливість річного перебування в цій країні для більш глибокого її вивчення. Японія також проводить заходи щодо залучення іноземних фахівців з Китаю, Кореї, США в галузі засобів масової інформації (журналістів, аналітиків, телеведучих) для стажувань в Японії. Особливу увагу японський уряд приділяє освітнім програмам, спрямованим як на молодь, так і на фахівців. Діють англійські програми для студентів, стажистів-дослідників, стажування для викладачів, програма «молоді лідери», призначена для державних службовців, працівників у сфері охорони здоров'я, промислових кіл, юриспруденції тощо, що подають надії на формування когорти майбутніх лідерів азіатських країн, програми магістратури в японських ВНЗ. Одночасно розвиваються міжуніверситетські зв'язки. Наприклад, японські університети Хосей, Васеда, Цукуба і інші реалізують програми студентських обмінів з провідними навчальними закладами регіону. В університеті Цукуба з вересня 2006 р. діє Міжнародний Центр Середньої Азії, де займаються спільними дослідженнями і розробками в галузі викладання.

Міністерство закордонних справ Японії через інформаційні відділи своїх посольств, де збирається значна частина цікавить міністерство соціологічної інформації і через які йде офіційне знайомство з цією країною, а також через спеціальні японські центри продовжує популяризувати японську мову в усьому світі [6]. За останніми даними, отриманим в ході досліджень, організованих за сприяння Японського фонду, про вивчення і поширення японської мови в світі, 3,65 млн осіб вивчало японську мову в 133 країнах і регіонах світу (в це число не увійшли ті, хто вивчав японську мову самостійно) [4]. Японія досить давно і інтенсивно залучає інтелектуальну еліту своєї країни для культурно-місіонерської діяльності за її межами, організовуючи виставки, симпозіуми та лекції. Японська наука, яка зайняла в багатьох областях людських знань передові позиції в світі, активно шукає можливості співпраці з ученими інших країн для розширення наукових контактів і оптимізації наукового процесу в самій Японії. Кращі математики, фізики, хіміки, біологи, іхтіологи та інші вчені з різних країн світу, в тому числі з Казахстану, активно залучаються до процесу інтеграції як в Японії, так і за її межами через організацію різних конференцій, симпозіумів, семінарів, стажувань і т. д. Більшість з них, так само як їх колеги з інших наукових центрів, залучаються до вивчення японської мови та до знайомства з культурою цієї країни.

Японський уряд справедливо вважає, що вивчення самої Японії за кордоном здатне згуртувати частина іноземних представників інтелектуальної еліти навколо різних тем японознавства, що також позитивно позначиться на загальному уявленні про Японію за її межами. Основна увага при цьому приділяється азіатському, перш за все китайському, і американському японознавства. Завдання щодо поліпшення іміджу Японії за кордоном реалізуються Радою для сприяння культурній дипломатії. Вона створена в структурі Японського фонду в 2004 році. Рада в якості пріоритетного напрямку визначила глобалізацію японської культури [4]. Для роботи з масовою міжнародною аудиторією необхідно було знайти адекватні і зрозумілі їй форми. Саме тому в запропонованій Радою концепції акцент робиться на трансляцію японської масової культури як стартової позиції для розуміння країни в цілому. Культурний вплив Японії найбільш помітний в країнах східної та південно-східної Азії, через те, що в першу чергу, країни-сусіди мають соціально-культурну схожість.

Проте з кожним роком кількість країн, охоплених стратегією формування позитивного іміджу Японії збільшується, не зважаючи на віддаленість країн та культурні відмінності.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль политики плейсбрендинга страны как инструмента реализации национальных интересов на примере Японии. Авторка уделяет внимание ключевым составляющим элементам имиджа Японии в мире, раскрывает особенности формирования имиджа страны.

Ключевые слова: плейсбрендинг, имидж Японии, национальный бренд, политика «мягкой силы», культурная дипломатия.

Abstract. This article examines the current role of the country's place branding policy as a tool for realizing national interests on the example of Japan. The author pays attention to the key components of Japan's image in the world, reveals the peculiarities of building the country's image.

Key words: placebranding, image of Japan, national brand, soft power policy, cultural diplomacy.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Anholt S. Competitive identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions. New York: Palgrave Macmillan, 2007. 134 p.
2. Blichfeldt B. C. Unmanageable place brands? *Place Branding*. 2003. Vol. 1. PP. 388–401.
3. Dinnie K. Nation Branding: Concepts, Issues, Practice. Oxford: Butterworth Heinemann, 2008. URL: http://www.culturaldiplomacy.org/academy/pdf/research/books/nation_branding/Nation_Branding_-_Concepts_Issues_Practice_-_Keith_Dinnie.pdf.
4. Hildreth J. Place Branding: a View at Arm's Length. *Place Branding and Public Diplomacy*. 2010. № 6. P. 27-35.
5. Olins W. Branding the Nation – the Historical Context. *Journal of Brand Management*. 2005. Vol. 9. P. 241–248.
6. Van Ham P. Place Branding: The State of the Art. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2008. Vol. 616. P. 126–149.
7. Важенина И. С. Имидж и репутация территории как основа продвижения в конкурентной среде. *Маркетинг в России и за рубежом*. 2006. №1. С. 68–77.
8. Распространение в мире Японизма – «Япония» становится брендом, 2011. URL: <http://www.eri-21.or.jp/russia/opinion/world/20110818.shtml>.

УДК 327.5

КЛАСИЧНИЙ РЕАЛІЗМ ТА НЕОРЕАЛІЗМ В ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Д. О. Столяренко, Ю. Т. Теміров

Анотация. У данному дослідженні наводяться порівняння та протиставлення неореалізму із класичним реалізмом, опис його основних положень та нововведень у реалістичну традицію.

Ключові слова: неореалізм, структурний реалізм, класичний реалізм, система, анархія.

Структурний реалізм, або «неореалізм» набув надзвичайного впливу на сучасне вивчення міжнародних відносин, частково завдяки його спробам бути більш науковими, ніж його попередники. Мета дослідження полягає в тому, щоб кинути виклик загальноприйнятим узагальненням в галузі міжнародних відносин та представити більш витончене та тонке розуміння цієї теоретичної концепції. Методологічною основою роботи є системний та аналітичний підходи для дослідження міжнародних відносин як динамічного явища.

Як світогляд реалістична традиція являє собою позитивістський раціоналістичний об'єктивістський песимізм. Реалізм стосується світу, яким він є насправді, а не того, яким він повинен бути. Іншими словами, це емпірична, а не нормативна парадигма [1, с. 4]. Як метод – державно-центристський підхід до аналізу і вивчення історії міжнародних

відносин, орієнтований в першу чергу на тему конфліктів і безпеки. Особлива увага приділяється великим державам, оскільки вони мають найбільший вплив на міжнародній арені [2, с. 17–18]. Реалізм також є песимістичним і підкреслює періодичні моделі силової політики, що проявляються повторюваними конфліктами, суперництвом та війнами [3, с. 60]. Як науково-дослідна програма реалізм містить в собі такі поняття, як баланс сил та дилема безпеки, що стають основними аналітичними інструментами [4, с. 53]. Як ідеологію реалізм можна визначити як систему політичних, правових, моральних філософських поглядів і ідей, які обґрунтовують центральну роль державця в глобальному масштабі. Реаліст стверджує, що розподіл влади або можливостей значною мірою визначає міжнародні результати.

Це бачення світового устрою базується на певних засадах:

- держави є центральними акторами в міжнародній політиці в більшій мірі, аніж окремі особи або міжнародні організації;
- державна форма організації має коріння в самій суспільній природі людини, вона виникає в результаті розвитку людської природи
- міжнародна політична система характеризується як анархічна, адже не існує наднаціонального союзу, який міг би диктувати правила іншим державам;
- суб'єкти в міжнародній політичній системі є раціональними та максимізують їхні власні інтереси;
- окрім захисту власних інтересів, держави є також самозабезпеченими.

По-перше, припускається що міжнародна політика організована суверенними національними державами і що ці суверенні національні держави не підкорюються вищим силам (наднаціональному уряду). Саме це означає бути суверенним для держави, що вона має абсолютну владу над своєю територією і народом й незалежність на міжнародному рівні. У теорії міжнародних відносин всі держави в міжнародній політиці вважаються суверенними, навіть якщо є дебати щодо ступенів та / або видів суверенітету.

По-друге, головними міжнародними процесами є конфлікти між державами та їх крайня форма – війна. Міжнародні відносини є специфічними через те, що вони мають анархічний характер і являють собою арену гострого протистояння держав. Але міжнародні конфлікти не є єдиним видом міжнародних процесів, оскільки міжнародні відносини розгортаються у тіні війни, тобто держави вдаються до укладення різноманітних військових і військово-політичних союзів з метою спільної боротьби та оборони. Співробітництво у них відіграє другорядну роль.

По-третє, описана вище особливість міжнародних відносин, а саме їх анархічний характер, сприяє виникненню небезпеки чи загрози небезпеки для державних інтересів. Тому в основі міжнародного функціонування держав лежить їх прагнення до збільшення влади та зменшення влади інших. На основі даного принципу забезпечується власна безпека. Але тут виникає невирішена «дилема безпеки»: конфліктність та несумісність забезпечень безпеки, коли одна держава прагне збільшити військову потужність або створити альянс, що спричиняє посилення напруги через відповідну на ці дії реакцію аналогічними заходами інших держав.

І наостанок, на міжнародній арені держави забезпечують собі владу, що асоціюється з поняттям «національний інтерес» або за допомогою військової стратегії, або за допомогою дипломатії. Невід'ємною частиною влади є сила, яка є одним із найважливіших засобів забезпечення національної безпеки, адже загроза фізичного насилля є органічним елементом зовнішньої політики. Результатом прагнення кожної із держав до максимального задоволення своїх національних інтересів є встановлення на світовій арені певної рівноваги влади (балансу сил), яка є єдиним реальним засобом забезпечити і зберегти мир. Таким чином, з точки зору політичного реалізму, стан миру – це стан рівноваги сил між державами. Адже проблему подолання міжнародної анархії, війни та миру неможливо вирішити шляхом кодифікації універсальних моральних норм і

удосконалення міжнародного права та за допомогою механізмів колективної безпеки чи гармонізацією національних інтересів шляхом створення світового співробітництва.

На початку 1970-х років багато теоретиків, відображаючи поточні проблеми, надмірно реагували на традиційні теорії реалізму. Неореалізм став викликом класичному реалізму, що відображає бажання розвинути більш науковий і менш історичний чи психологічний підхід до розуміння поведінки держав. Кеннет Уолц критикував погляди класичних реалістів як редукціоністські.

Основні положення неореалізму дозволяють систематично підходити до вивчення змін у поведінці держави. Розділяють шість основних неореалістичних концепцій: анархічність міжнародних відносин, існування їх певної структури, потенціал держав, розподіл влади, полярність та національні інтереси.

Перші дві концепції «анархія» та «структура» переплітаються. Зазначається, що «структура» міжнародної системи є «анархічною». «Анархія» не означає наявності хаосу та безладу. Це просто стосується відсутності світового уряду [5, с. 88]. Не маючи наднаціонального уряду, що забезпечує безпеку та стабільність у міжнародних відносинах, світова політика формально та ієрархічно не організована. Міжнародна політика структурована за «анархією», на відміну від внутрішньої політики, яка структурована за «ієрархією». Таким чином, міжнародна система визначається з точки зору анархічної міжнародної структури.

«Анархічна структура» має два основних наслідки. По-перше, кожен суб'єкт міжнародної системи відповідальний за власне виживання, що робить міжнародну систему «системою самопомогі». Таким чином, ця система складається з одиниць, що насамперед прагнуть вижити. Національні держави – єдині суб'єкти міжнародних відносин, які мають централізовану законну владу застосовувати силу для забезпечення власної безпеки. Таким чином, суверенні держави є складовими одиницями міжнародної системи та головними суб'єктами світової політики. Тому організаційним принципом міжнародної структури є «анархія», і ця «структура» визначається з точки зору держав. По-друге, держави постійно відчують загрозу потенційного нападу на них. Там, де ніхто не покарає в силу владних повноважень, ніхто не зобов'язаний підкорятися [5, с. 88–93].

Оскільки кожна держава постійно відчуває себе невпевнено, кожна з них повинна бути здатною до самообслуговування. Це призводить до третього поняття «потенціал». Можливості мають важливе значення для держав для забезпечення їх виживання. Мета виживання заохочує відносні вигоди. Неореалістична оцінка «спроможностей» держави визначається п'ятьма основними критеріями; її природні ресурси, демографічні, економічні, військові та технологічні можливості. Оскільки кожна держава досягає різного рівня спроможності (що насамперед служить її метою для виживання), держави в рамках міжнародної системи диференціюються за рівнем своїх можливостей. Таким чином, неореалісти прагнуть скласти реляційну картину можливостей кожної держави в будь-який момент часу. Це називається «відносною здатністю».

Влада визначається в рамках реалістичної парадигми, у наступному твердженні: «Реалісти вважають, що поведінка держави значною мірою визначається матеріальною структурою міжнародної системи». Моргентау стверджує, що: «Влада може містити все, що встановлює і підтримує панування людини над людиною... від фізичного насильства до найтонших психологічних зв'язків, за допомогою яких один розум контролює інший» [1, с. 9]. Для Моргентау найважливішим матеріальним аспектом влади є збройні сили, але ще більш важливим є характер нації, моральний дух та якість управління [1, с. 186]. Уолц пропонує значно тонше визначення потужності чи спроможностей, ніж Моргентау. Його оцінка сили включає такі компоненти: «чисельність населення та території, наділення ресурсами, економічний потенціал, військова сила, політична стабільність та компетентність управлінців» [5, с. 131]. Незважаючи на те, що Уолц очевидно надає матеріальним факторам більшого значення, нематеріальні виміри влади також присутні в його теорії, що проявляється його акцентом на політичній стабільності

та компетентності управлінців. Причиною переважного наголосу Уолца на матеріалізмі є його прихильність до «наукового» реалізму. Отже, Уолц обмежує своє визначення влади переважно матеріальними змінними, оскільки їх набагато простіше визначити кількісно. Також неореалізм розглядає владу як можливий корисний засіб, оскільки держави ризикують, якщо її у них або замало, або занадто багато. Надмірна слабкість може спровокувати атаку. Надмірна сила може спонукати інші держави збільшити свою потужність та об'єднати зусилля проти домінуючої держави. Оскільки влада є, можливо, корисним засобом, розумні державні діячі намагаються мати її у відповідній кількості. Однак у вирішальних ситуаціях головна проблема держав – не влада, а безпека. Цей перегляд є важливим [6, с. 618–620].

Поняття «полярності» можна пояснити у світлі попередніх концепцій. «Полярність» міжнародної системи визначається шляхом вивчення «розподілу потенціалу» між міжнародними акторами у будь-який момент часу. Цей підхід дозволяє чітко типізувати природу міжнародної системи. Як правило, можна розрізнити три типи полярності; однополярність, біполярність та багатополярність. Однополярність переважає, коли окрема держава в системі помітно перевершує порівняно з усіма іншими державами з точки зору демографічних, економічних, військових та технологічних можливостей. Біполярність існує, коли ці можливості в основному розподіляються між двома відомими дійовими особами, подібно до епохи холодної війни, коли США та Радянський Союз представляли два «полюси» влади. Багатополярність виникає, коли більш ніж два суб'єкти володіють майже рівними відносними можливостями. Приклади багатополярних структур можна побачити в періоди, що слідували і тривали протягом Першої та Другої світових воєн.

«Національний інтерес». Бажаючи безпеки, держави прагнуть розширити свої можливості по відношенню до конкуруючих держав. Таким чином, забезпечення територіальної, економічної та військової безпеки є пріоритетними національними інтересами держави. У той же час потенціал, який має держава по відношенню до інших, обмежує або готує держави до реалізації таких інтересів. У свою чергу, масштаби та амбіції інтересів країни визначаються рівнем її спроможності. Тому в рамках неореалістичних концептуальних засад національні інтереси держав найкраще розуміти з урахуванням співвідношенням їх відносних можливостей.

Що стосується пояснення поведінки держав, то класичний реалізм нібито підкреслює людську природу, тоді як неореалізм визначає причинно-наслідкові зв'язки в анархічній міжнародній системі. Тлумачення Моргентау в основному, але не виключно, обмежуються першим образом, який він базує на фіксованому та універсалістському викладі людської природи. Перший принцип політичного реалізму чітко пояснює цей пункт: «політика, як і суспільство загалом, керується об'єктивними законами, коріння яких сягає людської природи» [1, с. 4]. На думку Моргентау, боротьба за владу на міжнародному рівні в основному є результатом «*animus dominandi*», потягу «політичних людей» домінувати над іншими. Однак Моргентау виходить за межі людської природи і переходить на другий рівень аналізу. Він розглядає державу як колективне відображення потягу влади до політичної людини та одиницю, яка здійснює свої імпульси на міжнародній арені. Таким чином, держава є референтним об'єктом теорії Моргентау і агентом, що переслідує владу в міжнародних відносинах. Третій образ також присутній у розповіді Моргентау про боротьбу за владу. Анархія – не глибока причина конкуренції за владу, а життєво важлива сила. Відсутність світового уряду означає, що немає обмежень для основних бажань людини, що відображаються в поведінці держави, домінувати над іншими [7, с. 290–293]. Однак в ієрархічному порядку переслідування влади буде скасовано, оскільки «*animus dominandi*» буде обмежений глобальним левіафаном [1, с. 477]. Отже, вроджене бажання людини домінувати над іншими, що є рушійною силою державної поведінки, може мати місце лише до тих пір, поки міжнародна система залишається анархічною.

Тим не менш, Кеннет Уолц розглядає Моргентау як першого теоретика-реаліста і критикує його підхід з трьох позицій. По-перше, версія Моргентау про людську природу є повністю гіпотетичною, оскільки ми не можемо емпірично перевірити, якою є справжня людська природа. Це, у свою чергу, унеможливорює оцінку обґрунтованості його тези [8, с. 166]. По-друге, есенціалістська концепція Моргентау про людську природу є проблематичною, оскільки константа не може пояснити зміни. Перефразовуючи Уолца: «якщо людська природа була причиною війни в 1914 р., Це однаково була причиною миру в 1910 р.» [8, с. 28]. По-третє, Уолц звинувачує Моргентау в редукціонізмі, оскільки останній намагається пояснити ціле сумою його частин. Редукціонізм не враховує, чому моделі міжнародної політики постійно повторюються, хоча актори та їхній характер постійно змінюються [8, с. 65, 74].

Отже, є чотири ключові відмінності між класичним реалізмом та неореалізмом. По-перше, класичний реаліст знаходить коріння міжнародних конфліктів та війни в недосконалій людській природі, тоді як неореалісти стверджують, що їх глибинні причини знаходяться в анархічній міжнародній системі. По-друге, держава перевершує систему онтологічно в класичному реалізмі, на відміну від неореалізму, що дає більше місця для свободи волі [9, с. 17]. По-третє, класичні реалісти розмежовують сили статусу-кво та ревізійні сили, тоді як неореалізм розглядає держави як унітарних суб'єктів [10, с. 91–92]. По-четверте, неореалісти намагаються побудувати більш суворий і науковий підхід до вивчення міжнародної політики, під сильним впливом біхевіористичної революції 1960-х років, тоді як класичний реалізм обмежує свій аналіз суб'єктивними оцінками міжнародних відносин [11, с. 148].

Структура міжнародної системи є наслідком взаємодій міжнародних акторів, але вона не зводиться до простої суми цих взаємодій, а представляє собою самостійний феномен, здатний нав'язати державі ті чи інші обмеження, або ж запропонувати сприятливі умови та можливості на світовій арені. Так і неореалізм не можна повністю ототожнити із класичним реалізмом, адже він є його переглядом, відносно самостійним теоретичним вченням, що базується на класичному реалізмі, але приносить багато нового та дає відповідь на окремі проблеми, що виникли під час великих дискусій.

Протягом століть структура міжнародного життя залишалася вражаюче або гнітюче однорідною, навіть тоді, коли відбувалися глибокі зміни в складі держав, які, на думку реалістів, враховують національну поведінку та міжнародні результати. Реалісти не можуть пояснити розмежування між передбачуваними причинами та спостережуваними наслідками. Неореалісти можуть.

Неореалізм стверджує, що міжнародну політику можна зрозуміти лише в тому випадку, якщо ефекти структури додаються до пояснень на рівні окремих держав традиційного реалізму. Більш загально, неореалізм відновлює причинно-наслідковий зв'язок між взаємодіючими міжнародними акторами та результатами їх дій. Неореалістична теорія показує, що причини рухаються не в одному напрямку, від взаємодіючих одиниць до результатів, а в двох напрямках. Реалісти не можуть обробляти причинно-наслідкові зв'язки на рівні вищих станів, оскільки їм не вдається уявити структуру як силу, яка формує і спонукає до дії держав. Неореалізм може.

Аннотация. В данном исследовании приводятся сравнения и противопоставления неореализма с классическим реализмом, описание его основных положений и нововведений в реалистическую традицию.

Ключевые слова: неореализм, структурный реализм, классический реализм, система, анархия.

Abstract. This study compares and contrasts neorealism with classical realism, describes its main provisions and innovations in the realistic tradition.

Key words: neorealism, structural realism, classical realism, system, anarchy.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Morgenthau H. Politics Among Nations. New York: Alfred A. Knopf. 1956. P. 752.
2. Mearsheimer J. The Tragedy of Great Power Politics. New York: Norton. 2001. P. 592.

3. Jackson R. and Sorensen G. Introduction to International Relations: Theories and Approaches. New York: Oxford University Press. 2007. P. 337.
4. Buzan B. 'The Timeless Wisdom of Realism?'. In International Theory: Positivism and Beyond, edited by Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski. London: Cambridge University Press. 1997. P. 380.
5. Waltz K. Theory of International Politics. United States: McGraw-Hill. 1979. P. 256.
6. Waltz, Kenneth N. The Origins of War in Neorealist Theory. *Journal of Interdisciplinary History*. Vol.18 1988. P. 615–628.
7. Shimko K. Realism, Neorealism, and American Liberalism. *The Review of Politics*. 54. 1992. P. 281–301.
8. Waltz K. Man, the State, and War: A Theoretical Analysis. New York: Columbia University Press. 1959. P. 263.
9. Hobson J. The State and International Relations. London: Cambridge University Press. 2000. P. 268.
10. Schweller R. Neorealism's Status-Quo Bias: What Security Dilemma?. *Security Studies*. 5. 1996. P. 90–121.
11. Weber C. International Relations Theory: A critical introduction. 2nd edition. NY: Taylor and Francis e-Library. 2005. P. 224.

УДК 94:395"17-18"

ЖІНОЧА РОЗПУСТА ТА ЗРАДА У СУСПІЛЬНІЙ УЯВІ УКРАЇНЦІВ У XVIII-XIX СТОЛІТТІ

О. О. Ткач, І. В. Пятницькова

Анотація. У даному дослідженні розглядаються суспільні уявлення про жіночу розпусту та зраду властиві українському суспільству XVIII–XIX ст. Визначено, що проявом девіантної поведінки жіноцтва вважалися народження позашлюбних дітей, подружня зрада та розпуста. Така поведінка підлягала суспільному осуду.

Ключові слова: жінка, девіація, зрада, розпуста

Проблеми співіснування девіацій та норми, дослідження підстав функціонування «ненормального», злочинного світу, були та й залишаються багато в чому пріоритетними в соціально орієнтованих науках. Дослідження девіацій в минулому не лише призведе до перегляду стереотипів, що побутують в історіографії, але й дозволить переосмислити низку причин, «норм» та «обмежень» у тривожному сьогоденні.

Важливою проблемою соціальних наук є також гендерна обумовленість девіацій. Особливе місце жінки у системі суспільних відносин XVIII століття в Україні та тогочасні суспільні засади моралі, духовної культури виокремлюють специфічне ставлення до жінки з проявами девіантної поведінки. Жінці довелося пройти скрізь довгий шлях, сповнений фізичних покарань, заслання й громадського осуду. Тому є необхідність у з'ясуванні причин того, чому іноді жінки виявлялися не в змозі пристосуватися до вимог суспільства й ефективно функціонувати в ньому, виявляючи девіантну поведінку.

В історіографії тема девіантності жінок окреслена доволі фрагментарно та епізодично. Цікавим, в контексті нашої проблематики може бути один із розділів монографії відомого харківського історика В. Маслійчука, присвячений девіантній поведінці жіноцтва у 80-х – 90-х роках XVIII ст. [1]. Досить детальні відомості про життя жінок та ставлення суспільства до різних видів девіації знаходимо у публікації знатної дослідниці О. Кісь [2]. Серед досліджень із жіночої проблематики у різних аспектах її виявлення, є роботи дослідниці Н. Пушкарьової [3], яка намагалась показати жінку, її внутрішню красу, а також суспільні стереотипи, які доводиться долати жінкам протягом багатьох століть. У монографії І. Шангіної «Русские девушки» [4] знаходимо інформацію про життя сільських дівчат з часу дорослішання до перших років заміжжя. Особлива увага вченої сконцетрована на «неправильних» жіночих долях «старих дівок», матерів-покриток, дівчат, які втратили цноту до шлюбу. Інформацію щодо розпусти жінок знаходимо у працях О. Бороденко та С. Шашкова [5], [6].

Жінка в традиційних уявленнях поставала в образі благочестивої дружини, якій не годиться вести себе розпустно, тому подружні інтимні зв'язки будуються на стриманості. Тогочасна мораль культивувала образ асексуальної дружини-матері-берегині сімейного вогнища. Сумної, а іноді і трагічної була доля дівчини, яка піддавшись любовної пристрасті та втратила цнотливість. Це заважало дівчині вийти заміж за гідного хлопця, ламало все її життя. Вона зазнавала ганьби і глузувань. Звичайно, хлопець і дівчина намагалися приховати від оточуючих свої любовні стосунки, але це було дуже складно. Також дівчина могла вважатись «чесною» доти, доки її інтимні стосунки не набували розголосу або доки люди не дізнавалися про її вагітність. Якщо цього не траплялось, вона мала шанси вийти заміж «дівкою» [4, с. 79]. Але жіноча частина сільського співтовариства уважно стежила за поведінкою кожної дівчини. Якщо про любовний зв'язок дізнавалися в селі, то дівчина зазнавала суспільного осуду та ганьби і випадала зі складу дівочої групи як втративша моральну і тілесну чистоту. Хлопці починали ставитися до неї з меншою повагою, ніж раніше, а дівчата трималися від свого подруги в стороні.

Оповідання сільського спільноти про те, що дівчина перетворилася в покритку, відбувалось приблизно так: у будинок, де вона жила, приходили дві шановні жінки похилого віку і, оголосивши її вину, пов'язували їй голову хусткою по-жіночому, прибравши під неї косу, що вважалася символом дівочства. Після цього дівчину водили по селу, сповіщаючи всіх про її новий статус [4, с. 248]. З моменту покривання голови життя дівчини змінювалося: вона не мала права ходити на вечорниці та вдягатись як дівчина, проте й не вважалась повноправною в стані жіноцтва, тому що перейшла до нього «невдало» й «неправильно». Покритка в соціумі була загалом ізольованою та небажаною особою.

Українські селянки безжально ганьбили неодружених дівчат, за якими пішов поголос. У 1870х російська революціонерка Прасков'я Івановская дала таку оцінку їхньому незavidному становищу серед українських заробітчан в маєтку Херсонської губернії: «Варто котрійсь дівчині завагітніти, як її, і тільки її, починали засуджувати геть усі довкола, жорстоко й категорично, за легкодухість і неспроможність вберегти себе. Дівчина одна терпіла всі наслідки спільного гріха обох коханців» [7, с. 305–306].

Український етнограф Микола Сумцов описав, що приходилось терпіти покриткам: «Если случай сделался известным, девушка иногда подвергается жестокому преследованию со стороны парубков; много ей всяких, иногда мерзких и жестоких обид приходится претерпеть от мужской молодежи: ей вымазывают дегтем хату, рисуют на стенках непристойные изображения, выносят ночью ворота куда-нибудь...» [8, с. 423].

Особливо діставалося таким дівчатам від підлітків, які при кожній нагоді намагалися згадати про її гріх. Зрештою покритка переставала відвідувати посиденьки і гуляння, брати участь у святах, навіть повертатися разом з іншими дівчатами з жнив або сінокошу додому [4, с. 246]. На Полтавщині селяни відмежовувались від такої дівчини у той спосіб, що не вітались з нею. Крім привселюдної ганьби, до покритки могли застосовувати фізичні покарання. На рівні повсякденних колективних уявлень вона залишалась нечистою і потенційно небезпечною для оточуючих. Тому участь покриток у найважливіших ритуалах сімейно-вікового циклу (весілля, хрестини тощо) була обмежена. Наприклад, її, зазвичай, не брали за куму, за коровайницю чи свахи, бо вважали що така невдала доля може передатись об'єктам ритуальної дії.

Однією з причин обмеження контактів із покриткою було прагнення запобігти негативному впливові її прикладу на поведінку молоді; крім того, селяни намагались застерегти інших від подібної нерозважливості, наслідком якої стане така соціальна ізоляція [2, с. 198; 205–207].

Сім'я сприймала таку ситуацію досить болісно, як ганьбу. Винною в те, що сталося визнавали не тільки дівчину, але і її мати, яка не доглянула за донькою. Батьки покритки намагалися по можливості виправити ситуацію, змусивши хлопця одружитися на ній. Якщо він погоджувався то з часом громадська думка заспокоювалась і неприємна історія забувалась. Іноді ступінь осуду односельцями «гулящої» дівчини, яка народила до шлюбу,

залежав від обставин. Якщо її звабив хлопець, який пообіцяв одружитись, а потім відмовився від весілля, то такий дівчині часто співчували, але вступались за обдурену дівчину дуже рідко.

Становище погіршувалось коли покритка дізнавалась про вагітність. В такому випадку дівчата намагались позбавитися плоду, а то й новонародженої дитини, боячись батьківського гніву і громадського засудження. Відомі випадки або наміри дітовбивства. Громадська думка засуджувала дівчат, які намагались позбутися вагітності. В Гнатюк на підставі аналізу фольклорних текстів, етнографічних матеріалів та документів судових процесів дійшов до висновку про побутування у давнину таких покарань за цей злочин: потоплення покритки, стинання голови, побиття буйками (киями) до смерті, побиття канчуками, нагайками, різками, вигнання, ув'язнення та ін. [2, с. 202].

Зазвичай у справах про дітовбивство обвинувачені жінки намагались розповісти все так, щоб перекласти бодай частину своєї провини й «сорому» на когось іншого або принаймні послатись на якісь виняткові обставини. Скажімо, позашлюбні сексуальні стосунки виправдовували кількома причинами. Найпоширеніші серед них- обіцянка залицяльника одружитися або ж те, що під час першого сексуального контакту жінка була на підпитку, нарешті, нею могли «оволодіти силою» [9, с. 232].

Якщо дівчина не могла вийти заміж і залишалась жити в сім'ї, то батьки, сестри, невістки, зазвичай дорікали її дитиною, яку вважали сімейним позором. «Байстрюка» утискали у правах, глузували з нього. Рідко коли матір могла витримати таке відношення і продовжувала любити свою дитину. В більшості випадків вона мало піклувалась про нього. Такі діти не могли успадковувати майно ні після батька, ні після матері, не мали права бути свідками в суді, не могли подавати позов до суду. Саме вбивство байстрюка не вважалось кримінальним злочином і не переслідувалось судом. По досягненню повноліття, позашлюбну дитину записували в рекрути. Така жахлива перспектива, безправне положення позашлюбних дітей підштовхувало жінок на дітовбивство [10, с. 368].

Жінка-розпустниця виступала антиподом дружини та концентрувала в собі всі негативні риси. В сприйнятті селян вона поставала в образі аморальної та безбожної людини. Дослідниця Олена Бороденко відносить до розпусної категорії жінок солдаток, гусарок, вдів, покриток, жінок з невизначеним сімейним станом та чоловіки яких пропали безвісті, були засудженні, перебували на заробітках, або ж покинули свої родини. Залишаючись без чоловіків на довготривалий час, могли не витримувати випробовування самотністю, тому вдавались до розпусти та інших девіацій, чим викликали осуд сільської громади. У суспільному баченні побутувала думка про них як «гулящих осіб». Така поведінка засуджувалась спільнотою та церквою [5].

Про таких жінок писав Іван Манжура: «Українки всегда славились строгостью и чистотою своих нравов; но и между ними попадались особы гулящие, не доходившие до грубого разврата, но отгуливавшие свою молодость и не щадившие своих прелестей, пока эта небезцельная гульня не заканчивалась прочно обеспеченною жизнью» [11, с. 217–218].

За блуд жінок публічно карали батогами або різками, могли жорстоко побити. Наприклад, удову Оксану Верещиху, жительку одного з малоросійських сіл, запідозрену у незаконному зв'язку з писарем, роздягли наголо, спершу прикували ланцюгами до стовпа, а потім вели по вулиці з музикою, били різками, кулаками та пили горілку. На голову бідоласі одягли солом'яний вінок з будяками та ще й примушували її танцювати [5].

Також дівчат, «розпусту» яких викривали, публічно соромили: натягували на шию солом'яний хомут, підв'язували вбрання солом'яними мотузками над головою й такому вигляді водили селом. Крім того, порушниць суспільної моралі змушували мести вулиці та посиляли на інші громадські роботи [12, с. 11].

В основному проституція розвивалась у містах, адже міське життя послаблювало міцність народних звичаїв і підривало традиційні сімейні відносини, звільняючи жінок від впливу патріархальної влади. На початку XIX століття поліцейські практично не

контролювали діяльність повій. Але в деяких випадках їх змушували ретируватися з міста, а в разі непокори вони каралися штрафними роботами в тюремному замку [13].

Також проституція була заробітком для деяких жінок. До такої девіантності жінок спонукала бідність, жебрацтво та голод, а також погана оплачувана важка праця, необхідність утримання сім'ї. Часто повіями ставали жінки покинуті солдатами та наймички, які були розбещені своїми господарями, покритки, яких вигнали з родинного дому.

Особливу увагу громада і церква зосереджували на подружній невірності, яка однозначно зазнавала осуду. Але якщо чоловічу зраду жінки зазвичай терпіли, то дружину за зраду чоловік карав фізично. Жінку могли жорстоко побити, принижувати та навіть публічно катувати. М.Горький особисто спостерігав таке покарання у селі Кандибівці Херсонської губернії в 1891 р. Потерпілий чоловік прив'язав оголену, пов'язану дружину до воза, сам заліз на віз і звідти бив її батогами та в супроводі натовпу возив її по сільській вулиці. В інших чорноземних губерніях з зрадницею обходилися не менше жорстоко: «Женщин обнажают, мажут дегтем, осыпают куриными перьями и так водят по улице; в летнее время мажут патокой и привязывают к дереву на съедение насекомым» [14, с. 5–7; 15, с. 245–246].

Обмануті дружини також намагались наказати жінку-спокусницю. Вони могли побити вінка у її домі, прилюдно обляяти чи побити. Повітові суди, які розглядали справи про такі матеріальні збитки коханці зрадженою дружиною, вважали це як давню звичаєво-правову норму. На думку О.Кісь до жіночої зради суспільство ставилось більш суворо тому що така поведінка ставила під сумнів питання батьківства та сексуальну спроможність чоловіка, а відтак підважувала безумовну жіночу підлеглисть [16].

Нерідко це ставало причиною розлучення. У жовтні 1772 р. до Пирятинського духовного правління надійшло прохання від жителя села Богданівка козака Семена Воткала з проханням вдруге одружитися. Позивач скаржився, що подружнє життя з колишньою жінкою у них не складалося, дружина почала «прелюбодействовать», а потім втекла від нього, і протягом 11 років від неї ніяких відомостей не було [17, с. 108].

Отже, залишаючись без чоловіків на довготривалий час, жінки вдавались до розпусти. До цієї категорії можна віднести солдаток, гусарок, вдів, покриток, жінок, чоловіки яких пропали безвісті або перебували на заробітках. Суспільство прагнуло обмежити контакти з жінками, які проявляли девіантну поведінку щоб запобігти негативному впливу на молодь та застерегти інших від подібної нерозважливості. Тому на рівні повсякденних практик передбачало особливі модельні поведінки для таких осіб та відповідні способи контакту з соціальним середовищем, а також виявлялось і в певних правових та звичаєво-обрядових обмеженнях. За «блуд» та подружню зраду жінок карали батогами, публічно соромили та навіть катували. Особливо жорстоко каралась жіноча зрада тому що така поведінка ставила під сумнів питання батьківства та сексуальну спроможність чоловіка, а відтак підважувала безумовну жіночу підлеглисть.

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются общественные представления о женской разврат и измену присущие украинскому обществу XVIII–XIX вв. Определено, что проявлением девиантного поведения женщин считались рождения внебрачных детей, супружеская измена и разврат. Такое поведение подлежала общественной осуждения.

Ключевые слова: женщина, девиация, измена, разврат

Abstract. This study examines public perceptions of women's debauchery and betrayal inherent in Ukrainian society in the eighteenth and nineteenth centuries. It was determined that the manifestation of deviant behavior of women was considered the birth of illegitimate children, adultery and fornication. Such behavior was subject to public condemnation.

Key words: woman, deviation, treason, debauchery

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маслійчук Володимир Девиантна поведінка жінки на Слобожанщині в 80–90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва). *Соціум*. 2005. С. 197–215.
2. Кісь, О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. 287 с.

3. Пушкарева Н. Л. Частная жизнь русской женщины XVIII века. М.: Ломоносовъ. 2012. 208 с.
4. Шангина И. Русские девушки. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2007. 346 с
5. Бороденко О. Розпуста як прояв девіантної поведінки самотніх жінок в суспільстві Гетьманщини XVIII століття. URL: <http://historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/1045-olena-borodenko-rozpusta-yakproyav-deviantnoyi-povedinky-samotnikh-zhinok-v-suspilstvi-hetmanshchyny-xviiiistolitnya>
6. Шашков С. С. Русская проституция. *История русской женщины*. СПб., 1879. 370 с.
7. Федір Вовк. Шлюбний ритуал та обряди на Україні. *Студії з української етнографії та антропології*. Прага, 1926. 354 с.
8. Сумцов Н. Ф. Досветки и посиделки. *Киевская старина*. 1886. Т. 14. Март. С. 421–444
9. Ганенко М. Семейно-имущественные отношения крестьянского населения в Елисавет-градском уезде. *Степ. Херсонський белетристичний збірник*. 1886. 149 с.
10. Левицкий О. И. Очерк старинного быта Волыни и Украины. *Киевская старина*. 1889. № 11. С. 350–368.
11. Манжура И. Украинская гетера. *Киевская старина*. 1883. Т. V. № 1. С. 217–218
12. Маслійчук В. Дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. Х.: Харківський приватний музей міської садиби, 2008. 128 с
13. Парамонов А. История харьковской проституции до 1916 года. URL: <http://www.otkudarodom.ua/ru/istoriya-harkovskoy-prostitutcii-do-1916-goda-paramonov>.
14. Горький М. Собрание сочинений в 30 томах. Москва, 1949. Т. 1. 569с.
15. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. 2-е изд., испр. Т. 1. СПб.: Ивд-во «Дмитрий Буланин», 2000. 548 с.
16. Українські жінки в горнілі модернізації / Під заг. редакцією Оксани Кісь. Харків : Видавництво КСД, 2017. 304 с.
17. Петренко І. Розлучення подружжя в системі шлюбно-сімейних відносин православного населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/sasd_2008_16_16.pdf.

УДК: 323.1: (470+571)

РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ У КОНФЛІКТАХ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Т. А. Турко, М. І. Прихненко

Анотація. У статті розглядається зовнішня політика Росії, щодо країн СНД. Невизнані держави – важка категорія в міжнародному праві та має достатню актуальність у наш час. Досліджуються становлення та сучасний етап функціонування зовнішньої політики Росії до Придністров'я та Нагорного Карабаху.

Ключові слова: зовнішня політика, Росія, держави СНД, конфлікти, пострадянський простір.

Простір колишнього СРСР, а, особливо, Співдружність Незалежних Держав, має особливу важливість у зовнішній політиці Росії. Невизнані держави на цьому просторі, відповідно, теж грають не другорядну роль для Російської Федерації з точки зору безпеки та інших національних інтересів.

Водночас, політика Російської Федерації стосовно невизнаних республік зазнала значних змін за останні десять років.

У суспільстві існує дискусія щодо впливу РФ на виникнення вогнищ напруженості і допомоги невизнаним державам на пострадянському просторі. Досягнення об'єктивності дослідження досягається шляхом комплексного аналізу зовнішньої політики, який охоплює розгляд безлічі факторів: політичних, економічних, географічних та соціо-культурних.

Грунтовно дослідженням нашої теми займалися ряд зарубіжних і вітчизняних вчених, таких як: Дж. Хьюїт, Д. Лінч, С. Корнелла, О. Альтштадт, Н. Лемей-Хеберт, О. Циганков, І. Тріфонова, С. Ткаченко, Д. Ланко та ін.

Мета даного дослідження: вивчення історії появи невизнаних держав на пострадянському просторі; виявлення та аналіз основних етапів і напрямів зовнішньої політики Росії щодо Придністров'я і Нагірного Карабаху.

На даний момент велика частина населення Республік Абхазія і Південна Осетія висловлюють бажання «зв'язати свою долю» з Росією, що підтверджується проведеними раніше референдумами з цього питання і висловлюваннями офіційних осіб країни.

Російська Федерація, зі свого боку, спростовує такий варіант розвитку подій, коли Абхазія і Південна Осетія увійдуть до складу РФ, інакше весь процес їх боротьби за незалежність втрачає сенс, але, водночас, не відмовляється від своїх обов'язків відповідно до укладених угод надавати економічну, матеріальну, військову і політичну підтримку Республікам Абхазія і Південна Осетія [1, с. 58].

Станом на початок 2000-х років Росія, ні в якій мірі не ставлячи під сумнів суверенні права народів держав на незалежний розвиток, втратила в Закавказзі значну частину економічних і стратегічних позицій. Зараз Російська Федерація докладє всіх зусиль, щоб відновити свій вплив в регіоні. Після визнання РФ в 2008 році незалежності Абхазії і Південної Осетії активно розвивається співробітництво Російської Федерації з даними державами.

На даний момент співпраця між Україною і Російською Федерацією і Республікою Південна Осетія і Російською Федерацією і Республікою Абхазія розвивається паралельно і направлено на одні і ті ж сфери суспільного життя. Єдиною відмінністю є те, що російсько-південно-осетинські відносини характеризує трохи більший рівень взаємної інтеграції.

Що стосується питання Нагірного Карабаху, то тут ситуація зовсім інша. Росія прямо не втягнута в конфлікт, що склався навколо нього, протистояння йде між Вірменією і Азербайджаном. З іншого боку, Російська Федерація має опосередковані інтереси, а також важелі впливу в даному регіоні. У період з початку 1990-х років до сьогоdnішнього моменту представляється можливим простежити еволюцію зовнішньої політики Росії щодо Нагірного Карабаху [1, с. 61].

Причини поновлення воєнних дій в Нагірному Карабаху в квітні 2016 роки не до кінця зрозумілі. Такі повномасштабні військові дії високої інтенсивності з одночасним застосуванням танків, артилерії відбулися в перший раз з того моменту, як Баку, Єреван і Степанакерт в 1994 році досягли угоди і зафіксували лінію фронту після декількох років запеклих боїв. Як вважають багато експертів, продовження в квітні 2016 року бойових дій, безсумнівно, розширило б театр військових дій із застосуванням оперативно-тактичних ракетних комплексів з ризиком залучення у війну зовнішніх гравців.

Проте за своїми масштабами квітнева війна охопила всю лінію азербайджано-карабахського фронту із застосуванням підрозділів спеціального призначення і бригад, розташованих уздовж всієї лінії фронту [2, с. 106].

Сторони досі «ревнують» РФ в «заграванні» з їх противником. Існує думка, що Російська Федерація, так само як і багато інших країн-сусідів в регіоні, вносить деструктив у переговорний процес між НКР (Вірменією) і Азербайджаном.

У лютому 2017 року у Нагірно-Карабахській Республіці пройшов конституційний референдум. Відповідно до його результатів НКР змінила статус з парламентської на президентську республіку, надавши президенту більше повноважень. Крім того, як і в Південній Осетії, на референдум виносилося питання про прийняття республікою історичної назви (крім існуючого) – Арцах. Азербайджан і західна громадськість не визнала минулий референдум дійсним, незважаючи на те, що міжнародної юридичної сили минулий в НКР референдум мати не може. Реакція Росії була нейтральною [2, с. 107].

У питанні Нагірного Карабаху Росія послідовно дотримується рішення конфлікту, що враховує територіальну цілісність Азербайджану. Водночас, спостерігається поступовий зсув в політиці РФ на користь врахування інтересів Вірменії.

Конфлікт у Придністров'ї виник на тлі «дискримінації» російськомовного населення, тому спочатку мав перевагу для пропаганди Російської Федерації.

На думку деяких дослідників, з початку 1990-х рр. Росія або безпосередньо підтримувала, або сприяла появі чотирьох сепаратистських етнічних регіонів в Євразії, щоб збільшити свій вплив в державах, що виходять з орбіти впливу РФ [3, с. 185].

У кожному з цих випадків Росія втручалася у внутрішній конфлікт, коли відчувала, що її вплив знаходиться під загрозою. Москва послідовно заявляла, що була змушена діяти, керуючись зобов'язаннями захищати етнічні меншини, але зазвичай це було другорядне питання. Дії Росії більшою мірою обумовлені прагненням отримати стратегічні переваги, а не гуманітарними або етнонаціональними причинами. «Обіцянки захистити російське населення або інші меншини могли спрацювати, але насправді Москву змушувало втручатися прагнення урядів Азербайджану, Грузії і Молдавії покинути російську геополітичну орбіту, а не реальне або уявне переслідування меншин», – вважає Джефрі Манкофф, заступник директора і науковий співробітник програми «Росія та Євразія» Центру стратегічних і міжнародних досліджень у Вашингтоні [3, с. 188].

З огляду на повторюване втручання Росії в ситуацію в сепаратистських регіонах колишніх союзних республік, можна було припустити, що в минулому стратегія виявлялася успішною. Насправді, кожен раз, коли Росія підтримувала територіальну цілісність сусідньої держави в прагненні зберегти там свій вплив, результат був зворотним. Підтримка Москвою сепаратистських рухів змусила Азербайджан, Грузію і Молдову боротися із залежністю від Росії і прагнути до нового партнерства з Заходом.

Головна проблема полягає в тому, що підтримка сепаратистських рухів (якщо це трактувати так) в довгостроковій перспективі зменшує вплив Росії – тобто досягається зворотний ефект. Навряд чи можна вважати збігом, що з колишніх радянських республік, крім країн Балтії, які вступили в НАТО і ЄС, найбільш активно прагнули знизити свою залежність від Росії в останні 20 років Азербайджан, Грузія і Молдова [4].

З другого боку, цей процес є взаємозалежним. Росія не вводить війська в безпроблемні регіони. Було безліч об'єктивних причин виникнення вогнищ напруженості саме в тих місцях, в яких вони виникли. Цими причинами, як було сказано раніше, є історичні, етнонаціональні, політичні, економічні та багато інших.

Другим моментом критики політики Російській Федерації на пострадянському просторі є місце у зовнішній політиці, яке визначається для держав-членів СНД і колишніх союзних республік СРСР.

«З моменту розпаду СРСР в тактиці Кремля не змінилося одне – патерналістське ставлення Росії до своїх пострадянських сусідів. Росія продовжує розглядати їх як складові російської сфери впливу, де у Москви є «привілейовані інтереси». На початку 1990-х рр. російські керівники називали колишні радянські республіки «ближнім зарубіжжям». Відтоді термін втратив популярність. Але укладена в ньому ідея – що пострадянські держави в Східній Європі і Євразії в повному обсязі є суверенними, а Москва має в них особливі права – як і раніше актуальна [1, с. 112].

Сьогодні Росія претендує на проведення великодержавної політики і наполягає на багатополлярному світоустрої, в якому вона є одним із центрів сили.

Зміцнення російського впливу на пострадянському просторі допомагає лідерам країни зберегти імідж величчя Росії. При В. В. Путіні Росія прагне посилити цей вплив, просуваючи економічну і політичну інтеграцію з колишніми радянськими республіками, зокрема, шляхом створення Митного союзу з Білоруссю і Казахстаном і формування Євразійського економічного союзу (ЄАЕС), а також поглиблюючи співпрацю Російської Федерації за Абхазією, Південною Осетією і Придністров'ям [5].

Визнання Російською Федерацією Придністровської Молдавської Республіки за прикладом Абхазії і Південної Осетії на даний момент не представляється можливим через посилення напруженості в міжнародних відносинах і ескалації вже існуючих щодо даних держав конфліктів. Попри це, Росія надавала значну економічну допомогу Придністров'ю, там знаходиться контингент російських миротворців. Політична еліта Російської Федерації, в більшості своїй, симпатизував Придністров'ю. На сьогоднішній день населення Придністров'я зменшилось майже на половину, за останніми новинами РФ відмовила нещодавно Придністров'ю у допомозі грошима для виплат пенсій, люди живуть в бідності та на заробітки вимушені їхати у туж саму Росію.

Позиція Російської Федерації щодо Нагірно-Карабахської Республіки має деякі відмінності. Там не відбувається «дискримінації» російськомовного населення (воно там практично відсутнє), це територіальне утворення тяжіє не до Росії, не має безпосереднього кордону з Російською Федерацією, а також, найголовніше, це конфлікт є справою двох суверенних держав. Відносно Нагірного Карабаху Росія послідовно дотримується принципу територіальної цілісності Азербайджану, однак останнім часом помітний зсув в риторичі РФ в сторону більшої поваги позиції Вірменії як партнера по ЄАЕС.

Аннотация. В статье рассматривается внешняя политика России, по странам СНГ. Непризнанные государства – тяжелая категория в международном праве и имеет достаточную актуальность в наше время. Исследуются становление и современный этап функционирования внешней политики России в Приднестровье и Нагорном Карабахе.

Ключевые слова: внешняя политика, Россия, государства СНГ, конфликты, постсоветское пространство.

Abstract. This article examines the foreign policy of Russian Federation in the CIS countries. Unrecognized states are a difficult category in international law and have sufficient relevance in our time. The formation and the current stage of the functioning of Russian foreign policy in Transnistria and Nagorno-Karabakh are investigated.

Key words: foreign policy, Russian Federation, CIS states, conflicts, post-soviet space.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ланко Д. А. Региональный подход в формировании внешней политики и принятии внешнеполитических решений: сравнительный анализ российского и американского опыта. СПб.: «Издательство «Левша. Санкт-Петербург», 2011. 400 с.
2. Ткаченко С. Л. Российская политика на территории бывшего СССР в 2000–2002 гг. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Сер. 6, вып. 3, в., – 22. 2002. С. 106–114.
3. Cornell S. The Devaluation of the Concept of Autonomy: National Minorities in the Former Soviet Union. *Central Asia Survey*. 1999. No. 18 (2). P. 185–196.
4. Cornell S. Autonomy and Conflict: Ethnoterritoriality and Separatism in the South Caucasus – Cases of Georgia. Uppsala: Uppsala University, 2002. P. 3.
5. Lynch D. Op. cit. P. 23; Smith G., Law V., Wilson A., Bohr A., Allworth E. Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identity. Cambridge: Cambridge University Press. 1998. P. 24.

УДК 94(37):321.1

ДЕКІЛЬКА СЛІВ ПРО РИМСЬКОГО ІМПЕРАТОРА КАЛІГУЛУ

М. Ю. Чурбанова, Р. О. Литвиненко

Анотация. Чимало написано про династію Юліїв-Клавдіїв, яку по-різному характеризує історіографія, але однак сходиться в одному – неоднозначності цієї династії. Саме такою неоднозначною особистістю, і аж не як винятком, був Гай Юлій Цезар Август Германік. Дослідники традиційно оцінюють його діяльність негативно. Але якщо античні історики залишили лише несхвальні відгуки про імператора, то сучасні фахівці намагаються надати йому об'єктивніші оцінки. Необхідно спиратися на римську історіографію, але розуміючи їхню специфіку, надавати неупереджену характеристику. В цьому й полягає актуальність даного дослідження. Стаття розгляне прихід до влади молодого представника династії Юліїв-Клавдіїв, спираючись на праці безпосередніх свідків та повідомлення вже більш пізніх часів. Методологічною основою роботи є ретроспективний підхід, принцип історизму, наукової об'єктивності, критичного та структурно-системного підходу до літературної та джерельної бази роботи. Специфіка досліджуваної проблеми передбачає застосування порівняльно-історичного й історико-системного методів.

Ключові слова: давній Рим, античність, римське право, Цезар, Калігула.

Гай Юлій Цезар Август Германік (більше відомий саме на прізвисько Калігула, яке дуже не подобалося самому імператору) – залишається популярною фігурою, яка, окрім історичних праць, до сьогодні з'являється в драматургії, в прикладному та сучасному мистецтві, найчастіше фігурує в театральних п'єсах. Прийняв він видатне ім'я свого батька й став Гаєм Цезарем Германіком. В історіографії він здобув чи не найбільшої уваги –

Сенека, Діон Касій, Светоній, Ювенал, Евтропій, Аврелій Віктор, з сучасних – насамперед Балдсона та Баррета. Виходячи з нестачі об'єктивної інформації, що є основною проблемою вивчення римської історії та зокрема Гая Калігули, ми маємо простежити погляди античним діячів, з використанням вже праць сучасних, які надають нам інформацію пов'язану із залученням нових джерел, що є дуже корисним для об'єктивної оцінки постаті імператора.

Тож, ми мусимо спиратися й відштовхуватися від такого свідка, як Светоній, бо він був одним з небагатьох, хто посилався на інші джерела, а не лише «самого себе», якому, як і всім римським історіографам, притаманна чимала доля суб'єктивізму через особисті симпатії та антипатії. Також в дослідженні використовувалися праці безпосередніх свідків подій, який особисто знав і ненавидів Калігулу, а також жив при інших імператорах – Августі, Тіберії, Клавдії, Нероні, – Сенеки [4; 10]. Сам він заперечував тиранію, а у втратах дому Цезарів навіть виключає Калігулу з цього списку, бо він той, «хто осоромив Палатин ...» [4]. Більше того він засвідчив, що той виглядає абсолютно потворно [4; 18]. Светоній подає опис зовнішності, який частково збігається з описом Сенеки [3; 50. 2]. Всі згадані джерела прямо або опосередковано приписують безумство імператору. Відмічають також слабе здоров'я в дитинстві та припадки люті, ненависті, жорстокості в дорослому віці.

Від самого свого дитинства Калігула рушив до влади. В багатьох аспектах у здобутті влади йому допоміг Тіберій, який доводився йому дядьком та прийомним батьком. Тіберій взагалі відіграв значну роль в становленні кар'єри Гая Юлія. Так, він отримав квестуру на п'ять років раніше законного віку, а прямо після неї – консульство, що стало єдиним винятком за всю римську історію [3; 4. 1]. Більше того, він навіть не обіймав посад, які передують консульству – еділа та претора. Нумізматичні джерела все ж таки свідчать, що посаду він отримав пізніше, ніж за 5 років до визначеного законом віку [1; 59. 10]. З одного боку, Тіберій виховав Калігулу, дав йому гарну освіту, з іншого – сам же потурав його не дуже гарним рисам. Маємо підставу казати й про те, що обряд повноліття (ініціації) для Гая Юлія пройшов досить пізно (19 років), до цього моменту він відшукав серйозну прихильність серед армії, втім після наближення до двору жив у постійних інтригах.

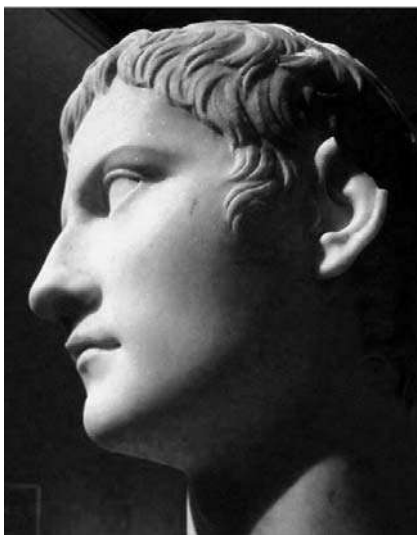

Рис.1. Калігула.
Метрополітен-музей (за: [2, с. 73])

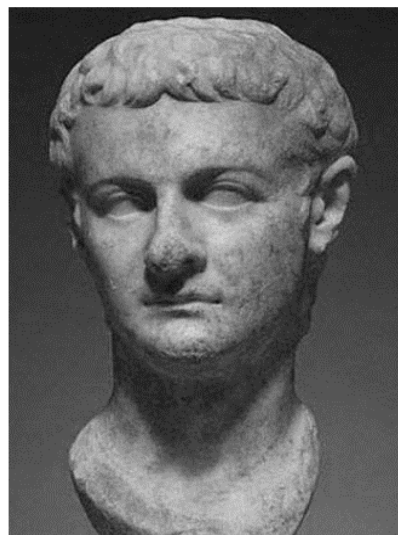

Рис.2. Калігула.
Музей Гетті. (за: [2, с.75])

Спільними зусиллями Тіберій знищив всіх претендентів на престол. Так, реальним претендентом лишався Гай Юлій – він не був ані малолітнім, ані божевільним. Клавдій через такі причини навіть не розглядався як нащадок. Чимало перейняв Калігула від названого батька. Наприклад, епізод зі змовою Сеяна. Так, Тіберій стратив не лише його, але й усіх підозрюваних у змові. Корисними тут є свідчення Тацита: «Сталося страшне

побиття, і на Гемоніях лежало безліч убитих обох статей, всякого віку, знатних і з простого народу...» [6; 19]. Цікавим є й те, що Тіберій, який так довго підтримував Калігулу, вагався з передачею трону. Але неочікувано помер. Хоча важко вважати цю подію аж такою неочікуваною. Тіберій вів життя в надлишках до самої кончини. Все це підтримувалося його почетом і самим Калігулою. Безумовно, коли Тіберій вже тяжко захворів, Калігула з легкістю зміг його задушити. Задушив він його ковдрами, поклавши їх одну на одну, таким чином, щоби створити уяву нещасного випадку, а не вбивства. Імператор, безсумнівно, залишив владу також своєму онукові Тіберію. Першим кроком до здобуття влади вже імператорської стало наступне: Гай Калігула послав заповіт Тіберія в сенат і змусив оголосити його незаконним консулами і іншими. Так, підставою стало те, що заповідач був не в здоровому глузді. Про це, за його словами, свідчило те, що Тіберій дозволив управляти ним хлопчиків, який навіть не мав ще правом увійти в сенат. Сенат 18 березня 37 року визнав Гая імператором. Згідно Светонія, заповіт Тіберія не було виконано не стільки внаслідок інтриг Гая і Макрона (виходець з плебсу, військовий ватажок при Калігулі), скільки через втручання римського плебсу: «...Коли він (Гай Калігула – В.Т.) вступив до Риму, йому негайно було надано вищу і повну владу за одноголосним вироком сенату, і увірвалася в курію натовпу, всупереч заповіту Тіберія...» [4; 13]. Логічним кроком невдовзі стало вбивство юного Тіберія.

Отримавши владу, Калігула продовжував всіляко шанувати сенат, це було характерною рисою в його початковій політиці загалом. Він знайшов навіть підтримки серед населення, на власну честь побудував храми, велів привезти грецьких богів та замінити голови (Зевса в тому числі) на своє зображення. І породив реальний культ не лише самого себе не лише, але й своїх сестер, зокрема Друзілли [8, с. 165–166]. Цей культ ширився всім Римом. Цікаво, що Светоній в момент приходу до влади Калігули згадує, що було би повним довершенням, якщо б він перетворив владу принципату на царську. Треба розуміти, що новому імператору вдалося «приспати» своє оточення, він змінив ряд законів, уведених Тіберієм під час свого владування, так званими «законами надлишків» («Про велич», головним чином). Також зняв заборони з літературної творчості для деяких авторів. І вже того ж 37 року все змінилося. Обставини були такими, що наприкінці року, після своїх напівмір, реформ, які давали римлянам надію, що до влади прийшов не тиран. До речі, «тиран» отримав негативного забарвлення лише за римського часу. Тіберія, якщо в Римі не ненавиділи, то населення розглядало факт зміни влади – позитивним явищем.

Рис. 3. Калігула присвячує храм Августа (за: [1, с. 69])

Але все це дуже скоро закінчилося, бо насправді не поважав він ні сенату, ні будь-яких верств, нижче за себе. Більше того, він відмовлявся визнавати свого діда Агріппу, через його становище, іншими словами він не визнавав «неродовитість» Агріппи. Для цього він писав кілька листів до сенату, підробляв деякі документи, кажучи, що він сам взагалі народився від союзу інцесту. Тут не зайвим буде додати, що сам імператор практикував такий зв'язок зі своїми сестрами, про що повідомляє низка джерел [1; 2; 4]. Взагалі Калігула не відмовляв собі ні в чому; в зв'язках із одруженими парами, до прикладу. Він по одинці запрошуючи їх до себе. Цілком очевидно, що відмова такого запрошення по причині «одруження» – не приймалася. Оскільки скоро це ставало загальновідомим, то шлюб вимушено розривався під тиском «попраної честі» [4]. Причому все це стосувалося принцепсів, найбагатших родин Риму. Це приносило особливе задоволення імператору.

До початку 38 року, як свідчать джерела, імператор захворів. Але всі вони повідомляють про різні хвороби. Деякі вчені вважають, що він мав намір встановити монархію елліністичного типу після одруження братів-сестер єгипетських Птолемеїв. Інші думали, що після хвороби він збожеволів; однак багато доказів цього є підозрілими, а деякі – наприклад, що він призначив свого коня консулом – не відповідають дійсності. Можливо, він страждав епілепсією. Єдине, що ми точно можемо констатувати – після цього політика імператора зазнала змін. Він поновив деспотичну владу, проявив особливу жорстокість до свого особистого оточення (в тому числі Макрона, який фактично допоміг йому знищити опонентів та здобути імператорство). Вже цього року Сенека напише: «Гай Юлій Цезар, якого природа створила нібито для того, щоб показати, на що здатні безмежні пороки в поєднанні з безмежною владою ... одного разу він влаштував пір на 10 мільйонів сестерційів ... один обід дорівнювався прибуткам трьох провінцій» [4; 10].

Так, новий імператор прийшов до влади 37 року, зробивши спробу послабити колишній репресивний режим Тіберія. Вже наприкінці цього року [7], його режим зазнав таких змін, яких ще не було при жодному імператорі до цього. За 4 роки владарювання тиранія імператора Калігули розквітла.

Аннотация. Многие было написано о династии Юлиев-Клавдиев, которую по-разному характеризует историография, но единодушно сходится в одном – неоднозначности этой династии. Именно такой неоднозначной личностью, и даже не как исключением, был Гай Юлий Цезарь Август Германик. Исследователи традиционно оценивают его деятельность негативно. Но если античные историки оставили только нелестные отзывы об императоре, то современные специалисты пытаются придать ему более объективные оценки. Необходимо опираться на римскую историографию, но понимая их специфику, предоставлять объективную характеристику. В этом и заключается актуальность данного исследования. Статья рассмотрит приход к власти молодого представителя династии Юлиев-Клавдиев, опираясь на труды непосредственных свидетелей и сообщения уже более поздних времен. Методологической основой работы является ретроспективный подход, принцип историзма, научной объективности, критического и структурно-системного подхода к литературному и источниковой базы работы. Специфика исследуемой проблемы предполагает применение сравнительно-исторического и историко-системного методов.

Ключевые слова: древний Рим, античность, римское право, Цезарь, Калигула.

Abstract. Much has written about the Julius-Claudius dynasty, which is characterized differently by historiography, but unanimously agrees on one thing - the ambiguity of this dynasty. Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus was just such an ambiguous person, and by no means an exception. Researchers traditionally evaluate its activities negatively. But while ancient historians have left only disapproving reviews of the emperor, modern scholars are trying to give him more objective assessments. It is necessary to rely on Roman historiography, but understanding their specifics, to give an unbiased description. This is the relevance of this study. The article will consider the coming to power of a young representative of the Julius Claudius dynasty, based on the work of direct witnesses and reports from later times. The methodological basis of the work is a retrospective approach, the principle of historicism, scientific objectivity, a critical and structural-systematic approach to the literary and source base of the work. The specificity of the topic under study involves the use of comparative-historical and historical-system methods.

Key words: ancient Rome, antiquity, Roman law, Caesar, Caligula.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дион Кассий Коккейян. История кесарей. Книги LVII–LXIII. «Истории римлян» (перевод В. Н. Талаха). Киев : Куприенко, 2013. 239 с.
2. Евтропий. Краткая история от основания города. РОССПЭН, 1997. 203 с.
3. Светоний. Жизнь двенадцати цезарей. Книга четвертая. AncientRome: веб-сайт. URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1354643464#n70>.
4. Сенека. О милосердии (перевод М. Браш). Азбука:Классика, 2018. 352 с.
6. Тацит. Книга VI. Анналы. AncientRome : *веб-сайт*. URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1347015000>
7. Balsdon J. P. V. D. The Emperor Gaius (Caligula). Westport: Greenwood Press, 1977. 243 p.
8. Barrett A. Caligula: the corruption of power. London: Batsford, 1989. 334 p.

УДК 327.019.5 (569,4)

ОСОБЛИВОСТІ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

О. В. Яворська, М. І. Прихненко

Анотація. У статті розглянута актуальність дослідження ролі туризму як одного з ключових елементів формування іміджу Держави Ізраїль на сучасній міжнародній арені, встановлено місце паломництва, класичного та медичного туризму в системі іміджевих складових, проаналізовано вплив туризму на зовнішню та внутрішню політику держави.

Ключові слова: Держава Ізраїль, туризм, імідж, паломництво, медичний туризм.

Імідж держави – явище достатньо складне. Він складається з традицій та інновацій, відображає найбільш нові тенденції та гострі проблеми сучасності і, безумовно, пов'язаний як із зовнішньою, так і внутрішньою політикою держави в багатьох сферах. Імідж впливає на всі сфери суспільного, соціально-економічного та політичного життя країни. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що «імідж держави» є інструментом, який дозволяє підтримувати процеси становлення відносин однієї держави з іншою, одночасно впливаючи на її внутрішній розвиток та обумовлюючи вектори цього розвитку. Проте, незважаючи на те, що значну роль у формуванні іміджу країни на світовій арені відіграють питання міжнародного співробітництва, значимість якого, особливо в сучасному світі, важко переоцінити, внутрішні чинники є набагато важливішими, що демонструє на своєму прикладі Держава Ізраїль.

Зовнішня політика Ізраїлю у XXI столітті є достатньо продуманою та цілісною, і такою, яка дозволила йому вийти на високий рівень взаємодії з провідними гравцями сучасної системи міжнародних відносин. Багатовекторність політики привела до того, що держава не замкнулася на внутрішніх регіональних проблемах та питанні визнання. Так, протягом багатьох століть Держава Ізраїль була ареною найдивовижніших подій в історії людства. Ці моменти увіковічилися в природі та менталітеті даної держави та обумовили складові її іміджу на сучасному етапі. Однією з таких складових є туризм.

У статті ми спирались на роботи таких дослідників: Гранкіна Т. К. [3], Крашкіна Л. І. [5], Балдин К. Е. [6], Паламаренко Е. В. [7], Таранова Ю. В. [10], які зосередили свою увагу на дослідженні місця туризму як такого в системі складових іміджу Держави Ізраїль на міжнародній арені, охарактеризували його вплив на економічний потенціал країни та всього регіону.

Метою статті, є, насамперед, визначення місця туризму в системі іміджевих складових Держави Ізраїль, а також виокремлення його складових як таких, які, відповідно, впливають на зовнішню політику держави.

Варто зазначити, що провідна міжнародна дослідницька компанія EuroMonitor назвала столицю Ізраїлю Єрусалим найбільш швидкозростаючим туристичним напрямком у світі – більше будь-якого іншого міста у світі. Помітне зростання числа туристів, що

прибувають до Ізраїлю, спостерігається в тих країнах, де міністерство туризму Ізраїлю протягом останніх двох років проводило цільові маркетингові кампанії. Так, наприклад, значно збільшилася кількість туристів з США (813 500 осіб), Франції (320 000 чоловік), Росії (303 200 чоловік), Німеччини (259 500 осіб), Великобританії (близько 200 000 чоловік) і Китаю (близько 100 000 чоловік) [1].

Постійне зростання туризму в Ізраїлі – результат ретельної роботи міністерства туризму, яке провело і проводить широкий спектр заходів по залученню туристів в країну. Туристичний бізнес в Ізраїлі підтримується на державному рівні, а для його розвитку і просування щорічно виділяється істотний бюджет, розробляються робочі плани, в яких намічаються короткі і довгострокові цілі та завдання. Туризм – це динамічна галузь, яка вимагає постійного вкладу та творчого підходу [2]. Держава Ізраїль дійсно є привабливим куточком нашої планети, про що свідчать статистичні дані. Відповідно до повідомлення прес-служби міністерства туризму приблизно 40 % туристів, які прибули до Ізраїлю в 2018 році, вже відвідували державу, що є свідомством привабливості Єврейської держави як туристичного напрямку. Міністерство туризму на постійній основі надає гранти підприємцям для заохочення будівництва і розширення ізраїльських готелів. У 2018 році на дані цілі було виділено 145 млн шекелів та побудовано 3829 нових готельних номерів [3, с. 195]. Міністерство туризму інвестувало 350 мільйонів шекелів в туристичний маркетинг Ізраїлю по всьому світу, в тому числі в США, Німеччині, Росії, Італії, Британії, Китаї, Україні, Бразилії, Філіппінах тощо. Ці інвестиції сприяли збільшенню числа туристів з цих країн в середньому на 13 % [4].

В останні роки міністерство туризму працює над тим, щоб позиціонувати Ізраїль як одне з найбільш затребуваних туристичних напрямків у світі і збільшити кількість туристів, які прибувають до країни. Серед пріоритетних напрямків роботи міністерства – заохочення відкриття прямих авіарейсів до Ізраїлю з нових напрямків, які володіють значним туристичним потенціалом; зміна маркетингової стратегії і приділення особливої уваги можливостям відпочинку в Ізраїлі та гарній погоді, що зберігається в країні майже цілий рік; ребрендинг туристичного продукту, включаючи розвиток туризму на півдні Ізраїлю і туристичної інфраструктури в пустелі; співпраця з провідними світовими онлайн-турагентами, такими як Expedia; нові угоди з авіаперевезень і використання одноразових маркетингових можливостей, таких, як велогонка «Джиро д'Італія» і «Євробачення» [5].

Держава Ізраїль має безпосереднє відношення до біблійної релігії і служить контекстом для розуміння описаних в ній подій. Хоча Ізраїль є основою історичних подій, він є сучасною світською державою, заснованою в 1948 році. Історія Держави Ізраїль обумовила вектори його розвитку в майбутньому. Оскільки туризм став одним з головних напрямків, за яким розвивається країна, варто виділити такий тип туризму як релігійний. На даний момент Єврейська держава виступає своєрідним центром паломництва. Паломництво суворо регламентовано релігійною традицією, що спочатку передбачає від учасників глибокої релігійної віри і прийняття конфесійної картини світу. Індустрія туризму, відгукуючись на ці нові для себе вимоги, намагається враховувати конфесійні особливості послуг паломникам. Наприклад, деякі туристичні фірми Ізраїлю й більшість паломницьких служб влаштовують тури виключно для віруючих [6, с. 44].

Головною метою паломників-християн є відвідування святих місць у Палестині, однак, для них цікаво все, що пов'язано з їх релігією. В Єрусалимі головним об'єктом інтересу є, відповідно, храм Гробу Господнього. Паломники мають змогу побувати на горі Фавор, де відбулося Преображення Господнє, в Назареті, Віфлеємі, Наблусі, Єрихоні, Кані Галілейській, на Мертвому морі, Тиверіадському озері та на річці Йордан, тобто практично у всіх основних місцях, де відбувалася дія Священної історії та земне життя Ісуса Христа. Також є можливість відвідати монастир Ватопед, де зберігається пояс Богородиці, Афанасіївську лавру, в якій спочивають мощі св. Афанасія – засновника цього монастиря та батька Святогірського чернецтва. Паломники також мають змогу оглянути

мусульманські святині Єрусалима, наприклад – мечеть Омара та Ель-Акса, а також абіссінську християнську церкву і священне місце іудеїв – Стіну плачу [7].

Для будь-якого християнина відвідати місця земного життя Ісуса Христа, апостолів, багатьох святих, завжди було одним з пріоритетів на шляху до їх духовного становлення. Вважається, що під час паломництва у людини відкривається духовне бачення, людина починає по-новому дивитися на християнський світ, його історію, сучасну дійсність. Крім того, у людини оновлюється бачення суті самого буття, його мети і призначення, з'являється більш тонке розуміння проблем світобудови. Тяжіння до святині іноді настільки сильне, що людина ще не покинувши межі землі Ізраїлю починає планувати свій майбутній приїзд. Загалом, 54 % туристів 2017 року – християни і 21 % – євреї. 25 % визначили свій візит до Ізраїлю як паломництво до святих місць [1].

Наступною складовою туристичного іміджу Держави Ізраїль є медичний туризм. За приблизними оцінками щорічно в Ізраїль приїжджають на лікування 30 000 пацієнтів з-за кордону, близько 80 % з яких – онкологічні хворі. Сумарно річний дохід ізраїльських лікарень від медичного туризму оцінюється в 500 мільйонів шекелів.

Популярність медичного туризму в Ізраїлі – це наслідок високого рівня ізраїльської медицини і відносно низьких, порівняно з іншими розвиненими країнами, цін на медичні послуги. Більшість медичних туристів – це громадяни Росії, країн колишнього Радянського Союзу, Східної Європи (Болгарія, Румунія, Польща), а також сусідніх Республіки Кіпр, Йорданії і Туреччини. Пацієнти, які приїжджають на лікування в Ізраїль з США, як правило, не мають медичної страховки на батьківщині [8].

Відділи міжнародного туризму при великих лікарнях країни існують з 1970-х років. Сьогодні відділи медичного туризму діють при лікарнях Лікарня Сорока Шиба, Хадасса, Іхілов, Рамбам, Вольфсон, Меїр, Герцлія Медікал Центр, Асаф Ха Рофе, Левенштейн, а також при приватних лікарнях і поліклініках [9].

Галузь медичного туризму в Ізраїлі не регулюється спеціальним законодавством або регламентом Міністерства охорони здоров'я. У відсутності спеціального регламенту лікарні працюють з пацієнтами з-за кордону за тими ж інструкціями, що і з пацієнтами, які є громадянами Ізраїлю [10, с. 143].

Будь-який медичний центр в Ізраїлі має право продавати медичні послуги туристам. Розцінки на такі послуги в державних лікарнях встановлюються Міністерством охорони здоров'я Ізраїлю, і надані у відкритому доступі на сайті міністерства. В середньому, тарифи для іноземних громадян на 50 % вище, ніж для громадян Ізраїлю. Міністерство охорони здоров'я Ізраїлю не контролює ціни на медичні послуги, що надаються туристам в приватних лікарнях або поліклініках [11].

Робота з іноземними громадянами в державних лікарнях організована за тим же принципом, що і робота з громадянами країни, які бажають отримати медичні послуги приватним чином. Уповноважений координатор МОЗ Ізраїлю відповідає за дотримання принципів рівного ставлення до всіх пацієнтів, незалежно від того, чи платять вони за послугу і звідки вони приїхали. У той же час Міністерство охорони здоров'я Ізраїлю визнає, що повний контроль над дотриманням цих правил неможливий ні в приватних, ні навіть в державних лікарнях. У МОЗ Ізраїлю не мають точних даних про доходи лікарень від медичного туризму і кількості пацієнтів, які приїжджають на лікування з-за кордону. На сьогоднішній день в Ізраїлі відсутній єдиний центр координації медичного туризму [30].

Варто зазначити також й 10 найбільших медичних центрів Ізраїлю згідно незалежного каталогу Dun & Bradstreet Israel:

- Медичний центр імені Хаїма Шиба;
- Медичний центр імені Іцхака Рабина;
- Медичний центр імені Сураські;
- Реабілітаційний центр Левенштейн;
- Сорока (лікарня);
- Медичний центр Рамбам;

- лікарня Хадасса;
- Медичний центр Асаф ха-Рофе;
- лікарня Вольфсон;
- Герцлія Медікал Центр [11].

Лікування на Мертвому морі також є частиною індустрії медичного туризму в Ізраїлі. Унікальні кліматичні особливості Мертвого моря приваблюють туристів з усього світу. Багаторічна практика і наукові дослідження довели ефективність лікування на Мертвому морі хворих на псоріаз, легеневи́ми розладами, а також хронічними захворюваннями суглобів. Наприклад, для громадян Німеччини лікування на Мертвому морі може покриватися медичною страховкою, що стимулює потік німецьких туристів в Ізраїль [11].

Ізраїль – біблійна Земля обітована – сьогодні це сучасна, процвітаюча, повна життя держава. Але протягом довгих століть він був ареною найдивовижніших подій в історії людства. Цей аспект багато в чому вплинув на імідж Ізраїлю, зокрема, на розвиток туризму.

Саме завдяки цьому аспекту іміджу Ізраїлю формується наступний – Ізраїль як центр туризму. За даними Міністерства закордонних справ Ізраїлю у 2017 році Ізраїль відвідали приблизно 3,5 млн туристів, що на 25 % більше, ніж в 2016 році. Для 41 % туристів це була вже не перша поїздка в Ізраїль.

Розглядаючи туризм як такий, можна сказати, що в Ізраїлі велику роль відіграє й медичний туризм. В Ізраїлі розташована велика кількість медичних центрів, яка приваблює людей з усього світу, а особливо з тих куточків нашої планети, де медицина ще не досягла належного рівня розвитку. Сучасне медичне обладнання, яке дозволяє проводити точну діагностику, новітні методи лікування, висококваліфіковані дипломовані спеціалісти з безцінним досвідом та професійною репутацією – усе це приваблює туристів, які цінують своє здоров'я та прагнуть лікуватися за світовими стандартами та належному рівні.

Держава Ізраїль завдяки позиціонуванню себе на міжнародній арені як активного гравця та просуванню своїх національних інтересів змогла досягти високого рівня розвитку. Зокрема, розвиток туризму стимулював економічне піднесення країни та став базою для залучення іноземних інвестицій. Говорячи про Державу Ізраїль, слід зауважити, що туризм – надзвичайно важлива складова розвитку, які посилює економічний потенціал не тільки конкретно держави, але й усього регіону. Певні елементи функціонування держави можуть впливати на імідж як позитивним, так і негативним чином, що можна сказати й про туризм. Зокрема, це певне стереотипізування. Релігійний туризм та паломництво створює враження, ніби це єдине, з чим можна асоціювати державу, хоча насправді це не так. Саме туристи поширюють певні міфи про те, що в країні постійно ведеться війна й вона не може бути привабливим місцем не тільки для постійного проживання, але й для подорожі. Ще одним негативним моментом можна вважати й те, що створюється уява про те, що привабливі місця для відпочинку – це єдине, чим може привабити Ізраїль. Даний момент може певним чином ускладнювати підтримання відносин з іншими провідними гравцями сучасної системи міжнародних відносин, оскільки створюється певний образ того, що держава розвивається лише в одному напрямку, тобто однобокість.

Аннотация. В статье рассмотрена актуальность исследования роли туризма как одного из ключевых элементов формирования имиджа государства Израиль на современной международной арене, установлено место паломничества, классического и медицинского туризма в системе имиджевых составляющих, проанализировано влияние туризма на внешнюю и внутреннюю политику государства.

Ключевые слова: Государство Израиль, туризм, имидж, паломничество, медицинский туризм.

Abstract. The article examines the relevance of the study of the role of tourism as one of the key elements of the image of the State of Israel on the modern international arena, establishes the place of pilgrimage, classical and medical tourism in the image components, analyzes the impact of tourism on foreign and domestic policy.

Key words: State of Israel, tourism, image, pilgrimage, medical tourism.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ізраїльський туризм 2017 – висновки року. Міністерство закордонних справ Ізраїлю. URL: <https://mfa.gov.il/MFARUS/IsraelExperience/Tourism/Pages/Israel-TourismSummary-2017.aspx>.
2. Коваленко Т. Д. Туристический имидж как фактор социально-экономического развития региона. 2014. № 3. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/turisticheskiy-imidzh-kak-faktor-sotsialnoekonomicheskogo-razvitiya-regiona>.
3. Гранкина Т. К. Экономический имидж страны и его составляющие. М. : РАГС, 2003. 268 с.
4. Інформація для громадян Ізраїлю. Посольство Ізраїлю в Україні. URL: <https://embassies.gov.il/kyiv/ConsularServices/Pages/InfoForIsraelisUkr.aspx>.
5. Крашкіна Л. І. Проблема формування туристського іміджа регіону. 2016. №8. URL: <http://www.deims.ru/tour-image3.html>.
6. Балдин К. Е. Русские в Святой Земле: паломнические дневники как источник. Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований. 2013. № 2. С. 45–62.
7. Паламаренко Е. В. Паломничество в Святую землю на современном этапе. Религия. Церковь. Общество. 2016. № 5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/palomничество-v-svyatuyu-zemlyu-nasovremennom-etape>.
8. Министерство Здравоохранения Израйля. URL: <https://www.health.gov.il/Russian/Subjects/MedicalAndHealthProfessions/Pages/default.aspx>.
9. Туристичний відділ. Посольство Ізраїлю в Україні. URL: <https://embassies.gov.il/kyiv/Departments/Pages/TourismDepartment.aspx>.
10. Таранова Ю. В. Туристический имидж страны. Имидж государства/региона: современные подходы: новые идеи в теории и практике коммуникации: сб. науч. трудов. СПб.: Роза мира, 2009. 264 с.
11. Медицинский туризм в Израиле – вопросы и ответы. Тель-Авивский медицинский центр Сураски. URL: <https://www.tasmc.org.il/sites/ru/ichilov/Pages/voprosi-i-otveti.aspx>.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕЖИМУ ІНФОРМАЦІЙНОГО НАПОВНЕННЯ ВЕБ-САЙТУ

В. М. Борівська, Т. В. Михайліна

Анотація. У статті проаналізовано проблематику правового режиму інформаційного наповнення веб-сайту, зокрема досліджено законодавство та позиції науковців щодо особливостей електронної інформації і правових аспектів її використання. Виявлено, що правовий режим інформаційного наповнення залежить безпосередньо від виду інформації, яка розміщується на веб-сторінці та її об'єктивної форми вираження. При цьому поширення інформації, що виражається через об'єкти інтелектуальної власності, поділяється на два види: опублікування, як завершальний етап створення об'єкта авторського права, та опублікування, як форма використання останнього. Причому останнє охоплюється двома способами його використання: відтворенням та публічним сповіщенням об'єкту. Методологічною основою роботи є діалектичний, системний, порівняльно-правовий та формально-юридичний методи.

Ключові слова: веб-сайт, інформаційне наповнення веб-сайту, контент, об'єкт права інтелектуальної власності, правовий режим.

Вступ. Із появою мережі Інтернет почали виникати нові суспільні відносини, частина з яких підлягає правовому регулюванню з метою гарантії та захисту прав та свобод осіб. Так, технічний розвиток суспільства зумовив розгляд інформації під новим кутом. Як приклад, з'явилася проблема недостовірної інформації та захисту особистих даних. Веб-сайт виступає джерелом отримання інформації у мережі Інтернет, і його інформаційне наповнення є його обов'язковим елементом (контент). У більшій мірі контент містить інформацію з відкритим доступом. Разом з тим, відкрита інформація часто поширюється через носії інформації, які вже охороняються правом, зокрема правом інтелектуальної власності. Даний аспект спричинив виникнення окремого правового режиму використання та, зокрема, опублікування об'єктів права інтелектуальної власності у мережі Інтернет шляхом розміщення на веб-сайтах. Тому актуальним є дослідження особливостей інформаційного наповнення веб-сайту з метою удосконалення правового режиму останнього в умовах лише формування позиції законодавства і суспільства загалом до такого типу суспільних відносин.

Дослідженням правового режиму веб-сайту, в тому числі його інформаційного наповнення, займалися такі науковці як, В. Б. Наумов, М. В. Гура, О. С. Фелечко, К. О. Зеров, Є. А. Булат, Н. В. Філик, В. Ю. Молодід, Ю. Е. Атаманова, Н. І. Майданик, С. В. Ясечко, Ю. М. Жорнокуй та ін.

Метою статті є узагальнення законодавства та наукових позицій щодо правового режиму інформаційного наповнення веб-сайту та визначення його особливостей.

Виклад основного змісту. На сьогодні головною метою веб-сайту є опублікування та поширення інформації. Безпосередньо ця інформація відображається на веб-сторінках і утворює окрему складову веб-сайту – контент або, інакше кажучи, інформаційне наповнення.

Так, згідно ст. 1 Закону України «Про інформацію», інформація – це будь-які відомості та / або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [1].

Разом з тим, С. В. Ясечко зазначає, що законодавець не врахував усіх природних властивостей інформації, а саме, дві з них, які є важливими для визначення її правового режиму та врахування негативних наслідків порушення прав. Вона визначає, що інформація, з одного боку, – це «відомості» (які мають зміст), і на цьому понятті ґрунтується Закон України «Про інформацію», а з другого, – інформація є

«повідомленням» (яке не має змісту) [2, с. 18]. З даною думкою не можна погодитися, оскільки будь-яке повідомлення все одно несе в собі певний зміст.

Крім того, на основі ст. 20 Закону України «Про інформацію», за порядком доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. Відповідно, у ст. 21 цього ж закону наводиться перелік різновидів інформації, до якої обмежується доступ, а саме, це є конфіденційна, таємна та службова інформація, де порядок доступу до неї та режим користування визначається законодавством та іншими нормативними актами.

У свою чергу, відкрита інформація складається з відомостей, які є необмеженими для ознайомлення. Така інформація не визнається об'єктом цивільного права, у зв'язку з тим, що до неї не можна закрити доступ для всіх бажаючих: вона може вільно (без чийого-небудь на те дозволу) використовуватися і розповсюджуватися будь-якою особою [3, с. 237]. До даного типу інформації, згідно із Законом № 2657-ХІІ, відноситься будь-яка інформація, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом.

Нерідко інформація, до якої встановлено вільний доступ, має об'єктивне вираження у об'єктах права інтелектуальної власності. Так, контент веб-сайту переважно складається із об'єктів авторського права, суміжних прав, патентного права, засобів індивідуалізації, права на які належать окремим особам (при цьому не обов'язково даною особою є власник веб-сайту чи веб-сторінки), проте, зазвичай, веб-сторінка має текстовий вигляд, тому все ж таки найчастіше зустрічаються на останніх саме об'єкти авторського права. Наявність об'єктів права інтелектуальної власності часто зумовлює формування, так званого, унікального контенту, де унікальний контент – це інформація, яка не має аналогів на ресурсах схожої тематики, є результатом інтелектуальної праці та охороняється законом про авторське право.

Дана особливість зумовлює окремий режим використання та, зокрема, опублікування об'єктів авторського права у мережі Інтернет шляхом розміщення на веб-сторінках. Але при цьому особливості виникають саме у процесі використання об'єктів. Так, К.О. Зеров наголошує, що мережа Інтернет, так само і як будь-який інший прояв цифрового середовища, ніяк не змінює принципів сучасного авторського права та сутності авторських правовідносин, тобто об'єкти авторського права підлягають правовій охороні в цифровому середовищі так само, як і у звичайному, зокрема і при розміщенні останніх в мережі Інтернет [4, с. 16].

Загалом у міжнародному праві дане питання розглядається на трьох рівнях:

- перший рівень – Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів;
- другий рівень – Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС);
- третій рівень – Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року (Договір ВОІВ про авторське право).

Так, у ст. 441 Цивільного кодексу України зазначається, що використання твору є його опублікування (випуск у світ); відтворення будь-яким способом і у будь-якій формі [5].

Як вбачається зі ст. 1 Закону № 3792-ХІІ, оприлюдненням є здійснена за згодою автора чи іншого суб'єкта авторського права дія, що вперше робить твір доступним для публіки шляхом опублікування, публічного виконання, публічного показу, публічної демонстрації, публічного сповіщення тощо.

При цьому, опублікування об'єкту можна поділити на два види:

- опублікування, як завершальний етап по безпосередньо створенню об'єкта авторського права;
- опублікування, як форма використання останнього.

Основною відмінністю між об'єктом авторського права у реальному світі та у цифровому середовищі є його об'єктивна форма втілення, яка у випадку цифрового

середовища є цифровою. Як вже наголошував К. О. Зеров, при такому опублікуванні відбувається «суттєва зміна умов використання твору, однак сама природа твору, зміст, обсяг авторських прав на нього залишаються незмінними» [4, с. 17]. Крім того, у Законі України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» було затверджено поняття «електронна (цифрова) інформація», де остання визначалася як обмежений перелік видів творів (аудіовізуальні твори, музичні твори (з текстом або без тексту), комп'ютерні програми), «що знаходяться в електронній (цифровій) формі, придатній для зчитування і відтворення комп'ютером» [6]. Таким чином, законодавець визнав цифрову форму вираження об'єктів авторського права різновидом об'єктивної.

Тим не менше, слід відрізнити вираження об'єкту авторського права у цифровій формі від оцифрування (діджиталізації), де останній характеризується лише зміною форми вираження, коли об'єкт не створюється, а лише змінює свою форму вираження. Оскільки оцифрування має лише технічний характер, то оцифрований об'єкт не може визнаватися новим чи похідним об'єктом авторського права, у зв'язку з відсутністю творчого характеру. Тому на нього поширюється правова охорона лише як на окрему копію. При чому ситуація із переведенням об'єкту з одного цифрового формату до іншого є аналогічною, за умови відсутності в даному процесі елементу творчості.

Що ж до опублікування як форми використання об'єктів авторського права у мережі Інтернет, то першою особливістю є його транскордонність. Так, О. М. Пастухов у своєму дослідженні вказує, що «навіть якщо твір було розміщено в Інтернеті у країні, яка не має з Україною двосторонньої угоди про охорону авторських прав та не є учасницею багатосторонніх конвенцій з цього питання, і навіть якщо в цій країні така дія не вважається опублікуванням, він все одно в ту ж мить став доступним в Україні через «електронні системи інформації», а значить опублікованим, а також одним з тих творів, що «знаходяться в об'єктивній формі на території України» і, відповідно, охороняються згідно з її законодавством» [8, с. 32]. Проте, з даною думкою можна погодитись лише частково, оскільки є можливість, що доступ до певного веб-сайту (і до об'єкту авторського права відповідно) буде не загальнодоступним, а обмеженим за допомогою технічних засобів для окремих країн.

Тому можна зробити висновок, що територія, на яку поширюється правова охорона об'єктів авторського права, не обмежується територією України і країн, з якими вона підписала багатосторонні конвенції щодо відповідної охорони, за винятком тих територій, для яких доступ до певного веб-сайту є відсутнім.

Разом з тим, при дослідженні питання щодо форми використання об'єктів авторського права у мережі Інтернет, важливо з'ясувати, в рамках саме яких способів реалізується їх опублікування. Так, згідно ст. 1 Закону № 3792-ХІІ, одним із способів опублікування об'єктів авторського права є відтворення.

К. О. Зеров включає до нього:

- завантаження (введення) об'єкту в цифровій формі в мережу Інтернет вперше;
- короткострокові відтворення, які можуть мати місце між первинним введенням до мережі й прийомом одержувача. При цьому, останні не включаються до випадків вільного використання твору з зазначенням імені автора, згідно з вітчизняним законодавством. Однак, у положеннях Директиви Європейського парламенту і ради 2001/29/ЄС від 22 травня 2001 року про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві (Директива 2001/29/ЄС), за певних умов дозволяють вільне тимчасове відтворення; відтворення у вигляді збереження копії твору у цифровій формі на пристрої одержувача (кінцевого користувача) [4, с. 28–29].

Крім того, у Договорі ВОІВ про авторське право виділяються ще два способи використання об'єктів авторського права: розповсюдження (англ. Right of Distribution), згідно ст. 6, стосується записаних екземплярів, які можуть бути випущені в обіг лише у вигляді матеріальних об'єктів, на які може бути передане право власності, та публічне сповіщення (доведення до загального відома) публіки об'єктів (англ. Right of Communication to the Public), сутністю якого є поширення своїх творів до загального відому суспільства.

Вищевказаний поділ на способи є характерним і для країн-членів ЄС (ст. 3 та ст. 4 Директиви 2001/29/ЄС) та знайшов своє відображення у ст. 174 Угоди про асоціацію [4, с. 30].

Висновки. Правовий режим інформаційного наповнення залежить безпосередньо від виду інформації, яка розміщується на веб-сторінці. Якщо ж це відкрита інформація, то до неї відкритий вільний доступ користувачів веб-сайту, остання може вільно використовуватися та розповсюджуватися. Що ж до інформації з обмеженим доступом, то залежно від його різновиду, законодавством та іншими нормативними актами встановлено окремий порядок доступу до нього та режим користування, згідно Закону України «Про інформацію».

Разом з тим, у частині відкритої інформації існує особливість режиму її використання, у випадку якщо вона має об'єктивне вираження у об'єкті права інтелектуальної власності, зокрема у об'єкті авторського права. Перш за все, необхідно вказати на ознаку транскордонності правової охорони вищевказаних об'єктів в силу технічних особливостей веб-сайту. Разом з цим, опублікування об'єкту поділяється на два види: опублікування, як завершальний етап по безпосередньо створенню об'єкта авторського права, та опублікування, як форма використання останнього. Де останнє охоплюється двома способами його використання: відтворенням та публічним сповіщенням об'єкту так, що користувачі мережі Інтернет можуть здійснити доступ до відповідних об'єктів із будь-якого місця й у будь-який час за власним вибором. При чому черговість застосування вказаних способів може суттєво відрізнятися залежно від об'єкту.

Аннотація. В статті проаналізована проблематика правового режиму інформаційного наповнення веб-сайта, в частности исследовано законодательство и позиции ученых относительно особенностей электронной информации и правовых аспектов ее использования. Выявлено, что правовой режим информационного наповнення зависит непосредственно от вида информации, которая размещается на веб-странице и ее объективной формы выражения. При этом распространение информации, выражаемой через объекты интеллектуальной собственности, делится на два вида: опубликование, как завершающий этап создания объекта авторского права, и опубликование, как форма использования последнего. Причем последнее охватывается двумя способами его использования: воспроизведением и публичным оповещением объекта. Методологической основой работы являются диалектический, системный, сравнительно-правовой и формально-юридический методы.

Ключевые слова: веб-сайт, информационное наповнення сайта, контент, объект права интеллектуальной собственности, правовой режим.

Abstract. The article analyzes the problems of the legal regime of information content of the website, in particular, examines the legislation and positions of scientists regarding the features of electronic information and legal aspects of its use. It is revealed that the legal regime of information content depends directly on the type of information that is placed on the Web page and its objective form of expression. At the same time, the dissemination of information expressed through intellectual property objects is divided into two types: publication, as the final stage of creating a copyright object, and publication, as a form of using the latter. Moreover, the latter is covered by two ways of using it: reproduction and public notification of the object. The methodological basis of the work is dialectical, systematic, comparative legal and formal legal methods.

Key words: website, website content, content, object of intellectual property rights, legal regime.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р., № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 48. Ст. 650. (Із змінами).
2. Ясечко С. В. Цивільно-правова відповідальність за порушення права на інформацію: монографія. Харків: Діса плюс, 2013. 202 с.
3. Жорнокуй Ю. М. Правовий режим інформації, розміщеної на веб-сторінці акціонерного товариства та відповідальність за її недостовірність. *Правове регулювання відносин у мережі Інтернет*: монографія. А. П. Гетьман та ін.; за ред. С. В. Глібока, К. В. Єфремова. Харків, 2016. С. 231–253.
4. Зеров К. О. Особливості захисту прав на твори, розміщені в мережі Інтернет: монографія. Київ: Інтерсервіс, 2018. 220 с.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р., № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356. (Із змінами).
6. Про державну підтримку кінематографії в Україні: Закон України від 23 березня 2017 р., № 1977-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 20. Ст. 240. (Із змінами).
7. Пастухов О. М. Авторське право у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2002. 174 с.

СУБ'ЄКТИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

К. В. Бородата, І. Ф. Коваль

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі визначення кола суб'єктів інтелектуальної власності.

Проведено аналіз норм чинного українського законодавства в сфері інтелектуальної власності.

Запропоновано доповнення статей Цивільного кодексу України щодо визначення суб'єктів інтелектуальної власності такими категоріями, як тварина та «електронна особа».

Ключові слова: автор, інтелектуальна власність, суб'єкт інтелектуальної власності, штучний інтелект, тварина.

У наш час темпи розвитку суспільства є дуже стрімкими. Так само швидко розвиваються й різні сфери життєдіяльності людини. Разом з тим інтелектуальна діяльність користується все більшою популярністю і стає цінним активом. У зв'язку з цим виникає потреба правового закріплення нових правил використання результатів інтелектуальної діяльності та суб'єктів права інтелектуальної власності.

Для закріплення правового статусу системи суб'єктів інтелектуальної власності виникає потреба в її детальному розгляді. Дослідження різних аспектів правового статусу суб'єктів прав інтелектуальної власності здійснювалось у працях багатьох науковців таких, як: А. Г. Майданевич, Л. В. Золота, О. Д. Лубчук, Р. В. Падун, О. К. Віхляєв, І. Е. Ревуцька, О. Є. Аврамова та ін.

Взагалі правовий статус суб'єктів прав інтелектуальної власності визначається положеннями, які передбачені в Конституції України, Цивільному кодексі України та в спеціальному законодавстві у сфері інтелектуальної власності. Так, у статті 421 Цивільного кодексу України зазначено, що суб'єктами права інтелектуальної власності є: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до цього Кодексу, іншого закону чи договору [1].

Творцем є особа, результати інтелектуальної, творчої діяльності якої є або можуть бути визнані об'єктами права інтелектуальної власності. Коло суб'єктів, які визнаються «творцями», у законодавстві не визначене і не обмежене якимось вимогами до їхнього віку, стану здоров'я дієздатності.

Інші особи визнаються суб'єктами права інтелектуальної власності, за умови наявності особистих немайнових та (або) майнових прав інтелектуальної власності відповідно до ЦКУ, іншого закону чи договору.

Відповідно до ст. 8 Закону «Про авторське право і суміжні права» об'єктами його охорони є літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо); виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори; комп'ютерні програми; бази даних; музичні твори з текстом і без тексту; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки; аудіовізуальні твори; твори образотворчого мистецтва; твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва; фотографічні твори, у тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії; твори ужиткового мистецтва, у тому числі твори декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства, з художнього скла, ювелірні вироби тощо; ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються географії, геології, топографії, техніки, архітектури та інших сфер діяльності; сценічні обробки творів, зазначених у пункті 1 цієї частини, і обробки фольклору, придатні для сценічного показу; похідні твори; збірники творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої

праці за добром, координацією або упорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові частини; тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів; інші твори [2].

Звідси виникає питання чому суб'єктами права інтелектуальної власності може бути тільки людина? Оскільки об'єктами інтелектуальної власності є твори літератури, мистецтва і науки, постає проблема перегляду суб'єктів інтелектуальної власності, адже на сьогодні існує багато прикладів, коли творцем певного витвору мистецтва є, зокрема тварина або штучний інтелект.

Людиноподібні мавпи одні з перших проявили себе в живописі. Ці тварини малюють з задоволенням і з великим бажанням. Видно, що для них це дійсно дуже цікаво і захоплює, і деякі мавпи малюють постійно і займаються цим, як улюбленим хобі. Наприклад, шимпанзе на ім'я Пітер з містечка Бурос, картини якого були виставлені на художній виставці в Гетеборзі в 1964 році. Хоча сама участь примата у виставці була жартом, критики та мистецтвознавці захопилися цими картинами та визнали найкращими на виставці, навіть один з колекціонерів купив картину за непогані гроші [3].

Ще одним приматом, який підкорив світ мистецтва є шимпанзе Конго, картини якого купував сам Пабло Пікассо та Жоан Міро, але, на жаль, вже після смерті тварини. Талант в мавпи відкрив зоолог Десмонд Морріс. Роботи примата були представлені в престижній лондонській галереї. У 2005 році три роботи Конго продали на аукціоні в Лондоні за 18 тисяч євро [4].

Художниці Московського зоопарку – самки орангутанг Чапа і Ліча мають стаж художника ось уже понад 15 років. Отримуючи аркуш паперу і крейда, художниці-самоучки самостійно вибирають кольори, причому цей вибір залежить від настрою.

У деяких країнах на Південному Сході Азії малюванням займаються слони.

Шедеври слонів – це дуже незвичайні сюжети. Взявши кисть в хобот, слони розуміють, що необхідно робити, заняття сильно захоплює тварин – так кажуть дресирувальники про свою вихованців [5].

Найкращі художники це Тайські слони. Вони вражають своїми здібностями і демонструють екстраординарні здібності художника.

Спостереження за слонами показало, що кожен слон може мати свою манеру відтворення сюжету. від скоєно простих до досить складних з'єднань

Слониха на ім'я Пхулкалі стала в ряд з представниками сучасного мистецтва. Тварина малює хоботом картини, які продають для того, щоб допомогти виду, який зникає. Ініціював незвичайний проект Альпана Ахуджа. Картини слона продають за 165–400 доларів. Зараз вони виставляються у галереї ArtSpice в Нью-Делі, повідомляє [6].

Це не перший випадок, коли слон малює картини. Подібний курйоз стався ще у 80-ті, коли один з викладачів школи мистецтва був у захваті від абстрактних картин і сказав, що його студентам ніколи не досягнути такого рівня, а потім дізнався, що автором шедеврів був слон [6].

Більш того, схильністю до малювання відрізняються не тільки сухопутні тварини. Особливо вражають малюнки дельфінів, оскільки у них сильно розвинене почуття інтуїції

Малюнки дельфіна Касі, що проживає в московському дельфінарії, викликають захоплення у всіх людей.

Взагалі помітно, що картини, намальовані дельфінами, сильно різняться від однієї тварини-художника до іншого. Одні дельфіни люблять густі мазки і яскраві кольори, інші схильні малювати тільки дуже контрастним чорним кольором і роблять це дуже акуратно, тонкими короткими штрихами або зовсім точками [5].

Та й у одного дельфіна картини можуть різнитися залежно від його настрою.

Але не тільки слони, мавпи та дельфіни займаються образотворчим мистецтвом. Живописом захоплюються собаки, коні, свині, ворони і безліч інших тварин.

Наприклад, талановитий пес по кличці Сем радує людей своєю творчістю. створюючи картини з пензлем в зубах. Причому сьогодні це вже не просто захоплення, а дохідна справа: собака малює картини, за кожну з яких платять до \$ 1700.

Кінь-художник Чолла з Невади вразив своїм талантом весь світ. Він вперше проявив свій талант при фарбуванні звичайного паркану на ранчо, де, власне, і живе. Після чого власниця тварини купила мольберт, пензлі і фарби, які він використовував для створення картин. Багато малюнків мустанга Чолла відвідали навіть виставки [5].

Також, ще одним прикладом слугує свиня Пікассо, яку врятувала південноафриканська правозахисниця Джоанн Лефсон від прилавку та привезла на свою ферму. Пізніше виявилось, що свиня вміє малювати. Пікассо продемонструвала таку пристрасть та талант, що зараз у неї є персональна галерея на фермі порятунку тварин, яка стала її домом. Колекціонери живопису платять до 2000 доларів, щоб отримати оригінал Пікассо [7].

Але це далеко не всі приклади: тварин, які малюють картини, бо їх – безліч.

Раніше повідомлялося, що в Швейцарії хочуть надати мавпам людські права. На думку експертів швейцарського аналітичного центру із захисту прав тварин, наділення приматів певним набором прав дозволить зберегти життя сотням шимпанзе, орангутангів і бонобо.

Нагадаємо, шимпанзе навчили грати в «камінь, ножиці, папір». В експерименті брали участь сім мавп. На встановленому перед ними екрані з'являлися знаки паперу і каменю. Піддослідним пропонували вказати один з них. Вірний вибір нагороджувався частуванням. Так тривало доти, доки тварини не розуміли, що потрібно вибирати папір. Після цього процес повторювався для поєднань каменю з ножицями і ножиць з папером.

Багато людей з великим поблажливістю і скептицизмом ставляться до ідеї про те, що тварини можуть малювати. Все-таки, вважається, що тварини позбавлені абстрактного мислення, тобто не можуть маніпулювати образами, а саме це необхідно для створення картин.

Але, можливо, саме картини, намальовані тваринами, дозволяють зазирнути в глибини підсвідомості. До того ж, тварини вільні від рамок суспільної моралі і нав'язаних принципів, і тому їх картини - це уособлення свободи почуттів і емоцій.

У будь-якому випадку, факт залишається фактом – тварини малюють і було б справедливо надавати їм певні права.

Приголомшливою є історія макаки Наруто, за авторські права якої боролися у США. Мавпа, яка робила відомі селфі, повинна вважатися власником авторських прав на фотографії, а не фотограф, який розмістив камеру, стверджували активісти захисту прав тварин [9].

Цей прецедент висвітлювали ЗМІ США, зокрема журналіст Девід Крері. У своїй публікації розкрив процес цієї справи. Він зазначив, що «до федерального суду Сан-Франциско компанією People for Ethical Treatment of Animals був навіть поданий позов, в якому вимагалось надання судового наказу, який дозволить РЕТА розпоряджатися всіма прибутками від фотографій на благо мавпи, яку вона ідентифікувала як 6-річного Наруто, та інших чубатих макак, що мешкають у заповіднику на індонезійському острові Сулавесі.

Фотографії були зроблені під час подорожі до Сулавесі 2011 року британським фотографом природи Девідом Слейтером. Через видавничу компанію Blurb, що базується в Сан-Франциско, він опублікував книгу «Персоналії дикої природи», яка включає фотографії «мавпячих селфі».

Однак фотографії широко поширюються в інших місцях торговими точками, зокрема Вікіпедією, яка стверджує, що ніхто не володіє авторським правом на зображення, оскільки вони зроблені твариною, а не людиною» [9].

Бюро авторських прав США видало збірник своїх правил, включаючи розділ, який передбачає, що він реєструватиме авторські права лише на твори, створені людьми. У ньому зазначено, що роботи, виготовлені тваринами, будь то фотографія, зроблена мавпою, або фреска, написана слоном, не відповідають вимогам. Однак адвокат компанії

РЕТА Джеффрі Керр заявив, що Закон про авторські права США не містить обмеження авторських прав на людину.

Девід Фавр, професор права Університету штату Мічиган, який часто пише про права тварин, заявив, що питання авторських прав, порушене РЕТА, «є актуальним юридичним питанням», але, як відомо, даний прецедент ще не вичерпаний сьогодні.

На даний час превалює концепція щодо визнання автором твору саме штучний інтелект, тому представники наукової спільноти у сфері інтелектуальної власності запровадили специфічний термін для даної галузі – «електронна особа». За задумом, «електронна особа» буде мати певну правосуб'єктність, що безпосередньо і дасть можливість визнавати її окремим суб'єктом правовідносин – в даному випадку – автором твору [8].

В 2017 році в Японії набрало чинності законодавство, що захищає авторські права на твори, створені із використанням штучного інтелекту [8].

Зважаючи, на це виникає реальна причина перегляду системи суб'єктів прав інтелектуальної власності, адже обмеження, які є в законодавстві, дещо відстають від реальної дійсності.

З вищевикладеного можемо зробити висновок, що Цивільний кодекс України потребує певних поправок та доповнень щодо визначення суб'єктів інтелектуальної власності. На нашу думку, вилучення обмеження надання звання суб'єкта інтелектуальної власності лише фізичній особі та доповнення статті 421 ЦКУ такою одиницею, як «електронна особа», призведе до правового врегулювання суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності.

Взагалі, поняття «суб'єкт права» визначається як спеціально-юридична категорія, що має місце лише в правовому полі, включає в себе різний зміст, має специфічні галузеві особливості. Сучасне право визначає своїми суб'єктами людей і їх спільність, що носять сукупність прав та обов'язків, а такої можливість їх реалізовувати [10]. Зважаючи на це, тварина не відповідає ознакам суб'єкта права.

У зв'язку з тим, що тварина є істотою, яка свої дії не усвідомлює, принаймні – іншого (протилежного не доведено), то доходи від їх інтелектуальної праці доцільно зосередити у державних благодійних організаціях, які займаються захистом тварин та довкілля.

Отже, вищевикладене засвідчує, що у сучасному праві суб'єкт розуміється значно вужче, ніж він є насправді. Ця вузькість є рудиментом минулого – людина є істотою, що знаходиться на вершині інтелектуального розвитку. Таке розуміння зумовлене відсутністю досліджень у сфері інтелектуального розвитку тварин та штучного інтелекту. Однак, як засвідчують світова практика і наукові дослідження, питання суб'єкта правових відносин потребує перегляду і розширення його кола. Інше питання, чи готові до цього суспільство і законодавець, а також, хто буде розпоряджатися результатами інтелектуальної власності.

Аннотация. Стаття посвящена актуальній проблемі определения круга субъектов интеллектуальной собственности.

В статье проведен анализ норм действующего украинского законодательства в сфере интеллектуальной собственности.

Предложено дополнение государством Гражданского кодекса Украины о признании субъектов интеллектуальной собственности такими категориями, как животное и «электронная лицо».

Ключевые слова: автор, интеллектуальная собственность, субъект интеллектуальной собственности, искусственный интеллект, животное.

Abstract. The article is devoted to the topical problem of determining the range of intellectual property subjects.

The analysis of norms of the current Ukrainian legislation in the field of intellectual property is carried out.

It is proposed to supplement the articles of the Civil Code of Ukraine on the definition of intellectual property by such categories as animal and “electronic person”.

Key words: author, intellectual property, subject of intellectual property, artificial intelligence, animal.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Цивільний кодекс України від 16 серпня 2020 р. № 40–44. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. Ст. 356 (Із змінами).
2. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 2 листопада 2018 р. № 13. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. Ст. 64 (Із змінами).
3. П'єр Брассо. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%27%D1%4%D1%80_%D0%91%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%81%D0%BE (Дата звернення: 13.09.2020 р.).
4. У Лондоні відкрилася галерея з картинами легендарного шимпанзе-художника Конго. URL: <https://world.segodnya.ua/ua/world/europe/v-londone-otkrylas-galereya-s-kartinami-legendarnogo-shimpanze-hudozhnika-kongo-1344548.html> (Дата звернення: 14.09.2020 р.).
5. Як тварини малюють картини, або неупереджена краса. URL: <https://ua.waykun.com/articles/jak-tvarini-maljujut-kartini-abo-neuperedzhena-krasa.php> (Дата звернення: 16.09.2020 р.).
6. Слон малює картини, які продаються за шалені гроші. URL: <https://galka.if.ua/slonmalyuye-kartini-yaki-prodayutsya-za-shaleni-grosi/> (Дата звернення: 16.09.2020 р.).
7. Африканський Пікассо: Талановита свиня малює в стилі абстрактного експресіонізму. URL: https://zik.ua/news/2019/03/19/afrykanskyu_pikasso_talanovyta_svynya_malyuie_v_styli_abstraktnogo_1532501 (Дата звернення: 09.09.2020 р.).
8. Уткіна М. С. Можливість віднесення творів, створених штучним інтелектом, до об'єктів інтелектуальної власності. *Правові горизонти*. 2019. № 17 (30). С. 42–46.
9. David Crary. Intellectual property: case of the monkey's selfie and animals' copyright. URL: <https://www.insurancejournal.com/news/national/2015/09/25/382768.htm> (Дата звернення: 18.09.2020 р.).
10. Самілік Л. О., Корбут Л. П. Співвідношення понять «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник правовідносин». *Право і суспільство*. № 1. 2016. С. 89–93.

УДК 340.1

РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ДОСВІДУ

Б. В. Довгань, Т. В. Михайліна

Анотація. У статті висвітлено проблеми, що виникають в інформаційно-правовому просторі та шляхи їх подолання. За допомогою діалектичного, кібернетичного, статистичного, формально-юридичного, порівняльно-правового методів наукового дослідження охарактеризовано досвід правового закріплення права на Інтернет та суміжних до нього прав на міжнародному рівні; здійснено порівняльно-правовий аналіз вітчизняного та зарубіжного регулювання відносин, що виникають у цифровому просторі. Запропоновано можливі шляхи удосконалення законодавчої бази України у питанні інформаційно-технічних прав з акцентом на права, що виникають в мережі.

Ключові слова: інформаційні права, право на доступ до Інтернет, цифровий простір, інформаційно-технологічні відносини.

Вступ. Науково-технічна революція кінця XX – початку XXI століття спричинила значні зміни у свідомості людини, а це призвело до появи нового покоління прав – четвертого, у якому виділяють інформаційні права. Їх визначають як сукупність прав, тісно пов'язаних з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, глобального інформаційного простору та формуванням інформаційного суспільства [1, с. 156]. Попри те, що цифрові технології швидкими темпами впроваджуються в усі сфери суспільного життя, на законодавчому рівні вони майже не закріплені, що породжує низку проблем, пов'язаних з доступом до всесвітньої мережі, визначенням статусу суб'єктів відносин, що виникають у цифровому просторі, можливістю притягнення до відповідальності порушників авторських чи/або суміжних прав в Інтернеті, забезпеченням кібербезпеки тощо. Для того, щоб зрозуміти, в якому напрямку рухатися Україні, аби досягнути

гармонійного формування інформаційно-технічного суспільства, слід простежити розвиток цієї сфери на міжнародному рівні та у провідних зарубіжних країнах.

Варто зазначити, що проблемі визначення специфіки природи інформаційних прав як складових четвертого покоління присвятили свої праці О. О. Барабаш, С. Б. Булеца, І. Діордіца, Ю. А. Дмитрієва, О. Жидкова, О. М. Калітенко, М. В. Коваль, О. Г. Кушніренко та інші. Окремі проблеми, пов'язані з цією сферою, та шляхи їх вирішення висвітлювали К. І. Беляков, А. О. Костенко, В. Л. Ортинський, К. П. Романюк. Аналіз особливості зарубіжних моделей регулювання цифрового простору зустрічається у роботах Г. Грігорянц, О. О. Золотар, О. О. Потерейко, В. А. Ромашенка та інших. Однак комплексного підходу до пошуку шляхів нормативного врегулювання проблем в інформаційно-технічному середовищі в Україні на прикладі аналізу досвіду міжнародної спільноти та зарубіжних держав досі не було. Саме цьому присвячена наукова стаття.

Основний розділ. Міжнародна спільнота має позитивний досвід правового регулювання «технічного» боку функціонування Інтернет-мережі. Вперше питання управління всесвітньою павутиною було обговорене Робочою групою з управління Інтернетом (тимчасовий орган при ООН) у 2004–2005 рр. Це призвело до створення кількох провідних міжнародних організацій (ICANN, IANA, ISOC, IETF, IGF та інші), які контролюють основні процеси діяльності в Інтернеті (розробка та запровадження нових користувацьких доменів вищого рівня, управляє системою нумерації і адресації тощо) [2, с. 116]. Першим значним міжнародним документом, який порушив питання, пов'язані з Інтернет-сферою, була *Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства* (20 липня 2000 р.), яка проголошувала, що держава повинна гарантувати такі умови розвитку суспільству, які б забезпечували створення глобального інформаційного суспільства. Значний внесок у розвиток цифрового права внесла *Європейська Декларація про свободу комунікацій в Інтернет*, прийнята в місті Страсбурзі 28 травня 2003 р. з метою досягнення балансу між мережевою свободою слова та інформації та іншими правами, що гарантуються Конвенцією про захист прав людини і основних свобод (4 листопада 1950 р.) [3, с. 341]. У 2003 році був проведений Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства, результатом якого стало прийняття *Женевської Декларації принципів* [4], у якій визначено необхідність регулювання відносин у мережі, оскільки «Інтернет перетворився в загальнодоступний глобальний засіб, і управління його використанням повинне стати одним з основних питань порядку денного інформаційного суспільства» [3, с. 341]. І лише 12 березня 2012 року Рада Європи прийняла Стратегії про управління Інтернетом на період 2012–2015 роки. А 5 липня 2012 р. резолюція ООН закріпила право на свободу слова в Інтернеті. Як зазначає агентство Reuters, ця подія є історичною, адже цей документ забезпечує невід'ємне право людини на доступ до всесвітньої мережі, яке не може бути ніким обмежене [3, с. 342].

В Україні на законодавчому рівні право на доступ до Інтернету ще досі не закріплене. У зв'язку з активним розвитком новітніх технологій 15 жовтня 2019 р. депутати профільного комітету Міністерства цифрової трансформації України внесли законопроект «Про електронні комунікації», яким планується закласти фундамент реалізації концепції створення широкосмугового доступу до Інтернету, а також закріпити право на Інтернет шляхом оновлення переліку універсальних електронних комунікаційних послуг, серед яких доступ до таких сервісів: електронна пошта, пошукові системи, інструменти навчання, Інтернет-газети та новини, е-урядування, Інтернет-банкінг, соціальні медіа, відеодзвінки. Пропонується встановити субсидію на Інтернет особам, у яких середньомісячний сукупний дохід сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу (2 690 гривень на особу) [5, с. 35–36]. Верховна Рада України 16.06.2020 р. у першому читанні проголосувала за даний законопроект (248 нардепів), але коли він буде остаточно прийнятий поки що не відомо [6].

Аналізуючи перспективи розвитку інформаційних прав в Україні, не можна не згадати про Японію, яка не просто на законодавчому рівні закріпила право на доступ до мережі, а й активно заохочує розвиток інформаційних прав в усіх сферах суспільного життя. Держава рухається у напрямку розробки цифрових технологій та вдосконалення системи управління і важелів правового регулювання, постійного дослідження проблеми втілення інформаційних догм на фоні їх переваг та недоліків. Віртуалізація країни відбувається за принципом ієрархічної піраміди й складається з трьох елементів: *on* (вдячність), *gigi* (відповідальність), *wa* (гармонія). Японські дослідники давно зрозуміли, що втілення правових стандартів у регулювання інформаційного суспільства необхідно так само, як і втілення цифрових технологій в реальне життя. Тому була прийнята Програма ініціативи щодо створення мережі INTERNET, яка передбачала проведення Інтернету в усі школи, розвиток електронної комерції з урахуванням американської стратегії глобалізації інформаційної інфраструктури, глобалізацію стандартів взаємодії [7, с. 15–16]. Саме таку модель регламентації інформаційних прав може взяти за основу Україна як зразкову. Однак, як відомо, економічний потенціал двох держав суттєво відрізняється, тому для створення такого інформаційного суспільства, як у Японії, нашій країні потрібні належна підготовка, час, ресурси, професійні кадри та готовність населення до змін.

Наразі стоїть питання про вирішення нагальних проблем. Тут слід згадати законопроект «Про внесення доповнень до Цивільного кодексу України (щодо гарантування права фізичної особи на доступ до Інтернету)» від 14.05.2015 р., де було запропоновано доповнити ст. 302 ЦК таким положенням: «Фізична особа має право на доступ до Інтернету. Право фізичної особи на доступ до Інтернету не може бути обмежене. Обмеження доступу до певних даних, що містяться у Інтернеті, можливо лише на підставі рішення суду про незаконність таких даних» [8, с. 41–42]. Фактично ця стаття мала на меті закріпити право кожного на доступ до Інтернету, натомість породила низку питань: яким чином це право має бути реалізоване, які можуть бути обмеження, як це право буде захищене тощо. З цього випливає, що для гармонійного розвитку інформаційних прав у суспільстві замало лише закріплення самого права на доступ. Потрібно також нормативно врегулювати відносини, що виникають у цифровому просторі. У чому ж полягає їх специфіка?

Систему правовідносин, що виникають в інформаційно-технічній сфері складають такі елементи: **суб'єкти**, до яких входять *пред'явники контенту* (величезні корпорації (Google, Microsoft) або особа, що створила сайт), *постачальники* (провайдери) та *клієнти* (фізичні або юридичні особи, які користуються мережею) [9, с. 135]. При цьому встановити їх дієздатність, місцезнаходження, та з'ясувати, чи це взагалі жива істота, а не програма-робот, досить проблемно [10, с. 53]; **об'єкти** – блага (що мають цінність тільки в мережі; що мають цінність тільки за її межами; що мають цінність повсюди); **зміст** є найпроблемнішим елементом визначення, так як права та обов'язки сторін визначаються за їх згодою без контролю держави [10, с. 54–57].

Таким чином, саморегуляція відносин у цифровому просторі є причиною того, що збільшується злочинність у цій сфері, адже досить важко встановити особу злочинця, щоб притягнути її до юридичної відповідальності та відновити порушені права. Це говорить про необхідність створення державних механізмів протидії такому явищу. Однак, щоб зрозуміти, яким чином це має відбуватися, доцільно дослідити практику зарубіжних країн.

Першою важливою проблемою, пов'язаною із інформаційно-технічними правовідносинами, є визначення правового статусу їх учасників – провайдерів та користувачів [11, с. 82].

У Канаді у разі порушення авторських та/або суміжних прав провайдер зобов'язаний направляти абоненту повідомлення та контролювати його діяльність певний час, поки право не буде відновлене, однак усувати контент можна лише на підставі рішення суду. У Франції такі суб'єкти під час складання та підписання договору про послуги зі своїми

клієнтами зобов'язані включити пункти про законні способи споживання цифрового продукту, про відповідальність за нелегальні дії в мережі, про методи захисту Інтернет-з'єднання. У разі порушення прав він направляє правопорушнику попереджувальний лист і направляє позов до суду. У ФРН суб'єкт порушеного авторського й суміжного права може звернутися до суду з проханням надання провайдером назви та адреси відповідної особи – можливого порушника. У США та Ірландії передбачений механізм припинення доступу до підозрілого матеріалу, а також схема відповідальності самого провайдера за порушення авторського права в мережі [11, с. 82–84].

Ще однією проблемою є забезпечення кібербезпеки. Наша держава ратифікувала Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність, Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання та інші міжнародні правозахисні акти [12, с. 196; 13, с. 148–149]. Тому загалом законодавство нашої держави відповідає міжнародним стандартам у цьому питанні.

Щодо вітчизняних нормативно-правових актів, то в Україні це питання врегульоване Законами України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р., «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 р. [14]. Стратегія кібербезпеки України від 15 березня 2016 р. закріплює принципи, на яких має ґрунтуватися інформаційне суспільство: верховенство права і повага до прав та свобод людини і громадянина; забезпечення національних інтересів України; відкритість, доступність, стабільність та захищеність кіберпростору; пріоритетність запобіжних заходів та ін. [15]. Однак самих лише принципів недостатньо для протистояння кіберзагрозам.

Загалом національну систему кібербезпеки творить низка державних органів: Міністерство оборони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служба безпеки України, Національна поліція України (у 2015 р. запрацювала кіберполіція) тощо [13, с. 161–162]. У 2016 р. було утворено Національний координаційний центр кібербезпеки [13, с. 172]. Однак, незважаючи на розгалужену систему правоохоронних органів, рівень кіберзлочинності в Україні лише зростає. Так, масштабні хакерські атаки розпочалися у 2017 році запуском вірусу Petya, який заблокував діяльність аеропорту «Бориспіль», ЧАЕС, Укртелекому, Укрпошти, Ощадбанку, Укрзалізниці та низки інших великих підприємств [16, с. 149]. Загалом, у 2017 було зафіксовано 1795 справ, у 2018 – 1023, у 2019 – 4263 [17, с. 9]. Тобто, з того часу злочинність у цій сфері зросла у 2,4 рази.

Проте ця тенденція притаманна не лише для України, а й для багатьох провідних країн світу. Так, США, які у сфері розповсюдження персональних комп'ютерів, цифрової телефонії випереджають навіть Японію – «Мекку використання найсучасніших ІТ-технологій» [18, с. 287], регулярно стає жертвою злочинної кібердіяльності терористів. Саме тому було розроблено Стратегію кібербезпеки, яка спрямована на унормування обов'язків правоохоронних органів щодо затримання, переслідування злочинців, знищення кримінальної інфраструктури, обмеження розповсюдження та використання шкідливих кіберможливостей, попередження діяльності кіберзлочинців і їхніх спонсорів; на залучення до процесу віртуалізації уряду нового суб'єкта – постачальника інформаційно-комунікативних технологій, який на рівні з керівниками підрозділів органів державної влади повинен нести відповідальність за безпеку користування інформаційно-комунікативними технологіями [13, с. 127–129].

Особливістю Стратегії Польщі є те, що в ній закріплено необхідність розглянути можливість правового регулювання так званих програм «bug bounty», завдяки яким люди можуть вносити корективи до роботи певної програми, виправляючи помилки та отримуючи винагороду [13, с. 132].

Більш радикальною є програма забезпечення кібербезпеки КНР, яка полягає у суворій регламентації порядку надання населенню доступу до Інтернету. Передусім потрібно отримати платну ліцензію і вказати, які мережеві ресурси планується відвідувати – іноземні чи вітчизняні [7, с. 17]. За даними Грега Уолтона з Міжнародного центру з прав людини та демократичного розвитку, Китай реалізував найскладнішу фільтрацію Інтернет-контенту, що здатна ефективно відслідковувати контент з використанням безлічі методів регулювання і технічного контролю (блокування IP-адрес, скидання з'єднання тощо) (Проект «Великий брандмауер Китаю», 2003 р.) [19, с. 162].

Висновки. Отже, для гармонійного розвитку інформаційних прав у суспільстві замало лише закріплення самого права на доступ до Інтернету. Також потрібно нормативно врегулювати відносини, що виникають у цифровому просторі, передусім визначити правовий статус їх учасників – провайдерів і користувачів. За зразком Канади, Франції, ФРН, США, Ірландії, нашої країні необхідно надати провайдерам повноваження та одночасно обов'язок зберігати особисті дані користувачів (наприклад, електронна пошта, ID-адреса пристрою, з якого здійснюється вхід в мережу), щоб у разі порушення авторських чи/або суміжних прав мати можливість ідентифікувати особу. При цьому можливість примусити цього суб'єкта видаляти контент чи нести юридичну відповідальність залишається лише за судом.

Аналіз досвіду провідних зарубіжних держав щодо забезпечення кібербезпеки показав, що Україні потрібно підвищувати ефективність правоохоронних органів, які сьогодні не в змозі протистояти кібератакам. А також залучити до вирішення цього питання IT-фахівців (постачальника інформаційно-комунікативних технологій), у тому числі IT-бізнесу, кіберцентрів та кіберспільнот (як це роблять США), що здатні створювати потужні програми захисту, знешкоджувати загрози, можуть посприяти формуванню в Україні ефективної кіберрозвідки тощо. Державі варто нарешті усвідомити, що в питанні забезпечення кібербезпеки самих лише принципів та пріоритетів замало, потрібний чіткий план дій та готовність протистояти нападам. Із цього випливає, що Україні потрібно збільшувати кількість IT-спеціалістів. Для цього доцільно говорити про:

- переформатування системи вищої освіти в Україні, головним завданням якої має бути підготовка IT-спеціалістів, здатних виготовляти самостійний програмний продукт, а не лише виконувати аутсортингові функції [20, с. 79];

- перешкоджання їх виїзду за кордон (причини – відсутність можливості самореалізації в нашій державі, висока заробітна плата працівників IT-сфери на закордонному ринку зайнятості, кращі умови життя та праці тощо) за рахунок створення відповідних стимулів та гарантій, але не заборон;

- державне заохочення IT-спеціалістів до удосконалення IT-сфери України, що може бути реалізоване шляхом забезпечення їх працевлаштування після закінчення ВНЗ, збільшення заробітних плат, розробки програм сприяння малому та середньому бізнесу (для фахівців та підприємців IT-сфери) тощо.

Таким чином, лише комплексний підхід до регламентації інформаційних прав та врегулювання цифрового простору сприятиме формуванню інформаційно-технічного суспільства в Україні.

Аннотація. В статье раскрыты проблемы, возникающие в информационно-правовом пространстве и пути их преодоления. С помощью диалектического, кибернетического, статистического, формально-юридического, сравнительно-правового методов научного исследования охарактеризованы опыт правового закрепления права на доступ к Интернету и смежных ему прав на международном уровне; осуществлён сравнительно-правовой анализ отечественного и зарубежного регулирования отношений, возникающих в цифровом пространстве. Предложены возможные пути усовершенствования законодательной базы Украины в вопросе информационно-технических прав с акцентом на права, возникающие в сети.

Ключевые слова: информационные права, право на доступ к Интернет, цифровое пространство, информационно-технологические отношения.

Abstract. An article clarifies problems that occur in informational and legal space and ways of their solution. With the help of dialectical, cybernetic, statistical, formal and legal, comparative and legal methods of scientific research the experience of legal law fixing in the Internet and adjacent on international level is characterized. The comparative and legal analysis of national and foreign relationships regulation that that occur in informational space is done. The possible ways of Ukrainian legislative framework development is offered from the view of informational and technical rights with an accent on the particular rights that arise in the network.

Key words: informational rights, the right to access to the Internet, digital space, informational and technical relationships.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «інформаційні права людини». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 155–159.
2. Гуцу С. Ф. Правове регулювання мережі Інтернет: міжнародний і вітчизняний досвід. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2018. Вип. 2 (38). С. 114–118.
3. Супрун О. В. Право на доступ до Інтернету: поняття та міжнародно-правове регулювання. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського*: матер. третьої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2–3 листопада 2012 р.). Одеса: Фенікс. 2012. С. 339–342.
4. Підсумкові документи Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства. *Державний комітет телебачення і радіомовлення України*. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=61592 (дата звернення 19.09.2020).
5. Васильченко О. П. Право на доступ до мережі: надати не можна позбавити. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 41. Том 1. С. 34–37.
6. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68059.
7. Ромащенко В. А. Азійська модель правового регулювання інформаційного суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. №5. С. 15–18.
8. Головка О. М. Цифрова культура та інформаційна культура: права людини в епоху цифрових трансформацій. *Інформація і право*. 2019. № 4(31). С. 37–44.
9. Коваленко О. Ю. Особливості правовідносин в Інтернеті. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спецвип. Ч. 1. С. 134–137.
10. Беляков К. І. Понятійні та методологічні основи регулювання нових типів інформаційних відносин: «віртуальні правовідносини». *LEX PORTUS*. 2016. № 2. С. 47–63.
11. Грігорянц Г. Правовий статус провайдера за законодавством зарубіжних країн. *Юридичний вісник*. 2016. №4. С. 82–90.
12. Романюк К. П. Правові проблеми захисту авторського права і суміжних прав від Інтернет-піратства в Україні. *Збірник наукових рефератів магістрів юридичного факультету національної академії управління – 2017*. 2017. С. 194–205.
13. Потерейко О. О. Віртуалізація держави: теоретико-методологічний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 23.00.01. Львів, 2019. 201 с.
14. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 р., № 2163-VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 45. Ст. 403.
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 15 березня 2016 року, № 96/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#n11> (дата звернення 19.08.2020).
16. Ортинський В. Л. Основні засади забезпечення кібербезпеки України. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні*: зб. матер. II-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (17 листопада 2017 р.). Львів, 2017. С. 149–151.
17. Звіт Голови Національної поліції України про результати роботи відомства у 2019 році. С. 1–12. URL: www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-npu-2019.pdf.
18. Золотар О. О. Правові основи інформаційної безпеки людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 499 с.
19. Радейко Р. І. Міжнародна практика блокування доступу до інформаційних ресурсів у мережі Інтернет. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні*: зб. матер. II-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (17 лист. 2017 р.). Львів, 2017. С. 160–166.
20. Єршов М. О. Роль української ІТ-освіти на світовому ринку інформаційних товарів і послуг. *Науковий вісник*. 2018. № 16. С. 74–81. URL: <https://doi.org/10.32835/2223-5752.2018.16.74-81>.

ПРИВАТНА ДЕТЕКТИВНА (РОЗШУКОВА) ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК НОВИЙ ВИД ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

О. С. Євич, К. О. Калаченкова

Анотація. В науковій роботі розглядається сутність, роль, місце та поняття детективної (розшукової) діяльності, ринок приватної детективної діяльності в Україні. Проводиться аналіз теоретичних та практичних аспектів організації приватної детективної діяльності в Україні. Методи дослідження, використані у процесі написання роботи, передбачають застосування загальнонаукових та емпіричних прийомів науки господарського права, що ґрунтуються на системному підході. Крім цього, у процесі роботи застосовувались такі загальні методи досліджень, як узагальнення та порівняння. В результаті проведеного аналізу визначено основне коло проблем, які виникають у зв'язку із організацією та правовим забезпеченням детективної (розшукової) діяльності як нового виду господарської діяльності та можливі шляхи вирішення розглядуваних проблем.

Ключові слова: детективна (розшукова) діяльність, суб'єкти детективної діяльності, законодавче закріплення детективної діяльності.

Вступ. Становлення і розвиток України як сучасної, демократичної та економічно розвиненої держави потребує вирішення складних завдань. Найважливішою з них є забезпечення конституційних прав і свобод громадян та їх особистої безпеки.

Використовуючи значні напрацювання у сфері приватної детективної (розшукової) діяльності високорозвинених держав світу, наша держава зробила певні кроки щодо законодавчого регулювання цієї діяльності, оскільки прагне до світової спільноти.

Сьогодні зазначений вид діяльності в нашій країні знаходиться на стадії формування та прослідковуються запровадження в Україні приватної детективної (розшукової) діяльності як окремого виду господарської діяльності.

Проблематиці організації та правового забезпечення детективної (розшукової) діяльності присвятили свої праці такі науковці як: Г. Козаченко, В. Пономарьов, О. Ляшенко, Т. Іванюта, А. Заїчковська, В. Калетняк, А. Крисін, О. Костирін, Г. Леонова, О. Озаріна, В. Мачуський, В. Постульга, О. Литвин, І. Плохих. Однак, залишаються актуальними питання щодо правового регулювання організації приватної детективної діяльності, а також розробка практичних рекомендацій щодо здійснення зазначеного виду професійної діяльності.

Метою даного дослідження є підготовка пропозицій щодо правового регулювання приватної детективної (розшукової) діяльності як нового виду господарської діяльності в Україні.

Основний розділ. Приватна детективна діяльність в Україні є новим напрямком надання послуг в галузі забезпечення безпеки та захисту законних прав і інтересів фізичних і юридичних осіб. Вона здійснюється з метою пошуку, збирання та фіксації інформації, розшуку предметів, майна, людей і тварин, встановлення фактів та з'ясування різних обставин на замовлення замовника та згідно з договором про надання приватних детективних (розшукових) послуг. На даний час, в Україні діє багато приватних розшукових агентств. Однак, у зв'язку з відсутністю законодавчого врегулювання їх статусу, чітких прав та обов'язків, значна їх кількість не мають можливості легалізувати свою діяльність.

Починаючи з 2000 року з'явився цілий ряд законопроектів про приватну детективну діяльність, але які не отримали законодавчої підтримки. Однак з кінця 2015 року питання законодавчого регулювання здійснення приватної детективної діяльності знову постало на перший план. Так, 28 грудня 2015 року було зареєстровано проект Закону «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» № 3726, який пройшов довгий шлях та 13 квітня 2017 р. був прийнятий, проте 3 травня 2017 року його було повернуто з підписом Голови Верховної Ради України та застосовано Президентом України право вето до нього, а

18 грудня 2018 року Закон відхилено [1]. Пізніше, 2 вересня 2019 року було зареєстровано та включено до порядку денного новий проект Закону «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» № 1228 (далі – Законопроект № 1228), який і є предметом дослідження, та який 4 лютого 2020 року було повернуто на доопрацювання ініціатору внесення [2].

Відповідно до Законопроекту № 1228 приватною детективною (розшуковою) діяльністю визначається дозволена Міністерством внутрішніх справ України, підприємницька діяльність приватних детективів або об'єднань приватних детективів щодо надання замовникам на платній договірній основі детективних послуг з метою захисту їхніх законних прав та інтересів. Ця діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, законності, диспозитивності, об'єктивності та неупередженості, дотримання прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, поваги до людської гідності, доброчесності, незалежності суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності, конфіденційності та збереження професійної таємниці, взаємодії з правоохоронними органами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами [2].

Згідно із Пояснювальною запискою до проекту Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» № 1228, даний Проект Закону визначає та регламентує: види та правовий статус суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності; процедуру видачі свідоцтва про право на заняття приватною детективною (розшуковою) діяльністю; види детективних послуг, що можуть надаватися суб'єктами приватної детективної (розшукової) діяльності, права та обов'язки цих суб'єктів; питання підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, які здійснюють приватну детективну (розшукову) діяльність; процедуру отримання дозволу на придбання, зберігання і застосування спеціальних засобів та умови їх застосування; здійснення контролю за діяльністю суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності [3].

Законодавець надав можливість приватним детективам займатися доволі широким спектром питань, які були лише у компетенції правоохоронних органів, натомість із прийняттям Закону приватна та державна система доповнюватимуть одна одну. Важливо те, що зібрана та зафіксована детективами інформація зможе використовуватися у господарському судочинстві зокрема. Інформація, отримана приватними детективами, згідно з документом, є професійною таємницею, яка не підлягає розголошенню, є конфіденційною, крім випадків, коли вона має факти підготовки чи замаху на вчинення кримінального правопорушення (про такі факти детективи зобов'язані повідомити правоохоронним органам з передачею підтверджуючих матеріалів) [4].

Загалом Законопроект № 1228 більш досконалий і більш успішний, ніж попередні численні проекти, адже поміж власних якісних характеристик, його успішність обумовлена ще й кращим усвідомленням законодавцями і суспільством загалом потреби у законодавчому визнанні й урегулюванні приватної детективної діяльності.

Однак, поряд із позитивними якостями існує чимало проблем узгодження положень цього проекту Закону із вимогами статті 8 Європейської Конвенції з прав людини [5] в частині поваги до особистого і сімейного життя, житла і таємниці спілкування, відповідних положень статей 30–32 Конституції України, конституційної заборони втручання в особисте і сімейне життя особи, заборони збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу.

Потребує такого узгодження з конституційним режимом інформації п. 1 ч. 3 ст. 12 Законопроекту № 1228 Конституційний суд України в аспекті тлумачення положень частини першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України визначив, що інформація про особисте та сімейне життя особи є конфіденційною; збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами є втручання в її особисте та сімейне життя. Таке втручання допускається

винятково у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (Результативна частина Рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012 у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України) [6]. Отже, для законного здійснення приватної детективної діяльності чинне законодавство України залишає досить обмежений простір.

Також слід звернути увагу, що приватна детективна (розшукова) діяльність є підприємництвом, що прямо витікає із самої правової дефініції закріпленої п. 4 ч. 1 ст. 1 Законопроекту № 1228, оскільки здійснюється шляхом надання послуг вартісного характеру з метою отримання прибутку.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Господарського кодексу України, підприємництвом є господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку [7].

Також традиційно виділяють із поміж характерних рис господарської діяльності: обмежене, коло суб'єктів (визначених статтею 2 Господарського кодексу України); поєднання приватних і публічних інтересів; матеріальний зміст цих відносин (тобто суспільне виробництво і реалізація (оборот) суб'єктами господарювання продукції – виробництво товарів, виконання робіт, надання послуг).

Доцільно проаналізувати зазначені ознаки окремо через призму здійснення такої господарської діяльності, як приватна детективна (розшукова) діяльність.

Суб'єктами господарювання у відносинах з приводу реалізації приватної детективної (розшукової) діяльності є приватні детективи як фізичні особи-підприємці або об'єднання приватних детективів як юридичні особи приватного права. Об'єднання приватних детективів створюється шляхом об'єднання двох або більше приватних детективів відповідно до вимог законодавства України, що здійснюють виключно приватну детективну (розшукову) діяльність на підставі статуту. Варто зазначити, що створення такого об'єднання відповідає положенням щодо функціонування підприємства та господарських товариств.

Замовниками у розглядуваних специфічних відносинах є особи, які звернулися до приватного детектива або детективного агентства з метою одержання відповідних послуг. Норми національного законодавства відносять до розглядуваних замовників фізичних або юридичних осіб, органи державної влади, органи місцевого самоврядування. В статті 12 Законопроекту № 1228 наведено перелік послуг, які можуть надавати суб'єкти приватної (детективної) розшукової діяльності, який не є вичерпним. До них, зокрема, належать такі види приватних детективних (розшукових) послуг як:

1) збирання, фіксування та дослідження відомостей, необхідних для розгляду справ у цивільному, господарському, адміністративному та кримінальному судочинстві, на договірній основі із сторонами судового процесу;

2) вивчення ринку, пошук і збір інформації з відкритих джерел з метою підготовки ділових переговорів замовника, з'ясування фінансової платоспроможності, майнового стану та благонадійності потенційних ділових партнерів;

3) з'ясування біографічних та інших даних, що характеризують особу, стосовно окремих громадян (за їхньої письмової згоди) при укладенні ними трудових та інших договорів із замовником приватних детективних (розшукових) послуг (зайняття в нього відповідної вакантної посади), виявлення їхніх ділових зв'язків, у тому числі з конкурентами замовника, в Україні і за кордоном;

4) пошук осіб, місцезнаходження яких невідоме, з'ясування причин та обставин їх зникнення, можливостей і умов їх повернення, розшук осіб, які втратили родинні або дружні зв'язки;

5) розшук зниклого (втраченого або викраденого) майна, предметів і тварин;

6) здійснення заходів з відтворення втраченої (зниклої) інформації з питань законних прав та інтересів замовника;

7) пошук і збір даних, які можуть бути приводом або підставою для звернення замовника приватних детективних послуг до правоохоронних органів або до суду з метою захисту його законних прав та інтересів;

8) виявлення фактів незаконного (несанкціонованого) збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну таємницю замовника, або їх розголошення, а також фактів незаконного (несанкціонованого) збирання конфіденційної інформації стосовно фізичних осіб;

9) пошук, виявлення та фіксування фактів незаконного використання прав інтелектуальної власності, що належать замовнику, а також випадків недобросовісної конкуренції;

10) пошук боржників та осіб, які ухиляються від виконання своїх договірних зобов'язань;

11) забезпечення захисту інформації з обмеженим доступом (конфіденційної, службової, таємної) замовника приватних детективних (розшукових) послуг.

Такі послуги можуть надаватися в різних видах судочинства (кримінальному, адміністративному, цивільному, господарському), при цьому пункти 1, 2 та 10 безпосередньо стосуються господарського судочинства.

Щодо державної реєстрації та надання дозволу для зайняття приватною (детективною) розшуковою діяльністю, слід зазначити, що у господарських відносинах з цього приводу беруть участь органи державної влади, а саме Міністерство внутрішніх справ України. Так, відповідно до ст. 8 Законопроекту № 1228 видача свідоцтв про право на зайняття приватною детективною (розшуковою) діяльністю видається Міністерством внутрішніх справ України. Натомість у Законопроекті від 28 грудня 2015 року № 3726 видача таких свідоцтв входила до компетенції Національної поліції України. Тим самим Верховна Рада та автори Закону показали світу, що у нашій державі ключовими є ті підходи до законодавства, які прийняті у розвинутих державах.

Причому в п. 1 ч. 4 ст. 5 Законопроекту № 1228 зазначено, що приватний детектив серед усіх інших прав має право займатися приватною детективною (розшуковою) діяльністю як фізична особа – підприємець або спільно з іншими приватними детективами шляхом заснування об'єднання приватних детективів [1]. Дане право обумовлюється конституційними правами особи, зокрема щодо права на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42 Конституції України) [8].

Слід звернути увагу, що приватна детективна (розшукова) діяльність є специфічною діяльністю, яка може за певних обставин нашкодити суспільним інтересам, інтересам держави та обмежити права окремих осіб. Тому, з метою забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері забезпечення захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів, доцільним є включення даної діяльності до переліку видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню.

Також варто звернути увагу на доказову силу інформації, яка одержана приватними детективами та може бути знівельована вимогою закону на отримання письмової або усної згоди на збирання або зберігання такої інформації, оскільки доведення у суді факту, що особа надала усний дозвіл, є досить проблематичним і що таке формулювання може призвести до зловживань приватними детективами своїми повноваженнями.

Законодавче врегулювання приватної детективної діяльності на засадах суворого дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина сприятиме розширенню послуг, що надаються замовникам більш значної допомоги суб'єктам господарської діяльності у вивченні фінансового стану позичальників, визначення спроможності реального виконання фінансових зобов'язань, запобіганню ухиленню від сплати заборгованості, а тим самим сприятиме зміцненню засад верховенства права в нашій країні.

Побудова сучасного громадянського суспільства вимагає формування нових відносин у всіх сферах життя і діяльності держави. Приватна детективна діяльність є одним з ефективних інструментів забезпечення безпеки і прав людини в сучасному світі. Розвиток цього виду професійної діяльності в галузі безпеки дозволить нашій державі і суспільству зробити ще один крок на шляху повної інтеграції до Європейського союзу.

Побудова ефективного механізму взаємодії вигідно як суб'єктам приватної детективної діяльності, так і правоохоронним органам. І перші, і другі в ході своєї діяльності отримують багато різної інформації, яка в разі обміну зможе сприяти підвищенню результативності їх діяльності. Головною особливістю такого механізму взаємодії є те, що він повинен функціонувати виключно в правовому полі [9].

Висновок. Підводячи підсумок вищенаведеному, варто зазначити, що прийняття Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» створить міцний фундамент для розбудови цивілізованого ринку детективних послуг. Наявність спеціального Закону щодо регулювання правовідносини у сфері детективної діяльності, буде сприяти забезпеченню єдиної державної політики у детективній діяльності. В той же час, слід усвідомлювати, що детективні структури не повинні замінювати чи перебирати на себе функції державних правоохоронних органів. Саме тісна співпраця цих суб'єктів, в межах окреслених діючими законодавчими актами повноважень, сприятиме розвитку цілісної системи захисту інтересів фізичних та юридичних осіб в державі.

На підставі проведеного дослідження, вважається доцільним: включення приватною детективною (розшуковою) діяльністю до переліку видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню; та, зважаючи на досвід високорозвинених іноземних держав, впровадження етичного професійного кодексу, який би містив моральні норми і правила поведінки та діяльності приватних детективів, зокрема у складних ситуаціях, підвищенні статусу приватних детективів у суспільстві, формуванні довіри до детективних агентств.

Аннотация. В научной работе рассматриваются сущность, роль, место и понятие (розыскной) детективной деятельности, рынок частной детективной деятельности в Украине. Проводится анализ теоретических и практических аспектов организации частной детективной деятельности в Украине. Методы исследования, использованные в процессе написания работы, предусматривают применение общенаучных и эмпирических приемов науки хозяйственного права, основанные на системном подходе. Кроме этого, в процессе работы применялись такие общие методы исследований, как обобщение и сравнение. В результате проведенного анализа определены основной круг проблем, которые возникают в связи с организацией и правовым обеспечением детективной (розыскной) деятельности как нового вида хозяйственной деятельности и возможные пути решения рассматриваемых проблем.

Ключевые слова: детективная (розыскная) деятельность, субъекты детективной деятельности, законодательное закрепление детективной деятельности.

Abstract: The scientific work considers the nature, role, place and term of detective (detective) activity, the world experience in the market of private detective activity in Ukraine. The analysis of theoretical and practical aspects of the organization of private detective activity in Ukraine is carried out. The research methods used in the process of writing the work involve the use of general scientific and empirical techniques of business law, based on a systematic approach. In addition, general research methods such as generalization and comparison were used in the process. As a result of the analysis, the main range of problems that arise in connection with the organization and legal support of detective (search) activities as a new type of economic activity and possible ways to solve these problems.

Key words: detective (detective) activity, subjects detective work, legislative strengthening detective work.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Проект закону України № 3726 від 30.08.2019 року «Про приватну детективну (розшукову) діяльність». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57580 (дата звернення: 30.09.2020 року).
2. Проект закону України № 1228 від 02.09.2019 року «Про приватну детективну (розшукову) діяльність». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1228&skl=10 (дата звернення: 30.09.2020 року).
3. Пояснювальна записка до Проекту закону України № 1228 від 02.09.2019 року «Про приватну детективну (розшукову) діяльність».

URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1228&skl=10 (дата звернення: 30.09.2020 року).

4. Беззуб І. Приватна детективна діяльність: українські реалії та зарубіжний досвід. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2930:privatna-detektivna-diyalnist-ukrajinski-realiji-ta-zarubizhnij

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2013. № 995_004 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 30.09.2020 року).

6. Рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012 у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України (Справа № 1–9/2012). *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 2-рп/2012.

7. Господарський кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144. (Із змінами).

8. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України* 1996, № 30, с. 141.

9. Черков В. О., Попов П. О. Приватна детективна діяльність у розвинутих країнах світу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010, Вип. 2, С. 248–259.

УДК 340.15

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОЛІТИКИ ТЕТЧЕРИЗМУ

Д. О. Захарчук, О. В. Мартинюк

Анотація. У статті досліджуються історико-правові аспекти політики Кабінету Маргарет Тетчер та її вплив на соціально-економічну та правову системи Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Аналізуються нормативно-правові механізми та законодавча база, які сприяли потужному економічному зростанню Великої Британії.

Ключові слова: Маргарет Тетчер, Велика Британія, Тетчеризм, профспілки, ліберальна демократія.

Звертаючи увагу на історико-правові засади політичного панування у керма держави прем'єр-міністра Сполученого Королівства Британії та Північної Ірландії Маргарет Тетчер протягом 1979–1990 років, варто зазначити, що ця тема є не лише актуальною у теоретичному контексті, але також має практичне значення.

Метою статті є вивчення історико-правових аспектів політики Кабінету Маргарет Тетчер для досвіду розбудови сучасних ліберально-демократичних держав.

На сьогодні не існує єдиної думки щодо політики Тетчер ні серед британців, так і серед сучасних істориків. Чи дійсно «жорсткі фінансові методи» та «зміна економічної стратегії», чи все ж напрямки політики консенсусу Лейбористської партії змогли вивести Британію на вершину європейського розвитку?

«Хвора, виснажена людина Європи» – саме такою постає Британія під час кризових явищ 70-х років ХХ ст. Страйки, мітинги, демонстрації та так звана «зима невдоволення» 1978–1979 рр. створили потребу повернення «держави добробуту» до класичної ринкової економіки – неоконсервативної політики, яка була зумовлена перемогою 4 травня 1979 р. Консервативної партії, де на виборах Тетчер перемогла завдяки багатьом голосам членів профспілок. Саме профспілки обрали зміни, а також зуміли позбутися невдалої політики лейбористів стосовно профспілкового руху, адже «залізна леді» виступала за «партнерство між підприємствами та профспілками» [1, с. 9]. «...Абсурдно заявляти, що жінка не може керувати партією. Це дивний і старомодний погляд» – заявляла сама прем'єр-міністерка. Цікавим також є той факт, що економічний радник пані Тетчер у часи її опозиційності, який залишався довіреною особою в ранні роки її прем'єрства, професор Патрік Мінфорд з Університету Кардіффа (який відстоював власні погляди та інтереси,

зокрема відмовою проведення реформ у Британії у кінці 70-х років XX ст.) висловлювався щодо свого «опонента»: «Влада не хотіла змін, було дуже багато опору, але вона (Маргарет Тетчер) трансформувала економіку – без неї цього б не сталося» [2].

З цього часу з'являється потужна система так званої політики «нових торі», яка закріпилася як нове поняття в Європі – «Тетчеризм». Уперше це поняття застосував професор Стюарт Гол наприкінці 70-х років XX ст. на позначення політичної філософії, що містила у собі збереження найкращого в суспільстві та протистояла радикальним змінам у ньому [3, с. 111–119]. Згодом термін «Тетчеризм» почав широко застосовуватися у ЗМІ, які палко писали про політичне життя британського уряду. Під ним розумілося максимальне прискорення адаптації соціальної структури британського суспільства до нових економічних реалій сучасності, як зазначав у своїй праці С. Г. Головка [1, с. 3].

На наш погляд, Тетчеризм доцільно розглядати у трьох аспектах:

1) це найвдаліша характеристика дій та, зокрема, політики усіх британських урядів консерваторів протягом 1979–1990 років;

2) ця політика незмінно пов'язувалася з ім'ям Маргарет Тетчер;

3) це політика, яка містила у собі значне як і ідеологічне, так і теоретичне підґрунтя.

Виходячи з вищеперерахованого, можна зупинитися на тому, що ж спричинило все ж появу такої політики. Зрештою можна провести аналогію зі законом збереження енергії: «енергія» не виникає з нічого і не зникає в нікуди, подібно до енергії панує історія, яка визначила та постановила потребу для Британії необхідності радикальних змін, без яких би країна опустилася до становища некеруваної «бананової республіки».

Коппель О. А. зазначає, що в основі політики «нового торизму» лежить не намагання віднайти компроміси у соціальних конфліктах, а саме у значному зменшенні ролі держави в економіці, приборканням інфляції, пониженню безробіття та ліквідацію дефіциту державного бюджету Британії [4, с. 320–321].

Схожої думки дотримується Є. І. Чернявська. За її твердженням британський уряд мав на меті якомога менше втручатися у економічні процеси і, таким чином, зменшити роль державного управління в економіці, натомість посилити підтримку щодо панування вільного ринку й підприємництва [5, с. 264–271].

Найбільшим блоком політики М. Тетчер вважають приватизацію збиткових підприємств, акцентуючи увагу на вирішенні низки економіко-соціальних проблем та значним посиленням продуктивності праці та виробництва.

Для того, щоб не відбулася повна втрата державою контролю щодо приватизації таких підприємств було створено спеціальні регулюючі органи: Міністерство телекомунікацій, Управління з контролю над газопостачанням, Національне управління з проблем річок та інші [6].

Урядом було надано максимальну свободу для ведення приватного бізнесу. Відбулася приватизація підприємств, зокрема суднобудівної, нафтової та авіакосмічної галузей промисловості тощо. Цим самим було проведено повне реформування британської економіки задля подолання економічної кризи, зменшення безробіття та збільшення виробництва продукції.

Впровадження цих реформ передбачало створення потужних нормативно-правових механізмів та законодавчої бази, які би послабили конфлікт між урядом та профспілковими рухами.

Першим нормативно-правовим актом став Закон «Про зайнятість» 1980 року, яким було внесено поправки до Закону «Про тред-юніони та трудові відносини» 1974 року [7]. Ці поправки зумовили появу нових понять (наприклад, «вторинні промислові дії», «втрата можливості підтримки одне одного в «промислових діях» і т.і.), а також вводився обов'язок наявності контракту про проведення страйку між підприємцем та споживачем, рідше постачальником; надавалося роз'яснення дійсності страйку, адже основний страйк вважатиметься дійсним лише і тільки тоді, коли ймовірність досягнення завдань такого страйку буде досить високою; нейтралізація поняття «пикетування». Норми закону

передбачали добровільний вступ до профспілок на підприємствах, забезпечували підтримку тих робітників, які намагалися не дотримуватися давніх традицій і відмовлялися вступати у такі профспілки; а також надавали компенсації у розмірі 16 тис. ф. ст. урядом для робітників, яких було звільнено з роботи у зв'язку з відмовами ставати членами профспілок на підприємствах «закритих цехів» та інші.

Законом «Про зайнятість» 1982 року було чітко сформульовано визначення поняття «трудовий конфлікт». Цей закон мав антистрайковий характер [8].

Окремо виділимо закони уряду Маргарет Тетчер «Про профспілки» 1984 року [9] та Закон «Про заробітну плату» 1986 року [10]. Нормами вказаних законів були втілені нововведення щодо голосування та обрання нових керівників виконавчих органів профспілок. Однією з вимог було те, що головою можна бути не менше одного разу кожних п'ять років, а також голосуванням перед оголошенням самого страйку. Встановлено вимоги щодо звітності та нарахування заробітної плати лідерам мітингів. Відтак саме рішучі дії і призвели до зменшення кількості членів профспілок, що позначилося на підвищенні економічного панування держави.

У 1988 році був прийнятий Закон «Про зайнятість» [11], який надавав право членам профспілок звертатися з позовом до суду, якщо відповідно було обмежено їхні повноваження [12]. Згідно Закону членів профспілок називали штрейкбрехерами, у разі обмеження їхньої діяльності за рішенням суду член профспілки міг отримати компенсацію у розмірі своєї ж зарплатні за 30 тижнів або 7 місяців. Уряд уповноважив Міністерство у справах зайнятості випускати спеціальні Кодекси практики проведення голосування у профорганізаціях, яке було обов'язковим [13].

У наступному році набрали чинності нові положення Закону «Про зайнятість» [14] щодо оголошення протизаконними будь-які «промислові дії», що стосувалися і були спрямовані на підтримку «закритих цехів». Згодом, у листопаді 1990 року, урядом консерваторів були прийняті останні зміни в Законі «Про зайнятість» [15] щодо діяльності профспілок. Закон запровадив введення «чорних списків» тих, хто брав участь у страйках, а також були зазначені положення щодо мирного пікетування, голосування, відповідальності щодо дій профспілок та ін.

Таким чином, проаналізувавши нормативно-правові акти можна зробити висновок, що законодавець вбачав потребу у скороченні соціальних програм для отримання з цього державних видатків, цим самим обмежував права профспілок на організацію різних страйків та значно вводив жорсткіше трудове законодавство. Так відомий усім британцям факт, що станом уже на 1990 рік 2/3 сімей британців стали власниками квартир та будинків, а 9 млн впевнено стали акціонерами, тобто межу безробіття було скорочено майже у 2 рази.

Також варто звернутися до статистики, яка наводиться відомим українським істориком Єгором Браїляном. Згідно неї, на початку 80-х років XX ст. на території Сполученого Королівства діяло 230 тисяч вугільних шахт, а ось через десятиліття їх нараховувалося приблизно 57 тисяч. Це і спричиняло значне невдоволення британців щодо діяльності Кабінету Тетчер. Історії відомий один значний страйк шахтарів, який тривав з березня 1984 р. до березня 1985 р. (рівно рік) і налічував 180 тис. страйкарів. Однак політика Маргарет Тетчер залишалася незмінною, а вимоги шахтарів не були враховані [16].

Зважаючи на потужну внутрішню політику, варто наголосити, що Маргарет Тетчер послідовно та твердо відстоювала інтереси Великої Британії в ЄЕС, а також підтримувала антирадянську політику США. Події 1982 року назавжди закарбувалися у пам'яті британців, адже це той рік, коли Аргентина захопила Фолклендські острови, які входили до Співдружності (на островах проживало до 2 тис. британців). Потрібно зауважити, що коли Тетчер виступала у парламенті, вона не наважилася «роздавати» обіцянки щодо влади Британії над Фолклендами [18]. Вона досить вдало та обережно використовувала формулювання «британська адміністрація на островах». Тим часом, британська ескадра всіма способами намагалася блокувати острови. За допомогою англійського десанту було досягнуто капітуляції аргентинських військ. У результаті цього конфлікту загинуло понад

1 тис. осіб, однак під час воєнних дій Маргарет Тетчер приїздила до військових і підтримувала їх. Це значно підняло авторитет прем'єр-міністерки не лише у Британії, а й поза її межами.

Висновок. Усі кроки на виведення Сполученого Королівства з тотальної кризи були досить ефективними, адже було досягнуто значного прориву та оздоровлення в сфері фінансів та економіки, і як наслідок – зміцнені позиції Консервативної партії та уряду. Ліберали не змогли протистояти тодішній владі і були змушені пристосуватися до тих реалій, які склалися. За одинадцять років правління Маргарет Тетчер середні темпи росту економіки Британії збільшилися втричі, і, таким чином, було закладене фундаментальне підґрунтя для сучасного потужного розвитку економіки Сполученого Королівства. Отже, реформи за ініціативи Маргарет Тетчер стали взірцем еволюції ліберально-демократичної моделі для сучасних держав.

Анотація. В статті досліджуються історико-правові аспекти політики Кабінету Маргарет Тетчер і її вплив на соціально-економічну та правову системи Соединенного Королевства Великобританії і Північної Ірландії. Аналізуються нормативно-правові механізми та законодавча база, які способували потужному економічному росту Великобританії.

Ключевые слова: Маргарет Тетчер, Великобритания, Тетчеризм, профсоюзы, либеральная демократия.

Abstract. The article examines the historical and legal aspects of Margaret Thatcher Cabinet policy and its impact on the socio-economic and legal systems of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. The legal mechanisms and legal framework that have contributed to the strong economic growth of the United Kingdom are analyzed.

Key words: Margaret Thatcher, Great Britain, Thatcherism, trade unions, liberal democracy.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Головка С. Г. Консервативна політика реформування британського тред-юніонізму у 1980-1990 рр. К.: Знання, 1999. 25 с.
2. Гудолл Л., Пим Г. Як Маргарет Тетчер змінила економіку. Економічне дослідження. BBC Analysis and Research. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/business/2013/04/130409_thatcher_economy_influence_yg
3. Нечитайло В. В. Тетчеризм як винятковий феномен на тлі повоєнного політичного розвитку Британії. *Збірник наукових праць «Політологічні студії»*. 2013. № 3. С. 111–119.
4. Енциклопедичний словник. Європейський Союз: економіка, політика, право. В. В. Копійка, О. І. Шнирков, В. І. Муравйов. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. С. 320–321.
5. Чернявська Є. І., Маслош О. В., Сепрієнко А. П. Factors affecting the level competitiveness of enterprises. *Економіка та управління підприємствами*. 2019. № 38. С. 264–271.
6. Чернявська Є. І. Реструктуризація підприємства в умовах трансформаційної економіки: монографія. Луганськ : ЛНУ ім. В. Даля, 2004. 264 с.
7. Employment Act 1980. Ch. 42. London. HMSO. 1980. P.30.
8. Employment Act 1982. Ch. 46. London. HMSO. 1982. P.44.
9. Trade Union Act 1984. London. HMSO. 1984. P.26.
10. Wages Act 1986. London. HMSO. 1986. P.43.
11. Employment Act 1988. London. HMSO. 1988. P.51.
12. Danfell W.W. Workplace industrial and technical change. London. 1987.
13. Employment Law. A TUC Briefing. London. TUC. 1995. P.10.
14. Employment Act 1989. London. HMSO. 1989.
15. Employment Act 1990. London. HMSO. 1990. P. 63.
16. Брайлян Є. Про Маргарет Тетчер. Місце в історії. 2019. URL: <https://soundcloud.com/radio-nv/mstse-v-stor-gor-braylyan-pro-margaret-tetcher-160519>
17. BBC Україна – веб-сайт Української служби Британської телерадіомовної корпорації. Спадщина «Залізної леді» URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2013/04/130408_thatcher_obit_rl_ak#
18. Перегудов С. П. Самая влиятельная женщина. «Железная леди» Маргарет Тэтчер. М.: Эксмо, 2014. 384 с.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТІ СУДДІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

В. В. Кириченко, Я. М. Литвинюк, І. В. Атаманчук

Анотація. Статтю присвячено дослідженню інституту врегулювання спору за допомогою судді в цивільному процесі України. Проведено аналіз наукових поглядів щодо правової природи даного інституту. Сформульовано пропозиції та висновки задля ефективності та вдосконалення процедури врегулювання спору за допомогою судді.

Ключові слова: цивільний процес, врегулювання спору за допомогою судді, суддя, судове примирення.

Постановка проблеми. 15 грудня 2017 року набула чинності нова редакція Цивільного процесуального кодексу. Однією з новел є запровадження інституту врегулювання спорів за допомогою судді, який створений з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, задля дотримання основоположних принципів: справедливості, неупередженості та своєчасного розгляду та вирішення цивільних справ. Правова природа, призначення та процедура врегулювання спору за участю судді призводить до проблем, пов'язаних із реалізацією на практиці процедури врегулювання спору за допомогою судді. Внаслідок чого виникає безліч суперечок, що має своє відображення у наукових працях вчених. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю досконалого вивчення правової природи, особливостей механізму застосування інституту врегулювання спору за допомогою судді в цивільному процесі України, задля його ефективного застосування та з метою справедливого та швидкого вирішення цивільних справ.

Метою статті є дослідження інституту врегулювання спору за участю судді за цивільним процесуальним законодавством України та аналіз особливостей його застосування, визначення проблемних питань та шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти цієї проблематики досліджували в своїх роботах такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: О. В. Аллахвердова, Ю. О. Амельченя, І. О. Бельская, Ю. В. Білоусов, С. С. Білуга, А. В. Біцай, Н. В. Боженко, О. А. Брижинский, В. П. Воложанін, М. В. Гвоздарєва, Н. М. Грень, Д. Л. Давиденко, С. К. Загайнова, О. І. Зайцев, І. Ю. Захар'яшева, О. М. Здрок, О. М. Іванова, С. І. Калашнікова, В. С. Каменков, В. М. Конашук, З. В. Красіловська, А. Н. Кузбагаров, С. В. Лазарєв, Б. А. Лєко, Р. Я. Лємик, В. І. Нагнибіда, Ю. В. Навроцька, А. М. Нєхороших, В. В. Новицька, О. І. Носирєва, Г. О. Огренчук, Ю. Д. Притика, В. В. Резнікова, М. А. Романенко, Н. Ю. Сакара, С. В. Сєник, О. Д. Сидельников, О. М. Спектор, Т. С. Таранова, О. І. Угриновська, О. А. Устименко, В. К. Цечоев, Г. В. Чуйко, Ц. А. Шамлікашвілі, Т. І. Шинкар, К. О. Шумова, І. Г. Ясиновський та інші

Окремі аспекти процедури врегулювання спору за участю судді досліджували такі представники цивільного процесуального права, як О. В. Гетманцев, О. О. Грабовська, Н. М. Грень, С. В. Ківалов, Н. А. Мазаракі, М. Я. Поліщук, Ю. В. Розман, Л. Д. Романадзе, С. Я. Фурса.

Основні результати дослідження. У 2017 році вступила в дію нова редакція Цивільного процесуального кодексу, в якій було введено інститут врегулювання спору за участю судді, що є беззаперечно позитивним кроком, адже дана примирювальна процедура є вагомим альтернативним звичній судовій, оскільки на відмінну від останньої не є надто тривалою в часі та не потребує великих матеріальних витрат.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК України) завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та

своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [1]. Своєчасність означає, що суд повинен вживати заходів для ефективного та в міру можливості швидкого розгляду і вирішення спору дотримуючись основних принципів цивільного судочинства на що і покликаний нововведений інститут, який сприяє втіленню цього принципу в життя.

У пункті 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального права, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» від 12 червня 2009 року № 5 зазначено, що з метою врегулювання спору до судового розгляду суди мають з'ясовувати чи не бажають сторони укласти мирову угоду або передати справу на розгляд третейського суду [2]. З цього можна зробити висновок, що до введення нового інституту врегулювання спору існували й інші механізми альтернативного вирішення спорів.

На сучасному етапі обов'язок суддів заохочувати сторони до дружнього врегулювання спору не тільки задекларовано міжнародною спільнотою, а й визнано одним із засобів зміцнення незалежності судді [3].

Норми, що регламентують процедуру врегулювання спору за участі судді, зосереджені у главі 4 розділу III ЦПК України. З положень закону випливає, що врегулювання спору за участі судді – це право сторін, що виникає за умови їх спільної згоди та до початку розгляду справи по суті, якщо в справу не вступила третя особа з самостійними вимогами вирішити спір альтернативним способом. Проаналізувавши зміст статті 201 ЦПК України можна вивести підстави проведення цієї процедури:

1. Спільна згода сторін спору;
2. Проводиться до початку розгляду справи по суті;
3. Відсутність третьої сторони, що заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору.

О.Ю.Одосій називає процедуру врегулювання спору за участю судді інститутом примирення сторін [4, с.33–34]. О.В.Горецький обстоює позицію, що «поняття <інститут врегулювання спору за участю судді> є відносно самостійною системою правових норм, відокремлених у межах цивільного процесуального права, які регулюють специфічну групу суспільних відносин» [5, с.5]. Д.С.Коноваленко і О.Є.Блажівська називають процедуру врегулювання спору за участю судді, закріплену в законодавстві України, квазі-медіацією [6; 7].

Слушною є думка Л. Д. Романадзе про те що, врегулювання спору за участі судді не є медіацією. Це самостійна процедура яку потрібно розглядати як новизну в українській практиці [8]. З аналізу процесуальних норм випливає, що дана процедура має особливі ознаки і засоби досягнення, тому ми підтримуємо думку науковців, що інститут врегулювання спору за участі судді є самостійною примирювальною процедурою.

На думку О. Б. Тиханського врегулювання спору за участі судді є альтернативним способом урегулювання саме цього цивільного спору. Науковець відносить цей інститут до примирних процедур. Він виділяє такі специфічні ознаки, що вирізняють цей інститут із-поміж інших альтернативних способів урегулювання спорів і примирних процедур у праві та цивільному процесі:

1. Темпоральні межі проведення такої процедури. а) Можливість урегулювати спір за участі судді до початку вирішення справи по суті (частина 1 статті 201. ЦПК України); б) здійснення процесу врегулювання в межах розумного строку, проте не більше ніж тридцять днів із дня постановлення ухвали про його проведення.

2. Урегулювання спору здійснює суддя, який розглядає справу, у чому вбачаються риси залучення спеціалізованого учасника медіації, що веде переговори. Однак суддя не домовляється зі сторонами, а сприяє їм у врегулюванні спору шляхом з'ясування підстав і предмета спору, роз'яснення сторонам предмета доказування у справі.

3. Дії судді спрямовані на сприяння врегулюванню цивільного спору: він може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору, не надаючи юридичних консультацій чи оцінки доказів [9, с. 38].

Лазарев С. В. виділяє 2 загальних види обмежень для застосування процедур примирення: об'єктивні та суб'єктивні, та визначає, що об'єктивні обмеження містяться у нормах права, тоді як суб'єктивні залежить від самих сторін, характеру їх відносин та специфіки справи [10]. З цим беззаперечно можна погодитися, адже завжди існують чинники, які перешкоджають застосуванню тієї чи іншої процедури і виключно вони можуть бути лише такими, що наведені вище.

Як зазначає Васирина Н. В. єдиним суб'єктивним обмеженням у застосуванні даної процедури примирення є бажання сторін. Адже відповідно до частини 1 статті 201 ЦПК України врегулювання спору за участю судді проводиться лише за згодою сторін та до початку розгляду справи по суті. Рішення законодавця щодо обмеження процедури врегулювання спору за участю судді та інших дій учасників процесу, спрямованих на мирне врегулювання спору, на стадії підготовчого провадження неодноразово підтримується у науковій літературі, адже як зазначається, саме ця стадія наділена найбільшим потенціалом для досягнення примирення [11, с. 18].

З цією думкою можна погодитися повністю, оскільки це не є обов'язком сторін, а їхнім правом хоча дещо умовним, зважаючи на те, що потрібна їх спільна згода. Також істинним є твердження стосовно того, що стадія підготовчого провадження визначена такою, що має найбільшою здатністю до мирного врегулювання спору. Через те, що конфліктуючі сторони ще не понесли значних матеріальних витрат і часу задля вирішення оспорюваного питання, яке привело їх до суду. Вони є заінтересованими в тому, щоб швидше задовольнити свої інтереси, адже стан речей в сучасному світі такий, що час є більшою цінністю ніж матеріальні витрати, які сторони можуть понести у зв'язку з розглядом справи у формі загального провадження. Все ж таки за умови винесення позитивного рішення суду, це рішення повинно бути ще й виконаними, а в наш час виконня судових рішень є також довготривалим процесом. З огляду на це сторони та суддя зацікавлені в тому, щоб щоб спір був вирішений як в найшвидший термін, що справляє позитивний вплив і на функціонування судової системи в Україні.

У частині 2 статті 201 ЦПК України зазначено, що проведення врегулювання спору за участю судді не допускається у разі, якщо у справу вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору [1]. Це означає що якщо в справу вступить така особа то врегулювання спору за даною процедурою стає неможливим. Відповідно до частини 3 статті 52 ЦПК України, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача [1]. З цього випливає, що третя особа вступаючи у справу набуває всіх прав та обов'язків позивача, а тому й закономірно повинна мати право на врегулювання спору за участі судді в чому вона обмежена та у зв'язку з чим позбавлені й основні позивач та відповідач. Невідповідність цих положень робить нерівним становище третьої сторони з самостійними вимогами. А тому було б доцільно й розумно проводити цю процедуру за участі трьох сторін спору, вирішуючи спірні питання відносно кожного з них. Адже існування такого стану речей порушує принцип пропорційності, який покликаний на забезпечення балансу інтересів, відповідно до якого мета обмеження прав повинна бути суттєвою. Отже є доцільним є внесення поправок до статті 201 ЦПК України у частині, яка не допускає проведення цієї процедури з вступом у справу третьої особи з самостійними вимогами.

Якщо сторони не досягли миру щодо свого спору під час проведення процедури врегулювання спору за участю судді, вони втрачають право на повторне проведення врегулювання спору за участю судді (частина 2 статті 202 ЦПК України), а про припинення врегулювання спору за участю судді постановляється ухвала, яка оскарженню не підлягає (частина 2 статті 204 ЦПК України) [1]. На погляд Д. Д. Луспеника, введення зазначеної процедури є позитивним, «адже вона розширює процесуальні можливості сторін щодо більш швидкого та ефективного врегулювання спору». Водночас він зазначає, що «варто уважно ставитися до випадків зловживання сторонами правом скористатися

зазначеною процедурою, коли одна зі сторін прагне врегулювати спір мирним шляхом, а інша дає згоду на проведення процедури лише з метою затягування розгляду справи [12].

В частині 4 статті 204 ЦПК України зазначено, що у разі припинення врегулювання спору за участю судді з підстав, передбачених пунктами 1-3 частини першої цієї статті, справа передається на розгляд іншому судді, визначеному в порядку, встановленому статтею 33 ЦПК України. На підставі чого Т.Бережна, аналізуючи законодавче регулювання вирішення справи за участю судді, також звертає увагу на можливі зловживання при реалізації норми, якою врегульовано, що у разі, якщо сторони не домовляться, суддя передає справу на розгляд іншого судді [13].

Дещо суперечливими є положення частин 4, 6 статті 203 ЦПК України, оскільки в частині 4 зазначено широкий спектр дій які може вчиняти суддя в процесі врегулювання спору, адже цей перелік не є вичерпним, тому потрібно встановити чіткі межі дій, через те що у зв'язку з цим суддя може допустити порушення інших положень. А саме в частині 6 цієї статті зазначено, що під час проведення врегулювання спору суддя не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі [1]. Отже, можна побачити можливість для судді виходити за межі, що встановлені цим положенням. А тому було б доцільно обмежити суддю в діях, які він може вживати задля примирення сторін, доповнивши ЦПК статтями, які б роз'яснювали, що слід відносити до юридичних порад і рекомендацій.

У статті 129 Основного закону України в пункті 7 закріплено принцип розумності строків розгляду справи судом [14]. Цей принцип знаходить своє відображення у статті 205 ЦПК України, де встановлено, що строк цієї процедури визначається розумним строком, але не більше 30 днів, і на нашу думку повністю відповідає вище зазначеним приписам. Принцип розумності строків також висвітлений в частині 1 статті 6 Європейської Конвенції з прав людини де закріплено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [15].

Ще одним недоліком є те, що норми ЦПК України не містить вимог до судді, який виконуватиме врегулювання спору. Ми вважаємо за потрібне, щоб із загальної кількості суддів кожного суду обиралася певна кількість суддів, які пройдуть спеціалізовану підготовку і в подальшому тільки вони братимуть участь у врегулювання спору задля його ефективного вирішення. Ми підтримуємо думку С.О.Бондаренка, яка вважає, суддя обов'язково повинен бути знаним фахівцем із предмета спору та неабияким психологом, який матиме достатньо сили задля примирення сторін та налагодження їх взаємодії [16].

Висновки та пропозиції. На підставі огляду наукових поглядів та положень ЦПК України можна стверджувати про позитивний вплив процесуального інституту врегулювання спору за участю судді на систему правосуддя в Україні, оскільки така процедура створює можливість ефективно та швидко врегулювати правовий конфлікт між сторонами, що в свою чергу сприятиме розвантаженню судів. Вважаємо, що для вдосконалення правового регулювання спору за участю судді було б доцільним скасування обмежувального положення частини 2 статті 201 ЦПК України, оскільки воно істотно обмежує права сторін на мирне врегулювання спору, тому що абсолютно не залежить від їх волі. Також, неоднозначним є і положення частини 4 статті 203 ЦПК України, з одного боку законодавець чітко вказує на дії які повинен вчинити суддя, а з іншого не обмежує його у здійсненні дій, що не передбачені цим переліком, тому, ми вбачаємо потребу корегування змісту цього положення таким чином, щоб цей перелік був вичерпним, і не давав судді можливості для зловживання своїми повноваженнями, оскільки така невизначеність порушує частину 6 статті 203 ЦПК України, де діє заборона на надання юридичних порад та рекомендацій. Крім цього, пропонуємо змінити назву глави 4 «Врегулювання спору за участі судді» розділу III Цивільного процесуального

кодексу України на назву «Судове примирення», вважаючи цей правовий інститут самостійною процесуальною процедурою з особливими принципами й засобами досягнення, а щодо процесуального статусу судді, який бере участь в регулюванні спору, використовувати поняття «суддя, який здійснює примирення», зважаючи на перейняття досвіду впровадження європейських процедур та вдосконалення доступу до правосуддя в контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

Вище окреслені проблеми нормативно-правового регулювання інституту врегулювання спору за участі судді, тягнуть потребу в удосконаленні відповідних процесуально-правових норм з метою забезпечення виконання головного завдання цивільного судочинства щодо ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави та створюють нові перспективи для подальших досліджень теоретико-правових аспектів інституту врегулювання спору за участі судді у цивільному процесі.

Аннотация. Стаття посвящена исследованию института урегулирования спора с помощью судьи в гражданском процессе Украины. Проведен анализ научных взглядов относительно правовой природы данного института. Сформулированы предложения и выводы для эффективности и совершенствования процедуры урегулирования спора с помощью судьи.

Ключевые слова: гражданский процесс, урегулирования спора с помощью судьи, судья, судебное примирение.

Abstract. The article is devoted to the study of a new institute of the civil process in Ukraine – the settlement of a dispute with the participation of a judge. The analysis of scientific research on the legal basis of this institution was carried out. Proposals and conclusions have been formulated for the efficiency and improvement of the dispute settlement procedure with the assistance of a judge.

Key words: civil process, procedure with the assistance of a judge, judge, judicial reconciliation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Цивільний процесуальний кодекс України в редакції Закону № 2147-VIII від 3 жовтня 2017 року. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
2. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі досудового розгляду: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року. № 5. *Верховний Суд України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09>
3. Рада Європи Комітет Міністрів Рекомендація № (94) 12 (Незалежність, дієвість та роль суддів) (518 засідання заступників міністрів, 13 жовтня 1994 року). Професійна юридична система Mega-Law. URL: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=139511 (2015, березень, 12).
4. Одосій О. Ю. Забезпечувальні заходи в цивілістичному процесі України: дис. на здобуття наук. Ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К., 2018. 235 с.
5. Горещкий О. В. Процедури примирення в цивільному судочинстві: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К., 2019. 20 с.
6. Коноваленко Д. Судова медіація – challenge для України. *Юридична Газета*. 24.10.2017. № 43–44 (593–594). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/sudova-mediatsiya--challenge-dlya-ukrayini.html>.
7. Блаживская О. Урегулирование спора с участием судьи и медиация: что общего в этих институтах. *prostopravo.com.ua*. 14.03.2019. URL: https://prostopravo.com.ua/klub_yuristov/yuridicheskiy_rynok/stati/uregulirovanie_spora_s_uchastiem_sudi_i_mediatsiya_chno_obschego_v_etih_institutah
8. Романадзе Л. Д. Сдерживающие недостатки: какие пробелы в проектах новых URL: http://zib.com.ua/ru/print/128584-kakie_probely_v_proektah_novih_hpk_gpk_i_kas_budut_meshat_pr.htm.
9. Тиханський О. Б. Місце інституту врегулювання цивільного спору за участі судді в систематичі примирних процедур. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2. (107). Ст. 31–39.
10. Лазарев С. В. Основы судебного примирения. М.: Инфотропик Медиа, 2011. 256 с.
11. Василюк Н. В. «Врегулювання спору за участі судді і спрощене провадження в цивільному судочинстві» URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14842/Vasylyna_vrehuliuvannia_sporu_za_uchastiu_suddi.pdf?sequence=1&isAllowed=y
12. Лупеник Д. Новелізація цивільного процесу позитивно вплинула на судову практику. 25.09.2018. *Судебно-юридическа газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/125882-novelizatsiya-tsivilnogo-protsesu-pozitivno-vplivula-na-sudovu-praktiku-f6c2df>.

13. Бережна Т. Процесуальне хуліганство та адвокатська творчість: де межа? *Юридична Газета*. 14 серпня 2018 р. № 32–33 (634–635). С. 20.
14. Конституція України від 28 червня 1996 № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%>
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
16. Бондаренко С. А. Участники медиативного процесса: гражданско-правовой аспект. *Вестник Алтайской академии экономики и права*. 2012. № 3. С. 92–96.

УДК 342.7

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ

Т. С. Комар, Д. О. Нікітенко

Анотація. Стаття присвячена висвітленню питань нормативного забезпечення прав пацієнтів в Україні з дослідженням досвіду європейських держав у цій сфері. На підставі аналізу норм чинного вітчизняного законодавства у сфері охорони здоров'я автор обґрунтовує необхідність реформування законодавства України щодо забезпечення прав пацієнтів. На підставі порівняльного аналізу законодавства держав ЄС та України у сфері прав пацієнтів з'ясовано, що у нашій державі не гарантовано певну низку прав пацієнтів, що закріплені європейськими нормами. Пропонується перейняти досвід законодавчого врегулювання питань забезпечення прав пацієнтів у європейських країнах з формулюванням конкретних пропозицій.

Ключові слова: пацієнт, права пацієнтів, забезпечення прав пацієнтів, законодавство, охорона здоров'я.

Здоров'я людини в епоху динамічно нестійких природних і суспільних умов вимагає пильної уваги до організації охорони здоров'я. Особливе значення мають законодавчі гарантії дієвості системи медичної допомоги та соціального захисту. Проблема створення, вдосконалення та подальшого розвитку законодавчої бази в сфері охорони здоров'я населення в Україні залишається однією з найбільш актуальних. Відомо, що ефективність діяльності системи охорони здоров'я є одним з визначальних чинників соціально-економічного розвитку будь-якої держави. На жаль, в даний час законодавче забезпечення охорони здоров'я в Україні не відповідає реаліям сьогодення. До того ж не можна не враховувати, що здоров'я населення країни – найважливіший елемент національної безпеки держави – знаходиться в прямій залежності від діяльності, яку здійснюють органи державної влади щодо реалізації конституційних прав громадян на охорону здоров'я та медичну допомогу. Незважаючи на те, що чинне законодавство України у сфері охорони здоров'я налічує чималу кількість законів, значну кількість підзаконних нормативних актів, його не можна визнати достатнім для вирішення сучасних завдань. Нормативно-правові акти у сфері охорони здоров'я розрізнені, ряд норм дублюють один одного, а деякі відносини у сфері медицини, взагалі, не регулюються правом. Потреба в чіткому законодавчому регулюванні у сфері медицини величезна. Як якість самої охорони здоров'я, так і стан її правової забезпеченості далекі від оптимальних. Сьогодні, коли Україна проводить державну політику наближення своєї економічної системи до систем ЄС шляхом проведення реструктуризації і модернізації, система охорони здоров'я також задіяна у цьому процесі.

Аналіз окремих питань правового забезпечення прав пацієнтів здійснювали Є. В. Антонова, В. О. Галай, З. С. Гладун, В. В. Глуховський, Є. П. Жиляєва, Г. Р. Колоколов, Г. Я. Лопатенков, І. М. Парашич, Я. М. Попович, А. А. Рерихт, І. Я. Сенюта, З. С. Скалецька,

С.Г. Стеценко, Р.О. Стефанчук та ін. Однак питанням забезпечення прав пацієнтів в європейських державах в контексті запозичення їх досвіду в нашій державі в умовах сьогодення присвячено недостатньо уваги. Це й зумовило мету даної статті – визначити напрями реформування законодавства України щодо забезпечення прав пацієнтів з урахуванням європейського досвіду у цій сфері.

Нормативно-правова база охорони здоров'я України характеризується наявністю цілої низки законодавчих і підзаконних правових актів, що регламентують різні сторони медичної діяльності, у томі числі права пацієнтів та їх реалізацію. Існуючі нормативно-правові акти, що регулюють права пацієнтів, можна класифікувати на загальні та спеціальні. Загальними правовими актами є: Конституція України, Цивільний кодекс України, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та міжнародні правові акти (Лісабонська декларація про права пацієнтів, Амстердамська декларація про політику в галузі забезпечення прав пацієнта в Європі, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права тощо). В Україні також прийнято низку законодавчих актів, які можна назвати спеціальними й які своїми нормами конкретизують права пацієнтів загального характеру та права окремих груп пацієнтів у відповідних напрямках медичної діяльності. Спеціальними законами можна назвати Закони України: «Про лікарські засоби», «Про психіатричну допомогу», «Про протидію захворюванню на туберкульоз», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ», «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», «Про донорство крові та її компонентів», «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними». Цей перелік не є вичерпним. Що стосується підзаконних нормативно-правових актів, то слід назвати Укази Президента України «Про Клятву лікаря», «Про додаткові заходи щодо поліпшення медичної допомоги населенню України», постанову Кабінету Міністрів України «Порядок функціонування електронної системи охорони здоров'я» та багато інших. Відповідні положення, пам'ятки, інструкції тощо про права та обов'язки пацієнтів розроблені майже в усіх закладах охорони здоров'я і затверджені їхніми керівниками. На жаль, всі вони по-різному трактують правовий статус пацієнта, містять норми переважно обмежувально-заборонного характеру. Слід відмітити, що основу регулювання відносин між пацієнтом і лікарем чи іншими медичними працівниками також становлять норми моралі та етики, які з часом оформились в окрему галузь знань – медичну етику. У більшості міжнародних документів, наукових досліджень і публікацій часто йдеться саме про комплексне етико-правове регулювання медичних відносин [1, с. 11]. Отже, відносини між пацієнтом і лікарем чи іншими працівниками охорони здоров'я регулюються як правовими, так і морально-етичними нормами, які в цій сфері відносин набувають характеру медико-етичних, деонтологічних норм.

Комплексний аналіз вітчизняної нормативно-правової бази дає змогу виділити права пацієнтів і визначити прогалини, що характеризують чинне законодавство у цій сфері. Найповніше регламентуються права пацієнтів Основами законодавства України про охорону здоров'я, так званій декларації прав людини у сфері охорони здоров'я [2]. Окрім цього, права пацієнтів можемо визначити, керуючись нормами Конституції України [3], Цивільного кодексу України [4] та Клятви лікаря, затвердженої Указом Президента України [5]. Змістовний аналіз цих актів привів до висновку, що права пацієнта в Україні не є чітко нормативно визначеними.

На підставі порівняльного аналізу законодавства держав ЄС та України у сфері прав пацієнтів з'ясовано, що у нашій державі не гарантовані такі права, закріплені

європейськими нормами: право на дотримання стандартів якості – право доступу до високоякісних медичних послуг та дотримання чітких стандартів якості; право на індивідуалізоване лікування; право на доступ до сучасних досягнень; право на повагу до часу пацієнта; право на усунення невинуватених страждань і болю – право на запобігання всіма можливими засобами страждань і болю на будь-якій стадії захворювання пацієнта; право на активну громадянську позицію, включаючи можливість здійснювати діяльність, спрямовану на захист прав в галузі медичної допомоги та право на участь у формуванні політики в галузі охорони здоров'я; право на прижиттєвий (медичний) заповіт – право залишити свої настанови для медиків (небажані заходи з лікування) наперед на випадок ситуації, в якій пацієнт вже не зможе приймати рішень. Необхідно доповнити групу прав пацієнтів в Україні зазначеними правами. З огляду на зростання останнім часом кількості пацієнтів з хворобами, які передбачають перенесення пацієнтом тяжких страждань, пов'язаних із болем різного ступеня (наприклад, онкологічні хворі), та проблем, що виникають при взаємовідносинах лікаря і пацієнта, вважаємо за доцільне закріплення зазначених прав на законодавчому рівні з визначенням способів реалізації їх захисту.

Фахівці вважають, що законодавство є найбільш ефективним регулятором правовідносин, що складаються у сфері охорони здоров'я, оскільки здатне встановлювати офіційну політику держави, визначати функції охорони здоров'я, регулювати розподіл ресурсів, управляти роботою всієї системи охорони здоров'я, забезпечувати її необхідну структуру, пред'являти певні вимоги і асигнувати засоби на підготовку і розвиток персоналу. Доцільно правовий статус пацієнта визначити спеціальним законом про права пацієнтів, на зразок того, що є в країнах європейського співтовариства та з урахуванням усіх європейських стандартів в цій сфері. Проект Закону України «Про захист прав пацієнтів» вже було свого часу розроблено і внесено до Верховної Ради України [6], однак через наявність суперечливих положень його було відкликано. У цьому контексті дуже імпонує норвезький закон «Про права пацієнта» (1999). У ньому всього 9 статей (з 3–9 підпунктами), де викладені право на медичну допомогу, на співпрацю з лікарем, на ознайомлення з медичною картою, згода на отримання медичної допомоги, особливі права дитини, скарги і т. п. [7]. Чіткість викладу і неможливість не виконати кожную статтю підкуповує. Тому, якщо і ухвалювати спеціальний закон про права пацієнтів у нашій державі, то саме такий аналог доцільно прийняти.

У даний час можна констатувати, що розвиток законодавства про охорону здоров'я в Україні йде шляхом створення цілого пакету з окремих, спеціалізованих законодавчих актів. Однак законодавство в сфері охорони здоров'я населення України має створюватися не як сукупність розрізнених актів з вузьких питань, а як науково обґрунтований і взаємопов'язаний кодифікований акт, який повинен бути базою, основою даного законодавства. Основний шлях подолання множинності нормативних актів, а також прогалин і суперечностей регулювання - це підвищення уваги до систематизації у формі кодифікації. Основою всієї систематизації законодавства про охорону здоров'я в Україні має стати створення Медичного кодексу України – нового зведеного законодавчого акту, з чіткою внутрішньою структурою, що базується на основі суттєвої переробки нормативного масиву у сфері охорони здоров'я населення. Отже, удосконаленню українського законодавства у сфері охорони здоров'я, та прав пацієнтів зокрема, сприятиме врахування досвіду таких європейських держав, як Італія, Польща, ФРН, Франція, Фінляндія, де ефективно діють лікарські або медичні кодекси [8].

Однак, лише законодавчими актами забезпечити права пацієнтів неможливо. Для цього законодавчі заходи необхідно доповнити заходами організаційного (інституційного) характеру. Так, у складі апарату Міністерства охорони здоров'я України доцільно створити Департамент з питань прав пацієнтів, який би очолювала посадова особа зі статусом уповноваженого з прав пацієнта (омбудсмен), яка би спеціалізовано займалася

питаннями забезпечення прав пацієнтів (в тій чи іншій формі інститут омбудсмена з прав пацієнта функціонує в Австрії, Великобританії, Греції, Грузії, Норвегії, Польщі, Угорщині, Фінляндії, Хорватії тощо [9]); створити при Міністерстві охорони здоров'я України постійно діючий третейський суд для розгляду медичних справ, а також створювати такі суди при громадських організаціях (за прикладом Всеукраїнської громадської організації «Фундація медичного права та біоетики України» [10]). Зазначені інституційні заходи необхідно чітко прописати на законодавчому рівні.

Таким чином, з'ясовано, що українське законодавство у сфері охорони здоров'я в більшій мірі відповідає нормам міжнародного права та права Європейського Союзу зокрема. Водночас, прийняття нормативних актів України в цій сфері дещо «відстає» від європейських норм, які постійно вдосконалюються, «ускладнюють» підходи до регулювання сфери стосунків «медицина – пацієнт». Україні варто ретельно стежити за тими напрямками розвитку систем охорони здоров'я, що довели свою ефективність в країнах ЄС.

Аннотация. Стаття посвящена освещению вопросов нормативного обеспечения прав пациентов в Украине с исследованием опыта европейских государств в этой сфере. На основании анализа норм действующего отечественного законодательства в сфере здравоохранения автор обосновывает необходимость реформирования законодательства Украины по обеспечению прав пациентов. На основании сравнительного анализа законодательства государств ЕС и Украины в сфере прав пациентов установлено, что в нашем государстве не гарантировано определенный ряд прав пациентов, которые закреплены европейскими нормами. Предлагается перенять опыт законодательного урегулирования вопросов обеспечения прав пациентов в европейских странах с формулировкой конкретных предложений.

Ключевые слова: пациент, права пациентов, обеспечение прав пациентов, законодательство, здравоохранение.

Abstract. The article is devoted to the issues of normative provision of patients' rights in Ukraine with the study of the experience of European countries in this field. Based on the analysis of the current domestic legislation in the field of health care, the author substantiates the need to reform the legislation of Ukraine on ensuring the rights of patients. Based on a comparative analysis of the legislation of the EU and Ukraine in the field of patients' rights, it was found that a certain number of patients' rights enshrined in European norms are not guaranteed in our country. It is proposed to adopt the experience of legislative regulation of patients' rights in European countries with the formulation of specific proposals.

Key words: patient, patients' rights, ensuring patients' rights, legislation, healthcare.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Попович Я. М. Особливості медичної етики та деонтології. *Медсестринство*. 2018. № 3. С. 11–14.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19. (Із змінами).
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (Із змінами).
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. (Із змінами).
5. Про Клятву лікаря: Указ Президента України від 15.06.1992 р. *Збірник Указів Президента* від 30.06.1992 р. № 2.
6. Про захист прав пацієнтів: проєкт Закону України від 01.03.2013 р. № 2438. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45938 (дата звернення 01.10.2020).
7. Здравоохранение и социальное обеспечение в Норвегии. *Сайт инспекции здравоохранения Норвегии*. URL: <https://www.helsetilsynet.no/Languages/Information-in-Russian-Statens-helsetilsyn/> (дата звернення 02.10.2020).
8. Гладун З. Медицина і права пацієнтів. URL: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/j01_007_026_01.pdf (дата звернення 02.10.2020).
9. Омбудсмен по правам пациента. URL: <https://www.vz.kiev.ua/ru/ombudsmen-z-prav-paciyenta/> (дата звернення 02.10.2020).
10. Спеціалізований третейський суд з розгляду медичних справ. *Медицина практика: організаційні та правові аспекти*. 2010. № 4. С. 21–27.

ПРАВОВА ПРИРОДА МИРОВОЇ УГОДИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

К. Г. Опарін, І. В. Атаманчук

Анотація. Стаття присвячена дослідженню положень законодавства, судової практики та доктрини щодо правової природи мирової угоди у цивільному процесі України. На основі аналізу норм Цивільно-процесуального кодексу України виокремлено ключові ознаки мирової угоди. Досліджено три основні підходи, що встановились серед науковців, щодо розуміння правової природи мирової угоди, такі як: матеріально-правова, процесуальна та змішана. Встановлено, що змішана позиція є найбільш правильною, оскільки вона поєднує в собі основні переваги двох попередніх точок зору і в той же час дозволяє усунути їх недоліки

Ключові слова: мирова угода, цивільний процес, договір.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві набуває все більшого значення диспозитивний метод правового регулювання в різних галузях права, що втілюється у наданні права сторонам відповідних правовідносин здійснювати саморегулювання своєї поведінки. Із цим пов'язаний подальший розвиток інших способів вирішення спорів, відмінних від розгляду справи по суті, такі як: врегулювання спору за участю судді, укладення мирової угоди тощо.

Одним з найбільш поширених та давніших способів є укладення мирової угоди. Реалізація права на укладення мирової угоди є ефективним способом врегулювання спору та ліквідації правового конфлікту між сторонами матеріального правовідношення. Обов'язки сторін за такою угодою виконуються, як правило, добровільно. У разі невиконання умов мирової угоди, затвердженої судом, ухвала про затвердження зазначеного акту підлягає примусовому виконанню. У результаті укладення мирової угоди економиться час і кошти суду і сторін. При цьому, сторони самостійно врегулюють спір на компромісних умовах шляхом взаємних поступок, внаслідок чого між ними зберігаються ділові відносини. Закінчення розгляду справи мировою угодою у цивільному процесі слід визнати найбільш вигідною для сторін спору, а іноді – єдиним реальним результатом, який буде виконаний сторонами спору без затримки, оскільки при укладенні такої угоди сторони максимально враховують власні інтереси.

Натомість, як показує практика, мирова угода не є поширеним способом вирішення спорів в Україні. Сторони як і раніше, в основному, віддають перевагу владному вирішенню спору навіть в тих випадках, коли існують передумови укладення мирової угоди, оскільки, виникають ситуації затвердження мирових угод, що порушують права третіх осіб, об'єктивної неможливості виконання ухвали суду про їх затвердження або коли мирова угода використовується в якості прихованого правочину, що беззаперечно шкодить популяризації цього інституту. Внаслідок цього, вирішення спорів шляхом укладання мирової угоди на практиці використовується рідко, що свідчить про недосконалість правового регулювання цього інституту в Україні.

Слід відмітити, що питання поняття та правової природи мирової угоди у цивільному процесі є центральним у дослідженні цього інституту. При цьому, у науковій літературі немає погляду щодо цього питання. Так, одні спеціалісти вважають мирову угоду цивільно-процесуальним інститутом, другі – цивільно-правовим договором, треті вказують на дуалістичний характер мирової угоди, який поєднує в собі ознаки цивільного та цивільно-процесуального права. Вищевикладене вказує на актуальність і доцільність наукового дослідження правової природи мирової угоди в цивільному процесі.

Метою статті є розробка нових науково-теоретичних положень щодо правової природи мирової угоди на основі аналізу законодавства України і країн Європи, судової практики та правової доктрини.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню мирової угоди в цивільному процесі присвячені наукові праці таких вчених, як А. В. Андрушко, О. Г. Бортнік, О. Б. Верби-Сидор, Д. Л. Давиденка, С. В. Лазарева, М. А. Рожкової, М. О. Ткаченко, Л. С. Фединяк, С. Я. Фурси, М. Й. Штефана, М. М. Ясинка, Є. О. Ятченко та інших. Однак, питання правової природи мирової угоди досліджувалось опосередковано, що свідчить про необхідність повного та комплексного дослідження правової природи мирової угоди.

Основні результати дослідження. Цивільно-процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) містить норми (стаття 207, 208), що регулюють порядок укладання та виконання мирової угоди сторін, однак, конкретного юридичного визначення поняття «мирової угоди» не містить [1]. Крім того, відсутні визначення цього поняття в інших правових актах України. У рішеннях вищих судових органів присутні лише визначення, чим мирова угода не являється. Так, у справі № 908/1604/17 Касаційний господарський суд у складі Верховного суду прийняв постанову від 12 червня 2018 року, де вказав, що мирову угоду не можна розглядати як договір у цивільно-правовому розумінні і визнавати недійсною у позовному провадженні, оскільки порядок її укладання та затвердження регламентовано відповідними положеннями процесуального законодавства [2]. Натомість, у науковій літературі присутні не тільки різноманітні трактування цього поняття, а й велика кількість різних підходів до розуміння правової природи мирової угоди.

З аналізу ст. 207 Цивільно-процесуального кодексу України можна виокремити наступні законодавчі ознаки мирової угоди:

- укладається з доброї волі за згодою сторін. Саме двосторонність мирової угоди є її обов'язковим елементом та відмінною рисою від схожих цивільно-процесуальних інститутів - визнання позову та відмови від позову;

- може бути укладена лише між сторонами судового процесу та лише щодо наявного судового спору між ними. Таким чином, право на укладання мирової угоди належить наступним суб'єктам цивільного процесу – позивачу, відповідачу, третім особам, які заявляють самостійні вимоги, щодо предмета спору або їх представникам, якщо вони не обмежені на вчинення відповідних дій. Однак, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб не мають права укладати мирову угоду;

- мета мирової угоди полягає у вирішенні спору на основі взаємних поступок сторін, а її зміст може стосуватися лише прав та обов'язків сторін та предмета позову;

- наслідком укладання мирової угоди сторонами є право звернутись до суду із спільною заявою сторін про її затвердження. Суд визнає мирову угоду постановляючи ухвалу про її затвердження та закриваючи провадження у справі;

- умови мають бути виконуваними, не повинні суперечити закону чи порушувати права, свободи чи інтереси інших осіб, оскільки, внаслідок цього суд не затверджує мирову угоду та продовжує розгляд справи;

- умови виконуються сторонами добровільно. У випадку ухилення однієї сторони від виконання мирової угоди, інша сторона може подати ухвалу про затвердження мирової угоди для її примусового виконання [1].

Як було вказано вище, у рамках досліджуваної проблеми існує кілька підходів щодо визначення поняття та правової природи мирової угоди, в зв'язку з чим кожен підхід необхідно проаналізувати детально.

Прихильники першого (матеріально-правового) підходу зазначають, що мирова угода є цивільно-правовим договором, особливість якого полягає в затвердженні судом.

Так, Д. В. Соколянський дає наступне визначення мировій угоді, під якою розуміється правочин, тобто двостороннім договором, який укладається у письмовій або усній формі (у випадку укладення мирової угоди в усній формі її умови включаються до спільної заяви) між сторонами спору (позивачем та відповідачем) стосовно його предмета на основі взаємних поступок та підлягає визнанню ухвалою суду, яким одночасно припиняється провадження у справі. Це є обов'язковою умовою чинності мирової угоди,

крім загальних вимог чинності правочинів, із дотриманням загального порядку укладення цивільно-правових договорів» [3, с. 352].

Є. О. Ятченко зазначає, що мирова угода – це правочин, що укладається сторонами процесуальних та виконавчих правовідносин з метою врегулювання спору або закінчення виконавчого провадження, регламентується нормами матеріального та процесуального права, має встановлені законодавцем обмеження щодо змісту і підлягає затвердженню судом або іншою посадовою особою [4, с. 47].

Однак, з визначеннями Є. О. Ятченко та Д. В. Соколянського не можна погодитись, так, відповідно до ч. 1 ст. 202 ЦК України правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Внаслідок укладання мирової угоди до затвердження судом цивільні права та обов'язки у сторін не виникають, припиняються чи змінюються, після її укладання, у сторін лише виникає право на звернення зі спільною заявою про затвердження мирової угоди. Окрім того, мирова угода завжди є результатом багатостороннього волевиявлення сторін, тобто, договором, натомість, правочин може бути і одностороннім. Також, деякі характеристики правочину не можуть бути застосовані до мирової угоди, наприклад, одностороння відмова або правові наслідки недодержання сторонами вимог закону.

Відповідно до визначення М. Й. Штефана «миртова угода - це укладена в цивільному процесі угода між сторонами у справі і затверджена судом про умови припинення спору, на підставі взаємних уступок – відмови позивача від частини своїх вимог або їх зміни, визнання відповідачем зміненого позову чи зменшення розміру позивних вимог» [5, с. 304].

Аналогічної позиції дотримується С. Лазарєв, який під мировою угодою у цивільному судочинстві розуміє договір, укладений на основі взаємних поступок між сторонами, третіми особами, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору. Миртова угода затверджується судом на основі процесуальних дій сторін. Вона спрямована на врегулювання спору, а її затвердження є підставою для закриття провадження у справі [6, с. 180].

Важливою відмінністю у наведених визначеннях є присутність взаємних поступок, як обов'язковий елемент мирової угоди. Суть взаємних поступок полягає в тому, що сторони, розпоряджаючись своїми правами в процесуальному плані взаємно відмовляються від вимог повністю, в частині або зменшують їх. Однак, обов'язковість даного елемента викликає суперечки у наукових колах. Так, О. Г. Бортнік у своїй дисертаційній роботі зазначає, що виділення взаємних поступок у обов'язковий елемент мирової угоди зменшує її значення для врегулювання спорів та може обмежити у певних випадках можливість примирення [7, с. 7].

Слід відмітити, що у деяких твердженнях можна погодитись з представниками матеріально-правового підходу. Так, наприклад, безперечно мирову угоду можна вважати договором між сторонами судового процесу, оскільки, двостороннє волевиявлення учасників справи є ключовою ознакою мировою угодою. Однак, безперечно, мирова угода не є чисто цивільно-правовим інститутом, оскільки, цивільне право характерне своєю диспозитивністю, але у випадку мирової угоди, право на її укладання обмежене владними повноваженнями суду.

При цьому, у контексті даного дослідження вбачається доцільним дослідити досвід країн Західної Європи. Так, на відміну від України, окремі глави присвячені мировій угоді містяться у діючих цивільних кодексах країн романо-германської правової системи (Франція, ФРН, Польща, Іспанія, Греція та інші). Зокрема, у статті 2044 Цивільного кодексу Франції дається визначення мировій угоді, як договору, в силу якого сторони закінчують наявний спір між ними або попереджають виникнення спору в майбутньому [8, с. 24].

Окрім того, слід зазначити, в Україні також можливо укласти позасудову мирову угоду. Так, відповідно до ч. 1 ст. 627 ЦК України сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та

справедливості [9]. Тобто, законодавець допускає, що сторони можуть укласти цивільно-правову мирову угоду, відповідно до якої, наприклад, одна сторона буде зобов'язана відмовитись від позову, а інша сторона – виплатити компенсацію тощо. Однак, проблемою є те, що на практиці використовується однакова назви для абсолютно різних правових категорій. Так, наприклад, у справі 752/9083/16-ц в умовах мирової угоди сторони вказали, що відмовляються від заявлених позовних вимог один одному. Однак, Касаційний цивільний суд у складі Верховного суду своєю ухвалою від 27 лютого 2019 року відмовив у затвердженні мирової угоди, де вказав, що мирова угода укладається щодо прав і обов'язків стосовно предмета спору, а не вчинення процесуальних дій. Натомість, відмова від позову є процесуальною дією, відмінною від укладання мирової угоди [10]. Тобто, суд дійшов висновку, що сторони уклали між собою цивільно-правову мирову угоду на яку хотіли поширити наслідки укладення цивільно-процесуальної мирової угоди.

Прихильники другого підходу виходять з того, що мирова угода – це процесуальний договір або ж процесуальна дія. Мирова угода, відповідно до цієї точки зору, являється угодою про ліквідацію спору, що знаходиться на розгляді суду та яка затверджується судом.

Р. Е. Гукасян відзначав, що мирова угода – це процесуальна дія, стверджуючи, що: «Процесуально-правове значення мирових угод полягає в тому, що вони є актами вирішення цивільно-правового спору. У цьому подібність їх змісту із змістом судового рішення». Як аргумент своєї позиції Р. Е. Гукасян також вказував на те, що мирова угода виникає через процесуальні відносини, змістом яких є дія. На думку, Р. Е. Гукасяна процесуальною дією буде волевиявлення сторін на укладення мирової угоди [11, с. 142].

О. Г. Бортнік у своєму дисертаційному дослідженні вказує, що мирова угода за своїми властивостями та правовими наслідками може бути прирівняна до судового рішення. Також, вчена надає авторське визначення мирової угоди як цивільного процесуального акту, яким припиняється цивільно-правовий спір на основі взаємоузгодженої волі сторін шляхом визнання судом. Крім того, мирова угода втілюється у певній процесуальній формі: ухвалі про визнання мирової угоди та закриття провадження у справі [7, с. 7].

Проте, дані твердження є суперечливим, оскільки, мирова угода, укладена між сторонами в процесі, саме по собі не набуває властивостей, характерних для судового рішення. Лише в разі подання до суду спільної заяви сторін про затвердження мирової угоди з'являється елементарні процесуальні правовідносини. У зв'язку з укладенням сторонами мирової угоди змінюється зміст правовідносин між позивачем та відповідачем. Змістом цих нових правовідносин стане право сторони на укладення мирової угоди і обов'язок суду розглянути це мирову угоду і винести відповідний судовий акт з цього питання: або про затвердження мирової угоди, або про відмову в його затвердженні. А юридичним фактом, що змінює зміст процесуальних правовідносин, стане подання до суду спільної заяви про затвердження мирової угоди, оскільки, внаслідок її укладення мирової угоди обов'язковість її виконання не виникає. Натомість, така властивість мирова угода набуває лише в разі затвердження її судом.

Існує також третій (змішаний) підхід, відповідно до якого під мировою угодою розуміють складну юридичну конструкцію, яка містить договір в значенні цивільно-правової угоди і ряду процесуальних складових. В цьому випадку прихильники даної концепції відзначають подвійну природу мирової угоди, вважаючи, що вона має так само як матеріально-правові, так і процесуальні характерні риси. Вбачається, що такий підхід до визначення мирової угоди є найбільш правильним, оскільки він поєднує в собі основні переваги двох попередніх точок зору і в той же час дозволяє усунути їх недоліки. Основою мирової угоди завжди є цивільно-правова угода, яка повинна відповідати нормам матеріального права, але в той же час вона також повинна відповідати нормам процесуального права, оскільки, укладається в певному порядку, який регулюється процесуальним законодавством, і має бути затверджений судом. Проте серед

прихильників даної концепції відсутня єдність у розумінні, які елементи мирової угоди охоплюються її цивільно-правовою природою, а які – цивільно-процесуальною.

Висновки та пропозиції. На нашу думку, найбільш обґрунтованою є третя позиція, відповідно до якої мирова угода має дуалістичну правову природу: матеріально-правові та процесуально-правові аспекти. Таке твердження базується на тому, що мирова угода є складним правовим інститутом, який використовується у різноманітних галузях процесуального права, таких як, цивільний та господарський процес, виконавче провадження, також, при процедурі банкрутства, третейському та арбітражному розгляді. Окрім того, мирова угода існує в площині матеріального права, оскільки, мирова угода можлива лише в тих випадках, коли сторони вже пов'язані матеріальними правовідносинами. Тому вбачається нелогічним віднесення мирової угоди виключно до цивільного права або цивільного процесу, натомість, змішана позиція є найбільш правильною, оскільки вона поєднує в собі основні переваги двох попередніх точок зору і в той же час дозволяє усунути їх недоліки.

Встановлено, що мирова угода у цивільному процесі має наступні ознаки: двосторонній договір; може укладатись лише між сторонами судового процесу та щодо наявного між ними спору; обов'язково затверджується судом; наслідком її затвердження є ліквідація спору між учасниками; виконується в примусовому порядку.

Окрім того, досліджено три основні підходи щодо поняття мирової угоди: матеріально-правова, процесуальна і змішана. Зроблено висновок, що змішана позиція є найбільш правильною, оскільки вона поєднує в собі основні переваги двох попередніх точок зору і в той же час дозволяє усунути їх недоліки.

Аннотація. Стаття посвящена дослідженню положень законодавства, судової практики і доктрини стосовно правової природи мирової угоди в цивільному процесі України. На основі аналізу норм Цивільно-процесуального кодексу України виділені ключові ознаки мирової угоди. Досліджено три основні підходи, що встановились серед учених, у розумінні правової природи мирової угоди, такі як: матеріально-правова, процесуальна і змішана. Встановлено, що змішана позиція найбільш правильною, оскільки вона поєднує в собі основні переваги двох попередніх точок зору і в той же час дозволяє усунути їх недоліки.

Ключові слова: мирова угода, цивільний процес, договір.

Abstract. The article is devoted to the study of the provisions of legislation, case law and doctrine on the legal nature of the settlement agreement in the civil process of Ukraine. Based on the analysis of the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine, the key features of the amicable agreement have been identified. Three main approaches that have been established among scholars to understand the legal nature of the settlement agreement, such as: substantive, procedural and mixed. It is established that the mixed position is the most correct as it combines the main advantages of two previous points of view and at the same time allows to eliminate their lacks.

Key words: the settlement agreement, civil process, transactions

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15> (дата звернення: 08.09.2020).
2. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного суду від 12.06.2018 у складі № 908/1604/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74691752> (дата звернення: 08.09.2020)
3. Соколянський Д. В. Мирова угода сторін у цивільному судочинстві України: постановка проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 66. С. 348–353. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_66_52
4. Ятченко Є. О. Укладення мирової угоди під час здійснення судочинства та у виконавчому провадженні. *Судова апеляція*. 2015, №4. С. 41–48.
5. Штефан М. Й. Цивільний процес: підруч. [для юридичних спеціальностей вищих закладів освіти]. К.: Ін Юре, 1997. 608 с.
6. Лазарев С. В. Мировое соглашение в гражданском процессе: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Екатеринбург, 2005. 195 с.
7. Бортнік О. Г. Мирова угода в цивільному судочинстві: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2007. 189 с.

8. Рожкова М. А. Миртовая сделка: использование в коммерческом обороте: монография. Москва : Статут, 2005. 572 с.

9. Цивільний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 09.09.2020)

10. Ухвала Верховного суду у складі Касаційного цивільного суду від 27 лютого 2019 року у справі 752/9083/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80224016>

11. Гукасян Р. Е. Проблема в советском гражданском процессуальном праве: монография. Саратов, 1970. 190 с.

УДК 342.951:351.82

УМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МИТНИМ БРОКЕРОМ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

С. В. Петрушко, Ю. М. Павлюченко

Анотація. У даному дослідженні подано інформацію, щодо успішного досвіду здійснення митної брокерської діяльності в США, Сінгапурі, а також застосування досліджуваного інституту в країнах Європейського Співтовариства. Методологічною основою роботи є системний підхід, формально-логічний метод, а також методи аналізу та синтезу. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування методу компаративістики, який дає можливість порівняти умови здійснення митної брокерської діяльності в Україні та зарубіжних країнах. Визначено переваги застосування в Україні досвіду зарубіжних країн, щодо регулювання митної брокерської діяльності.

Ключові слова: митний брокер, діяльність митного брокера, умови діяльності митного брокера, обов'язки митного брокера, ліцензія.

У сучасних умовах міжнародної інтеграції здійснення зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД) вимагає високої грамотності в питаннях функціонування світового ринку. Для того щоб швидко перевезти товар з пункту відправлення в пункт призначення, необхідно сформувати правильний пакет документів. В цьому контексті актуальним стає розвиток інституту митного брокера. Митні правила динамічні, оскільки майже щороку законодавчі акти різних країн у цій сфері зазнають певних змін. Митний брокер спрощує діяльність учасників ЗЕД, вирішуючи за них такі нагальні питання при митному оформленні, як: класифікація товарів, здійснення операцій з товарами, що підпадають під заборони та / або обмеження і т.д.

Не є секретом той факт, що Україна отримала митне законодавство у спадок після розпаду Радянського Союзу. Протягом років незалежності до нього вносилися зміни, проте регулювання інституту митного брокера все ще потребує удосконалення.

Інститут митного брокера поширений по всьому світу, і кожна держава має свій унікальний досвід його функціонування, зокрема заслуговує на увагу прогресивний підхід США і Сінгапуру, досвід Європейського Співтовариства в регулюванні досліджуваного інституту. При цьому зважаючи на євроінтеграційні прагнення нашої держави, найбільший вплив, безсумнівно, буде мати досвід країн Європейського Союзу, який багато в чому може бути використаний при реформуванні законодавчих основ регулювання діяльності митних брокерів в Україні.

Проблемам регулювання митної брокерської діяльності приділяли увагу такі вчені, як І. О. Бондаренко, Д. І. Біленець, О. М. Коробкова, Д. В. Приймаченко, І. І. Світлак, В. Христова, проте додаткового аналізу потребує сучасний зарубіжний досвід функціонування цього інституту та можливості його використання в Україні.

Викладене підтверджує актуальність обраної теми, метою якої є конкретизація умов здійснення діяльності митних брокерів на основі проведення порівняльно-правового аналізу регулювання діяльності цих суб'єктів.

Розглянемо досвід однієї з передових країн за кількістю та частотою використання послуг митних брокерів – США. Так, необхідною умовою для випуску товарів в США є їх ідентифікація і віднесення до «зеленого коридору» у вигляді присвоєння спеціального штрих-коду, що свідчить про відсутність маркерів ризику. Зазначений код формує митний брокер і наносить на декларацію або інвойс до надання товару на контроль.

Митний брокер (або як він називається в США: customs broker) – це юридична або фізична особа, що пройшла певні випробування від Секретаріату митної служби США і яка отримала за підсумком випробувань ліцензію на здійснення діяльності в області надання митних послуг, наприклад, оцінки вартості, оплати нарахованих митних платежів, оформлення дозвільних документів у інших контролюючих органів і надання таких документів в пунктах пропуску [1, с.113–114]. Таким чином, виходячи з вищенаведеного, обов'язковою умовою діяльності митних брокерів в США є отримання державної ліцензії, якій присвоюється серійний номер.

В цій країні статус митних брокерів визначено «Закон Смута — Гоулі про мита» (Smoot-Hawley Tariff Act) 1930 року, де зазначено, що вони уповноважені здійснювати митні операції від імені інших осіб. На даний момент в США функціонують більше 14 000 активних митних брокерів [2].

Наступною країною, досвід якої у правовому регулюванні інституту митних брокерів представляє інтерес, є Сінгапур. Митні брокери в Сінгапурі діють відповідно до моделі, що використовується в Європейському Союзі. Це означає, що імпортер і експортер несуть відповідальність за правильне і своєчасне декларування товарів.

Перш, ніж займатися брокерською діяльністю в Сінгапурі, необхідно подати в митну службу цієї країни форму реєстрації брокера і заяву на отримання дозволу на брокерську діяльність. На додаток до цього зареєстрованим брокерам необхідно подати піврічний звіт про виконану діяльність, яка здійснювалася протягом даного періоду.

До обов'язків митного брокера в Сінгапурі входить:

- заповнення оформлюваних документів;
- класифікація товару;
- взаємодія з іншими органами, установами;
- вирішення питань пов'язаних з митними платежами (якщо чиста вартість або вартість всіх товарів вище певної вартості, то брокер стає гарантом юридичної особи, яку він представляє) [3, с. 67–68].

Потрібно зазначити, що єдиний постачальник послуг, який надає інтегровані послуги декларуючим організаціям в Сінгапурі, є Tradenet Services Pte Ltd (TNETS). Ця брокерська організація є найбільшим бюро обслуговування декларацій, що обробляє понад 1,2 мільйона декларацій на рік, з торговою вартістю понад 100 млрд сінгапурських доларів [4].

У Європейському Союзі визначення поняття «митний брокер» закріплено у першому розділі п'ятої статті Митного кодексу ЄС. Так, митний брокер – будь-яка особа, що взаємодіє з митницею, має право призначити для такої взаємодії свого представника. Дослівно це формулювання звучить наступним чином: «митний брокер - будь-яка особа, призначена іншою особою для виконання дій і формальностей, що вимагаються відповідно до митного законодавства при його взаєминах з митними органами» [5].

Митний кодекс ЄС гарантує уніфікованість митних формальностей в усіх державах ЄС. Також ним передбачено, що будь-яка особа (фізична та юридична, або організаційна одиниця без статусу юридичної особи) може бути посередником в митній сфері (митним брокером).

Представництво в інституті митного брокерства Євросоюзу може бути прямим або ж опосередкованим. Так, коли брокер діє від імені і за дорученням довірителя, це називається пряме представництво, а від свого імені за дорученням довірителя – непряме представництво.

Розглядаючи європейський досвід регулювання інституту митного брокера, представляє інтерес значимість професійної брокерської діяльності на прикладі однієї з провідних країн ЄС, а саме Федеративної Республіки Німеччини.

Митний брокер в Німеччині – це особа, уповноважена імпортером або експортером (частіше підприємством) для здійснення операцій на митниці. Митним брокером може стати будь-яка особа, що пройшла навчання в «ausbildung», яке триває протягом трьох років. Далі фахівець отримує сертифікат Authorised Economic Operator (АЕО), який визначає особу в якості уповноваженого економічного оператора або сертифікат митного брокера [3, с. 75]. Слід зазначити, що оскільки власники зазначених сертифікатів були перевірені митними органами. Отже, їм надана можливість спрощення певних процедур аудиту і реєстрації, що в свою чергу дозволяє їм швидше проводити митне оформлення.

Митний брокер займається усіма видами діяльності, які можуть бути пов'язані з митним оформленням. Це часто призводить до взаємодії з іншими установами (наприклад, ССІ, ВАФА, СТАВА). Стандартний набір послуг який можуть надавати митні брокери в Німеччині включає:

- імпортні і експортні формальності;
- експортне оформлення;
- консультації з питань митниці та зовнішньої торгівлі;
- митне оформлення для вільного обігу товарів не з Європейського Союзу;
- індивідуальне, колективне митне оформлення та ін.

В умовах економічної інтеграції України обсяги міжнародної торгівлі значно зростають. Внаслідок цього збільшується кількість укладених торговельних угод, тому й роль митного брокера виходить на новий рівень.

Нині правове регулювання митної брокерської діяльності здійснюється відповідно до Глави 59 «Митна брокерська діяльність» Митного кодексу України (далі – МК України) (статті 416–419) [6], а також наказу Міністерства фінансів України «Про діяльність митних брокерів» [7].

Митний брокер – це підприємство, що надає послуги з декларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України (ст. 416 МК України).

Характеризуючи митного брокера як суб'єкта господарювання, слід зазначити, що він провадить підприємницьку діяльність у галузі митної справи шляхом надання робіт та послуг з метою отримання прибутку. Послуги з декларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України, полягають у здійсненні дій від імені та за дорученням власника товару або уповноваженої ним особи щодо проходження митних формальностей [8, с. 162].

Відповідно до статті 406 МК України та вище згаданого Наказу «Про діяльність митних брокерів» на провадження митної брокерської діяльності надаються дозволи. Відповідний дозвіл видається Державною фіскальною службою України (ДФС) та Адміністрацією Державної прикордонної служби України (Держприкордонслужби) відповідно до поданої заяви про надання/переоформлення дозволу на провадження митної брокерської діяльності [7].

Підприємство, якому надано Дозвіл, включається до реєстру митних брокерів з особистим унікальним реєстраційним номером та надається відповідний витяг. З цього моменту митний брокер може розпочати надавати послуги суб'єктам ЗЕД з декларування товарів, що переміщуються через митний кордон України.

Варто зауважити, що відсутність у митного брокера витягу з реєстру митних брокерів не є підставою для відмови у митному оформленні товарів та транспортних засобів комерційного призначення, що ним декларуються. Суб'єкти господарювання можуть здійснювати митну брокерську діяльність на підставі реєстру митних брокерів, який відповідно до статті 415 МК України розміщений на офіційному веб-порталі ДФС у рубриці «Реєстри» [9]. Проте потрібно пам'ятати, що набуття права на провадження

митної брокерської діяльності без отримання відповідного дозволу не допускається, за винятком випадків, передбачених главою 2 МК України.

У разі зміни даних, що містяться у Дозволі, підприємство зобов'язане протягом 30 днів з такої дати звернутися до ДФС із заявою про переоформлення Дозволу. Під час переоформлення Дозволу його дія не зупиняється (ст. 413 МК України).

До основних послуги з декларування товарів які надаються митними брокерами України можемо віднести:

- класифікацію товару за товарною номенклатурою (ТН) ЗЕД;
- визначення митної вартості відповідно до ТН ЗЕД;
- визначення митного режиму;
- заповнення вантажної митної декларації (ВМД) та взаємозв'язаних з ВМД документів, обчислення і сплату в строк митних платежів [10].

Потреба в додатковому консультуванні з окремих питань митного декларування реалізується у формі інформаційного забезпечення клієнтів із загальних і спеціальних питань митного декларування, перевірки правильності і достовірності заповнення документів, надання рекомендацій з урегулювання спірних питань.

Отже, можна коротко підсумувати, що для того, щоб в Україні почати займатися митною брокерською діяльністю достатньо створити підприємство або зареєструватися фізичною особою підприємцем та отримати відповідний дозвіл. Тобто процедура максимально проста і по суті кожен, хто бажає займатися такою діяльністю має до неї доступ. Проте в такій простоті криється велика проблема, адже як перевірити чи особа володіє належними знаннями для провадження такої діяльності, чи володіє необхідним обладнанням, чи носить така діяльність постійний характер або ж періодичний і т. д.

Нині на законодавчому рівні не знаходимо вимог до осіб, які бажають займатися митною брокерською діяльністю, як приклад, не зазначено який рівень освіти та спеціальність повинна мати відповідна особа (повну вищу або здобувати вищу освіту або мати неповну вищу освіту чи базову вищу освіту); володіти спеціальними знаннями, уміннями та навичками в галузі митної справи. Практика показує, що зараз проводяться різного роду курси з підготовки митних брокерів, проте вони не є уніфіковані, програми різних центрів різняться.

Також на сьогоднішній день законодавство України з питань державної митної справи не встановлює вимог до митних брокерів щодо складання ними кваліфікаційних іспитів та/або отримання кваліфікаційних посвідчень чи інших дозвільних документів.

Наступним варто зауважити, що страхування професійної відповідальності митних брокерів в Україні носить добровільний характер. Цей вид страхування, покликаний компенсувати шкоду третім особам при наданні послуг митного брокера.

Цікавим є той факт, що коли митна брокерська діяльність підлягала ліцензуванню, таке страхування було обов'язковим. Воно полягало в тому, що для отримання ліцензій митний брокер обов'язково повинен був мати укладений договір страхування власної діяльності на суму не менше як 2000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [8, с. 162].

Порівнюючи правовий статус митного брокера в Україні та в таких країнах, як США, Сінгапур, країни ЄС, можна відмітити, що ці статуси в тій чи іншій мірі схожі. Узагальнено умови здійснення діяльності митного брокера можна представити наступним чином: прийнятну для кожної вище зазначених країн, можна зобразити наступним чином: митний брокер є суб'єктом господарювання (здійснює підприємницьку діяльність); це або підприємство або фізична особа-підприємець належним чином зареєстровані; мають спеціальний дозвіл (акт) від компетентних органів для того, щоб провадити таку діяльність, – дозвіл або ліцензія; дані про всіх митних брокерів, що можуть провадити таку діяльність, заносяться до відповідних реєстрів. Не особливо відрізняється і спектр послуг, які митні брокери надають своїм клієнтам. В основному до їх обов'язків належить вирішення всіх митних формальностей, що виникають при перетині

товарів/транспортних засобів через митний кордон, а також надання консультації з питань митного оформлення і декларування.

Безумовно, кожна держава незалежна і може визначати статус митного брокера та умови його діяльності, виходячи з тих реалій, в яких останні цю діяльність провадять. Проте розглянутий досвід іноземних держав нашою державі необхідно інтегрувати деякі їх елементи правового регулювання митної брокерської діяльності для того, щоб бути конкурентоспроможними, надавати якісні послуги та подолати прогалини в законодавчому регулюванні даної діяльності. Зокрема, встановлення вимоги про обов'язкове використання митними брокерами в Україні системи створення комп'ютерних штрих-кодів товарів, як це відбувається в США безумовно пришвидшить роботу брокерів, а також зменшить ризики «виправлень, дописів» при формуванні митної декларації та справлянні митних платежів.

Позитивною практикою Сінгапуру (і США також) є подання митними брокерами звітів про свою діяльність. Вважаємо, що інтегруючи таку практику в національне законодавство, можна буде відслідковувати, яка кількість митних брокерів реально займається даною діяльністю, скільком клієнтам вони надають свої послуги і головне чи дотримуються всіх законодавчих приписів. Завдяки таким звітам можна буде прослідковувати тенденції зовнішньоекономічного ринку та прогнозувати попит на ті чи інші послуги на майбутнє – чи можна пропозицію пов'язати з умовами?.

Якщо брати до уваги нормативно-правове регулювання в Європейських країнах (і Німеччини зокрема), то їх безумовною перевагою є проходження спеціального навчання перед початком провадження митної брокерської діяльності. Це потрібно вважати позитивним прикладом встановлення умов діяльності митного брокера, адже складні правила і норми при митному оформленні вимагають спеціальних знань в галузі митної справи, оскільки переплітається з адміністративним та податковим правом, тому тут потрібна спеціальна, вузькопрофільна підготовка.

Отже, для забезпечення безперервної міжнародної торгівлі важливою умовою є залучення митного брокера. Так як професійне посередництво є ключем до спрощеного і успішного ведення світової торгівлі на сьогоднішній день діяльність митного брокера є значущою як для України, так і для світової спільноти. Україні, безумовно, є що почерпнути з досвіду зарубіжних країн. Такими факторами можуть стати: сприяння митним брокерам в створенні електронного штрих-коду товару, обов'язок брокерів подавати звіт за певний період своєї діяльності, проходження спеціального навчання перед провадженням даної діяльності і головне, інтеграція з європейським законодавством для спрощення процедури митного оформлення товарів.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация относительно успешного опыта осуществления таможенной брокерской деятельности в США, Сингапуре, а также применение исследуемого института в странах Европейского Сообщества. Методологической основой работы является системный подход, формально-логический метод, а также методы анализа и синтеза. Специфика исследуемой темы предусматривает применение метода компаративистики, который дает возможность сравнить условия осуществления таможенной брокерской деятельности в Украине и за рубежом. Определены преимущества применения в Украине опыта зарубежных стран, по регулированию таможенной брокерской деятельности.

Ключевые слова: таможенный брокер, деятельность таможенного брокера, условия деятельности таможенного брокера, обязанности таможенного брокера, лицензия.

Abstract. This study provides information on the successful experience of customs brokerage in the United States, Singapore, as well as the application of the investigated institute in the European Community. The methodological basis of the work is a systematic approach, formal-logical method, as well as methods of analysis and synthesis. The specifics of the research topic involves the use of the method of comparative studies, which makes it possible to compare the conditions of customs brokerage in Ukraine and abroad. The advantages of applying the experience of foreign countries in regulating customs brokerage activities in Ukraine are determined.

Key words: customs broker, conditions for the activities of a customs broker, duties of a customs broker, license, activities of a customs broker.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богатов В. Л. Совершенствование организации управления процессами оказания таможенных услуг и работ: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. М. 2008. 235 с. URL: <https://dlib.rsl.ru/01000200840>
2. Офіційний сайт митного відділу Департаменту безпеки США. URL: <https://www.cbp.gov/border-security> (дата звернення 05.06.2020)
3. Бойкова М. В. Зарубежный опыт таможенного администрирования: монография. М.: РИО Российской таможенной академии, 2017. 130 с. URL: http://xn--80aciti0ahp.xn--p1ai/wp-content/uploads/2018/03/%D0%97%D0%9E%D0%A2%D0%90_%D0%91%D0%BE%D0%B9%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf (дата звернення 05.06.2020)
4. Офіційний сайт Tradenet Services Pte Ltd. URL: <https://www.tnets.com.sg/> (дата звернення 05.06.2020)
5. Таможенный Кодекс Европейского Сообщества: Регламент Совета № 450/2008 від 23.04.2008 р. URL: http://www.mdoffice.com.ua/pdf/tamozhennyj_kodeks_evropejskogo_soobshhestva_1403031301.pdf (дата звернення 06.06.2020)
6. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012, № 44–45, № 46–47, № 48, ст. 552.
7. Про діяльність митних брокерів. Наказ Міністерства фінансів України від 04.08.2015 № 693. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1036-15> (дата звернення: 12.07.2020)
8. Федотова І. О. Загальна характеристика правового статусу митного брокера в сучасному митному законодавстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1, 2013. С. 161–164.
9. Державна фіскальна служба України. Довідники, Реєстри, Переліки. *Офіційний веб-портал*. URL: <http://sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/reestri/> (дата звернення: 12.07.2020).
10. Квеляшвілі Г. М. Послуги в митній сфері як інструмент державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності URL.: [www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01\(7\)/12kgmrzd.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01(7)/12kgmrzd.pdf) (дата звернення: 13.07.2020).

УДК 347.44:334.752

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДОГОВОРУ КОМЕРЦІЙНОЇ КОНЦЕСІЇ ТА ДОГОВОРУ ФРАНЧАЙЗИНГУ

К. О. Савчук, І. Ф. Коваль

Анотація. Стаття присвячена порівняльно-правовому аналізу договору комерційної концесії та договору франчайзингу. Методологічною основою роботи є метод порівняльного правознавства, системний метод, термінологічний метод та метод індукції до літературної та нормативно-правової бази роботи. Проаналізовано норми законодавства України, Російської Федерації, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан тощо, які регулюють правовідносини пов'язані з договорами франчайзингу та комерційної концесії. На основі проведеного дослідження встановлено ключові відмінності між договором комерційної концесії та договором франчайзингу.

Ключові слова: франчайзинг, комерційна концесія, франчайзер, правоволоділець.

В зарубіжних країнах досить давно поширена і успішно функціонує система відносин між господарюючими суб'єктами, заснована на договорі франчайзингу, суть якого полягає в наданні відомою компанією, що займає стійке, а іноді одне з лідируючих місць на ринку товарів (робіт, послуг) у певній сфері, іншій компанії права протягом певного часу і на певній території здійснювати підприємницьку діяльність з використанням засобів індивідуалізації першої компанії, її досвіду, технології ведення бізнесу, ділової репутації. Договір франчайзингу знайшов своє відображення і застосування, відповідно, в законодавстві і практиці більшості країн світу.

В Україні існує більше 700 різновидів франшиз. Серед них такі відомі споживачам, як McDonalds, Domino's Pizza, KFC, Aroma Kava, Lviv Croissants, FreshLine, Львівська майстерня шоколаду, Mafia, Novus, Coral Travel та інші.

Договір франчайзингу є вигідним з точки зору чистого прибутку і для самих підприємців, так як у них вже немає необхідності придумувати бізнес-ідею «з нуля», з'являється можливість швидкого залучення клієнтів за рахунок уже відомого торгового бренду, тобто правовласника за договором. Тому, сьогодні, договір франчайзингу є однією з динамічних конструкцій, що розвиваються і використовуються як модель договірних правовідносин.

Зацікавленість з боку підприємців до франшиз робить необхідним розгляд правових питань, пов'язаних з договірними моделями франчайзингу та комерційної концесії в Україні. Відсутність правових колізій дозволить зробити український ринок більш привабливим для іноземних підприємців та інвесторів, що сприятиме впровадженню в Україні інноваційних технологій.

Актуальність дослідження зумовлена розширенням застосування договору франчайзингу та договору комерційної концесії в підприємницькій сфері, як в Україні, так і в міжнародному бізнес-середовищі.

Серед питань, які формують правове регулювання зазначених договірних відносин, важливе місце займає встановлення відмінностей та схожостей договору франчайзингу та договору комерційної концесії. Позначення договорів впливає на їх правову характеристику, видову приналежність, місце серед інших договорів. Тому доцільно провести порівняльно-правовий аналіз договору комерційної концесії та договору франчайзингу.

Серед фахівців зростає увага до аналізу особливостей таких договорів. Вони досліджуються у працях І. В. Амеліна, Х. В. Горбова, Ю. С. Паніна, В. В. Семенець, Н. А. Ющенко та інших науковців.

Мета статті полягає у встановленні відмінностей та схожостей договору комерційної концесії та договору франчайзингу.

В Україні правове регулювання договорів франчайзингу не передбачене жодним нормативно-правовим актом. Натомість, українське законодавство містить поняття «комерційна концесія», що в більшості випадків на практиці ототожнюється з франчайзингом. Проте, такий підхід не є правильним. Тому, є необхідним чітке розмежування договору франчайзингу та договору комерційної концесії. Наведене вище вказує на актуальність порушених питань та доцільність їх подальшого дослідження.

Для Європейського Союзу «наднаціональним» законодавчим актом про франчайзинг є Регламент Комісії ЄС від 30 листопада 1988 року № 4087/88 «Про застосування статті 85 (3) Римського договору до категорії франчайзингових договорів (угод)» [1].

Відповідно до п. 3. ч. (6) ст. 1. Регламенту Комісії ЄС від 30 листопада 1988 року № 4087/88 «Про застосування статті 85 (3) Римського договору до категорії франчайзингових договорів (угод)», договір франчайзингу (франшизою угода) – це договір (угода), за допомогою якого одне підприємство, франчайзер, надає іншому перед прийняттям, франчайзі, в обмін на пряме чи непряме фінансове зустрічне задоволення право використовувати франшизу для просування на ринку певних видів товарів і/або послуг, воно включає як мінімум обов'язки, які стосуються: використанню загального найменування або вивіски магазину і надання одноманітно оформлених приміщень та/або засобів транспорту, зазначених у договорі, – повідомленням франчайзером франчайзі ноу-хау, тривалого надання франчайзером франчайзі комерційної або технічної допомоги протягом терміну дії угоди.

Міжнародна асоціація франчайзингу пропонує наступне визначення: «Франчайзинг – це договірні відносини між франчайзером і франчайзі, де франчайзер пропонує або зобов'язується виявляти постійний інтерес до діяльності франчайзі в таких сферах, як ноу-хау і навчання персоналу, тоді як франчайзі здійснює власну діяльність під спільним фірмовим найменуванням, форматом і/чи процесом, яким володіє та контролює франчайзер, і вклав або вкладе суттєві інвестиції у це підприємство із власних ресурсів» [2].

Британська асоціація франчайзингу визначає, що «франчайзинг це ліцензія, що надається однією особою (франчайзером) іншій особі (франчайзі), яка: дозволяє або

вимагає від франчайзі впродовж строку дії договору здійснювати передбачений вид підприємницької діяльності під найменуванням, що належить або асоціюється з франчайзером; дає право франчайзеру впродовж строку дії договору здійснювати поточний контроль за діяльністю франчайзі; зобов'язує франчайзера надавати франчайзі допомогу в здійсненні цієї підприємницької діяльності (щодо організації ведення бізнесу франчайзі, навчання його персоналу, управління тощо); зобов'язує франчайзі впродовж строку дії договору виплачувати франчайзеру періодичні грошові відрахування за надане право користування франшизою або за товари чи послуги, надані франчайзером франчайзі; не є угодою між основною компанією та її дочірнім підприємством або між дочірніми підприємствами цієї основної компанії або між фізичною особою і компанією, що ним контролюється» [3].

Українським законодавством правовідносини договору комерційної концесії регулюються главою 76 Цивільного кодексу (надалі – ЦК) України та главою 36 Господарського кодексу (надалі – ГК) України.

Відповідно до ст. 1115 ЦК України, за договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних цій стороні прав з метою виготовлення та (або) продажу певного виду товару та (або) надання послуг [4].

Згідно ч. 1 ст. 366 ГК України, за договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) на строк або без визначення строку право використання в підприємницькій діяльності користувача комплексу прав, належних правоволодільцеві, а користувач зобов'язується дотримуватися умов використання наданих йому прав та сплатити правоволодільцеві обумовлену договором винагороду [5].

Разом з тим, в листопаді 2001 року Кабінет Міністрів України вносив на розгляд Верховної Ради проект Закону «Про франчайзинг», який закріплював визначення договору франчайзингу [6].

Відповідно до згаданого проекту Закону, за договором франчайзингу одна сторона (правоволоділець) зобов'язується передати іншій стороні (користувачеві) за винагороду на строк або без такого право використання в господарській діяльності користувача комплексу виключних прав, передбачених абзацом другим статті 1 цього Закону, що належать правоволодільцю.

Такий законопроект вплинув на поширення нової термінології у правозастосовній практиці України. Проте, він не вирішував питання розмежування договору комерційної концесії та договору франчайзингу. Його положення значною мірою дублювали норми ЦК України та ГК України. Ймовірно, що прийняття законопроекту «Про франчайзинг» не допомогло б уникнути негативної правозастосовної практики, але й спричинило конкуренцію його норм з нормами ЦК України та ГК України.

На сьогоднішній день дійсно гостро стоїть проблема термінології в сфері комерційної концесії і франчайзингу. Причому проблема полягає і в виборі використовуваного поняття, і в його змісті. Вироблення єдиної термінології в цій сфері, а також розробка точних дефініцій не тільки договору комерційної концесії, а й самого поняття «договір франчайзингу» сприятимуть з'ясуванню сутності таких правових конструкцій, виявлення особливостей сфер застосування кожного з цих договорів і їх призначення.

Питання щодо термінології, яка закріплена в українському законодавстві (комерційна концесія), і термінології, яка використовується на практиці (франчайзинг), представляється актуальним для наукових досліджень. Відмінності в тлумаченні термінів при здійсненні підприємницької діяльності може спричинити негативні наслідки у формі судових розглядів, втрати статусу організації, економічних втрат, зниження ефективності розвитку бізнесу та інших негативних наслідків і фінансових витрат, особливо це стосується міжнародних торгових відносин.

У цивільному законодавстві окремих держав СНД, наприклад, Російської Федерації та Республіки Таджикистан, відносини, що виникають у сфері франчайзингу, іменуються комерційною концесією [7].

Відповідно до ч. 1 ст. 1027 ЦК Російської Федерації, за договором комерційної концесії одна сторона (правовласник) зобов'язується надати іншій стороні (користувачеві) за винагороду на строк або без зазначення строку право використовувати в підприємницькій діяльності користувача комплекс належних правоволодільцеві виключних прав, що включає право на товарний знак, знак обслуговування, а також права на інші передбачені договором об'єкти виключних прав, зокрема на комерційне позначення, секрет виробництва (ноу-хау) [8].

Аналіз положень ЦК Російської Федерації, зокрема, глави 54 дозволяє зробити висновок, що за своєю суттю і юридичної спрямованості норми цивільного законодавства регулюють саме відносини франчайзингу, хоча сама назва глави – «Комерційна концесія. Але, тим не менше, цілком виправдано і зрозуміло, що в законодавстві окремих країн поняття «франчайзинг» і «комерційна концесія» не рівнозначні. Якщо в Російській Федерації вважається, що комерційна концесія – це еквівалент франчайзингу, то в Швейцарії, Бельгії та Португалії під договором комерційної концесії розуміється угода, при якому одна сторона за купує в іншій стороні товари, виготовлені або придбані останньою з метою їх перепродажу в межах певної території. Та, якщо при такій угоді буде передано право на використання фірмового найменування виробника, тоді це буде йменуватися – збутовий франчайзинг [9].

П.Є. Забелін зазначає, договір комерційної концесії, що має місце у ЦК України, аналогію з яким в ряді випадків проводять багато дослідників, договором франчайзингом не є, хоча несе в собі деякі його елементи, та комерційна концесія виступає аналогом одного з різновидів франчайзингу [10].

На відміну від України, в законодавстві Республіки Білорусь та Республіки Казахстан закріплено подвійну назву договору, а саме: договір комплексної підприємницької ліцензії – договір франчайзингу.

Відповідно до ч. 1 ст. 896 ЦК Республіки Казахстан, за договором комплексної підприємницької ліцензії одна сторона (комплексний ліцензіар) зобов'язаний надати другій стороні (комплексному ліцензіату) за винагороду комплекс виключних прав (ліцензійний комплекс), який включає, зокрема, право використання фірмового найменування ліцензіара і збереження комерційної інформації, і також інших об'єктів виключних прав (торгового знаку знака обслуговування, патенту тощо), передбачених договором, для використання в підприємницькій діяльності ліцензіата [11].

У Республіці Казахстан франчайзингові правовідносини закріплені в главі 45 ЦК Республіки Казахстан. Договір комплексної підприємницької ліцензії в Республіці Казахстан підпадає під дію і інших, крім ЦК Республіки Казахстан, нормативних правових актів. Йдеться про Закон Республіки Казахстан від 26 липня 1999 року «Про товарні знаки, знаках обслуговування і найменуваннях місць походження товарів», Патентний закон Республіки Казахстан від 16 липня 1999 року, акти корпоративного законодавства і так далі.

Більш того, діє спеціальний Закон Республіки Казахстан від 24 червня 2002 року «Про комплексну підприємницьку ліцензію (франчайзинг)». В такому нормативно-правовому акті закріплено аналогічне ЦК Республіки Казахстан визначення «договору комплексної підприємницької ліцензії» [12].

У Республіці Білорусь франчайзингові відносини отримали розвиток і принесли серйозні зміни в сферу бізнесу тільки після прийняття ЦК Республіки Білорусь, в якому регламентовано договір комплексної підприємницької ліцензії (франчайзингу), а саме в главі 53 ЦК Республіки Білорусь. Такий договір є самостійним типом цивільно-правового договору, якому відповідають різні форми реалізації товарів, виконання робіт і надання послуг. Договір франчайзингу є основою взаємодії правовласника і користувача.

Відповідно до п.1 ст.910 ЦК Республіки Білорусь, за договором комплексної підприємницької ліцензії (надалі – договір франчайзингу) одна сторона (правовласник) зобов'язується надати іншій стороні (користувачеві) за винагороду на визначений у договорі франчайзингу термін або без зазначення строку ліцензійний комплекс, що включає право використання фірмового найменування правовласника, інших об'єктів інтелектуальної власності, передбачених договором франчайзингу, а також нерозкритою інформації в підприємницької діяльності користувача [13].

Як уже зазначалося, поняття «комерційна концесія» використовується в різних країнах, наприклад, у Франції, Бельгії, Швейцарії. Однак його предметом є лише права на реалізацію товару на встановленій договором території. Тобто цей договір істотно відрізняється від розглянутого нами договору комерційної концесії в українському законодавстві. За таким договором передбачається поставка товарів, при якій покупець набуває їх у власність для перепродажу на ринку або для надання послуг.

У Сполучених Штатах Америки на федеральному рівні діють два галузевих закону про франчайзинг: Закон 1956 року про автомобільному дилерському франчайзинг і Закон 1978 року про нафто збутової ринковій практиці, а також деякі штати приймають свої франчайзингові закони [14].

Слід визнати, що в світовій практиці немає одностайності поняття договору франчайзингу та уніфікованих правил, що регулюють його. Так, при аналізі франчайзингу в Німеччині і Великобританії, що немає окремого, спеціальне законодавство про франчайзинг як на федеральному рівні, так і на рівні федеральних земель, незважаючи на наявність великої кількості дрібних франчайзі. Вважається, що Франція – єдина розвинена європейська країна, в якій прийнято закон, безпосередньо регулює франчайзинг [15].

У більшості країн світу використовується назва «франчайзинг», однак у законодавстві України, Російській Федерації та Республіці Таджикистан такі правовідносини визначено як «комерційна концесія». У Республіці Білорусь та Республіці Казахстан договір комерційної концесії має назву «договір комплексної підприємницької ліцензії».

Таким чином, договір комерційної концесії та договір франчайзингу є не тотожними, а договір франчайзингу за своїм змістом ширшим, чим договір комерційної концесії. Дослідивши вищезгадані міжнародні та закордонні джерела, які стосуються таких договорів, необхідно зазначити, що лише на загальних умовах можливе ототожнення договору комерційної концесії та договору франчайзингу. В сучасних умовах, договір комерційної концесії не може підміняти договір франчайзингу, як це відбувається в Російській Федерації.

Необхідним є встановлення ключових відмінностей між договором комерційної концесії та договором франчайзингу:

1. За договором комерційної концесії надається менший обсяг виключних прав, ніж за договором франчайзингу.

2. За договором франчайзингу на ринку просуваються товари і послуги, а за договором комерційної концесії передбачено тільки використання товарів для продажу.

3. Договір комерційної концесії може бути укладено, як на певний строк, так і без визначення строку, про що вказується в договорі. Договір франчайзингу обов'язково укладається на певний строк.

4. За договором франчайзингу франчайзер не тільки надає франчайзі свою промислову та інтелектуальну власність, а й постійну організаційну, технічну допомогу та підтримку в організації бізнесу. За договором комерційної концесії не передбачено підтримки правоволодільцем користувача.

5. За договором комерційної концесії обов'язковими умовами є предмет договору та оплата, а за договором франчайзингу передбачено більшу кількість обов'язкових умов через жорстку регламентацію договору.

В обох випадках, договори комерційної концесії та франчайзингу – це інструменти підприємницької діяльності, які засновані на певних взаємовигідних умовах, що

полягають в наданні однієї зі сторін цих відносин, найчастіше організацією з певним ринковим становищем, статусом, репутацією, тобто більшою компанією, іншій стороні, як правило, більш дрібної організації або індивідуальному підприємцю за встановлену плату, індивідуалізації, технології ведення бізнесу, будь-яку іншу інформацію, необхідну для успішного функціонування.

Підводячи загальний підсумок, відзначимо, що законодавство України за договором комерційної концесії досконале, проте воно не здатне повністю врегульовувати відносини пов'язані з договором франчайзингу. Виникає необхідність прийняття в українському законодавстві спеціального закону про франчайзинг. Потрібно заздалегідь продумати концептуальну сутність такого договору, звернути увагу на досвід інших країн, які вже спробували детально і всебічно врегулювати такі відносини, врахувати позитивні і негативні сторони їхнього досвіду.

Це створить відповідне правове поле для діяльності іноземних контрагентів на території України та їх співпраці з українськими контрагентами, мінімізує виникнення негативної правозастосовної практики з неправильним застосуванням договору комерційної концесії та договору франчайзингу в законодавстві України.

Аннотация. Стаття посвящена сравнительно-правовому анализу договора коммерческой концессии и договора франчайзинга. Методологической основой работы является метод сравнительного правоведения, системный метод, терминологический метод и метод индукции в литературной и нормативно-правовой базе работы. Проанализированы нормы законодательства Украины, Российской Федерации, Республики Беларусь, Республики Казахстан и т.д., регулирующие правоотношения, связанные с договорами франчайзинга и коммерческой концессии. На основе проведенного исследования установлено ключевые различия между договором коммерческой концессии и договором франчайзинга.

Ключевые слова: франчайзинг, коммерческая концессия, франчайзер, правообладатель.

Abstract. The article is devoted to the comparative legal analysis of the commercial concession agreement and the franchise agreement. The methodological basis of the work is the method of comparative jurisprudence, the system method, the terminological method and the method of induction to the literary and normative-legal base of the work. The norms of the legislation of Ukraine, the Russian Federation, the Republic of Belarus, the Republic of Kazakhstan, etc., which regulate legal relations related to franchising and commercial concession agreements, are analyzed. Based on the study, the key differences between a commercial concession agreement and a franchise agreement have been identified.

Key words: franchising, commercial concession, franchisor, right holder.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Регламент Комісії (ЄС) від 30 листопада 1988 р. № 4087/88 «Про застосування статті 85 (3) Римського договору до категорії франчайзингових угод». URL: <http://rua.pp.ua/reglament-komissii-4087-noyabrya-1988-goda-40195.html>
2. Амеліна І. В., Семенець В. В. Розвиток франчайзингової діяльності в Україні. *Економіка і регіон*. 2015. № 2 (51). С. 21–24.
3. Горбова Х. В. Проблемні питання концесійної діяльності підприємств нафтогазового комплексу. *Ефективна економіка*. 2012. № 3. С. 1–3.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 31 жовтня 2019 р. № 263-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 2. Ст. 5.
5. Господарський кодекс України: Закон України від 12 грудня 2019 р. № 367-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 15. Ст. 92.
6. Проект Закону про франчайзинг 2679-VIII від 07.02.2019 року. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63201
7. Бобоев Дж. К. Договор коммерческой концессии по законодательству Республики Таджикистан: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.03. Душанбе, 2010. 152 с.
8. Гражданский кодекс Российской Федерации от 30 ноября 1994 г. № 51-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_9027/#dst0
9. Ющенко Н. А. Проблемы разграничения понятий «коммерческая концессия» и «франчайзинг». *Актуальные проблемы экономики и права*. 2014. № 4. С. 236–241.
10. Забелин П. Е. Особенности международного франчайзинга. *Государство и право: теория и практика*. 2011. С. 207–212.
11. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года № 409-І. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013880#pos=1;-16

12. О комплексной предпринимательской лицензии (франчайзинге): Закон Республики Казахстан от 24 июня 2002 года № 330-ІІ. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1031861#pos=1;-14

13. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 7 декабря 1998 г. № 218-3. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9800218>

14. Мазепов П. Е. О некоторых проблемах заключения трансграничных договоров франчайзинга с применением российского права. *Юридическая наука*. 2018. № 4. С. 34–38.

15. Паніна Ю. С. Правове регулювання договору франчайзингу в Європейському Союзі та Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ, 2017. 18 с.

УДК 346.9:366

ЩОДО ДОГОВОРУ ЯК ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ВІДНОСИН З ВИРОБНИЦТВА ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ РЕКЛАМИ

А. О. Сушко, Ю. М. Павлюченко

Анотація. Проведене дослідження присвячене питанню договору, як підстави виникнення відносин з виробництва та розповсюдження реклами в системі господарсько-правових договорів. У ході дослідження розглядаються найбільш поширені договори, що використовуються на практиці для опосередкування відносин з виготовлення та або розповсюдження реклами. На підставі аналізу наукової літератури на положень чинного законодавства розглянуте питання класифікації договорів у сфері надання рекламних послуг за підставою предмета договору. З урахуванням виділених видів також проаналізовані істотні умови цих договорів та вимоги до їх форми. На підставі проведеного дослідження здійснено класифікацію договорів як підстави виникнення відносин з виробництва та розповсюдження реклами та конкретизовано істотні умови відповідних договорів.

Ключові слова: договір, виробництво реклами, розповсюдження реклами, істотні умови договору, предмет договору.

Ринкові відносини у сучасному світі з кожним днем набувають нових форм, виникає нова продукція (товари, роботи, послуги), а з нею і необхідність презентувати цю продукцію покупцю. Тому при здійсненні господарської діяльності вагоме значення мають рекламні послуги. Їх замовлення та отримання опосередковується відповідними договорами у сфері реклами. Класифікація таких договорів та їх істотних умов є важливими для практики, адже відсутність узгодженого погляду сторін договору на його предмет і мету договору може призвести до неоднозначності трактування деяких положень договору і, відповідно, виникнення спору між сторонами.

У науці господарського права досліджувалися різні аспекти господарсько-правового регулювання надання рекламних послуг, зокрема такими авторами як, Р. В. Ваксман, Ю. О. Громенко та Ю. А. Громенко, Н. А. Скрицька та багатьма іншими. Проблеми договірної регулювання надання рекламних послуг піднімалися у наукових працях вказаних дослідників, а також у роботах Б. В. Воєводіна, С. Г. Деледивки, О. Р. Шишки та інших. Праці цих та інших дослідників виступають теоретичним підґрунтям для аналізу недосліджених питань у сфері господарсько-правового регулювання виробництва і розповсюдження реклами, зокрема, класифікації договорів, що регулюють відносини з виробництва та розповсюдження реклами в системі господарсько-правових договорів, та конкретизації їх істотних умов.

Викладене підтверджує, що обрана тема є актуальною для сфери господарювання, зокрема для практики оформлення договірних відносин з надання рекламних послуг.

Метою статті є проведення класифікації господарських договорів з виробництва та розповсюдження реклами та з урахуванням цього здійснення конкретизації істотних умов відповідних договорів.

Перш за все потрібно зазначити, що ні Цивільний кодекс України, ні Господарський кодекс України не містять норм, спрямованих на безпосереднє регулювання договірних відносин щодо виробництва і розповсюдження реклами. Не врегульовано договірне питання й у Законі України «Про рекламу» від 3 липня 1996 р.

Керуючись принципом свободи договору, закріпленим Цивільним кодексом України (далі – ЦК України), сторони є вільними у виборі контрагентів, в укладенні договорів та визначенні їх умов, що є важливим та зручним для правовідносин, пов'язаних із виробництвом і розповсюдженням реклами. Адже саме свобода у визначенні типу договору дозволяє укладати різні договори. Даний факт закріплений п. 3 ч. 1 ст. 3, та ст. 627 ЦК України.

В свою чергу ч. 2 ст. 628 ЦК України містить положення про те, що сторони мають право укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів (змішаний договір) [1]. До відносин у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору.

Потрібно звернути увагу, що Р. В. Ваксман виділяє три варіанти надання рекламних послуг: 1) часткове надання рекламних послуг, коли повна послуга поділяється на окремі етапи; 2) надання повного спектру рекламних послуг, проходження усіх етапів рекламної діяльності; 3) надання рекламних послуг на підставі генерального договору, що передбачає систематичне, довготривале рекламування виробленої продукції рекламодавця в межах роботи одного рекламного агентства [2]. Як видно, виділення варіантів зроблено в залежності від обсягу рекламних послуг.

Думка авторки є слушною, адже у деяких відносинах беруть участь три різних суб'єкти (рекламодавець, виробник реклами та розповсюджувач), у той час як в інших відносинах виробником та розповсюджувачем реклами виступає одна особа. Ці чинники мають значення на етапі укладання договору про надання рекламних послуг, визначення сторін договору та формулювання предмету цього договору. Ще одним не менш важливим фактором є спрямованість укладення договору.

Враховуючи суб'єктний склад та різну мету договору можна провести виокремлення та класифікувати договори, що охоплюють відносини з виробництва та розповсюдження реклами.

Діяльність рекламистів (рекламіст – це узагальнена назва спеціалістів, які працюють у сфері реклами [3]) полягає у виконанні різних видів завдань, складається як з підготовчого етапу, так може включати завершальний етап, який охоплює контроль за рекламою. З урахуванням цього, а також залежно від предмету договору або обсягу послуг рекламистів, договори, які опосередковують надання рекламних послуг можуть бути класифіковані наступним чином.

По-перше, договори на створення та (або) виробництво рекламної продукції, за якими рекламист здійснює лише виробництво реклами без подальшого її встановлення та розміщення в ЗМІ, на вулицях, будівлях, стендах, приміщеннях, виставках тощо. З урахуванням вимог замовника (рекламодавця) виконання цього договору може мати вигляд, коли рекламист виготовляє макет, плакат, листівки або буклети, креслення, альбоми, іншу друковану продукцію, стенд, відеоролик або фільм, інший рекламний продукт, який передається замовнику (рекламодавцю) для самостійного використання у своїй господарській діяльності (наприклад, тиражування, розміщення, розповсюдження, установку тощо). При цьому є певна відмінність у послугах щодо створення та виробництва рекламної продукції [4].

По-друге, договори виключно на розповсюдження реклами. Виконання цих договорів полягає у тому, що рекламисти надають послуги замовникам (рекламодавцям) виключно з розміщення (розповсюдження, встановлення тощо) реклами, наприклад, у засобах масової інформації, на вулицях (стендах, біг-бордах), у будівлях, приміщеннях, під час проведення виставок та інших подібних заходів, і/або безпосереднього

розповсюдження рекламної продукції. До речі, досліджуючи ці договори С. Г. Деледивка доходить висновку, що договір про розміщення реклами потрібно розглядати як двосторонній, оплатний, комерційний, міновий, основний договір, виконання якого здійснює його сторона без залучення третіх осіб, як правило [5, с. 69].

По-третє, договори, за якими рекламіст надає замовникам (рекламодавцям) змішані послуги, тобто послуги і з виробництва (виготовлення) реклами, і з розповсюдження (розміщення) рекламної продукції.

Можна звернути увагу, що договір, першої або другої групи (тобто в якому міститься одне зобов'язання), здебільшого, має разовий характер. Сторонами такого договору виступають рекламодавець, з одного боку, і рекламіст (виробник або розповсюджувач реклами), з іншого. Такий договір відноситься до категорії надання послуг або виконання робіт і при цьому не несе у собі складний зміст.

Водночас для виконання договору з розповсюдження реклами може знадобитися укладення договору оренди (наприклад, рекламних конструкцій або стін будівель чи споруд). На укладання та умови цих договорів може впливати замовник (рекламодавець) шляхом закріплення відповідних умов у договорі з рекламістом. Рекламодавець може використовувати послуги агента. В результаті, укладається агентський договір з елементами договору оренди та договору на надання рекламних послуг.

У свою чергу, договір про створення та розміщення реклами, як правило, включає елементи наступних договорів: договору оренди, договору надання послуг і агентського договору.

Визначаючи галузевий вид такого договору, можна звернути увагу на те, що Р. В. Ваксман відносить договір про створення та розміщення реклами до типу договорів про надання послуг як господарського [2]. З цим твердженням потрібно погодитись, адже відносини з виробництва і розповсюдження реклами безпосередньо пов'язані із здійсненням рекламної діяльності, яка в свою чергу відноситься до видів господарської діяльності з огляду на положення Національного Класифікатора України, а саме Класифікації видів економічної діяльності ДК 009:2010, затвердженої наказом Держспоживстандарту України від 11 жовтня 2010 р. № 457, який систематизує види господарської діяльності. Так, клас 73.11 стосується рекламних агентств та включає в себе створення та проведення рекламних кампаній [6].

Договір про надання рекламних послуг який має природу змішаного і поєднує в собі зобов'язання на створення рекламного продукту (елемент авторського договору на замовлення), зобов'язання з виготовлення рекламного продукту (елемент договору, підряду) та зобов'язання поширення створеного рекламного продукту (елемент договору про виконання робіт чи послуг) є таким, що найчастіше використовується на практиці.

При цьому предмет договору на розробку і виробництво реклами включає створення рекламного продукту. Слід зазначити, що у відповідності з ч. 1 ст. 837 ЦК України за договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу. У сфері рекламної діяльності зазначений результат роботи створюється в рамках творчої діяльності. Для законного використання цього результату в договір підряду потрібно включати елементи авторського договору, ліцензійного договору або договору про відчуження відповідних авторських прав.

Отже, договір, яким опосередковуються відносини з виробництва та розповсюдження реклами, поєднує в собі елементи кількох договорів (агентського договору, виконання робіт, надання послуг), тобто містить у собі елементи змішаного договору. Варто звернути увагу, що до елементів змішаного договору відносяться предмет та істотні умови, які передбачені законодавством для конкретного договору.

Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 638 ЦК України істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін

має бути досягнуто згоди. В свою чергу ГК України регулює питання укладення договору більш розширено. Так, у ч. 3 ст. 180 ГК України закріплено, що при укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору. Крім того, сторони мають право включити у договір також і інші умови, які вони вважатимуть необхідними та істотними для своїх взаємовідносин [7].

Вирішуючи питання оформлення договірних відносин щодо виготовлення та розповсюдження реклами, варто звернути увагу, що для вирішення питання форми відповідного договору також потрібно застосовувати загальні положення Цивільного та Господарського кодексів України. Зокрема, у такому разі слід керуватися загальними нормами, що регулюють форму правочинів, а саме ст. 206 і 208 ЦК України. Із аналізу їх положень випливає, що договір на надання рекламних послуг укладається в письмовій формі.

Отже, підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що класифікувати договори у сфері реклами можна наступним чином:

- 1) Окремі договори на виконання кожного окремо взятого зобов'язання:
  - Договори, щодо зобов'язання на створення та (або) рекламного продукту;
  - Договори, щодо зобов'язання поширення створеного рекламного продукту).
- 2) Змішані договори, в якому присутні елементи одного і більше зобов'язань:
  - Договір про створення та (або) виготовлення і розміщення реклами;
  - Договір про створення та виготовлення реклами;
  - Договір про виготовлення та поширення реклами, тощо.
  - Генеральний договір, який містить виконання зобов'язань «під ключ» або договір

про надання рекламних послуг.

З урахуванням наведеної класифікації можна конкретизувати, що істотними умовами перерахованих договорів виступають предмет, ціна і строк дії договору, а також ті умови, які є істотними для відповідного виду договорів та які сторони вважатимуть необхідними та істотними для врегулювання своїх взаємовідносин. До того ж серед істотних умов найбільше значення має саме предмет договору, який потрібно формулювати з урахуванням побажань замовника (рекламодавця) щодо кола та обсягів рекламних послуг, адже саме від предмета залежать інші істотні та звичайні умови договору, а також його належність до договорів про надання послуг або про виконання робіт чи до змішаних договорів.

Для подальшого дослідження актуальним буде вивчення питання щодо відповідальності сторін у кожному з видів вище розглянутих договорів.

Аннотация. Проведенное исследование посвящено вопросу договора, как основания возникновения отношений по производству и распространению рекламы в системе хозяйственно-правовых договоров. В ходе исследования рассматриваются наиболее распространенные договоры, которые используются на практике для оформления отношений по изготовлению и (или) распространению рекламы. На основании анализа научной литературы и положений действующего законодательства была проведена классификация договоров в сфере оказания рекламных услуг в зависимости от предмета договора. С учетом выделенных видов также проанализированы существенные условия этих договоров и требования к их форме. На основании проведенного исследования осуществлена классификация договоров как основания возникновения отношений по производству и распространению рекламы, конкретизированы существенные условия соответствующих договоров.

Ключевые слова: договор, производство рекламы, распространение рекламы, существенные условия договора, предмет договора.

Abstract. The study is devoted to the issue of the contract as the basis for the emergence of relations for the production and distribution of advertising in the system of economic and legal contracts. The study examines the most common contracts that are used in practice to formalize relations for the production and (or) distribution of advertising. Based on the study carried out, the classification of contracts as the basis for the emergence of relations for the production and distribution of advertising is carried out, the essential conditions of the relevant contracts are specified.

Key words: contract, production of advertising, distribution of advertising, essential terms of the contract, subject of the contract.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Цивільний кодекс України: закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Ваксман Р. В. Вдосконалення господарсько-правового забезпечення рекламної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Харків, 2014. 25 с. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5898/1/Vaksman_2014.pdf.
3. Кваліфікаційна характеристика професії «рекламіст». *Сайт Спілки рекламістів України*. URL: <http://reklamspilka.in.ua/ukr/268/&>
4. Шишка О. Р. Договір на створення на розповсюдження реклами. автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. юрид. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 20 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2432?locale-attribute=en>
5. Деледівка С. Г. Визначення та місце договору про розміщення реклами в системі цивільно-правових договорів. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 66–70. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/1_2018/part_1/14.pdf
6. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010: наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010 № 457. *Відомості Верховної Ради України* 11.10.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10>
7. Господарський кодекс України: закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної ради України*. 2003. № 18, 19–20, 21–22. Ст. 144.

УДК 821.161.2-3-93:316.752:378.22

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ В КНИЗІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТАНІ СТУС «МОЯ БА»

Н. В. Бакус, О. В. Пуніна

Анотація. У даному дослідженні здійснено спробу аналізу ціннісних орієнтацій в книзі для дітей Тані Стус «Моя Ба» (за класифікацією М. Рокича). Відповідно до цієї класифікації виділено термальні та інструментальні цінності, на які опираються герої книги. Подано коротку інформацію про книгу та її місце серед ряду подібних.

Ключові слова: дитяча література, сім'я, ціннісні орієнтації, батьки і діти.

Виховання дітей, формування їх як особистості потребує великої праці та підготовки. Не завжди батькам та рідним вдається впоратися з цим нелегким завданням самотужки, тож на допомогу їм приходять вихователі, вчителі, дитячі психологи. Нерідко в нагоді стає і дитяча література, однак батькам потрібно бути дуже уважними та обережними під час підбору дитячої книжки. Якісна дитяча книга з активною авторською позицією, спрямованою на співпрацю з дитиною, розвиває творчу уяву, пам'ять, увагу. Якісні художні твори для дітей роблять доступними і зрозумілими проблеми життя.

Саме такою є дитяча книга про любов, людяність, милосердя та інші світлі почуття – «Моя Ба» Тані Стус (2018), котра входить до серії «Слухай серцем». Серія має за мету перш за все допомогти дорослим та дітям спільно проговорювати та глибше розуміти важливі емоції та почуття. На сьогоднішній день до серії входить вже 7 книг талановитих дитячих письменників, а саме: «Велике серце» Віталія Бугара, «Зелена білка буде моєю» Галини Ткачук, «Мамонт» та «Суперклей для вази» Ольги Купріян, «Сни для канапи» Насті Музиченко, «Титепетль сердиться» Ані Хромової, «Моя Ба» Тані Стус. Кожна з історій вчить співчуття, розумінню, людяності, надихає на любов, піклування, турботу, повагу.

Сім'я – це один із найперших та найважливіших інститутів соціалізації для дитини. Саме тут вона набуває першого досвіду соціальної взаємодії. Пізніше подібний досвід з'являється в дошкільному навчальному закладі, школі, гуртках, на роботі. Однак сім'я і надалі залишається основою на якій відбувається особистісне зростання дитини як індивіда [1].

Саме таким тлом і є сім'я для маленької дівчинки з історії для дітей Тані Стус «Моя Ба». Авторка знайомить своїх читачів із двом членами цієї сім'ї: маленькою дівчинкою (зумисно не вказується ім'я, адже ідентифікація дитини не грає тут основну роль, важливий сам факт стосунків) та її бабусею (теж безіменна як і попередня). Інших учасників прямо не згадується, проте далі із взаємостосунків бабусі та онучки стане очевидним, що батьки теж присутні та займають активну позицію.

Про те, що батьки повинні турбуватися та виховувати своїх дітей, говорить навіть українське законодавство. У статті 8 Закону України «Про дошкільну освіту» (2001) передбачено: «Батьки або особи, що їх замінюють, несуть відповідальність перед суспільством і державою за розвиток, виховання і навчання дітей а також збереження їх життя, здоров'я, людської гідності» [2]. Так і батьки маленької дівчинки несуть відповідальність за свою дитину, і в той час, коли працюють, залишають свою доньку на бабусю, котра тимчасово виконує їх обов'язки, а саме: проводить з нею багато часу, гуляє на свіжому повітрі, частує солодощами, грає у веселі ігри.

Спілкування в сім'ї є надзвичайно важливим для дитини, адже формує не лише мовленнєві навички, а й розвиває почуття власної гідності та виховує ціннісне ставлення до членів родини. Лише в умовах достатнього спілкування в сім'ї в дитини може

сформуватися ціннісне ставлення до своїх рідних. Вона навчається бути щирою, перейматися радіщами та прикрощами близьких, турбуватися про них [1].

Саме такою і є дівчинка з історії «Моя Ба» – чуйна, щира, турботлива. Вона із захопленням розповідає про свою улюблену бабусю та акцентує увагу на тому, що саме та є найріднішою та найкращою людиною для неї серед багатьох перехожих. Це ми можемо простежити в тій ситуації, коли бабуся та онучка вирушають на прогулянку і в них тицяють пальцями: *«Ті чужі пальці – як стріли. Зовсім не схожі на пальці Ба»* [3]. Таке дитяче порівняння пальців чужих людей із стрілами є досить цікавим – це свідчить про те, що ще маленька дівчинка може їх боятися (страх до чужих незнайомих людей притаманний більшості дітей). Натомість руки Ба є рідними, знайомими дівчинці і в них вона може знайти для себе захист.

Цінністю ми називаємо те, що є особливо важливим для людини, те, що вона оберігає та захищає від посягань і руйнувань з боку інших людей. Згідно визначення тлумачного словника, «ціннісні орієнтації – а) етичні, естетичні, політичні, релігійні і тому подібне підстави-критерії, на яких базуються і якими пояснюються оцінки особою або спільністю навколишньої реальності, диференційованого, вибіркового підходу до неї і способів орієнтації; б) підстави, згідно з якими особа або група «вибудовує» сприйняті ним об'єкти, суб'єкти, явища і події за ступенем їх значущості». Ціннісні орієнтації закладаються, формуються, розвиваються і змінюються у ході накопичення суб'єктом життєвого досвіду в умовах мінливого світу, а знаходять своє відображення у меті, соціальному виборі, уявленнях, ідеалах, інтересах особистості в умовах реальної взаємодії.

Ціннісні орієнтації, на які спирається сім'я – це любов, повага, взаєморозуміння, підтримка, турбота, допомога та багато іншого.

У роботах У. Томаса та Ф. Знанецького вперше категоріально використаний термін «ціннісні орієнтації», як інтерпретацію поняття «ставлення», тобто переживання особливої значущості якогось явища [3, с. 53].

Методично обґрунтованими можна вважати дослідження ціннісних уявлень М. Рокича, де зазначено, що ціннісні орієнтації визначають зміст спрямованості особистості, складають ядро її мотивації, життєвих орієнтацій і відображають ставлення людини до себе, навколишнього світу та інших людей [3, с. 53]. Учений розрізняє два класи цінностей: перший включає цінності, важливі для життя людини в цілому, тобто головні, кінцеві цілі індивідуального існування особи; другий клас складають цінності, яким віддається перевага у будь-якій життєвій ситуації. Такий поділ відповідає традиційному поділу на цінності-цілі і цінності-засоби.

До термальних, тобто цінностей-цілей, належать активне діяльне життя, життєва мудрість, здоров'я, цікава робота, краса природи і мистецтва, любов, матеріально забезпечене життя, наявність хороших і вірних друзів, загальна хороша обстановка в країні, суспільне визнання, пізнання, рівність, самостійність як незалежність в думках, свобода як незалежність у вчинках, щасливе сімейне життя, творчість, упевненість у собі, задоволення (розвага).

Інструментальними цінностями, тобто цінностями-засобами є акуратність, вихованість, високі запити, життєрадісність, старанність, незалежність, непримиренність до недоліків у собі та інших, освіченість, відповідальність, раціоналізм, самоконтроль, сміливість у відстоюванні власної думки, чуйність, терпимість, широта поглядів, тверда воля, чесність [3, с. 54].

Відповідно до запропонованої класифікації ціннісних орієнтацій за М. Рокичем у книзі Тані Стус «Моя Ба» можна виокремити та проаналізувати такі:

Термальні цінності (цінності-цілі):

- Активне діяльне життя: яскравим прикладом цьому є прогулянки бабусі та її онучки. Ще на початку історії онучка згадує про те, що її бабуся не така як інші: *« У моєї Ба – шість ніг! Дві головні, а чотири інші їй допомагають»* [4]. Подана цитата ілюструє той факт, що бабуся вже літнього віку і їй стає дедалі важче пересуватися самостійно, то ж

бере до рук костурці і вирушає на прогулянку з онучкою. Вік та не завжди хороше самопочуття (приймає постійно таблетки) не заважають їй і далі вести активний спосіб життя та насолоджуватися ним. Бабуся та онучка люблять не тільки разом гуляти, а й поїдати смачне морозиво, тому вони є постійними клієнтами в кіоску з морозивом.

- Задоволення (розваги, ігри): до цього пункту варто віднести ігри в які люблять грати бабуся з онучкою. Серед них варто згадати наступні.

- ✓ *«Перша наша гра на прогулянці в Черепах. Бабуся – Черепаха.! – А я – надзвуковий літак! – Розставляю руки, як крила. Умови гри такі. За кожні три кроки Ба я маю тричі облетіти навколо неї. І тихенько свистіти. Як вона давно-давно навчила мене»* [4]. (Аналізуючи цю гру бабусі та дівчинки, ми робимо висновки, що першій важко пересуватися і вона придумує різноманітні ігри, аби зацікавити свою надзвичайно активну онучку. І те, з яким захопленням дівчинка розповідає про їх з бабусею пригоди, свідчить, що така гра дуже подобається.)

- ✓ Наступна гра – в Жирафів: *«Іноді я говорю щось Ба, а вона не чує. Я уважно дивлюся на неї й мовчу. Тоді Ба зупиняється й стає дууууже рівно. Я повторюю за нею кожен рух. Так ми починаємо гратися в Жирафів. У них дооооовгі ший, тому не всі звуки вони чують одразу. Коли хтось перший із нас ворухнеться – гру завершено»* [4]. (Аналізуючи цю гру, ми бачимо, що бабуся має поганий слух, майже зовсім не чує. Дівчинка ж терпимо ставиться до цього і одразу ж придумує якусь нову забавку.)

- ✓ Третя, не менш цікава гра – в Шпигунів: *«Ба виразно кліпає, підморгує мені. Так починається гра в шпигунів. Ніхто не повинен зронити ні слівця. Тільки знаки!»* [4]. (Ця гра ще раз нагадує нам про те, що бабуся ще й погано розмовляє, а онучка не засмучується, а знову придумує нову та цікаву гру). Сюди ж можна додати ще й історію з морозивом, коли бабуся на пальцях показує продавчині, що їм потрібно саме дві порції.

- ✓ Четверта гра, мабуть найулюбленіша у цієї дивакуватої парочки – у Котів: *«Ми сідаємо на лавку. Це секрет-секрет. Але ми непомітно граємося в Котів. Лизькаємо білий «Пломбір» і тихенько мурчимо. Важливо не вимовляти «Мурррр», а мурчати по-справжньому. Це дуже складно»* [4]. (Така гра мабуть не вимагає жодних пояснень. Героїня, як і всі діти просто обожає поїдати морозиво і сам процес приносить їй невимовне задоволення, тому й вважає себе маленьким котиком і намагається мурчати.)

- ✓ Поряд із грою в Котів, виникає ще одна, не менш цікава – гра у вусатих дідуганів: *«Ба дуже личать білі вуса. Ми навмисне змагаємося, у кого вони більші. Аж доки я перемагаю, бо мої молочні вуса стають як у дідуся зі старої фотографії»* [4]. (Мабуть всі діти люблять бавитися із морозивом, роблячи собі білі вуса й уявляти себе дідусем.)

- ✓ Є ще одна таємна гра, яка поки не відома цим двом. Вони ще у неї не грались, а тільки тренуються: *«Ба кладе долоню туди, де в мене серце. Ми разом слухаємо його стукіт. Коли ми більше не зможемо ходити на прогулянки вдвох, Ба хоче жити там»* [3]. (Це, мабуть, одна із найщемливіших ігор. І бабуся, і онучка розуміють, що старість невідворотна і рано чи пізно вона призведе до смерті – дівчинка втратить свою найкращу подругу. Та бабуся завжди житиме в її серці, там знайдеться місце для всіх дорогих їй людей.)

- Наявність хороших і вірних друзів. Ба і онучка – найкращі друзі. Вони разом гуляють, граються, веселяться та просто весело проводять час. Їм добре вдвох і від цього перебування отримують величезне задоволення.

- Любов. Тут варто згадати про ту любов, яка живе у малому величезному серці дівчинки. Вже в такому юному віці, вона чудово розуміє, що старість бабусі рано чи пізно призведе і до її смерті. Та дівчинка намагається якнайбільше набутися разом із улюбленою бабусею та відтермінувати цю невідворотну подію: *«Я показую Ба, що в моєму серці є для неї будиночок. Але доки ми не з'їмо мільйон ящиків «Пломбіру», вона не дізнається, який сюрприз її там чекає. Вона там буде не сама!»* [4].

Мати велике та любляче серце – найважливіше в житті кожного із нас. Авторка ще раз нагадує своїм читачам, що потрібно знайти в ньому місце для кожної близької та рідної людини. Тому про це і розмовляють бабуся з онучкою: *«Ба кладе долоню туди, де в*

мене серце. Ми разом слухаємо його стукіт. Коли ми не зможемо більше ходити на прогулянки вдвох, Ба хоче жити там» [4]. Жити в серці дорогих для тебе людей – то велике щастя. Смерть невідворотна, і ми це маємо усвідомлювати та навіть після неї пам'ятати та любити дорогих серцю людей. Саме так і хоче зробити маленька дівчинка – залишити бабусю в своєму серці назавжди. Вона думає про це час від часу, уявляє як це можливо та якою тоді стане бабуся: «Я заплющую очі й уявляю, як Ба зменшується. Перетворюється на крихітну дівчинку. Швидко бігає чи просто ходить без костурців. Чує кожне моє слово.

Не затинається під час розмови й чує кожен звук.

Їй нічого не болить і вона не п'є пігулок що дві години. А її пальці метеликами літають над клавішами піаніно, як на паперовій фотографії. І Ба так само широко усміхається, як і тепер.

Із ямочками на щоках.» [4].

Серед інструментальних цінностей (цінностей-засобів) необхідно згадати такі:

- Життєрадісність. Незважаючи на свій поважний вік та необхідність використовувати костурці під час пересування, бабуся не втрачає життєвої енергії та одягається досить молодіжно: на сторінках зображено ноги бабусі одягнені в фіолетові штани та досить модне й сучасне взуття – яскраві зелені кеди. Це ще раз підкреслює той факт, наскільки сильно вона любить життя та отримує задоволення від кожного прожитого дня.

- Вихованість – набута чеснота, котра притаманна обом – як дівчинці, так і бабусі. Вони обидві поведуть себе дуже гарно на вулиці, посміхаються до перехожих, люб'язно спілкуються із продавчиною морозива.

- Терпимість – риса, котра вимагає багато зусиль від людини для її реалізації. Незважаючи на досить юний вік онучки, вона досить терпимо ставиться до складнощів у спілкуванні та фізичної втоми старенької: «...*Наспівувати треба неквапно. Бо Ба любить повільні танці. Наприклад, вальс...*» [4].

Висновки. У дослідженні проаналізовано ціннісні орієнтації в книзі «Моя Ба» Тані Стус. Визначено поняття «ціннісні орієнтації» та подано їх класифікацію за М. Рокичем. Відповідно до запропонованого поділу в книзі виокремлено термальні цінності (активне діяльне життя, задоволення, наявність хороших і вірних друзів, любов) та інструментальні (життєрадісність, вихованість, терпимість).

Аннотация. В данном исследовании предпринята попытка анализа ценностных ориентаций в книге для детей Тани Стус «Моя Ба» (по классификации М. Рокича). Согласно этой классификации выделены термальные и инструментальные ценности, на которые опираются герои книги. Подано краткую информацию о книге и ее место среди ряда подобных.

Ключевые слова: детская литература, семья, ценностные ориентации, родители и дети.

Abstract. In this study, an attempt was made to analyze the value orientations in the book for children Tanya Stus "My Ba" (according to the classification of M. Rokich). According to this classification, the thermal and instrumental values on which the heroes of the book are based are distinguished. Brief information about the book and its place among a number of similar ones is given.

Keywords: children's literature, family, values, parents and children.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Нападій Н. Виховання ціннісного ставлення до родини у дітей старшого дошкільного віку в процесі ознайомлення з творами дитячої художньої літератури. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Vird_2014_34_18.pdf (дата звернення: 03.10.2020).
2. Закон України «Про дошкільну освіту» / Освіта України. 2001. № 33, 12 вересня.
3. Савельєва В. Організаційна поведінка: навчальний посібник. Київ: ЦУЛ, 2012. 240 с.
4. Стус Т. Моя Ба. Харків: ТОВ Видавництво «Ранок», 2018. 30 с. : Іл. (Слухай серцем).

АНАЛІЗ МОВНОГО НАПОВНЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЛИСТІВОК: НА МАТЕРІАЛІ ВИБОРІВ 2019 РОКУ

Є. Г. Віннічук, Г. В. Ситар

Анотація. У статті здійснено аналіз мовних особливостей політичних листівок на матеріалі виборів 2019 року. Виділено мовні засоби впливу на виборців на лексичному, синтаксичному і морфологічному рівнях. Розглянуто також зразки мовної гри в політичних листівках. Використано такі методи, як аналіз та синтез, описовий і дистрибутивний методи.

Ключові слова: мовні засоби впливу, мовні рівні, передвиборча кампанія, політична листівка, реклама.

Політична лінгвістика є одним із напрямків, що активно розвивається у сучасному мовознавстві. Цей стрімкий розвиток пов'язаний з усе більшим залученням соціуму в політичні процеси і, як результат, підвищеною увагою науковців до комунікації в політичній сфері.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що в сучасному суспільстві політична реклама вже встигла перетворитися на дієвий засіб впливу на електорат, іноді її роль в просуванні політичних кандидатів може перевищувати позитивні якості або можливості самого кандидата. Політична реклама відображає сутність політичної платформи певних політичних сил, налаштовує виборців на їхню підтримку через логічну аргументацію такого вибору, формує в масовій свідомості певне уявлення про характер цих політичних сил, створює бажану психологічну установку перед голосуванням.

У цьому розрізі політичні листівки привертають увагу як найбільш мобільний жанр рекламних звернень, що потребують аналізу характерних рис, зокрема мовного наповнення. **Метою дослідження** є аналіз мовних особливостей політичних листівок на матеріалі виборів Президента України 2019 року та парламентських виборів 2019 року.

Політична листівка, або прокламація – це досить давній жанр, адже її використання в Європі фіксується вже з XIV століття (з моменту освоєння виробництва паперу як досить дешевого носія інформації), а все більшого поширення та популярності досягає вже в епоху Реформації. «Саме ці «летючі листівки», що пройшли шлях від письмового до друкованого варіантів, стали основними носіями політичних текстів і, можна сказати, підготували наступ багатьох воєн і революцій. Злободенність змісту – одна з провідних характеристик листівки в її політичному варіанті» [1, с. 56]. Отже, до листівок можна віднести друкований, рукописний лист агітаційно-політичного або інформаційного характеру. Натомість А. Д. Кривонос подає таке визначення: «Листівка – це комбінований PR-текст, що містить інформацію про базисний суб'єкт політичних комунікацій (партії, руху або персони), що служить цілям позиціонування, збільшення або відбудови публіцитного капіталу даного суб'єкта PR» [2, с. 27].

Політичні листівки можна віднести до найбільш мобільних жанрів політичної реклами прямого впливу і поділити на текстовий і візуальний типи за перевагою вербальної або невербальної інформації [3]. Листівки з переважанням тексту зазвичай не призначені для розклеювання і передаються в руки зацікавленим особам на вулиці або кладуться в поштові скриньки. Винятки становлять листівки-звернення, які наклеюються виключно в місцях, де людина перебуває на одному місці хоча б кілька хвилин і потенційно встигає ознайомитися зі змістом листівки (зупинки громадського транспорту, кіоски тощо) [3, с. 98]. Візуальні листівки підходять для розклеювання та можуть мати різний формат, який залежить від передбачуваної відстані між людиною і листівкою. Загалом типовий розмір листівок обох типів – А4. Іноді можна зустріти листівку формату А3, які, як правило, складають удвічі [4, с. 7]. Найпоширенішими на виборах 2019 року були листівки-буклети, більш сюжетні з переважанням тексту.

Мовні засоби й візуальний складник політичної реклами діють на рівні підсвідомості. Дієвими при цьому можуть бути мовні засоби різних рівнів: ключове слово (лексичний рівень), проста синтаксична конструкція (граматичний рівень) або звукові особливості повідомлення (фонетичний рівень).

1. Сугестивна функція фонетичного рівня мови реалізується через такі засоби [5, с. 12]:

– римування: *Земля українцям або чужинцям?* (Олег Ляшко), *Постав галочку, закрий їм лавочку 31 березня* (Володимир Зеленський);

– алітерації: *Армія боронить нашу землю. Мова боронить наше серце. Віра боронить нашу душу* (Петро Порошенко), *Мародерам – тюрми! Людям – добробут! Країні – порядок!* (Анатолій Гриценко).

2. Лексичний рівень мови має великі ресурси впливу на свідомість виборця, тому багато прийомів використаних в політичних листівках пов'язані саме з ним. Всі поняття символічного простору в передвиборних листівках, як правило, оцінні. У сучасних передвиборних листівках, що реалізують стратегію презентації, оцінка свого кандидата або партії завжди позитивна, а при використанні стратегії дискредитації опонент і його діяльність оцінюються негативно [6, с. 260]. Такі приклади «чорного піару» зазвичай є анонімними й становлять окрему проблему дослідження, тому до нашого аналізу їх не залучали.

У політичних листівках 2019 року зафіксовано такі засоби впливу лексичного рівня:

– абстрактні лексеми на позначення загальнолюдських цінностей: *2019 рік народної перемоги* (Олег Ляшко), *Компроміс – основа злагоди, Повагу кожному* (Сергій Тарута); *Чесних більше* (Анатолій Гриценко);

– універсальні квантифікатори: *Єдиний кандидат від опозиції* (Юрій Бойко), *Кандидатів – багато. Президент – один* (Петро Порошенко).

Найуживанішою лексемою у текстах політичних листівок є «Україна», на нашу думку, її вживають з метою консолідувати, об'єднати виборців під керівництвом певного кандидата та/або його партії, сприяти їхній ідентифікації як народу єдиної держави – українців, заявити про існування сильної незалежної України, навіть в умовах воєнного конфлікту на Донбасі й окупації Криму: *Майбутнє України в ЄС, безпека України в НАТО* (Юлія Тимошенко), *Томос для України* (Петро Порошенко), *Ми – Україна! Помісна церква – запорука незалежності, Зробимо Україну сильною знову!* (Вадим Рабінович), *ВірЮ в Україну* (Юлія Тимошенко), *Новий економічний курс України, Новий курс України. Закон і порядок, Я поверну Крим Україні* (Олег Ляшко).

3. На синтаксичному рівні виявлено такі маркери впливу на реципієнта [7, с. 126]:

– імперативні односкладні речення (присудками виступають дієслова у формі наказового способу): *Не втраť ще 5 років* (Володимир Зеленський), *Думай!* (Петро Порошенко), *Прийшов час розумної сили. Приєднуйся!* (Олександр Соловйов), *Змінуй!* (Юлія Тимошенко);

– еліпсис, що створює емоційність повідомлення та акцентує на ключових словах: *Мародерам – тюрми! Людям – добробут! Країні – порядок!* (Анатолій Гриценко); *Майбутнє – людині праці* (Олександр Вілкул);

– питальні риторичні речення (риторичні запитання): *Я – їду! Ти зі мною?* (Володимир Зеленський), *Земля українцям чи чужинцям?, Високі тарифи чи високі пенсії?* (Олег Ляшко);

– пресупозиції: *Чесні у владі – гідне життя людей* (Анатолій Гриценко) – виборець можемо побудувати припущення, що «чинна влада не є чесною», тому й «життя людей не є гідним»;

– антитези: *Реальні справи, а не брехливі обіцянки!*, *Кандидатів багато – президент один!* (Петро Порошенко), *Земля українцям або чужинцям?* (Олег Ляшко);

– повтори: *Ми – Україна! Армія боронить нашу землю. Мова боронить наше серце. Віра боронить нашу душу* (Петро Порошенко).

4. Морфологічний рівень.

Щодо частиномовного вираження маркерів впливу в політичних рекламних текстах, найчастотнішими у нашому дослідженні виявилися іменники, на другому місці за популярністю – дієслова й прикметники, далі – займенники, числівники, прислівники, частки. Висока частота репрезентації іменників і невисока дієслів свідчить про те, що кандидати обережно стравають до виборців, без прямого тиску (вживання дієслів надає певний динамізм, активно закликає до дій, що може насторожити досвідченого виборця, якого щоразу спонукають до дій, після яких настає розчарування), акцентують увагу на поняттях, явищах і визначають у в такий спосіб пріоритети своїх політичних компаній. Наприклад, у рекламних гаслах Петра Порошенка це іменники-поняття-пріоритети: *мова, віра, армія, церква*; Володимира Зеленського: *народ, слуга, команда*; Юлії Тимошенко: *зміни, закон, порядок*. Висока частотність вживання іменників реалізує інформативно-пропозиційні стратегії.

Числівники, що використовуються в листівках, викликають емоції, виступаючи при цьому в неметафоричному значенні або як засіб переконання при обіграванні номера партії або кандидата в бюлетені для голосування: *Мій девіз: пообіцяв – зроби. І зроби так, щоб не було соромно людям дивитися в очі. Володимир Кістіон. Виборчий округ 11* (Володимир Кістіон); *Служити народу заради майбутнього! Вікторія Галіцька. Округ 12* (Вікторія Галіцька).

Звертання встановлюють контакт з виборцем, сприяють своєрідному діалогу з виборцями або опонентами, задають тональність спілкування [8, с. 107]: *Шановні Обухівчани! Я, Старикова Ганна – кандидат на посаду Обухівського міського голови від партії «Батьківщина». Сьогодні разом з моєю командою хотіла познайомитися з Вами та ознайомити вас з моєю передвиборчою програмою, вислухати Ваші поради та зауваження* (Старикова Ганна). Вживання займенника *Ви* з великої літери є проявом поваги до виборця, що допомагає позитивному сприйняттю повідомлення, меншому знеособленню того, з ким кандидат «веде діалог».

5. Майже на всіх мовних рівнях у політичних рекламних текстах передвиборчої кампанії 2019 року активно використовується мовна гра. Найпоширенішим різновидом такої гри є графічна гра, яка реалізується за допомогою [3, с. 45]:

– графічної контамінації: *ВірЮ в Україну!* (Юлія Тимошенко).

У лексемі *вірЮ*, графічно виділена остання літера, яка є першою літерою імені кандидати. Таке виділення ніби відділяє лексему *вір* (імператив) від початкової літери імені Юлії; відтак маємо: *вірЮ*, тобто *вір* Юлії Тимошенко, а вона вірить в Україну. Отже, якщо ти віриш в Юлю, то віриш і в Україну, а разом з нею – і у щасливе майбутнє України;

– екскламації, тобто використання знаків оклику для поділу слів, речень на прагматично значущі одиниці: *Я – іду, ти зі мною? Зе! Команда!, Гарантую! Прибрати порох з нашої оселі!* (Володимир Зеленський).

Особливістю передвиборчої кампанії 2019 року в Україні стало використання одним із кандидатів слоганів сленгового типу: *Все буде ЗЕ шибись! Зробимо їх разом!* (Володимир Зеленський). Мета створення таких слоганів – орієнтація на молодих виборців, намагання максимально наблизитись до лінгвоментальності цієї частини електорату, що останнім часом виявляє неабияку громадянську активність.

Висновки. Отже, листівка – це особливий жанр PR-тексту в агітаційному дискурсі, який характеризується багатоканальністю сприйняття інформації з поєднанням вербального та невербального складників для більшої ефективності й оперативного інформування. До особливостей мовного наповнення листівок 2019 року варто зарахувати різноманітні засоби впливу на виборця: абстрактні лексеми на позначення загальнолюдських цінностей, універсальні квантифікатори, імперативні односкладні речення, еліпсис, риторичні запитання, антитези, повтори, а також мовну гру, найпоширенішим різновидом якої виявилась графічна гра (контамінації та екскламації) та ін.

Перспективними в цьому напрямку вважаємо дослідження листівок, що з'являться перед наступними виборами, та аналіз засобів впливу, наявних у листівках, у зіставленні з іншими жанрами політичного дискурсу.

Аннотация. В статье осуществлен анализ языковых особенностей политических листовок на материале выборов Президента Украины 2019 года. Выделены языковые средства воздействия на избирателей на лексическом, синтаксическом и морфологическом уровнях. Рассмотрены также образцы языковой игры в политических листовках. Используются такие методы, как анализ и синтез, описательный и дистрибутивный методы.

Ключевые слова: предвыборная кампания, политическая листовка, реклама, языковые средства воздействия, языковые уровни.

Abstract. The article analyzes the language features of political leaflets on the material of the 2019 presidential election in Ukraine. Linguistic means of influencing voters at the lexical, syntactic and morphological levels are highlighted. Samples of language play in political leaflets are also considered. Methods such as analysis and synthesis, descriptive and distributive methods are used.

Key words: advertising, election campaign, language levels, language means of influence, political leaflet.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Федотовских Т. Г. Листовка как жанр политического дискурса: когнитивно-прагматический анализ: автореф. ... дис. канд. фил. наук. Екатеринбург, 2005. 23 с.
2. Кривоносов А. Д. PR-текст в системе публичных коммуникаций. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, 2002. 288 с.
3. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: текстуалізація реальності: монографія. Одеса, 2007. 156 с.
4. Амиров В. М. Агитационный предвыборный свертхтекст: организация содержания и стратегии реализации : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Екатеринбург, 2002. 24 с.
5. Киселев К. В. Политический слоган: проблемы семантической политики и коммуникативная техника. Екатеринбург: УрО РАН, 2002. 389 с.
6. Кутуза Н. В. Сугестивні елементи політичної та рекламної комунікації. Реклама та PR у масовоінформаційному просторі: монографія. Одеса, 2009. С. 259–265.
7. Ковалевська А. В. Структурна класифікація слоганів політичної реклами. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2014. С. 124–126.
8. Левченко Л. Психологічні особливості діяльності засобів масової інформації. Людина і політика. 2001. № 2. С. 103–108.

УДК 81'42

СУЧАСНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Г. М. Вусик, О. В. Антонюк

Анотация. У роботі розглянуто основні підходи до трактування понять дискурс та політичний дискурс у сучасній лінгвістичній науці. Закцентовано увагу на специфіці та ознаках, які разом формують системне бачення такого феномена, як політичний дискурс. Схарактеризовано основні параметри політичного дискурсу, а саме: дефініції, типи, жанри і функції.

Ключові слова: дискурс, політичний дискурс, типи дискурсу, жанри дискурсу, функції дискурсу.

У сучасній вітчизняній лінгвістиці в останні десятиліття помітно зріс інтерес до вивчення політичної комунікативістики та політичного дискурсу. Як наголошує І. Бутова, політичний дискурс став предметом особливої та навіть прискіпливої уваги лінгвістів саме у той період, коли політична комунікація набула рис засобу маніпулювання свідомістю [1, с. 232]. Крім того, така увага до політичного дискурсу багато в чому пов'язана з інтенсифікацією політичного життя, загостренням у країні політичної боротьби, що, у свою чергу, є причиною постійних змін у лексичному, фразеологічному,

синтаксичному, стилістичному ладі української мови. Отже, між мовою та політикою завжди існував тісний зв'язок, оскільки у політичній комунікації мова має велике значення, є найпотужнішою зброєю в політичній боротьбі, а політична боротьба – це конкуренція політичних мов і мовних особистостей. Сказане вище й визначає актуальність дослідження.

Слід зазначити, що на сьогодні відомо чимало розвідок щодо проблем дискурсу загалом та політичного дискурсу зокрема, але єдиної думки та єдиного трактування цих понять до цього часу не існує. Як справедливо зазначає С. Ковальова, численність та різноспрямованість робіт у цій сфері інколи приводить дослідників до думки, що створення стрункої системи трактування політичного дискурсу не є теоретично можливим [2, с. 102]. Однак можна назвати ряд студій, у яких досить ґрунтовно проаналізовано та подано узагальнені міркування щодо політичного дискурсу, зокрема це роботи О. Шейгал (2000), К. Серажим (2002), Л. Нагорної (2005), Т. Ващук (2007), Н. Кондратенко (2007), О. Зарецького (2009), О. Селіванової (2011), О. Олексієвець (2012), Н. Шевчук (2013), Л. Стрій (2015) та ін.

Мета дослідження – проаналізувати основні напрями сучасних досліджень феномена політичного дискурсу, визначити його специфіку.

В електронній Енциклопедії сучасної України (словникова стаття В. Лісового) дискурс (від лат. *discursus* – бігання, колообіг) визначається як 1) термін філософії та гуманітарних досліджень, з допомогою якого позначають аргументоване усне чи письмове обговорення будь-якої теми, в якому предметом дискусії стають і самі способи аргументації; 2) будь-яке мовлення, розмова, дискусія, особливості яких характеризують мовця. Автор наголошує, що первинним (традиційним) є використання терміна у першому значенні, що ж до другого, то це поняття стали використовувати у філософії і гуманістиці передусім під впливом постмодерністського повороту у філософії [3].

О. Селіванова, узагальнивши різні підходи та різноманітні міркування багатьох дослідників (Е. Бенвеніст, Т. ван Дейк, Г. Кук, Т. Ніколаєва, Г. Почепцов, Ю. Степанов, Д. Шиффрін, В. Дем'янков, П. Серіо та ін.) щодо розуміння природи дискурсу, зазначає, що найпоширенішим у лінгвістичній літературі є те, що виходить із положень французької семіотичної традиції про співвіднесення дискурсу з мовленням. Відповідно, дискурс визначається як складна єдність мовної форми, значення і дії, що є комунікативною подією чи комунікативним актом. А от мовець і слухач, їхні особистісні та соціальні характеристики, інші аспекти соціальної ситуації, так само, безсумнівно, належать до цієї події [4, с. 38].

Більш широке пояснення дискурсу подає Ф. Бацевич. Це тип комунікативної діяльності, інтерактивне (і трансактивне) явище, яке має різні форми вияву (усну, писемну, внутрішню, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування, являє собою складний синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів [5, с. 42–43].

Не можна не погодитися з міркуваннями Н. Шевчук про те, що наведене визначення розкриває сутність поняття, враховуючи його різноплановість та багатовекторність. Дискурс тут виступає текстом (у широкому розумінні), створеним за певних обставин, у певній ситуації (побутова розмова, політичні дебати, наукова конференція тощо) з використанням певних стратегій і тактик, залежно від поставленої мети (маніпуляції, аргументації, переконання та ін.), спрямований на певну аудиторію, яка володіє необхідними фоновими знаннями [6, с. 264].

Дослідники зазначають, що в дискурсі можна виділити різні аспекти: семіотичний (включає в себе як «знакові системи» (мова, жести, образи, символічні системи), так і форми знання, що відповідають певному часовому і соціокультурному контексту); діяльнісний (являє собою різні соціальні дії, спрямовані на підтримку існуючих знакових

систем і на створення нових смислів); матеріальний (являє собою «навколишнє середовище» соціальної взаємодії: час, місце, умови); політичний (формує і відтворює владні відносини в суспільстві) [6, с. 265–266].

Виходячи зі сказаного, можемо стверджувати, що виділення останнього аспекту дискурсу є досить важливим для розуміння співвідношення понять «політика і мова», оскільки тут відбувається акцентування уваги на формуванні, прояві й відтворенні владних відносин у суспільстві.

Н. Кондратенко, застосовуючи комунікативно-дискурсивний підхід, визначає політичний дискурс як конкретний вияв політичної комунікації, що передбачає актуалізацію політичного тексту в комунікативному акті взаємодії політичного суб'єкта (політика, політичної сили, влади) та об'єкта (аудиторії, електорату, виборця) [7, с. 12].

О. Шейгал визначає політичний дискурс із семіотичних позицій, а саме: політичний дискурс являє собою знакове утворення, що має два виміри – реальний та віртуальний, водночас у реальному вимірі він розуміється як текст у конкретній ситуації політичного спілкування, а його віртуальний вимір включає вербальні і невербальні знаки, орієнтовані на обслуговування сфери політичної комунікації, тезаурус прецедентних висловлювань, а також моделі типових мовленнєвих дій і уявлення про типові жанри спілкування в цій сфері [8, с. 9].

Л. Нагорна наголошує, що політичний аспект поняття «дискурс» найточніше віддзеркалює його визначення як різновиду мовної комунікації, а також семантичного простору, в якому проходять апробацію політичні смисли. У широкому розумінні дискурс може розглядатися як механізм узгодження персонального, соціального і культурного знання. У більш вузькому, прикладному аспекті, він зосереджується на аналізі мовного спілкування і окремих текстів, промов, інтерв'ю [9, с. 34].

Узагальнене визначення політичного дискурсу знаходимо в роботі К. Серажим: це текст, зумовлений ситуацією політичного спілкування [10, с. 240]. Це визначення корелюється із класичною дефініцією, запропонованою Н. Арутюновою, згідно з якою дискурсом є «мовлення, занурене в життя». Можна уточнити, що політичний дискурс – це «мовлення, занурене в політичне життя».

Загальновідомо, що політичний дискурс належить до інституційного різновиду спілкування, яке, на відміну від, наприклад, міжособистісного чи художнього, є статусно-орієнтованим.

Є. Шейгал зазначає, що в політичному дискурсі беруть участь, як правило, дві сторони – представники інститутів і «клієнти», що в політичній комунікації зазвичай є масовими. До структуроутворювальних ознак дослідниця відносить інституційність, домінування цінностей над фактами, смислову невизначеність, що межує з фантомністю, ідеологічну полісемію, фідеїстичність, езотеричність. Необхідно враховувати також той факт, що владний статус вимагає дотримання певної дистанції у спілкуванні, тому між політиками й народом завжди існує символічна «прірва», у зв'язку з чим політичний дискурс тяжіє до авторитарності [8, с. 42–61].

Н. Кондратенко уточнює і розширює перелік специфічних ознак політичного дискурсу. На думку дослідниці, основними його характеристиками є міфологічність, ритуальність, театральність і агональність, через які реалізується ігрова природа політичного дискурсу. Сюди ж необхідно додати сакралізацію, риторичність, маніпулятивність свідомістю реципієнтів [7, с. 15], «мовну моду» [7, с. 18] або модні тенденції семіотичного характеру [7, с. 21].

Характеризуючи політичний дискурс як різновид дискурсу, науковці визначають його мету, а саме: він розгортається для досягнення, збереження та здійснення політичної влади. Так, Н. Шевчук підкреслює, що основним наміром політичного дискурсу є потреба адресанта висловити своє бачення дійсності та переконати адресатів у тому, що таке бачення є єдино правильним. При цьому мовець оперує подіями майбутнього, тому вибір відповідних мовних засобів може відіграти вирішальну роль. Політичний дискурс характеризується низкою

специфічних засобів. Авторка наголошує, що суть тут не лише у вживанні специфічної детермінованої політичною діяльністю лексики, а й у своєрідному виборі й організації певних структур вираження відповідно до прагматичних настанов, цілей та умов спілкування, що склалися в процесі професійної діяльності політиків [6, с. 266].

На основі виокремлення політичного дискурсу як субдискурсу можна виділити такі його типи: 1) за формою (усні та писемні); 2) за чинником мовця (адресантно-прямі й опосередковані); 3) за метою (інформативні (новини, повідомлення), спонукальні (агітаційні листівки, прокламації), іміджеві (буклети, телевізійні рекламні ролики), мотиваційні (тексти чорного PR), експресивні (фото, пісні, анекдоти)); 4) за чинником адресата (особисто адресовані (пряме поштове листування) та масово адресовані (телевізійні повідомлення)); 5) за сферою функціонування (телевізійний, газетно-журнальний, радіо-, рекламний або PR) [7, с. 12–13]. До цього типу, на думку О. Ковальової, доцільно додати політичний дискурс, що функціонує у мережі Інтернет, а також можна виокремити види політичного дискурсу за типом комунікативної взаємодії: агональний (конфліктний), наприклад, дебати, та гармонізуючий (кооперативний), наприклад, новорічне вітання президента [2, с. 104].

Щодо жанрової специфіки політичного дискурсу, то тут слід зазначити, що це питання зараз перебуває на стадії активної розробки. Однак у розвідці О. Шейгал репрезентовано польовий підхід до жанрового поділу. Авторка виділяє інституційні жанри як первинні (ті, що походять від політиків та реалізують політичний дискурс у «чистому» вигляді), та неінституційні жанри як вторинні (ті, що походять не від самих політиків, а є певною інтерпретацією їхнього дискурсу). До первинних жанрів дослідниця відносить ті, що повною мірою реалізують основну інтенцію цього дискурсу – боротьбу за владу: дебати, публічна промова політика, гасла. Периферійні жанри перебувають на стику з іншими дискурсами, мають респонсивний характер і є реакцією на дії політиків у первинних жанрах. До них належать інтерв'ю, мемуари політиків, аналітичні статті, графіті, а також сміхові жанри (політична карикатура, пародія, анекдот) [8, с. 396].

До основних функцій політичного дискурсу належать мобілізаційна, маніпулятивна, ідеологічна, корпоративна та функція привернення уваги до тексту чи зображення. Мобілізаційна функція – це емоційний заклик адресанта до ціннісних та ідеологічних переваг електорату. Вона найчіткіше виражена у плакатах, лозунгах, листівках. Маніпулятивна полягає у спекуляції інформацією стосовно нагальних суспільних проблем з метою розпалювання ворожнечі між політичними опонентами. Ідеологічна та корпоративна – це функції виокремлення ключових позицій політика чи партії з метою демонстрування власних особливостей. Функція привернення уваги має на меті якщо не прихилити реципієнта на бік політика, то принаймні заявити про його існування яскравим зображенням чи слоганом. Однак Л. Нагорна підкреслює, що на практиці надмірна експресивність політичних дискурсів здатна руйнувати ідентифікаційний простір, зводячи нанівець як їхню інформаційну, так і консолідаційну функції. Прикладом цього, на думку авторки, є політична криза в Україні 2004 року, яка продемонструвала безліч підтверджень деструктивного потенціалу дискурсів [9, с. 35].

У класифікації функцій політичного дискурсу, що запропонувала О. Шейгал, чітко простежуються закономірності їх реалізації через систему соціальних зв'язків. 1) соціальний контроль (створення передумов для уніфікації поведінки, думок, почуттів і бажань великої кількості індивідумів, тобто маніпуляція громадською свідомістю); 2) легітимізація влади (пояснення й обґрунтування рішень щодо розподілу влади та громадських ресурсів); 3) відтворення влади (зміцнення прихильності до системи, зокрема через ритуальне використання символів); 4) орієнтація (через формулювання цілей і проблем, формування картини політичної реальності у свідомості соціуму); 5) соціальна солідарність (інтеграція в межах усього соціуму або окремих соціальних груп); 6) соціальна диференціація (відчуження соціальних груп); 7) агоніальна (ініціювання та вирішення соціального конфлікту, демонстрація незгоди і протесту проти дій влади); 8) акціональна (проведення політики через мобілізацію або «наркотизацію» населення: мобілізація полягає в активізації й організації прихильників, тоді як під наркотизацією розуміється процес примирення і відволікання уваги, присипляння пильності) [11, с. 23].

Отже, усе сказане вище дає підставу зробити певні висновки та окреслити перспективи подальших досліджень. Політичний дискурс є багатоплановим явищем, основними компонентами якого є текст (в усній або письмовій формі), екстралінгвальний контекст (мета, обставини, ситуація, спосіб та час реалізації), наявність адресанта і адресата, які взаємодіють. Основною ознакою політичного дискурсу є його інституційність, а важливою рисою є його опосередкованість ЗМІ та засобами масової комунікації. Політичний дискурс як мовленнєвий процес вимагає ґрунтовного дослідження, тому що його складники постають дієвим засобом політичного впливу.

Аннотация. В работе рассмотрены основные подходы к трактовке понятий дискурс и политический дискурс в современной лингвистической науке. Внимание акцентировано на специфике и признаках, которые в совокупности формируют системное видение такого феномена, как политический дискурс, а именно: дефиниции, типы, жанры и функции.

Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, типы дискурса, жанры дискурса, функции дискурса.

Abstract. The article examines the main approaches to the interpretation of the concepts of discourse and political discourse in modern linguistic science. Attention is focused on the specifics and features that together form a systemic vision of such a phenomenon as political discourse, namely: definitions, types, genres and functions.

Key words: discourse, political discourse, types of discourse, genres of discourse, functions of discourse.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бутова І. Політичний дискурс як об'єкт лінгвістичних досліджень. *Вісник Львів. ун-ту. Серія: Іноземні мови*. Львів, 2009. Вип. 16. С. 232–238.
2. Ковальова О. Політичний дискурс: сучасні лінгвістичні інтерпретації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 27, Т. 2, 2020. С. 101–107.
3. Дискурс. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id.
4. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. К. Фитосоциоцентр, 2002. 336 с.
5. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. К.: Довіра, 2007. 205 с.
6. Шевчук Н. В. Особливості політичного дискурсу: зміст, функції, жанрове втілення. *Вісник ДАКККиМ. Політологія*. Вип. 1. 2013. С. 263–269.
7. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: Текстуалізація реальності: Монографія. Одеса: Чорномор'я, 2007. 156 с.
8. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. Волгоград: Волгоградский государственный педагогический университет, 2000. 440 с.
9. Нагорна Л. Б. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. К.: Світогляд, 2005. 316 с.
10. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність : монографія. Київ, 2002. 392 с.
11. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса [монография]. М. : Гнозис, 2004. 326 с.

УДК 612.833.81

ПОЛІТИЧНИЙ ПЛАКАТ: СПІВВІДНОШЕННЯ ВЕРБАЛЬНОГО Й ВІЗУАЛЬНОГО СКЛАДНИКІВ

А. В. Галюк, Г. В. Ситар

Анотація. У дослідженні здійснено аналіз політичних плакатів президентської передвиборчої кампанії 2019 року та виділені головні шляхи їх наповнення. Основна увага приділена опису вербальних і невербальних засобів, які використовуються в політичних плакатах, а також їхньому впливу на виборця.

Ключові слова: вербальний код, візуальний код, мовний засіб, передвиборча агітація, політичний плакат.

Сучасний політичний дискурс передбачає велику кількість засобів інформаційного впливу. Для забезпечення повноцінної та всебічної політичної комунікації між політичною силою та електоратом використовуються різноманітні канали передачі

інформації. Одним із таких каналів є політичний плакат. Огляд наукової літератури щодо вербального складника політичного плаката (Т. Магера [1], Д. Скотт [2], С. Павліна [3], Е. Слободянюк [4] та ін.) дає можливість стверджувати, що в сучасному мовознавстві цій проблемі приділено недостатньо уваги. Дослідження вчених проводяться на матеріалі передвиборчих кампаній минулих років і/або політичної пропаганди ХХ століття. Проте методи політичної агітації постійно розвиваються та змінюються, пристосовуються до вимог суспільства та утворюють нову фактичну базу для досліджень. Підвищення значущості політичної комунікації у зв'язку з постійними процесами боротьби за владу або за її утримання, що відбуваються в українському суспільстві, зумовлює актуальність такого дослідження.

Політичний плакат займає одне з важливих місць у політичній комунікації, проте його не можна однозначно віднести до вербальних або невербальних знакових засобів, адже, на думку С. Павліної, політичний плакат поєднує у собі обидві ці категорії. Дослідниця поділяє плакати на такі, що: 1) містять тільки вербальний складник; 2) поєднують в собі зображення та вербальний компонент; 3) містять тільки зображення [3, с. 101].

Очевидно, що основною сферою застосування політичних плакатів є передвиборча кампанія, коли повністю реалізується його основна прагматична функція – вплив на адресата політичної інформації, формування суспільної думки, метою якою є захоплення і/або утримання влади. Політичний плакат орієнтований в першу чергу на глядача, саме тому всі його прийоми обов'язково повинні піддаватись розшифровці, а його сенс має бути повністю вичерпним [5, с. 145].

Мета дослідження – проаналізувати співвідношення вербального й візуального складників у політичних плакатах президентської передвиборчої кампанії 2019 року.

Аналіз зібраного фактичного матеріалу дозволяє виділити низку використаних мовних засобів впливу на виборців. Зокрема, у текстах політичних плакатів В. Зеленського зустрічаємо використання загальномовних метафор: «**Весна прийде – саджати будемо**», «**Весна покаже хто де крав**» (див. рис. 1).

Рис. 1. Плакат «Весна покаже, хто де крав»

Ставлення кандидата у Президенти до представників попередньої влади реалізується за допомогою гасла «Постав галочку. Закрий їм лавочку 31 березня» (див. рис. 2). Фразеологізм *закрити лавочку* використовують, аби вказати на непрофесійність, некомпетентність організації. Характерне виділення займенника *їм* червоним кольором уособлює українську владу того періоду, що використовує стару систему (*лавочку*), задля власного збагачення.

Рис. 2. Плакат «Постав галочку, закрій їм лавочку»

П. Порошенко під час передвиборчої кампанії 2019 року використовував метафоричні сполуки в поєднанні з лексичним повтором «**Армія боронить** нашу землю, **мова боронить** наше серце, **віра боронить** нашу душу», щоб нагадати про свої президентські досягнення: розвиток армії, надання Томосу для створення незалежної Української Православної Церкви та успіхи в популяризації української мови. Таку ж ідею висловлює гасло з використанням номінативних речень односкладних речень: «**Армія! Мова! Віра!**».

Іншим не менш важливим засобом у плакатах передвиборчих перегонів 2019 року є антитеза. У мовознавстві цю таке явище визначають як «стилістичну фігуру, побудовану на підкресленому протиставленні протилежних понять, явищ, думок, образів та почуттів, в основі якої лежить антонімічна пара» [6, с. 6]. Яскравими прикладами антитези є плакати П. Порошенка з такими гаслами: «**Реальні справи, а не брехливі обіцянки!**», «**Кандидатів багато – президент один!**» (див. рис. 3).

Рис. 3. Політичний плакат «Кандидатів багато – президент один»

Плакати цього політика переважно містять вербальний та кольоровий або графічний коди, іноді – іконічний. Найбільш резонансним у суспільстві під час виборів 2019 року став плакат із зображенням П. Порошенка та В. Путіна із написом «**21 квітня. Вирішальний вибір!**» (див. рис. 4), який реалізує антитезу «Європа» – «Росія», «незалежність» – «окупація».

Рис. 4. Політичний плакат «Вирішальний вибір»

Ефективним прийомом для втілення комунікативно-прагматичних цілей є алюзія. У сучасних текстах політичних плакатах алюзія використовується нечасто й переважно в поєднанні з іншими невербальними засобами, що створюють натяк на подію чи особу. У сучасному мовознавстві термін «алюзія» не має однозначного тлумачення, оскільки такі суміжні поняття як «цитата» та «ремінісценція» залишаються не до кінця розмежованими [7, с. 71].

Один з основних посилів В. Зеленського у президентській кампанії 2019 року – безкомпромісне ставлення до старої влади. Це реалізується в плакаті із алюзивним гаслом «*Ні обіцянок, ні пробачень!*» (див. рис 5). Цитата із ліричної пісні у виконанні В. Павліка набуває іншого відтінку в передвиборчій агітації кандидата у Президенти. В. Зеленський постає в очах виборців як політик, що не даватиме пустих обіцянок, не пробачатиме помилок старої влади.

Рис. 5. Плакат «Ні обіцянок, ні пробачень»

Використання алюзій, що мають загальнонаціональну специфіку, відображено на політичних плакатах членів партії «Національний корпус». Такий вид алюзій передбачає знання адресатом комунікативної ситуації, специфіки мови й культури. Відсутність таких знань унеможливорює адекватну інтерпретацію змісту тексту. Плакат «*Не продам собачку за газ*» та «*Не міняй тваринку на газ підтримуй Національний Корпус*» (див. рис. 6) є

алюзією на резонансне висловлювання депутата від партії «Слуга народу» Є. Брагара в ефірі телепрограми «Голос народу» на запитання глядачки: *«Якщо елітної породи [собака], то може вона його продати і спокійно сплатити рахунок [за комунальні послуги]»*.

Рис. 6. Політичний плакат «Не міняй тваринку на газ»

Текст політичного плакату має бути коротким та зрозумілим, відображати прагнення політичної сили чи окремого політика. Тому нерідко на політичних плакатах зазначають основні тези передвиборчої програми. Як приклад, візьмемо агітаційні матеріали Ю. Тимошенко 2019 року. Вони виконані переважно в синьо-жовтому кольорі та відображають основні позиції її «Нового економічного курсу»: *«Гарантую ціна на газ для населення буде знижена в 2 рази! Газ українського видобутку для потреб населення!»*, *«Новий курс України. Зміни, на які всі чекають»*, *«Провести загальну мобілізацію на захист Батьківщини!»* (див. рис. 7).

Рис. 7. Політичний плакат «Новий курс України»

У президентських перегонах О. Ляшко активно використовує явище лубочності. Термін «лубочність» вживають у російській традиції на позначення максимально

примітивних принципів створення продукту з метою підвищення рівня його зрозумілості, оскільки він зорієнтований на масове розповсюдження [8, с. 146]. Для підсилення образу політика, що завжди з народом, О. Ляшко зображений на плакатах разом із усміхненими та щасливими пенсіонерами, шахтарями, поряд із дітьми. Така картина доповнюється відповідними слоганами: «Україночкам любов і увагу! Ляшко народний президент», «Правда для українців», «Народний президент», «2019 рік народної перемоги» (див. рис. 8).

Рис. 8. Політичний плакат О. Ляшка

Використання кольорового коду в політичному плакаті дозволяє підкреслити головну ідею плакату, створити додатковий вплив на виборця. Наприклад, для створення образу впевненого у своїх діях радикального політика активно використовуються кольори теплого спектру (червоний, помаранчевий, жовтий) – саме в цих кольорах були виконані передвиборчі плакати О. Ляшка, Ю. Тимошенко. Для підкреслення поміркованих та ліберальних поглядів політика використовуються, навпаки, кольори холодного спектру (синій, блакитний, зелений). Яскраві приклади плакатів з використанням цих кольорів були створені під час передвиборчих кампаній Ю. Бойка, В. Зеленського, О. Вілкула, І. Киви.

Передвиборчій агітації Ю. Бойка 2019 року властиве використання синього кольору, що допомагає створити образ поміркованого та стабільного політика в поєднанні з відповідним мовним оформленням політичних плакатів: «За мирне життя Юрій Бойко», «Юрій Бойко. Мир в Україні». У запропонованих гаслах центральне місце посідають лексеми *мир, мирний*, що приваблює виборців, втомлених війною на території України. Політик висувається як єдиний кандидат від опозиції. Така теза підкріплюється зображенням кандидата з іншими опозиційними діячами.

Для політичних плакатів В. Зеленського характерне використання зеленого кольорового коду. Вибір саме зеленого кольору, ймовірно, зумовлене похідністю прізвища політика від слова «зелений». З іншого боку, за теорією кольорів, використання зеленого кольору може свідчити про бажання створити образ гармонійного, але впевненого та вольового політика [9, с. 71].

На основі наведених прикладів передвиборчої агітації президентської кампанії 2019 року можемо прослідкувати основні тенденції у способах наповнення політичних плакатів. Для агітаційних матеріалів під час цієї виборчої кампанії властиве:

- 1) використання вербального, графічного і кольорового кодів;
- 2) використання вербального, графічного і кольорового кодів, а також іконічного коду у вигляді зображення кандидата.

Переважає більшість кандидатів використовує другий спосіб наповнення плакатів. Традиційним є використання партійного кольору, короткого гасла і/або тези передвиборчої програми, зображення кандидата у президенти. Такі плакати зафіксовано в Ю. Тимошенко, А. Гриценка, Ю. Бойка, О. Вілкула, Р. Кошулинського, О. Ляшка, О. Шевченка. Основними мовними засобами, що застосовувались під час створення політичних плакатів, є метафора, фразеологізм, алюзія, антитеза. Серед візуальних засобів домінують символізація кольору і лубочність.

Плакати першого типу, на яких є тільки гасло на фоні партійного кольору, характерні для В. Зеленського. В агітації за П. Порошенка та Ю. Тимошенко поєднано плакати першого та другого типів.

Плакати із використання лише кольорового та іконічного кодів у передвиборчій агітації 2019 року практично не реалізовані.

Отже, політичний плакат містить вербальний та візуальний складники. Специфіка плаката передбачає використання короткого тексту, який може бути насиченим мовними засобами для посилення впливу на електорат. Найчастіше вживають метафору, антитезу, алюзію. Мовні засоби використовують у поєднанні з візуальними – символізацією кольору та лубочністю.

Дослідження доводить, що в передвиборчих плакатах 2019 року кандидати на посаду Президента України надають перевагу традиційному методу наповнення, а саме використовують вербальний складник у вигляді гасла і/або основних тез передвиборчої програми та візуальний складник, що реалізується за допомогою зображення кандидата та партійного кольору або символіки.

Аннотація. В данном исследовании осуществлён анализ политических плакатов президентской предвыборной кампании 2019 в Украине и выделены основные пути их наполнения. Особое внимание уделено описанию вербальных и невербальных приёмов, используемых в политических плакатах, а также их влиянию на избирателя.

Ключевые слова: вербальный код, визуальный код, предвыборная агитация, политический плакат, языковое средство.

Abstract: In this study analyzes the political posters of the 2019 presidential election campaign in Ukraine. The main ways to fill them are provided. Particular attention is paid to the description of verbal and non-verbal techniques used in political posters and describes their impact on the voter.

Keywords: election campaign, figures of speech, political poster, verbal code, visual code.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Магера Т. С. Текст политического плаката: Лингвориторическое моделирование (на материале региональных предвыборных плакатов): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філолог. наук. Барнаул, 2005. 20 с.
2. Scott D. Poetics of the poster: the rhetoric of imagetext. Liverpool: Liverpool University press, 2010. VII, 119 p.: col. ill.
3. Павлина С. Ю. Политический плакат как поликодовый текст. *Политическая лингвистика*. 2019. № 2 (74). С. 100–106.
4. Слободянюк Е. Шлях до серця виборця. Головна книга до виборчих кампаній: від місцевих до президентських. Харків: «Фоліо», 2019. 250 с.
5. Вальтер Х. Политический плакат – зеркало своего времени. *Проблемы истории, филологии, культуры*. 2016. С. 143–149.
6. Лінгвістика. Лінгвокультурологія: зб. наук. пр. Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2017. Т. 10. 532 с.
7. Деренчук Н. В. Мовний портрет політика: дис. на здобуття ступеня канд. філолог. наук. Луцьк, 2018. 228 с.
8. Кондратенко Н. Український політичний дискурс: текстуалізація реальності. Монографія. Одеса: Чорномор'я, 2007. 156 с.
9. Браэм Г. Психология цвета. М.: АСТ: Астрель, 2009. 158 с.

ЖІНОЧА ПРОЗА ЯК ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У. В. Гамоліна, О. Є. Соловей

Анотація. Стаття присвячена розгляду проблеми та місця жіночої літератури в контексті української культури на прикладі творчості Євгенії Кононенко. Опрацьовано попередні роботи дослідників, де акцентувалася увага на особливості та неповторності жіночої прози.

Ключові слова: жіноча література, образ жінки, особистість, проза.

Українська література зламу тисячоліть має принципово новий характер: можливим став розвиток власної, націєтворчої літератури, утвердження її самобутності, відбулося переосмислення естетичних цінностей попередніх поколінь, неприйняття соцреалістичного канону. Можемо з упевненістю говорити, що сучасна українська література впевнено виходить на нові жанрово-стильові рубежі, вимагаючи від митців не тільки нового світовідчуття, а й нових тем, форм зображення реальності, нових виражальних засобів. Тож не дивно, що широке коло науковців потрактовують її як постмодерну, в межах якої співіснують постмодернізм, неомодернізм, неопозитивізм, неоавангардизм, жіноча література [1, с. 315].

Сучасна жіноча проза активно заявила про себе в кінці 1980-х початку 90-х р.р. і до цих пір дискусії про неї не замовкають. Існують різні точки зору на питання про те, чи мають право тексти, написані жінками, розглядатися як самостійна галузь словесності. Для осмислення явища жіночої прози з середини 90-х років в літературознавстві починає досліджуватися термін «*гендер*» [2, с. 21].

Феномен жіночої прози останні два десятиліття є доволі привабливим об'єктом для критичних рефлексій, літературознавчих студій і звичайного читацького інтересу. Щороку в літературному просторі з'являються нові й доволі оригінальні письменниці, серед яких – колишні випускниці філологічних факультетів, журналістки, представниці культурної й політичної сфер. Така ситуація пояснюється загальною тенденцією емансипації суспільної свідомості, апробацією маркетингових стратегій у галузі українського книговидавництва, розкриттям можливостей жіночої професійної самореалізації. Розширенню горизонтів сучасної української жіночої прози сприяють також численні літературні конкурси, рейтинги літературних і культурологічних часописів, телевізійних корпорацій (наприклад, «Коронація слова», «Книга року Бі-Бі-Сі» та ін.) [3].

«Жіноча проза» як поняття і як явище залишається неоднозначною категорією літературознавства, оскільки для окреслення певного масиву художніх текстів застосовується мотивація за ознаками гендеру автора твору. Водночас «жіноча проза» має відповідну специфіку, що, дозволяє, виокремити цей пласт літературного потоку в окремий дискурс розвитку як національної так і світової літератури [4, с. 62]. Спроба охарактеризувати поняття та явище «жіноча» література було зроблене дослідницею Г. П. Рижковою у її авторефераті як «*неоднозначна категорія літературознавства, оскільки для виділення відповідного масиву художніх текстів переважним чином застосовуються не жанрово-стильові чи ідейно-тематичні виміри, а мотивація за ознаками гендеру автора твору*», а також підкреслила, що «*жіноча*» проза має й певну специфіку, що, власне, і дозволяє виділяти цей шар літературного потоку в окремий ієрархічний рівень розвитку світової та національної літератури» [5, 19].

Жінка, здебільшого, хоче читати про те, що її найбільш хвилює в даний час і що їй до душі. А хто може краще зрозуміти жінку як не сама жінка, та ще й українська, з притаманним тільки їй менталітетом. Тому представниці прекрасної половини людства звертаються передусім до текстів жінок-письменниць. Адже переважно цінності жінки відрізняються від цінностей чоловіка, те, що йому видається незначним, для неї є важливим і навпаки [6, с. 3].

В українській літературі попередніх століть яскраво вимальовуються лише декілька неординарних жіночих постатей: Марко Вовчок, Ольга Кобилянська, Леся Українка. Сучасна жіноча література тяжіє до осмислення проблем, які виходять поза межі особистого досвіду авторок. Письменниці прагнуть подати своє бачення глобальних цивілізаційних процесів, у тому числі і в історичному зрізі осмислити становлення сучасної української державності, здійснити реконструкцію минулого України з врахуванням жіночого досвіду, який донедавна системно замовчувався [7, с. 54].

У сучасній українській жіночій прозі актуалізовані проблеми гендерної ідентичності, табуована сексуальна й національна проблематика, здійснена спроба реконструкції національної світоглядної парадигми. Ці тексти приваблюють надзвичайною відвертістю, інтимністю, автобіографічними образами, новаторськими принципами осмислення реального і трансцендентного вимірів існування. Жіноча проза 90-х років ХХ – початку ХХІ століть органічно вписується в контекст проектів формування громадянського суспільства на засадах толерантного культурного діалогу і у зв'язку з цим виявляє потужні ідеологічні потенції, сутність яких зрозуміла в світлі новітніх методологій аналізу стану культури [3].

Особливість сучасної української прози визначається наявністю в ній широкого кола непересічних письменниць, які творять нову українську прозу, яка є цікавою і зрозумілою не тільки нашому співвітчизнику, а й читачам далеко за межами України. Свідченням чого є творчість Людмили Таран (оповідання «Таємний сад»), Марії Матіос (повість «Солодка Даруся»), Теодозії Зарівни (роман «Вербовая дощечка»). У даному контексті вигідно вирізняється талант Євгенії Кононенко – сучасної української письменниці та перекладачки, творчість якої представляє сучасний літературний простір, зорієнтований на відкриття жіночого світобачення, переосмислення образів, кодів, концептів, символів, міфологем, знаків світової фемінної традиції [1, с. 315–316].

Літературний дебют відбувся 1996 року. У творчому доробку Євгенії Кононенко поезії, оповідання та есеї, повісті і романи, кілька дитячих книжок, ряд культурологічних розвідок з тем популярної культури і гендерних питань та журналістські статті. Але найбільше визнання Євгенія Кононенко отримала за свою коротку прозу: книжки її оповідань, новел та есеїв постійно додруковуються в Україні, перекладаються за кордоном і є темою наукових досліджень в Україні та за її межами [6, с. 4].

Одними із ключових романів Євгенії Кононенко, які зараховують до жанру жіночої прози (але із вкрапленнями ознак інших жанрів) є – «Імітація» та «Зрада», де провідним образом в канві текстів письменниці стає образ жінки зламу століть, яка опинилась на роздоріжжі, яке символізує життєві зміни, зміни вражень, досягнення незвіданого, рух як вперед, так і назад [1, с. 316–317].

Творчість Євгенії Кононенко є розмаїтою і за ідейно-тематичним звучанням: любов і пошук власної ідентичності, внутрішні переживання жінки, її особистісне і професійне зростання, стосунки з чоловіком, тема зради, заробітчанства, тема батьків і дітей, тема пострадянського життя, здобуття незалежності тощо [1, с. 317].

В одній зі своїх робіт Вікторія Христо так відгукується про талант Євгенії Анатоліївни: *«Творчість мисткині – непересічна, має виразне інтелектуально-національне звучання і неабияке значення для становлення сучасної української культури. Уже перші прозові твори авторки засвідчили прихід в літературу самотньої письменниці з оригінальним стилем. Твори її відзначаються легкістю та розкутістю письма, динамікою розгортання сюжету та внутрішнім аристократизмом»* [1, с. 316], а також зауважує і те, що звертаючись до загальнолюдських проблем, для письменниці жінка завжди буде знаходитися у центрі подій, тому навколо опозиції «жінка і суспільство» вибудовуються такі неординарні сюжети: *«У своїх творах Євгенія Кононенко порушує не тільки проблеми, які хвилюють сучасну жінку, хоча саме їй відведено магістральне місце, а й ряд інших актуальних для сучасного суспільства питань, які*

турбують людей усього світу, що робить її творчість досить помітним явищем глобального масштабу» [1, с. 316].

Серед ґрунтовних праць, присвячених дослідженню творчості Євгенії Кононенко, варто виділити наступні. Дослідження Т. Качак «Художні особливості жіночої прози 80–90-х років ХХ ст.» є вкрай цікавим, адже авторка на прикладі творів сучасних українських письменниць «розглядає динаміку та особливості формування жіночого письма як пласту сучасної літератури, окреслено його основні риси, традиції хараткеротворення» [8]. У праці Ю. Кушнерюк «Українська жіноча проза кінця ХХ століття: світоглядні моделі й особливості художнього стилю» здійснено спробу окреслення «типологічних паралелей у творах сучасних українських письменниць, специфічних рис жіночого погляду на світ і людину, особливостей моделювання ідентичності героя, рецепції часопросторових та аксіологічних концептів» [9]. Монографія Г.-П. Рижкової «Українська «жіноча» проза 90-х років ХХ – початку ХХІ ст.: жанрові й наративні моделі та лінгвопоетика» присвячена дослідженню сучасної української літератури, яку творять жінки, у всіх аспектах: «із точки зору жанрової специфіки, дискурсивних моделей, лінгвостилістичних і лінгвокультурних особливостей, наративних стратегій, поетикальних особливостей» [5]. Цікавою, щодо вивчення творчості Євгенії Кононенко у контексті сучасної української прози, належить С. Філоненко, яка у своїй дисертації «Концепція особистості жінки в українській прозі 90-х років ХХ століття» на основі творів українських письменниць з'ясовує особливості художньої концепції особистості жінки в українській прозі помежів'я ХХ–ХХІ століть, яка виявляється у зовсім новому погляді на жінку, створенні нового типу героїні, що зумовлено актуалізацією гендерної проблематики в жіночій прозі, осмисленням ролі жінки в патріархальному суспільстві і можливостей її зміни» [9; 1, с. 317].

Сучасна жінка для Євгенії Кононенко – це яскравий приклад постмодерного героя, який живе у часи великих перемін. Жінка – це не просто мати, берегиня родинного вогнища, це, перш за все, особистість, яка прагне задоволення своїх духовних потреб у саморозвитку та визнанні, прагне розуміння та любові, чого так не вистачало героїні роману «Зрада» – Вероніці, що пішла з життя, так і не будучи зрозумілою власним чоловіком. У творах письменниці яскраво зображено внутрішній світ слабкої, але, водночас, такої сильною жінки, яка змушена боротися за своє існування та існування своєї родини та руїнах Радянської імперії у «драних колготах соціалізму», або намагатися звести кінці з кінцями, живучи на Маршальській 12 [1, с. 317].

«Жіноча проза» офіційно була визнана літературним явищем наприкінці ХХ століття і сьогодні виділяється як стійкий феномен вітчизняної літератури. Творчість письменниць аналізується, публікуються спеціальні дослідження, розглядаються різні аспекти жіночої прози, проходять дискусії, конференції. Явище досліджується філологами, істориками та соціологами [2, с. 21]. Зокрема, слід наголосити на потужному розвитку феміністичної критики, яка сьогодні представлена іменами В. Агеєвої, Т. Гундорової, О. Забужко, Н. Зборовської, С. Павличко та ін. [10, с. 62].

Тип жіночого світосприйняття відбиває специфічний досвід жіночої екзистенції, який не може не виявитися в стилістиці жіночої творчості. Жіночі тексти активно пропагують альтернативну модель культури. Ідеологія свободи та принципи ненасильницької комунікації узгоджуються в ній зі специфічним типом емоційно-чуттєвого переживання свого існування. У творах жіночої прози наявний особливий тип героя, який переживає світоглядну та психологічну кризу, у чому віддзеркалюється досвід існування сучасної людини. В екзистенції героя-протагоніста реалізоване особистісне самоусвідомлення жіночої прози кінця ХХ – початку ХХІ століть [3].

Анотація. Стаття посвящена рассмотрению проблемы и места женской литературы в контексте украинской культуры на примере творчества Евгении Кононенко. Обработано предыдущие работы исследователей, где акцентировалось внимание на особенностях и неповторимости женской прозы.

Ключевые слова: женская литература, образ женщины, личность, проза.

Abstract. The article is devoted to the problem and place of women's literature in the context of Ukrainian culture on the example of the work of Eugenia Kononenko. Previous works of researchers have been studied, focusing on the features and uniqueness of women's prose.

Key words: women's literature, image of a woman, personality, prose.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Христо Вікторія. Творчість Євгенії Кононенко в контексті сучасної української прози. Миколаїв. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. *Філологічні науки (літературознавство)*. № 1(17), травень 2016, с. 315–318
2. Зумбулідзе И. Г. Женская проза в контексте современной литературы. *Современная филология: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Уфа, апрель 2011 г.)*. / Под общ. ред. Г. Д. Ахметовой. Уфа: Лето, 2011. 272 с.
3. Феномен жіночої прози в сучасній вітчизняній літературі / Укл.: М. Маслово, Ю. Щеглова. Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека. URL: <https://zounb.zp.ua/fenomen-zhinochoyi-prozy#q1>
4. Волошук Л. Феміністичний дискурс прози Євгенії Кононенко. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. *Філологічні науки*. Київ. 2017. С. 62–66. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/141487426.pdf>
5. Рижкова Г.-П. М. Українська «жіноча» проза 90-х років XX–початку XXI ст.: жанрові й наративні моделі та лінгвопоетика: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Г.-П. М. Рижкова; Кіровоград. держ. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2008. 20 с.
6. Емоційний пазл від Євгенії Кононенко: інтелект-реліз / укладач Н. І. Фенько; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесь Гончара. Полтава, 2018. 16 с. URL: http://libgonchar.org/images/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%84%D0%B2%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%8F4.pdf
7. Крупка М. Гендерний вимір тоталітарного насильства у сучасній жіночій прозі. Гендерна проблематика та антропологічні горизонти. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2012. С. 54–66. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/5360/1/7.pdf>
8. Тебешевська-Качак Т. Б. Художні особливості жіночої прози 80–90-х років XX ст. Монографія. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. 192 с.
9. Кушнерюк Ю. Р. Українська жіноча проза кінця XX століття: світоглядні моделі й особливості художнього стилю: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Ю. Р. Кушнерюк; Дніпропетр. нац. ун-т. Д., 2008. 19 с.
10. Волошук Л. Феміністичний дискурс прози Євгенії Кононенко. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. *Філологічні науки*. № 1 (19). Київ. 2017. С. 62–66.
11. Філоненко С. О. Концепція особистості жінки в українській прозі 90-х років XX ст. (феміністичний аспект): дис. ... кандидата філологічних наук: 10.01.01 / Філоненко Софія Олегівна. Дніпропетровськ, 2003. 186 с.

УДК 811.111'42

ПОЛІТИЧНИЙ І РЕКЛАМНИЙ ДИСКУРСИ В СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ І АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

О. С. Голомоз, А. В. Дмитришин, Н. П. Шаповалова

Анотація. У статті розглядаються політичний і рекламний дискурси як явища сучасного мовно-культурного простору. Аналізуються ознаки й функції політичного дискурсу й рекламного кінодискурсу. Відслідковуються особливості репрезентації ціннісних концептів в україномовному й англомовному політичному дискурсі й рекламному кінодискурсі.

Ключові слова: дискурс, політичний дискурс, рекламний дискурс, рекламний кінодискурс.

Одним із актуальних напрямів сучасних наукових досліджень є дискурсивні студії. Поняття дискурсу перебуває в міждисциплінарній площині й використовується в теорії комунікації, психолінгвістиці, прагмалінгвістиці, культурології, лінгвокультурології, педагогіці, соціології, соціолінгвістиці, політології, юриспруденції тощо. Кожна наука й науковий напрям підходить до вивчення дискурсу залежно від специфіки свого предмета,

тому на сьогодні залишаються дискусійними питання визначення дискурсу, а також типології дискурсів. У контексті теорії комунікації дискурс розглядається як одна з найважливіших категорій комунікації, як живий процес спілкування й найзагальніша категорія міжособистісної інтеракції.

У полі зору сучасних дискурсологів перебувають проблеми, пов'язані з мовними, психологічними, соціальними, політичними аспектами комунікації. Важливі аспекти дискурсології викладено у працях Н. Арутюнової, Ф. Бацевича, А. Загнітка, М. Макарова, О. Селіванової та інших. На часі – напрацювання дієвих комунікативних практик і стратегій, спрямованих на досягнення комунікативної мети в умовах соціокультурного простору ХХІ століття, на встановлення взаєморозуміння й доброзичливих стосунків між різними суб'єктами суспільного життя, на розв'язання мовно-культурних конфліктів і консолідацію суспільства навколо спільних цінностей.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю наукового осмислення сутності політичного й рекламного дискурсів як явищ сучасного соціокультурного простору. Мета роботи – дослідити політичний дискурс і рекламний кінодискурс як феномени соціокультурного простору ХХІ століття, виявити їх спільні й відмінні риси, а також аксіологічну складову. Предметом дослідження стали концепти, що відображають ціннісні орієнтири української й англійської (британської й американської) лінгвокультур, що знаходять відображення в політичному й рекламному дискурсах.

Розглядаючи проблему дефініції політичного дискурсу, констатуємо, що в сучасній науці вона є дискусійною. Це зумовлено як багатоаспектністю поняття дискурс, на чому наголошувалося вище, так і на неоднозначності трактування поняття «політика». У нашому дослідженні ми, спираючись на думки О. Філінського, дотримуємось погляду, що політичний дискурс – це мовленнєва діяльність політичних суб'єктів у сфері інституціональної комунікації [1, с. 56]. Основними ознаками політичного дискурсу є: 1) конвенціональність, що виявляється в конвенціональних семантичних формах (кліше, ідіомах, системі політичних термінів); важливим аспектом конвенціональності є ритуальність, що виявляється в стереотипізації поведінки й комунікації; 2) інституціональність: політичні суб'єкти є представниками різних інституцій; 3) ідеологічність, яка базується на взаємозв'язку політики й ідеології (під ідеологією мається на увазі система соціальних уявлень, колективних знань, вірувань і суджень, сформованих на основі групових цінностей, норм, інтересів); 4) інтертекстуальність – як відтворення певних ідеологем, цінностей, норм, соціокультурних установок. Політичний суб'єкт за допомогою інтертекстуальних посилань повідомляє про свої культурні, ціннісні орієнтири, про свої прагнення й установки. Цілком слушним у зв'язку з цим є міркування Ф. Бацевича, що політичний дискурс спрямований на майбутній контекст, тоді як літературний дискурс – на минулий, а ЗМІ – на теперішній [2, с. 158]. Інтертекстуальні посилання (добір авторів, текстів, цитат, що сприймаються як актуальні / престижні / модні / одіозні, а також характер алюзій) певною мірою є способом самовираження комуніканта.

Важливим аспектом дослідження політичного дискурсу є окреслення його функцій. Неоднозначність поглядів на домінуючі функції політичного дискурсу є свідченням його складності й багатоаспектності як лінгвістичного й соціокультурного явища. Базовим тематичним критерієм виокремлення політичного дискурсу є влада. Таким чином, функціональна спрямованість політичного дискурсу полягає у боротьбі за владу (а також за її утримання й перерозподіл) безпосередньо засобами комунікації. На наш погляд, основними функціями політичного дискурсу є маніпулятивна й орієнтаційна. Також є підстави говорити про функцію соціального контролю, функцію легітимізації влади, функцію відтворення влади, функцію соціальної солідаризації й диференціації, агональну функцію.

Базовою для політичного дискурсу є опозиція «свій» – «чужий» або її крайній вияв «друг» – «ворог». Відповідно, комунікаційна модель нерідко вибудовується як взаємне протиставлення політичних опонентів за принципом «свій» – «чужий» (на вербальному рівні: «ми» – «вони»), де перший елемент ототожнюється з адресантом і має позитивну

конотацію, а другий – із політичним опонентом і характеризується негативними конотаціями.

У політичному дискурсі яскраво виявляється культурологічна складова, оскільки, по-перше, сам по собі дискурс є результатом буття людини в культурно-мовному просторі, відображає різні грані духовної культури суспільства, його ментальні, світоглядні особливості, ціннісні орієнтири, морально-етичні принципи, естетичні вподобання, а по-друге, будучи зорієнтованим у майбутнє, політичний дискурс формує громадську думку й моделює соціокультурний простір майбутнього.

Вплив на свідомість і поведінку людей забезпечується комплексом вербальних і невербальних засобів. Серед найвпливовіших засобів впливу в рамках політичного дискурсу можна назвати лексику й риторику. Лінгвокультурологічний аспект дослідження політичного дискурсу дозволяє відслідковувати співвідношення мовних засобів із відповідним культурним контекстом. Політичний дискурс характеризується рядом лінгвокультурних особливостей, які найяскравіше виявляються в персуазивності, аргументативності й маніпулятивності, спрямованих на корекцію образу світу адресата в інтересах адресанта й притаманних усім жанрам політичного дискурсу.

Як свідчить аналіз, промови членів британського парламенту під час парламентських сесій чи дебатів строго регламентовані парламентськими процедурами, які переважно є культурно маркованими й відображають багатовікові національно-культурні традиції британського парламентаризму. Це знаходить відображення в етикетних формулах, специфічних формах звертання, стилях мовлення й особливостях комунікативної поведінки). Наприклад, кожне засідання обох палат британського парламенту й обох палат американського конгресу починається з молитви [5, с. 583–584]. Після молитви члени американського конгресу виголошують клятву на вірність прапору («Pledge of Allegence to the Flag»).

На нашу думку, досліджуючи політичний дискурс, важливо також враховувати аксіологічний аспект, адже, здійснюючи вплив на аудиторію, він апелює до притаманної їй системи цінностей. Аналізуючи основні американські ціннісні концепти, репрезентовані в американському політичному дискурсі, констатуємо, що одним із найважливіших є базовий міф про «Американську мрію» (the American dream). Концепт «Американська мрія» є національним етосом Сполучених Штатів і включає такі ідеали як: «democracy», «civil rights», «freedom», «equality», «opportunity», які передбачають можливість успіху й кар'єрного зростання для кожного громадянина країни, незалежно від соціального, расового чи етнічного походження.

Окремим жанром політичного дискурсу є президентський дискурс. Аналіз президентської риторики дозволяє виявити як універсальні, так і національно-специфічні характеристики мовної особистості президента тієї чи іншої країни як репрезентанта певної картини світу.

В американській президентській риторичі XX–XXI століть домінують концепти “freedom, liberty” (13,2 %) й “peace” (10,1 %). Концепти “freedom, liberty” постають як об’єкти особливої поваги й шанування, що видно з контекстів: «*People all over the world cherish now the freedoms that we’ve enjoyed for years*» (Дж. Буш, 1990 р.); «*We are honoring renewed faith in the freedom*» (Б. Клінтон, 1995 р.). Американські президенти можуть метафорично говорити про свободу як суб’єкт дії, наприклад: «*Today, freedom embraces the entire hemisphere*.»; «*Freedom has brought this nation far and freedom will sustain us into the next century*» (Б. Клінтон, 1998 р.). Показово, що такі базові концепти американського політичного дискурсу як «свобода», «мир», «влада», «народ», «добробут» не втрачають актуальності у XXI столітті. Зміст і тональність американського президентського дискурсу набули нових ознак після трагічних подій вересня 2001 року, відколи в ньому з’явився концепт «тероризм».

Аналізуючи передвиборчі програми українських політичних партій і окремих політиків, а також їхній рейтинг, можна відслідковувати динаміку й трансформації

системи цінностей українського соціуму й визначати ціннісні домінанти для вироблення дієвих комунікативних стратегій. Показовими є відеоматеріали виборчої кампанії 2014 року, за допомогою яких політичні партії повідомляли електорату про свої наміри, апелюючи до певних цінностей. Так, партія «Народний фронт», яка була першою за кількістю отриманих голосів (представлена найбільшою кількістю відеороликів – 33), акцентувала увагу на таких цінностях, як: «національна безпека», «рівність», «соціальний порядок», «повага до думок інших», «новизна й позитивні зміни в житті», «соціальне визнання». Політична реклама «Блоку Петра Порошенка» (другий за кількістю голосів) вибудовувалася навколо таких цінностей, як: «свобода», «віра», «національна безпека», «мир», «соціальний порядок», «стабільність». Третє за кількістю отриманих голосів об'єднання «Самопоміч» апелювало до таких цінностей: «новизна та зміни в житті», «мудрість», «національна безпека», «соціальна справедливість». Четвертим у парламентських виборах 2014 р. став «Опозиційний блок». Його рекламна кампанія акцентувала увагу на соціальній справедливості й турботі про слабших, також прослідковувалася апеляція до таких цінностей, як: «соціальний порядок», «національна безпека», «вшанування традицій», «безпека родини та близьких» (кожній цінності присвячено по одному відеоролику). Візуальним супроводом для всіх цінностей слугував прийом контрасту, емоційно насичені сцени, образи-символи. П'ята за кількістю отриманих голосів Радикальна партія Олега Ляшка у своїх відеороликах апелювала до таких цінностей: «соціальний порядок», «національна безпека», «мир», «соціальна справедливість». Акцентування уваги на цих цінностях посилювалася архетипним образом Доброго Хлопця, демонстрацією представників цільової аудиторії, емоційно навантаженими сценами. Шосте місце серед партій, що пройшли у Верховну Раду на парламентських виборах 2014 р., посіло Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», яке апелювало переважно до таких цінностей, як: «національна безпека», «мир», «новизна та зміни у житті». Також простежуються апеляції до цінності соціальної сили, ідентичності, мудрості й соціальної справедливості.

Показовою, на наш погляд, є динаміка цінностей, відображена в передвиборчій агітації 2007 і 2014 років: помітна тенденція зменшення апеляцій до цінностей самоповаги, рівності, свободи, безпеки родини, соціального порядку та соціальної справедливості, разом з тим, фіксується збільшення кількості апеляцій до цінностей миру, мудрості, національної безпеки.

Аналізуючи відеоматеріали, що репрезентують політичний дискурс, констатуємо його близькість (і навіть взаємопроникність) із рекламним дискурсом, зокрема – рекламним кінодискурсом, оскільки основними завданнями рекламного дискурсу є привернення уваги широкої аудиторії до певного об'єкта, створення його позитивного іміджу, а визначальною ознакою – зорієнтованість на психологічні вподобання людей. Свої ідеї рекламний дискурс, як і політичний, проголошує найкращими. Як політичний, так і рекламний дискурси репрезентують і моделюють інтереси суспільства, оскільки зорієнтовані на очікування й бажання цільової аудиторії. Також політичний і рекламний дискурси налаштовують цільову аудиторію на активні дії, що на вербальному рівні нерідко виражається дієсловами наказового способу: «Думай!», «Обирай!», «Купуй українське!», «Не гальмуй – снікерсуй!», «Будь стильним, будь мобільним» тощо.

Враховуючи викладене вище, вважаємо за доцільне також наголосити на специфічних рисах рекламного кінодискурсу. У межах кінодискурсу спостерігається складний синтаксис зображення й слова [2, с. 156]. У мовно-стилістичному й жанровому аспектах рекламний кінодискурс є гібридним полікодовим утворенням, в якому поєднуються різні комунікативні стилі (офіційно-діловий, публіцистичний, розмовний, науковий, художній) і різні мовленнєві жанри (усне, писемне мовлення). У рекламних відеороликах простежуються ознаки літературних і кінематографічних жанрів (комедії, мелодрами, бойовика, жахів, фантастики тощо). Рекламні відеоролики постають як мікрофільми, що репрезентують певну історію, викладену досить компактно й динамічно.

Загалом кінодискурс будується за законами монтажу: кадри, розташовані послідовно, вимагають віднайдення зв'язку між ними, творчої уяви. Глядачі не можуть втручатися в кінодію, впливати на її перебіг. Перевагами аудіовізуальної реклами (зокрема – реклами на телебаченні) є: 1) поєднання зображення, звуку, руху, кольорів і тексту; 2) високий рівень привернення уваги цільової аудиторії; 3) широке охоплення цільового ринку; 4) можливість формування іміджу; 5) оптимальна тривалість і періодичність; 5) забезпечення емоційного впливу. До недоліків ми б віднесли перевантаженість деяких телевізійних каналів рекламою, що створює небажане відчуття інформаційного перенасичення й може перешкоджати позитивному сприйняттю пропонованої інформації. Глядачі можуть у будь-який момент припинити комунікацію, вимкнувши або перемкнувши канал.

Позитивним прикладом розв'язання окреслених вище проблем є відеоборди – сучасні світлодіодні панелі, так звані рекламні відеоекрани, розміщені в громадських місцях. Інформація, трансльована з відеоборду, на відміну від телевізійної реклами чи інтернет-відеореклами, позбавлена дратівливого моменту, оскільки заповнює яскравою й корисною інформацією час очікування. При цьому, на відміну від рекламного відеоряду на телебаченні, глядачі не можуть переключитися на інший канал, вкладку або станцію. Текст, розміщений на електронному табло, а також візуальний ряд видно здалеку, що також сприяє кращому сприйняттю інформації.

З огляду на різноманітність рекламної відеопродукції, питання типології рекламного кінодискурсу на сьогодні є дискусійним і передбачає врахування комплексу диференційних ознак. Найважливішими з них є: 1) цільова аудиторія (диференціювання за статеву, вікову, соціальною та іншими ознаками), наприклад, відеореклама в стилі мелодрами більше зорієнтована на жіночу аудиторію, а в стилі бойовика – на чоловічу; 2) територіальний параметр: реклама локальна, регіональна, національна, міжнародна, глобальна); 3) диференціювання за характером об'єкта: реклама товарна, корпоративна (іміджева), державна, соціальна, політична. Політична реклама спрямована на адресата, який відіграє роль електорату в передвиборчих кампаніях. Саме цю категорію рекламної відеопродукції ми розглядаємо і як складову політичного дискурсу.

Синкретизм рекламного тексту, оснований на поєднанні вербальних і невербальних знаків, сприяє підвищенню його інформативності, привабливості та емоційності [4, с.115]. Відеоролики, які рекламують товари й послуги, переважно створюють і програмують позитивні емоції, пов'язані зі споживанням рекламованої продукції: радість, захоплення, задоволення, приємне здивування. Хоча може бути й негативна емоційна реакція на якесь потенційно неприємне явище, наприклад, на неприємний запах, брудний посуд чи зовнішній вигляд, яке може бути усунене саме за допомогою рекламованого товару (мила, шампуню, засобу для прання чи миття посуду). У такому разі сюжет рекламного відеоролика вибудовується за принципом контрасту: «приємно» – «неприємно», «гарний» – «потворний», «смачно» – «несмачно», «охайний» – «неохайний», «чистий» – «брудний» тощо. До найпоширеніших негативних емоцій, покладених в основу сюжету рекламних відеороликів, можна віднести такі: страх, сором, відраза, біль, страждання, почуття провини тощо.

Слід зазначити, що емоційні реакції на ті чи інші явища, відтворені в рекламі, можуть бути як універсальними, так і етноспецифічними. Це зумовлено особливостями менталітету цільової аудиторії, її ціннісними орієнтирами, специфікою мовно-культурного середовища. До позитивних прикладів реклами в Україні, на нашу думку, можна віднести: передсвяткову рекламу «Coca-cola», рекламу дитячої продукції («Huggies», «Pampers», «Johnson's baby»), рекламу солодоців («Raffaello», «Millennium», «Корона», «Світоч»), мобільного зв'язку («Київстар»). Як свідчать результати досліджень, українській глядацькій аудиторії найбільше подобаються рекламні відеоролики за участю дітей, щасливих сімей, домашніх тварин, із зображенням квітів та романтичних пейзажів. Це ще раз підтверджує важливість для українців сімейних цінностей, любові, турботи, затишку, родинного тепла, а також гармонії з природою.

Усе викладене вище дає підстави стверджувати, що сучасний англomовний і українomовний політичний дискурс, а також рекламний відеодискурс репрезентують базові ціннісні концепти відповідних лінгвокультурних спільнот, відображають як універсальні, так і специфічні національні цінності, можуть слугувати як індикатором суспільних цінностей на певному етапі розвитку соціокультурного, культурно-мовного простору, так і механізмом формування системи цінностей. Перспективою подальших наукових студій є поглиблене вивчення особливостей вербалізації ціннісних концептів в українському політичному дискурсі й рекламному відеодискурсі 2014–2020 років.

Аннотация. В статье рассматриваются политический и рекламный дискурсы как явления современного языкового и культурного пространства. Анализируются признаки и функции политического дискурса и рекламного кинодискурса. Отслеживаются особенности репрезентации ценностных концептов в украиноязычном и англоязычном политическом дискурсе и рекламном кинодискурсе.

Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, рекламный дискурс, рекламный кинодискурс.

Abstract. The article considers political and advertising discourses as phenomena of modern linguistic and cultural space. The features and functions of political discourse and advertising film discourse are analyzed. The peculiarities of the representation of value concepts in the Ukrainian-language and English-language political discourse and advertising film discourse are traced.

Key words: discourse, political discourse, advertising discourses, advertising film discourse.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Филинский А. А. Критический анализ политического дискурса предвыборных кампаний 1999–2000. Дис. ... докт. филол. наук. Тверь, 2002, 144 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : учебник. К. : ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
3. Яненко Я. В. Ціннісні пріоритети української реклами у ХХІ столітті. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій, м. Суми, 19–20 квітня 2013 р.* / Відп. за вип. В. В. Опанасюк. Суми : СумДУ, 2013. Ч. 3. С. 116–117.
4. Шепель Ю. О. Лінгвокультурологічний аспект сучасної англomовної реклами (прецедентне ім'я та його роль у рекламі). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*, 2018. № 36. Т. 2. С. 114–118.
5. Wodak R. Language and Politics // *English Language: Description, Variation and Context*. London: Palgrave Macmillan, 2009, p. 583–584.

УДК 811.112.2'25:82

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ РЕАЛІЙ

Б. Б. Ель Тахраві, В. М. Манакін

Анотация. У даному дослідженні подана інформацію про класифікацію слів-реалій та особливості відтворення при перекладі німецькою мовою. Робота присвячена аналізу поняття «реалія», їх класифікація від різних дослідників та шляхам перекладу на німецьку мову. Розглянуто проблеми передачі слів-реалій іноземною мовою, надано методи перекладу, які залежать від різних факторів. Об'єктом статті являється поема М.В. Гоголя «Мертві душі». Використано порівняльний метод.

Ключові слова: реалії, переклад, безеквівалентна лексика, калькування, дослівний переклад.

Протягом тисячоліть формуються традиції та звичаї, які передаються з покоління в покоління. Кожна держава відрізняється своєю унікальністю, своєю специфікою розвитку. Тому не дивно, що для кожного народу притаманні спеціальні слова, дослівний переклад яких не можливо знайти у іншій культурі. Слова, аналоги яких не можливо знайти у іншій культурі, називають – реалії. Реалії передають колорит та самобутність кожного народу.

Об'єктом дослідження є безеквівалентна лексика, предметом дослідження є способи перекладу реалій. Мета дослідження полягає у визначенні поняття «реалія», методів та засобів їх перекладу, аналіз передачі смислових якостей реалій.

Найперший науковець, яких дослідив та розповів про реалії був А. Федоров у своїй монографії «Про художній переклад» у 1940 році. На думку А. Федорова реалії позначають такі слова, які описують національний колорит суспільного життя та побуту.

Р. Зорівчак зробила вагомий вклад у галузі перекладу реалій. Вона опиралась на матеріали Івана Франка, який представляє собою основоположника саме українського перекладознавства. На думку Р. Зорівчак: «реалії – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [1, 58].

Найбільш зрозумілим та точним дали визначення саме С. Влахова та С. Флорина. На їх думку реалії – це «слова і словосполучення народної мови, які відображають найменування предметів, понять, явищ, характерних для географічного середовища, культури, матеріального побуту або суспільноісторичних особливостей народу, нації, країни, племені, і які, таким чином, постають носіями національного, місцевого або історичного колориту; точних відповідностей в інших мовах такі слова не мають, а отже, не можуть бути перекладені «на загальних основах», тому що вимагають особливого підходу» [2, 19].

Р. Зорівчак з погляду перекладознавства поділила реалії за історико-семантичною та структурною класифікацією. До історико-семантичного плану належать:

- власне реалії при існуючих референтах: укр. «коломийка», «яворівка», «перебудова», англ. «baby-sitter», «Halloween», «gifted child».

- історичні реалії: укр. «медведиця» (група жінок, які переодягались та ходили по селі під час косовиці), «тарниця» (дерев'яне сидло), англ. «the Black and Tans» (англійські каральні закони в Ірландії), англ. «priest's hole» (пристаїще священника під час переслідування католиків).

До структурної класифікації реалій Р. Зорівчак відносить:

- реалії-одночлени: укр. «вечорниці», «кобзарювати», англ. «sheriff», «threepence».
- реалії-полічлени номінативного характеру: укр. «курна хата», «братьська могила», «троїстна музика», «разовий хліб», англ. «banana split», «Sussex pudding», «ticket day», «toffee apple», «soap opera».

- реалії-фразеологізми: укр. «дбати про скриню», «стати під вінок», «на панщині бути», англ. «to enter at the Stationers' hall», «to reach the woolsack» [1, 71].

З погляду практики перекладу Р. Зорівчак виділяє приховані та явні реалії. Приховані реалії – це слова, які мають еквівалент в мові-сприймача, але значення із перекладеною різне. Також приховані реалії мають різне стилістичне забарвлення та культуролігичну розбіжність. Наприклад, укр. «рушник» буде мати значення не лише ужиткової речі у будинку, але й атрибут звичаю та обряду [1, 72].

С. Флорін та С. Влахов розширили класифікацію за конотативним значенням реалій, тобто в залежності від місцевого колориту та історичного колориту. Також вони врахували такі чинники, як: мова, ступінь «освоєності», поширеність, форма та методи перекладу. Класифікація має такий вигляд:

1. Предметний поділ:

- географічні реалії (назви об'єктів фізичної географії і метеорології, назви географічних об'єктів, які пов'язані зі людською діяльністю, ендеміки);

- етнографічні реалії (побут, їжа та напої, одяг та взуття, житло, меблі, посуд, транспорт, професії, знаряддя праці, організації праці, музика і танці, музичні інструменти, фольклор, театр, звичаї та ритуали, свята, міфологія, культ, календарні події, етноніми, клички, одиниці мір, грошові одиниці);

– суспільно-політичні реалії (адміністративно-територіальний устрій, органи та представники влади, суспільно-політичне життя, воєнні реалії).

2. Місцевий поділ:

- реалії в межах однієї мови;
- реалії в площині двох мов.

3. Часовий поділ:

- сучасні реалії;
- історичні реалії [2, 50].

Труднощі з якими зустрічається перекладач при перекладі реалій полягають у відсутності еквіваленту у мові-сприймача, через відсутності референту для позначення об'єкту-реалії. При перекладі потрібно передати не лише семантичне значення реалії, але й конотативне значення, тобто національний і історичний колорит. На думку Р. Зорівчак проблема перекладу реалії розпочинається з того, що в художньому творі реалія виступає стильотворчим засобом для висвітлення національного колориту. Р. Зорівчак пояснює, що історичні реалії мають яскравіше стилістичне забарвлення через те, що вони належать до історизму з його яскравими стилістичними категоріями, але «навіть коли в першотворі реалія служить лише для позначення об'єктивно існуючих предметів і явищ і позбавлена особливої експресивної дієвості, то в перекладі вона художньо правомірно вияскравлюється, набуває стильотворчої ваги, посилює свій стилістичний потенціал, свої виражальні можливості, втрачає стилістичну нейтральність» [1, 85].

Р. Зорівчак на основі зіставленого перекладу прози виділила наступні методи перекладу реалій: транскрипцію (транслітерацію), гіперонімічне перейменування, дескриптивну перифразу, комбіновану реномацію, калькування, міжмовну транспозицію на конотативному рівні, метод уподібнення, віднайдення ситуативного відповідника, контекстуальне розтлумачення реалій [1, 93].

В. С. Виноградов виділив п'ять найголовніших методів перекладу реалій:

- транскрипція;
- гіпо-гіперонімічний переклад, який полягає у встановленні відношень між еквівалентом мови-сприймача та словом оригіналу.
- уподібнення;
- описовий, дескриптивний, експлікативний переклад;
- калькування.

На думку С. Влахова та С. Флоріна існує два методи передачі реалій – транскрипція і переклад в широкому сенсі слова. Переклад реалій у широкому сенсі слова замінює транскрипцію, коли вона не можлива. С. Влахов і С. Флорін виокремили такі прийоми передачі реалій при перекладі:

- введення неологізма;
- приблизний переклад;
- «контекстуальний переклад» [2, 79–104].

Один із найбільш підходящих методів передачі реалій при якому зберігається зміст та колорит самої реалії – шляхом створення нового слова. Такими новими словами можуть бути кальки та напівкалька. Калька – це спосіб запозичення при якому створюється новий фразеологізм або словосполучення шляхом буквального перекладу іншомовного елементу. При цьому реалія зберігає семантичне значення, але інколи з втратою колориту. Наприклад, англ. «skyscraper», нім. «Wolkenkratzer», укр. «хмарочос», рос. «небоскреб» замість «висока будівля», щоб зберегти західний колорит.

Напівкальки – це часткове запозичення слів або словосполучень, але складається наполовину із мовного елемента притаманій мові-сприймача та наполовину із мовних елементів перекладеної мови. Наприклад, нім. «der Dritte Reich» – укр. «третій рейх», нім. «Bundeshaus» – укр. «будівля бундестагу», рос. «декабрист» – укр. «декабрист», англ. «decembrist».

Приблизний переклад реалій найчастіше використовується незважаючи на недоліки. Приблизний переклад допомагає передати предметне значення реалій, але при цьому втрачається весь національний та історичний колорит реалії. Тому що замість конотативного еквіваленту, перекладач використовує слово нейтральне за своїм стилем з нульовою конотацією. Одним із способів приблизного перекладу – це генералізація. Рід заміняють видом, поодинокі заміняють загальним. Наприклад, хата, котедж, сакля можна перекласти «будинок»; черевики, лапті, чувяки – «взуття»; церква, мечеть, синагога – «храм».

Також до приблизного перекладу відносять функціональний аналог. Особливо це зручно при перекладі реалії мір величини та ваги, наприклад: «стільки-то лі» – досить далеко, «сто пудів» – дуже важкий, «ні копійки» – нічого, «кілька фунтів» – трішки.

Перекладаючи слова-реалії потрібно звернути на низку факторів, які зможуть допомогти обрати правильний метод перекладу. Адже переклад буде залежати від характеру тексту, значимості реалії в контексті, характеру реалії та її місця в лексичній системі, мови (складоутворення, літературних та мовних традицій) та від читача перекладу.

Також метод перекладу залежить від жанрових особливостей літератури: в науковому стилі переважно використовуються терміни, тому реалії будуть перекладатися термінами. В публіцистичному стилі переважно транскрипції та в художній літературі вибір залежить від характеру тексту. Наприклад, при перекладі прози реалію можна транскрибувати, а пояснення слова дати у виносках. Але такий вибір не можливий при перекладі драматичного твору. При перекладі дитячої повісті краще не використовувати транскрипцію, а реалію краще одразу пояснювати. В пригодницьких романах транскрипція найкращий варіант для підсилення відчуття екзотизму.

Для того, щоб вирішити транскрибувати реалію чи перекладати, потрібно проаналізувати яку роль реалія відіграє у змісті, яку значимість несе при передачі колориту та чи являється важливим лексичним елементом у тексті, або являється непомітною деталлю. Всі ці запитання залежить від одного фактора: чи являється реалія своєю або чужою у тексті оригіналу.

Чужа реалія вже виділена в тексті та потребує більш детального осмислення. Для цього автору потрібно знайти методи, які допоможуть йому максимально повно розкрити значення реалії у контексті для читача. Своя ж реалія ускладнює роботу перекладача, адже спочатку потрібно свою реалію розпізнати, а потім обрати метод перекладу: транскрипція чи переклад в певному контексті.

Потрібно також проаналізувати поширеність реалії. Найбільш знайомі та поширені реалії для перекладеної мови – інтернаціональні та регіональні. Головною ознакою поширеності реалії являється те, що їх можна знайти у словниках (словникові реалії). Словникові реалії в більшості випадках передаються шляхом транскрибування. Тому, можна сказати, що реалії, які мають високу семантичну активність та стилістичне забарвлення – транскрибуються та виділяються автором.

Переклад робиться для свого читача, тому якщо транскрибована реалія в тексті не була сприйнята читачем, можна сказати, що комунікативна функція перекладу не досягнута. Навіть якщо реалія перекладена іншим шляхом, але при цьому втрачено її національний або історичний колорит. Тому, при перекладі потрібно орієнтуватися на той фактор, наскільки реалія уже знайомі для читача: якщо ні, то потрібно проаналізувати чи не підказує значення реалії сам контекст тексту. Перекладач завжди має пам'ятати, що термін перекладається терміном, адже він не має експресивного значення. Але реалія ніколи не передається реалією.

Аннотація. В данном исследовании представлена информация о классификации слов-реалий и особенностей воспроизведения при переводе на немецкий язык. Работа посвящена анализу понятия «реалия», их классификация от различных исследователей и способам перевода на немецкий язык. Рассмотрены проблемы передачи слов-реалий на иностранный язык, предоставлено методы перевода,

которые зависят от различных факторов. Объектом статьи является поэма Н. В. Гоголя «Мертвые души». Использован сравнительный метод.

Ключевые слова: реалии, перевод, безэквивалентная лексика, калькирование, дословный перевод.

Abstract. In this study presents the information about the classification of words-realia and the ways of translation into German language. The work is devoted to the analysis of the concept of "realia", their classification from various researchers and methods of translation into German language. There is information about the problems of representing realia into a foreign language, translation methods, which depend on various factors. The object of the article is the poem by N.V. Gogol's "Dead Souls". A comparative method was used.

Key words: realia, translation, non-equivalent vocabulary, calques, word-for-word translation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад. Л., 1989. 216 с.
2. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. М. : Международные отношения, 2009. 360 с.

УДК 316.772.3:004.738.5

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНІ МЕДІА (ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ТА ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

В. О. Каплуненко, С. В. Бондаренко

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми визначення соціальних медіа в інформаційному просторі. Проаналізовано вживання зарубіжними та вітчизняними дослідниками термінів «соціальні медіа» та «соціальні мережі». Обґрунтовано доцільність вживання терміну «соціальні медіа». Виокремлено 4 основні підходи до соціальних медіа: технологічний, комунікаційний, соціологічний та мультимедійний.

Ключові слова: нові медіа, соціальні комунікації, соціальні медіа, соціальні мережі, Web 2.0

Постановка проблеми. За майже десять останніх років соціальні медіа із розважальних веб-додатків стали важливим елементом кожного аспекту нашого життя: від політики, військових дій та виборів до міжособистісних відносин, спілкування, шопінгу. Загалом вже понад 3,6 мільярда людей у всьому світі є користувачами соціальних медіа [1].

Насьогодні у побутовому спілкуванні переважає вживання терміну «соціальні мережі», під якими найчастіше розуміють сайти соціальних медіа. Водночас термін «соціальні мережі» в зарубіжних дослідженнях розуміють переважно як термін із соціології. Окрім того, існує проблема щодо визначення соціальних медіа, який розуміють як технологію, засіб комунікації або віртуальний простір.

Аналіз наукової літератури дозволив з'ясувати, що дослідження структури та основних термінів соціальних медіа знайшло відображення у роботах зарубіжних та вітчизняних авторів Г. Г. Почепцов [2], Б. Я. Вахула [3], З. В. Григорова [4], М. І. Шульга [5], Дж. Кіцман [6], Д. Шлагвайн [7], Д. Бойд [8].

Актуальність вивчення основних підходів до визначення соціальних медіа зумовлена відсутністю єдиного підходу до використання термінів «соціальні медіа» та «соціальних мереж».

Мета статті полягає у систематизації основних підходів щодо визначення поняття соціальні медіа.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під визначенням «медіа» (від англ., medium, посередник) розуміють засоби комунікації, які використовуються для зберігання, відтворення та поширення інформації. Цей термін був вперше використаний у 1954 році медіадослідником Торонтської школи комунікації Г. М. Маклюеном та до кінця 60-х років ХХ ст. набув поширення в усіх англомовних країнах. До медіа належать друковані ЗМІ, фотографія, радіо та телебачення, реклама та інші. Також у зарубіжних дослідженнях для

позначення медіа-технологій, які спрямовані на масову аудиторію за допомогою засобів масової комунікації, вживають термін «мас-медіа», який є синонімічним до засобу масової інформації (ЗМІ) [9, с. 82].

Із розвитком комп'ютерних технологій з'явився розподіл на нові та традиційні медіа. До перших належали медіа, які для поширення, зберігання та відтворення інформації використовували аналогові носії, а другі – цифрові технології (інтернет, комп'ютерна графіка, технології віртуальної реальності). Такий розподіл медіа застосовувався переважно у позначенні нових засобів масової інформації, які відтепер функціонували на просторах Інтернету. На нашу думку, під новими медіа варто розглядати інтерактивну медіапродукцію, яка розповсюджується через мережу Інтернет. Вона здатна водночас виконувати роль мас-медіа та засобу соціальної комунікації. Нові медіа характеризуються комунікативними, мультимедійними та інтерактивними якостями, гнучкістю форми та змісту, персоналізацією контенту та оперативністю подання інформації [4, с. 94].

У 2004 році Т. О'Рейлі представив концепцію другого покоління веб-сервісів, які орієнтовані на потреби соціальної взаємодії користувачів – Web 2.0 [10]. Термін був винайдений Д. Дінуцчі у 1999 році, а вже всередині 2000-х набув поширення як новий технологічний етап в мережі Інтернету [11, 12]. Головна особливість Web 2.0 – це домінування користувацького контенту на противагу пасивній участі користувачів в першому поколінні інтернет-простору. Водночас один із засновників «всесвітньої павутини» Т. Бернс-Лі вважає, що цей термін є осучасненим жаргонізмом. Термін Т. О'Рейлі повторює основний зміст його концепції, де Інтернет є інструментом для спільної роботи та місцем для зустрічей, комунікації користувачів [13].

Всього у Web 2.0 виділяють 3 основні компоненти: RIA (англ. rich internet application, насичені веб-додатки), WOA (англ. web-oriented architecture, веб-орієнтована архітектура) та соціальні мережі (англ. Social web). Веб-додатки RIA дозволяють використовувати функції програм без встановлення програмного забезпечення безпосередньо на комп'ютер. WOA – це стиль сервісно-орієнтованої архітектури, яка поєднує системи та користувачів через мережу гіпермедіа на основі архітектури в Інтернеті. Соціальні мережі – сукупність соціальних взаємодій, яку здійснюють користувачі за допомогою соціальних медіа в Інтернеті. Саме останній компонент у Web 2.0 становить значний інтерес для нашого дослідження та надалі буде більш детально розглядатися в роботі.

Аналізуючи зарубіжні дослідження можна прийти до висновку, що наразі виникає плутанина у використанні термінології зарубіжними дослідниками. Зокрема у наукових працях можна зустріти такі найменування «social web», «social media», «social network», «social network sites», «social websites», «social network service», «social software».

Так, Бреслін Й. Г., Пассант А., Дескер С. під «social web» розуміють платформу для соціальної взаємодії між спільнотою, де кожен може публікувати та використовувати мас-медійний матеріал через соціальне програмне забезпечення (social software) в Інтернеті. Водночас «social software» – це програмне забезпечення, яке дозволяє користувачам спілкуватися проводити зустрічі або працювати разом за допомогою комп'ютерної мережі. Результат таких взаємодій – спільні інтерактивні простори в Інтернеті [14, с. 24].

І. Жанг та Л. Леунг використовують термін «social network service» для визначення онлайн-платформ, де люди можуть будувати соціальні зв'язки або відносини один з одним та поширювати інформацію про особисте життя [15, с. 1010].

Більш ранні дослідження цього феномену вживали для позначення широкого спектру веб-сайтів більш прості термінології «social network», «social network sites», «online social network sites» [8, с. 151].

Американські дослідники Й. Обар та С. Вілдман вважають, що таке різноманіття термінів пов'язано із двома проблемами:

- Занадто стрімкий розвиток технологій не дозволяє нам встановити чіткі визначення та обмеження: де починаються соціальні медіа, а де закінчуються;

- Соціальні медіа лише полегшують доступ до різних форм спілкування, які вже до цього існували: «Якщо соціальні медіа об'єднують людей, сприяють до спілкування та співпраці. Чому ж тоді телефон, факс, мас-медіа або електронну пошту не вважають соціальними медіа?» [16, с. 746].

У вітчизняних дослідженнях переважно використовують такі терміни: «соціальні медіа», «соціальні мережі» та «соціальна інтернет-мережа».

Б. Я. Вахула виділяє два основних терміни: соціальна мережа та соціальна інтернет-мережа. Перший трактується як можливість віддаленої взаємодії людей для обміну інформацією. Другий термін означає різновидність веб-сайтів, створених для спілкування користувачів. Вони дозволяють зберігати фото-, відео- та аудіо інформацію; здійснювати пошук людей, аудіо- та відеоматеріалів; розміщувати оголошення і т. д. [3, с. 312–313].

М. І. Шульга під «соціальними медіа» розглядає групу пов'язаних між собою елементів, які є результатом діяльності людини (комунікація, поширення мультимедійних матеріалів, відгуки, дозвілля) [5].

Г. Г. Почепцов під соціальними медіа розуміє горизонтальний канал поширення інформації з різних джерел інформацій. Водночас медіадослідник зазначає, що традиційним медіа (ЗМІ) властива саме вертикальна структура, а не горизонтальна [2].

З. В. Григорова дає таке визначення: «Соціальні медіа це сукупність інтернет-сервісів та платформ, які надають можливість користувачам здійснювати комунікацію, споживати, створювати й розповсюджувати контент». Окрім того дослідниця виділяє два основних підходи до визначення соціальних мереж: спеціалізований сервіс для спілкування з людьми та соціальну структуру на базі сайту для встановлення зв'язків між користувачами [4, с. 95–97].

На нашу думку, термін «соціальні медіа» є найбільш вдалим у порівнянні із «соціальними мережами». Останнє визначення дублює термін із соціології, який означає соціальну структуру, сформовану з великої кількості суб'єктів. Дослідження цих структур використовує аналіз соціальних мереж з метою виявлення закономірностей, визначення впливових суб'єктів. Водночас «соціальні медіа» є універсальним як для вітчизняних та зарубіжних досліджень, а використання його не перетинається з ідентичними словосполученням з інших наукових дисциплін.

Висновки. Таким чином, можна виділити 4 основні підходи до визначення соціальних медіа: технологічний, соціологічний, комунікаційний, мультимедійний.

За першим підходом соціальні медіа – це сукупність технологій в Інтернеті, які дозволяють користувачам взаємодіяти один з одним. Зокрема, Р. Вейкфілд описує соціальні медіа як сукупність артефактів інформаційних систем, які складаються із технічних, інформаційних підсистем, які взаємодіють між собою в залежності від потреб використання [17, с. 140]. Також П. Спаньйолеті та Й. Йанг вважають, що це набір інтегрованих технологій, які націлені на взаємодію, створення, обмін контентом користувачів. Водночас творці контенту встановлюють таким чином нові зв'язки між собою [18]. А. Каплан, М. Хаєнлеїн дали визначення соціальним медіа як «сукупність онлайн-додатків, які засновані на ідеологічних та технологічних засадах Web 2.0 і дозволяють створювати та обмінюватися вмістом, створеним користувачами» [6, с. 61].

Другий підхід розуміє соціальні медіа як соціальну систему у віртуальному просторі, яка діє на основі теорії соціальних мереж та дозволяє утворювати зв'язки між користувачами в Інтернеті. Д. Марті вважає, що це цифровий простір, який створений користувачами для інших користувачів, що сприяє до взаємодії та налагодженні зв'язку на різних рівнях (особистий, професійний, діловий, політичний) [19, с. 1030].

За третім підходом соціальні медіа це засіб масової комунікації в Інтернеті, який функціонує на основі веб-сервісів та дозволяє споживачам взаємодіяти, співпрацювати, спілкуватися, ділитися та створювати власний контент. С. Міранда вважає, що соціальні медіа це середовище в якому звичайні люди можуть самостійно створювати новини [20, с. 304]. Л. Люндемарк під соціальним медіа розуміє унікальну форму комунікації, засіб

для поширення як внутрішньої так і зовнішньої інформації про суспільство, компанії та галузі [17, с. 3]. Д. Шлагвайн вважає, що соціальні медіа це інтернет-канали зв'язку і співробітництва, які набули широкого поширення з 2005 року. Усі інструменти соціальних медіа та організаційні і управлінські структури належать соціальних інформаційних систем [7].

Четвертий підхід розглядає соціальні медіа як сукупність інформаційного контенту на сайтах соціальної мережі, який користувачі поширюють, коментують, читають, дивляться (відео, фото, дописи, посилання і т. д.). Бреслін Й. Г. та Шульга М. І. під соціальними медіа розуміють елементи мультимедіа на сайтах соціальних мереж [5, 14].

Перспективою подальших досліджень буде вивчення та аналіз структури та видів соціальних медіа.

Аннотация. Стаття посвящена исследованию проблемы определения социальных медиа в информационном пространстве. Проанализированы употребления зарубежными и отечественными исследователями терминов «социальные медиа» и «социальные сети». Обоснована целесообразность применения термина «социальные медиа». Выделены 4 основных подхода к социальным медиа: технологический, коммуникационный, социологический и мультимедийный.

Ключевые слова: новые медиа, социальные коммуникации, социальные медиа, социальные сети, Web 2.0.

Abstract. The article is devoted to the study of the problem of defining social media in the information space. The use of the terms “social media” and “social networks” by foreign and domestic researchers is analyzed. The expediency of using the term “social media” is substantiated. 4 main approaches to social media are distinguished: technological, communication, sociological and multimedia.

Key words: new media, social communications, social media, social networks, Web 2.0.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Clement J. Number of social network users worldwide from 2017 to 2025. Statista : веб-сайт. URL: <https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-networkusers/#:~:text=Social%20media%20usage%20is%20one,almost%204.41%20billion%20in%202025.&text=Social%20network%20penetration%20is%20constantly,2020%20stood%20at%2049%20percent>. (дата звернення: 27.09.2020).
2. Почепцов Г. Г. Социальные медиа как дружеские сети и как опасные ловушки Хвиля : веб-сайт. URL: <https://hvylya.net/analytics/society/sotsialnyie-media-kak-druzheskie-seti-i-kak-opasnyie-lovushki.html>. (дата звернення: 27.09.2020).
3. Вахула Б. Я. Соціальні інтернет-мережі, їхні функції та роль у формуванні громадянського суспільства. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2012. № 6. С. 311–319.
4. Григорова З. В. Нові медіа, соціальні медіа, соціальні мережі—ієрархія інформаційного простору. *Технологія і техніка друкарства: збірник наукових праць*. 2017. № 3. С. 93–100.
5. Шульга М. І. Система соціальних медіа у процесі інтеграції у маркетингові комунікації. Науковий блог : заголовок з екрану. URL: <http://naub.org.ua>. (дата звернення: 27.09.2020).
6. Kietzmann J. H. et al. Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business horizons*. 2011. Vol. 54. № 3. P. 241–251.
7. Schlagwein D., Hu M. How and why organisations use social media: five use types and their relation to absorptive capacity. *Journal of Information Technology*. 2017. Vol. 32. № 2. P. 194–209.
8. Ellison N. B., Boyd D. Sociality through social network sites. *The Oxford handbook of internet studies*. 2013. P. 151–172.
9. Самуляк О. В. Проблеми ідентифікації інтернет-ЗМК. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2012. Т. 47. С. 82–84.
10. O'reilly T. Web 2.0: compact definition. O'Reilly Radar : веб-сайт. URL: http://radar.oreilly.com/archives/2005/10/web_20_compact_definition.html (дата звернення: 27.09.2020).
11. Newman R. et al. Web 2.0. The past and the future. *International Journal of Information Management*. 2016. Vol. 36. № 4. P. 591–598.
12. DiNucci D. Fragmented future. *Print*. 1999. Vol. 19. № 4. P. 32–33.
13. Lawson M. Berners-Lee on the read/write web. BBC : веб-сайт. 2005. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/4132752.stm>. (дата звернення: 27.09.2020).
14. Breslin J. G., Passant A., Decker S. Introduction to the Social Web (Web 2.0, social media, social software). *The Social Semantic Web*. Springer, Berlin, Heidelberg, 2009. P. 21–44.
15. Zhang Y., Leung L.A. review of social networking service (SNS) research in communication journals from 2006 to 2011. *New media & society*. 2015. Vol. 17. № 7. P. 1007–1024.

16. Obar J. A., Wildman S. S. Social media definition and the governance challenge: An introduction to the special issue. *Telecommunications policy*. 2015. Vol. 39. №. 9. P. 745–750.
17. Lundmark L. W., Oh C., Verhaal J. C. A little Birdie told me: Social media, organizational legitimacy, and underpricing in initial public offerings. *Information Systems Frontiers*. 2017. Vol. 19. №. 6. P. 1407–1422.
18. Xu Y. C. et al. Retaining and attracting users in social networking services: An empirical investigation of cyber migration. *The Journal of Strategic Information Systems*. 2014. Vol. 23. № 3. P. 239–253.
19. Murthy D. Towards a sociological understanding of social media: Theorizing Twitter. *Sociology*. 2012. Vol. 46. № 6. P. 1059–1073.
20. Miranda S. M., Young A., Yetgin E. Are social media emancipatory or hegemonic? Societal effects of mass media digitization in the case of the SOPA discourse. *MIS quarterly*. 2016. Vol. 40. № 2. P. 303–329.

УДК 81'371:821

КОНОТАТИВНІ ОНІМИ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Т. В. Мачуліна, Е. О. Кравченко

Анотація. Досліджено конотативні антропоніми публіцистичного тексту. Виявлено твірну основу і значення конотативних одиниць; визначено продуктивні / непродуктивні конотонімні моделі – експліцитні та імпліцитні контексти, які дозволяють констатувати появу переносного значення і засвідчують перехід оніма в конотонім. Розглянуто питання взаємодії конотоніма – контексту, доведено вплив конотоніма на ідейно-змістову образність тексту; зазначено перспективи розвитку конотоніміки. У роботі застосовано загальнофілологічні прийоми і методи ономастичних досліджень: систематизація та класифікація конотативних власних імен; аналіз конотонімів у мінімальному – розширеному контексті; контекстний аналіз конотонімів; метод інтерпретації публіцистичного тексту із конотонімом.

Ключові слова : власне ім'я, конотонім, контекст, публіцистичний текст, семантика.

Вступ. Оніми з образними конотаціями, що виникають у процесі метафоричного перенесення і називають вторинний (похідний) об'єкт, потребують спеціального означування. Є. С. Отін називає мовні одиниці з вторинними співзначеннями конотативними власними іменами (конотонімами): «з їх допомогою “переносно” іменується те, що в нейтральному стилі вираження може бути визначено загальними іменниками (апелятивами)» [1, с. 11]. І. Е. Ратникова визначає такі одиниці як ономастичні метафори, вважаючи, що терміни метафора і конотонім характеризують позначуваний феномен із різних боків: метафора відображає функційний статус, а конотонім – системний [2, с. 59–60]. Е. О. Кравченко розглядає конотонім (КО) як «вторинну (похідну) пропріальну одиницю, що вживається в переносному значенні та характеризується поліденотатністю» [3, с. 474].

У передмові до «Словника конотативних власних назв» Г. П. Лукаш визначає сфери вживання конотонімної лексики, наголошуючи на використанні одиниць у різних стилях мовлення: «Онімна метафора виникає як у публіцистичному та художньому мовленні, так і в розмовному, територіальних діалектах і сленгу» [4, с. 3]. Дослідниця наводить низку прикладів на підтвердження функціонування і поширення конотативних онімів у текстах засобів масової інформації: «*Чи ми не Кайдаші?*», *Попелюшка економіки* (про освіту й медицину), *Голгофа ХХ століття*, *Герострат ХХІ століття*, *Чорнобиль наших душ*, *фінансовий Армагеддон* та ін. [4, с. 3–4]. Проте ілюстративний матеріал до словникових статей – приклади вживання конотонімів у переносному значенні – засвідчує певну обмеженість ілюстрацій з публіцистичних текстів. Отже, з'ясування специфіки конотоніма публіцистичного тексту, виявлення участі досліджуваних одиниць у створенні образності українськомовних текстів масової інформації підтверджує актуальність і своєчасність наукової праці.

Мета і завдання дослідження полягають у встановленні значеннєвої сутності КО і виявленні продуктивних моделей інтерлінгвальних конотонімів публіцистичного тексту.

Для досягнення мети необхідно: 1) виявити у публіцистичних текстах різної жанрової належності конотативні імена, 2) встановити твірну базу конотонімів; 3) з опертям на словники конотативних власних імен з'ясувати семантичне наповнення КО; 4) визначити необхідний та достатній контекст конотативної одиниці; 5) з'ясувати роль конотоніма у продукуванні публіцистичного тексту шляхом визначення функційного навантаження досліджуваної одиниці.

Основний розділ. Протоіменами конотативних власних імен інтернет-текстів зазвичай виступають широковідомі історико-культурні одиниці – насамперед реальні імена історичних осіб, національних героїв, відомих філософів, учених, політиків, художників, композиторів, акторів та інших видатних особистостей минулого і сучасності, які мають усталені позитивні або негативні конотації: *Бельмондо, Бетховен, Бріжіт Бардо, Герострат, Гітлер, Дантес, Ейніштейн, Жанна д'Арк, Казанова, Каліостро, Клеопатра, Крез, Менгеле, Колумб, Мерилін Монро, Моцарт, Ньютон, Сократ, Талейран, Цезар, Че Гевара, Шевченко* та ін. Меншою частотністю відрізняються конотоніми, похідні від загальновідомих історико-культурних вигаданих власних імен: артеонімів («Джоконда») та імен літературних персонажів (*Дон Кіхот, Мюнхаузен, Пінкертон, Робін Гуд*). Переважна більшість конотативних антропонімів зафіксована сучасними російськомовними та українськомовними словниками, має широку сферу поширення і вживання в близькоспоріднених і різноструктурних мовах, отже, такі мовні одиниці слід уналежнити до інтерлінгвальних власних імен. Пор., наприклад, узуальні конотативні антропоніми/літературні антропоніми: *Бельмондо* 'Красень' [4, с. 56], *Бетховен* 'Композитор' [4, с. 60], *Герострат* 'Людина, яка здобуває славу злочином' [4, с. 88], *Гітлер* 'Жорстокий загарбник' [4, с. 89], *Дантес* 'Убивця поета' [4, с. 99], *Каліостро* 'Ясновидець, звабник жінок', 'Чаклун' [4, с. 135], *Колумб* 'Першовідкривач' [4, с. 144], *Моцарт* 'Яскравий талант, видатна особа' [4, с. 180], *Мюнхаузен* 'Людина, що розповідає неймовірні історії' [4, с. 181], *Пінкертон* 'Слідчий, детектив' [4, с. 203], *Ньютон* 'вчена, мудра людина' [4, с. 185], *Цезар* 'Красивий, гордий, як імператор, чоловік', 'Амбіційна людина' [4, с. 251] та ін.

Зорієнтованість публіцистичного тексту на масову аудиторію зумовлює експлікацію переносного значення, здійснювану шляхом вживання конотоніма у формі множини, написанням власного імені з малої літери та/або в лапках. Пор.: *Робота новітніх геростратів* потребує білих рукавичок...; *Шевченки та Ньютони* гризуть у просторах і світлх класах; Представники цього знаку – пристрасні коханці. Серед них найбільше *Дон Жуанів і Казанов*; Долю України вирішує поки що не народ, а ті ж бундючні і гоїні *крези*, що й раніше; *Політика мюнхаузенів*; Боротьба з корупцією. Популізм. Свари *пінкертонів*. Безвіз; Це людина з тієї глини, з якої ліплять *Цезарів*.

Досліджуючи прецедентні імена в масовій комунікації, О. А. Нахімова слушно зауважує: наявність «прототипів в інших країнах або епохах» підкреслює роль механізмів аналогії та асоціації у формуванні переносного значення. Темпоральний критерій дослідниці розуміє як «використання власного імені в незвичайному темпоральному контексті, подання діячів минулого як таких, що й досі живуть або навіть здатні воскреснути», тобто з минулого імена «людей, що прославилися в інших історичних умовах», потрапляють у контекст майбутнього або теперішнього часу [5, с. 67]. У публіцистичних текстах продуктивними конотонімними моделями стають експліцитні контексти, що відображають конкретні просторово-часові координати:

1) 'лексеми-конкретизатори розширеного – звуженого простору + КО' з різновидом 'відтопонімний (похідний від хоронімів) прикметник + КО' [3, с. 114]: *Кращого місця українському Сократові годі було й шукати: ретельно зібрана унікальна бібліотека, проста їжа, гаряча молитва, долоня Бога замість даху; Українська Бріжіт Бардо: якою була Брежнєва, коли її вперше побачив Меладзе...; Щодня у місті шанувальники класичної музики мають можливість відвідати декілька концертів, інспірованих львівським Моцартом; Галицький бельмондо* Гутник продовжує полювання на всілякий

маніфік; Тимошенко ж після своїх заяв про спроби поляків поставити українців на коліна перестала фігурувати у польській пресі як «українська Жанна Д'Арк», а стала просто – «депутат Ю. Тимошенко з Блоку Ю. Тимошенко»; Роман Баб'ячок – український Колумб, який перший відкрив, що можна заробити на сонці в нашій державі;

2) 'лексеми-актуалізатори координат теперішній – майбутній час + КО' з різновидом 'якісний прикметник у формі позитивного ступеня (укр. сучасний, новітній, новоявлений, теперішній тощо) + КО' [3, с. 114]: «**Нова Монро**» – MARUV анонсувала дуетний трек; *Навіть якщо з нього виросте новий Чикатило. Якщо ти його вб'єш – він убивцею не стане. А ось ти – станеш; Шоу ілюзіоніста світового рівня, сучасного Каліостро* якогось Савіка Шустера – великого спеціаліста з усіх українських проблем; Ростислав Братунь постраждав за те, що виступив на похороні, потім постраждав і Богдан Стельмах, бо прочитав вірша про **сучасних дантесів**; Путін – це **Че Гевара сьогоднішніх днів**, схожий на Цезаря.

Поодинокими виявилися імпліцитні контексти, що відбивають реалії невизначеного нового хронотопу: 1) 'займенниковий прикметник (наш, свій, мій тощо) зі значенням належності вторинному денотату + КО' [3, с. 116]: В Україні з'явився **свій** нацистський **доктор Менгеле** – депутат від О. Ляшка; 2) 'займенниковий прикметник (укр. якийсь, який-небудь тощо) з семантикою невизначеності ('щось на зразок') та іронічною тональністю + КО' [3, с. 117]: *І приймає таке рішення якийсь Вася*, який краплі поту жодного разу не пролив на тренуваннях (пор. узуальний конотативний антропонім Вася зі значеннями 'Хлопець', 'Людина, яка не користується авторитетом у своєму оточенні; людина, яку не поважають; простуватий, наївний' [4, с. 76]).

Оригінальними за змістовим наповненням є експліцитні контексти-актуалізатори еквівалентності (подібності) вторинний об'єкт $\approx$ первинний денотат, вираженої моделями з відношеннями самоототожнення або бажаної тотожності, що ґрунтується на наслідуванні, уподібненні, існуванні в чиемусь образі [3, с. 119]: *Ніхто не вимагав гратися у Павліка Морозова і зректися батьків. Важливо було почути громадянську позицію до кінця!; І відбув дві повні п'ятирічки на посаді у державі, де кожен таксист вважає себе як мінімум Талейраном. Це політичне диво.* Спровоковане контекстом порівняння (ототожнення) породжує образність, посилює експресію власного імені, наповнюючи контекст оцінними – іронічними, презирливими тощо конотаціями.

На увагу заслуговують експліцитні контексти, призначені для зіставлення (ототожнення) вторинного об'єкта з кількома вихідними денотатами. Формула 'хтось є кимось' у сфері конотонімії «працює» на ототожнення, задане конкретною ситуацією. У контексті *Тут кожна нездара поряд з толковою людиною може вважати себе Еркюлем Пуаро і Робін Гудом в одному флаконі* низка власних імен актуалізує сукупну семантику, тобто кожна нездара = разом Еркюль Пуаро + Робін Гуд, отже, ототожнення виникає між «збірним» вторинним і первинним об'єктами. Позитивно оцінні усталені конотації Еркюль Пуаро 'знаменитий слідчий, детектив' (до речі, ВІ Еркюль Пуаро не зафіксоване у словниках конотонімів) і Робін Гуд 'герой, захисник скривджених' разом із іронічним коментарем *в одному флаконі*, співвіднесені з вторинним денотатом нездара, працюють на ідейно-змістову образність контексту. Підключення передтексту *У загальному і цілому я люблю Фейсбук, але іноді я його ненавиджу. Тут кожна нездара...* і анафоричний компонент *тут* однозначно засвідчує позицію автора щодо деяких користувачів Фейсбуку.

Для адекватного потрактування ролі конотонімної одиниці в продукуванні цілісності вважаємо за потрібне розширення контексту. Сучасні словники конотативних онімів обмежуються контекстами, які підтверджують переносне значення власного імені та дають уявлення про його образний компонент і експресивну виразність. Так, узуальний конотативний антропонім Жанна Д'Арк 'Героїня, патріотка' використовується для характеристики політичної діяльності Юлії Тимошенко: *Особливий ажіотаж навколо себе уміє створити Юлія Тимошенко. З ким її тільки не порівнювали! Захисницею народу Жанною Д'Арк вона була, загальновідомою леді Олбрайт – теж. Дехто любить*

проводити аналогії між Тимошенко і Маргарет Тетчер (Шестопарова В. Україна-2007: Баба-Яга проти Кашея); Також японський депутат повідомив, що в Токіо давно чекали на візит Юлії Тимошенко. «В Японії вас називають **“українською Жанною д’Арк”**. Ми поважаємо вас за патріотичну діяльність», – зазначив Хакуо Янагісава («Свобода слова», 09.04.2009) [4, с. 119]. Пейоративна тональність узуального конотоніма Герострат ‘Злодій, палій’ посилюється у контексті-повідомленні про руйнування храмів у радянську епоху: В 70-х роках місцеві **комуністичні герострати** запалили храм (Святу Преображенську церкву у Небелі на Поліссі) з середини і все загинуло у пожежі (Історична Волинь, 28.07.2008) [4, с. 89]. Конотація невпевненості, сумніву пронизує винахідництво механіка-самоучки Адалет Кіпой огли Ісмаїлова, схарактеризованого за допомогою конотоніма Мюнхаузен ‘Людина, що розповідає неймовірні історії’: **Новітній Мюнхаузен придумав безхвостий вертоліт** (Сім’я і дім, 17.07.2010) [4, с. 181].

На нашу думку, кожний публіцистичний текст слід розглядати крізь призму інтертекстуальних зв’язків, оскільки автори нерідко вживають елементи “чужих” текстів (цитати, імена, алюзії тощо), вибудовуючи змістову структуру власного твору. Наприклад, стаття Олега Романчука «Рей Бредбері та сучасна Україна, або Чи можна перемогти агресивне невігластво, безкультур’я й хамство» відкривається аналогією між подіями, зображеними в романі антиутопії Рея Бредбері «451 градус за Фаренгейтом», і знищенням книговидавання в сучасній Україні: *Якось перечитував знаменитий роман Рея Бредбері «451 градус за Фаренгейтом». Відзначив про себе, що цей роман-застереження сьогодні звучить більш ніж актуально. Нагадаю, що 451 градус за Фаренгейтом – це температура, при якій загоряється папір. Герой роману Рея Бредбері пожежник Монтег, займався тим, що професійно палив книжки.*

*Упродовж останніх сімнадцяти років в Україні цілеспрямовано знищували й продовжують нищити книговидавання і мережу книгарень, культуру і мистецтво. Досягли при цьому неабияких успіхів. Ті, хто професійно цим займається, навіть не потребують одягати фірмові вугляно-чорні куртки з цифрою «451». Фінальним «акордом» аналогії вигадане минуле – справжня сучасність стає ім’я-характеристика знищувачів і паліїв – геростратів: Робота **новітніх геростратів** потребує білих рукавичок...*

Крім того, узуальні конотативні антропоніми можуть виступати домінантою публіцистичного тексту, ставати найсильнішим засобом, який забезпечує зміст цілісності і роз’яснює позицію автора. Таким ім’ям стає конотонім, включений до заголовку статті журналіста і публіциста С. Руденко «Політика мюнхаузенів»:

За часів президентства батька Андрій Юценко їздив на коштовній тачці, яку йому дав у користування один із друзів ВА.

За часів прем’єрства Юлія Тимошенко не мала рахунків, автівок. Елітний будинок, у якому жила, їй не належав. ВА публічно називав ЮВ «бомжем».

Львівський суддя Ігор Зварич, у якого знайшли 1 млн баксів, заявив, що гроші зібрані для колядування.

Віктор Янукович переконує, що «Межигір’я» йому не належало. За його словами, він там жив і змушений був наглядати за чужими страусами.

Петро Порошенко у 2014 році пообіцяв продати «Рошен». Нині каже, що шукає ще покупців.

Прес-секретар Путіна Дмитрій Песков, який «засвітив» годинник за 500 тис баксів божиться, що йому «котли» подарувала нинішня дружина Тетяна Навка.

Екс-міністр АПК Ігор Швайка твердить, що коштовний мотік Харлей йому подарував однопартієць Олександр Мирний.

Віримо. Знаємо. Можете.

Отже, зміст конотоніма Мюнхаузен поширюється на низку денотатів – сучасних відомих вітчизняних і російських політиків, а інтегральна сема, наявна у відконотонімному іменнику Мюнхаузіада ‘хвастливість, брехня’ [4, с. 181] стає «рушійною силою» для конструювання цілісного змісту статті.

Висновки. Проведений аналіз конотонічних одиниць інтернет-текстів засвідчує: 1) високу культурну репутацію імен, що стали джерелами конотонімів; 2) усталені в світовій культурі конотеми; 3) вживання в інтернет-текстах узуальних КО; 4) змістове і функційне навантаження конотонімів; 5) розвиток семантики КО у контекстах різного поширення. Окрему теоретичну проблему становить дослідження специфіки конотоніма художнього – публіцистичного тексту, а також питання конотонімogeneзу у публіцистичному тексті.

Аннотация. Исследованы коннотативные антропонимы публицистического текста. Выявлено производящую основу и значение коннотативных единиц; определены продуктивные / непродуктивные модели – эксплицитные и имплицитные контексты, констатирующие появление переносного значения и удостоверяющие переход оного в коннотоним. Рассмотрен вопрос взаимодействия коннотонима – контекста; доказано влияние коннотонима на идейно-смысловую образность текста; определены перспективы развития коннотонимики. В работе использованы общепублицистические приёмы и методы ономастических исследований: систематизация и классификация коннотативных имён собственных; анализ коннотонимов в минимальном – расширенном контексте; контекстный анализ коннотонимов; метод интерпретации публицистического текста с коннотонимом.

Ключевые слова: собственное имя, коннотоним, контекст, публицистический текст, семантика.

Abstract. The connotative anthroponyms of the publicistic text are investigated. It was revealed the generating basis and the meaning of connotative units; the productive / nonproductive models are defined – explicit and implicit contexts, stating the appearance of a figurative meaning and confirming the transition of an onym into a connotonym. The question of the interaction of a connotonym – context is considered; the influence of the connotonym on the ideological and semantic figurativeness of the text is proved; the prospects for the development of connotonymy are determined. The work uses general philological techniques and methods of onomastic research: systematization and classification of connotative proper names; analysis of connotonyms in a minimal – extended context; contextual analysis of connotonyms; method of interpretation of a publicistic text with a connotonym

Key words: proper name, connotonym, context, public text, semantics.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен. М. : ООО «А Темп», 2006. 440 с.
2. Ратникова И. Э. Имя собственное: от культурной семантики к языковой. Минск : БГУ, 2003. 214 с.
3. Кравченко Е. О. Поетика зв'язків і відношень імені – тексту – поетонімосфери: дис. ... д.філол.н. : 10.02.15. К. : Київський національний університет імені Т. Шевченка, 2017. 560 с.
4. Лукаш Г. П. Словник конотативних власних назв. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 280 с.
5. Нахимов Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации: монография. ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т»; Ин-т социального образования. Екатеринбург, 2007. 207 с.

УДК 811.111

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФРУКТІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Д. О. Новожилова, О. О. Залужна

Анотация. У даній науковій розвідці проводиться аналіз фразеологічних одиниць, які містять компонент на позначення фруктів. Емпіричний корпус дослідження складається з 42 одиниць, які були дібрані методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел. Аналіз емпіричного матеріалу дозволяє виділити 6 компонентів, які номінують фрукти: *apple* ‘яблуко’, *banana* ‘банан’, *grape* ‘виноград’, *peach* ‘персик’, *orange* ‘апельсин’ та *plum* ‘слива’. Найвищу продуктивність демонструють одиниці з компонентом *apple* ‘яблуко’ та *banana* ‘банан’; менш продуктивними є фразеологічні одиниці з елементом *grape* ‘виноград’ та *peach* ‘персик’; найнижчою продуктивністю характеризуються одиниці з компонентом *peach* ‘персик’ та *plum* ‘слива’.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічна одиниця, фразеологізм, семантика, гастрономічний компонент.

1. Вступні зауваження. Фразеологізми та мовні афоризми, які включають до свого складу прислів'я, приказки та крилаті вирази найбільш повно і яскраво відображають національну культуру. Фразеологічні одиниці є одним із найбагатших ресурсів інформації

про культурний код носія мови та світобачення народу. У свою чергу, їжа в усьому обсязі та різноманітті, безперечно, є одним із найважливіших елементів життєдіяльності, що знаходить втілення в мові та комунікативній діяльності [1 : 5]. Вивчення гастрономічної лексики є одним із перспективних напрямів сучасного мовознавства, про свідчить зокрема низка наукових розвідок, які виконані в рамках різних лінгвістичних напрямів дослідження на матеріалі різних мов [2; 3].

Актуальність дослідження зумовлена потребою дослідження фразеологічних одиниць із гастрономічним компонентом, а саме групи фруктів в англійській мові, адже враховуючи невпинний розвиток міжкультурної комунікації, необхідно розрізняти культурні особливості та історично сформовані продуктові символи, які передають певні значення конкретних слів, зрозумілих лише для носіїв мови.

Об'єктом дослідження є фразеологізми англійської мови із гастрономічним компонентом представленим різновидами фруктів, серед яких зокрема з *apple* 'яблуко', *banana* 'банан', *grape* 'виноград', *peach* 'персик', *orange* 'апельсин' та *plum* 'слива'.

Предметом є семантичні особливості англійськомовних фразеологізмів, у структурі яких присутній компонент номінації фруктів.

Мета наукової розвідки полягає в аналізі семантики та визначенні продуктивності досліджуваних фразеологічних одиниць.

Матеріалом наукової розвідки слугує корпус фразеологізмів із гастрономічним компонентом, обраний методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел англійської мови, який становить 42 одиниці.

2. Теоретичні засади дослідження. Фразеологія – розділ мовознавства, в якому вивчаються лексично неподільні поєднання слів [4 : 8]. Фразеологією називають також сукупність властивих мові усталених зворотів і висловів. Фразеологічною одиницею називають відтворювану одиницю мови з двох або більше слів, цілісну за своїм значенням і стійку за складом та структурою. За визначенням О. В. Куніна, фразеологізми – це стійкі поєднання слів з ускладненою семантикою, які не утворюються за структурно-семантичним моделями змінних словосполучень [5 : 13]. Ідіоми є синтаксично гнучкі і семантично непрозорі. Це припущення на основі спостереження, що складові частини фразеологізмів не мають самостійних значень і, отже, що значення цілої ідіоми не може бути отриманими з їх частин композиційно [6 : 49]. У корпусі фразеологічних одиниць англійської мови можна виділити групу фразеологізмів із гастрономічним компонентом, тобто одиниць у компонентному складі яких наявні слова на позначення продуктів харчування, які відбивають культурні уподобання та етнічні традиції споживання їжі певної країни чи народу [7 : 154].

3. Семантика фразеологічних одиниць із семантичним фруктовим елементом.

Методом суцільної вибірки було укладено емпіричний корпус дослідження, який складається із 42 фразеологічних одиниць із фруктовим компонентом. Аналіз емпіричного матеріалу дозволяє виокремити наступні найбільш вживані слова, серед яких зокрема: *apple* 'яблуко', *banana* 'банан', *grape* 'виноград', *peach* 'персик', *orange* 'апельсин' та *plum* 'слива', тому пропоную детально розглянути ці фразеологічні одиниці.

3.1. Аналіз емпіричного корпусу демонструє, що найбільш продуктивними є фразеологізми, які містять слова з компонентом *apple* 'яблуко' (22 од., 52 %). Таким чином, можна зробити припущення, що яблуко на момент створення фразеологічного корпусу англійської мови було найбільш розповсюдженим фруктом в англійськомовному суспільстві і представляло найвагомішу значущість для носіїв культури. Розгляньмо наступні приклади:

- *Apple of one's eye* [8] 'особливо улюблена річ чи кохана людина'. Цей фразеологізм висвітлює ідею про те, що зіниця ока має яблукоподібну форму, і що очі є особливо дорогі для людини. Вживання даного виразу можна побачити у текстовому прикладі:

(1) англ. *Her grandson is the apple of her eye* [8] 'Її онук – це її скарб'.

- *Rotten apple* [10] 'людина, чий власні слова чи дії негативно впливають на цілу групу людей'. Також така конструкції використовується для опису людини, яка серед певної групи має поганий авторитет чи підводить команду. Наприклад:

(2) англ. *Before you accuse the entire department of wrongdoing, you should try to find the rotten apple that initially caused the problem* [10] ‘Перш ніж звинуватити весь відділ у неправильних діях, слід спробувати знайти гниле яблуко, яке спочатку спричинило проблему’.

• *Apple-knocker* [9] ‘людина, що переїхала із сільської місцевості’. Ця фразеологічна одиниця зазвичай використовується жителями великих міст для опису людей, які переїхали до великого міста із сільської місцевості. Текстовим прикладом вживання такої конструкції може слугувати наступне речення:

(3) англ. *Ugh, those apple-knockers move too slow for life here in the big city* [9] ‘Фу, ці сільські люди занадто повільно рухаються тут, у великому місті’.

3.2. Наступною за продуктивністю є група фразеологічних одиниць з елементом *banana* ‘банан’, яка охоплює 8 од. (19%). Наприклад:

• *Banana republic* [8] ‘бідна країна з нестійким бюджетом’. Цей фразеологізм вживається для опису невеликої країни, яку часто очолює корумпований уряд, економіка якого залежить від одного виду товару, який виробляється всередині країни, або від доходу, який країна отримує від іноземних компаній або інвесторів. Особливості вживання цього фразеологізму у мовленні можна побачити у текстовому прикладі (4):

(4) англ. *The dictator's insistence that the tiny island nation double down on its dominate export has made it even more of a banana republic* [8] ‘Наполягання диктатора на тому, що крихітна острівна нація зменшилась у порівнянні з домінуючим експортом, зробила її ще біднішою країною з нестійким бюджетом’.

• *Top banana* [9] ‘шеф, керівник або організатор чогось’. Ця фразеологічна конструкція вживається для опису людини, яка має певний вплив чи авторитет серед інших. Особливості вживання цього фразеологізму можна побачити у текстовому прикладі (5):

(5) англ. *You'll have to ask the top banana. He's out right now* [9] ‘Вам доведеться запитати це у нашого керівника, але він зараз відсутній’.

• *Banana oil* [11] ‘недоброзичлива або безглузда розмова’. Ця фразеологічна одиниця вживається також у значенні “нісенітниця”. Наприклад:

(6) англ. *Look, I know I won't get past the first round of this tournament, so you can stop feeding me banana oil* [11] ‘Слухайте, я знаю, що не пройду перший тур цього турніру, тому Ви можете перестати годувати мене обіцянками’.

3.3. Серед вибірки фразеологізмів із гастрономічним компонентом групи також було виділено фразеологічні одиниці з елементом *grape* ‘виноград’, які становлять 4 одиниці (10%). Наприклад:

• *Through the grapevine* [9] ‘через плітки чи якесь недостовірне джерело інформації’.

(7) англ. *I heard through the grapevine that John is planning to propose to Samantha next week!* [9] ‘Я почув (через плітки), що Джон планує зробити пропозицію руки та серця Саманті на наступному тижні!’

• *In the grip of the grape* [10] ‘випити забагато вина чи бути п’яним від вина’. Вираз має дослівний переклад “бути у полоні вина”, що можна інтерпретувати як “бути п’яним від вина”. Розгляньмо цю фразеологічну одиницю в текстовому прикладі:

(8) англ. *Do you remember last night at the bar at all? You were really in the grip of the grape* [10] ‘Пам’ятаєш минулу ніч у барі? Ти справді добряче випив вина’.

• *Sour grapes* [11] ‘критика або зневага до того, чого не можна мати’. Цей фразеологізм демонструє негативне та критичне ставлення до людини, яка не має певної речі, або має її в недостатній кількості. Наступний текстовий приклад демонструє вживання конструкції:

(9) англ. *He always mocks sports cars as being really impractical, but it's just sour grapes, if you ask me* [11] ‘Він завжди критикував спортивні машини як справді непрактичні, але це просто неповага, якщо ви запитаете мене’.

3.4. Не менш важливими для лінгвістичної мапи англійської мови є вирази із компонентом *peach* ‘персик’. Їхня кількість складає 3 одиниці (7 %):

- *Be a peach* [10] ‘бути чудовою та чуйною людиною’. Слово *peach* у цій конструкції означає добру людина або таку, яка готова прийти на допомогу у складній ситуації. Текстовим прикладом вживання такої конструкції може наступне речення:

(10) англ. *Thank you much for picking up the cupcakes on your way to the party – you're a peach* [10] ‘Дякую, що ти забрав кекси на шляху до вечірки – ти просто чудо’.

- *Cut smb's peaches* [9] ‘продовжувати робити якусь справу’. Вживання даного виразу можна побачити у текстовому прикладі (11):

(11) англ. *Go cut your peaches – I'll call you when I need your help* [9] ‘Продовжуй займатись своїми справами – я покличу тебе, коли мені знадобиться твоя допомога’.

- *Peach of smth* [9] ‘відмінний, ідеальний чи зразковий’. У даній конструкції слово *peach* характеризує щось позитивне, певну досконалість, так як сам персик є досить солодким за смаком. Наприклад :

(12) англ. *They won the game in the final seconds with a peach of a goal* [9] ‘Вони виграли гру в останні секунди з ідеальним голом’.

3.5. Аналізуючи суцільну вибірку фразеологічних одиниць із компонентом на позначення фруктів, стало можливим виокремити вирази із компонентом *orange* ‘апельсин’, чия кількість складає 3 одиниці (7 %):

- *Compare apples and oranges* [8] ‘спробувати виділити схожість між двома різними речами, що зазвичай неможливо зробити’. Ця фразеологічна одиниця використовується у ситуації, коли порівнюються надзвичайно різні речі, які не мають жодного відношення одна до одної. Текстовим прикладом вживання такої конструкції може слугувати речення (13):

(13) англ. *You can't compare your job as a nurse to mine as an engineer – that's comparing apples and oranges!* [8] ‘Ви не можете порівнювати роботу медсестри з моєю як інженера – це як порівняння цілковито різні речі!’

- *Squeeze an orange* [11] ‘використовувати все, що хтось або щось може запропонувати’. У цій фразі дієслово *squeeze* перекладається як “видавлювати чи вижимати”, отже фразеологізм набуває сенсу, маючи таке значення. Розгляньмо цю фразеологічну одиницю в текстовому прикладі:

(14) англ. *This business is like squeezing an orange: it doesn't matter who's doing the squeezing, you'll still get orange juice* [11] ‘З цього бізнесу можна вижати все можливе: не має значення хто вижимає, ти всеодно отримаєш результат’.

- *Go gathering orange blossoms* [11] ‘шукати дружину чи наречену’. Семантика цього фразеологізму обумовлена із частим використанням апельсинових квітів як весільних прикрас, що символізує невинність нареченої. Наступний текстовий приклад демонструє вживання конструкції:

(15) англ. *I'm quite certain that Sir Andrew went to town to go gathering orange blossoms, so we'd best get ready for a wedding!* [11] ‘Я цілком певний, що сер Ендрю поїхав до міста, щоб знайти наречену, тому нам краще приготуватися до весілля!’

3.6. . Найменшою кількістю фразеологічних одиниць із компонентом на позначення фруктів характеризуються конструкції зі словом *plum* ‘слива’. У ході дослідження було виявлено 2 одиниці із зазначеним компонентом, у відсотковому співвідношенні їхня кількість складає 5 %.

- *Plum in one's mouth* [9] ‘особливе мовлення чи акцент, характерний для високого соціального класу’. Особливо часто вживання для опису людей, що живуть у Британії. Вживання даного виразу можна побачити у текстовому прикладі (16):

(16) англ. *Have you noticed that Sally's been speaking with a plum in her mouth ever since she started living in inner London?* [9] ‘Ви помітили, що Саллі спілкується із особливим акцентом ще з тих пір, як вона почала жити у центральній частині Лондона?’

• *Plum* [10] ‘приз чи винагорода’. Це слово часто вживається, коли людина описує свою винагороду або певні заслуги. Наступний текстовий приклад демонструє вживання конструкції:

(17) англ. *My plum for getting elected was a big new office* [10] ‘Моєю винагородою, коли мене обрали став новий великий офіс’.

4. Висновки

4.1. Фразеологічна одиниця – це сталий елемент мови, який має цілісне значення і несе культурний, ціннісний та історичний код нації. Дослідження одиниць з компонентом на позначення фруктів дозволяє виявити найбільш розповсюдженим фрукти в англійськомовному суспільстві, які представляють найвагомішу значущість для носіїв означуваної культури.

4.2. В емпіричному корпусі дослідження виявлено 6 елементів на позначення фруктів: *apple* ‘яблуко’, *banana* ‘банан’, *grape* ‘виноград’, *peach* ‘персик’, *orange* ‘апельсин’ та *plum* ‘слива’

4.3. Найбільш продуктивною є група фразеологічних одиниць з елементом : *apple* ‘яблуко’ (22 од., 52 %) та *banana* ‘банан’ (8 од., 19%), менш продуктивними є такі групи, як *grape* ‘виноград’ (4 од., 10 %) та *peach* ‘персик’ (3 од., 7 %). Найменшою продуктивністю характеризується група фразеологізмів з компонентами *peach* ‘персик’ (3 од., 7 %) та *plum* ‘слива’ (2 од., 5 %).

Аннотация. В данной научной разведке проводится анализ фразеологических единиц, которые содержат компонент для обозначения фруктов. Эмпирический корпус исследования состоит из 42 единиц, которые были подобраны методом сплошной выборки из лексикографических источников. Анализ эмпирического материала позволяет выделить 6 компонентов, которые номинируют фрукты: *apple* ‘яблоко’, *banana* ‘банан’, *grape* ‘виноград’, *peach* ‘персик’, *orange* ‘апельсин’ и *plum* ‘слива’. Наивысшую продуктивность демонстрируют единицы с компонентом *apple* ‘яблоко’ и *banana* ‘банан’; менее продуктивными являются фразеологические единицы с элементом *grape* ‘виноград’ и *peach* ‘персик’; низкой производительностью характеризуются единицы с компонентом *peach* ‘персик’ и *plum* ‘слива’.

Ключевые слова: фразеология, фразеологическая единица, фразеологизм, семантика, продуктивность, гастрономический компонент.

Abstract. This scientific investigation analyzes the phraseological units that contain a component to denote fruit. The empirical body of the study consists of 42 units, which were selected by the method of continuous sampling from lexicographic sources. Analysis of the empirical material allows to identify 6 components that nominate fruits: apple, banana, grape, peach, orange and plum. The highest productivity is shown by units with the component apple and banana; less productive are phraseological units with the element of grape and peach; units with peach and plum are characterized by the lowest productivity.

Key words: phraseological unit, idiom, phraseology, semantics, gastronomic component.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Renfrew J. Food and Cooking in Medieval Britain, English Heritage. 1985. 47 с.
2. Залужна О. О., Головенько В. В. Особливості генези та функціонування синестетичної метафори в оглядах українських страв та продуктів харчування (на матеріалі YouTube відео англійськомовних блогерів). *Типологія мовних значень у діяхронічному та зіставному аспектах* : зб.наук.праць. М. Я. Оленяк (голов. ред.). Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. Вип. 38. С. 62–73. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/2075-2970.2019.38.6>
3. Крячек О. С. Запозичення гастрономічної лексики в сучасній французькій та російській мовах. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. Вип. 10. Том 2. С. 58–63.
4. Дубенец Э. М. Современная английская лексикология. М. : Глосса-пресс, 2004. 194 с.
5. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка: учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. М. : Высш. шк., Дубна : Изд. центр «Феникс», 1996. 381 с.
6. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 349 с.
7. Hee-Rahk Chae, Idioms: Formally Flexible but Semantically Non-transparent. *29th Pacific Asia Conference on Language, Information and Computation: Posters*. 2015. pages 46 - 54
8. Addison Wesley, Longman Limited Longman Idioms Dictionary, 1989. 398 с.
9. Oxford Idioms Dictionary for learners of English. Oxford: OUP, 2004. 543 с.
10. Англо–український фразеологічний словник. К. : т-во «Знання», 2005. 1056 с.
11. Collins Cobuild Dictionary of Idioms. L.: Harper Collins Publishers, 1997. 493 с.

ГРАФОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Д. С. Півторак, І. Г. Данилюк

Анотація. У статті розглянуто поняття мовної особистості та почерку. Охарактеризовано 7 основних графічних здібностей мовної особистості: спрямованість, розмір, форма, структура, неперервність, натиск, швидкість. На кількох прикладах підпису охарактеризовано суть графологічного аспекту дослідження мовної особистості.

Ключові слова: мовна особистість, почерк, підпис, графологія.

Графологічний аспект дослідження мовної особистості зорієнтований на вивчення зв'язку між іманентними характеристиками мовної особистості та її почерку [1].

Мовна особистість, за А. Загнітком, це сукупність усіх мовних здібностей і реалізацій особистості, де мовна особистість має два основних концептуальних виміри – одноперсонологічний і поліперсонологічний. На думку мовознавця, мовна особистість у своєму становленні проходить два основні етапи лінгвоіндивідуаційних виявів:

1) зовнішньоперсонологічний, коли спонтанно формовано потенціал мовних здібностей як самостановлення індивідуальності через зміцнення «Я», виділення власної основної функції та домінуючої настанови, розвиток своєрідної «маски», через яку активізується сам індивід, пристосовується до вимог соціуму;

2) внутрішньоперсонологічний, у який найактивнішою постає «посвята у внутрішню дійсність», функційно навантаженим є поглиблене самопізнання і водночас пізнання людської природи. У цей період піддавано внутрішньому аналізу все раніше пізнане й накопичене, формовано цілісну картину самоусвідомлення, внутрішнього та зовнішнього зв'язку з Усесвітом, усталеною світобудовою. У перший період лінгвоіндивідуації особистість напрацьовує достатні ресурси для реалізації, самовпізнання та досягнення відповідного рівня впізнаваності [2].

Почерк – за визначенням К. Лісового – різновид виразних рухів мовної особистості, котрі відображають психологічні якості і психічні стани його виконавця [3, с. 138]. Зв'язок типологічних особливостей мовної особистості та почерку досліджує наука графологія: за допомогою графології можна швидко зрозуміти себе, знайти в собі приховані здібності та глибше пізнати їх, а також пізнати природу людей довкола нас та врахувати їхні неповторні й індивідуальні особливості. За допомогою особливостей почерку можна зрозуміти риси власного характеру, що допоможе краще пристосуватись до інших людей і зробить щасливішим власне життя, а також життя друзів і близьких. Завдяки графології можна не тільки визначити риси характеру, а й спрогнозувати подальшу поведінку людини [Там само].

Ж. Мішон формулює основний постулат графологічної науки таким чином: «Кожний почерк, як і кожне мовлення, становить пряме істотне інтелектуальне та моральне виявлення людини. Знак супроводжує рух душі й змінюється, коли змінюється душа. Він є рухомим, так само як рухома наша вдача, наш характер, наші пристрасті, й він є нерухомим, як нерухомі наші здібності, наш дух, наші схильності» [4, с. 54].

Графологи визначають 7 характерних рис, графічних здібностей: спрямованість, розмір, форма, структура, неперервність, натиск, швидкість [5]. Розглянемо, на які властивості мовної особистості може вказувати та чи інша графічна риса:

1. Спрямованість. Для більшості людей характерний почерк з нахилом 45–50 градусів, однак нахил може й збільшуватися. Крім того, існують почерки «прямі» (90 градусів) та «перекинуті» (до 125 градусів). Занадто «похилий» почерк вказує на прояв крайніх рис, максималізм, виставлення своїх почуттів, емоцій і переваг напоказ, захопленість у сприйнятті всього нового. Вертикальний почерк говорить про рівновагу між розумом і почуттями, стриманість мовної особистості, в манерах якої немає змін під

впливом раптових почуттів або думок. «Перекинутий» вліво почерк часто вказує на розбіжність особистих схильностей людини із зовнішніми умовами виховання і життя, може свідчити про примхливість, впертість, вимогливість до оточуючих, недовірливість. Різноманітність нахилу (наявність літер, написаних з різним нахилом) характеризує мовну особистість як примхливу чи з нахилом до швидкої зміни настрою людини, у якої розум і емоції знаходяться в конфлікті.

2. Розмір. Середня висота літер – 3–4 мм, відповідно, великим почерком прийнято кваліфікувати такий, у якому букви вище цього розміру, а дрібним – нижче. Ширина окремої літери зазвичай приблизно дорівнює її висоті. Якщо ширина літери більше висоти, то почерк називають витягнутим, якщо менше – стислим. Великий почерк вказує на чуттєвість потягів, енергійність у спілкуванні, непрактичність у житті, а також на відсутність об'єктивної самооцінки. Дрібний почерк більш характерний для людей стриманих, закритих, не схильних говорити про себе. Витягнутий почерк є показником того, що в житті мовна особистість нехтує надуманими правилами та обмеженнями, прагне реалізувати себе в різних видах діяльності. Стислий почерк характеризує мовну особистість як дуже бережливого, економного і стриманого.

3–4. Форма і структура. «Круглий» почерк вказує на схильність мовної особистості пом'якшувати суперечності, йти на компроміси, бути стійкою у думках і вподобаннях. «Незграбний» почерк говорить про те, що мовній особистості властиві різкість, вимогливість, упертість; однак при цьому вона володіє такими рисами, як цілеспрямованість, енергійність, вміння старанно працювати; такі люди нерідко виявляють прагнення до лідерства. Відкриті зверху голосні (а, о з розривом) є показником миролюбства, довірливості, здатності до співпереживання, наявності глибоких уподобань. Відкриті знизу голосні, навпаки, говорять про лицемірство, нещирість, зверхність почуттів. Довгі петлі у букв (у, д, в), що доходять до нижнього рядка / перекривають його, вказують на інтуїтивне начало у мовної особистості, яке іноді заступає здатність мислити логічно. Маленькі петлі є свідченням лаконічності у мовленнєвій діяльності і справах, реалістичності, уміння висловлюватися тільки, коли є нагальна потреба й із урахуванням місця й часу. Якщо прописні букви помітно збільшені, це вказує на надмірне самолюбство мовної особистості, самовпевненість, самостійність мислення, прагнення виділитися. Про бажання звернути на себе увагу і про товариськість свідчить також велика петля в заголовній букві. У випадку, якщо великі літери відносно маленького розміру, мовна особистість не прагне бути поміченою, робить невеликі і обережні кроки по життю, завжди дотримуючись своїх переконань, принципів, уподобань. Використання в почерку друкованих заголовних букв характеризує мовну особистість як творчу, винахідливу, що має гнучкий розум і відмінну сприйнятливості.

5. Неперервність. Якщо в аналізованому почерку мовної особистості майже немає пробілів і створюється враження, що слова «наповзають» одне на одне, то можна говорити про ощадливість людини, яка інколи переходить у скупість. Якщо у тексті повно порожніх місць як між словами, так і між рядками, то це свідчення щедрості, що інколи межує з марнотратством. Якщо зустрічається поєднання з дрібними буквами і відносно великою відстанню між словами і рядками, це свідчить про мовну особистість, щедрю по відношенню до інших, але таку, що виявляє скупість по відношенню до самої себе.

6-7. Натиск і швидкість. Надмірний натиск почерку і висока швидкість написання літер свідчать про агресивність мовної особистості. Слабкий натиск і помірна швидкість є показником закритості характеру мовної особистості, бажання відсторонитися від оточення. Сильний натиск і достатня швидкість характерні для впевненої у собі мовної особистості.

Щоб проілюструвати вищенаведені теоретичні положення, розглянемо кілька підписів, які є показовим об'єктом для характеристики мовної особистості за допомогою її почерку.

The image shows a handwritten signature in black ink. The name 'Т. Шевченко' is written in a cursive style. A large, horizontal, oval-shaped flourish extends from the bottom of the signature.

Рис. 1. Підпис Т. Шевченка

Підпис Тараса Шевченка: усі букви чітко прочитуються – мовна особистість відкрита до комунікації; наявність «прикрашальних» елементів (хвостик над першою літерою, наявність маленьких петель майже у всіх літерах та великої красивої, що «підкреслює» підпис) свідчить про величезне прагнення мовної особистості виділятися, звертати на себе увагу, бути помітною, повсякчас щось комусь доказувати й демонструвати, а також про відмінний художній смак; наявність крапки свідчить про дисциплінованість, схильність досягати поставлену мету, а також про прагнення отримати вичерпну інформацію, перш ніж мовна особистість почне втілювати задумане (останнє часто свідчить зокрема про матеріальну зацікавленість).

The image shows a handwritten signature in black ink. The name 'Леся Українка' is written in a cursive style. The letters are somewhat compact and connected.

Рис. 2. Підпис Л. Українки

Підпис Лесі Українки: літери достатньо легко прочитувані – мовна особистість готова відкрито комунікувати; літери доволі дрібні, що характерно для хворобливої людини, а також стриманої, інтелігентної, не схильної говорити про себе; виразні *Л*, *У*, *р* свідчать про перенесений стрес, пік важкого захворювання; «розтягненість» почерку свідчить про прагнення мовної особистості реалізувати себе в різних видах діяльності; наявність петельок є свідченням лаконічності у мовленнєвій діяльності і життєвих справах, реалістичності, уміння висловлюватися правильно й доречно.

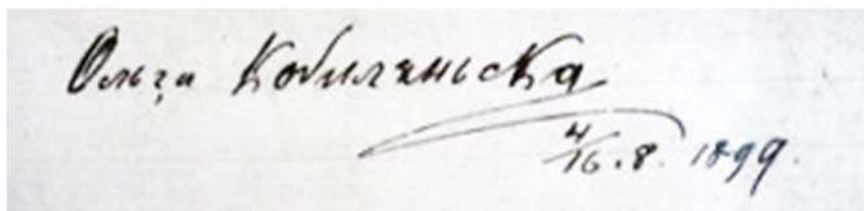
The image shows a handwritten signature in black ink. The name 'Ольга Кобилянська' is written in a cursive style. Below the name, there is a date '4.6.8. 1899'.

Рис. 3. Підпис О. Кобилянської

Підпис Ольги Кобилянської: підпис прочитуваний – мовна особистість відкрита до спілкування; кілька літер мають виразне спрямування догори (*О*, *К*, *б*, *к*), що говорить про оптимізм, енергійність, прагнення досягти мету, а також про наявність неабиякого творчого потенціалу; почерк доволі дрібний й «стиснений» – свідчення раціональності й економності, а також певної хворобливості; наявність виразного підкреслення – прагнення виокремитися, звернути на себе увагу, а також відмінний художній смак; наявність цифрового доповнення – мовна особистість обережна, доволі недовірлива, схильна до нервово-психічних захворювань.

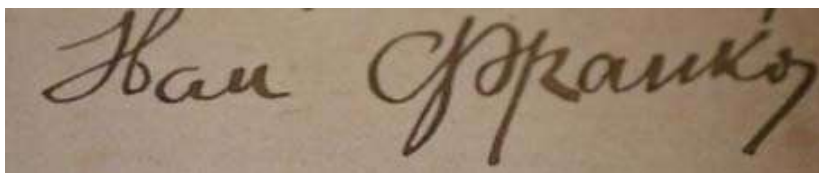

Рис. 4. Підпис І. Франка

Підпис Івана Франка: літери добре прочитувані – мовна особистість готова до відкритого спілкування; виразні прописні літери свідчать про наявність великого творчого потенціалу, цілеспрямованості, прагнення втілити задумане; певна різниця у розмірі літер свідчить про суперечливість характеру мовної особистості, наявність конфлікту між розумом та емоціями; наявність виразних петель та заокруглень – свідчення харизматичності, бажання звернути на себе увагу, виділитися; певні різкі розчерки свідчать про хвилини агресивності, різкості у поведінці мовної особистості.

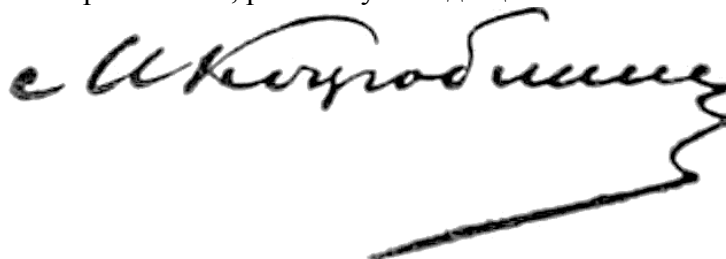

Рис. 5. Підпис М. Коцюбинського

Підпис Михайла Коцюбинського: літери не достатньо добре прочитувані – мовна особистість не відкрита до активної комунікації; наявність ліній, спрямованих догори, свідчить про значний творчий потенціал; наявність певної «змазаності» в кінці підпису, виразного спуску донизу – ознака песимізму характеру, слабкої стійкості до алкоголю; дрібні літери – раціональність, економність, певний егоїзм, хворобливість; розчерк в кінці підпису – прагнення виділитися; майже повна відсутність пробілів між літерами – ощадливість.

Отже, графологія надає доступний і досить детальний інструментарій для характеристики мовної особистості.

Аннотация. В статье рассмотрено понятие языковой личности и почерка. Охарактеризованы 7 основных графических способностей языковой личности: направленность, размер, форма, структура, непрерывность, напор, скорость. На нескольких примерах подписи охарактеризована сущность графологического аспекта исследования языковой личности.

Ключевые слова: языковая личность, почерк, подпись, графология.

Abstract. The article deals with the concept of linguistic personality and handwriting. 7 basic graphic abilities of a linguistic personality are characterized: direction, size, shape, structure, continuity, pressure, speed. Using several examples of signatures, the essence of the graphological aspect of the study of a linguistic personality is characterized.

Key words: linguistic personality, handwriting, signature, graphology.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Данилюк І. Перспективи застосування методу машинного навчання для моделювання мовної особистості. *Лінгвістичні студії*. 2017. Вип. 33. С. 159–164.
2. Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 136 с.
3. Лісовий К. Діагностування індивідуально-психологічних особливостей особи за її почерком. *Вісник Національної академії оборони*. 2010. 3 (16). С. 138–142.
4. Варинард А. Графология. Определение характера по почерку. Одесса, 1889. 100 с.
5. Тараненко В. Почерк, портрет, характер. Киев: Ника-Центр, 2003. 136 с.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕТАФОРИЧНИХ ПОЗНАЧЕНЬ РИС ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

М. Б. Прокопська, Л. С. Данил

Анотація: Стаття присвячена розгляду функціональних та лексико-семантичних особливостей метафор на матеріалах німецької мови. Наведено перелік типів метафор класифікованих за функціональними характеристиками. Увага зосереджена на оціночній метафорі, а саме наведені статистичні дані щодо кількості метафоричних оцінних одиниць з позитивним, негативним та змішаним значенням. Наведені статистичні дані лексичного матеріалу, класифікованого на тематичні блоки.

Ключові слова: метафора, функціональний підхід, конотація, семантика, тематичний блок.

Метафору довгий час розглядали, перш за все, як засіб створення образності, стилістичний прийом, спосіб прикраси мови, як мовну форму. Аристотель визначає метафору як незвичайне ім'я, перенесене з роду на вид або з виду на вид або внаслідок подібності та аналогії [1]. З часів Аристотеля існував традиційний погляд на метафору як на спрощене порівняння. Пізніше стала популярною теорія метафори як заміщення, яка передбачала реалізацію метафори в слові, ізольованому в контексті шляхом використання переносного значення і в підстановці прямого терміну [2].

Метафора вже давно вийшла за рамки традиційного сприйняття як слова або виразу, яке використовується в переносному значенні. Сучасному розумінню метафори як виразного мовного засобу і процесу, в результаті якого виникають нові поняття та значення сприяв цілий ряд нових напрямів дослідження мовних явищ і одним з таких напрямів є функціональний підхід.

Функціональний підхід до аналізу мовних одиниць вважають результатом багатовікової колективної етнічної свідомості [3]. Відповідно до функціонального напрямку, метафору вважають особливим засобом, який використовують для того, щоб виявити характеристики одних об'єктів крізь призму інших [4]. У цьому сенсі функціональна теорія тісно пов'язана з когнітивною теорією метафори. Існує цілий ряд суміжних з функціональним напрямом досліджень: функціональне і когнітивне [5], функціонально-семантичне [6], семантико-когнітивне [7; 8], які припускають можливість подвійного вивчення будь-якого лінгвістичного явища і метафори, зокрема: в аспекті семасіології або в аспекті ономасіології або когнітивної лінгвістики.

За функціональними характеристиками метафори бувають таких типів:

1) Номінативна метафора, яка використовується для позначення об'єкта, що не має власного найменування. Даний вид метафор існує лише в момент номінації. Здійснивши функцію номінації, вона втрачає внутрішню форму і «згасає». Така метафора широко використовується у сфері термінотворення в різних підмовах науки і техніки.

2) Декоративна (художня) метафора. Слугує засобом прикраси мови, основною сферою її вживання є художня мова.

3) Пояснювальна (педагогічна, дидактична) метафора. Характерна для наукової мови.

4) Оціночна метафора. Характерна для газетних і розмовних метафор. Експресивна метафора в публіцистиці покликана, перш за все, створювати емоційно-оцінний ефект. Метафоричні моделі публіцистики створюються переважно для того, щоб перенести оціночне ставлення від поняття-джерела до метафоричного значення. Вони також виконують маніпулятивну функцію, зокрема, в політичному дискурсі, де вони допомагають визначити ставлення до тієї чи іншої події, створюють певне уявлення про дійсність, необхідне політичному діячеві, яке часто спотворює об'єктивний стан речей,

наприклад, намагаючись виправдати війну в Іраку, як зазначає Дж. Лакофф [9]. Саме цей тип метафори розглядається у нашому дослідженні.

На відміну від номінативної метафори, декоративна, оціночна, пояснювальна метафори довго зберігають образність, оскільки вони, по суті, створюються заради внутрішньої форми, яка в метафорах цього типу має певне функціональне навантаження. Внутрішня форма номінативної метафори такого навантаження не має і тому відразу ж відходить на другий план та забувається.

Щодо семантики, то це один з аспектів дослідження мови, який виділяє ставлення мовних одиниць до позначень або предметів, процесів тощо. Н. Д. Арутюнова вважає, що в основі семантичних процесів лежить акт метафоричної творчості [10].

Як вважає Н. А. Тураніна, семантика метафори залежить від контексту і ситуації комунікації: тільки в складі контексту метафора втрачає невизначеність і піддається однозначній семантизації, контекст – це мінімум тексту, котрий є необхідним для розуміння змісту метафори, це її мінімально достатнє оточення. Ми ж розглянемо метафори на конкретних, одиничних прикладах [11].

У ході дослідження було зібрано лексичний матеріал у кількості 308 метафор на позначення рис характеру людини, які були сформовані у тематичну групу «Характер людини». Тематичну групу «Характер людини» можна розділити на семантичні підгрупи з позитивним та негативним значеннями:

1) Одиниці з позитивним оціночним значенням, наприклад: der Glückspilz ‘щасливчик’, die Leuchte ‘голова’, der Spaßmacher ‘жартівник’, ein gutes Tier ‘добряк’, der Könner ‘майстер’, der Löwe ‘лев’, die Schmusekatze ‘душка’.

2) Одиниці з негативним (пейоративність) оціночним значенням, складають більшу групу. Наприклад: der Bärenhäuter ‘лежебок’, der Geizhals ‘скнара’, der Lausebengel ‘нероба’, der Miesepeter ‘буркотун’, der Plappermaul ‘торгаш’, der Schelm ‘халамидник’, der Töffel ‘роззява’.

2) Одиниці зі змішаним оціночним значенням, наприклад: der Grünling ‘зеленець’, der Märchenonkel ‘вигадник’, der Heuschrecke ‘акула’, der Habenichtс ‘бідак’.

Таблиця 1.1 – Конотація метафоричних одиниць рис характеру людини у німецькій мові

	Абсолютна кількість лексичних одиниць	Відносна кількість лексичних одиниць (%)
Негативна конотація	258	83,7
Позитивна конотація	32	10,4
Змішана конотація	18	5,8
	308	100

З наведеної вище таблиці очевидно, що найбільшим блоком є група слів з негативною конотацією. Це пов'язано з позамовними факторами, людина спочатку сприймає негативні якості людини, вважаючи при цьому, що позитивні її якості не так важливі. Ці одиниці несуть при собі велике експресивне навантаження. Їх завдання висловлювати ставлення до адресанту, а не називати його. Блок слів з позитивним характером налічує набагато меншу кількість лексем (32). Слід відзначити той факт, що кордон між позитивним і негативним значенням не завжди є чітко вираженим, тому й формується група метафор зі змішаною конотацією.

Для вираження ставлення до якогось предмета у мові використовується конотація, яка має декілька видів. Тут ми зупинимося на метафоричних позначеннях рис характеру людини в німецькій мові з позитивною конотацією. Як вже було зазначено вище, у порівнянні з іншими характеристиками слова, негативна конотація переважає.

У мові застосування позитивних метафоричних одиниць використовується скоріше для позначення самої людини, її характеру, виду діяльності, ніж для вираження ставлення мовця до нього.

З 308 лексичних одиниць позитивну конотацію має лише 32 слова (наприклад: das Lamm ‘добряк’; das Engelchen ‘ангеляточко; der Wohltäter ‘милостивець). Слід зазначити, що розподіл деяких лексичних одиниць на групи: позитивні і негативні іноді викликає труднощі, тому що одне і те ж слово може виступати в різних контекстах і таким чином трактуватися як з позитивної, так і з негативної точки зору, тому формується група змішаного типу (наприклад: der Alleinunterhalter ‘витувник; der Knurrkater ‘воркотун; armes Luder ‘горопаху).

Дослідження показує, що людина використовує позитивні метафоричні позначення значно рідше. Це пояснюється психологічною стороною людської особистості, тому що в першу чергу помічаються недоліки. Таким чином, можна говорити про те, що людина для метафоричного позначення рис характеру іншого суб’єкта часто висловлює необ’єктивну думку і рідко вихваляє позитивні якості іншого.

Що стосується негативної конотації, то її наявність у системі метафоричних позначень пояснюється тим, що людині властиві як позитивні, так і негативні якості характеру.

Можна спостерігати, що негативна (пейоративна) оцінка в метафоричному позначенні рис характеру людини домінує. Ці слова численні і різноманітні. Як видно з наведених вище прикладів у негативній ролі виступають слова різних тематичних блоків. Це може бути і поведінка, діяльність, і комунікативні ознаки, і найменування самої людини. Характер негативної оцінки залежить в першу чергу від того, як традиційно бачиться об’єкт, які ознаки він має і за яким критерієм його назву перенесено на людину в негативній формі.

Слід зазначити, що виходячи з нашого дослідження не всі метафори мають у собі чітку оцінку. Інколи встановити негативну або позитивну конотацію метафори без контексту важко. Нами ці лексичні одиниці були визначені в категорію метафор зі змішаним значенням, оскільки їхнє значення може змінюватися.

Необхідно також приділити увагу тематичними групами позначень, які послужили надалі засобом перенесення. Були виділені наступні тематичні блоки:

1) Комунікативні ознаки: der Brummbär ‘буркотун’, die Giftkröte ‘пліткарка’, die Labertasche ‘базика’, der Schnackmeister ‘говорун’;

2) Поведінка: der Geizhals ‘скнара’, der Möchtegern ‘вискочка’, der Schelm ‘пустун’, der Splitterrichter ‘причепа’;

3) Діяльність: der Plappermaul ‘топгаш’, der Mauschler ‘махінатор, der Faulenzer ‘ледар’, der Geschäftsmacher ‘гешефтмахер (шахрай)’;

4) Розумові здібності: der Allesbesserwisser ‘всезнайко’, der Dummkopf ‘йолоп’, der Mondkalb ‘легейда’, der Holzbacke ‘бовдур’;

5) Зовнішня характеристика: der Geck ‘франт’, der Lumpenmann ‘опудало’, der Schmutzfink ‘нечепура’, der Zobel ‘невмивака’;

6) Інше: der Bonz ‘цабе’, armes Luder ‘горопаху’, der Glückspilz ‘везунчик’, der Stern ‘зірка’.

Таблиця 1.2 – Тематична класифікація метафоричних позначень рис характеру людини у німецькій мові

Тематичний блок	Абсолютна кількість лексичних одиниць	Відносна кількість лексичних одиниць (%)
Поведінка	148	48
Діяльність	44	14,2
Зовнішня характеристика	42	13,6
Комунікативні ознаки	32	10,3
Розумові здібності	21	6,8
Інше	21	6,8
	308	100

Отже, метафоричні позначення рис характеру людини з семантичним компонентом «Поведінка», що налічує 148 метафоричних позначень людини, становить приблизно 48 % всієї вибірки, є найчисельнішою групою. Необхідно виділити наступні групи, які доволі сильно поступаються попередній. «Діяльність» – 44, близько 14,2 %, «Зовнішня характеристика» – 42 одиниць, що складає 13,6 %, «Комунікативні ознаки» – 32, близько 10,3 %, «Розумові здібності» – 21 одиниця або 6,8 % всієї вибірки. Група «Інше» (21 одиниць, 6,8 %), включає в себе одиниці, що не відносяться ні до однієї із запропонованих груп.

Таким чином, можна констатувати той факт, що при оцінці характеру людини, звертають увагу не тільки на риси характеру, а на специфічні ознаки її дій, де такі якості характеру повинні переважати; на розумові здібності, комунікативні ознаки, а також на зовнішні характеристики, які в більшості випадків дуже яскраво виражені.

Досить цікавою тематичною групою є група «Діяльність». Види діяльності людини різноманітні і специфічні. Під самою діяльністю розуміють активність людини, яка повинна бути спрямована на виробництво або зміну чого-небудь. Слід зазначити, що сама діяльність походить з ряду вчинків або актів, які спрямовані на певну мету. Залежно до самої мети і вчинків виділяють різноманітні види діяльності.

В німецькій мові завжди приділялася увага не стільки сфері діяльності, скільки самому діячу, тому в мові можна виділити групу слів, які пов'язують людину з будь-якою діяльністю (не завжди професійно) і тим самим називаючи його діячем у цій галузі. Запропонована нами тема зупиняється на переносному значенні таких слів. В німецькій мові існує величезний ряд таких найменувань, відмінною рисою яких є композита (складне слово, яке складається з двох складових) і суфікс -er, який служить для позначення самого діяча.

У проведеному нами дослідженні можна встановити наступне. З 17 лексичних одиниць жодна не носить в собі позитивну конотацію, у всіх випадках мова йде лише про негативну конотацію (наприклад: der Krämer 'торбохват (шахрай); der Faulenzer 'ледар; der Landstreicher 'зайдисвіт (волоцюга)').

Як показав вищенаведений аналіз, оцінні метафоричні позначення рис характеру людини у переважній більшості випадків носять пейоративну конотацію, незалежно від тематичної групи, сфери застосування, а отже стає очевидно, що людина, яка дає оцінку точу чи іншому явищу, предмету, ситуації, тяжіє до критичного висловлення своєї думки. Подальше вивчення цієї теми є актуальним, адже завдяки цьому стане можливим краще розуміння змісту та значення оцінних метафоричних позначень, а отже й проникнення у свідомість індивіда, що допоможе зрозуміти та усвідомити процеси становлення оцінки та чинники, які спонукають до вибору тієї чи іншої метафори.

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению функциональных и лексико-семантических особенностей метафор на материалах немецкого языка. Приведен перечень типов метафор классифицированных по функциональным характеристикам. Внимание сосредоточено на оценочной метафоре, а именно приведены статистические данные по количеству метафорических оценочных единиц с положительным, отрицательным и смешанным значением. Приведены статистические данные лексического материала, классифицированного на тематические блоки.

Ключевые слова: метафора, функциональный подход, коннотация, семантика, тематический блок.

Abstract. The article is devoted to the consideration of functional and lexical-semantic features of metaphors on the materials of the German language. The list of types of metaphors classified by functional characteristics is given. Attention is focused on the evaluative metaphor, namely the statistics on the number of metaphorical evaluative units with positive, negative and mixed values is represented. The statistical data of the lexical material classified into thematic blocks are given.

Key words: metaphor, functional approach, connotation, semantics, thematic block.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристотель. Поэтика: соч.: в 4 т. М.: Мысль, 1984. Т. 4. 700 с.
2. Єщенко Т. А. Метафора в українській поезії 90-х років ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Донецьк: Донецький нац. ун-т, 2001. 337 с.

3. Каракевич Р. О. Функціональний підхід до аналізу фразеологічних одиниць у мовному аспекті. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський: «Аксіома», 2013. Вип. 32. С. 186–189.
4. Fesmire S. What is Cognitive About Cognitive Linguistics? *Metaphor and Symbolic Activity*. 1994. Vol. 9. № 2. P. 149–154.
5. Cameron L. A Discourse Dynamics Framework for Metaphor. *Theories of Metaphor in Discourse. Contemporary Theories of Metaphor*. 2010. P. 77–96.
6. Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи: природа вторичной номинации. К.: Наукова думка, 1986. 142 с.
7. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: Типы фреймов. Вестник Черкасского университета. 1999. Вип. 11. С. 3–20.
8. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поетиці Шекспіра: [моногр.] Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровськ. ун-ту економіки та права, 2007. 364 с.
9. Lakoff G. Metaphor and War. The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf. URL: <https://goo.gl/KHUD91>.
10. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. *Язык и мир человека*. М.: Языки русской культуры, 1999. С. 370–385.
11. Туранина Н. А. Образная модель мира в поэтическом дискурсе В. Маяковского (на материале авторских словарей тропов). *Мова*. 2013. № 20. С. 16–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mova_2013_20_4.

УДК 811.112.2+811.161.2:81'06

ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО МАРКЕТИНГУ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Г. С. Пужак, В. М. Манакін

Анотація. У роботі розглядаються основні принципи територіального маркетингу та особливості мови рекламних текстів. Методологічною основою дослідження є системний підхід, принцип наукової об'єктивності, критичного та структурно-системного підходу. Проведено порівняльний аналіз реклами міст Німеччини та України, виявлено та досліджено лексичні, граматичні та стилістичні особливості зазначених типів текстів.

Ключові слова: територіальний маркетинг, брендинг міст, рекламний текст.

У сучасному світі різноманітні пропозиції на ринку відіграють вирішальну роль у спілкуванні брендів і продуктів зі споживачами. Компанії повинні підтримувати позиції в конкурентній боротьбі за допомогою маркетингу. На сьогодні роль міст у житті людства важко переоцінити, адже усі основні події життя суспільства, так чи інакше, відбуваються саме у містах. До того ж міста стають не просто місцем проживання і діяльності людей, а повноправними учасниками подій як на рівні країни, так і всього світу. В умовах загострення конкуренції природні умови й вигідне географічне положення вже не є основними факторами привабливості території. У боротьбі за присутність міжнародних компаній, висококваліфікованих працівників і туристів країни, регіони і міста ведуть активну діяльність із зміцнення позицій у напрямку так званих м'яких (якісних) факторів. У зв'язку з цим стратегії економічного розвитку багатьох європейських міст наприкінці ХХ століття все частіше стали базуватися на маркетингових засадах. Еволюція та розвиток маркетингу дозволяють сьогодні розглядати територію (країну, регіон, місто) не тільки як географічну одиницю, але і як продукт, що володіє споживчою цінністю, або своєрідний об'єкт просування. Особливу роль в даних умовах набуває маркетинг територій, так як він стає найважливішим фактором успішного регіонального розвитку. Сьогодні більшість компаній в сучасному світі просувають свої бренди за допомогою реклами. Маркетинг територій не є виключенням. Всі ці зміни мають безпосереднє відношення до рекламних текстів, які за своєю значимістю у світовому інформаційному процесі, сьогодні порівнюються з новинними текстами в ЗМІ. Реклама має свої закони

створення, механізми впливу, способи мовної організації, інтерпретації та перекладу, що орієнтований на іншомовних споживачів рекламної продукції. Мова реклами є важливим аспектом у даному дослідженні.

Вивченням та дослідженням територіального маркетингу та мови реклами займалися такі вчені та науковці як Л. Г. Келер, Ф. Котлер, О. О. Джанджугазова, О. М. Лавров, Н. П. Кетова, у своїх працях вивчали та досліджували територіальний маркетинг та рекламу О. С. Кара-Мурза, О. Л. Доценко, С. М. Рошупкін, Ф. Г. Панкратов– присв'ятили свої праці рекламі та мові реклами.

Актуальність теми дослідження зумовлена, перш за все, тим, що реклама є соціально значимим явищем в сучасному світі, яке викликає постійний дослідницький інтерес фахівців різних галузей, зокрема і лінгвістів. З огляду на те, що метою реклами є інформування населення різних соціальних груп, важливо дослідити її вплив на споживача та значення реклами з лінгвістичної точки зору.

Об'єктом дослідження виступають рекламні тексти, як засоби передачі інформації.

Предмет дослідження – лексико-семантичні, синтаксичні та стилістичні особливості рекламних текстів.

Метою дослідження є визначення поняття «брендинг міст», виокремлення його складових, а також встановлення особливостей мови рекламних текстів, аналіз їхньої сутності, значення та впливу.

Для досягнення поставленої мети у роботі вирішуються такі **завдання**:

1. вивчення теоретичного матеріалу з питань територіального маркетингу;
2. визначення мети, значення та впливу мови реклами на споживача;
3. аналіз особливостей написання рекламних текстів;
4. визначення лексико-семантичних, синтаксичних та стилістичних особливостей реклами міст.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній зроблено спробу проведення аналізів рекламних текстів територій в Україні та Німеччині, визначення поняття «брендинг» та встановлено які мовні засоби найчастіше використовуються у написанні рекламних текстів міст.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження та висновки вносять свій незначний вклад у подальший розвиток лінгвістики тексту та функціональної стилістики, а також сприяють вивченню актуальності та проблем територіального маркетингу в сучасному світі.

Практична цінність роботи полягає у можливості подальшого використання проведеного дослідження та зібраного матеріалу для досягнення різноманітних цілей при вивчанні української та німецької мов та їх стилістики, а також при написанні курсових і дипломних робіт. Результати дослідження можуть бути застосовані в сфері реклами, а саме в контексті територіального маркетингу.

Матеріалом дослідження виступають тексти територіального маркетингу українською та німецькою мовами, розміщені на інформаційних порталах окремих регіонів, з офіційних ресурсів регіонів та міст туристичних порталах. Базою для дослідження слугують дані, отримані в результаті відбору з текстів територіального маркетингу міст України та Німеччини. Загальний обсяг вибірки склав 42 одиниці: 21 текст міст Німеччини та 21 текст міст України.

Варто зазначити, що серед інструментів маркетингу території, метою якого є підвищення іміджу території, підвищення інформованості, збільшення кількості іноземних інвестицій, збільшення участі території у регіональних та державних програмах, є територіальний брендинг. Тема брендингу територій виникла ще в 1970-і рр. в більшості розвинених країн, але в нашій країні активно обговорюється лише в останні роки. Платформу для усвідомлення актуальності брендингу заклав процес підвищення інтересу до іміджу країни на міжнародному рівні [1, с. 20].

Бренд території – це основа для конструктивного діалогу і взаємодії між представниками адміністрації та ділових кіл з різними цільовими групами: інвесторами, міжрегіональними та експортними ринками, населенням, туристами [2, с. 54].

Основним завданням будь-якого бренду є викликати довіру і побудувати відносини, засновані на довірі. Якщо територія володіє власним брендом, ім'ям, яке привертає увагу, якому довіряють, значить, така територія буде до себе залучати інвестиції в широкому сенсі слова [2, с. 24].

На Заході вже давно зрозуміли силу брендів, просувають їх, не жаліючи засобів, знаючи, що це окупиться. У нас в більшості випадків брендинг все ще сприймається як щось інше, невідоме. У зв'язку із чим, ми повинні в даному дослідженні розглянути механізм та засоби створення успішного бренду міста, його складові елементи, особливості впровадження, лінгвістичні особливості, особливості сприйняття та різноманіття мовних засобів, які використовуються в Німеччині та Україні для приваблювання іноземних інвесторів, туристів та навіть місцевих жителів [2, с. 56].

Всі ці зміни мають безпосереднє відношення до рекламних текстів, як засобів передачі інформації. Реклама має свої закони створення, механізми впливу, способи мовної організації, інтерпретації та перекладу, що в контексті територіального брендингу орієнтований на іншомовних туристів. Мова реклами є важливим аспектом у даному дослідженні [3, с. 30].

Мова реклами – це не лише система лінгвістичних і екстралінгвістичних засобів вираження, що підкоряються, насамперед, правилами масової комунікації, а потім вже загальнолітературним правилам, але й мовна структура, що формує сприйняття певної інформації адресатом з урахуванням соціолінгвістичних, психолінгвістичних та лінгвокультурологічних особливостей того мовного середовища, в якому даний адресат існує. У мові реклами може допускатися порушення мовної норми, якщо це необхідно для посилення впливу. У мові реклами експресія – це також норма. Порушення норми (літературної, етичної, юридичної тощо), що ведуть до створення експресії в рекламному тексті, є характерною рисою сучасних рекламних текстів. У мові реклами найчастіше зустрічаються відступи від орфоепічної, граматичної і лексичної норм [3, с. 41].

При перекладі рекламних текстів перш за все має зберігатися прагматична функція тексту-оригіналу. Переклад може бути успішним за умови, якщо він здійснює на отримувача такий самий вплив, як і оригінал. Усі мовностилістичні засоби тексту оригіналу, які роблять рекламу ефективною, повинні бути передані в мові перекладу [4, с. 81].

Отже, брендинг міст це – вимога часу, визначена конкуренцією регіонів, що посилюється, в умовах глобалізації. На сьогодні цінність території починає залежати і від її бренду, від позиціонування міста, регіону в ряду собі подібних. З економічної точки зору, саме побудова сильного бренду є потужним інструментом залучення більшого припливу інвесторів, партнерів і споживачів, інструментом формування довіри. В сучасному світі бренд міста розглядається як сукупність постійних цінностей, що відображають неповторні оригінальні споживчі характеристики даного міста, вони є широко відомі, і такі, що отримали суспільне визнання. В сучасному світі бренд міста розглядається як сукупність постійних цінностей, що відображають неповторні оригінальні споживчі характеристики даного міста, вони є широко відомі, і такі, що отримали суспільне визнання. Головним з завдань у розвитку бренду є його реклама та вдале просування. Вдале просування бренду означає зростання економічних можливостей території, міста – це залучення інвестицій, поява нових можливостей до розвитку території. Іноземний бізнесмен, іноземний турист сьогодні найчастіше просто не знають, що ховається за назвами міст і територій, чим вони славетні, які там існують можливості та особливості. Просування територій в даний час безсумнівно має мати комплексний характер. Однією з найважливіших складових стратегії розвитку бренду є мережа Інтернет. Номінація бренду повинна мати тісний взаємозв'язок з реальним життям міста або регіону, відображати його характерні риси, зберігати ідентичність туристичної дестинації. Варто підкреслити, що при розробці бренду слід

приділяти окрему увагу мовностилістичній характеристиці номінації, оскільки вербальна складова відіграє таку ж важливу роль, як і візуальне оформлення.

Різноманітність прийомів словесного вираження, посилення експресивності, що супроводжує навіть найпростішу тему є принципами створення реклами. Усе розмаїття засобів мовленнєвої виразності створює в рекламі струнку систему. Але варто пам'ятати, що невміле, нелогічне використання їх лише затуманює чітке, правильне викладення думки. Доцільне ж використання, навпаки, з більшим ефектом допомагає рекламувати товари та послуги.

Рекламний текст належить до текстів масового впливу, які розв'язують комунікативно-прагматичне завдання, спрямоване на забезпечення надійності, тривалості та ефективності процесу комунікації. Рекламне звернення презентує комунікатора його цільовій аудиторії, потенційним покупцям. Саме в рекламному тексті фокусується більшість елементів рекламної комунікації: ідея комунікації і використані коди, які допомагають сприйняттю цієї ідеї одержувачем звернення. Рекламний текст можна розглядати як головний засіб, основний інструмент досягнення мети рекламної діяльності.

Варто підкреслити, що кожен рекламний текст будується за певними правилами і має загальноприйнятну структуру, що складається зі: *слогана; заголовка; основного тексту; ехо-фрази.*

Текст реклами належить до таких видів текстів, які покликані спричинити якомога сильніший прямий або опосередкований вплив на аудиторію. У побудові тексту можна знайти вияви мовних закономірностей, які належать до найглибших шарів свідомості: а) спрощення синтаксису, зростання кількості простих непоширених речень, ланцюжків фраз номінативного характеру; б) у лексичному плані зростає роль «вузькоденотативних знаків» – високочастотних лексичних знаків, що мають конкретний зміст та сильне емоційне забарвлення

Маркетинг територій є багатовекторним процесом, що включає комплекс мовних засобів у найменуванні. Неймосфера територій формується найменуваннями в різних контекстах, а також об'єктами, які наповняють цей простір.

Тексти розрізняються за своєю структурою, при цьому сама фраза і її структура важливі як з точки зору змісту, так і з точки зору побудови.

У ході аналізу було встановлено, що загальними рисами всіх рекламних текстів в українській та німецькій мові є те, що вони наповнені літературною, позитивно та емоційно забарвленою лексикою, з прямим значенням слів. Завдяки поєднанню різних за функціями лексико-семантичних засобів, створюється емоційне наповнення тексту, спрямованого привернути увагу споживача.

Підрахунки в лексичному аналізі виявились однаковими як в німецькій, так і в українській мові, так як способи впливу на адресатів рекламістів, які створюють рекламні тексти міст – подібні. Адже їх основне завдання – привернути увагу туристів та інвесторів, шляхом використання надмірної експресії. Текстам міст німецькою та українською мовою притаманна форма односкладного та двоскладного речення: 87,5 % та 81 %, відповідно.

Також в ході проведеного дослідження було виявлено, що в рекламних текстах як німецької, так і української реклами міст найчастіше використовуються питальні, спонукальні та окличні речення. Окрім того серед художніх засобів найчастіше використовуються епітети, метафори та гіперболи.

Аннотация. В работе рассматриваются основные принципы территориального маркетинга, а также особенности языка рекламных текстов. Методологической основой исследования служит системный подход, принцип научной объективности, критического и системно-структурного подхода. Проведен сопоставительный анализ рекламы городов Германии и Украины, выявлены и исследованы лексические, грамматические и стилистические особенности указанных типов текстов.

Ключевые слова: территориальный маркетинг, брендинг городов, рекламный текст.

Abstract. The paper considers the basic principles of territorial marketing and the peculiarities of the language of advertising texts. The methodological basis of the study is a systems approach, the principle of scientific objectivity, critical and structural-system approach. The comparative analysis of advertising of the German and Ukrainian cities is carried out, lexical, grammatical and stylistic features of the specified types of texts are revealed and investigated.

Key words: territorial marketing, city branding, advertising text.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Примаков Т. О. Маркетинг: Навч. посіб. К.: МАУП, 2004. 228 с.
2. Климанов С. В. Брендинг и его влияние на региональное развитие. *Вестник Калининград. юрид. ин-та*. Калининград, 2009. № 1(17).
3. Рошупкин С. Н. Язык рекламы. М., 2003. 116 с.
4. Львовская Э. Д. Теоретические проблемы перевода (на материале испанского языка). М.: Высшая школа, 1985. 232 с.

УДК 81'27:81'42(811.111)

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНИХ ЖУРНАЛЬНИХ ЗАГОЛОВКІВ (на матеріалі видання «National Geographic»)

І. С. Савчук, Н. В. Стрюк

Анотація. У статті проаналізовано особливості семантики заголовків на матеріалі англomовного періодичного видання «National Geographic». Описовим методом осмислені теоретичні засади у вивченні заголовків для комплексної презентації результатів дослідження. Методологічною основою роботи є два типи лінгвістичного аналізу: структурно-семантичний та кількісний, що дає можливість систематизувати, класифікувати лінгвістичний матеріал, виявити частотність певних семантичних типів та інтерпретувати їхні особливості. У результаті дослідження виділено основні тематичні групи, представлена комунікативна класифікація та визначено семіотико-семантичні особливості заголовків видання «National Geographic».

Ключові слова: заголовок, семантика, тематична класифікація, комунікативні типи заголовків.

1. Вступні зауваження

Дослідження заголовка є однією з актуальних проблем у сучасній лінгвістичній науці. Природа та сутність заголовка виражаються у взаємодії явищ різних мовних рівнів. Виявлення змістовної ролі заголовка у складі публіцистичної статті залишається актуальним і важливим в наш час, оскільки заголовок, виступаючи в якості дотексту, виконує низку функцій і здатний забезпечувати прагматичні ефекти різних типів. В умовах сучасного інформаційного простору роль заголовка, безсумнівно, зростає.

Заголовок, як своєрідна візитна картка тексту, був об'єктом дослідження таких лінгвістів як Н. О. Андрусі, К. В. Бойчук, Е. А. Лазарева, А. С. Некрасова, А. В. Рисухін, Ю. Федорова, М. І. Шостак, Л. Юлдашевої, однак їхні роботи та розвідки присвячені переважно мовному аналізу заголовків художніх текстів класичної літератури. Водночас, твори публіцистики у цьому аспекті залишилися недостатньо вивченими. Цей факт свідчить про **актуальність** винесеної для дослідження проблеми.

Хоча при вивченні заголовків певною мірою переважають суб'єктивні підходи (виділення типів заголовків дослідником зазвичай довільне), у цій роботі синтезуються найбільш загальні тенденції аналізу заголовка на матеріалі сучасного англomовного видання «National Geographic».

Мета роботи полягає у з'ясуванні семантичних особливостей заголовків журналу «National Geographic». Досягнення мети стає можливим за умови вирішення таких **завдань**: дослідити сучасні тенденції вивчення заголовків, розробити тематичну

класифікацію заголовків, виявити основні типи заголовків відповідно до комунікативної мети та визначити семіотико-семантичні особливості заголовків видання «National Geographic».

Об'єкт дослідження – заголовки видання «National Geographic».

Предмет дослідження – семантичні особливості заголовків видання «National Geographic».

Мета та завдання, окреслені в роботі, а також специфіка об'єкта дослідження зумовили використання таких **методів** та **прийомів** лінгвістичного аналізу: описовий метод; методика побудови формул тлумачення; метод кількісного аналізу; метод структурно-семантичного аналізу.

Матеріалом дослідження слугують заголовки видання «National Geographic» за 2019–2020 роки [1], загальна кількість яких становить 261 одиниця.

2. Теоретичні засади дослідження

Заголовок несе основну прагматичну функцію усієї публікації, адже від того, чи цікавий заголовок, залежить подальший розвиток статті, тобто чи будуть читати статтю чи ні.

На думку А. С. Некрасової, найчастіше читач вибирає вподобану йому статтю за яскравим, ефектним, барвисто оформленим заголовком [2, с. 27]. Однак, не всі дослідники поділяють таку точку зору, наголошуючи на важливій ролі змісту, а не лише форми. Як зазначає Є. А. Лазарева: «Тема є першим сигналом, який спонукає нас читати матеріал або відкласти газету у бік. Актуальні дослідження у царині психології доводять, що приблизно 80 % читачів приділяють увагу тільки заголовкам» [3, с. 3]. Заголовки допомагають читачеві орієнтуватися у великому публіцистичному матеріалі, дають можливість поміркувати про найбільш важливі та цікаві статті, інформацію.

Традиційно заголовок є об'єктом наукових досліджень. Аспектами вивчення заголовка займаються різні науки: філологія, журналістика, соціологія, стилістика тощо. Вивчення заголовка будується з опорою на різні критерії, де в першу чергу з'ясовується залежність його форми та змісту, наповненості, а форма та структура заголовка варіюється [4].

Слід зазначити, що, на думку науковців, заголовки характеризуються як загальними дискурсивними ознаками (інформативністю та впливом), так і специфічними ознаками відповідного жанру (виділенням інформації, встановленням контакту, рекламою) [5, с. 87].

У дослідженнях, присвячених вивченню заголовків, існує дві точки зору щодо статусу заголовка і його місця у структурі подальшого тексту. Згідно з результатами дослідження одних вчених, заголовок є структурним компонентом статті, він займає підлегле місце і функціонально обслуговує положення. Відповідно другій точці зору, заголовок друкованих видань – абсолютно самостійний, відокремлений елемент системи «семантично, прагматично та функціонально пов'язане з текстом повідомлення, але стоїть поза ним» [6, с. 19]. Отже, заголовки публіцистики можуть відноситися до тексту статті прямо (відображати її основну думку і зміст), або опосередковано, периферійно (бути простим доповненням змісту статті).

3. Результати дослідження

Автори публіцистичних статей звертаються до різноманітних засобів тексту з однією метою – привернути увагу читача. До таких засобів відносяться тематика, комунікативна мета, семантична ознака та будова заголовку.

3.1. Тематична класифікація заголовків видання «National Geographic»

Проаналізувавши заголовки видання «National Geographic», можемо виділити п'ять основних тематичних груп: science (наука), animals (тварини), travel (подорож), history (історія), culture (культура).

Тематична група science (наука) є найчисельнішою – 32 % (83 од.), наприклад: *How personalized medicine is transforming your health care*. Чверть аналізованого матеріалу належить до групи animals (тварини) – 25 % (65 од.), наприклад: *Meet Flamingo Bob, the poster bird for conservation*. До тематичної групи travel (подорож) можна віднести 20 % (51 од.) заголовків, наприклад: *5 spectacular places to celebrate Carnival*. Тема history

(історія) розкривається у 15 % (40 од.) аналізованого матеріалу, наприклад: *Meet the new dinosaur known as the “destroyer of shins”*. Лише 8 % (22 од.) заголовків присвячено темі culture (культура), наприклад: *On today’s battlefields, more women than ever are in the fight*.

3.2. Комунікативні типи заголовків видання «National Geographic»

Відповідно до комунікативної мети заголовки видання «National Geographic» відповідають типами речень, а саме: розповідним, спонукальним та питальним. За кількісним показником розповідні заголовки відображають майже увесь аналізований матеріал, 80 % (209 од.), наприклад: *Entrepreneurs with immigrant roots founded top firms*. Спонукальний характер мають 11 % (29 од.) аналізованих заголовків, наприклад: *Step inside this massive cave labyrinth hidden under Borneo*. Питальні заголовки становлять лише 9 % (23 од.) усього емпіричного матеріалу, наприклад: *Is word without trash possible?*

Дослідивши особливості комунікативних видів заголовків, вважаємо доцільним детальніше розглянути заголовки видання «National Geographic» представлені спонукальними реченнями, зокрема проаналізувати дієслова, які виступають присудками в реченнях такого типу. Під час дослідження виявлено 29 спонукальних заголовків, які виражені 11 дієсловами, а саме: *to see, to step, to meet, to follow, to view, to consider, to eat, to go, to learn, to explore, to discover*. Цікаво, що лише два дієслова повторюються – *to meet* та *to see*, причому останнє характеризується найбільшою частотою вживань (21 од.), наприклад: *See the diverse ingredients in traditional Chinese apothecaries*.

Серед питальних заголовків виявлено два типи: загальні питання (13 од) та спеціальні питання (10 од.). Заголовки представлені загальними питаннями будуються за допомогою допоміжного дієслова *to be* в різних часових формах, модальних дієслів та дієслова *to want* з опущенням допоміжного дієслова *to do*, наприклад: *Is word without trash possible? Can you match these tools to the movie sound effects they make? Want to visualize inequality?*

Заголовки-спеціальні питання переважно утворені за допомогою таких питальних слів, як: *What* (4 од.), *How* (2 од.) та *Why* (2 од.), наприклад: *What’s in your medicine cabinet? How does the shoemaker love his work? Why did a U.S. mission in Niger turn deadly?*

3.3. Семіотико-семантичні типи заголовків видання «National Geographic»

За основу для аналізу була обрана класифікація заголовків за М. І. Шостак, яка виділяє шість типів заголовків: заголовок-хроніка; заголовок-‘рухомий рядок’; заголовок-констатація, резюме; заголовок-цитата; заголовок тема-інтрига, сенсація; заголовок-гасло, заклик, звернення [5]. Серед проаналізованого матеріалу встановлено лише чотири, а саме: заголовок-хроніка; заголовок тема-інтрига і сенсація; заголовок-гасло і заклик, звернення; заголовок-констатація і резюме.

Заголовок-хроніка повідомляє про найголовнішу інформації, яка міститься в тексті подальшої статті, наприклад: *Travelers are starting help with coral replanting around the globe*.

Заголовок тема-інтрига та сенсація вказує на факт, не розкриваючи його повністю, зацікавлюючи і спонукаючи читати статтю далі, наприклад: *How to cook a violent Viking stew – and a giant geode*.

Заголовок-гасло, заклик, звернення містить у собі загальновідомий вираз, словосполучення, заклик, наприклад: *See how a plague of locusts forms – and blazes its path of destruction*.

Заголовок-констатація та резюме побічно оповідає про будь-яку подію, приховує його прямі оцінки, подається в іронічній чи ігровій формі, наприклад: *See what happens when a polar bear finds a camera*.

За кількісним показником більш ніж половина емпіричного матеріалу відносяться до типу заголовок-хроніка 57,8 % (151 од.); заголовки тема-інтрига і сенсація складають більше чверті аналізованого матеріалу 29,8 % (78 од.); до заголовоків-гасло і заклик, звернення відносяться 11,8 % (31 од.) і лише один заголовок можна класифікувати як заголовок-констатація і резюме, що складає 0,6 %.

Під час інтерпретації результатів дослідження було з'ясовано певну закономірність між класифікацією за комунікативною метою та семіотико-семантичною класифікацією заголовків:

- усі спонукальні заголовки відносяться до типу «заголовок-гасло, заклик, звернення»;
- усі питальні заголовки відносяться до типу «заголовок тема-інтрига, сенсація»;
- частина розповідних заголовки відносяться до типу «заголовок-хроніка»;
- розповідні заголовки, які починаються з питального слова відносяться до типу «заголовок тема-інтрига, сенсація» оскільки саме питальне слово частково відносить цей тип до питального, хоча не має знаку запитання на кінці речення.

Винятком став один приклад «заголовок-констатація, резюме», який не дає підстави виокремити закономірності.

4. Висновки

4.1. Отже, в ході дослідження було визначено, що заголовок відіграє величезну роль у сприйнятті тексту, у нашому випадку журнальної статті, за допомогою якого автор привертає або навпаки, відвертає увагу потенційного читача. Тому в текстології питання маніпуляції інформацією в заголовку буде актуальним, доки існують публіцистичні видання, хоча форма їх змінилася з друкованих журналів до цифрових.

4.2. За тематичною спрямованістю видання «National Geographic» має науковий характер, оскільки більшість аналізованих заголовків належить до групи science (наука).

4.3. Проаналізувавши комунікативні типів заголовків, можна стверджувати, що більшість з них представлена розповідними реченнями, відповідно такі заголовки виконують ознайомчу функцію, тобто читач знає, що стаття надасть йому певну інформацію. Лише не значна кількість заголовків спонукає до дії або викликає у читача певні запитання. Основна функція заголовків «National Geographic» полягає в ознайомленні із новим матеріалом, що відрізняє журнал від звичних новинних видань.

4.4. Видання «National Geographic» у більшості випадків констатує факти, тобто виконує інформативну функцію, основною метою авторів видання є констатувати факти, без емоційного забарвлення, що властиво науковим виданням. Поруч з інформативною функцією, більше чверті емпіричного матеріалу виконують атрактивну функцію, тобто привертають увагу, застосовуючи метод «інтриги та сенсації».

4.5. Перспектива подальшого дослідження полягає у зіставному аналізі семантичних особливостей журнальних заголовків на матеріалі англійських та українських періодичних видань.

Аннотація. В статті проаналізовані особливості семантики заголовків на матеріалі англійського періодичного видання «National Geographic». Описательним методом осмислені теоретичні основи вивчення заголовків, для комплексної презентації результатів дослідження. Методологічною основою роботи є два типи лінгвістичного аналізу: структурно-семантичний і кількісний, що дає можливість систематизувати, класифікувати лінгвістичні матеріали, виявити частотність певних семантичних типів і інтерпретувати їх особливості. В результаті дослідження виділені основні тематичні групи, представлена комунікативна класифікація і визначені семіотико-семантичні особливості заголовків видання «National Geographic».

Ключові слова: заголовок, семантика, тематична класифікація, комунікативні типи заголовків.

Abstract. The main concern of the paper is to analyse the semantics of the headlines based on the material of the English-language periodical “National Geographic”. The descriptive method comprehends the theoretical principles in the study of headlines for the complex presentation of the research results. The methodological basis of the work includes two types of linguistic analysis: structural-semantic and quantitative, to systematize and classify linguistic material, identify the frequency of certain semantic types and interpret their features. As a result of the study, the main thematic groups were identified, the communicative classification was presented, and the semiotic-semantic features of the National Geographic headlines were determined.

Key words: headline, semantics, thematic classification, communicative types of headlines

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. National Geographic. URL: <https://www.nationalgeographic.com/> (дата звернення 15.03.2020).
2. Некрасова А. С. Виды, типы, функции газетного заголовка и его место в тексте статьи СМИ. *Актуальные проблемы филологии: материалы III Междунар. науч. конф.* Казань: Молодой ученый, 2018. С. 27–31.
3. Лазарева Э. А. Заголовок в газете. Урал: Изд-во Урал. ун-та, 1989. 96 с.
4. Юлдашева Л. Проблеми дослідження заголовків у лінгвістиці. *Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві*. м. Хмельницький, 23–24 березня 2018 р. С. 48–52.
5. Шостак М. И. Журналист и его произведение: практическое пособие. М.: ТОО «Гендальф», 1998. 96 с.
6. Никифорова Ж. А. Проблема автономности заголовка в структуре гипертекста газетного номера. *Вестник Челябинского государственного университета*. Сер. Филология. Искусствоведение. Вып. 42 (11). Челябинск: Челяб. гос. ун-т, 2010. С. 7–92.

УДК 81'36

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІМЕННИКІВ СЛОВОВІРНОГО ГНІЗДА ДІЄСЛОВА *ХОДИТИ* В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Д. Р. Смешняк, О. О. Ситенко

Анотація. Дане дослідження присвячене формулюванню теоретичних положень, пов'язаних із вивченням словотвірного складу мови крізь призму зв'язків і відношень між одиницями словотвірного гнізда (далі – СГ). У даній роботі змодельовані словотвірні гнізда з вершиною *ходити* в українській та *to go, to walk* в англійській мовах, похідні яких прокласифіковано за словотвірними значеннями (далі – СЗ). Основними методами дослідження є зіставно-типологічний, що передбачає виконання процедури зіставлення СГ у двох мовах, та описовий метод, за допомогою якого в роботі здійснюється синхронний аналіз структурно-семантичних параметрів віддієслівних похідних СГ.

Ключові слова: словотвірне гніздо, словотвірне значення, дієслово, іменник.

Актуальність роботи зумовлюється недостатньою вивченістю в сучасній українській та англійській мовах лексико-семантичної групи із загальним значенням руху, зокрема словотвірного гнізда з вершинними дієсловами *ходити* в українській та *to go, to walk* в англійській мовах, які активно вживаються носіями обох мовних груп. **Мета** роботи полягає у з'ясуванні структурно-семантичних особливостей СГ дієслів *ходити* та *to go, to walk* у сучасних українській та англійській мовах. **Об'єктом** вивчення виступають дієслова руху *ходити* в українській та *to go, to walk* в англійській мовах. **Предметом** дослідження є структурно-семантичні особливості СГ з вершинами *ходити* в українській та *to go, to walk* в англійській мовах у зіставному аспекті.

Наявність двох спільнокореневих слів, одне з яких – твірне, а інше – похідне, виведене з твірного в результаті застосування до нього відповідної словотвірної операції, тобто словотвірної пари, лежить в основі формування комплексної словотвірної одиниці, якою є словотвірне гніздо, як на синтагматичному, так і на парадигматичному рівнях. Передумовою виділення СГ виступає здатність певного кореня (твірної основи) породжувати більшу, ніж одна одиниця, кількість дериватів.

Проблеми СГ різних частин мови досліджували як на матеріалі української (І. І. Ковалик, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, М. П. Лесюк, О. В. Дияк та ін.), так і англійської мов (С. М. Єнікєєва, G. Halkiel, L. Bauer, G. Malkiel, тощо). Проте поза увагою мовознавців залишився зіставно-типологічний аспект дослідження, який, на думку дослідників, є одним із провідних напрямів.

Вивчення СГ в українській дериватології має давню стійку традицію. Започаткована вона була І. І. Коваликом (ним опрацьовано принципи укладання СГ, визначено основні

проблеми вивчення їхньої формально-семантичної структури, обґрунтовано роль кореня у структуруванні гнізда, розроблено оригінальну методику інтерпретації його семантичної структури) [1, с. 6].

Існує чимало визначень СГ. Одне із них було запроваджене засновником теорії СГ О. М. Тихоновим [2, с. 36]. Він визначає гніздо як «упорядковану відносинами похідності сукупність слів, що характеризується спільністю кореня» [2, с. 86], таким чином визнаючи спільний корінь критерієм об'єднання усіх слів у певну систему. О. О. Селіванова визначає СГ як «сукупність усіх словотвірних ланцюжків похідності однокореневих слів, вершиною якої є непохідна основа» [3, с. 565].

На думку дослідників СГ характеризується як організована єдність пов'язаних формальною і семантичною похідністю лексем, системний характер якої ґрунтується на таких магістральних ознаках, як: а) спільність кореня; б) похідність (наявність живих словотвірних зв'язків); в) наявність слова-вершини (непохідної основи).

Компоненти СГ семантично і структурно залежать один від одного. СГ є продуктивною з погляду лінгвістичного аналізу величиною мови, у межах якої в діалектичній єдності співіснують такі концептуально важливі для здійснення словотвірних досліджень лінгвосистеми одиниці, як твірна основа, словотворчий засіб (афікс), а також різні морфологічні засоби.

Похідне дієслово, як в своєму власному, тобто вербальному гнізді, так і в гніздах іменних частин мови має абсолютні пріоритети (під пріоритетами мається на увазі словотвірна активність цієї частини мови). Саме наявність дієслова – зазвичай на першій ступені – визначає обсяг і глибину іменних гнізд, ще більшої значущості дієслово має в своєму гнізді. У вербальних СГ дієслово транспортується в іменники і прикметники, демонструючи найбільш плідні реалізації в області субстантивних слів.

Словотвірні значення іменників та способи і засоби їхнього вираження. У СГ *ходити* (укр.) *tatogo, towalk* (англ.) міститься 318 похідних іменників (250 – укр. СГ, 68 – англ. СГ). У кожному із зіставляваних українських СГ, іменники є найчисленнішим класом похідних. У складі СГ *to go* і *to walk* реалізовано 68 дериватів-іменників (34 і 34 відповідно).

У словотвірних структурах похідних іменників СГ дієслів *ходити* (укр.), *togo, towalk* (англ.) реалізовано 8 СЗ, з-поміж яких 6 СЗ (75 %) репрезентовані у складі обох мов (табл. 1).

Таблиця 1 – Класифікація словотвірних значень іменників

Словотвірне значення	Мова	Кількість	Відсоток %
Всього		318	100 %
Опредметнена дія	укр.	98	30,8 %
	англ.	32	10,1 %
Особа як виконавець певної дії, названої твірним дієсловом	укр.	34	10,7 %
	англ.	16	5 %
Місце дії, названої твірним дієсловом	укр.	22	6,9 %
	англ.	11	3,5 %
Назва особи за родом діяльності, названої твірним іменником	укр.	14	4,4 %
	англ.	6	1,9 %
Предмет (машина, знаряддя, пристрій)	укр.	64	20,1 %
	англ.	3	0,9 %
Об'єкт або результат дії	укр.	5	1,6 %
	англ.	1	0,3 %
Зменшувальна і/або зменшувально-пестлива (зменшувально-зневажлива) назва	укр.	9	2,8 %
Назва тварини	укр.	3	0,9 %

Найбільшою групою дериватів-іменників в українській та англійській мовах є похідні із СЗ 'опредметнена дія, названа твірним дієсловом' + відіменникові складні іменники із з'єднувальним СЗ (*nomina actionis*). В українській мові це значення є

продуктивним, адже кількість дериватів складає 98, на відмінну від англійської мови, де їх 32: укр. – *входження, відхідництво, лозоходіння, прохід, хід, хода, входи́ни, ходульність* [4] та ін.; англ. – *foregoing* ‘what has just been mentioned or described’ [5] – ‘те, що тільки що згадувалося або було описано’, *going, going-over* ‘an activity such as cleaning that is done carefully and completely’ [5] – ‘ретельне очищення’, *cakewalk* ‘something that is very easy to achieve’ [5] – ‘те, що можна легко досягти’, *duckwalk* ‘a walk with the body in a squatting posture’ [5] – ‘гусяча хода’, *moonwalking* ‘an act of walking on the moon’ [5] – ‘місячний хід’ та ін.

Дещо меншою групою із СЗ є ‘особа як виконавець певної дії, названої твірним дієсловом’ (*nomina agentis*), де кількість похідних в українській мові також переважає над англійською – 34 і 16 відповідно: укр. – *ходок, швидкохід, скороход, пішохід, виходець, першопрохідник, прихожанка, прихоськота* [4] ін.; англ. – *goer, concertgoer* ‘a person attending concerts’ [5] – ‘людина, що відвідує концерти’, *partygoer* ‘a person attending parties’ [5] – ‘людина, що ходить на вечірки’, *cinemagoer* ‘a person attending cinemas’ [5] – ‘людина, що відвідує кінотеатри’, *cakewalker* ‘людина, якій легко все вдається’, *floorwalker* ‘a senior employee in a large shop who supervises assistants, directs customers, and answers queries’ [5] – ‘старший співробітник у великому магазині, який контролює помічників, керує замовниками та відповідає на запитання’, *jaywalker* ‘той, хто порушує правила пішоходів’ та ін.

Третьою за кількістю похідних є група із СЗ ‘місце дії, названої твірним дієсловом’ + відіменникові складні іменники із з’єднувальним СЗ (*nomina loci*): укр. – *відхідок, вхід, захід, прохід, сонцезахід, східень, ходка* [4] та ін.; англ. – *boardwalk* ‘a wooden walkway across sand or marshy ground’ [5] – ‘дерев’яна доріжка через пісок або болотистий майданчик’, *catwalk* ‘a platform extending into an auditorium, along which models walk to display clothes in fashion shows; a runway’ [5] – ‘подіум’, *crosswalk* ‘a marked part of a road where pedestrians have right of way to cross’ [5] – ‘зебра для пішоходів’ та ін.

Найменш продуктивною спільною групою є іменники із СЗ ‘назва особи за родом діяльності, названої твірним іменником’ (*nomina actors*): укр. – *горосходжувач, канатоходець, обхідник, сходовзнавець* [4] та ін.; англ. – *go-godancer* ‘a person who is employed to dance to popular music in an unrestrained and erotic style, especially in a club’ [5] – ‘танцівниця у клубі’, *office-goer* ‘someone who works each day in an office’ [5] – ‘працівник офісу’, *ropewalker* ‘a performer on a tightrope’ [5] – ‘канатоходець’ та ін..

Спільними СЗ для СГ дієслів (укр.) *ходить* та (англ.) *to go* є: 1) ‘предмет (машина, знаряддя, пристрій), за допомогою якого виконується дія, названа твірним дієсловом’ + відіменникові складні іменники із з’єднувальним СЗ (*nomina instrumenti*) – 64 та 3 відповідно. Як бачимо це СЗ в англійській мові є непродуктивним. Наприклад: укр. – *атомохід, болотохід, всюдихід, сходи, теплохід, ходилиці, ходомір відхідна, стравохід* [4] та ін.; англ. – *merry-go-round* ‘a revolving machine with model horses or cars on which people ride for amusement’ [5] – ‘машина, на якій їздять люди для розваги’, *go-juice* ‘fuel for cars, aeroplanes, etc.; (also) electrical energy’ [52] – ‘паливо’, *go-kart* ‘a small racing car with a lightweight or skeleton body’ [5] – ‘невеликий гоночний автомобіль’; 2) ‘об’єкт або результат дії, названої твірним дієсловом’ + відіменникові складні іменники із з’єднувальним СЗ (*nomina patientis*): укр. – *відхідок, відходи, дохід, доход, похід* [4]; англ. – *give-and-go* ‘in sports such as football and hockey, an occasion when a player passes the ball and then moves quickly into a position where they can receive the ball’ [5] – ‘приклад у спорті, коли гравець подає м’яч, а потім швидко переміщається в ту позицію, де він може його отримати’.

Як свідчить аналіз, до особливостей українських СГ належить реалізація іменників-дериватів із такими СЗ: 1) СЗ ‘зменшувальна і/або зменшувально-пестлива (зменшувально-зневажлива) назва того, що названо твірним іменником’ (демінутивне СЗ/демінутивно-експресивне СЗ): *пішоходець, виходько, першопроходець, прихідько* та ін. 2) СЗ ‘назва тварини, мотивована твірним іменником’: *винохід, іноходець, тихохід*.

Зіставний аналіз словотвірних структур дериватів-іменників у СГ *ходить*, з одного боку, і у СГ *to go* і *to walk*, з іншого, дає змогу стверджувати, що спільними для порівнюваних українських та англійських СГ є 6 СЗ (75 %), а 2 СЗ (25 %) реалізовані тільки у складі української СГ. Так, специфічними для СГ *ходить* є такі СЗІ, як,

наприклад, 'зменшувальна і/або зменшувально-пестлива (зменшувально-зневажлива) назва того, що названо твірним іменником' (демінутивне СЗ/демінутивно-експресивне СЗ) та 'назва тварини, мотивована твірним іменником'.

Аналіз фактичного матеріалу дає змогу стверджувати наступне: якщо особливість похідних дієслів у складі СГ *ходити* насамперед зумовлена реалізацією специфічних СЗ у межах кожного із зіставляваних СГ, то особливість дериватів-іменників ґрунтується не стільки на реалізації специфічних СЗ, скільки на різноманітності засобів вираження навіть тих СЗ, що є спільними для СГ двох мов.

Аннотация. Данное исследование посвящено формулировке теоретических положений, связанных с изучением словообразовательного состава языка сквозь призму связей и отношений между единицами словообразовательного гнезда (далее – СГ). В работе смоделированы словообразовательные гнезда с вершиной *ходити* в украинском и *to go, to walk* в английском языках, производные которых проклассифицированы в соответствии с их словообразовательными значениями (далее – СЗ). Основными методами исследования являются сравнительно-типологический, предусматривающий выполнение процедуры сопоставления СГ в двух языках, и описательный метод, с помощью которого в работе осуществлен синхронный анализ структурно-семантических параметров отглагольных производных СГ.

Ключевые слова: словообразовательное гнездо, словообразовательное значение, глагол, существительное.

Abstract. This study is devoted to the formulation of theoretical positions related to the study of the derivational composition of a language through the prism of connections and relations between units of a derivational nest (hereinafter – DN). In this work word-building nests are modeled with the vertex *ходити* in Ukrainian and *to go, to walk* in English, whose derivatives have been classified by derivational meanings (hereinafter – DM). The main research methods were comparative-typological, providing for the implementation of the procedure for comparing the DN in two languages, and the descriptive method with which the work carried out a simultaneous analysis of the structural-semantic parameters of the verbal DN derivatives.

Key words: derivational nest, derivational meaning, verb, noun.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Грещук В. В. Внесок Івана Ковалика в українське і слов'янське мовознавство. Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. Івано-Франківськ: Вид.-дизайн. від. ЦІТ, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 3–11.
2. Тихонов А. Н. Семантические проблемы словообразовательного гнезда. Русский язык: вопросы его истории и современного состояния: Виноградовские чтения I–VIII / Отв. ред. Н. Ю. Шведова. М.: Наука, 1978. С. 118–120.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2006. 716 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад . і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Cambridge Advanced Learner's Dictionary – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 1699 p.

УДК 821. 161. 2: 82-3

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖИТІЙНОГО ЖАНРУ У ХУДОЖНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА (ПОВІСТЬ «МАРУСЯ»)

О. О. Студілко, Н. М. Урсані

Анотация. У статті розглядається трансформація жанру житія у творчості Г. Квітки-Основ'яненка на матеріалі повісті «Маруся». У роботі розглядається вплив агіографічної традиції на композицію твору та на образну систему твору.

Ключові слова: жанр, житіє, повість, святість, інтерпретація.

Інтерес Г. Квітки-Основ'яненка до Біблії, житійної літератури спонукав його до художнього переосмислення у творчості. Яскравим доказом цьому може слугувати повість «Маруся». Її структурі властиве введення образу оповідача, «довкола якого, власне, і

групувався агіографічний матеріал» [1, с. 24]. Так автор реалізовував «прагнення вплинути на емоції читача, привернути увагу до монастирських святинь, розвинути релігійні почуття» [4, с. 37]. Отже, предметом нашого дослідження є трансформація житійного жанру у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка на прикладі повісті «Маруся».

У творі стара оповідна традиція вдало вплітається в оригінальний стиль письменника, набуває оновленого звучання. Варто відзначити, що і житіях головним предметом зображення ставали «людські емоції, психологічні стани персонажа» [3, с. 46].

Підкреслюючи глибоку обізнаність Г. Квітки-Основ'яненка у галузі старожитності, видатний сучасний український літературознавець Л. Ушкалов зокрема зазначав: «Властиво, Квітчина українськість є традиціоналістською з роду. Її батьківщина – світ української старовини, себто Україна доби бароко» [9, с. 73].

На закоріненість творчості Г. Квітки-Основ'яненка в барокову традицію вказує також рецепція мотиву марності дочасного людського життя, який є концептуальним осердям української барокової літератури. Іоаникій Галатовський, наприклад, вважав земне життя тимчасовим тяжким випробовуванням перед вічним перебуванням людини у благодатному небі, а біологічну смерть – не кінцем життя, а лише способом переходу в інші виміри буття [3, с. 331].

Зображувану реальність Г. Квітка-Основ'яненко поділяв на сфери – «небесну» і «земну». Перевагу письменник віддавав «небесній», якої людина може досягнути після смерті, що усвідомлювалася не як кінець, але як початок нового існування: «Коли отець наш милосердний кого з нас покличе, проводжай з жалем, та без укору і попрьоків; перехрестись та й скажи, як щодня в отченаші читаєш: «Господи! Буде воля твоя з нами грішними!» І не удавайсь у тугу, щоб вона тобі віку не укоротила: бо гріх смертельний накликає на себе не тільки смерть, – і саму болість, хоч би яку-небудь: бо, не поберігши тіла, загубиш і душу на віки вічні!» [4, с. 43–44].

Не маючи змоги знайти справедливості у земному житті, герої творів Г. Квітки-Основ'яненка сподіваються на справедливості Божу. Творець для них є абсолютним джерелом добра. Оповідач, із яким зливається автор, повчає: «Єсть над нами создатель наш. Він, будучи пресвятійший, саме істинне добро, самая чистая правда» [4, с. 43]. Він наголошує на необхідності дотримання природних для простонародного життя правил: бути щирим, працювати не покладаючи рук, шанувати старших.

Глибоко релігійними людьми є герої повісті «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка. Вчинки і поведінка простонароддя чітко регламентована моделлю християнської доброчесності. М. Петров зазначав: «Квітка часто зображав людей не такими, які вони є насправді, а якими вони повинні бути по євангельському слову і загальнолюдському ідеалу» [10, с. 106]. Таким чином, автор репрезентував творчу модель масової релігійної свідомості із властивим для неї спрощенням складних понять та поєднанням із побутовими реаліями. Григорій Основ'яненко за допомогою певної системи художніх засобів активізує увагу читача. Це досягається, наприклад, нагромадженням у повчальному вступі риторичних фігур: «Часто мені приходить на думку: чого б то чоловікові так дуже пристращатись на сім світі до чого-небудь, не то щоб до якої речі, а то хоч би і до наймиліших людей: жінки, діточок, щирих приятелей і других? Перше усього подумаймо: чи ми ж на сім світі вічні? І що є у нас, хоч скотинка, хоч хлібець на току, худобонька, у скринці, так сьому так усе без порчі й бути? Ні, нема тут нічого вічного! Та й ми самі що? Сьогодні жив, завтра – що Бог дасть!» [4, с. 21].

Згідно з риторичними вимогами, твір починається розлогим повчальним вступом. Фактично, він сприймається як невелика проповідь. Окрім цього, важливо відмітити ще одну формальну деталь, яку використав письменник для побудови вступу у повісті «Маруся». Згідно з риторичною практикою, для того щоб аргументовано довести істинність думки про минулість земного життя, автор посиляється на авторитет «панотця» з місцевої церкви: «Ось слухайте лишень, як нам панотець у церкві чита, що Господь Небесний нам як отець дітям. А після сього не гріх нам буде і таке примінити: от

зберуться діти на вулицю грати та будуть промеж ними шалісливі, та усе б то їм, замість іграшки, битись та лаятись, а меж ними буде дитина плохенька, смирна, покірна і що усяк її може зобідити» [4, с. 22].

Оповідач продовжує повчальну «проповідь», зіставляючи християнські уявлення із практичним життєвим досвідом простолюдина: «Адже правда, що батько тієї дитини, щоб вона не перейняла худа від своєвольників, жалкуючи об ній, кликне з вулиці до себе і, щоб воно за товариством не скучало, посадить біля себе, та й приголубить, і поніжить, і чого вона забажа, усього їй дасть... От так і небесний наш отець з нами робить: бережить нас від усякої біди і бересть нас прями́сінько до себе, де є таке добро, таке добро... що ні розказати, ні здумати не можна!» [4, с. 22].

Таким чином, розлогий дидактичний вступ до повісті «Маруся» побудовано значною мірою згідно з риторичними традиціями давньої української літератури. Оповідач прагне досягти легкості сприйняття завдяки нагромадженню риторичних фігур, безпосередньому зверненню до уявного життєвого досвіду читача. Крім того, Г. Основ'яненко доводить правильність своєї думки прикладами з повсякденного життя простолюду та судженнями сільського духовництва, яке сприймається оповідачем як безумовний авторитет. Усе це в повісті «Маруся» слугує розкриттю «теми» смерті. Історія про народження, життя та смерть головної героїні Марусі значною мірою перегукується з оповідними традиціями житійної літератури. Як і в поширених сюжетах агіографічної прози, Маруся народжується неначе винагорода батькам за глибоку віру. Наум Дрот та його дружина Настя керуються у своєму житті християнськими ідеалами, які нерозривно пов'язані з дотриманням заповідей, покорою, працею, молитвами: «Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові і матері слухняний, старшим себе покірний, меж товариством друзяка, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а до церкви? так хоч би і маленький празник, тільки піп у дзвін, – він вже й там: свічку обмінить, старцям грошень роздасть і приньметься за діло» [4, с. 23]. Наум виявляє надзвичайну духовну дисципліну: «За його правду не оставив же його і Бог милосердний: що б то ні задумав, усе йому Господь і посилав. Наградив його жінкою доброю, роботящою, хазяйкою слухняною... Не було меж ними не тільки бійки, та й ніякої лайки. Щодень хвалили Бога за його милості. Ув однім тільки була в них журба: не давав їм Бог діточок. Та що ж? Настя, як здума про се, то зараз у сльози та вголос; а Наум перехреститься, прочита Отчешаш, – то йому і стане на серці веселіш...» [4, с. 23]. Персонажу вдається дотримуватися окреслених принципів навіть у складних життєвих ситуаціях, що potrаковано як взірці ідеальної поведінки. Фактично все життя героїв обертається навколо церковних традицій, постійних звернень до Бога та саме релігійного тлумачення подій та вчинків, а народна мораль переважно узгоджується із християнськими приписами. Маруся народилася як винагорода «за отцевські і материнські молитви» [4, с. 23]. Морально-етичні якості головної героїні повісті значною мірою корелюються із традиціями характеротворення в агіографічній практиці: «Та й що то за дитина була! Ще малесеньке було, а знала і Отчешаш, і Богородицю, і Святий Боже, і половину Вірюю. А тільки, було, зачує дзвін, то вже ні заграється, ні засидиться дома й каже: «Мамо, піду до церкви, бач, дзвонять; грішка не йти; тату, дай шажок на свічку, а другий старцю Божому подати». І в церкві вже не запустує і ні до кого не заговорить, та все молиться, та поклони б'є» [4, с. 23–24].

У повісті «Маруся» митець зобразив два покоління глибоко релігійної родини. Представники старшого покоління Наум і Настя Дроти навчилися жити за принципом: на все воля Божа. Віра у всесутність і всемогутність Бога стала для головних героїв твору моральним імперативом, який допоміг їм зберегти чистоту й незайманість у дошлюбних стосунках. Однак Маруся і Василь з огляду на палке кохання не змогли приховати свої емоції й почуття, а тому тяжко переносять розлуку. Начебто не довіряючи Богу, Маруся ставить під сумнів невідворотну зустріч з коханим після його повернення із заробітків. Героїня твору, можна було б подумати, розплатилася за свою недовіру життям. Проте, у

філософському роздумі вступної частини повісті автор наголошує на вірі у Бога не прискіпливого й караючого, а люблячого й турботливого, який рятує своє творіння від гріха, як батько свою дитину від образ «своєвольників». «От так і небесний наш отець з нами робить: бережить нас від усякої біди і береть нас прямісінько до себе, де є таке добро, таке добро, що ні розказати, ні здумати не можна!» [4, с. 44].

Поза сумнівом, на роздуми автора про стосунки Бога і людини мала посутній вплив агіографічна література, зокрема «Життя святих» Данила Туптала, де наскрізним мотивом є тлумачення образу Бога як абсолютної істини та всеосяжної любові, досягнення яких людина повинна прагнути у своєму дочасному житті. [7, с. 35]. Підтвердження даного припущення знаходимо безпосередньо в сюжеті твору. Василь після смерті Марусі зрікся суєтного світського життя, постригся в монахи, прибрав собі ім'я отця Венедикта, і присвятив своє життя безперестанним молитвам, які стали одним із засобів пошуків справжньої внутрішньої нетлінної людини, яка і є нествореною Божою частиною в ній, але так само, як і його набожна, але недосконала Маруся, не досягнув остаточного містичного єднання з Богом, що впливає з розповіді іншого монаха: «Він і прийшов немощний, та таки себе не побере́гав: не слухав нікого, ськав усякої болісті і заморив себе зовсім. Далі чах-чах та от неділь зо дві як і помер. Та ще таки від суєти не збавивсь: вмираючи, просив якомога, щоб йому у труну положили якоїсь землі, що у нього у платку була зав'язана, а платок шовковий, красний, хороший платок, просив покласти йому під голову. Та як закон запереща монахові такі примхи, то його не послушали».

Образ тілесної й безтілесної, зовнішньої та внутрішньої людини, створеної за образом і подобою Божою, був широко вживаним у бароковій літературі. Кожен тогочасний письменник шукав власний шлях до трактування Бога як духової особистості й безконечної самосвідомості, відкритої для діалогу з людиною на основі любові. Міжособистісний характер стосунків Бога й людини трансформувався в концепцію Боголюдськості, згідно з якою людина розглядалася як образ і подоба Бога, а сам Бог відкрився людям в особі Ісуса Христа. Разом із тим Бог усвідомлювався як вищий порядок, тобто макрокосм, людина – як мікркосм. Ставлення до Бога, до його оприявлення в гармонії світобудови засновувалося на глибокій релігійності, благоговінні й доброчинності. Стосунки людини з Богом не вичерпувалися догматичною вірою в потойбічний світ, вони вимагали нових форм спілкування: *unio mystica* – єднання людини з Богом. Характеризуючи дуалістичну сутність людини, Д. Туптало стверджував: «Внѣшній, плотяный видимый есть, внутренній же духовный невидимый» [8, с. 101]. Це особливо помітно в містичній антропології Сковороди, розглядаючи яку, Л. Ушкалов зазначав: «Оскільки «внутрішня людина» наділена в Сковороди божественними рисами, вона взагалі не може належати до творива. «Внутрішня людина» – це Син Божий, Христос» [9, с. 239].

Попри те, що Г. Квітка-Основ'яненко, перейнявши від агіографічних творів сентиментальний стиль оповіді, психологізм та емоційну виразність, наділивши деяких героїв рисами святості, схилившись до думки про тісний зв'язок людини з Богом, він усе ж не наважується ототожнювати ці два образи.

«Позитивний герой Г. Квітки, зазвичай, глибоко віруюча людина, оскільки письменник вважав, що саме релігійні системи забезпечують інтенсивність людської духовності. У своєму релігійному світовідчутті письменник був налаштований саме на православ'я у християнстві, глибоку відданість якому виявляє в художній моделі, де віра, церква усвідомлюються як складові інститути держави. Усвідомлення наявності в світоглядних засадах письменника плюралізму дозволяє, вважаємо, знайти у вчинках його героїв керування обов'язком та нехтування егоїстичними пориваннями, переважання глузду над імпульсивністю, і в той же час, – прагнення жити серцем і вірити його досвіду» [1, с. 24–25].

Дотримання християнських заповідей та норм селянського співжиття, пошана до традицій та збереження чистоти репутації, повага до старших та вірність у родинному житті – критерії, якими керується в житті Наум Дрот, його дружина, донька та Василь.

Маруся зображена у творі ідеалізовано, що сприймається органічним у контексті житійної та фольклорної традицій. Героїня остерігається гріховних вчинків, прагне бути гранично чесною, не порушувати Божі заповіді та народну звичаєвість. Наведемо показовий епізод, у якому Маруся твердо відмовляє коханому в таємних побаченнях, розцінюючи їх як порушення морально-етичних норм: «Як собі хоч, а тільки, по моїй думці, се вже гріх, коли чого не можна матері сказати та теє і робити нишком від неї. Хоч розсердись зовсім..., тільки вже я не прийду, і не дожидай мене, і не шукай мене. Інше діло, якби я посватана була, тогді б і нічого; а то хто-небудь побачить, та про мене ще й слава піде? Не хочу, не хочу! Нехай Бог боронить!..» [5, с. 45].

Тож образ Марусі узгоджується зі стереотипними простонародними та християнськими поглядами. Письменник використав у творі лише такі епізоди, які не суперечать народним уявленням про ідеального християнина. Крім того, такий принцип зображення персонажів значною мірою сприяв формуванню ідеалу «природної» людини Просвітництва. Використання досвіду давньої книжності в зображенні характерів героїв пов'язано, очевидно, з тим, що фактично лише давня література могла запропонувати необхідні зразки для перших прозових творів Г. Квітки-Основ'яненка. Фольклорна ж проза не містила прикладів розлогих психологічних чи морально-етичних характеристик персонажів.

Варто відзначити також, що досвід давньої літератури використаний письменником у повісті «Маруся» у трансформованому вигляді; це виявилось в зображенні простонародного розуміння християнських поведінкових, морально-етичних, світоглядних традицій. Значною мірою це пов'язано, звичайно ж, із уведенням у структуру прози фігури оповідача, з мовою твору та із зображенням життя простолюдина, який є основним персонажем української творчості письменника. Усе це вимагало певної адаптації агіографічних та ораторських літературних традицій до інших мистецьких (а саме світських за своєю суттю) цілей. У зв'язку із цим можна говорити про специфічний характер дидактичної складової української прози письменника. Так, у наведеному вище уривку з описом батька головної героїні Наума Дрота з однаковою значущістю перераховані такі його чесноти, як релігійність («свічку обмінить, старцям грошенят роздасть...» [4, с. 23]), повага до батьків та старших, популярність серед однолітків («меж товариством друзяка» [4, с. 23]), чесність, працелюбність. Таким чином, оповідач адаптує релігійні уявлення до світських життєвих реалій, що сприймається ним як органічна єдність.

Для зображення пейзажу поряд із фольклорною тропікою використовуються численні церковнослов'янізми (самії, создати, научення, ізрадуватися [5, с. 3]), що ілюструє тісний зв'язок української прози письменника із традиціями давньої літератури. Отже, оповідна структура повісті «Маруся» засвідчує засвоєння Г. Квіткою-Основ'яненком деяких традицій фольклору та давньої книжності.

Природно, що, працюючи над українськими творами, письменник орієнтувався також на досвід давньої книжності. Передусім для реалізації авторських виховних інтенцій виявився придатним той морально-етичний субстрат, який культивувався в різноманітних за жанровою приналежністю творах середньовічної та барокової літератури. Сюжети повістей письменника фактично є аргументом на доведення, і слугують для ілюстрації певної морально-етичної, філософської, релігійної проблеми. Для переконливості висунених тез автор вдається до аргументування, якому властива деяка спрощеність. Це зумовлено комунікативною ситуацією, яка передбачає орієнтацію на фіктивного читача / слухача з простолюду. У такий спосіб автор реалізовував настанови давніх риторик, у яких була прописана вимога доводити ту чи ту думку в доступній для аудиторії формі. Розгляд творів Григорія Квітки-Основ'яненка в контексті попередньої християнської літературної традиції підтверджує тяглість історії української літератури, а також уможливлює поглиблене прочитання творчої спадщини письменника. Варто зауважити, що оповідач трактує християнські поняття загалом згідно із православною церковною традицією. Але поряд із цим помітною видається простонародна інтерпретація цих понять. Так, оповідач доводить свою думку прикладами із селянського життя,

значною мірою орієнтуючись на читача/слухача із простолюду. У такий спосіб була реалізована дидактична складова твору, властива традиціям давньої літератури, які передбачали виклад християнських істин у доступній формі з урахуванням особливостей аудиторії.

Аннотация. В статье рассматривается трансформация жанра жития в творчестве Г.Квитки-Основьяненко Ненко на материале повести «Маруся». В работе рассматривается влияние агиографической традиции на композицию произведения и на образную систему произведения.

Ключевые слова: жанр, житие, повесть, святость, интерпретация.

Abstract. The article considers the transformation of the genre of life in the work of G. Kvitka-Osnov'yanenko on the material of the story "Marusya". The paper considers the influence of hagiographic tradition on the composition of the work and on the figurative system of the work.

Key words: genre, life, story, holiness, interpretation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Борзенко О. І. Сентиментальна «провінція» (Нова українська література на етапі становлення) / Олександр Іванович Борзенко. Харків, 2006. 322 с.
2. Вільна Я. Ідейно-естетичний феномен творчості Г. Квітки-Основ'яненка: Герменевтичний аспект : автореф. дис. ... на здоб. наук. ступ. д-ра філолог. наук, спец. : 10.01.01. Київ, 2006. 31 с.
3. Ісиченко Ю. А. Києво-Печерський патерик у літературному процесі кінця XVI – початку XVIII ст. на Україні. К.: Наукова думка, 1990. 180 с.
4. Квітка-Основ'яненко Г. Зібрання творів: у 7 т. К.: Наукова думка, 1981. Т. 3. 543 с.
5. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори. Київ : Наукова думка, 1982. 544 с.
6. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків : Майдан. 2010. 1400 с.
7. Туптало Дмитрій. Внутренній человек. Сочинения святого Дмитрія, митрополита Ростовского: в 3 ч. Киев, 1824. Ч. 1. С. 102–108.
8. Ушкалов Л. Дмитро Туптало та Григорій Сковорода: про одну паралель академіка Миколи Сумцова. Анти пролог : зб. наук. праць, присвячених 60-річчю члена-кореспондента НАН України Миколи Сулими. Київ : Вид. дім «Стилос», 2007. С. 231–249.
9. Ушкалов Л. Традиції українського бароко у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка. Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Харків : Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2002. Т. 9. С. 53–76.

УДК 159.99

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СПЕЦИФІКИ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ПРАЦІВНИКІВ СУЧАСНОГО НАСІННЄВОГО ВИРОБНИЦТВА

Т. В. Хитрич, Ю. В. Кушнір

Анотация. В даному дослідженні представлено теоретичний аналіз особливостей професійного стресу та інших психічних станів у процесі виконання трудової діяльності. Визначено специфіку стресогенності трудової діяльності працівників сучасного насіннєвого виробництва.

Ключові слова: стрес, дистрес, професійний стрес, виробництво.

У процесі трудової діяльності працівники насіннєвого виробництва схильні до різних негативних впливів. Вони знаходяться в групі ризику в зв'язку з можливою травматизацією і отриманням професійних захворювань. До наслідків негативної трудової діяльності на стан соматичного і психічного здоров'я відносяться:

- погіршення слуху в зв'язку з підвищеним рівнем шуму;
- ураження електричним струмом;
- отримання термічного опіку;
- отруєння хімічними речовинами;

- ураження шкірних покривів і органів зору при взаємодії з хімічними речовинами;
- роздратування шкірних покривів при взаємодії з маслами;
- отримання травми при роботі на обладнанні та інструменті;
- отримання травми від падіння;
- отримання травми при наїзді на людину залізничним і автомобільним транспортом;
- отримання травми, захворювання, пов'язаного з тяжкістю праці (засипка вручну мішків, зняття поліетиленового покриття, знаходження в незручній позі, переміщення вантажів вручну, змушені нахили корпусу);
- отримання захворювання в зв'язку підвищеною запиленістю і загазованістю повітря робочої зони;
- виникнення захворювань органів опорно-рухового апарату внаслідок виконання службових функцій в незручній або однієї робочої позі тривалий час;
- зниження гостроти зору внаслідок недостатнього освітлення;
- отримання захворювання органів зору в зв'язку з відсутністю природного освітлення;
- погіршення зору в зв'язку з підвищеною яскравістю світлового випромінювання зварювальної дуги (електрофтальмія);
- погіршення самопочуття, отримання захворювання в зв'язку з підвищеною вібрацією;
- погіршення самопочуття, отримання травми в зв'язку з підвищеною температурою повітря робочої зони;
- отримання захворювання органів дихання в зв'язку з підвищеною запиленістю повітря робочої зони;
- отримання захворювань в зв'язку з підвищеною рухливістю повітря в робочій зоні.

Сучасне насіннєве виробництво об'єднує комплекс виробничих процесів, багато з яких є трудомісткими і можуть при недотриманні правил техніки безпеки становити загрозу для життя і здоров'я працівників.

До числа основних видів діяльності на насіннєвому виробництві відносяться:

- прийом
- очистка
- лушення
- калібрування
- відбір
- сепарація на вібросепараторах
- обробка засобами захисту рослин та стимуляторами росту
- фасування та зберігання

Характер насіннєвого виробництва вимагає його розгляду з точки зору застосування клінічних та психологічних термінів і понять.

У працівників насіннєвого виробництва можуть проявлятися різні психічні стани, що складаються під впливом умов трудової діяльності, які можна поділити на три групи [2]:

1. Стійкі і тривалі за часом стани. Такі стани визначають ставлення людини до даного виробництва і конкретного виду праці. Ці стани (задоволеності або незадоволеності роботою, зацікавленості роботою або байдужості до неї і т. ін.) в більшості випадків відображають загальний психологічний настрій колективу.

2. Тимчасові, ситуативні, швидко протікаючи стани. Виникають вони під впливом різного роду неполадок і негараздів у виробничому процесі або у взаєминах в колективі.

3. Стани, що виникають періодично у процесі трудової діяльності.

Таких станів багато (наприклад, стан входження в процес діяльності, підвищення працездатності і т. ін.). При психологічному аналізі умов праці слід виходити з того, що будь-яка діяльність характеризується трьома основними елементами: усвідомленістю мети, наявністю коштів і одержуваним результатом.

Залежно від співвідношення трьох зазначених елементів діяльності у людини в процесі праці виникають різні стани.

Функціональний комфорт характеризує ідеальний випадок, коли людина має всі необхідні для діяльності умови (в структурі «мета – засоби – результат»). Але в більшості реальних випадків людина змушена:

- 1) самостійно формулювати конкретну мету своїх дій в даних умовах (знаходити її в посадових або технічних інструкціях, отримувати від керівника, приймати відповідальні рішення і т. ін.);

- 2) вести самостійний пошук коштів (і способів) діяльності, «конструювати» їх або «реконструювати» наявне обладнання, знання, інформацію стосовно конкретної виробничої ситуації;

- 3) домагатися позитивного результату довготривалий термін, докладаючи великих зусиль, працюючи в умовах дефіциту інформації про підсумки своєї діяльності (а в ряді випадків – навіть про призначення своїх дій) [3].

Різноманітні ситуації, які виникають в реальній трудовій діяльності, продукують досить широкий спектр відповідних їм психологічних станів.

Психічне стомлення виникає в тому випадку, коли отримання бажаного результату вимагало тривалої роботи, навіть якщо вона була не надто важкою.

Стан очікування результату, відсутність результату при надмірно витрачених зусиллях викликає почуття втоми. Людина готова працювати, так як знає, навіщо і що потрібно робити, але не має для цього достатньо сил: запам'ятовується все з працею, рішення приходять самі тривіальні, важко надовго зосередити увагу. Зниження інтенсивності психічної діяльності може викликати депресію, а разом з нею приходять дратівливість і спалахи гніву по відношенню до ні в чому не винних людей, найчастіше найближчим.

З точки зору виробничої оцінки виконуваної роботи втома супроводжується зменшенням продуктивності (кількісний показник) і ефективності (показник, що характеризує якість) праці [5].

У психології праці, стомлення розглядається як особливий, своєрідно пережитий психічний стан, що включає наступні компоненти [1]:

1. Почуття втоми. Втома позначається в тому, що людина відчуває зниження працездатності, навіть коли продуктивність праці ще зберігається на колишньому рівні. Це зниження працездатності виражається в переживанні особливої, тяжкої напруги і непевності. Людина відчуває, що він не в змозі належним чином продовжувати роботу.

2. Розлад уваги. У разі стомлення увага відволікається, стає млявою, малорухливою, або навпаки, хаотично рухливою, нестійкою.

3. Розлади сенсорної області. Таким розладам під впливом стомлення піддаються рецептори, які беруть участь в роботі.

4. Порушення в моторній сфері. Втома позначається в уповільненні або безладній квапливості рухів, розладі їх ритму, в ослабленні точності і координованості рухів, їх деавтоматизації.

5. Погіршення пам'яті і мислення.

6. Ослаблення волі.

7. Сонливість.

Ступінь втоми згодом змінюється, при тривалій роботі посилюється прояв того або іншого компонента, що характеризує фазу стомлення, з'являються і розвиваються наступні (за часом) компоненти. Динаміка стомлення характеризується сукупністю стадій [7]:

1. Слабке відчуття втоми. Продуктивність праці падає незначно. Втома проявляється нерідко тоді, коли людина, не дивлячись на важку виснажливу роботу, відчуває себе ще цілком працездатним. Дана стадія характеризується наростанням опірності стомлення.

2. Зниження продуктивності стає помітним і все більш загрозливим. На даному етапі це зниження найчастіше відноситься тільки до якості, а не до кількості праці.

3. Гостро відчувається стомлення, яке може приймати форму перевтоми. Показники роботи або різко знижуються, або ж беруть «Гарячкову» форму, яка відображатиме спроби людини зберегти належний темп роботи, який на даній стадії втоми може навіть прискоритися, але виявитися нестійким. Зрештою, робочі дії можуть бути так дезорганізовані, що людина відчуває неможливість продовжувати роботу, переживаючи при цьому хворобливий стан.

Стан психічної напруженості викликається надмірною величиною психічних зусиль, необхідних людині при вирішенні поставлених перед ним завдань. Виникає, як правило, в умовах складної діяльності, викликаній наступними факторами:

- дефіцит коштів: інформації, умов, обладнання (вийшло з ладу, або «неготовність» коштів, наявних у фахівця);

- гранична інтенсивність психічних процесів, пов'язаних з «забезпеченням» діяльності.

Емоційна складова психічної напруженості обумовлена ступенем відповідальності за прийняті рішення, дефіцитом часу, дефіцитом необхідної для прийняття рішення інформації. Емоції регулюють потік інформації, що надходить, беруть участь в управлінні пошуковою діяльністю (тобто з діяльністю, пов'язаною з пошуком необхідної для прийняття рішення інформації).

Психічна напруженість може по-різному впливати на поведінку людини, що в загальному випадку проявляється в двох формах:

- а) збудлива, що характеризується підвищеними руховими реакціями, метушливістю, зайвою балакучістю і т. ін.

- б) гальмівна, що характеризується пригніченням діяльності, уповільненими реакціями, «завмиранням» аж до повної нездатності реагувати на різного виду впливу.

Стан психічної напруженості виникає у випадках підвищеної відповідальності, дефіциту часу або зіткнення з особливо важкими завданнями. Для всіх цих ситуацій спільним є те, що вони вимагають від людини нових, нестандартних дій [7].

Залежно від ступеня напруженості, цей стан по-різному впливає на результативність діяльності. В одних випадках він погіршує показники діяльності, призводить до дезінтеграції особистості. В інших випадках, навпаки, сприятливо діє. Більш того, деякі люди можуть ефективно працювати тільки в стані психічної напруженості і тому самі створюють собі певні труднощі, наприклад, відкладаючи до останнього моменту виконання важливої справи, а потім на хвилі енергетичного підйому за короткий час виконують безліч справ.

Стан відсутності мотивації (або зниженою мотивації) виникає навіть частіше, ніж стан психічного стомлення або психічної напруженості. Це пояснюється тим, що зустрічається досить багато виробничих ситуацій, в яких діяльність не має внутрішнього мотиву, а мета привноситься ззовні у формі примусу.

Байдужість до мети природним шляхом веде до зниження мотивації і, в кінцевому рахунку, призводить до дезактивації психічних процесів суб'єкта праці.

Незважаючи на зовнішню схожість зі станом психічного стомлення, зниження мотивації відрізняється від нього причинами виникнення і психофізіологічними проявами. Тому заходи профілактики даного стану принципово відрізняються від профілактики психічного стомлення.

Якщо в останньому випадку людина потребує відпочинку, то при падінні мотивації, навпаки, потребує активності. Часто ця активність полягає в пошуку нового або особливого сенсу діяльності.

Поняття стресу виникло у фізіології для позначення неспецифічної реакції організму у відповідь на будь-який несприятливий вплив в рамках описаного канадським вченим Г. Сельє «загального адаптаційного синдрому» [8]. Пізніше воно стало використовуватися для опису станів індивіда в екстремальних умовах на фізіологічному, біохімічному, психологічному, поведінковому рівнях.

Стрес – це стан психічної напруги, що виникає у людини в найбільш складних, важких умовах як в повсякденному житті і трудовій діяльності, так і при особливих обставинах. Стан емоційного стресу, що виникає у людини в процесі діяльності, пов'язаний з екстремальними, особливими умовами праці. Стосовно професійної діяльності це ситуація, коли мета – є, прийнята, але немає коштів для її досягнення, для вирішення поставленого завдання. Результат (підсумок роботи) практично не залежить від людини. Виникає почуття безпорадності працівника в умовах, що склалися [6].

У трудовій діяльності найбільш сильними побудниками стресу є такі психологічні чинники: незадоволеність роботою, низька мотивація до роботи, депресія і відсутність самоствердження. До психологічних стресорів відносяться також такі фактори, як неповага до особистості виконавця, відсутність можливості діяти в властивому йому стилі, небажання нести покладену на нього відповідальність.

Стан психологічного стресу (як і стан психічної напруги) розвивається в несприятливих умовах діяльності і екстремальних ситуаціях. Для сучасного виробництва типові екстремальні ситуації двох крайніх типів.

Перший тип екстремальної ситуації виникає, коли вимоги інтенсивності роботи і жорсткі обмеження в часі змушують людину гранично напружувати сили і мобілізувати внутрішні резерви. При цьому екстремальність такої праці найчастіше може підвищуватися внаслідок негативної дії сильних зовнішніх чинників – стресорів (шум, вібрація і т. ін.).

Другий тип екстремальної ситуації виникає, навпаки, через нестачу або неоднорідність, що надходить, недоліки міжособистісних контактів, а також низька рухова активність. У подібних умовах у людини розвивається стан монотонії. Необхідний рівень неспанння, уваги в таких умовах людині доводиться підтримувати за рахунок вольових зусиль [8].

Таким чином, для стресових ситуацій першого і другого типу характерна одна спільна риса – поява у людини гострого внутрішнього конфлікту між вимогами, які пред'являє до нього робота, і його можливостями. В першому випадку цей конфлікт виникає в основному в результаті росту вимог, що пред'являються до людини. У другому – через зниження можливостей людини з виконання вимог.

Стан монотонії виникає в тому випадку, коли людині представлені тільки кошти діяльності у вигляді вихідного матеріалу, обладнання, технології, алгоритму роботи. Однак надмірне спрощення операцій (або, навпаки, надмірна складність процесу або виробленої продукції) часто призводить до того, що працівник відділений від дійсної мети і не бачить і не знає результатів своїх трудових витрат, ступінь їх вкладу в досягнення загальної (також невідомої йому) цілі. Як підсумок – відсутність задоволення від втілених зусиль.

Психічний стан переживання монотонії викликається дійсним або удаваним одноманітністю виконуваних на роботі рухів і дій. Під впливом монотонності дій (і в результаті виникнення монотонії як психологічного стану) людина стає млявою, байдужим до роботи.

Стан монотонії також негативно діє і на організм людини, приводячи до передчасного стомлення. На фізіологічному рівні це проявляється в зниженні частоти серцебиття, частоти дихання, швидкості реакції.

Тривожність – це багатозначний психологічний термін, що описують як певний стан індивіда в обмежений проміжок часу, так і стійку властивість людини.

Стан тривоги пов'язано з особливостями виробництва і надає значний вплив на успішність професійної діяльності. Ні в одному виді діяльності не вдається регламентувати службові обов'язки, відносини, технологічний процес в цілому, в такій мірі, щоб повністю виключити невизначеність. Працівника часто переслідує передчуття невдачі у праці через неясно сформульованої цілі поведінки в сформованій ситуації і недостатній орієнтації в засобах її дозволу.

Під тривожністю розуміється індивідуальна психологічна особливість, яка полягає в підвищеній схильності відчувати занепокоєння в самих різних ситуаціях, в тому числі і таких, об'єктивні характеристики яких до цього не мають. Тривожність – це властивість особистості, яке проявляється в частоті, регулярності та порозі виникнення відчуттів неспокою і невпевненості в своїх діях, переживанні реальних і передбачуваних «упущень» в здійснюваних діях або вчинках, заворушеннях з приводу мали місце або можливих подій і т. ін.

Таким чином, сучасне насінневе виробництво характеризується підвищеною інтенсивністю трудової діяльності, впливом негативних факторів середовища на працівника, виникненням ряду психічних станів: стомлення, психічної напруженості, зниження мотивації, стресу, монотонії, тривоги.

Аннотация. В данном исследовании представлены теоретический анализ особенностей профессионального стресса и других психических состояний в процессе трудовой деятельности. Определена специфика стрессогенности трудовой деятельности работников современного семенного производства.

Ключевые слова: стресс, дистресс, профессиональный стресс, производство.

Abstract. This study presents a theoretical analysis of the characteristics of occupational stress and other mental states in the process of work. The specifics of stressful labor activity of modern seed production workers are determined.

Key words: stress, distress, occupational stress, production.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Жебентяев В. А. Стресс и стресс-зависимые заболевания. СПб.: Речь, 2011. 346 с.
2. Китаев-Смык Дж. А., Организм и стресс: стресс жизни и стресс смерти. М.: Смысл, 2012. 464 с.
3. Лейбин В. Словарь-справочник по психоанализу. М.: АСТ, 2010. 1076 с.
4. Осеев А. А. Диагностика трудовых конфликтов в производственной организации. *Социальная политика и социология*. 2011. Вып. 4. С. 155–172.
5. Пузанова Ж. В. Эволюция концепций организационного поведения. *Теория и практика общественного развития*. 2014 № 2. С. 83–87.
6. Самоукина Н. В. Психология профессиональной деятельности. СПб.: Феникс, 2014. 238 с.
7. Белинская Е. П. Социальная психология личности: учебное пособие для студентов вузов. М.: ИЦ Академия, 2010. 304 с.
8. Коновалова В. Г. Управление персоналом: теория и практика. Управление конфликтами и стрессами: учебно-практическое пособие (ГРИФ). М.: Проспект, 2015. 88 с.

УДК 811.111

ОСОБЛИВОСТІ КОМПАРАТИВНИХ ІДІОМ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

В. І. Цибрій, О. О. Ситенко

Анотация. Статтю присвячено аналізу компаративних ідіом як окремого класу фразеологічних одиниць в англійській мові. У роботі висвітлено питання введення основи порівняння як обов'язкового структурного компонента КІ, досліджено стилістичні особливості КІ на основі прикладів з художніх творів англійських письменників, а також розглянуто класифікацію КІ на основі поширення та частотності вживання. Методологічною основою роботи є структурно-семантичний аналіз, контекстологічний аналіз, зіставний метод. За результатами дослідження зроблено наступні висновки: КІ є як мінімум двокомпонентними одиницями, що виконують ряд стилістичних функцій, мають багато семантичних та стилістичних особливостей, які мають бути враховані при перекладі.

Ключові слова: компаративні ідіоми, двокомпонентність, узуальні КІ, оказіональні КІ, стилістична функція.

Вступ. Художні тексти відзначаються особливо широким використанням зображально-виражальних мовних засобів, які допомагають виконувати основну функцію цих текстів – образно, емоційно, оцінно відтворювати об'єктивну дійсність через художні образи за допомогою мови.

До таких зображально-виражальних мовних засобів, що часто використовуються у художніх текстах, належать компаративні ідіоми [1, с. 101].

О. Щепка дає наступне визначення КІ: «компаративні фразеологічні одиниці – стійкі, відтворювані, частково або цілісно переосмислені експресивні одиниці мови, що мають формальні ознаки компаративності у вигляді порівняльних сполучників або інших порівняльних конструкцій» [2, с. 212].

Пізнання людиною об'єктів та явищ відбувається через пошук спільних та відмінних рис з уже відомими об'єктами та явищами. У мові цей процес знаходить відображення у порівняльних конструкціях, які згодом фразеологізуються і стають загальнонародним надбанням. Таким чином, фразеологічні одиниці порівняння найбільш яскраво та повно відображають особливості життя і побуту носіїв мови, особливості їх мислення та стереотипні уявлення про навколишній світ. Саме тому адекватний переклад даного виду фразеологічних одиниць є дуже важливим завданням для перекладача, що прагне передати КІ не тільки з мови оригіналу до мови перекладу, а й з однієї лінгвокультури в іншу, що зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Адекватний переклад мовної одиниці вимагає комплексного розуміння усіх її аспектів, а саме структурних, семантичних та синтаксичних особливостей, що ставиться за **метою** у нашому дослідженні.

У даній роботі **предметом** дослідження постають структурні, семантичні та стилістичні особливості компаративних фразеологічних одиниць.

При перекладі важливо розглядати КІ не ізольовано, а як частину певного контексту, та відтворювати відповідно її ролі як стилістичного засобу у художньому тексті. Саме тому важливим є аналіз стилістичних функцій КІ та дослідження двох типів фразеологічних одиниць порівняння – узуальних та okazіональних.

Серед українських мовознавців, що займалися проблемою перекладу КІ великий внесок зробили Р. П. Зорівчак, О. О. Молчко, Н. С. Хижняк, Т. О. Цепенюк, Я. І. Рецкер [1, с. 101].

Структурні особливості КІ. Як було зазначено, компаративні ідіоми – це стійкі й відтворювані сполучення слів, експресивна виразність яких базується на традиційному порівнянні. КІ завжди містять мінімум 2 елементи і порівняльний компонент, наприклад *as*. Вони складають особливу структурно-семантичну групу у складі фразеологічних одиниць. Їх семантична специфіка полягає у тому, що перший елемент зберігає своє пряме значення, а другий підлягає повному або частковому переосмисленню, яке перетворює його з елемента порівняння в елемент уточнення чи інтенсифікатора якості, котра міститься в першому компоненті.

Варто виділити деякі структурні ознаки компаративних ідіом:

а) двокомпонентність. Перший елемент такої фразеологічної одиниці описує властивість, ознаку чи стан позначуваного об'єкта і зазвичай виражається прикметником. Другий структурний елемент – порівняльне слово або словосполучення, що водиться сполучником *as*.

Порівняльні сполучники *as, like* об'єднують компоненти фразеологічної єдності і перетворюють їх в одне семантичне ціле.

б) особливий зв'язок між елементами. Другий компонент компаративної фразеологічної одиниці характеризує властивість, ознаку чи стан, що представлені першим компонентом. Порівняння здійснюється через певний образ, зіставлення із яким показує, якою мірою репрезентована та чи інша якість.

Зазвичай, такі порівняння мають тричленну структуру. У структурі акту порівняння виділяють: 1) порівнюваний об'єкт (компаратант); 2) об'єкт, із яким порівнюють (компаратор); 3) основа порівняння – властивість чи стан, який є спільним для обох компонентів і за яким їх порівнюють.

Компаративні ідіоматичні одиниці можуть поширюватися за рахунок синтаксично пов'язаних із ними слів, які доповнюють та конкретизують значення фразеологізму. Таке доповнення має атрибутивний характер і відбувається за допомогою прикметників чи

прислівників. На основі наявності чи відсутності «поширювачів» КІ поділяються на поширені та непоширені [3, с. 43].

Необхідність введення основи порівняння як обов'язкового структурного компонента КІ і досі є предметом дискусій серед науковців. Деякі вчені (М. Шанський, А. Молотков, В. Жуков, та ін.) вважають КІ однокомпонентними структурами, а основу порівняння розглядають як уже закріплену у колективній уяві мовців ознаку, що реалізується в конкретному контексті. Проте, як зазначає Л. Лебедєва, основа порівняння виступає «обов'язковим оточенням» компаративних фразеологізмів, яку також називають «обов'язкове лексичне оточення» [2, с. 212].

Друга група вчених вважає, що КІ – це двокомпонентні структури. Так, В. Кювлієва зазначає, що основа порівняння є обов'язковим елементом КІ, а не словесним оточенням, а Н. Амосова підкреслює, що цілісне значення сполучення формується шляхом поєднання основи порівняння і компаратора. Лексикографічна практика доводить, що відсікання лівої частини КІ (основи порівняння) призводить до багатозначності фразеологізму, а отже теоретична концепція однокомпонентного складу КІ є досить суперечливою [2, с. 212–213].

Таким чином, можна виділити наступні підстави вважати КІ двокомпонентними структурами:

1) цілісне значення фразеологічної одиниці порівняння формується шляхом взаємодії значень її структурних елементів (основи та об'єкта порівняння);

2) КІ без основи порівняння є синтаксично несамоїтною і семантично недостатньою;

3) відсікання лівої частини фразеологізму призводить до його багатозначності;

4) лексикографічна практика доводить необхідність вказання першої частини КІ у словниках;

5) у мовленні КІ реалізуються у своїй повній, двокомпонентній формі.

Стилістичні особливості КІ. Уся експресивність фразеологізму, його влучність та емоційна виразність найкраще розкриваються у художньому тексті. Саме в цьому літературному стилі проявляються усі потенційні можливості фразеологізму до розкриття образної думки засобом асоціацій.

Ми дослідили функціонування КІ на основі матеріалу, відібраного з творів на основі творів англійських письменників, і виявили ряд стилістичних функцій, які виконують КІ у художньому тексті.

Так, однією із основних функцій фразеологічних одиниць порівняння, що слугують у тексті як інтенсифікатори влучності висловлювання, є емоційно-експресивна функція. Наприклад, *A man who eats like a pig ought to look like a pig* [4].

Спробуємо передати значення вислову, не використовуючи фразеологічних одиниць: «Чоловік, який багато їсть, виглядає повним». Як бачимо, використання порівняльних фразеологізмів надало йому експресивності та яскравого емоційного забарвлення, передаючи ставлення автора.

Співставляючи об'єкти дійсності із художніми образами, автор викликає у читача ряд асоціацій, що надає його твору високої експресивності та реалістичності. Компаративні ідіоми, в основі яких лежить традиційне порівняння, чудово виконують асоціативну функцію у тексті: *The Central Barracks was humming like a hive* [5]. ...*She of shroud gasped like a dying fish* [6]. *Old Jolyon looked round at her. Was she chaffing him? No, her eyes were soft as velvet* [7].

Розглянемо оцінну стилістичну функцію. Компаративні ідіоми не просто називають певну ознаку чи стан порівнюваного об'єкту, а й розкривають його через певний образ, за яким у свідомості носіїв мови уже закріплені певні асоціації – негативні або позитивні, якими автоматично наділяється й порівнюваний об'єкт. Таким чином, автор висловлює свою суб'єктивну оцінку того чи іншого явища, наприклад, *Now run in for the hall-door key, somebody. This little brat is bleeding like a pig* [8].

Досліджуючи семантичні особливості компаративних фразеологізмів, ми виявили, що нерідко протиріччя, яке лежить в основі КІ, надає усьому виразу іронічного забарвлення: *'Tis clear as mud you've forgotten me* [9].

Та навіть КІ, що не мають у своєму складі внутрішнього протиріччя, досить часто виконують функцію створення гумору, іронії або сатири: *Many a circus has shown the wondering world a learned pig, a creature of super-animal intelligence, and yet we say of a dull person, "He is as stupid as a pig," which proves merely that pigs vary vastly* [10].

Наступний уривок є яскравим прикладом функції створення градації: *When a thing is as cold as charity, it can't get any colder* [11].

Особливою стилістичною функцією КІ є лаконізація мовлення – адже вони володіють здатністю дуже стисло і влучно передати думку чи поняття: *Here he was, as large as life and as ugly as death* [12]. ...*Arresting a forestaller is as easy as falling off a log or walking out of a shop* [13].

Природньо, що компаративні ідіоми також виконують функцію передання зовнішніх та внутрішніх якостей персонажа. Наприклад, *If we had known he would have asked for you, we would have put you a clean collar on, and made you as smart as sixpence* [14]. *"Emily was always as stupid as an owl," said Miss Blenkinsop* [15]. *And waving her hand, white as a lily, and fine as a fairy's, she vanished within the porch...* [16].

Володіючи високим ступенем експресивності, КІ виконують також функцію створення необхідного колориту у художньому тексті: *But by-and-by, when it came to me that he was saying his prayers too long, I touched him, and he was as cold as a stone* [17].

Існує класифікація компаративних ідіом на основі поширення та частотності вживання:

1) узуальні КІ функціонують як традиційні репрезентанти мовної картини світу, відображають сукупність уявлень про навколишню дійсність та мисленнєві шаблони певного мовного угруповання. Яскравим прикладом цього може слугувати англійська ідіома *as right as rain*, що відображає уявлення про навколишню дійсність у британців, для яких дощова погода є звичним явищем.

2) okazionalnі або авторські КІ є результатом модифікацій традиційних КІ, до яких вдаються автори художніх творів з метою підвищення їх експресивності. Такий тип КІ зазвичай використовується лише в одному контексті та є ситуативно вмотивованим. Наприклад: *Her face was white – not merely pale, but white like snow or paper or icing-sugar, except for her very red mouth* [16].

Для створення яскравого художнього образу автор не обмежується традиційним *as white as snow*, а видозмінює структуру фразеологізму, додаючи до неї нові компоненти і нагромаджуючи асоціативні образи. Це наче надає нового життя фразеологізму, адже у одному поетичному образі поєднуються традиційне та авторське порівняння [18, с. 155].

Okazionalnі КІ передбачають видозміни семантики, форми, сполучуваності традиційних КІ. Такі трансформації наочно ілюструють подвійну природу мовних одиниць, які можуть одночасно відповідати усталеній загальномовній системі та втілювати оригінальний авторський задум. Okazionalnі КІ не є порушенням мовної норми, а скоріше відображенням її розвитку, і з часом також можуть бути зафіксовані у фразеологічних словниках [1, с. 102].

Висновки. Результати структурного аналізу КІ продемонстрували достатню кількість підстав вважати КІ двокомпонентними структурами, а основу порівняння – обов'язковим елементом таких фразеологічних одиниць.

Дослідження стилістичних функцій КІ у художньому тексті на основі творів англійських письменників виявило, що номінативна функція КІ зведена до мінімуму, а конотативний аспект відіграє головну роль. Отже, компаративні ідіоми є важливим засобом досягнення когерентності та зв'язності художнього тексту.

Розглянуто поділ компаративних фразеологічних одиниць на узуальні та оказіональні КІ.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні інших особливостей даного виду фразеологічних одиниць з метою вирішення проблеми їх адекватного відтворення у художньому перекладі.

Аннотация. Стаття посвящена анализу компаративных идиом как отдельного класса фразеологических единиц в английском языке. В работе освещены вопросы введения основы сравнения как обязательного структурного компонента КИ, исследованы стилистические особенности КИ на основе примеров из произведений английских писателей, а также рассмотрена классификация КИ на основе распространения и частотности употребления. Методологической основой работы является структурно-семантический анализ, контекстологический анализ, сопоставительный метод. По результатам исследования сделаны следующие выводы: КИ есть как минимум двухкомпонентными единицами, которые выполняют ряд стилистических функций, имеют много семантических и стилистических особенностей, которые должны быть учтены при переводе.

Ключевые слова: компаративные идиомы, двоконпонентность, узуальные КИ, окказиональные КИ, стилистическая функция.

Abstract. The article is devoted to the analysis of comparative idioms as a separate class of phraseological units in English. The paper covers the introduction of the basis of comparison as a mandatory structural component of CI, explores the stylistic features of CI on the basis of examples from the works of English writers, and considers the classification of CI based on the prevalence and frequency of use. The methodological basis of the work includes structural-semantic analysis, contextual analysis, comparative method. According to the results of the study, the following conclusions were made: CI are at least two-component units that perform a number of stylistic functions, have many semantic and stylistic features that must be taken into account in translation.

Key words: comparative idioms, bicomponent structure, conventional CI, occasional CI, stylistic function.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Тарасова А. В. Відтворення англійських компаративних фразеологізмів українських перекладах: дис.... канд. філол. наук: 10.12.16. Дніпропетровськ, 2017. 220 с.
2. Щепка О. А. Типологія компаративних фразеологічних одиниць в українській і російській мовах: порівняльний аспект. *Лінгвістичні студії*, 2011. Вип. 23
3. Романченко А. П. Про суть компаративних фразеологізмів та їх семантико-структурні особливості. *Записки з українського мовознавства. О.: «Астропринт»*, 2004. Вип. 14. С. 40–49.
4. Wells H. The truth about pyecraft. Scotts Valley: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2014. 28 p.
5. Trease G. Bows Against the Barons. New York: Meredith Press, 1966. 152 p.
6. Poe E. A. The Complete Tales and Poems. New York: Doubleday & Company, 1984. 821 p
7. Galsworthy J. Indian Summer of a Forsyte. Scotts Valley: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2015. 248 p.
8. Cronin A. J. The Green Years. London : Orion Publishing Co, 1945. 240 p.
9. Kipling R. The City of Dreadful Night and Other Stories. London: British Library, Historical Print Editions, 2011. 272 p.
10. Seton-Thompson E. Lobo, the King of Currumpaw and Other Stories. Moscow: Foreign Languages Pub. House, 1956. 390 p.
11. Walsh J. Not Like This. London: Lawrence & Wishart, 1953. 144 p.
12. Maxwell W. B. Vivien. New York: D. Appleton, 1905. 510 p.
13. Chesterton G. K. The Outline of Sanity. Virginia: IHS Press, 2002. 184 p.
14. Dickens Ch. The Adventures of Oliver Twist. Rockville: Wildside Press, 2010. 418 p.
15. Thackeray W. The History of Pendennis. Londo: Ward, Lock & Co, 1892. 626 p.
16. Bronte Ch. Shirley. Scotts Valley: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016. 318 p.
17. Lyall E. Knight Errant, London: Hurst & Company, 1887. 402 p.
18. Дуброва С. В. Особливості художнього перекладу компаративних фразеологічних одиниць. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*, 2018. № 32. Том 2.

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗАСОБІВ КОСМЕТИКИ ТА КОСМЕТОЛОГІЇ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

І. О. Штифаненко, О. В. Білецька

Анотація. У центрі пропонованого дослідження знаходяться складні слова у німецькій мові. У статті проаналізовано структурні особливості композитів, відібраних методом суцільної вибірки з німецькомовних жіночих журналів. Проведений аналіз частиномовної приналежності складних слів, безпосередніх складників і лексем в їхньому складі дозволив класифікувати композити за структурними типами та виявити найпродуктивніші з них. В результаті дослідження складні слова розподілено на моделі відповідно до наявності / відсутності з'єднувального елементу.

Ключеві слова: композит, безпосередній складник, з'єднувальний елемент, повноскладний композит, неповноскладний композит.

Словниковий склад мови є більш гнучким та чутливим, на відміну від сталої граматичної системи, тому саме на цьому рівні мова підлягає постійним змінам. Поповнення словникового складу мови відбувається, в першу чергу, шляхом запозичення і словотвору. Одним з провідних та найпродуктивніших способів розширення лексичного складу мови шляхом словотвору є словоскладання [1, с. 69]. Складні слова є однією з найголовніших національних особливостей цієї мови. Складні слова у німецькій мові можуть складатися майже з необмеженої кількості основ – від 2 до 13, що й робить німецьку неповторною, яка відрізняється від усіх інших мов світу. У німецькій мові словоскладання є одним з найдавніших та найпродуктивніших способів словотвору у всі періоди її розвитку. Саме цим зумовлюється постійний інтерес лінгвістів до цього явища. Дослідженню складних слів у німецькій мові присвячені праці Я. Грімма, В. Вільманса, Г. Пауля, О. Бехагеля, В. Фляйшера, І. Барца, К. Рьомера, Е. Доналіса, Л. Ортнера, Х. Ортнера, М. Д. Степанової, В. С. Вашуніна, В. А. Карплюка, Л. Ф. Омельченка, Г. О. Винокура та ін.

Специфіка словотворення як одного зі способів організації структури мови полягає в тому, що, на відміну від словникового складу та граматики, словотворення базується на динаміці: утворення нових слів є виявом динаміки мови, її змін. Ці зміни слугують кращій експлікації думок у процесі спілкування [2, с. 129]. Аналіз словотвірної системи мови та її окремих ділянок є характерною ознакою лінгвістичних досліджень останніх років. Логічним наслідком підвищення уваги до словотвору є успіхи в розвитку загальної теорії й вирішенні конкретних завдань, пов'язаних зі словотворенням. Проте деякі аспекти словотвірної теорії вимагають подальшого вивчення.

Актуальність пропонованої наукової роботи визначається важливістю словотворення, а особливо композитів для системи сучасної німецької мови та загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на виявлення закономірностей у розвитку й функціонуванні лексичного складу мови, що є необхідним для визначення, поглибленого розуміння й тлумачення напрямів розвитку словотвірних процесів.

Об'єктом пропонованого дослідження є словотвір німецької мови та іменникові композити (ІК).

Предметом дослідження цієї роботи є структурні та семантичні особливості ІК.

Мета роботи полягає у розгляді способів словотворення, зокрема такого виду словотвору як словоскладання у німецькій мові та у аналізі і встановленні особливостей структурної організації ІК у сучасній німецькій мові та дослідження відношень між їхніми компонентами. Мета передбачає розв'язання таких завдань:

- проаналізувати шляхи поповнення лексичного складу німецької мови;
- скласти корпус ІК на матеріалі жіночих журналів у сучасній німецькій мові;

- виявити структурні особливості зазначених одиниць з точки зору кількості та розгалуженості безпосередніх складників (БС), виявити найпродуктивніші з них;
- дослідити з'єднувальні елементи у складі ІК;
- дослідити частиномовну приналежність безпосередніх складників.

Матеріал дослідження складають 388 ІК отриманих шляхом суцільної вибірки з жіночих журнальних текстів сучасної німецькомовної публіцистики, а саме: «Bild der Frau», «Bild der Frau Schlank&Fit», «Brigitte», «Freundin», «Cosmopolitan», «Gala».

На першому етапі дослідження структурних особливостей складних слів було проведено аналіз кількості компонентів, з яких утворені ІК, який показав, що переважна більшість іменників утворені поєднанням двох основ, тобто є двокомпонентами. У корпусі ІК зафіксовано 353 одиниць, утворених поєднанням двох основ, що становить 91 % від загального корпусу дослідження, напр.: *die Körper-lotion* ‘лосьон для тіла’, *die Lippen-farbe* ‘помада для губ’, *die Nagel-creme* ‘крем для догляду за нігтями’, *die Augen-maske* ‘маска для шкіри навколо очей’.

Багатокомпонентні складні слова знаходяться на периферії цієї підсистеми, перш за все, за кількісними показниками. Проте, вони демонструють велику інформаційну насиченість і різноманітні відношення між складниками композита. Не зважаючи на кількість основ структура складного слова завжди бінарна, де основне слово є формальним й інформаційним стрижнем багатокомпонентного складного слова та визначає граматичні категорії складного слова, як-то рід, число, відмінок, а детермінатив уточнює, доповнює, розширює інформацію, передану основним словом. У свою чергу, детермінатив може складатися з двох та більше слів, які перекладаються різними частинами мови [3, с. 245].

Загальна кількість трикомпонентних композитів у вибірці складає 33 одиниць 8,5 %. Основною синтаксичною особливістю трикомпонентів є їх детермінативна структура, тобто залежність першого БС (детермінатива) від другого (основного слова). При цьому іменник, виступаючи в ініціальній позиції у ролі детермінатива, переймає на себе атрибутивну функцію і надає специфічних характеристик основному слову, що і вирізняє трикомпонент з-поміж інших представників цього класу. Крім того, бінарна структура іменникових трикомпонентів передбачає розгалужену структуру одного із БС, який також складається з двох компонентів. З огляду на бінарну структуру трикомпонентні складні іменники можуть бути представлені у вигляді двох моделей – з розгалуженим першим БС (детермінативом) та трикомпонентні композити з розгалуженим другим БС (основним словом), які кількісно нерівномірно представлені в корпусі відібраного матеріалу

Кількість трикомпонентів з розгалуженим першим БС становить 22 одиниці, 6 % від загальної кількості складних іменників та 67 % від загальної кількості трикомпонентних композитів дослідницького корпусу, напр.: *der (Lid-schatten)-pinsel* ‘пензлик для нанесення тіней’.

Порівняно з кількістю трикомпонентів з розгалуженим першим БС частка трикомпонентів з розгалуженим другим БС удвічі менша та складає 11 одиниць, що у свою чергу становить 2,5 % від загальної кількості складних іменників та 33 % від загальної кількості трикомпонентних композитів дослідницького корпусу, напр.: *das Farb-(schutz-shampoo)* ‘шампунь для фарбованого волосся’, *der Sommer-(lippen-stift)* ‘бальзам для захисту губ влітку’.

Різницю в кількісному складі зазначених моделей пояснюють, перш за все, функціями, що їх виконують основне слово і детермінатив у складі трикомпонентів. Основне слово є не тільки формальним, а й інформаційним стрижнем багатокомпонентного складного слова, тобто виконує функцію ядра інформації, яку необхідно передати композиту. Детермінатив виконує дещо інші функції: уточнює, доповнює, розширює інформацію, передану основним словом.

Кількість чотирьохкомпонентних складних іменників представлена лише 4 одиницями, що складає 1 % від загального корпусу дослідження напр.: *der Haar-styling-schutz-spray* 'спрей термо-захист для волосся'. Це пояснюється тим, що композити, утворені з більше трьох основ, ускладнюють розуміння та не виконують умов стислості та чіткості.

На другому етапі дослідження структурних особливостей композитів у німецькомовних жіночих журналах, було проведено дослідження з'єднувальних елементів у їхньому складі, відповідно до якого композити були розподілені на дві моделі: повноскладні (*echte, eigentliche*), тобто такі, компоненти яких поєднані за способом нанизування без додавання з'єднувального елемента, та неповноскладні (*unechte, uneigentliche*), безпосередні складники яких поєднані між собою за допомогою з'єднувального елемента [4, с. 476].

Аналіз досліджуваних одиниць показав, що переважну більшість складають повноскладні складні слова 342 одиниці (93 %), утворених без допомоги з'єднувального елемента, тобто способом нанизування, що можна пояснити більшою простотою та зручністю цього способу у порівнянні із неповноскладними сполученнями напр.: *die Kosmetik-tuch* 'косметична серветка', *die Nagel-haut* 'кутикула'.

Відповідно, 48 композитів (12 %), з корпусу дослідження є неповноскладними, тобто такими, компоненти яких поєднані між собою за допомогою з'єднувального елемента, який не впливає на значення слова, оскільки не несе у собі жодної семантики. У дослідницькому корпусі зустрілися такі з'єднувальні елементи *-(e)s-*, *-(e)n-*. Кількість складних слів зі з'єднувальним елементом *-(e)s-* становить 21 одиницю (5 %), напр.: *das Reinigung-s-schaum* 'пінка для зняття макіяжу', *das Reinigung-s-öl* 'очищуюча олія'.

Крім того, було зафіксовано 27 одиниці (7%) дослідницького корпусу зі з'єднувальним елементом *-(e)n-*, напр.: *der Lippe-n-stift* 'губна помада', *der Pflanze-n-extrakt* 'рослинний екстракт'; *der Volume-n-spray* 'спрей для об'єму'.

У досліджуваному корпусі не були реалізовані такі з'єднувальні елементи як *-e-*, *-er-*, *-(e)ns-*, адже вони є не настільки продуктивними елементами аніж *(e)s*, *-(e)n-*.

Частиномовний аналіз компонентів складних слів показав, що першим компонентом може виступати будь-яка частина мови – іменник, прикметник, дієслово, числівник, прислівник, прийменник. Однак кількісно ці структурні типи представлені по-різному. Найуживанішим структурним типом двохкомпонентних іменникових композитів є структурний тип «іменник + іменник». Саме ця словотвірна модель займає провідне місце у дослідницькому корпусі. Загальна кількість складних слів моделі становить 341 одиниць (89 %), напр.: *der Lippenbalsam* 'бальзам для губ', *der Haarspray* 'спрей для волосся'.

Друге місце займає словотвірна модель прикметник + іменник. Загальна кількість композитів даної словотвірної моделі становить 25 одиниць (6,5 %). напр.: *das Intensiv+serum* 'сироватка інтенсивної дії', *das Heil + rezept* 'лікувальний рецепт', *der Trocken+schampoo* 'сухий шампунь'.

Інші моделі утворення складних слів також присутні у дослідницькому корпусі, але їх кількість дуже незначна. Модель прийменник + іменник становить 15 одиниць (4 %), напр.: *die Anti-Falten Augenpflege* 'антивіковий догляд за шкірою навколо очей'.

Одиничними прикладами представлені такі моделі:

прислівник + іменник – 2 одиниці (0,5%), напр.: *das Zusammen + wirken* 'взаємодія';

числівник + іменник – 1 одиниця (0,25%), напр.: *der Zweiphasen + spray* 'двохфазний спрей'.

В результаті проведеного аналізу частиномовної приналежності лексем у складі композитів можна зробити висновок, що складні слова компонуються здебільшого з двох самостійних частин мови: іменника та прикметника, що пояснюється кількісною перевагою цих частин мови у словниковому складі німецької мови, їхнім категоріальним

значенням, синтаксичними функціями та словотворчою гнучкістю. До композитотворення злучаються також числівники і прислівники, однак складні слова з цими частинами мови у їхньому складі знаходяться на периферії системи, переш за все, за кількісними показниками, крім того вони зустрічаються лише в ініціальній позиції.

Проведений аналіз теоретичного і практичного матеріалу дозволив зробити такі висновки:

- словоскладання є провідним способом поповнення лексичного складу німецької мови;

- двокомпонентні складні слова значно переважають на багатоконпонентним, що зумовлене мовною економією і практичністю. Висока частотність вживання двокомпонентних композитів свідчить про те, що вони дають змогу дуже точно виразити певні поняття, а також відповідають основним вимогам публіцистичного стилю: короткості, виразності та чіткості.;

- аналіз частиномовної приналежності компонентів, з яких складаються композити, показав, що найуживанішим структурним типом є складні слова, утворені виключно з іменникових основ. Висока продуктивність словотвірної моделі, до складу якої входять виключно іменники, зумовлена в першу чергу тим, що іменник у системі частин німецької мови посідає центральне місце, що пояснюється категоріальним значенням іменника, його синтаксичними функціями, а також більшою гнучкістю у порівнянні з іншими частинами мови;

- кількісне домінування повноскладних композитів над неповноскладними пояснюється простотою першої моделі, а також історичним розвитком німецької мови, в результаті чого відбулася граматична перебудова колишньої флексії – показника числа, відмінка або відміни іменника, і це почало розглядатись як з'єднувальний елемент.

Аннотация. В центре исследования находятся сложные слова в немецком языке. В статье проанализированы структурные особенности композитов, полученных методом сплошной выборки из немецкоязычных женских журналов. Проведенный анализ частеречной принадлежности сложных слов, их непосредственных составляющих и лексем в их составе позволил распределить композиты на структурные типы и выявить самые продуктивные из них. В результате исследования сложные слова разделены на модели, учитывая наличие / отсутствие соединительных элементов в их составе.

Ключевые слова: композит, непосредственное составляющее, соединительный элемент, полносложный композит, неполносложный композит.

Abstract. The research focuses on compounds in the German language. The paper deals with the structural peculiarities of compounds obtained by using the method of complete selection from German-language women's magazines. The part-of-speech tagging of the compounds and their components allows establishing the structural types and to define the most productive of them. The compounds are classified into models according to the presence / absence of the connecting element.

Key words: compound, direct constituent, connecting element, compound with connecting element, compound without connecting element.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Fleischer W., Bartz I. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. [4., veränd. Aufl.]. erlin/Boston: De Gruyter, 2012. 484 s.

2. Кульчицький В. І. Особливі випадки словоскладання та їх номінативні властивості (на матеріалі німецької мови). *Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць* /відп. ред. Олександр Іванович Чередниченко. К.: Видав. Дім Дмитра Бураго, 2010. № 32. 360 с.

3. Карпюк В. А. Особливості типології словоскладання у контексті неології сучасної німецької мови. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. «Філологічні науки. Мовознавство»*. Луцьк: Вид-во ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. № 8. 450 с.

4. Hein K. Phrasenkomposita im Deutschen. Empirische Untersuchung und konstruktionsgrammatische Modellierung. Tübingen: Narr Francke Attempto 2015. 510 s.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СКОРОЧЕНЬ У СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ ТВІТТЕР

Д. О. Юречко, О. О. Залужна

Анотація. Данна стаття присвячена вивченню структурно-семантичних особливостей скорочень у соціальній мережі Твіттер. Дослідження явища мовної компресії викликає лінгвістичний інтерес у багатьох дослідників у зв'язку з інтенсивним використанням всесвітньої мережі Інтернет. Розглядаються основні принципи та поняття «нового лінгвістичного середовища», якому притаманні власні мовні закони. Аналізуються найпоширеніші словотвірні моделі у написанні твітів (коротких повідомлень мережі), серед яких найбільш продуктивними є скорочення фраз, акроніми, аббревіатури та графічні скорочення. Аналіз емпіричного корпусу дослідження дозволяє стверджувати, що використання скорочень у Твіттері є надзвичайно поширеним. Це призводить до того, що значна кількість повідомлень потребує певного декодування, і їхня інтерпретація стає неможливою без відповідного знання аббревіатур та акронімів, які стали невід'ємними елементами парадигми міжкультурної комунікації мільйонів користувачів по всьому світу.

Ключові слова: Інтернет-лінгвістика, Твіттер, мовна економія, скорочення, соціальна мережа.

1. Вступні зауваження

Еволюція скорочень в англійській мові є постійним явищем, яке демонструє сталий розвиток та характеризується динамічністю своєї генези. Дослідження явища мовної компресії у соціальній мережі Твіттер викликає пильний інтерес лінгвістів у зв'язку з активним використанням всесвітньої мережі Інтернет користувачами усього світу. Варто зазначити, що користування даним соцсервісом значно впливає на мовну поведінку користувачів, що пояснюється низкою факторів. Твіттер-комунікація передбачає надсилання коротких повідомлень замість більш традиційних більших за обсягом електронних листів, при чому розмір таких повідомлень (твітів) не може перевищувати 140 знаків (літер, пунктуаційних знаків, символів та пробілів між ними). Хоча аналізовані повідомлення (твіти) належать до письмового спілкування, вони мають багато рис усного мовлення, адже головними правилами сервісу є оперативність, миттєвість та лаконічність, яка змушує користувачів шукати спрощені мовні структури, що і призводить до компресії на усіх рівнях мови: фонологічному, синтаксичному, полісеміотичному, лексичному та семантичному.

Таким чином, **актуальність** дослідження зумовлена потребою детального вивчення та аналізу структурно-семантичних особливостей англійськомовних скорочень у соціальній мережі (соцмережі) Твіттер як окремого лінгвістичного явища у мові.

Крім того, новизна наукової розвідки з-поміж іншого обумовлена обраним джерелом дослідження, адже новітній етап розвитку лінгвістичної науки визначається посиленням інтересом до специфіки мовленнєвої діяльності у сучасних засобах комунікації, тому що саме інтернет-комунікація (усна та письмова), що передбачає перенесення розмовного дискурсу (повне або часткове) в простір віртуальної комунікації [1, с. 63].

Об'єктом дослідження є скорочення, які функціонують у сучасному англійськомовному середовищі соціальної мережі Твіттер.

Предметом виступають структурно-семантичні особливості англійськомовних скорочень використовуваних у соціальній мережі Твіттер.

Мета розвідки передбачає вивчення семантичних та структурних особливостей скорочень в англійськомовних повідомленнях у Твіттері. Досягнення мети стає можливим за умови вирішення наступних **завдань**:

- укласти емпіричний корпус дослідження;
- окреслити та уточнити термінологічну базу дослідження;
- провести аналіз семантики та структури одиниць дослідження.

Матеріалом дослідження послуговували текстові повідомлення (твіти), отримані методом суцільної вибірки з соцмережі Твіттер періоду 2018-2020 років загальною кількістю 200 повідомлень (300 скорочень).

Мета та завдання зумовили використання наступних **методів та прийомів** лінгвістичного аналізу: методу суцільної вибірки, семантичного та словотвірного аналізу, а також описовий метод та елементи кількісних підрахунків емпіричного матеріалу дослідження.

2. Теоретичні засади дослідження

Людська мова визначається високим ступенем економичності, коли великий обсяг інформації передається малою кількістю слів. Цей механізм економії мовних засобів має важливе значення для ефективного функціонування мови. Нині, англійськомовне населення щодня утворює нові одиниці мови, за допомогою яких закривають прогалини у назвах нових предметів і явищ. Наразі, соціальні мережі стали важливою складовою повсякденного життя, що робить необхідним розглянути, які саме нові одиниці були утворені у наслідок цієї тенденції. Аналіз мовного матеріалу Твіттера довів, що найпродуктивнішою словотвірною моделлю утворення нових слів є скорочення.

Закони, принципи та основні тенденції мовного розвитку взаємопов'язані із питанням економії у мові та мовленні, адже вони складові принципу мовного прогресу [2, с. 26–28]. Однією з найважливіших функцій мови – економія мовних засобів. Д. Керреманс стверджує, що англійська мова має до мільйону слів, але в середньому активний словниковий запас складається з 20000 слів, а пасивний – з 40000. Отже, середньостатистична людина (яка володіє англійською мовою) використовує 2–4 % усього лексичного складу мови [2, с. 95]. Мовна поведінка регулюється «принципом найменшого зусилля», який відіграє важливу роль, адже будь-яка неекономічна зміна, яка може призвести до надмірних витрат з точки зору зусиль і створює перешкоду для розуміння, буде автоматично видалена з активного мовного інвентаря [2, с. 158].

А. Віцентіні вважає, що більшість слів англійської мови – односкладові, навіть двоскладові схиляються до скорочення у вимові допоки вони не перетворюються на односкладові. Такі зміни з'являються і в орфографії, доки слово повністю не зміниться, таким чином стаючи більш доцільними та економічними для використання в усному мовленні.

Термін економія включає як ліквідацію непотрібних відмінностей, так і появу нових розбіжностей і збереження наявного стану мови. На думку Ю. С. Макарець: «Мовна економія – це синтез рушійних сил мови [4, с. 81]. Словниковий склад англійської мови багатий і функціональний, підходить для будь-якої ситуації, економічний за своїм характером, завдяки більшості односкладових слів. Явище економії відбивається у таких мовних принципах, як стислість та простота, але також не слід нехтувати поняттям найменшого зусилля, оскільки воно відіграє фундаментальну роль у створенні нових слів та їхній адаптації до існуючої лінгвістичної системи [4, с. 83].

Ці екстралінгвальні фактори, які обумовлені науково-технічним і соціальним прогресом, викликали якісне зрушення у процесі комунікації, що збільшує можливість цілеспрямованої, свідомої діяльності щодо вдосконалення мови як засобу спілкування, а активне користування соцмережами сприяло появі нової лінгвістичної культури письма.

3. Структурно-семантичні особливості скорочень у соціальній мережі Твіттер

Особливість мережі Твіттер полягає в тому, що вона дозволяє спілкуватися з великою кількістю людей одночасно, а повідомлення доставляються практично без затримок. Кількість підписників у деяких користувачів складає мільйони, а в деяких країнах державні служби використовують Твіттер для оповіщення при надзвичайних ситуаціях.

Твіти зазвичай, складаються з неповних і граматично не структурованих речень, нерегулярних виразів, неправильно утворених слів і термінів, які не відносяться до зафіксованого у лексикографічних джерелах словникового складу мови. Дослідження демонструє, що використання скорочень (окремих слів або навіть цілих речень) у твітах – надзвичайно поширене.

«Мова» Твіттера – це прояв особливої форми розмовної мови, яка існує при безпосередній відсутності учасників комунікації. Для досягнення її динамічності, емоційної напруженості особливо необхідним стає дотримання принципу економії.

Аналіз емпіричного матеріалу дозволяє стверджувати, що особливо поширеними є скорочення-новоутворення для економії символів у повідомленні (в основному усичення і буквенні скорочення). Наприклад використання **скорочень слів**, а іноді й цілих фраз за допомогою однієї-двох літер, наприклад: *Live ya dreams* або *Read my interview w Tom Ridge*.

У Твіттері часто використовуються **акроніми**, як правило, загальновідомі:

- вираження думки: *DYK* – *Did you know*; *IMHO* – *In my humble / honest opinion*, *AFAIK* – *As far as I Know*; *AFAIR* – *As far as I remember*; *AAMOF* – *As a matter of fact*; *AFAICT* – *As far as I can tell*;

- вітання / прощання: *HAND* – *Have a nice day*; *BB* – *Be back / bye-bye*, *IBRB* – *I'll be right back*; *W8* – *Wait*; *B4N* – *Bye for now*; *BBBG* – *Bye bye be good*; *RUOK* – *Are you; OK?* *DBMIB* – *Don't bother me I'm busy*; *GFN* – *Gone for now*;

- вираження емоцій: *HHOK* – *ha-ha only kidding*; *LOL* – *laughing out loud*;

- прохання про допомогу: *TMB* – *Tweet me back*; *DAE* – *Does anyone else?*; *PTB* – *Please text back*; *BUMP* – *Bring up my post*;

- привернення уваги: *TIL* – *Today I learned*; *EMBM* – *Early morning business meeting*; *J4F* – *Just for fun*; *RLRT* – *Real life retweet*; *OH* – *Overheard*; *DWH* – *During work hours*;

- інші: *EMA* – *Email address*; *fav* – *favorite*; *TFW* – *That feeling when*; *MFW* – *My face when*; *LOL* – *Laughing out loud*; *TNTL* – *Trying not to laugh*; *JK* – *Just kidding*; *ADIH* – *Another day in hell*; *ZZZ* – *Sleeping, bored, tired*; *BAE* – *Before anyone else*.

Дослідження показало, що поширене використання **аббревіатур**, які з'явилася завдяки підліткам, які приховують особисту переписку від батьків. Існують конкретні приклади, що підтверджують це: *PAW* – *Parents are watching*; *PBB* – *Parent behind back*; *POMS* – *Parent over my shoulder*; *PAH* – *Parent at home*.

Також широко використовуються різноманітні **графічні скорочення**: *P.S.* – *post scriptum*; *a.m.* – *ante meridiem*; *p.m.* – *post meridiem*; *e.g.* – *exempli gratia, for example*; *XOXO* – *hugs and kisses*. *St* – *Street*; *WA* – *Washington*; *Jan.*, *Feb.*, *Apr.*, *Aug.*, *Sept.*, *Oct.*, *Nov.*, *Dec.*, etc; *Mon.*, *Tues.*, *Wed.*, *Thurs.*, *Fri.*, *Sat.*, *Sun.*

Крім того, аналіз емпіричного корпусу дослідження дозволив виявити скорочення, де частина слова замінюється на співзвучні цифри: *b4* – *before*; *Cre8* – *create*; *F2F* – *Face to Face*; *GR8* – *great*; *B* – *be*; *R* – *are*; *K* – *ok*; *UR* –; *2* – *to / too*; *4* – *four / for*.

4. Висновки

4.1. При утворенні та використанні лексичних одиниць визначальне значення для мовців має принцип економії та аналогії. Варто зазначити, що лексичні традиції в порівнянні з синтаксичними виявилися більш стійкими у мовній свідомості у плані збереження вимог до словотвору.

4.2. Найбільш продуктивними в емпіричному корпусі дослідження виявилися скорочення фраз, акроніми, аббревіатури та графічні скорочення.

4.3. Аналіз емпіричного корпусу дослідження дозволяє стверджувати, що використання скорочень у Твіттері є надзвичайно поширеним. Це призводить до того, що значна кількість повідомлень потребує певного декодування, і їхня інтерпретація стає неможливою без відповідного знання аббревіатур та акронімів. Ця тенденція до інтенсивного скорочення слів, словосполучень та речень протягом останніх 2 років демонструє високу продуктивність, яка тільки посилюється.

Аннотація. Стаття посвящена изучению структурно-семантических особенностей сокращений в социальной сети Твиттер. Исследование явления языковой компрессии вызывает лингвистический интерес у многих исследователей в связи с интенсивным использованием всемирной сети Интернет. Рассматриваются основные принципы и понятия «новой лингвистической среды», которому присущи собственные языковые законы. Анализируются распространенные словообразовательные модели в написании твитов (коротких

сообщений сети), среди которых наиболее продуктивными являются сокращение фраз, акронимы, аббревиатуры и графические сокращения. Анализ эмпирического корпуса исследования позволяет утверждать, что использование сокращений в Твиттере чрезвычайно распространено. Это приводит к тому, что значительное количество сообщений требует определенного декодирования, и их интерпретация становится невозможной без соответствующего знания аббревиатур и акронимов, которые стали неотъемлемыми элементами парадигмы межкультурной коммуникации миллионов пользователей по всему миру.

Ключевые слова: Интернет-лингвистика, Твиттер, языковая экономия, сокращение, социальная сеть.

Abstract. The article is devoted to the study of the structural and semantic features of abbreviations in the social network Twitter. The study of the phenomenon of language compression picked linguistic interest of many researchers due to the intensive use of the World Wide Web. The basic principles and concepts of the «new linguistic environment», which have their own linguistic laws, are considered. The article analyzes common word-formation models in writing tweets (short messages on the network), among which the most productive are abbreviations of phrases, acronyms, abbreviations and graphic abbreviations. An empirical corpus analysis of the study suggests that the use of abbreviations on Twitter is extremely common. This leads to the fact that a significant number of messages require a certain decoding, and their interpretation becomes impossible without the appropriate knowledge of abbreviations and acronyms, which have become integral elements of the paradigm of intercultural communication for millions of users around the world.

Key words: Internet linguistics, Twitter, language economy, reduction, social network.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Залужна О. О., Головенько В. В. Особливості генези та функціонування синестетичної метафори в оглядах українських страв та продуктів харчування (на матеріалі YouTube відео англійськомовних блогерів). *Типологія мовних значень у діяхронічному та зіставному аспектах : зб.наук.праць*. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. Вип. 38. С. 62–73. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/2075-2970.2019.38.6>
2. Zabotnova M. Acronyms and Abbreviations as a Part of the Internet Slang and Their Role in Saving Speech Efforts in the Process of Communication in the Chatspeak. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2017. Вип. 67. С. 26–28.
3. Kerremans D. A Web of New Words. A Corpus-Based Study of the Conventionalization Process of English Neologisms / Daphné Kerremans. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2015. 278 p.
4. Малярчук О. Особливості творення неологізмів-телескопізмів у сучасній англійській мові (на матеріалі лексикографічних джерел). *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. № 3. Дрогобич, 2015. С. 137–140.
5. Twitter. URL: <https://twitter.com/>.
6. Сидорук Г. І. Інтернет-скорочення як засіб мовної економії. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2016. Т. 14. С. 292–299.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ РЕКРУТИНГУ В ОРГАНІЗАЦІЇ

Д. О. Вісіцька, М. О. Кримова

Анотація. Статтю присвячено дослідженню сучасних методів та підходів оцінки ефективності процесу рекрутингу персоналу на вітчизняних та закордонних підприємствах. При проведенні дослідження використано методи. Основним результатом стало визначення ключових показників ефективності процесу рекрутингу. Зокрема, окреслено, поширені практичні підходи оцінки якості підбору персоналу, продуктивності нових співробітників компанії, рівня задоволеності нових співробітників робочим місцем та швидкості їх адаптації та розрахунку вартості підбору нових співробітників для компанії. Визначено основні переваги від впровадження постійної системи оцінки ефективності процесу рекрутингу в організації

Ключові слова: рекрутинг, персонал, підбір персоналу, відбір персоналу, ефективність.

Вступ. Залучення в організацію талантів із необхідними ключовими професійними та особистісними компетенціями – є однією з ключових стратегій будь-якої компанії, адже ефективний процес підбору персоналу має вирішальне значення для пошуку та найму потрібних людей, які забезпечуватимуть успіх бізнесу підприємства у майбутньому. Як правило, стратегія залучення талантів повинна бути зосереджена на довгострокових цілях організації з точки зору стратегії управління персоналом. Даний процес включає постійну цілеспрямовану роботу рекрутерів, агентств, фахівців та менеджерів з персоналу в діяльність з пошуку, підбору, відбору, набору, найму, адаптації співробітників та проведення співбесід.

Основна частина. Для побудови успішного процесу рекрутингу на підприємстві необхідно постійно проводити моніторинг й оцінку його ефективності, а саме таких складових її елементів, як відповідність співробітника профілю посади, рівень необхідних навичок й вмінь, здійснення постійного аналізу професійних особистісних компетенцій, дослідження морально-психологічного клімату в колективі, рівня плинності кадрів, залученості персоналу у бізнес процеси, тощо. На сьогоднішній день, існує безліч сучасних підходів, методів та HR-метрик, що дають змогу точно оцінити ефективність процесу рекрутингу в компанії та допомогти у забезпеченні його ефективності.

Поширеною практикою більшості українських рекрутерів на сьогодні є використання досвіду зарубіжних компаній в процесі оцінювання показників за допомогою системи Key Performance Indicators (KPI). Ключові показники ефективності (KPI) – це показники, за якими проводиться оцінка ефективності дій, процесів та функцій управління по відношенню до досягнення поставлених цілей [1]. Також, ключові показники ефективності, в практиці менеджменту розглядаються, як обмежений набір основних параметрів, які використовуються для відслідковування та діагностики результатів діяльності організації та наступного прийняття на їх основі управлінських рішень. Показники мають відображати всю найбільш важливу інформацію для управління справою (надсистемний рівень) або управління результатами діяльності співробітника і при цьому фокусувати увагу на самих критичних моментах [2].

Основними KPI для оцінки ефективності процесу рекрутингу, можна виокремити такі, як:

якість підбору персоналу (відношення працюючих співробітників через 90 днів після працевлаштування до кількості працевлаштованих за місяць);

продуктивність нових співробітників (відношення нових працівників, які досягають основні ключові показники ефективності, до кількості нещодавно працевлаштованих);

рівень задоволеності нових співробітників (результати внутрішнього дослідження задоволеності роботою нещодавно працевлаштованих);

плинність кадрів (відсоток звільнених працівників за місяць до їх загальної кількості на підприємстві). Наприклад, якщо коефіцієнт низький, відповідно, відділ рекрутинга працює ефективно, і навпаки;

вартість підбору співробітників (відношення витрат на підбір персоналу до загальної кількості працюючих);

дотримання термінів підбору необхідного персоналу.

Сучасним методом оцінки ефективності рекрутингу в компанії є HR-метрики, які допомагають дізнатись, як працює рекрутинговий процес і як його можна покращити.

HR-метрики – це стандартні одиниці виміру, система вимірювань, що являє собою спеціальні розрахунки, які допомагають інтерпретувати отримані дані, співвідносячи їх з попередніми результатами. Як правило, у рекрутинговій діяльності доцільним є використання таких метрик, як:

показники оцінки якості людських ресурсів та ефективність їх використання;

метрики оцінки ефективності роботи конкретних фахівців, спеціалістів чи відділів;

метрики оцінки ефективності відділу рекрутингу.

Якість підбору персоналу – один із найважливіших показників КРІ для більшості підприємств, оскільки дозволяє виміряти цінність, яку нові співробітники приносять компанії. Фактично отримати інформацію про якість кожного найму можна, продовжуючи відстежувати індивідуально успіх кожного працівника протягом першого року роботи, а саме їх відвідуваність, продуктивність, відгуки керівників підрозділів та колег, й плинність кадрів нових співробітників. Використання оцінки після найму, допомагає оцінити ефективність та якість кожного найму.

За даними останніх досліджень компанії LinkedIn, підприємства можуть вимірювати якість найму за такими показниками, як:

оцінка ефективності (використовується у 50 % організацій);

статистика обороту та утримання (використовується у 49 % організаціях);

задоволеність рекрутера по найму (використовується у 43 % організаціях)[3].

Отже, для підвищення якості найму потрібна узгодженість з керівництвом для визначення чинників, що забезпечуватимуть якісний підбір персоналу на підприємстві, та розробити спеціальну стратегію, яка допоможе найняти потрібних фахівців.

Дотримання термінів закриття вакансії – найважливіший показник для оцінювання ефективності рекрутингу, що відображає наскільки оперативно рекрутер задовольняє потребу компанії в кадрах. Середній термін закриття вакансій – час від моменту появи вакансії на підприємстві до моменту, коли кандидат отримує і приймає оффер (формула 1).

$$T_{зв} = \frac{K_d}{K_{зв}}, \quad (1)$$

де $T_{зв}$ – терміни закриття вакансії;

K_d – кількість днів роботи над заповненням всіх наявних вакансій за певний період;

$K_{зв}$ – загальна кількість закритих вакансій за певний період.

Показник задоволеності роботою – це психічний та емоційний зв'язок, який співробітники відчувають по відношенню до компанії, відображає загальне відношення працівника до праці та має прямий вплив на результати його трудової діяльності. Для ефективного відслідковування залученості і вчасного реагування на невдоволення працівниками стилем управління, рівнем оплати працею та робочою атмосферою, варто підтримувати тісний контакт HR-спеціалістів із персоналом. Для здійснення оцінки за цим напрямом доцільно використовувати такі сучасні методи, як:

1. «Зустріч 1 : 1» – суть даного методу полягає у регулярних зустрічах, на яких HR-менеджер спілкується з кожним співробітником індивідуально у неформальній обстановці

на теми, що хвилюють та намагається зрозуміти як себе відчуває персонал і наскільки вони залучені в трудову діяльність. Головна задача рекрутера – створити безпечну атмосферу. Основний недолік методу «Зустріч 1 : 1» – у великих за обсягами компаніях менеджери з персоналу не в змозі регулярно опитувати кожного.

2. Опитувальник Q12 – найбільш ефективний метод оцінки залученості персоналу та його вплив на важливі результати для бізнесу. Gallup Q12 містить 12 питань в області кар'єри та розвитку, місії та цілей організації, визнання та цінностей, міжособистісних стосунках у колективі. Для отримання точних результатів потрібно регулярно проводити опитування та використовувати одні й ті ж самі питання. Ціна офіційного інструменту опитувальника залежить від розмірів компанії та кількості працюючих.

3. Моніторинг настрою в Hurma System – простий метод відслідковування задоволеності співробітників. Кожен, при вході в систему, вказує свій сьогодиншній настрій, за бажанням, залишає коментарі та пояснює свій емоційний стан. Моніторинг настрою дозволяє менеджерам з персоналу бути в курсі стану співробітників і запобігати погіршенню ситуації.

Наступним ключовим показником ефективності процесу рекрутингу в компанії є *вартість закриття однієї вакансії*. Оцінка даного KPI розраховується шляхом додавання усіх витрат, необхідних для закриття вакансії. До таких витрат відносяться:

- витрати на публікацію вакансії на job-сайтах;
- витрати на різні види реклами (соціальні мережі, газети, журнали, телебачення, банери);
- витрати на інтернет – зв'язок та мобільний зв'язок;
- витрати на організацію робочого місця рекрутера;
- облік заробітної плати рекрутера;
- непрямі витрати, що пов'язані з процесом рекрутингу.

Оцінюючи ці показники в комплексі можна прийняти рішення щодо ефективності та прибутковості процесу рекрутингу в компанії.

Окремими підходом для оцінки ефективності процесу рекрутингу на підприємстві може слугувати воронка рекрутингу. Вона будується на підставі даних про загальну кількість перспективних кандидатів які додаються в вакансію і зборі інформації про їх подальший перехід по усіх етапах (рис. 1).

Рис. 1. Воронка рекрутингу

В більшості випадків, при правильно забезпеченій конверсії економиться час на пошуки кандидата. Підбір майбутнього співробітника проводиться у декілька етапів:

1. Залучення – основна задача даного етапу, донести пропозицію роботодавця до потенційних кандидатів, привернути до нього увагу та викликати стійкий інтерес.

2. Зацікавлення – основна задача другого етапу, пробудження інтересу в претендента до заняття певної вакансії та переконання його піти на співбесіду з роботодавцем.

3. Оцінка та відбір – на даному етапі проводиться оцінка результатів кандидата за необхідними критеріями.

4. Пропозиція щодо роботи – узгодження всіх питань та умов контракту про трудову діяльність.

5. Найм – основна задача рекрутера допомогти оформити документи й організувати робоче місце нового співробітника.

Застосування підходу воронки рекрутингу дозволяє оцінити наскільки ефективна робота по кожній вакансії та наскільки результативним є кожен менеджер з персоналу при заповненні вакансії.

В цілому, ефективність процесу рекрутингу можна розрахувати за формулою 2, наведеною нижче.

$$Ep = \left(\frac{Ky}{Kk} \right) \cdot 100\%, \quad (2)$$

де Ep – ефективність процесу рекрутингу;

Ky – кількість кандидатів, що успішно проходять на наступний етап відбору;

Kk – загальна кількість кандидатів, що проходили відбір.

Висновок. Проведене дослідження показало наявність різноманітних підходів оцінки ефективності процесу рекрутингу в компанії, їх спектр є широким для використання, в залежності від поточних завдань. Не дивлячись на складність застосування деяких з методів оцінки, вони мають величезну кількість переваг, адже:

по-перше, дозволяють побачити реальну, внутрішню картину того, що відбувається в компанії та на основі цього приймати відповідні управлінські рішення;

по-друге, створюють можливість для вчасного та прогностичного виявлення слабких місць, які виникають в рекрутинговому процесі;

по-третє, дозволяють спростити процес підбору персоналу у бік збільшення його ефективності, адже розширюють можливість володіння рекрутером більш об'єктивною інформацією для оцінки;

по-четверте, дозволяють покращити комунікаційні зв'язки між керівником та рекрутером за рахунок реалізації можливості візуалізації інформації та легкого доведення її до керівництва.

Аннотация. Статья посвящена исследованию современных методов и подходов оценки эффективности процесса рекрутинга персонала на отечественных и зарубежных предприятиях. При проведении исследования использованы методы KPI, HR-метрик, воронки рекрутинга. Основным результатом стало определение ключевых показателей эффективности процесса рекрутинга. В частности, определены, распространенные практические подходы оценки качества подбора персонала, производительности новых сотрудников компании, уровня удовлетворенности новых сотрудников рабочим местом, скорости их адаптации и расчета стоимости подбора новых сотрудников для компании. Определены основные преимущества от внедрения постоянной системы оценки эффективности процесса рекрутинга в организации

Ключевые слова: рекрутинг, персонал, подбор персонала, отбор персонала, эффективность.

Abstract. The article is devoted to the study of modern methods and approaches to assessing the effectiveness of the recruitment process at domestic and foreign companies. The study used the methods of KPI, HR-metrics, recruitment funnels. The main result was the identification of key performance indicators of the recruitment process. In particular, practical approaches to assessing the quality of recruitment, productivity of new employees, the level of job satisfaction of new employees and the speed of their adaptation and calculation of the cost of recruiting new employees for the company are outlined. The main advantages of the introduction of a permanent system for evaluating the effectiveness of the recruitment process in the organization are identified

Key words: recruiting, personnel, recruitment, personnel selection, efficiency.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Одегов Ю. Г., Абдурахманов К. Х., Котова Л. Р. Оценка эффективности работы с персоналом: методологический подход: учеб.-практ. пособие. М.: Альфа-Пресс, 2011. 752 с.
2. Половинко В. С., Сазонова М. Г. Система оценки персонала в концепции управления по результатам: монография. Омск : Омск. гос. ун-т, 2008. 255 с.
3. Соціальна мережа для пошуку та встановлення ділових контактів LinkedIn. URL: <https://www.linkedin.com/>

УДК 331:658

ЗМІСТ КАТЕГОРІЇ HR-АНАЛІТИКА ТА ЇЇ РОЗВИТОК В УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЯХ

М. О. Вронський, Н. С. Якимова

Анотація. В статті на основі використання системних та узагальнюючих підходів наукових досліджень проведено аналіз змісту категорії «HR-аналітика», визначено завдання та цілі, які вона виконує на підприємстві. Здійснено оцінку рівня розвитку HR-аналітики та найпоширеніших суб'єктів виконання аналітичних функцій в українських компаніях.

Ключові слова: HR-аналітика, кадрова політика, управлінське рішення, людські ресурси, підприємство, управління персоналом.

Ефективність кадрових, як і інших управлінських рішень, завжди залежить від повноти та якості інформації. Використання HR-аналітики в сучасності є дуже важливим в успішному керуванні підприємством, оскільки з постійним розвитком цієї сфери з'являється необхідність дослідження великої кількості взаємозв'язків між різними явищами, актуалізується необхідність розуміння тих чи інших процесів управління для більш раціонального використання людських ресурсів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню впливу HR-аналітики на ефективність, як кадрової політики, так і бізнесу в цілому, приділяли увагу такі вчені, як Дж. Марлер, Дж. Будро, Е. Лоулер, А. Левенсон, Л. Бассі, та інші. Проте в своїх роботах вони недостатньо мірою торкаються питання визначення теоретичного базису HR-аналітики та її ролі в забезпеченні ефективного функціонування компанії.

Метою статті є дослідження категорійного апарату поняття «HR-аналітика», оцінка її ролі та місця в ефективній кадровій політиці компанії та визначення ступеню її розвитку в українських реаліях бізнесу.

Виклад основного матеріалу. HR-аналітика має одну з найважливіших ролей в ефективному керуванні кадровою політикою, яка безпосередньо впливає на всі сфери діяльності організації. Безумовно, найбільший вплив на точність аналізу має саме повнота, достовірність та якість інформації.

Як і всі галузі, що наразі стрімко розвиваються, дослідження кадрової політики організації потребує переходу від суто формалізованого підходу до більш гнучкого, більш адаптованого під ситуацію, який буде враховувати більшу кількість аспектів, що можуть впливати на кадрову політику підприємства.

Використання аналітики для розуміння того, як кадрові практики і політики впливають на ефективність роботи організації, є потужним інструментом для кадрових служб підвищити цінність своєї організації. Статистичні методи та експериментальні підходи можуть використовуватися, щоб виявити причинно-наслідковий зв'язок між конкретними методами управління персоналом і такими показниками продуктивності, як задоволеність клієнтів, обсяг продажів на одного співробітника і, звичайно ж, прибутковість окремих видів діяльності [2].

HR-аналітика є досить новою наукою та недостатньо дослідженою вітчизняними науковцями. Єдиного підходу до трактування поняття «HR-аналітика» на даний час немає. В таблиці 1 наведемо основні визначення цього терміну провідними вченими в галузі аналітики.

Отже, проаналізувавши різні джерела з трактуваннями терміну «HR-аналітика», можемо визначити, що це певний набір методів та інструментів для пошуку, вивчення та аналізу інформації, пов'язаної з кадровою діяльністю компанії, для наступного прийняття управлінського рішення.

Таблиця 1 – Варіанти трактування терміну «HR-аналітика» різними вченими

Автор	Визначення	Джерело
Д. Марлер, Д. Будро	Практика, яка надається ІТ-відділом, що використовує описовий, візуальний та статистичний аналіз даних, який пов'язаний з HR-процесами, людським капіталом, продуктивністю організації та зовнішніми економічними показниками для визначення впливу на бізнес і прийняття рішень на основі даних	[5]
Е. Лоулер	Являє собою статистичні та експериментальні методи, які використовуються для демонстрації впливу кадрової діяльності на ефективність компанії	[6]
Л. Бассі	Доказовий підхід для прийняття кращих рішень з точки зору людей в бізнесі; він складається з безлічі інструментів і технологій, починаючи від простих звітів про показники управління персоналом і закінчуючи прогнозними моделюванням	[7]
С. Мондор	Демонстрація того, що люди безпосередньо впливають на ефективність бізнесу	[8]

HR-аналітика може впливати на вирішення таких ключових завдань на підприємстві, як:

- пошук, відбір та надання статистичних та аналітичних даних по персоналу;
- підвищення ефективності персоналу, методів та інструментів роботи з ним;
- будівництва ефективних моделей прийняття рішень;
- виявлення прихованих закономірностей в різних процесах;
- створення ефективного контролю персоналу;
- прогнозування майбутніх загроз та можливостей.

До головних заслуг HR-аналітики в кадровій сфері можна віднести те, що вона найкраще вирішує завдання визначення основних відстаючих показників. За допомогою HR-аналітики також розробляються показники KPI показники HR-відділів.

HR-метрики є найголовнішим інструментом HR-аналітики. Вони є засобом зваженого прийняття рішення та його обґрунтування. До основних HR-метрик, які використовуються компаніями, можна віднести:

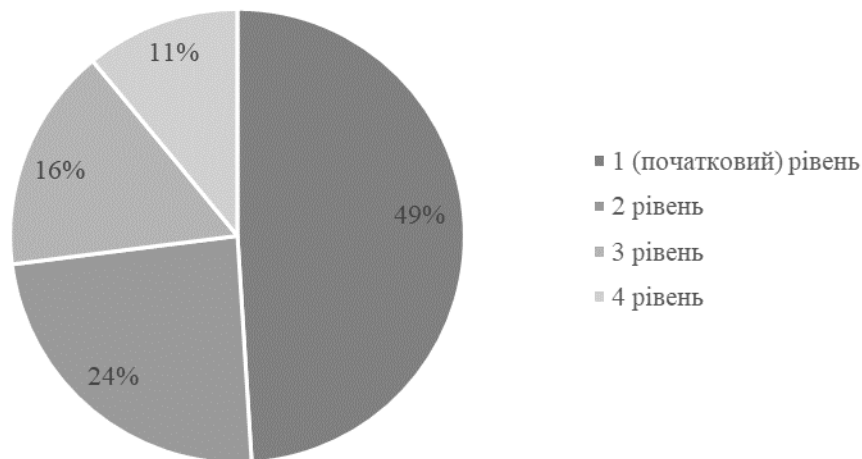
- плинність кадрів;
- середній стаж роботи на підприємстві;
- термін закриття вакансій;
- частка працівників, які пройшли випробувальний термін;
- середній стаж роботи на підприємстві на момент звільнення.

Згідно з опитуваннями, проведеними фахівцями Академії ДТЕК в період з листопада 2017 року по липень 2018 року, в яких взяли участь 391 HR-фахівець з різних компаній (структура респондентів є такою: 30 % – співробітники ІТ-компаній і 70 % – інших напрямків. 49 % опитаних є керівниками компаній і 51 % – фахівцями) [3], визначено, що більшість відносить свої компанії до початкового рівня розвитку аналітики (згідно з моделями Джоша Берсіна). Аналітична робота в цих компаніях зводиться до аналітична до підготовки стандартних звітів за запитом бізнесу, проведення описової аналітики (рис.1).

До другого рівня зрілості віднесли свою компанію 24 % респондентів. На цьому рівні функція HR-аналітики в організації полягає в проактивному формуванні звітів, які дозволяють приймати бізнес-рішення, проводити порівняльний аналіз.

До третього рівня розвитку свої компанії віднесли 16 % співробітників. На цьому рівні аналітики даних, застосовується статистичний аналіз для пошуку рішень бізнес-проблем.

Рису. 1. Рівень розвитку HR-аналітики в українських компаніях [3]

До четвертого – найвищого рівня свої компанії віднесли 11 % співробітників. Тут вже компанія займається прогноною аналітикою: побудовою прогнозних моделей для вирішення бізнес-завдань, а також прогнозного моделювання для вирішення майбутніх викликів.

Досліджуючи питання кадрового забезпечення процесу здійснення HR-аналітики, слід зазначити, що в більшості випадків функція аналітики в сфері управління персоналом поєднується з виконанням працівником в компанії інших функцій (загально аналітичних або управління персоналом). Більш ніж третина представників українських компаній зазначають про відсутність штатної одиниці аналітика в компанії і лише 8 % виокремлюють аналітичну функцію в окрему штатну одиницю (рис. 2) [3].

Рис. 2. Кадровий потенціал виконання функцій HR-аналітика в українських компаніях [3]

Підтверджує актуальність та необхідність використання HR-аналітики в діяльності компанії й міжнародні дослідження MIT Sloan Management Review, проведені за участю IBM Institute for Business Value (в опитування приймали участь близько 3000 управлінців та аналітиків з різних галузей та країн). Отримані результати показали, що компанії які використовують інструменти аналітики в своїй діяльності є в п'ять разів продуктивнішими та успішнішими ніж, ті які лише частково (на рівні описових моделей) використовують HR-аналітику в своїй компанії [4].

Висновок. Виходячи з вищезазначеного можна зробити висновки, що HR-аналітика має ключову роль, як в прийнятті кадрових рішень, так і в керівництві організацією в цілому. Її використання в діяльності підприємств (особливо – великих) позитивно впливає на управління, на розуміння можливостей та загроз, на раціональне використання головної рушійної сили будь-якої організації – людських ресурсів. Грамотне та правильне використання HR-аналітики позитивно впливатиме на рівень конкурентоспроможності

компанії. Також, потрібно зазначити, що в Україні рівень HR-аналітики знаходиться на недостатньому рівні. Керівники підприємств не розуміють, як нею користуватися, не можуть чітко визначати проблемні моменти в управлінні або ж не мають достатнього рівня матеріально-технічної бази для належного ведення аналітики на підприємстві. Саме відсутність цього аналізу і розуміння своїх хибних дій в керівництві організацією, не кажучи вже про відсутність обґрунтованих прогнозів і визначають подальший низький рівень їх конкурентоспроможності.

Аннотация. В статье на основе использования системных и обобщающих подходов научных исследований проведен анализ содержания категории «HR-аналитика», определены задания и цели, которые она выполняет на предприятии. Осуществлена оценка уровня развития HR-аналитики и наиболее распространенных субъектов выполнения аналитических функций в украинских компаниях.

Ключевые слова: HR-аналитика, кадровая политика, управленческое решение, человеческие ресурсы, предприятие, управление персоналом.

Abstract. The paper based on the use of systematic and generalized approaches to research, analyzes the content of the category "HR-analytics", identifies the tasks and objectives that it performs at the enterprise. An assessment of the level of development of HR-analytics and the most common subjects of analytical functions in Ukrainian companies.

Key words: HR-analytics, personnel policy, management decision, human resources, enterprise, Human resources management.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Jac Fitz-enz. The new HR analytics : predicting the economic value of your company's human capital investments, 2010.
2. Edward E. Lawler III, Alec Levenson, John Boudreau. HR Metrics and Analytics – Uses and Impacts, 2004.
3. HR-аналітика в українських компаніях: реальність или далеке майбутнє?: веб-сайт. URL: <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=1844> (дата звернення 30.09.2020).
4. Analytics: The new path to value. How the smartest organizations are embedding analytics to transform insights into action: веб-сайт. URL: <https://frankdiana.files.wordpress.com/2010/11/ibm-mit-analytics-study.pdf> (дата звернення: 30.09.2020).
5. Marler, J. H., Boudreau, J. W. An evidence-based review of talent analytics. *The International Journal of Human Resource Management*, Vol. 28, No. 1, 2017. 3–26 pp.
6. Lawler III, E. E., Levenson, A., Boudreau, J. W. HR metrics and analytics: Use and Impact. *Human Resource Planning*, Vol. 27, 2004. 27–35 pp.
7. Bassi, L. Raging debates in HR Analytics. *People & Strategy*, Vol. 34, 2011. 14–18 pp.
8. Mondore, S., Douthitt, S., Carson, M. Maximizing the impact and effectiveness of HR Analytics to drive business outcomes. *People & Strategy*, Vol. 34, 2011. 20–27 pp.

УДК 338.43:63:340.11(477)

АНАЛІЗ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ: ПРОСТОРОВИЙ АСПЕКТ

М. Р. Говоруха, В. В. Біркендале

Анотация. У статті досліджено сучасний стан сільськогосподарської галузі України. Проаналізовано рентабельність виробництва основних видів продукції сільського господарства за 1991–2019 рр. Визначено динаміку часток сільського господарства у ВВП. Описано рейтинги регіонів за виробництвом продукції рослинництва та тваринництва. Зазначено основні стратегічні напрями розвитку сільського господарства, на які варто орієнтувати свою діяльність сільськогосподарським підприємствам для успішного розвитку і функціонування аграрного сектору в Україні.

Ключові слова: рослинництво, тваринництво, сільське господарство, рейтинг регіонів.

Актуальність. Україна завжди мала аграрну спеціалізацію, що обумовлено сприятливими кліматичними факторами та вигідним географічним положенням. За даними офіційної статистики в період 2011–2019 років сільське, лісове та рибне

господарство займало 3-4 місце за часткою грошових надходжень до ВВП України [1]. Економічний спад, який розпочався після 2013 року, структурні зрушення в економіці країни, наявність гіпотез про вирішальну роль сільського господарства в економічному зростанні України обумовлюють актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Л. Мельник, О. Топузов, В. Месель-Веселяк, В. Юрчишин, М. Хорунжий, А. Радченко та інші доклали значних зусиль для аналізу стану, проблем та перспектив розвитку сільського господарства України. Проте дослідження даної тематики повинні бути регулярними, а значна кількість питань вимагає додаткових наукових досліджень.

Мета. Проаналізувати тенденції, що характеризують сільське господарство України, дослідити динаміку обсягів виробництва продукції галузі, виявити закономірності просторового розвитку галузі, шляхи покращення стану рослинництва та тваринництва України.

Виклад основного матеріалу. Сільське господарство — галузь матеріального виробництва, що займається вирощуванням сільськогосподарських культур та розведенням сільськогосподарських тварин для забезпечення населення продуктами харчування, а промисловості — сировиною [2]. Структура сільського господарства складається з двох складових: рослинництва і тваринництва, які, у свою чергу, включають менші галузі та підгалузі виробництва (рис. 1).

Рис. 1. Структура сільського господарства (побудовано автором за [3])

Історична назва рослинництва — землеробство, яким ще у 5–4 тисячоліттях до нашої ери займалися трипільці, що заселяли територію сучасної України. Тенденція працювати з землею зберіглася за східнослов'янських союзів племен, за доби Київської Русі, козацтва тощо. У 3–2 тисячоліттях до нашої ери відбулося виокремлення пастуших племен від землеробських, що означало появу самостійного тваринництва та рослинництва. В давні часи це забезпечувало регулярний обмін товарами між общинами, в наші часи зв'язок став ще міцнішим: рослинництво забезпечує корм для тварин, поля квітів підтримують бджолярство, розширення площі пасовищ та сіножатей зменшує частку земель, що призначені для посіву зернових та овочевих та ін. Кочовим скотарством займалися кімерійці, скіфи, сармати. Також ще Нестор Літописець у «Повісті временних літ» зазначав, що землі Київської Русі «багаті хутровим звіром».

Важливими сприятливими передумовами лідерської позиції сільського господарства в Україні є природно-географічні і соціально-економічні — усім відомі українські чорноземи, помірний клімат, трудолюбива натура українського працівника та роль сільського господарства в економіці країни.

Площа землі, зайнята під сільськогосподарськими угіддями, складає близько 42,7 млн гектарів (71 % земельного фонду України), а в структурі угідь переважає рілля (рис. 2) [4].

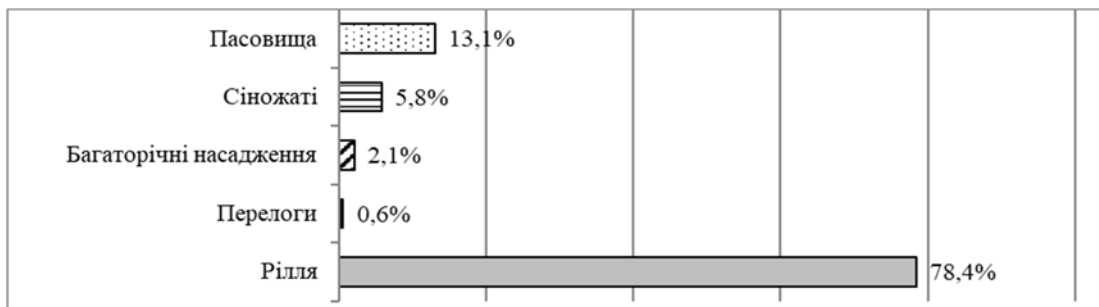

Рис. 2. Структура сільськогосподарських угідь, %

Площа сільськогосподарських угідь у розрахунку на душу населення в Україні найвища серед європейських країн – 0,9 га. Загальна площа сільськогосподарських угідь за 1991–2019 рр. скоротилася більше, ніж на 500 тис. га.

З 2014 до 2018 року сума доходу від сільського господарства збільшувалася приблизно на 40 мільярдів щорічно, а в 2015 році до бюджету України надійшло на третину більше грошей від продажу продукції сільського господарства в абсолютних величинах у порівнянні з 2014 роком. (рис. 3, побудовано за [1]). В 2019 році тенденція до зростання припинилася і показник обсягу продукції залишився майже незмінним. З рисунку 3 видно, що сільське господарство стабільно забезпечує приблизно десятку частку внесків капіталу до бюджету України.

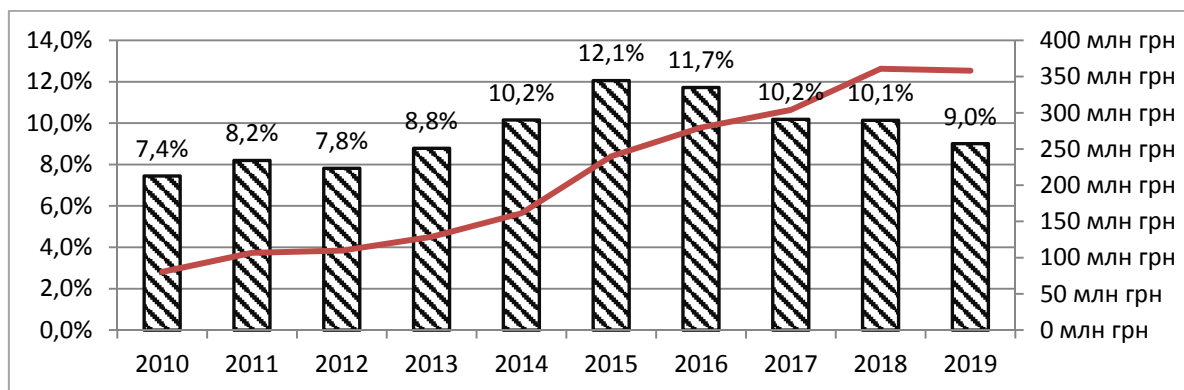

Рис. 3. Динаміка обсягів виробництва с/г продукції та частки у ВВП за доходами

На рис. 4 представлено структуру ВВП України 2019 р. за видами економічної діяльності [1]. За даними рисунку видно, що частка сільського господарства у структурі ВВП України за 2019 рік складає 9% – це більше частки транспорту, але менше частки промисловості, навіть попри значний її спад. Отже, попри значну частку галузі, слід зробити висновки, що вона не є визначальною такою мірою, щоб говорити про аграрну спрямованість економіки країни.

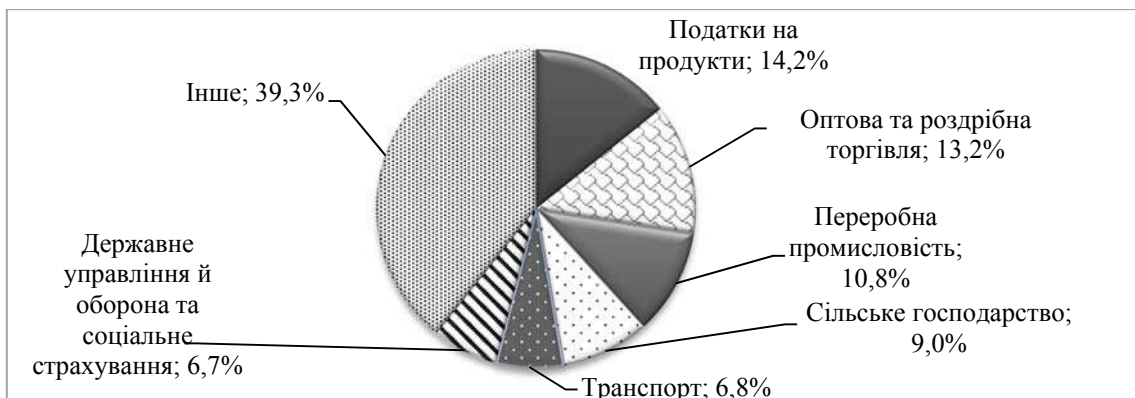

Рис. 4. Галузева структура ВВП України за 2019 р., %

Україна має один з найвищих показників частки сільського господарства у структурі ВВП в Європі, проте, при великих обсягах продукції, Україна часто програє в її якості. Ще і дотепер залишається проблемою невідповідність якості вітчизняної продукції європейським і світовим стандартам, дуже повільні темпи сертифікації продукції, що обмежує експортний потенціал галузі.

Важливим показником ефективності функціонування будь-якого економічного суб'єкту чи певної сфери є рентабельність. Динаміка показників рентабельності виробництва основних видів сільськогосподарської продукції України наведені на рис. 5.

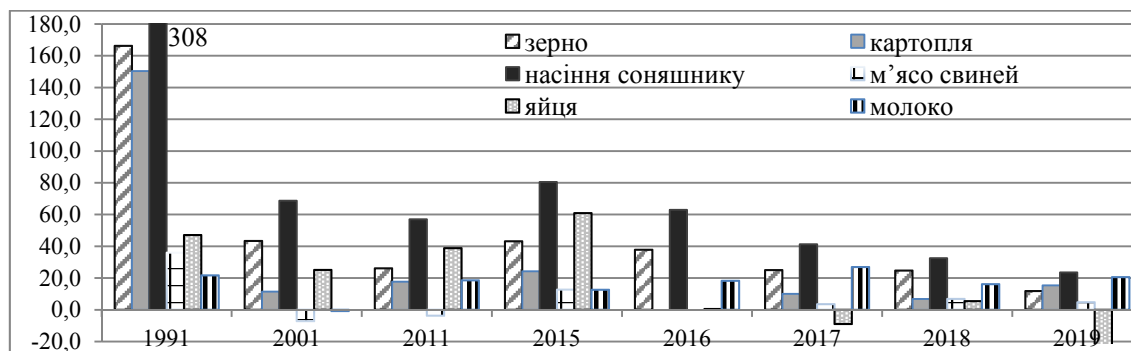

Рис. 5. Рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції, % [1]

Аналіз діаграми рисунку 5 дозволяє зробити висновок, що рівень рентабельності сільського господарства України після 2015 року постійно знижується, не говорячи вже про недосяжність рівня 1991 року. Рослинництво, здебільшого, більш рентабельне, ніж тваринництво, яке в останні роки занепадає. Виробництво яєць було збитковим у 2017 та 2019 роках, рентабельність вирощування м'яса свиней у 2019 році, порівняно з 2018 роком знизилася на 2,2 % і становила 4,7 відсотків. Найбільш рентабельними серед основних видів сільськогосподарської діяльності України в 2019 році були вирощування соняшнику та виробництво молока.

За даними Інформаційно-аналітичного порталу АПК України в 2019 році Вінницька область займала перше серед усіх регіонів місце по вирощуванню великої рогатої худоби та птиці (рис. 6). Київська та Донецька області лідирують серед усіх регіонів з вирощування свиней. Дніпропетровська та Львівська області зайняли лідерські позиції з вирощування великої рогатої худоби.

Рис. 6. Регіони-лідери за вирощуванням тварин по кожному виду [5]

На рис. 7 наведено спеціалізацію регіонів з виробництва сільськогосподарських культур станом на 1 вересня 2020. Херсонська область займає перше місце з вирощування овочів відкритого ґрунту, Харківська – з зернових та зернобобових, Полтавська – з сої, Миколаївська – з соняшника. Дніпропетровська область займає 1–5 місце з вирощення

таких культур як: зернові та зернобобові, ріпак, соняшник, овочеві, плодові та ягідні культури. Лідерство області можна пояснити, серед інших факторів, не лише сприятливими природно-кліматичними умовами, а й сприятливим інвестиційним фоном, адже за даними Державної служби статистики за 2019 рік, Дніпропетровська область отримала найбільше капітальних інвестицій в Україні (після Києва). Вінницька область стала регіоном-лідером з вирощення таких культур як картопля, овочеві, плодові та ягідні.

Рис. 7. Регіони-лідери з виробництва продукції рослинництва [5]

Визначення спеціалізації регіону дозволяє враховувати його специфіку при розробці стратегій розвитку міст та визначенні стратегічних напрямків зовнішньоекономічної діяльності на регіональному рівні.

В теорії регіональної економіки для визначення галузей спеціалізації використовується система таких показників як коефіцієнт локалізації галузі, коефіцієнт регіональної товарності, коефіцієнт подушового виробництва, коефіцієнт спеціалізації регіону. Перевіримо теоретичні положення розрахунками одного з коефіцієнтів на основі статистичних даних (формула 1). Коефіцієнт подушового виробництва (К_{дв}) – це співвідношення питомої ваги галузі регіону у відповідній галузі країни до питомої ваги чисельності економічно активного населення регіону до чисельності економічно активного населення країни [6].

$$K_{дв} = \frac{\Gamma_p \cdot 100}{\Gamma_k} / \frac{H_p \cdot 100}{H_k}, \quad (1)$$

де Γ_p – це галузь регіону, обсяг випуску продукції у грошових одиницях;

Γ_k – галузь країни, обсяг випуску продукції у грошових одиницях;

H_p – населення регіону, кількість осіб;

H_k – населення країни, кількість осіб.

Формат відкритих даних статистики України не містить всіх вищенаведених показників для розрахунків. Проведемо математичні перетворення (формула 2):

$$K_{дв} = \frac{\Gamma_p}{H_p} * 1 / \left(\frac{\Gamma_k}{H_k} \right) \quad (2)$$

Населення країни станом на 1 січня 2020 року становить 41 984 600 осіб [1]. Обсяг виробництва продукції сільського господарства у розрахунку на 1 особу в Вінницькій області станом за січень–серпень 2020 року становить 15474 грн [5] і фактично є дробом

$\frac{\Gamma_p}{H_p}$ в правій частині рівняння (2). Обсяг виробництва продукції сільського господарства у розрахунку на 1 особу в Україні станом за січень–серпень 2020 року становить 6875 грн [5] і фактично є дробом $\frac{\Gamma_k}{H_k}$ в правій частині рівняння (2). Отже, підставимо дані і отримаємо:

$$\Gamma_k = H_k \cdot 6875 = 288,6 \text{ трлн грн.}$$

$$Кдв = 15474 \cdot 41983600 / 288637250000 = 15,474 \cdot 0,145 \approx 2,25$$

Розрахунковий коефіцієнт подушового виробництва для сільського господарства Вінницького регіону складає 2,25, що більше одиниці. Виконані розрахунки підтверджують, що сільське господарство є галуззю спеціалізації Вінницької області. Таке положення галузі виступає фактором привабливості для інвесторів з метою залучення інвестицій – Вінницька область в січні-червні 2020 року зайняла шосте місце за показником питомої ваги регіону у загальному обсязі освоєних інвестицій та перше місце по обсягах освоєних інвестицій у сфері виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів.

Протягом січня–серпня 2020 року у чотирьох регіонах країни спостерігається збільшення обсягів виробництва продукції сільського господарства порівняно з січнем–серпнем 2019 року (рис. 8). В середньому по Україні індекси сільськогосподарської продукції за аналогічний період складають 0,902 (або 90,2 %). Зменшення обсягів виробництва рослинництва можна пояснити скороченням посівних площ, складними погодними умовами, зокрема посухою та заморозками, внаслідок яких, за даними Інформаційно-аналітичного порталу АПК України, було втрачено озимого ріпаку – 103 тис. га, пшениці – 74 тис. га, ячменю – 53 тис. га та гороху – 1,3 тис. га, та меншою зацікавленістю сільськогосподарських підприємств та фермерів в вирощенні продукції рослинництва внаслідок невисокої ринкової ціни [5].

Зменшення обсягів виробництва тваринництва можна пояснити зменшенням кормової бази, більшим рівнем захворюваності тварин, внаслідок недієвих інструментів контролю на ринку, капіталомісткістю виробництва та активними міграційними процесами жителів сільської місцевості.

Рис. 8. Регіони-лідери з приросту обсягів виробництва продукції с/г у січні–серпні 2020 р., % [5]

За результатами аналізу можна зробити висновок, що Україна має певний потенціал, обумовлений соціальними традиціями та природно-географічними факторами, але через низку причин стан сільського господарства країни (особливо тваринництва) погіршується.

З урахуванням виявлених факторів серед основних заходів, спрямованих на подолання проблем галузі слід назвати такі: удосконалення інструментів регулювання перевірки якості продукції с/г; профілактика захворювань тварин; побудова нових систем зрошення для полів, що мають нестачу вологи; боротьба з бур'янами, що знижують урожайність с/г культур; підвищення урожайності зернових культур внаслідок створення полезахисних лісосмуг; збільшення загальних площ насаджень тощо.

Висновки. Аналіз показників галузі і їх динаміки показує, що після тривалого підйому у 2020 році валовий збір та урожайність продукції сільського господарства України знизилася, порівняно з 2019 роком. Протягом останнього десятиріччя частка сільського господарства не перевищувала 12 % ВВП, і утримується на рівні 9–10 %. Отже, попри значну частку галузі, слід зробити висновки, що немає підстав говорити про аграрну спрямованість економіки країни і закріплення за галуззю ролі драйвера зростання. Протягом 2015–2020 рр. намітилася тенденція до зниження рентабельності продукції. Без ефективних заходів біобезпеки, в галузі тваринництва спостерігаються високі рівні захворюваності тварин. Стан рослинництва та тваринництва потребує відновлюючих заходів та інноваційних підходів, в тому числі спрямованих на підвищення урожайності основних сільськогосподарських культур; стимулювання і перегляд ефективності системи перевірки здоров'я тварин; впровадження та введення нових технологій системи рекультиваци земель, виробництва у галузі тваринництва; відповідальне ставлення господарів та орендарів до сільськогосподарських угідь та збереження ґрунтів.

Аннотация. В статье исследовано современное состояние сельскохозяйственной отрасли Украины. Проанализированы рентабельность производства основных видов продукции сельского хозяйства в 1991–2019 гг. Определена динамика долей сельского хозяйства в ВВП Украины. Описаны рейтинги регионов по производству продукции растениеводства и животноводства. Указаны основные стратегические направления развития сельского хозяйства, на которые стоит ориентировать свою деятельность сельскохозяйственным предприятиям для успешного развития и функционирования аграрного сектора в Украине.

Ключевые слова: растениеводство, животноводство, сельское хозяйство, рейтинг регионов.

Abstract. The article examines the current state of the agricultural industry of Ukraine. The profitability production of the main agricultural products in 1991–2019 has been analyzed. The dynamics of the share of agriculture in Ukraine's GDP has been determined. The ratings of the regions for the production of crop and livestock products are described. The main strategic directions for the development of agriculture, on which agricultural enterprises should focus their activities for the successful development and functioning of the agricultural sector in Ukraine, are indicated.

Key words: crop production, animal husbandry, agriculture, ranking of regions.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата останнього звернення 03.10.2020)
2. Сільське господарство в позашкільлі. *Збірник методичних розробок щодо організації дослідницької роботи в закладах освіти за напрямом сільське господарство*. К.: НЕНЦ. 359 с. URL: <https://issuu.com/nenc/docs/sh> (дата останнього звернення 07.10.2020).
3. Надтока О. Ф., Топузов О. М. Географія. К.: Оріон, 2017. 208 с.
4. Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/250068882> (дата звернення: 06.04.2020).
5. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua> (дата останнього звернення 03.10.2020)
6. Региональная экономика : учебное пособие в 2 ч. / Региональная экономика: модуль «Региональная экономика»: учебное пособие. Ч.1 / Биркентале В. В., Гавриленко С. Н., Шевцова В. И., Чижикова О. А., Черноиванова Е. Н., Дубель В. М., Хаджинова Г. П. / Под общ. ред. проф., д-ра экон. наук Черниченко Г. А. 2-е изд., допол. и переработ. Винница: ДонНУ, 2015. 146 с.

РЕВІТАЛІЗАЦІЯ: ІСТОРІЯ, ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ

О. В. Левченко, В. В. Біркендале

Анотація. Дане дослідження розкриває сутність поняття «ревіталізація», висвітлює історію виникнення і поширення проектів відновлення колишніх промислових зон. Аналізується сучасний стан даного напрямку просторового розвитку в Україні, в цілому, та у місті Вінниця зокрема. Ревіталізація є перспективним напрямком просторового розвитку міст, активне впровадження проектів якого матиме позитивний вплив на соціально-економічний розвиток міст і регіонів. Співробітництво між державою, місцевою владою, приватним сектором та громадою є запорукою підвищення ефективності використання територій та інфраструктури колишніх промислових об'єктів.

Ключові слова: ревіталізація, промислові об'єкти, просторовий розвиток, сталий розвиток.

Актуальність. На етапі розвитку постіндустріального суспільства кількість великих підприємств, які виводяться з експлуатації, зростає. Такі підприємства часто розташовуються в середмісті. У результаті створюються цілі райони з нефункціонуючими підприємствами, внаслідок чого виникає проблема раціонального використання даних зон. Однак, в основі місцевого економічного розвитку лежать два принципи, керуючись якими можна значно збільшити ефективність використання даних територій. Цими принципами є творчість і гнучкість – місцева громада разом з місцевою владою, пристосувавшись до відповідних умов, може ефективніше використовувати території колишніх промислових об'єктів для задоволення суспільних потреб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вчені та практики стверджують, що ревіталізація є одним з інструментів вирішення екологічних та інфраструктурних проблем міст і регіонів. Вони відзначають загрозу економічній безпеці міст через наявність слабого соціально-культурного потенціалу, монофункціональність колишніх промислових районів міст та техногенне навантаження на навколишнє середовище [1–2, 7, 11]. В даний час Україна, хоч і не є провідною країною в сфері ревіталізації, але випереджає за рівнем розвитку даного напрямку інші пострадянські країни. Українське суспільство лише розпочало опановувати механізми ревіталізації протягом останнього десятиріччя, тому даний напрям просторового розвитку є новим видом господарської діяльності у межах взаємодії бізнесу, громади і місцевої влади.

Метою дослідження є вивчення історії і досвіду реалізації проектів ревіталізації у світі, аналіз стану поширення даного напрямку просторового розвитку в Україні та визначення критеріїв оцінки ефективності проектів ревіталізації в контексті сталого місцевого економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Ревіталізація (з латини означає «ге – відновлення» та «vita – життя») – поняття у науковій та практичній діяльності, яке тлумачиться як оживлення (відновлення) минулого, поєднання сьогодення з минулим, повернення до життя [3–4, 7]. Через активні процеси урбанізації або з історичних причин певні території опинилися близькими до центральних районів міст і доволі часто мають достатньо розбудовану інфраструктуру навколо. Впровадження інструментів ревіталізації необхідне для того, щоб відновити території, котрі були структурно деградовані та ускладнюють розвиток міст і районів.

Перші процеси ревіталізації розпочалися в 50–60-х роках ХХ століття в США та країнах Європи. Найбільш вдалим прикладами ревіталізації в країнах світу є: потужний діловий центр Лондона, котрий був збудований на місці колишнього морського порту; Хай-Лайн Парк в Нью-Йорку – на місці старої міської колії та деякі інші. Найбільш масштабним проявом позитивного впливу процесів ревіталізації на розвиток території є досвід оновлення Гонконгу – він був промисловим центром Китаю, але наприкінці ХХ

століття було вирішено перенести промислові потужності на материкову частину Китаю, оскільки вона була більш забезпечена необхідними ресурсами для розвитку промисловості. Після цього в Гонконзі залишилась велика кількість колишніх промислових приміщень і постала проблема ефективного їх використання. Влада вирішила шляхом впровадження активної ревіталізації перетворити напівзруйновані приміщення на сучасні бізнес-центри та виставкові зали. Як результат – сучасний Гонконг є одним з потужніших фінансових та торгівельних центрів світу та лідером за кількістю штаб-квартир міжнародних компаній в Азійському регіоні [5–6].

Аналіз реалізованих проектів ревіталізації у світі показав, що більшість промислових об'єктів перетворюються на поліфункціональні центри, тобто такі, які виконують не одну суспільно корисну функцію. Хоча зустрічаються й вдалі монофункціональні центри, як-от зерновий елеватор в Норвегії, котрий перетворено на багатоповерховий дім [7].

Якщо країни-лідери «перевикористання» колишніх промислових районів займаються цим вже 30–40 років, то Україна розпочала діяльність у цій сфері лише протягом останніх 10 років (таб.1).

Таблиця 1 – Найбільш відомі проекти ревіталізації у світі та в Україні*

Назва	Місце знаходження та рік ревіталізації	Колишнє використання	Результат ревіталізації – сучасне призначення
«Salts Mill»	Бредфорд, Англія (1980 р.)	Текстильна фабрика XIX ст.	Художній центр
«Wunderland Kalkar»	Калькар, Німеччина (1995 р.)	Атомна електростанція	Парк розваг
«Gasometer Town»	Відень, Австрія (2001 р.)	Газометри	Поліфункціональні центри (кінотеатр, архів, гуртожиток)
«Sio silo»	Осло, Норвегія (2001 р.)	Зерновий елеватор	226 квартир
«manufaktura»	Лодзь, Польща (2006 р.)	Бавовняна мануфактура	Найбільший торгово-розважальний комплекс східної Європи
«Kaapelitehdas»	Гельсінкі, Фінляндія (2008 р.)	Фабрика з виробництва кабелів	Поліфункціональний центр (3 музеї, 12 галерей, радіостанції, кафе, концерт-холи)
«Хай-Лайн Парк»	Нью-Йорк, США (2009 р.)	Міська колія	Декоративний парк довжиною в 2 км
«IZONE» («Ізоляція»)	Донецьк (2010 р.), Київ (2015 р.), Україна	Виробництво мінеральної вати; Київський суднобудівний завод	Галерея, виставковий центр, простір для конференцій та концертів, майстерні, магазини, кафетерії
Арт-завод «Платформа»	Київ, Україна (2014 р.)	Шовковий комбінат	Коворкінг, майстерні, галереї, простір для проведення концертів та фестивалів
«ReZavod»	Львів, Україна (2015 р.)	Завод медичної апаратури	Офіси, майстерні, галереї, триповерхова фотостудія
«Зелений театр»	Одеса, Україна (2015 р.)	Амфітеатр під відкритим небом	Еко-ферма (вирощування овочів), відкритий лекторій, майданчик для дітей.
«Urban CAD»	Херсон, Україна (2017 р.)	Машино-будівний завод	Простір для проведення фестивалів, виставок, концертів, конференцій та благодійних акцій
«Unit city»	Київ, Україна (2017 р.)	Київський мотозавод	Платформа для розвитку креативного бізнесу
«Промприлад. Реновація»	Івано-Франківськ, Україна (2018 – тепер. час)	Завод промислового обладнання	Простір для реалізації комерційних та соціальних ініціатив

*систематизовано і укладено авторами за [7–8, 11]

Як бачимо, на території України вже є декілька вдалих прикладів ревіталізації – створення поліфункціональних центрів на базі колишніх промислових приміщень: «Зелений театр», «ReZavod», Арт-завод «Платформа» та «URBAN CAD».

В той же час, слід зауважити, що проекти такого типу наразі реалізуються лише у великих містах України, хоча занедбані території, котрі потенційно можна ефективно використати, є і в малих, і в середніх населених пунктах [7–10].

У світовій практиці доволі поширеним є державно-приватне партнерство в процесі реалізації проектів ревіталізації, які мають певне соціальне значення. В таких проектах покриття необхідних витрат на втілення проекту поділяються між державою та громадою/підприємцями, стимулюється просторовий розвиток та заохочується населення до співпраці з державою.

У Вінниці поки що ревіталізація, як напрям просторового розвитку, є недостатньо розвиненою, хоч наявність покинутих промислових об'єктів відкриває перспективи даного напрямку. Міська влада розпочала активну кампанію з відбудови занедбаних куточків міста для більш комфортного дозвілля містян. Відомим, в межах міста, прикладом ревіталізації є «Вінницький обласний молодіжний центр «Квадрат» - простір у центрі міста, котрий був створений для розробки, вдосконалення та реалізації наукових, соціальних та громадських ініціатив мешканців та гостей міста Вінниці. Даний простір був збудований на місці колишнього занедбаного громадського туалету. Хоч «Квадрат» і є прикладом ревіталізації, але це єдиний реалізований її міні-прояв на все місто. Діяльність «Квадрату» є підтвердженням раціональності впровадження механізмів ревіталізації, оскільки з його появою в місті з'явилося більше інтерактивних та інформаційних заходів. Діяльність простору має яскраво виражений акцент на впровадженні проектів для молоді, оскільки саме люди молодого віку забезпечують прогресивний розвиток міста. Міська влада також заохочує заходи, що спрямовані на інтереси молоді, тому що одним із ключових завдань влади міста є підвищення інтересу молодих людей залишатися у Вінниці та працювати на її добробут. Саме у «Квадраті» влаштовують значну частину лекцій, тренінгів та форумів, особливо тих, які проводяться у неофіційному форматі. Впродовж двох років діяльності даного центру було реалізовано близько 1,5 тисячі проектів, які відвідало майже 50 тисяч учасників та було започатковано 41 постійно діючий проект. Функціонування даного закладу має позитивний вплив на соціально-економічне становище міста, тому що сприяє розвитку місцевої громади та створює умови для розробки і втілення нових проектів.

На початку 2019 року міською радою був затверджений список з 51 цілі інтегрованого розвитку міста, серед яких є декілька проектів з ревіталізації. Одним з таких проектів є відновлення концерт-холу «Росія», котрий знаходиться в центральному районі міста, але не виконує жодних функцій та не приносить користі жителям міста. Також перспективними для впровадження процесів ревіталізації є територія заводу тракторних агрегатів, який знаходиться в щільному міському просторі з великими пішохідними та транспортними потоками [8].

Нині районом міста, де будуть впроваджуватися проекти ревіталізації, є територія навколо залізничного вокзалу, вздовж вулиць Академіка Янгеля та Батозької. Вже розпочалося втілення першого етапу проекту з благоустрою даного району міста, який включає побудову двох торгових центрів, розбудову дорожньої мережі та створення майже 3000 паркомісць. Також передбачене місце і для скверів, зон відпочинку містян і гостей міста. Після втілення цієї частини даного проекту, настане черга другого етапу, який полягатиме в будівництві чотирьох житлових будинків на місці покинутих складів. Зазначений проект пройшов процедуру громадського обговорення, отримав зауваження і поради та, в цілому, був схвалений громадою [9].

Хоч даний проект є доволі масштабним, але на території міста ще залишаються достатньо великі площі занедбаної території – близько 10 % від усіх забудов потребують впровадження проектів ревіталізації. Такі території іменують «браунфілдом» (англ. – «коричнева земля») і вважають вигідними для «перевикористання», оскільки вони вже забезпечені ключовими необхідними комунікаціями – електро-, водо-, газопостачанням і транспортним сполученням [10].

Незважаючи на очевидну важливість місцевого економічного та просторового розвитку, доволі важко здійснювати оцінку його ефективності. Ускладнює даний процес ще й той факт, що результати проектів ревіталізації переважно створюють зміну якісних показників, а не кількісних. Оцінку в місцевому економічному розвитку зосереджено на чотирьох фундаментальних критеріях будь-якого заходу: його актуальності, ефективності, результативності та сталості його впливу. Сталий розвиток означає такий розвиток світової спільноти, що відповідає потребам сучасності, не впливаючи на здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [12]. Реалізація принципів сталого розвитку передбачає поєднання трьох важливих компонентів – економічного, екологічного і соціального. При вирішенні економічних завдань мають враховуватися питання ресурсозбереження, зменшення антропологічного навантаження на природу, створення умов для комфортного існування людства.

У результаті вивчення проектів ревіталізації та наслідків їх втілення, можемо виділити ключовими показниками оцінки ефективності того чи іншого проекту наступні показники: кількість новостворених робочих місць; збільшення обсягу інвестицій у регіон; динаміка кількості відвідувань регіону туристами та збільшення сплачуваних податків бізнесом (якщо проект ревіталізації передбачає наявність площ для комерційних проектів). Україна вже має яскравий приклад залучення додаткових інвестицій саме завдяки проектам ревіталізації: Івано-Франківський проект «Промприлад.Renovation» залучив більш, ніж 4 мільйони доларів інвестицій в своє місто впродовж 2019 року. Дані інвестиції були залучені від 304 інвесторів та завдяки даним ресурсам було створено один з наймасштабніших проектів ревіталізації в Україні. Варто зауважити, що не в останню чергу саме завдяки створенню даного проекту м. Івано-Франківськ впродовж останніх чотирьох років входить до рейтингу міст-лідерів, що найбільш привабливі для інвестицій. Показовим прикладом загальносвітової практики впровадження проектів ревіталізації є «Gasometer town» (Відень, Австрія). Цей проект мав на меті створити максимально ефективний план використання чотирьох газометрів, котрі вже були виведені з експлуатації. Процес перебудови тривав 5 років і в 2001 році всі бажаючі могли користуватися результатами вдалого проекту з просторового розвитку території колишнього промислового об'єкту. Результатами перебудови стало створення: 616 апартаментів, в яких і до цього часу проживають мешканці Відня; концертної зали на 3,5 тисячі місць, яка вже впродовж двадцяти років приймає масові заходи; студентський гуртожиток та дитячий садок задля більш комфортного проживання мешканців апартаментів. Також було виділено площі для розвитку бізнесу: в газометрах розмістилися офіси місцевих австрійських та загальноєвропейських компаній. Задля залучення туристів в дану місцевість було побудовано кінотеатр та торгово-розважальний центр [5, 7].

Варто зазначити, що часто метою впровадження проектів ревіталізації є підвищення (а в деяких випадках – створення) регіональної ідентичності. З цієї точки зору показовим є приклад впливу вдало втіленого проекту ревіталізації в невеликому німецькому містечку Дуйсбург. Основою історії міста були шахти та металургійний завод, з плином часу використання шахт та заводу вичерпало себе і вони були законсервовані. Але через 4 роки дані об'єкти потрапили в сферу інтересів тих, хто втілював проекти ревіталізації, і шахти та завод стали прикрасою міста, туристичною родзинкою та темою розповідей про минуле міста саме після вдалого впровадження проекту.

В основі розробки і втілення проектів ревіталізації лежить, як правило, ідея досягнення певної мети:

- збільшити сферу можливостей для створення нового (або розвитку вже існуючого) бізнесу через реалізацію власних продуктів, нових ідей та послуг;
- перетворити території, які занедбані і не використовуються, у місця громадського відпочинку, місця втілення різноманітних проектів та проведення широкого спектру заходів;

– підвищити рівень конкурентоспроможності регіону, комфортність та якість життя його мешканців, оскільки по завершенню проекту об'єкт стає одним з ключових місць контакту між різними групами населення даного регіону та підвищує туристичну привабливість території.

Висновки. Проведене дослідження довело, що ревіталізація є перспективним напрямом просторового розвитку міст, оскільки саме проекти ревіталізації надають можливість повторного використання вже забудованих та, з часом, законсервованих територій, задовольняючи ряд суспільних потреб та виконуючи ряд суспільно необхідних функцій. Як показує зарубіжний досвід, найбільш ефективною є практика державно-приватного партнерства, коли обидва сектори розподіляють між собою певні обов'язки та витрати. Підприємці розглядають ревіталізацію як засіб для розвитку власної справи, що позитивно впливатиме на економіку регіону; місцева влада досліджує шляхи максимально ефективного використання земель та «відпрацьованих» споруд для задоволення потреб громади; ініціативні громадяни, творчі люди, молодь розглядають проекти ревіталізації як платформу реалізації власних креативних ідей та талантів, місце вираження себе та власних здібностей, демонстрації їх більш широкому загалу. Проведений аналіз дозволяє зробити висновки, що у Вінниці лише розпочинається діяльність у сфері ревіталізації – «Вінницький обласний молодіжний центр «Квадрат» та проект реконструкції привокзальної території на місці зруйнованих «М'ясокомбінату», «Хімпрому» та складських приміщень – яскравий приклад можливості «повторного життя» місцевого простору. Зарубіжний досвід доводить нам, що послідовна, поміркована та постійна робота в даному напрямку дозволяє одночасно і усувати «нефункціонуючі» території, і створювати місця та умови розвитку бізнесу, сприяти розвитку суспільства шляхом відкриття нових талантів та налагодження нових зв'язків між членами різних соціальних груп громади.

Аннотация. Данное исследование раскрывает сущность понятия «ревитализация», освещает историю происхождения и распространения проектов восстановления бывших промышленных зон. Анализируется современное состояние данного направления пространственного развития в Украине, в целом, и в городе Винница в частности. Ревитализация является перспективным направлением пространственного развития городов, активное внедрение проектов которого окажет положительное влияние на социально-экономическое развитие городов и регионов. Сотрудничество между государством, местными властями, частным сектором и обществом является залогом повышения эффективности использования территорий и инфраструктуры бывших промышленных объектов.

Ключевые слова: ревитализация, промышленные объекты, пространственное развитие, устойчивое развитие.

Abstract. This study reveals the essence of the concept of "revitalization", highlights the history of the emergence and spread of projects to restore the former industrial zones. The current state of this direction of spatial development in all Ukraine and in the city of Vinnytsia is analyzed. Revitalization is a promising area of spatial development of cities, the active implementation of projects which will have a positive impact on the socio-economic development of cities and regions. Cooperation between the state, local authorities, the private business and the community is the key to improving the efficiency of land use and infrastructure of former industrial facilities.

Key words: revitalization, industrial sites, spatial development, sustainable development.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Соскін О. І. ЄС та місцеве самоврядування: досвід вишеградських міст та українська перспектива: науково-методичний посібник. Київ: Вид-во Інституту суспільної трансформації, 2008. 56 с. URL: http://ist.osp-ua.info/doc/IST_IVF_manual.pdf
2. Сич О. А. Ревіталізація як механізм забезпечення сталого розвитку міст. Львів: Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2014. С. 208–214. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/evpe_2016_1_6.pdf.
3. Тлумачення понять (словник). URL: <https://slovyk.ua>
4. Małgorzata Zofia Wilczkiewicz. Revitalization – definition, genesis, examples, In: University of Agriculture in Krakow, 2015. 10 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/282429541_Revitalization_-_definition_genesis_examples
5. Приклади ревіталізації в Україні. URL: <https://euprostir.org.ua/practices/144084>

6. Albert P. C. Chan Impacts of the revitalizing industrial buildings (rib) scheme in Hong Kong, In: The Hong Kong Polytechnic University, 2015. P. 8. URL: https://www.researchgate.net/publication/281629217_Impacts_of_the_Revitalizing_Industrial_Buildings_RIB_Scheme_in_Hong_Kong
7. Шутка І. Як і навіщо міста ревіталізують занедбані об'єкти. 2019. URL: <https://kufer.media/misto/drugyj-shans-yak-i-navishho-mista-revitalizovuyut-zanedbani-ob-yekty/>
8. Концепція інтегрованого розвитку м. Вінниця 2030. Вінницька міська рада, 2019. URL: <https://www.vmr.gov.ua>
9. Про затвердження Плану реалізації та каталогу стратегічних проектів «Концепції інтегрованого розвитку м. Вінниця 2030». Рішення ВМР. URL: <https://www.vmr.gov.ua>
10. Баталов О. А., Жук В. І. Аналітична записка поточного стану і проблем розвитку Дніпропетровської області, 2014. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/regionalniy-rozvitok/napryami-rozkrittya-prikhovanogo-potencialu-v-konteksti-zavdan>
11. Броневицький А. Ревіталізація промислових будівель Києва. Київ: Вид-во КНУБА, 2016. 8 с.
12. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь, 2017. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf

УДК 657

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ВИТРАТ НА ВІДНОВЛЕННЯ ТА ПОЛІПШЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ НИМИ

Є. С. Лесік, Л. Л. Гевлич

Анотація. За умов значної зношеності основних засобів у країні дослідження способів оптимізації управління їх відновленням та поліпшенням є практично значущими на рівні підприємства і національному рівні. Метою статті є дослідження методики та практики ідентифікації витрат на відновлення та поліпшення основних засобів при їх обліковому відображенні з точки зору розробки пропозицій оптимізації даної процедури. Проведений аналіз констатував відсутність чітких критеріїв розмежування вказаних витрат у науковій дискусії та облікових регламентах. Практичне застосування наданих авторських визначень поточного та капітального ремонтів, а також визначення межі істотності витрат при капіталізації на рівні підприємства здатне підвищити ефективність управління основними засобами.

Ключові слова: основні засоби, витрати, поточний ремонт, капітальний ремонт, поліпшення.

Вступ. Діяльність переважної більшості суб'єктів господарювання неможлива без основних засобів, якість управління якими напряму впливає на ефективність діяльності, прибутковість, конкурентну позицію та інші ключові показники підприємства, установи, організації. На жаль, зношеність основних фондів в Україні досягла критичного рівня: станом на 25.09.2020 р. за даними Державної служби статистики вона сягає по країні у середньому 60,6 %, а у такій галузі як діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 83 % [1]. За таких умов дослідження способів раціонального відновлення основних засобів є актуальними та практично значущими як на рівні окремо взятого підприємства, так і на національному рівні.

Одним із способів відновлення технічного стану основних засобів є їхній ремонт або поліпшення, тому дослідження шляхів оптимізації облікового відображення відповідних витрат може розглядатися в якості напряму підвищення ефективності управління необоротними активами.

Дослідженнями облікових та податкових аспектів управління основними засобами вітчизняних підприємств, зокрема, витрат на їх ремонт на модернізацію займалися такі вчені як Ю. О. Леонова, Т. Ф. Плахтій, Ю. Б. Скорнякова [2]. Однак вони не акцентували уваги на такому важливому аспекті як проблема віднесення витрат до поточного періоду або їх капіталізація. З урахуванням вартості подібних робіт та їхнього впливу на фінансові результати підприємства, а також відсутності чітких рекомендацій з цього питання в облікових регламентах дана проблема є важливою та актуальною.

Метою статті є дослідження методики та практики ідентифікації витрат на відновлення та поліпшення основних засобів при їх обліковому відображенні з точки зору розробки пропозицій оптимізації даної процедури.

Основний розділ. Основні засоби як складова необоротних активів є активами тривалого використання, що під впливом різних факторів (природних при зберіганні, при використанні, науково-технічного прогресу тощо) зазнають фізичного та морального зносу. Для усунення наслідків такого зносу здійснюється комплекс робіт із підтримки та відновлення працездатності об'єктів основних засобів, покращення їх технічних характеристик, подовження визначеного терміну експлуатації, поліпшення якості продукції, що на них виробляється. В рамках таких робіт розрізняють ремонти, що спрямовані на відновлення працездатності об'єктів основних засобів, та їхнє поліпшення – добудову, дообладнання, реконструкцію, модернізацію, модифікацію тощо. В залежності від цього і визначається джерело фінансування таких заходів (витрати поточного періоду або капіталізація через збільшення вартості об'єктів основних засобів відповідно) – див. рис. 1.

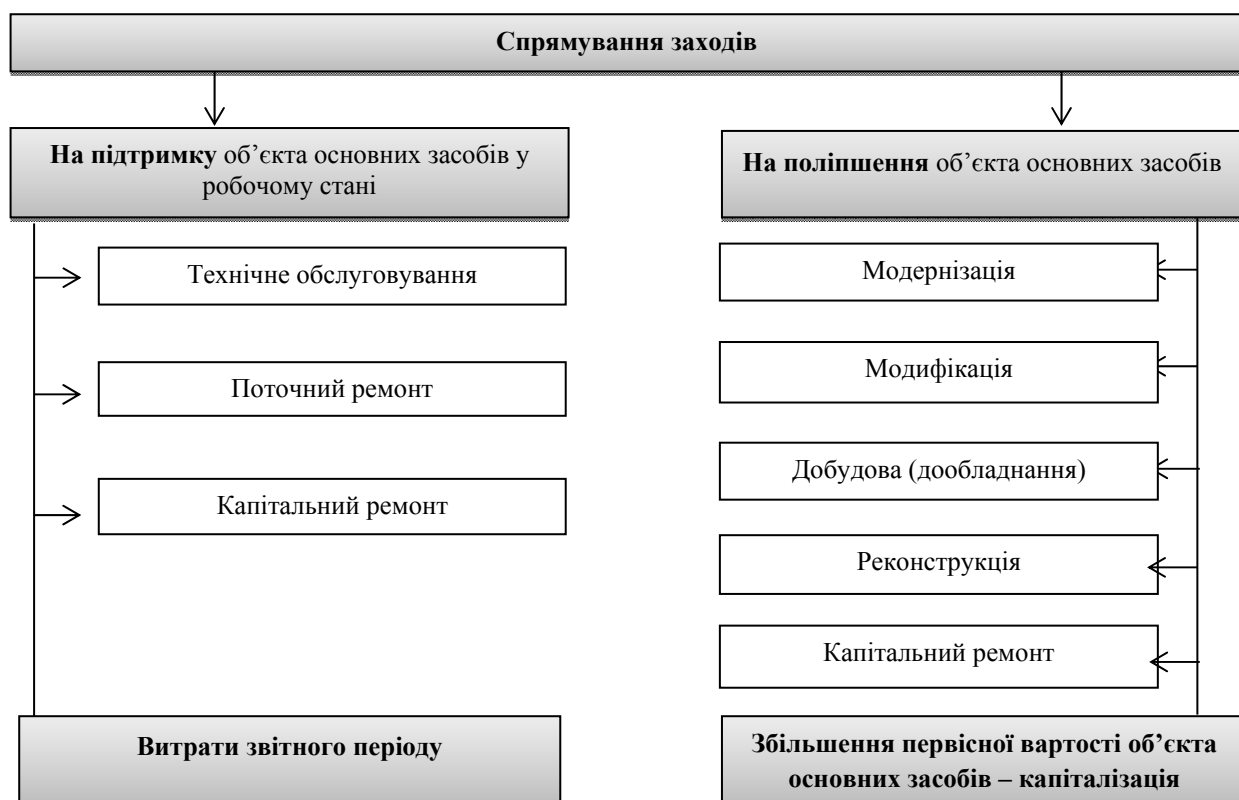

Рис. 1. Класифікація робіт із відновлення та поліпшення основних засобів

Відповідно до Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку основних засобів (наказ Міністерства фінансів України від 30.09.2003 р. № 561) визначальною рисою при ідентифікації поліпшення є збільшення майбутніх економічних вигід, що первісно очікувалися від використання об'єкта основних засобів, а у більшості нормативних документах (П(С)БО 7, Методичні рекомендації № 561, Податковий Кодекс України) наведено такі види робіт із поліпшення основних засобів:

- а) модифікація, модернізація об'єкта основних засобів з метою подовження терміну його корисної експлуатації або збільшення його виробничої потужності;
- б) заміна окремих частин устаткування для підвищення якості продукції (робіт, послуг);
- в) впровадження ефективнішого технологічного процесу, що дозволить зменшити первісно оцінені виробничі витрати;
- г) добудова (надбудова) будівлі, що збільшить кількість місць (площу) будівлі, обсяги та / або якість виконуваних робіт (послуг) чи умови їх виконання [5].

Однак на практиці буває важко визначити, чи є конкретний захід таким, що призводить тільки до відновлення об'єкта чи до його поліпшення. Підприємства почасти проводять роботи з технічного огляду, технічного обслуговування та інші заходи з підтримки робочого стану об'єктів основних засобів, що не пов'язані з їх поломкою. Витрати на такого роду роботи безумовно не можуть бути капіталізовані і завжди відносять до поточних. У той же час чітке розмежування між ремонтом і поліпшенням не завжди є очевидним. Крім того, значна вартість капітальних ремонтів основних засобів і небажання топ-менеджменту включати їхню вартість у поточні витрати і тим зменшувати показник прибутку є додатковим чинником тиску. Тому питання практичної реалізації такого розмежування є важливим.

Аналіз наукової дискусії дозволяє констатувати відсутність єдиного погляду на розмежування такого роду витрат. Так, Т. Д. Плахтій виокремлює «витрати на ремонт, що призводять до збільшення майбутніх економічних вигід» і «витрати на ремонт, що підтримують первинно визнані економічні вигоди» [2]. Аналогічно Ю. О. Леонова розрізняє «витрати, що здійснюються для підтримання об'єкта в робочому стані та одержання первісно визначеної суми майбутніх вигід від його використання (поточний ремонт)» і «витрати, що призводять до збільшення майбутніх економічних вигід, первісно очікуваних від використання об'єкта (капітальний ремонт)» [3]. У класифікації ж, сформованій М. Ю. Самчик, витрати на капітальний ремонт прямо віднесені до «витрат на роботи, пов'язані з удосконаленням об'єкта, що призводить до збільшення майбутніх економічних вигід» [6].

Критичний аналіз нормативних документів також продемонстрував наявні проблеми ідентифікації витрат на відновлення та поліпшення основних засобів. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» виділяє «витрати, що здійснюються для підтримання об'єкта в робочому стані» і «витрати, пов'язані з поліпшенням об'єкта», але не містить визначення самого терміну «ремонт основних засобів», яке б розкривало економічну сутність цього поняття [7]. В той же час підприємства в практичній діяльності використовують саме цей термін для ідентифікації робіт, до розглядаються. Вже згадувані Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів також не містять практичного критерію розмежування витрат на відновлення та поліпшення, хоча і вказують на необхідність їх практичного виокремлювання і навіть наводять приклад капіталізації витрат на капітальний ремонт: «Витрати на капітальний ремонт об'єктів основних засобів ... можуть бути визнані капітальними інвестиціями, якщо витрати на значний огляд і капітальний ремонт можуть бути ідентифіковані з окремою амортизованою частиною (компонентом) основних засобів. Витрати на ремонт можуть бути визнані капітальними інвестиціями, якщо ціна придбання активу вже відображає зобов'язання (необхідність) підприємства здійснити в майбутньому витрати для приведення активу до стану, в якому він придатний для використання. Наприклад, у разі придбання будівлі, яка потребує ремонту, витрати на ремонт приймаються на збільшення первісної вартості цієї будівлі до суми, яка може бути відшкодована від використання будівлі в майбутньому» [1].

Виходячи з вищевикладеного, прийняти рішення щодо капіталізації витрат щодо основних засобів менеджменту не допомагає ані однозначне наукове бачення, ані облікові регламенти. А з урахуванням можливих податкових наслідків (віднесення на поточні витрати зменшує оподаткований прибуток) на менеджерів здійснюється додатковий тиск потенційними штрафними санкціями фіскальних органів. Наявність чіткого критерію розмежування вказаних заходів змогла б слугувати розв'язанням проблеми.

В цьому сенсі слушною є думка Ю. Б. Скорнякової, яка виокремлює поточний ремонт, «спрямований на відновлення об'єкта на первісному технічному рівні (навіть за наявності незначних технічних покращень)» і капітального ремонт як «роботи, спрямовані на відновлення технічних характеристик на більш високому технічному рівні, витрати на який ... мають капіталізуватися» [4]. Крім цього доцільно дозволити підприємствам

встановлювати межу істотності подібних витрат при визнанні можливості їх капіталізації (у відсотках до залишкової вартості основних засобів чи абсолютній вартісній величині). Це вимагає наявності точного визначення термінів поточного та капітального ремонтів, в якості яких пропонуються такі:

– поточний ремонт – роботи, спрямовані на забезпечення і відновлення первісно визначених технічних характеристик об'єкта основних засобів шляхом усунення дрібних пошкоджень / несправностей, заміни та / або оновлення окремих частин об'єкта вартістю до __ грн на місяць / рік;

– капітальний ремонт – роботи, спрямовані на повне відновлення первісно визначених технічних характеристик об'єкта основних засобів шляхом заміни та/або оновлення його основних частин та/або поліпшення первісно визначених технічних характеристик об'єкта / збільшення майбутніх економічних вигід від його використання вартістю від __ грн на місяць/рік.

Рішення щодо можливої капіталізації витрат на капітальний ремонт слід дозволити приймати на рівні підприємства в рамках облікових оцінок.

Практичне застосування таких пропозицій уможливить підвищення ефективності управління основними засобами за рахунок надання інструментів досягнення тактичних та стратегічних цілей, що стоять перед конкретними суб'єктами господарювання.

Висновки. Проведений аналіз дозволив констатувати відсутність чітких критеріїв розмежування витрат на відновлення та поліпшення основних засобів в науковій дискусії та облікових регламентах. Практичне застосування наданих авторських визначень поточного та капітального ремонту, а також визначення межі істотності витрат при капіталізації на рівні підприємства здатне підвищити ефективність управління основними засобами.

Розгляд податкових аспектів облікового відображення витрат на відновлення та модернізацію основних засобів буде напрямом подальших досліджень.

Анотація. В условиях значительного износа основных средств в стране исследования способов оптимизации управления их восстановлением и улучшением является практически значимыми на уровне предприятия и национальном уровне. Целью статьи является исследование методики и практики идентификации затрат на восстановление и улучшение основных средств при их учетном отображении с точки зрения разработки предложений оптимизации данной процедуры. Проведенный анализ констатировал отсутствие четких критериев разграничения указанных расходов в научной дискуссии и учетных регламентах. Практическое применение предоставленных авторских определений текущего и капитального ремонтов, а также определения границ существенности расходов при капитализации на уровне предприятия способно повысить эффективность управления основными средствами.

Ключевые слова: основные средства, расходы, текущий ремонт, капитальный ремонт, улучшение.

Abstract. Given the significant depreciation of fixed assets in the country, research on ways to optimize the management of their restoration and improvement are practically significant at the enterprise level and national level. The purpose of the article is to study the methodology and practice of identifying the costs of restoration and improvement of fixed assets in their accounting in terms of developing proposals for optimization of this procedure. The conducted analysis stated the absence of clear criteria for delimitation of these costs in the scientific discussion and accounting regulations. The practical application of the provided author's definitions of current and capital repairs, as well as determining the materiality of the costs of capitalization at the enterprise level can increase the efficiency of fixed assets management.

Key words: fixed assets, costs, current repairs, capital repairs, improvements.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Наявність і стан основних засобів за видами економічної діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 25.09.2020).
2. Плахтій Т. Ф. Облік витрат на ремонт та модернізацію основних засобів: бухгалтерські та податкові наслідки. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 4. С. 108–116.
3. Леонова Ю. О. Особливості обліку основних засобів в умовах дії Податкового кодексу України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 16. С. 872–876.

4. Скорнякова Ю. Б. Витрати на ремонт та поліпшення основних засобів: обліково-податковий аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 12. С. 37–42.
5. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів: Наказ Міністерства фінансів України від 30.09.2003 р. № 561. Дата оновлення: 14.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0561201-03> (дата звернення 25.09.2020).
6. Самчик М. Ю. Особливості бухгалтерського обліку витрат на ремонт основних засобів. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія Економічні науки*. 2011. № 4 (58). С. 129–133.
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»: Наказ Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92. Дата оновлення: 29.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00> (дата звернення 25.09.2020).

УДК 331.101

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ КОМПЕНСАЦІЙНОГО ПАКЕТУ В КОРПОРАТИВНІЙ МОТИВАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ

А. М. Півошенко, О. А. Дороніна

Анотація. У статті розкрито економічний зміст поняття «мотивація» та «компенсаційний пакет», обґрунтовано теоретичні підходи до формування компенсаційного пакета на підприємстві. Визначено основні складові елементи компенсаційного пакета. З'ясовано роль оплати праці працівників як основного джерела їх доходів, обґрунтовано склад основної та додаткової заробітної плати. Окреслено структуру гарантійних та компенсаційних виплат працівникам. Охарактеризовано склад нематеріальної складової компенсаційного пакета підприємства.

Ключові слова: мотивація персоналу, компенсаційний пакет, заробітна плата, гарантійні виплати, соціальний пакет.

Актуальність проблеми. Розвиток та успішність функціонування суб'єктів господарювання в сучасних умовах забезпечується насамперед формуванням унікальної мотиваційної системи, що є релевантною корпоративним цілям, цінностям та стратегічним завданням. На рубежі двох тисячоліть проблематика мотивації персоналу стає як ніколи актуальною, що обумовлено дією низки чинників: підвищенням ролі економічно активної людини в забезпеченні стійкої економічної динаміки та перетворенням людського капіталу на основну рушійну силу соціально-економічного розвитку; зростанням конкуренції в різноманітних її формах; глибокими змінами у структурі та ієрархії потреб; трансформаціями ринку праці та поширенням нових форм зайнятості. Отже, проєктування та запровадження мотиваційних інструментів, одним з яких є компенсаційний пакет на нових засадах є важливим управлінським завданням, потребує наукового та прикладного дослідження та опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Теоретичну основу дослідження склали роботи економістів-класиків та сучасних дослідників, що вивчають питання мотивування, мотиваційного менеджменту та підходи до формування компенсаційного пакету: А. Колота, Ф. Лютенса, Дж. Мілковича, С. Мошенського, Дж. Ньюмана, М. Туган-Барановського, В. Співака, С. Цимбалюк, Л. Федулової та інших.

Мета статті – на основі вивчення здобутків класичної та сучасної економічної науки запропонувати теоретичні підходи щодо формування структури компенсаційного пакету в корпоративній мотиваційній системі.

Викладення основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах підприємствам доводиться діяти в надзвичайно конкурентному середовищі, знаходити і розширювати свою нішу на ринку товарів і послуг, опановувати новий тип економічної поведінки, постійно підтверджувати свою конкурентоспроможність. Своєю чергою, це вимагає збільшення внеску кожного працівника в досягнення цілей підприємства, і одним з

головних завдань кожного суб'єкта господарювання стає пошук ефективних способів активізації людського фактора за рахунок запровадження сучасних та гнучких підходів до мотивування персоналу та формування компенсаційного пакету.

Уперше термін «мотивація» з'являється на початку XIX століття, однак лише з кінця XIX – початку XX ст. розпочинається масштабне наукове опрацювання цього питання. У науковій літературі зустрічаються різні підходи щодо трактування поняття «мотивація». Так, у короткій філософській енциклопедії мотивація трактується як пояснення внутрішніх факторів або психологічного стану та ставлення людини до того, що має бути зроблено або досягнуто в результаті поведінки [3]. Ф. Лютенс пропонує таке визначення: «Мотивація – це процес, що розпочинається з фізіологічної або психологічної нестачі чи потреби, яка активізує поведінку або спричиняє спонукання, спрямоване на досягнення певної мети або одержання винагороди» [4]. В економічній літературі поняття «мотивація» трактується з позицій впливу не тільки внутрішніх, а й зовнішніх стосовно до людини чинників та їх взаємодії, що спонукає людину до діяльності задля досягнення особистих цілей і цілей організації. Як зазначають у своїх працях А. М. Колот та С. О. Цимбалюк, метою управління мотивацією є формування комплексу умов, які спонукають людину до дій, спрямованих на досягнення мети з максимальним ефектом [6]. Ми погоджуємося з думкою С. З. Мошенського, що мотивація працівників здійснюється відповідно до пріоритетів суб'єкта господарювання з урахуванням чинників зовнішнього середовища [7]. Будь-яка діяльність людини зумовлена потребами. На думку А. М. Колота та С. О. Цимбалюк, потреба – відчуття нестачі чогось, необхідність у чомусь, що є бажаним для підтримання життєдіяльності людини, розвитку організму, особистості, соціальної групи [6]. Потреби є джерелом трудової активності людини, що спрямована на їх задоволення. Одним з перших у світі розробив чітку класифікацію потреб український учений М. Туган-Барановський. Він виділив п'ять груп потреб: фізіологічні, статеві, симптоматичні інстинкти і потреби, альтруїстичні та потреби, що не ґрунтуються на практичних інтересах [9]. Сучасні відносини між працею та капіталом, між найманим працівником і роботодавцем у сфері оплати праці, матеріальної мотивації виходять за межі традиційних розподільних відносин. Актуальності набує формування компенсаційного пакету на принципах врахування симбіозу домінуючих потреб працівників та стратегічних завдань підприємства.

Для залучення й утримання компетентних працівників та посилення їх мотивації крім основної заробітної плати, премій, доплат і надбавок роботодавець має запропонувати інші виплати та заохочення (соціального характеру), які безпосередньо не пов'язані з виконанням трудових функцій і обов'язків. У зв'язку з цим на практиці з'явилося поняття «компенсаційний пакет», яке відрізняється від традиційного розуміння компенсацій, передбачених трудовим законодавством. Окремі науковці до такого пакета включають усі матеріальні виплати та винагороди. Так, американські вчені Дж. Мілкович та Дж. Ньюман зазначають, що до компенсаційних виплат належать усі форми фінансових доходів, матеріальних послуг і благ, що їх співробітники одержують у процесі трудових відносин [5]. Група науковців, зокрема Т. О. Соломанідіна та В. Г. Соломанідін, поділяють ці погляди і розглядають компенсаційний пакет як сукупність матеріальних винагород разом із благами та привілеями [8].

Інші науковці до компенсаційного пакета крім матеріальних відносять також нематеріальні винагороди. Зокрема, І. Алієв та Н. Горелов у системі компенсацій виокремлюють компенсаційні винагороди, до яких належать усі матеріальні виплати, та некомпенсаційні, тобто нематеріальні винагороди [1]. Зокрема, до останніх автори відносять підвищення соціального статусу, задоволення від виконаної роботи, неформальне визнання, заохочення конструктивних соціальних взаємозв'язків з колегами по роботі, надання необхідних ресурсів для виконання робіт, поліпшення здоров'я та інші. Найбільш слушним нам видається тлумачення вчених А. М. Колота та С. О. Цимбалюк, які вважають, що компенсаційний пакет є сукупністю всіх (матеріальних і нематеріальних) виплат, винагород, благ і послуг, що їх роботодавець надає працівникові за використання

його робочої сили (компетенцій) відповідно до норм чинного законодавства, положень корпоративної політики, умов колективного та трудового договорів [6].

Розроблення компенсаційного пакета є одним з найважливіших стратегічних завдань в управлінні підприємством. З огляду на це керівництво має дотримуватися певних вимог при його формуванні:

1. Винагороди, що належать до компенсаційного пакета, мають орієнтувати працівників на одержання необхідних результатів, стимулювати трудову поведінку в напрямі досягнення стратегічних цілей і завдань.

2. Компенсаційна політика підприємства має забезпечувати єдині правила нарахування та виплати винагороди всім працівникам, створювати в них відчуття справедливості.

3. Під час проектування різних складових компенсаційного пакета потрібно також ураховувати потреби, інтереси та очікування працівників. Слід не тільки гарантувати єдині правила та виплати винагороди, а й забезпечити гнучкість виплати певних складових компенсаційного пакета залежно від потреб та інтересів окремих категорій працівників.

4. Компенсаційна політика має бути конкурентною, сприяти залученню та утриманню компетентних працівників. У процесі формування компенсаційного пакета треба орієнтуватися не тільки на внутрішні потреби підприємства, а й на зовнішні чинники і насамперед на розмір заробітної плати та перелік виплат і заохочень, які пропонують інші роботодавці представникам різних професійних груп.

5. Компенсаційний пакет, зокрема його соціальна складова, має не тільки підкреслювати статус окремих посадових осіб, але й сприяти ефективному виконанню ними своїх посадових обов'язків (користування службовим автомобілем, безкоштовний мобільний зв'язок тощо).

6. Компенсаційна політика має сприяти розвитку корпоративної культури підприємства. До компенсаційного пакета треба включати винагороди за результати, досягнення яких сприятиме розвитку командної роботи. До таких винагород належать колективні системи оплати праці і насамперед преміювання за результатами роботи підприємства та підрозділу, виплати за програмами участі персоналу в прибутку тощо.

7. Під час розроблення компенсаційної політики потрібно враховувати вимоги трудового законодавства. Порушення законодавства робить політику оплати праці непрозорою, формує відчуття несправедливості, знижує мотивацію працівників, підвищує конфліктність, негативно позначається на конкурентоспроможності компенсаційної політики.

8. Будь-які нововведення у компенсаційній політиці не мають погіршувати матеріального стану працівників. З одного боку, власник не має права в односторонньому порядку приймати рішення з питань оплати праці, що погіршують умови, установлені законодавством, угодами, колективними договорами (ст. 97 КЗпП України) [2]. З другого боку, такі нововведення знижуватимуть лояльність і мотивацію працівників.

9. Компенсаційна політика не повинна підривати економічної спроможності підприємства та його конкурентоспроможності. Перш ніж запроваджувати на підприємстві певні виплати чи винагороди, керівництво має обґрунтувати соціально-економічну доцільність їх запровадження. Це стосується непередбачених законодавством виплат і винагород. Зміни в компенсаційній політиці, зумовлені змінами в законодавстві, умовах колективних угод обов'язковими, ігнорування їх є порушенням законодавства. Структура і розмір пакета на підприємствах суттєво різняться залежно від фінансових можливостей, специфіки посади, кон'юнктури ринку праці, трудового законодавства тощо. Компенсаційний пакет складається із заробітної плати, інших матеріальних винагород, що не належать до фонду заробітної плати, виплат з прибутку та нематеріальних винагород і благ [8].

Чільне місце в компенсаційному пакеті і, відповідно, мотиваційному механізмі найманих працівників посідає заробітна плата, оскільки для них вона є основним джерелом доходів і основою матеріального добробуту. Для більш повного розуміння сутності заробітної плати та її ролі в мотиваційно-компенсаційних інструментах управління персоналом слід взяти до уваги наступне:

- заробітна плата формується на межі відносин сфери виробництва і відносин обміну робочою силою;

- заробітна плата має забезпечувати об'єктивно необхідний для відтворення робочої сили й ефективного функціонування виробництва обсяг життєвих благ, які працівник має одержати в обмін на свою працю;

- заробітна плата є одночасно і макро-, і мікроекономічною категорією;

- заробітна плата – це важлива складова виробництва, її рівень пов'язаний як з потребами працівника, так і з процесом та результатом виробництва, оскільки джерела коштів на відтворення робочої сили створюються у сфері виробництва і формуються в межах конкретного підприємства.

Згідно з Інструкцією зі статистики заробітної плати до заробітної плати належать основна заробітна плата, додаткова заробітна плата, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати. Основна заробітна плата становить постійну частину компенсаційного пакета, а дві інші складові – змінну, що обмовено нерегулярністю їх виплати та / або відсутністю стабільного розміру виплат.

Важливе місце в структурі компенсаційного пакета посідає соціальний пакет. Частина виплат і заохочень, які формують соціальний пакет, належить до фонду заробітної плати: матеріальна допомога, що має систематичний характер, надана всім або більшості працівників (на оздоровлення, у зв'язку з екологічним станом), оплата або дотації на харчування, оплата за утримання дітей працівників у дошкільних закладах, путівок на лікування, відпочинок та екскурсії, проїзних квитків, абонементів у групи здоров'я, передплати на газети та журнали тощо. Перелічені виплати та заохочення, на відміну від гарантійних і компенсаційних виплат, що належать до додаткової заробітної плати, не передбачені чинним законодавством або здійснюються понад установлені законодавчими актами норми. За своїм змістом і призначенням матеріальна допомога та зазначені виплати соціального характеру теж належать до гарантій і компенсацій, проте добровільного характеру. Такі гарантії та компенсації роботодавець надає своїм працівникам за власною ініціативою. Крім названих виплат соціальний пакет містить інші матеріальні винагороди, що не належать до фонду заробітної плати.

Такими винагородами є: медичне і пенсійне страхування; оплата путівок на санаторно-курортне лікування та оздоровлення за кошти фонду державного соціального страхування; оплата навчання; позики, видані працівникам для поліпшення житлових умов; оплата послуг з лікування працівників; матеріальна допомога разового характеру, що надається окремим працівникам у зв'язку із сімейними обставинами, на оплату лікування, оздоровлення дітей тощо.

Важливою мотиваційною компонентою компенсаційного пакета є виплати з прибутку: премії, бонуси, виплати за програмами участі персоналу в прибутку які належать до змінної частини компенсаційного пакета. За своїм економічним змістом такі виплати можна прирівняти до підприємницького доходу. У зв'язку з цим їх розглядають як доходи від участі у власності підприємства.

Крім матеріальної складової (грошових виплат) компенсаційний пакет включає нематеріальні винагороди. До нематеріальної складової компенсаційного пакета належать: визнання, повага; комфортні умови праці; участь в управлінні; зручні режими праці і відпочинку; участь у корпоративних заходах, змаганнях і конкурсах тощо. Слід зауважити, що в сучасних умовах господарювання надзвичайно зростає роль саме цієї складової компенсаційного пакету, оскільки забезпечує задоволення більш широкого спектру потреб персоналу компанії та є надзвичайно важливою для працівників, що виконують творчу, інтелектуальну, інноваційну праці та забезпечують управління об'єктами / процесами / колективами тощо. Основні положення компенсаційної політики на підприємстві можуть коригуватися щороку під час переукладання та внесення змін до колективного договору. Зміни до компенсаційного пакета також необхідно вносити в разі змін у законодавстві (збільшення розміру мінімальної заробітної плати, інших норм і гарантій у сфері оплати праці).

Висновки. В сучасних умовах підприємства мають швидко реагувати на зміни, що відбуваються на ринку праці, а отже корпоративна мотиваційна система також повинна адаптуватися до відповідних змін та забезпечувати зацікавленість персоналу в ефективній

роботі та його лояльність до компанії. Структура компенсаційного пакету має бути сформована так, щоб відповідати цінностям та інтересам різних груп працівників та «покривати» максимально можливу кількість їх потреб. Керівництво підприємства має здійснювати моніторинг ефективності компенсаційної політики. Крім оцінювання результатів праці треба періодично вивчати рівень задоволення працівників компенсаційним пакетом. За результатами моніторингу потрібно змінювати структуру компенсаційного пакета, умови і порядок виплати окремих видів винагороди тощо.

Аннотация. В статье экономический смысл понятия «мотивация» и «компенсационный пакет», обоснованы теоретические подходы формированию компенсационного пакета на предприятии. Обозначены основные составляющие элементы компенсационного пакета. Определено значение оплаты труда работников как основного источника а их доходов, обоснован состав основной и дополнительной заработной платы. Обозначена структура гарантийных и компенсационных выплат работникам. Охарактеризован состав нематериальной составляющей компенсационного пакета предприятия.

Ключевые слова: мотивация персонала, компенсационный пакет, заработная плата, гарантийные выплаты, социальный пакет.

Abstract. Annotation Economic content of concept «motivation» and «compensative package» is accurate in the article, theoretical approaches are substantiated to form a compensative package on an enterprise. The main components of compensative package are determined. The role of wage workers as their main source of their profits is elucidates, grounded composition of basic and additional salary. Outlines the structure of the guarantee and compensative payments to employees. Characterized intangible component of the compensation package the enterprise.

Key words: staff motivation, compensative package, salary, guarantee payments, social package.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Співак В. В. Мотивація як засіб ефективного менеджменту персоналу підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 6, Т. 2. С. 178–181.
2. Колот А. М. Мотивація персоналу: Підручник. К.: КНЕУ, 2017.
3. Федулова Л. І. Менеджмент організацій: Підручник. К.: Либідь, 2016. 448 с.
4. Лютенс Ф. Организационное поведение / пер. с англ. М.: ИНФРА-М, 1999. С. 161.
5. Милкович Дж. Т., Ньюман Дж. М. Система вознаграждений и методы стимулирования персонала / пер. с англ. М.: Вершина, 2005. 210 с.
6. Мотивація персоналу: підручник / А. М. Колот, С. О. Цимбалюк. К.: КНЕУ, 2011. 397 с.
7. Мошенський С. З., Олійник О. В. Економічний аналіз: підручник / за ред. д-ра екон. наук, проф. Ф. Ф. Бутинця. 2-ге вид., доп. і перероб. Житомир: ПП «Рута», 2007. 704 с.
8. Соломанидина Т. О., Соломанидин В. Г. Мотивация трудовой деятельности персонала : учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. 360 с.
9. Туган-Барановский М. И. Психологические факторы общественного развития. *Мир божий*. 1904. Август. С. 9.

УДК 338.46:37 (339.9)

ХАРАКТЕРИСТИКИ И ТЕНДЕНЦИИ МЕЖДУНАРОДНОГО РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

Е. А. Цыбрук, С. В. Савенко

Анотация. В даному дослідженні представлена інформація про тенденції і харатктеристики міжнародного ринку освітніх послуг. Методологічною основою роботи є системний похід, наукова об'єктивність, критичний і структурно-системний походи до літературної бази роботи та джерел. Специфіка дослідженої теми передбачає аналіз зарубіжних досліджень з виявленням тенденцій і прогнозною оцінкою варіантів розвитку досліджуваної області.

Ключові слова: ринок освітніх послуг, експорт, сценарії розвитку.

Введение. Объектом исследования является международный рынок образовательных услуг. Цель работы – выявление основных тенденций на основе анализа рынка образовательных услуг на современном этапе его развития.

В условиях глобальной конкуренции рынок образования уже давно вышел за рамки его изучения в пределах одной страны. На сегодняшний день он представляет собой систему отношений между производителями, поставщиками и потребителями образовательных услуг на международном уровне.

Неоспорима стала ключевая функция образовательных услуг в экономической, политической и социальной жизни населения. Все больше используются нестандартные методы обучения, основой которых становятся ежедневно развивающиеся технологии, быстрыми темпами растет мобильность студентов в условиях трансграничного образования, выделяются лидеры отрасли. Образование в условиях современности стало носить не только характер личного выбора, но и стало отражением уровня жизни в разрезе отдельных государств, регионов и мира в целом.

Образование в мировых масштабах рассматривается как основной фактор устойчивого экономического, социального и человеческого развития. В связи с этим образование является фундаментальным элементом, структурирующим потенциал и навыки человеческого развития путем получения квалификаций, технического прогресса и способности эффективно использовать человеческие ресурсы страны.

В настоящее время быстрыми темпами развивается именно рынок высшего образования. Растет число участников рынка в лице частных и государственных учреждений, министерств образования и государственных ведомств, образовательных и испытательных компаний. Образовательные учреждения становятся все более восприимчивыми к внедрению технологических компонентов.

В своем стремлении получить лучшее высшее образование студенты все чаще выбирают иностранные вузы. На данный момент, принимая общее количество обучаемых за границей за 100 %, большая часть всех иностранных студентов обучаются в четырех англоязычных странах: США (18,6 %), Великобритании (8,2%), Австралии (7,2 %) и Канаде (4 %) [1].

В глобальных масштабах Европа остается регионом, принимающим наибольшее количество иностранных студентов. Северная Америка, хотя и принимает меньшее число студентов в абсолютном выражении, занимает первое место по количеству стран-поставщиков, из которых азиатские страны составляют почти две трети. Азия возглавляет список регионов, направляющих студентов для получения высшего образования за рубеж. Самыми крупными по «экспорту студентов» традиционно являются Китай (17,5%), Индия (6,3 %) и Республика Корея (2 %). После азиатских стран в списке располагаются Европа, Африка, страны Северной и Южной Америки, Азиатско-Тихоокеанский регион [2].

Интересным для изучения является опыт Финляндии, который показывает, что стратегическое управление является ключевым элементом в достижении положительных результатов в области экспорта знаний и образовательных услуг в целом. Как показывает практика, для успешного экспорта необходимы прочные региональные, национальные и международные партнерские отношения между образовательными учреждениями, частными и государственными компаниями.

Ярким примером международных отношений по-фински служит партнерство финского университета SeAMK с Health Africa Network, региональных – eHealth для регионов сообщества и стран Латинской Америки. Национальный уровень тесных взаимоотношений представляет сообщество Finpro с проектом Education Export Finland (EEF) и Food from Finland. Совместная работа и обмен знаниями в рамках таких организаций способствует инновационному развитию сектора и увеличению экспорта.

Растущая конкуренция за иностранных студентов, обусловленная не только экономическими, но и культурными причинами, сопровождается и инициативами в области маркетинга высших учебных заведений. Например, так называемые «образовательные ярмарки» являются одним из наиболее распространенных механизмов, используемых правительствами и учреждениями либо непосредственно, либо через агентства по маркетингу образования.

Лидерами в проведении самых масштабных «образовательных ярмарок» традиционно являются Великобритания, Япония, Гонконг, США и Канада, однако все большей популярностью такой маркетинговый ход стал пользоваться и в таких странах, как Индия, Мексика, ЮАР, Россия.

В число самых масштабных и известных ярмарок входят EDIX – крупнейшая ежегодная японская выставка-шоу, собирающая производителей ИТ-услуг совместно с участниками сферы образования; L&T Expo – китайская платформа для педагогов и других представителей отрасли по обмену современными образовательными технологиями и учебными ресурсами; DIDAC – международная выставка и конференция в сфере образования и обучения в Индии; EduWeek – крупнейшая и самая известная африканская выставка, посвящённая образовательным новинками и технология по всем уровням обучения; GESS Mexico – трехдневная соединяющая в себе конференцию и выставку ярмарка; EdCrunch – четыре основные секции, посвящённые всем уровням образования, и другие. [3]

Другие типы институциональных механизмов, посредством которых осуществляется коммерческое присутствие, включают так называемые «побратимские соглашения». Они относительно часто встречаются в Юго-Восточной Азии и состоят из отечественных частных колледжей, предлагающих курсы, ведущие к получению степеней в зарубежных университетах. Примерами таких соглашений являются партнерство университета KDU с Оксфордским университетом Брукса в области права, а также университета SEGi с университетом Шеффилда по инженерных специальностям и с университетом Сандерленда в области фармацевтики и др.

Процесс работы таких соглашений достаточно простой. Студент регистрируется как в местном частном колледже, так и в иностранном университете (двойная регистрация), и после успешного завершения местного института ему гарантируется поступление на следующий уровень в кампус университета-побратима.

Также популярны такие инициативы, как: программы обмена студентами; двусторонние образовательные соглашения, признание курсов, программ, исследований, дипломов и степеней в области высшего образования.

Цифровизация образования также не стала чем-то инновационным для 21 века, однако пандемия 2020 года вывела ее на абсолютно новый уровень. Сегодня оценка знаний обучающегося может назначаться как в синхронной, так и асинхронной онлайн-формах. В синхронной форме, где учитель и ученик работают вместе в одно и то же время (через онлайн-платформы, такие как Zoom и Microsoft Teams), а также непосредственно по телефону, преподаватели могут предоставить студентам обратную связь в режиме реального времени. В асинхронной форме, в которой учащиеся и преподаватели отделены друг от друга пространством и временем, онлайн-инструменты, такие как Google Classroom и Moodle, могут помочь преподавателям предоставить студентам обратную связь с помощью вопросов, задач, действий и викторин. Различные онлайн-приложения, такие как Recap: Video Response и Reflection for Education, WURRLYedu и Screencasify, могут использоваться для записи задач производительности, созданных учащимися и преподавателями.

Еще одной неярко выраженной тенденцией в области образования стало инвестирование частных компаний. Во время того, как доля государственных расходов на вузы и другие учреждения образования постепенно сокращается, компании видят выгоды в том, чтобы открыть для своего бизнеса новую нишу. Многие частные инвесторы считают, что, предоставляя образовательные услуги, могут не только зарабатывать на продаже этих услуг, но и самостоятельно возвращать новых высококвалифицированных работников для собственных компаний, экономя при этом на дальнейших курсах повышения квалификации и переподготовки. На сегодняшний день уже есть множество примеров того, как компании и университеты участвуют в инвестиционной деятельности:

1. ЕСМС.

В Фонде ЕСМС упор делается на увеличение числа студентов из исторически и в настоящее время недостаточно обслуживаемых слоев населения. Понимая, что многие из студентов начинают свой послешкольный путь в общественных колледжах, они активно участвуют в возможностях инвестировать в успех перевода. Таким образом, успех колледжа заключается в инвестировании в послешкольные программы и инициативы.

2. Международная образовательная группа OneSmart.

Компания построила комплексную образовательную платформу премиум-класса K-12, которая включает в себя OneSmart VIP business (ведущий образовательный бизнес премиум-класса K-12 1-on-1 в Китае), HappyMath (ведущий образовательный бизнес премиум-класса для детей младшего возраста в Китае), FasTrack English (второй по величине образовательный бизнес премиум-класса в Восточном Китае) и OneSmart Online (ведущая образовательная платформа премиум-класса в Китае).

3. EPFL.

EPFL – самый космополитичный из всех европейских технических университетов. Он характерен тем, что в своих стенах принимает студентов, профессоров и сотрудников более чем 120 национальностей. EPFL в основном уделяет внимание трем направлениям: образование, исследования и инновации. EPFL сотрудничает с важной сетью партнеров, включая другие университеты и колледжи, средние школы и гимназии, промышленность и экономику, политиков и широкую общественность, чтобы оказывать реальное влияние на общество. [4]

Ключевыми игроками на рынке высшего образования в области инвестирования также являются такие компании, как Smart Technologies, Inc., Xerox Corporation, Panasonic Corporation, Oracle Corporation, EduComp Solutions, Dell, Inc., Cisco Systems Inc., Three River Systems, IBM, Blackboard Inc. and Adobe Corporation и другие.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что, став важной составляющей частью мировой экономики, образование не стоит на месте и постоянно развивается. Изучив опыт предыдущих поколений и опираясь на тенденции 21 века, Holon IQ предлагают 5 возможных вариантов того, как будет выглядеть сфера образования в 2030 г.:

1) Образование «как обычно». Следуя первому сценарию, традиционные учебные заведения остаются надежным источником обучения и наиболее эффективным средством обеспечения рабочих мест. Однако сильная нехватка квалифицированных кадров в странах с развитой экономикой, вызванная демографическими изменениями, автоматизацией и меняющимися потребностями промышленности, которые требуют переподготовки работников, оказывает сильное давление на устоявшиеся институты, большинство из которых не имеют ни структуры, ни способности удовлетворять эти потребности в масштабах, с той скоростью и тем способом, которые ожидают учащиеся

Государство остается основным источником финансирования. Капитал, вложенный частными и венчурными предприятиями, был централизован на инновациях в целях масштаба, гибкости и актуальности, что в совокупности приводит к экономическим выгодам. Как следствие, происходят структурные реформы в секторе послевузовского образования, включая слияния и закрытие университетов, которые не в состоянии идти в ногу с меняющимися потребностями учащихся и не имеют инфраструктуры или широты охвата для удовлетворения новых профессиональных и дисциплинарных требований.

2) Региональный рост. В 2030 году мировая экономика становится все более интегрированной по региональному признаку. Развитые страны столкнулись со старением рабочей силы и замедлением экономического роста, в то время как развивающиеся страны, составляющие большую часть трудоспособного населения мира в 2030 году, должны обеспечить образование и рабочие места для своего растущего населения. Следуя данному сценарию, региональные альянсы доминируют в конкурирующей мировой

образовательной среде, поддерживаемой стратегическим государственным экономическим и политическим сотрудничеством. Страны формируют многосторонние соглашения для решения уникальных региональных проблем, извлекают выгоду из эффекта масштаба, укрепляют свои конкурентные позиции в отношении поиска талантов и поддерживают важные аспекты культуры.

3) Выделение мировых гигантов. Глобализация сближает мир к 2030 году благодаря интеграции международной торговли, технологий, инвестиций и человеческого капитала. Многосторонние соглашения и политика свободного рынка устранили барьеры для международной торговли, а стабильная геополитическая обстановка способствует глобальной конкуренции и росту экономик. Благодаря развитию технологий существует беспрецедентная взаимосвязь между группами населения и обмен идеями и ценностями между культурами. Политическая активность поднялась на глобальный уровень, поскольку межправительственные организации играют все большую роль в формировании международного права, безопасности, торговли. Эта глобальная свободная рыночная среда способствовала появлению «мегаорганизаций» с повсеместным признанием бренда и масштабом для достижения значительной эффективности и мощи отрасли.

4) Одноранговое объединение. Обучение онлайн через богатый, персонализированный человеческий опыт доминирует в секторах послесреднего образования и профессиональной подготовки. Правила, регулирующие старую экономику, где эффективность достигалась за счет стандартизации и экономии за счет масштаба, больше не применяются. Доверие потребителей к крупным институтам невелико, и децентрализованная сеть торгует доверием и надежностью. Этот сдвиг власти от централизованных к распределенным моделям подкрепляется технологией, поддерживающей сквозные транзакции на основе доверия и изменения роли граждан от потребителей к производителям и создателям. К 2030 году большая часть профориентации и профессиональной подготовки происходит в альтернативном аккредитационном пространстве, где доминируют системы равных рынков и которые находятся вне сферы действия традиционных регуляторов образования, которые фокусируют свои усилия на секторе формального школьного образования.

5) Робо-революция. Развитие и применение искусственного интеллекта принесло значительные экономические выгоды большинству стран мира к 2030 году. Поскольку в странах с развитой экономикой затраты труда замедлились, значение производительности труда в обеспечении общего роста в настоящее время имеет решающее значение. Страны, испытывающие нехватку квалифицированных кадров и рабочей силы, глубоко внедрили технологии искусственного интеллекта во многие отрасли промышленности, автоматизируя рутинные задачи и высвобождая человеческий капитал для более продуктивной деятельности. Повышение производительности труда в результате автоматизации процессов, увеличения рабочей силы с помощью искусственного интеллекта и увеличения потребительского спроса на продукты и услуги с использованием искусственного интеллекта принесло в мировую экономику триллионы долларов. К 2030 году произойдет почти полный разворот в том, кто руководит обучением с виртуальными репетиторами, наставниками и учителями, структурирующими пути обучения для отдельных лиц, предоставляющих оценочные задания, дающих обратную связь в соответствии с прогрессом и организующих человеческое обучение или посещение занятий, когда это необходимо.

В прошлом году более 5000 лидеров образования, учителей, предпринимателей, инвесторов и поставщиков услуг со всего мира проголосовали за свой предпочтительный сценарий на 2030 год, а также определили, какой сценарий был бы наиболее вероятным.

Результаты показывают четкую модель предпочтения сценариев, причем многие из них определяют «Одноранговое объединение» в качестве предпочтительного варианта, за

которым следует «Робо-революция». Меньшее число участников исследования предпочитает глобальных гигантов и региональный рост, и очень небольшая доля аудитории определила «образование как обычно» для своего предпочтительного будущего состояния.

Несмотря на то, что наименьшее предпочтение отдавалось «образованию как обычно», гораздо более высокая доля респондентов указала, что этот сценарий является наиболее вероятным. Вероятность получения образования как обычно была относительно стабильной в разных ролях. Учителя отдают самое большое предпочтение данному сценарию, хотя это все еще только 14 % от общего числа респондентов. Финляндия, родина прогрессивной системы образования и признанная за свои инновации, была страной с наибольшим предпочтением образования-как обычно, за ней следовали Бразилия, Сингапур и Россия. Однако это все еще небольшие проценты при предпочтении менее 15 %. Индия, Испания и Южная Африка определили наибольшую готовность к измененному будущему, а Канада, Малайзия и Израиль оптимистично оценивают различные сценарии будущего образования [5].

Вывод. Образование в глобальных масштабах стало фактором устойчивого экономического, социального, политического и человеческого развития, фундаментальным элементом, структурирующим потенциал и навыки человеческого развития. Образовательные услуги составляют основу реализации образовательной политики, достижения целей университетов и повышения эффективности системы образования в целом. К целям в сфере образовательных услуг относятся создание, оценка и совершенствование образовательных программ, учебного процесса и навыков профессорско-преподавательского состава. Больше внимания стало уделяться содействию заинтересованности обучающихся, ориентации на непрерывное образование. Образовательные услуги сегодня могут предоставляться гражданам и за пределами их стран, а также иностранными учреждениями на внутренних рынках. Таким образом, тема не теряет актуальности, а затрагивает все большую часть сфер жизни человека и мировой экономики.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация о тенденциях и характеристике международного рынка образовательных услуг. Методологической основой работы являются системный подход, научная объективность, критический и структурно-системный подходы к литературной базе работы и источникам. Специфика исследованной темы предусматривает анализ зарубежных исследований с выявлением тенденций и прогнозной оценкой вариантов развития исследуемой области.

Ключевые слова: рынок образовательных услуг, экспорт, сценарии развития.

Abstract. This study provides information about trends and characteristics of the international market of educational services. The methodological basis of the work is a systematic approach, scientific objectivity, critical and structural-system approaches to the literary base of the work and sources. The specificity of the researched topic provides an analysis of international research trends and predictive assessment of development options in the study area.

Key words: educational services market, export, development scenarios.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Global Flow of Tertiary-Level Students. URL: <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow> (Дата звернення: 15.08.2020).
2. Малашенкова О. Ф., Мовсесян А. С. Тенденции развития международного рынка образовательных услуг. URL: <https://elib.bsui.by/bitstream/123456789/195991/1/57-68.pdf> (Дата звернення: 15.08.2020).
3. Вискалин В. Десятка самых масштабных образовательных выставок мира: от Мексики до России. URL: <https://newtonew.com/school/10-ed-exhiitions> (Дата звернення: 17.08.2020).
4. Discover innovative companies and the people behind them. URL: https://www.crunchbase.com/organization/isu-pappajohn-center-for-entrepreneurship/recent_investments (Дата звернення: 30.07.2020).
5. Education in 2030 Holon. URL: <https://www.holoniq.com/wp-content/uploads/2018/06/HolonIQ-Education-in-2030.pdf> (Дата звернення: 30.07.2020).

ОЦІНКА ІНВЕСТИЦІЙ У ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЗАКЛАДУ КУЛЬТУРИ

А. М. Черешнюк, М. О. Кримова

Анотація. В статті досліджено основні теоретичні підходи до змісту категорії інвестиції в людський капітал підприємства. Проведено оцінку ефективності наявних інвестицій в людські ресурси закладів культури, на прикладі ЗК «Міський Палац мистецтв». Проаналізовано динаміку ключових витрат на персонал у закладі. Окреслено ресурси та шляхи підвищення ефективності інвестування у розвиток персоналу на майбутнє.

Ключові слова: людський капітал, інвестування в людський капітал, персонал, витрати на персонал.

Актуальність проблеми. З кожним днем усе частіше у науковій лексичі, діловому спілкуванні, виступах політиків та державних діячів звучить поняття «людський капітал». Цим, сучасний світ засвідчує розуміння того, що на даний час основою як економічного, так і соціального розвитку є продуктивне використання професійних знань, здоров'я й мотивацій, які формуються в результаті інвестицій та втілюються у людях – населенні держави.

Інвестиції у людський капітал, зростання цінності людської праці стає вагомим чинником перебудови економіки. Саме тому різноманітні підприємства та організації повинні акцентувати увагу на формуванні людського капіталу та ефективному його використанні.

Існує наявність тісного зв'язку між рівнем економічного розвитку організації і рівнем розвитку людського капіталу. Якісний людський капітал забезпечує кращий економічний і соціальний результат. Також велике значення для розвитку людського капіталу має сприятливість зовнішнього середовища, яке створила організація для своїх працівників. Тому відповідно до цього, питання ефективності інвестування у людський капітал є досить актуальним на сьогоднішній день, враховуючи сучасні економічні умови.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями інвестування у людський капітал займалися як зарубіжні так і вітчизняні учені-економісти, такі як: А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, А. Маршалл, Г. Беккер, І. Фішер, Дж. Кендрік, В. Андріанова, В. Антонюк, Б. Генкін, А. Грішнова та інші. У той же час більш детального дослідження потребують теоретичні та практичні аспекти визначення ефективності інвестування у розвиток персоналу.

Метою статті є дослідження структури інвестицій в людський капітал закладу сфери культури, на прикладі ЗК «Міський палац мистецтв».

Викладення основного матеріалу дослідження. В сучасній літературі більшість науковців розглядають людський капітал, як економічна категорія, що характеризується сукупністю сформованих і розвинених в результаті інвестицій продуктивних здібностей, особистих якостей і мотивацій індивідів, що перебувають у їх власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу.

Всі види витрат, які можна оцінити в грошовій або іншій формі і які сприяють зростанню в майбутньому продуктивності та заробітків працівника, розглядаються як інвестиції в людський капітал. Інвестиції в людський капітал являють собою будь-які дії, що підвищують професійну кваліфікацію та продуктивні здібності людини і тим самим продуктивність її праці [1].

Традиційно виділяють чотири види інвестицій в людський капітал:

1) витрати на освіту, включаючи загальну і спеціальну, формальну та неформальну, підготовку за місцем роботи;

2) витрати на охорону здоров'я, що складаються на профілактику захворювань, медичне обслуговування, дієтичне харчування, поліпшення житлових умов;

3) витрати на мобільність, завдяки яким працівники мігрують з місць з низькою продуктивністю;

4) витрати на мотивацію працівників, задля підвищення якості їх праці [2].

Розглянемо інвестування в людський капітал на прикладі ЗК «Міський Палац мистецтв» м. Вінниці.

Палац мистецтв є державним комплексним багато профільним закладом культури міста, який спрямований на здобуття знань, умінь та навичок за інтересами, забезпечення потреби у творчій самореалізації, організації змістовного дозвілля населення міста. Забезпеченням усіх культурних напрямів діяльності Палацу, його життєдіяльністю займається колектив закладу. На даний момент у штатному розписі нараховується 61 штатна посада, наявних працівників 58 осіб.

Людський капітал закладу має багато вимірів і може набуватися різними шляхами. Основними видами інвестування у персонал міського Палацу мистецтв є витрати на оплату праці, охорону здоров'я, підвищення кваліфікації, тощо.

Статистика фонду оплати праці закладу, за останні 5 років показує наявність усталеної динаміки до зростання, так на кінець 2015 року даний показник становив 1670226 грн, у 2016 році витрати фонду оплати праці скоротились на 241000 грн і склали – 1429217 грн. З 2017 року показник фонду оплати праці поступово зростає з 2772504 грн і на кінець 2019 року становить 3748694 грн, це відбувається за рахунок щорічного збільшення заробітної плати та збільшенням вкладень на різноманітні заохочувальні та компенсаційні виплати.

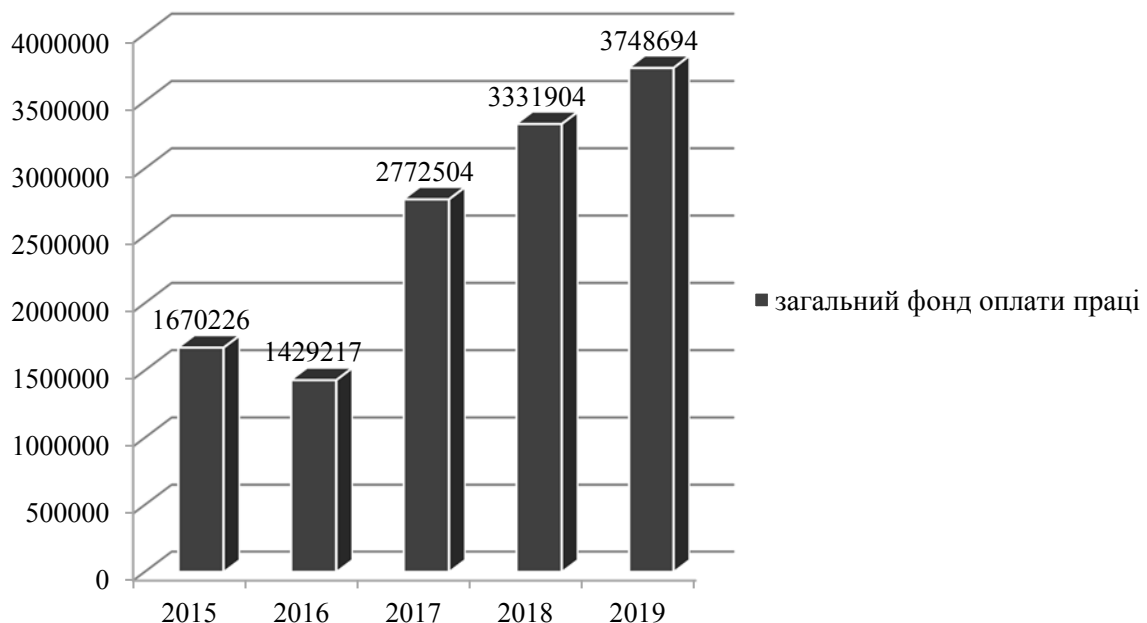

Рис. 1. Загальний фонд оплати праці у ЗК «МППМ» за 2015–2019 рр., грн

Ще одним важливим видом інвестування у персонал є охорона здоров'я. Усі витрати підприємства, пов'язані зі захистом здоров'я працівників поділяються на дві групи:

- витрати, обумовлені законодавчими актами;
- витрати, ініційовані підприємством.

Ці групи витрат є і у Палаці мистецтв. Так, до першої групи у ЗК «МППМ» належать кошти, що витрачаються на:

- атестацію робочих місць за умовами праці;
- інструктаж та перевірку знань з охорони праці;

- проведення медичних оглядів працівників;
- забезпечення працівників спецодягом та іншими засобами індивідуального захисту.

До другої групи належать кошти, що витрачаються на:

- підвищення комфортності умов праці на робочих місцях – поліпшення мікроклімату, розташування робочих місць, заміну меблів та організаційної оснастки тощо;

- надання матеріальної допомоги на оздоровлення;
- надання матеріальної допомоги на соціально-побутові потреби;
- організацію корпоративних програм, що заохочують здоровий спосіб життя.

У таблиці відображена матеріальна допомога на оздоровлення та соціально-побутові питання за період з 2015 року по 2020 рік. Одразу варто зазначити, що дана допомога надається один раз на рік, витрати на оздоровлення надаються усім працівникам колективу Палацу, а матеріальна допомога на соціально-побутові питання передбачена лише для працівників культури.

Таблиця 1 – Матеріальна допомога на оздоровлення та соціально-побутові питання по ЗК «МППМ» за 2015–2019 рр., грн

Рік	Матеріальна допомога	
	на оздоровлення	на соціально-побутові питання
2015	68 293	37 106
2016	91 188	52 075
2017	137 324	80 322
2018	140 161	85 777
2019	137 266	78 954
2020	173 946	86 400

У 2015 році матеріальна допомога на оздоровлення складала 68293 грн, а на соціально-побутові питання – 37106 грн, у 2016 році суми зросли, на оздоровлення до 91188 грн, на соціально-побутові питання до 52075 грн. У 2017 та 2019 роках дані суми практично ідентичні, так витрати у ці два роки на оздоровлення склали в середньому 137295 грн, та на соціально-побутові питання – 79638 грн. У 2018 році на оздоровлення було виділено 140161 грн, а на соціально-побутові питання – 85777 грн. У 2020 році матеріальна допомога на оздоровлення суттєво зросла у порівнянні з попередніми роками, це можна пояснити тим, що кожен працівник отримав її у розмірі свого посадового окладу, а не певної суми, яка для кожної посади була різною у попередні роки, так витрати на оздоровлення склали 173946 грн, матеріальна допомога на соціально-побутові питання збільшилась у порівнянні з 2019 роком у 1,1 рази і становила – 86400 грн.

Інвестиції у навчання персоналу підвищують рівень і обсяг їх знань, сприяють підвищенню ефективності функціонування соціально-економічних систем. Інформація, знання і навички – вирішальні чинники економічного розвитку та конкурентоспроможності закладу.

У ЗК «МППМ» кожні 5 років проходять підвищення кваліфікації наступні працівники: директор, заступники директора, завідувачі відділами, організатор, художні керівники творчих колективів. Дані курси проводяться на безоплатній основі у Вінницькому обласному навчально-методичному центрі галузі культури, мистецтв та туризму. Інші працівники відповідно до своєї кваліфікації проходять навчання за рахунок спецкоштів Палацу, дані витрати зображені на рисунку 2 (статистика за останні 4 роки).

У 2016 році витрати на підвищення кваліфікації склали 1780 грн., у 2017 році зросли до 2050 грн, на кінець 2018 року на навчання персоналу було затрачено 2780 грн, а у 2019 році ця сума зросла до 6540 грн. Такі зміни у витратах на підвищення кваліфікації персоналу відбувались з двох причин, по-перше, кожного року збільшувалась вартість навчання, по-друге, це збільшення кількості працівників, які були направлені на це навчання.

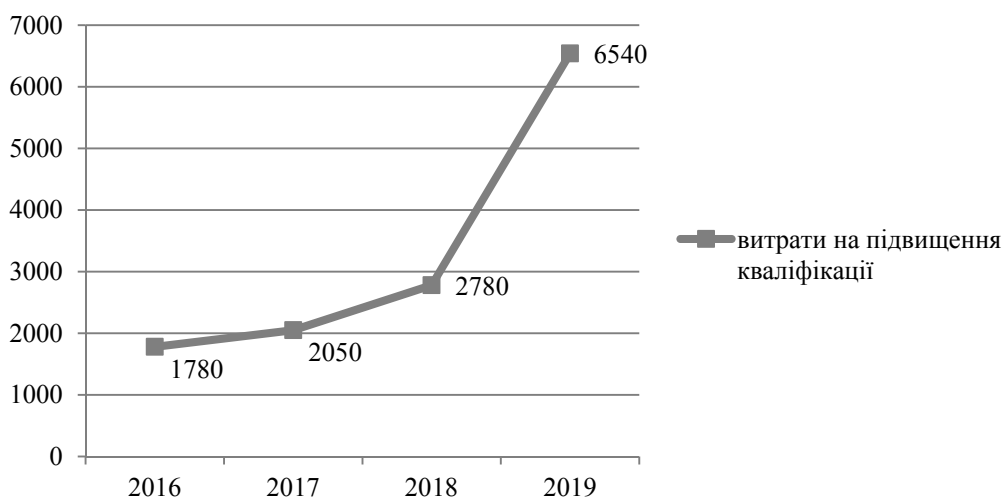

Рис. 2. Витрати на підвищення кваліфікації персоналу Палацу мистецтв за 2016–2019 рр., грн

Проаналізувавши інвестування в людський капітал, яке здійснюється у міському Палаці мистецтв варто визначити його високий рівень ефективності.

Аналіз ефективності інвестицій в людський капітал починається з оцінки наявних витрат та очікуваних вигод від їх здійснення. Аналіз за методом «витрати – вигоди» поділяються на три етапи:

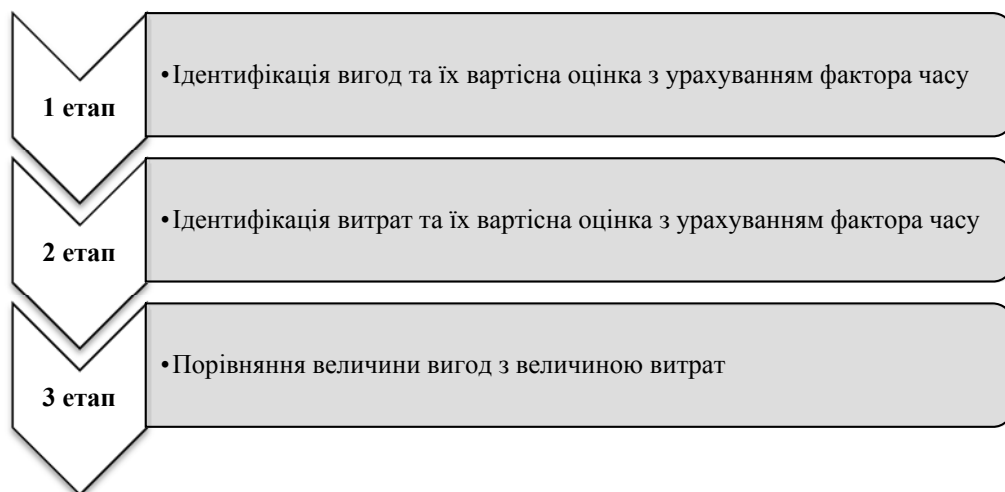

Рис. 3. Етапи методу «витрати – вигоди» [1]

Відповідно до цього у Палаці мистецтв можна виокремити наступні витрати пов'язані з інвестиціями в персонал: прямі матеріальні витрати; втрачені заробітки; моральні втрати.

Вигоди від інвестицій в персонал у ЗК «МПМ» це: прямі матеріальні зиски; непрямі матеріальні доходи; матеріальні зиски.

Аналізуючи ефективність інвестування у персонал закладу культури варто виділити низку важливих проблем:

- причинно-наслідкова залежність не завжди очевидна;
- неможливо однозначно визначити всі витрати, які класифікуються як інвестиції в людський капітал;
- труднощі визначення того, які результати відповідають конкретним вкладенням;
- роль персоналу може бути прихована через його взаємодію з іншими факторами: адаптацією до нових технологій, вдосконалення організації праці, тощо.

У зв'язку з тим, що є велика кількість показників ефективності інвестицій у людський капітал закладу, слід зазначити, що абсолютно бездоганих критеріїв немає. У кожній конкретній ситуації необхідно визначати конкретні умови, визначити найкращий інвестиційний критерій, який може бути успішно застосований в системі взаємопов'язаних показників.

Висновки. Виходячи з вищезазначеного можна зробити висновки, що інвестування в людський капітал є складним економічним процесом. Заклад інвестуючи кошти у персонал очікує отримати майбутні доходи від цих вкладень.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що чим більше заклад інвестує у свій персонал тим вище його продуктивність праці, а отже дані витрати є ефективними.

Для підвищення ефективності інвестування в людський капітал у ЗК «МППМ» варто застосувати наступні заходи:

1. Встановити заробітну плату відповідну до розрахунків випередження темпів зростання продуктивності праці над темпами зростання середньої заробітної плати.

2. Надавати матеріальну допомогу на соціально-побутові питання усім без винятку працівникам закладу.

3. Збільшити витрати на навчання та підвищення кваліфікації, залучити висококваліфікованих спеціалістів – в якості викладачів професійного навчання.

4. Розробити програму кар'єрного просування.

5. Організовувати корпоративні програми, що заохочують працівників до ефективного виконання покладених на них обов'язків.

6. Підтримка сприятливого мікроклімату у колективі закладу.

Аннотация. В статье исследованы основные теоретические подходы к содержанию категории инвестиции в человеческий капитал предприятия. Проведена оценка эффективности имеющихся инвестиций в человеческие ресурсы учреждений культуры на примере ЗК «Городской Дворец искусств». Проанализирована динамика ключевых расходов на персонал в заведении. Определены ресурсы и пути повышения эффективности инвестирования в развитие персонала на будущее.

Ключевые слова: человеческий капитал, инвестирование в человеческий капитал, персонал, расходы на персонал.

Abstract. The article investigates the main theoretical approaches to the content of the category of investment in human capital of the enterprise. An assessment of the effectiveness of existing investments in human resources of cultural institutions, on the example of the City Palace of Arts. The dynamics of key personnel costs in the institution is analyzed. Resources and ways to increase the efficiency of investing in staff development for the future are outlined.

Key words: human capital, investment in human capital, personnel, personnel costs.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабенко А. Г. Економіка праці і соціально-трудові відносини: Навчально-наочний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за наук. ред. д-ра екон. наук А. Г. Бабенка. Дніпропетровськ: Дніпропетровська державна фінансова академія, 2011. С. 45–50.

2. Пищуліна О., Юрочко Т., Міщенко М., Жаліло Я. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. Видавництво «Заповіт», 2018. 14 с.

3. Грішнова О., Тертична Л. Економічна природа і значення категорії людський капітал. *Україна: аспекти праці*. 2003. № 7. С. 33–37.

4. Андріанова В. В. Розрахунок людського капіталу підприємств. *Економіка і управління*. 2008. № 2. С. 4–6.

5. Антонюк В. Основні напрями зміцнення соціально-економічних основ формування людського капіталу в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2006. № 2. С. 39–45.

6. Becker Gary S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. University of Chicago Press; Third edition, 1993. 390 p

7. Генкін Б. М. Економіка і соціологія праці: [навч. для вузів]. 7 вид. М. : Норма, 2007. 448 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ОБСЯГИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

Н. В. Черниш, О. А. Лактіонова

Анотація. Статтю присвячено аналізу впливу макроекономічних чинників на обсяги інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні. Проведено регресійний аналіз впливу макроекономічних факторів на інвестиційну діяльність страхових компаній та побудовано двохфакторну економетричну модель, яка визначає ступені впливу даних факторів на обсяг діяльності страхових компаній з розміщення страхових резервів. Отримані висновки підтверджують, що страховий ринок в першу чергу забезпечує саме функцію страхування, а не забезпечення економіки інвестиціями.

Ключові слова: страхові резерви, інвестиційна діяльність, макроекономіка, регресійний аналіз, економетрична модель.

Вступ. Економічний розвиток кожної країни супроводжується різноманітними економічними, фінансовими, соціальними, техногенними викликами, що збільшує актуальність страхового захисту на різних рівнях та, відповідно, розвитку страхового бізнесу. Робота страхової компанії полягає у накопиченні відповідних обсягів грошових ресурсів для покриття витрат у результаті її діяльності, виконання своїх зобов'язань, формування страхових резервів та їх розміщення у вигляді інвестицій. Отже, у результаті здійснення страхових операцій забезпечується покриття виплат за страховими випадками, що супроводжується накопиченням коштів і інвестуванням їх у економіку країни.

Інвестиційна діяльність страхових компаній є важливою умовою забезпечення їх функціонування та розвитку. Завдяки інвестуванню коштів страхові компанії з одного боку забезпечують надходження коштів у реальний сектор економіки країни, а з іншого убезпечують себе від втрати вартості даних коштів та отримують додатковий інвестиційний дохід, що дає можливість безперервно здійснювати виплати за страховими випадками та мати досить високий рівень рентабельності.

Метою дослідження є виявлення впливу макроекономічних чинників на обсяги інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні.

Для оцінки впливу макроекономічних чинників на обсяги інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні оберемо наступні чинники:

В якості результуючого показника будемо використовувати (Y) загальний розмір сформованих технічних резервів та резервів зі страхування життя. В якості незалежних змінних або чинників, що за гіпотезою можуть впливати на мотиви та можливості страхових компаній інвестувати капітал в певному обсязі попередньо застосуємо такі:

X_1 – реальний ВВП;

X_2 – індекс споживчих цін;

X_3 – середня облікова ставка НБУ;

X_4 – середнє значення індексу ПФТС;

X_5 – доходи населення;

X_6 – наявний дохід у розрахунку на одну особу.

При цьому реальний ВВП є драйвером страхового ринку, адже останній фактично обслуговує певні інтереси реального і фінансового секторів економіки, зацікавлених у страховому захисті. Індекс споживчих цін впливає на попит з боку населення в страхових послугах, з одного боку, та, відповідно інвестиційний попит інвесторів – страхові компанії, з іншого. Облікова ставка Національного банку України значною мірою відображає стан економіки в середині країни, вона є базовою ставкою для комерційних банків, адже саме на неї вони орієнтуються при визначенні своїх ставок за депозитами та кредитами. Фондова біржа «ПФТС» є найбільшою за обсягами операцій фондовою

біржою в Україні, а її індекс відображає реальну ситуацію на фондовому ринку України, оскільки формується на основі акцій найбільших та найліквідніших компаній, які торгуються на біржі. Доходи населення відображаються його купівельну спроможність, що в свою чергу впливає на інвестиційний потенціал страхових компаній. Показник наявного доходу населення складається з частки, яка витрачається на споживання та частки, яка відходить на заощадження. Оскільки більшість видів страхування в Україні є не обов'язковими, то населення не прагне витратити кошти на такі види страхування, але зі зростанням показника наявного доходу населення на одну особу буде зростати і попит на послуги страхових компаній.

Таблиця 1 – Вихідні дані для побудови багатofакторної моделі регресії*

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6
Рік	Розмір сформованих страхових резервів, млрд грн	Реальний ВВП, млрд грн	Індекс споживчих цін	Середня облікова ставка НБУ, %	Середнє значення індексу ПФТС	Доходи населення, млрд грн	Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн
2010	11,4	964,0	109,1	9,20	801,7	1101,0	1528,9
2011	11,2	1206,8	104,6	7,75	835,1	1251,0	1770,8
2012	12,5	1346,9	99,8	7,56	425,0	1407,2	1994,3
2013	14,4	1457,8	100,5	7,08	312,5	1529,4	2180,6
2014	15,8	1558,9	124,9	9,88	402,0	1516,8	2231,8
2015	18,4	1584,8	143,3	25,54	342,3	1772,0	2650,3
2016	20,9	1663,1	112,4	17,95	237,0	2051,3	3090,0
2017	22,9	2653,8	113,7	13,45	285,0	2652,1	3939,1
2018	26,8	3129,9	109,8	16,88	466,8	3248,7	4870,2
2019	29,6	3619,8	104,1	16,93	541,5	3699,3	5627,0

*Складено автором на основі даних [1], [2], [3], [4], [5], [6].

Для побудови регресійної моделі необхідно використовувати змінні, які не залежать одна від одної, тому для виявлення лінійної залежності між факторами побудуємо кореляційну матрицю.

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6
Y	1						
X1	0,954	1					
X2	0,077	-0,092	1				
X3	0,620	0,425	0,698	1			
X4	-0,377	-0,223	-0,291	-0,387	1		
X5	0,979	0,991	-0,073	0,498	-0,256	1	
X6	0,983	0,989	-0,055	0,515	-0,263	0,9996	1

Рис. 1. Кореляційна матриця

Серед наслідків мультиколінеарності основним є зменшення точності коефіцієнтів параметрів, яка проявляється в зростанні їх помилок та зменшенні їх значущості. Оскільки такі чинники як доходи населення (X5) та наявний дохід у розрахунку на одну особу (X6) суттєво корелюють з іншими чинниками, в подальшому не будемо враховувати їх в моделі.

	Y	X1	X2	X3	X4
Y	1				
X1	0,954	1			
X2	0,077	-0,092	1		
X3	0,620	0,425	0,698	1	
X4	-0,377	-0,223	-0,291	-0,387	1

Рис. 2. Оновлена кореляційна матриця

Серед факторів, що залишилися найбільші значення кореляції спостерігаємо в показника реального ВВП (X1) та індексу споживчих цін (X2). Оскільки існує значна кореляція між значеннями індексу споживчих цін (X2) та значеннями середньої облікової ставки НБУ (X3), на нашу думку доцільним буде не враховувати в подальших розрахунках значення індексу споживчих цін (X2).

Далі на основі чинників, що залишилися, побудуємо багатофакторну регресію(рис. 3).

SUMMARY OUTPUT								
Regression Statistics								
Multiple R	0,98750							
R Square	0,97515							
Adjusted R Square	0,96272							
Standard Error	1,25367							
Observations	10							
ANOVA								
	df	SS	MS	F	Significance F			
Regression	3	370,04846	123,34949	78,48196	0,00003			
Residual	6	9,43015	1,57169					
Total	9	379,47861						
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95,0%	Upper 95,0%
Intercept	5,04007	1,84468	2,73221	0,03409	0,52629	9,55384	0,52629	9,55384
X1	0,00608	0,00052	11,72421	0,00002	0,00481	0,00735	0,00481	0,00735
X3	0,24168	0,08098	2,98441	0,02450	0,04353	0,43983	0,04353	0,43983
X4	-0,00325	0,00220	-1,47852	0,18975	-0,00863	0,00213	-0,00863	0,00213

Рис. 3. Регресійний аналіз зі змінними X1, X3, X4

P-значення показує на скільки змінна є статистично значуща для моделі. При заданому рівні значущості $\alpha = 0,05$ можемо спостерігати перевищення даного рівня у показника середнього значення індексу ПФТС (X4). Тому доцільно виключити його з моделі та побудувати регресійну модель без даного показника(рис. 4).

SUMMARY OUTPUT								
Regression Statistics								
Multiple R	0,983							
R Square	0,966							
Adjusted R Square	0,956							
Standard Error	1,356							
Observations	10							
ANOVA								
	df	SS	MS	F	Significance F			
Regression	2	366,613	183,306	99,732	0,000007			
Residual	7	12,866	1,838					
Total	9	379,479						
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95,0%	Upper 95,0%
Intercept	2,902	1,238	2,343	0,052	-0,027	5,830	-0,027	5,830
X1	0,006	0,001	10,965	0,000012	0,005	0,007	0,005	0,007
X3	0,281	0,083	3,404	0,011	0,086	0,477	0,086	0,477

Рис. 4. Регресійний аналіз зі змінними X1 та X3

Проаналізувавши дані регресійного аналізу наведеного на рисунку 4 можна зробити наступні висновки. Оскільки, $R^2 = 0,966$, то отримане рівняння регресії пояснює коливання результативної ознаки «Y» на 96,6 %. На фактори, які не враховані в моделі припадає 3,4 %. Тому модель можна використовувати для подальшого економічного аналізу і прогнозу. У стовпці «Р-значення» всі значення менші заданого рівня значущості $\alpha = 0,05$, це означає, що коефіцієнти регресії статистично значущі з достовірністю 95 %. Побудуємо рівняння регресії.

$$Y = 2,902 + 0,006 \times X_1 + 0,281 \times X_3$$

Отже, якщо обсяг реального ВВП зросте на 1 млрд грн, то обсяг страхових резервів зросте на 0,006 млрд грн (оскільки обсяг реального ВВП перевищує обсяг страхових резервів більше ніж у сотню разів, то більш зрозуміло буде якщо виразити зростання обсягу страхових резервів у мільйонах гривень, іншими словами при зростанні обсягу реального ВВП на 1 млрд грн обсяг страхових резервів зростатиме на 6 млн грн) а якщо рівень облікової ставки зросте на 1 в.п., то обсяг страхових резервів зросте на 281,3 млн грн.

Для оцінки точності моделі необхідно розрахувати середню відносну похибку апроксимації.

Observation	Predicted Y	Residuals	Y	Ai
1	11,403	-0,031	11,372	0,003
2	12,484	-1,305	11,179	0,117
3	13,290	-0,742	12,548	0,059
4	13,836	0,600	14,436	0,042
5	15,243	0,585	15,828	0,037
6	19,808	-1,431	18,376	0,078
7	18,152	2,784	20,937	0,133
8	22,963	-0,099	22,864	0,004
9	26,848	-0,053	26,796	0,002
10	29,868	-0,309	29,559	0,010
			Average	0,048

Рис. 5. Розрахунок середньої відносної похибки апроксимації

В результаті проведених розрахунків було отримане значення середньої відносної похибки апроксимації двохфакторної моделі – 4,8 %. Тому можна стверджувати, що отримана модель має високу точність, оскільки виконується умова $A_i < 5\%$.

Висновок. Побудована двохфакторна регресійна модель дає можливість оцінити ступінь впливу обсягу реального ВВП та розміру облікової ставки НБУ на загальний обсяг сформованих страхових резервів. Вплив цих чинників є позитивним. При цьому позитивний вплив облікової ставки на обсяги резервів в інвестиціях є суперечливим із позиції такого взаємозв'язку, адже в теорії інвестування зростання ціни ресурсів має негативно впливати на обсяги інвестування. Аналогічний суперечливий результат отримано і за чинником інфляції. Це підтверджує той факт, що страховий ринок обслуговує тільки функцію страхування в економіці та не використовується як джерело інвестиційного капіталу. За таких обставин, в подальшому, замість облікової ставки у регресійному рівнянні можна адекватно використовувати доходи населення як драйвер накопичення страхових резервів.

Анотація. Стаття посвящена аналізу впливу макроекономічних факторів на обсяги інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні. Проведено регресійний аналіз впливу макроекономічних факторів на інвестиційну діяльність страхових компаній і побудовано

двухфакторную эконометрическую модель, которая определяет степень влияния данных факторов на объемы деятельности страховых компаний по размещению страховых резервов. Полученные выводы подтверждают, что страховой рынок в первую очередь обеспечивает именно функцию страхования, а не обеспечение экономики инвестициями.

Ключевые слова: страховые резервы, инвестиционная деятельность, макроэкономика, регрессионный анализ, эконометрическая модель.

Abstract. The article focuses on the analysis of the influence of macroeconomical factors on the investment size of insurance companies in Ukraine. Regression analysis of the influence of macroeconomical factors on the investment activity of insurance companies was conducted. Two-factor economic model was formed. The model determines degrees of influence of the factors on the scope of activity of insurance companies for the placement of insurance reserves. The findings confirm that the insurance market primarily provides the function of insurance, rather than providing the economy with investment.

Key words: insurance reserves, investment activities, macroeconomics, regression analysis, econometric model.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Статистика страхового ринку України. URL: <https://forinsurer.com/stat> (дата звернення 19.09.2020).
2. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення 19.09.2020).
3. Індекс інфляції в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> (дата звернення 19.09.2020).
4. Облікова ставка Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/stages/archive-rish> (дата звернення 19.09.2020).
5. Індекс ПФТС. URL: <https://pfts.ua/trade-info/indexes/shares-indexes> (дата звернення 19.09.2020).
6. Доходи та витрати населення України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 19.09.2020).

ПРИРОДНИЧІ ТА ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 51:37.091.33:373.5.06:159.91-057.874

РОЗРОБКА МАТЕМАТИЧНОГО КРОССЕНСУ ДЛЯ УЧНІВ 5 КЛАСУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ

А. В. Базилик

Анотація. В статті подана інформація про один із засобів розвитку логічного мислення за допомогою якого учні не тільки розвиваються логічно, а краще запам'ятовують викладений матеріал та вчать вдосконалюватися як самостійно так і в групі. Специфіка досліджуваної теми передбачає кращого засвоєння тієї чи іншої теми з математики, виховує любов до оточуючих та інтерес до навчання. В даній розробці використана методична мета у вигляді формування нової тематики уроку. Проведено факультативне заняття з учнями 5-го класу.

Ключові слова: кроссенс, логічне мислення, урок, звичайні дробі, головоломка нового покоління, навчальний процес, нетрадиційні методи навчання.

У наш час математична освіта в загальноосвітній середній школі спрямована в основному на засвоєння учнями алгоритмів розв'язування стандартних задач, що є недостатнім для розвитку як творчих математичних здібностей учнів, так і набуття ними навичок та досвіду самореалізації у навчальній діяльності. Сьогодні проголошено особистісно-орієнтований напрям розвитку освіти, суспільство загалом й навчальний заклад, зокрема, усвідомлює цінність, неповторність кожної особистості й прагне розвивати її сутнісні сили [1 с. 71].

Математика як навчальний предмет робить вагомий внесок у розвиток логічного мислення школярів. Питання розвитку логічного мислення достатньо ґрунтовно висвітлене у педагогічних дослідженнях Г. П. Бевза, П. П. Блонського, Б. М. Величковського, Л. С. Виготського, В. О. Гусевої, П. І. Зінченка, З. М. Істоміна, Л. Д. Кудрявцевої, О. М. Леонтьєва, Ж. Піаже та інших. Проте проблема розвитку логічного мислення на уроках математики не є вичерпаною і потребує подальших досліджень.

Традиційне навчання, яке передбачає пасивне сприйняття учнями певної системи знань, уже є неефективною. Засвоєння навчального матеріалу сьогодні не є домінуючою метою, вирішальним стає розвиток людини через навчання [2, с. 190]. Тому не дивно, що учні потребують самостійності, відповідальності, в ідеалі навіть саморозвитку. Оскільки людина щаслива та розумна тільки за умов самореалізації.

Навчальна діяльність школярів є провідною їхньою діяльністю в майбутньому. Тому інтелектуальний розвиток в основному, відбувається у процесі навчальної діяльності. Уже в перші тижні навчання у школі слід навчати дитину вчитися і вчитися самостійно. Учні відрізняються за інтелектуальними здібностями, типом мислення, темпом просування у навчанні. Це необхідно враховувати при організації навчання, здійснювати диференціацію навчально-виховного процесу. Для підвищення рівня навчальної діяльності необхідно продовжувати формувати у дітей загальні розумові дії і прийоми розумової діяльності, підсилювати мотивацію навчання і використовувати традиційні та нові технології, сучасні інформаційні технології, які активізують навчально-пізнавальну діяльність [3, с. 152].

Логічне мислення сприяє усім процесам, які тісно пов'язані з емоційними та індивідуальними запитами сучасного школяра. Даний тип мислення сприяє та розвиває в учнів творчий потенціал, нестандартний підхід до виконання завдання та можливість думати не так, як усі.

Нами було підготовлено заняття у дещо новому форматі. Даний формат уроку дозволить дитині краще запам'ятати матеріал уроку. Оскільки більшість учнів у віці 10–11

років краще сприймають інформацію візуально, а не на слух. Так, наприклад, починаючи нову тему з математики зацікавити дітей до її вивчення у вигляді дещо нової асоціативної головоломки, яка має назву кроссенс.

Отже, кроссенс – це асоціативна головоломка нового покоління. Цей вид головоломки винайшли зарубіжні вчені в 2002 році. Ідея кроссенсу дуже проста. Це асоціативний ланцюжок, що складається з дев'яти картинок. Кроссенс виконує наступні функції:

- навчальну (сприяє засвоєнню навчального матеріалу);
- мотиваційну (забезпечує інтерес до початкової теми);
- комунікативну (створює мікро- і макродіалогів між різними учасниками навчального процесу – учителям, учнями, підручником тощо);
- соціальну (пояснює причини і закономірності певного явища, його елементи, протиріччя тощо)

Слово «кроссенс» означає «перетин значень» і придумане за аналогією зі словом «кросворд».

Для того щоб створити кроссенс необхідно:

1. Подумати над назвою кроссенса.
2. Встановити асоціації, що розкривають дану тему.
3. Обрати взаємопов'язані між собою словесні символи і образи, які будуть створювати своєрідний «перетин смислів» у кроссенсі.
4. Записати обрані символи і образи, встановлюючи послідовність за типом зв'язку.
5. Пам'ятайте, що центральний символ чи образ розміщується під номером 5. Він може бути пов'язаний зі змістом не тільки з сусідніми, а й, при бажанні, з усіма іншими образами чи символами.
6. Замінити словесні образи і символи зображеннями, які їх ілюструють, при потребі можна додати слово підказку.
7. Перевірити, чи правильно розташовані зображення, наскільки легко встановлюються взаємозв'язки між ними.

Проблема, з якою часто зустрічаються автори кроссенсів, – це трактування зображень, які можуть бути не зовсім зрозумілі або досить загадкові. У такому випадку дається коротка текстова підказка – хто чи що зображено на кожному малюнку, а завдання – знайти зв'язки між сусідніми зображеннями або дати назву кроссенсу, знайшовши єдину нитку асоціацій.

Кроссенс може бути використаний на будь-якому етапі уроку. У цьому випадку асоціативна головоломка буде мати конкретну методичну мету: перевірка домашнього завдання; формування теми уроку чи мети; розкриття інформаційного блоку теми, пошук проблеми; узагальнення матеріалу; організація роботи в групах; творче домашнє завдання.

За допомогою кроссенсу учні мислять логічно для вирішення тієї чи іншої проблеми. Для того щоб розв'язати кроссенс необхідно знайти зв'язок між дев'ятьма картинками. Перші вісім картинок повинні бути зв'язані між собою. А остання центральна картинка це те що загадано в кроссенсі. Способи прочитання кроссенсу зображенні нижче [4].

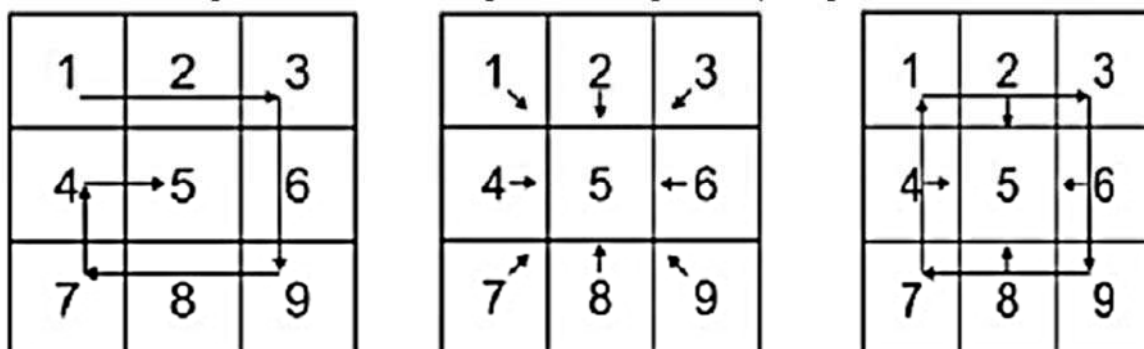

Рис. 1 Схема читання кроссенсу

Пропонуємо приклад та розв'язок кроссенсу на тему «Звичайні дроби».

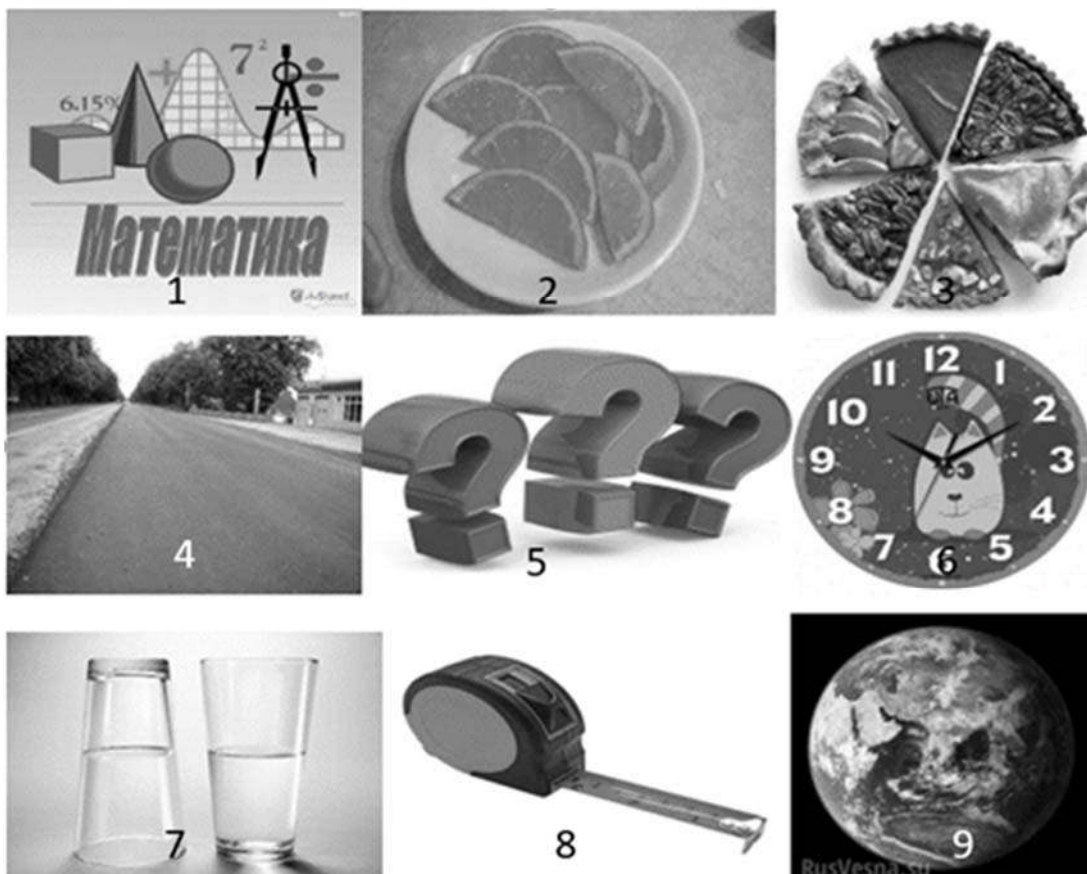

Рис. 2. Кроссенс за темою «Звичайні дроби»

Розв'язок кроссенсу за темою «Звичайні дроби»

1. Це розділ математики.
2. Апельсин поділено на 8 шматочків.
3. Торт поділено на 4 рівних шматка.
4. Частина дороги відремонтована.
5. Звичайний дріб.
6. Годинник показує десять хвилин на одинадцяті.
7. Стакан на половину повний (тобто половина стакана наповнена водою).
8. Рулетка показує частину метра.
9. Земля. Вода займає велику частину Землі.

Таким чином, розгадуючи кроссенс, учні вчаться міркувати та підбирати вірні логічні ланцюжки.

Цей метод допомагає школярам розвивати мислення, працювати в команді, самовдосконалюватися та прислухатися до інших дітей, що в свою чергу призводить до уміння поважати не тільки себе, а й оточуючих.

Під час розгадування кроссенса розвиваються комунікативні і регулятивні вміння; навички роботи з інформацією; підвищується допитливість і мотивація до вивчення предмету. Тому кроссенс – головоломка нового покоління, яка поєднує в собі найкращі якості зразу деяких інтелектуальних розваг: загадки, ребусу, головоломки.

Застосування таких нетрадиційних форм навчання забезпечує на уроках ефективність і результативність, сприяє формуванню активної особистості, дає можливість індивідуалізовано підходити до організації навчальної діяльності учнів з різним рівнем підготовленості, дають можливість не тільки підняти інтерес учнів до предмету, що вивчається, але й розвивати їх творчу самостійність, навчати роботі з

різними джерелами знань, виявляти їх здібності та можливості, які на звичайних уроках не проявляються. Такі форми проведення занять різноманітять традиційність навчання, поживають думку.

Аннотация: В статье представлена информация об одном из средств развития логического мышления с помощью которого ученики не только развиваются логично, а лучше запоминают изложенный материал и учат совершенствоваться как самостоятельно так и в группе. Специфика исследуемой темы предусматривает лучшего усвоения той, чем другой темы по математике, воспитывает любовь к окружающим и интерес к учебе. В данной разработке использована методическая цель в виде формирования новой тематики урока. Проведено факультативное занятие с учениками 5-го класса.

Ключевые слова: кроссенс, логическое мышление, урок, обыкновенные дроби, головоломка нового поколения, учебный процесс, нетрадиционные методы обучения.

Abstract. The article provides information about one of the means for the development of logical thinking with the help of which students not only develop logically, but better remember the material presented and teach them to improve both independently and in a group. The specificity of the topic under study provides for a better assimilation of one than another topic in mathematics, fosters love for others and an interest in learning. In this development, a methodological goal is used in the form of the formation of a new lesson topic. An optional lesson was conducted with 5th grade students.

Key words: cross-sense, logical thinking, lesson, ordinary fractions, new generation puzzle, educational process, non-traditional teaching methods.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лосева Н. М. Розвиток ідеї самореалізації особистості (філософський аспект). *Рідна школа*. 2004. № 5. С. 71–74.
2. Лосева Н. М., Непомняща Т. В. Спеціальні комунікативні конструкції як засіб розвитку особистості учня при вивченні основ комбінаторики й теорії ймовірностей. *Дидактика математики: проблеми и исследования*. Журнал 30. 2008. С. 190–193.
3. Данильчук О. М., Сердюк І. В. Сучасні інформаційні технології в навчанні та розвитку обдарованих дітей з математики. *Проблеми та перспективи фахової підготовки вчителя математики: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції / ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. Вінниця: 26–27 квітня 2012. С. 251–254.
4. Кроссенс – асоціативна головоломка нового покоління. URL: <https://vseosvita.ua/library/krossens-asociativna-golovolomka-novogo-pokolinna-193121.html>. – Назва з екрану (дата звертання 03.10.2020 р.)

УДК 51:37.091.32

ЗАСТОСУВАННЯ ВЕБІНАРІВ ПРИ ВИВЧЕННІ МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗВО

А. В. Загика, О. М. Данильчук

Анотация: У даній статті висвітлено поняття вебінару, проаналізовано можливості його використання на заняттях у закладах вищої освіти, наведено приклад застосування вебінару з дисципліни «Вища математика».

Ключові слова: Інформаційно-комунікаційні технології; вебінар; онлайн-семінар; В-Клас; навчання математики.

Постановка проблеми. В умовах інформатизації суспільства все більш невідкладною стає проблема підготовки молоді до застосування сучасних інформаційних і комунікаційних технологій. За цих умов, основним із завдань системи освіти є формування педагога, що здатний успішно організувати свою діяльність під час проблемних ситуацій професійними компетентностями. Такого, що матиме змогу легко адаптуватися в сучасному освітньому середовищі та бути конкурентоспроможним в умовах сучасного ринку праці. При швидкому інформаційному розвитку суспільства, в області комунікації, існує нагальність використання технічних засобів в освіті, задля організації інтерактивного спілкування й навчання в реальному часі в мережі Інтернет.

На сучасному етапі інформаційне суспільство характеризується можливостями, що не стільки розширюють здатність накопичення й переробки інформації, скільки новими формами комунікації. Саме комунікація задає «світовий інформаційний порядок» (Е. Гідденс) [1]. Для сучасної вищої школи дуже важливо розвивати зміст освітнього інформаційного середовища, що складається з поєднання компонентів і умов, які є важливими для здійснення діяльності, яка притаманна людині, що навчається.

Питанням щодо впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освіті займалися такі вчені, як Л. Білоусова, С. Васильченко, М. Жалдак, О. Косогова, Н. Лосєва, М. Морозов, О. Носова, О. Кириленко, Г. Малик, Є. Патаракін, С. Раков, М. Сидорова, Д. Терменжи та ін. Особливий внесок у дослідженні науково-теоретичних основ і методичних особливостей застосування вебінарів у вищій школі стали роботи Н. Морзе, В. Кухаренка, О. Ігнатенка. Також, використання вебінарів у навчанні висвітлено у роботах закордонних дослідників Р. Гріфін, Д. Кеган, Х. Фрітч, Є. Швенке та інших. Представлена тема є досить актуальною в сучасній освіті. Але, з кожним роком, новітніх технологій стає ще більше, тому дана проблема ще є недостатньо розкритою.

Мета. З'ясувати можливості та доцільність використання вебінару під час вивчення дисципліни «Вища математика» у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Рівень комунікативної культури вищої школи залежить від того, наскільки педагог та студенти здатні розуміти один одного, бути партнерами в спілкуванні, будувати суб'єкт – суб'єктні відносини. Викладач виступає партнером у спільній творчій діяльності, джерелом важливої, пізнавальної та цікавої інформації або консультантом для її пошуку, допомагає зі складною роботою над завданнями. Він направляє навчальну діяльність, стимулює, заохочує й активізує їхні зусилля.

Традиційними при проведенні занять у закладах вищої освіти (ЗВО) залишаються: лекції, семінарські заняття, лабораторні та практичні роботи, заліки та іспити, захист курсових та дипломних проєктів. Для проведення цих занять можна користуватись сучасними ІКТ: мультимедійними презентаціями, блогами, Вікі-Вікі, геоінформаційними сервісами, вебкастами тощо. Тим більше, для систематичного застосування дистанційних технологій що засновані на технологіях Веб 2.0, у ЗВО активно використовуються спеціальні системи управління навчальним контентом – LCMS (Learning Content Management System), що дозволяють реалізувати у навчальному процесі ті завдання, що ставляться перед системою освіти інформаційним суспільством [2].

Системи дистанційного навчання полягають в створенні та розміщенні навчальних матеріалів на базі електронних навчальних курсів. Студенти матимуть персональний доступ до цієї системи, яка забезпечує можливість використання розміщених там матеріалів нового зразка у будь-який зручний для них час. При цьому вони отримують не тільки статичний текст в електронному форматі, а ще і мультимедійні та відео ресурси, сервіси для групового використання та спілкування в онлайн та офлайн режимах на зразок Вікі, форумів, блогів, вебінарів тощо.

Проаналізувавши наукові праці, ми зрозуміли що поняття вебінару (від англ. web+seminar, webinar) потребує уточнення, так як дослідники тлумачать його по-різному. Це пояснюється різнобічністю дидактичних задач, які вони вирішували.

Вважатимемо вебінар технологією, що передбачає проведення інтерактивних занять у віртуальному класі, який при цьому надає весь необхідний функціонал для дистанційного колаборативного навчання студентів. Віртуальний клас (virtual classroom software) – це програмне забезпечення, що моделює середовище реальної класної кімнати в мережі Інтернет [3].

Вебінари проводяться в мережі Інтернет, через різні сервіси та платформи. Для цього потрібно провести реєстрацію на вибраному порталі, який надає послуги із проведення вебінарів, і увійти у віртуальний клас (веб-клас, В-Клас). Як правило, В-Класи оснащені інструментами для проведення тестів (результати можуть обраховуватись автоматично і одразу демонструватись студентам), різних опитувань та голосувань серед учасників вебінару.

Кожний учасник та ведучий перебувають біля свого комп'ютера, незалежно від місця розташування. При цьому, для участі у вебінарі, учасникам потрібний доступ в Інтернет та будь-яка гарнітура (навушники, мікрофон), ведучим вебінару – доступ в Інтернет, web-камера (не завжди) і гарнітура. Web-сервіс представляє засіб інформаційної й технологічно-інтерактивної взаємодії користувачів із програмно-апаратною системою на серверах компанії. Створення автоматичного запису трансляції заходу дозволяє організувати відеоархів матеріалів і розмістити його в різних відеоформатах у мережі Інтернет [3]. Проведення занять у В-Класі на основі різних web-сервісів, дає можливість викладачам та студентам, віддалених один від одного, продовжувати працювати в звичному режимі. Процес проведення заняття зручно записувати і використовувати в подальшому.

Технічно вебінари дають можливість:

- транспортувати голос й відеозображення учасників;
- спілкуватися у чаті;
- демонструвати відеофайли та презентації;
- відтворювати графічні об'єкти;
- розміщувати файли та обмінюватись інформацією.

Методично вебінари можуть бути використані для проведення:

- лекцій з можливістю зворотного зв'язку з викладачем у реальному часі;
- тематичних семінарів метою опитування студентів;
- захисту виконаної індивідуальної роботи;
- групової роботи в проєкті;
- проведення тестування студентів з безпосереднім контролем процесу [4].

Застосування вебінарів допомагає педагогу розвивати власні професійні компетентності в області дистанційного навчання та ІКТ. Для того щоб онлайн навчання проходило успішно, важливо знати усі сучасні інструменти, які стосуються впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в навчальний процес, особливо тих, які використовуються для передачі знань на відстані.

При проведенні вебінару викладач може:

- відключати мікрофон та камеру;
- переходити до демонстрації документів у різних форматах;
- здійснювати перехід по слайдах презентації;
- виділяти елементи презентації за допомогою різних інструментів;
- для інтерактивної роботи зі студентами робити опитування й переглядати їх результати;

• проводити тестування;

• демонструвати власний робочий стіл, що є зручним, коли є необхідність продемонструвати презентацію нового матеріалу або програмного забезпечення та усіх його можливостей [3].

Особливою характерною рисою вебінару є синхронність його проведення, що значно впливає на якість навчальної кооперації та мотивацію студентів. Результати дослідження показали, що при синхронній взаємодії студенти позбуваються відчуття ізольованості, яке притаманне для дистанційного навчання і починають відчувати себе частиною співтовариства, що є неабияк важливо для навчального процесу. Крім цього, синхронний зв'язок значно приближує віртуальне спілкування до реального, і допомагає налагодити соціальні зв'язки.

У порівнянні з груповою роботою студентів у реальному класі, у віртуальній кімнаті їх взаємодія має наступні особливості: відсутність будь-яких перешкод, що пов'язані з фізичним переміщенням – студенти можуть спілкуватись між собою, не заважаючи іншим; викладач може легко контролювати роботу студентів, перемикаючись між вікнами браузера; можливість здійснення запису, що може бути в подальшому використано, наприклад, для порівняння роботи різних груп [5, с. 79].

Організувати навчальну взаємодію студентів у віртуальних класах доцільно за допомогою даних методів:

- навчання шляхом дискусії;
- навчання шляхом участі (слабший студент навчається разом з групою сильніших);
- навчання шляхом допомоги іншому (студент, навчаючи іншого, отримує знання);
- навчання шляхом спостереження (навчання здійснюється шляхом спостереження процесу пояснення іншому студентові);
- навчання шляхом самовираження (навчання здійснюється за допомогою пояснення або презентації для інших студентів);
- навчання шляхом критики або поради (навчання здійснюється в процесі критики або корегування навчання інших студентів).

Переваги застосування вебінарів при навчанні:

- дрібні часові витрати на організацію вебінару;
- здатність одночасної участі великої кількості студентів;
- можливість залучення студентів із різних частин світу;
- можливість інтерактивної взаємодії між викладачем та студентами, та студентів між собою, як і на традиційному занятті.

Особлива прикмета вебінарів – раціональне поєднання аудіо- та візуальної комунікації, словесної та несловесної інформації. Спілкуючись в онлайн режимі студент може сміливо задавати питання викладачеві. Онлайн опитування вміло поєднується з обговоренням, дискусією, обміном файлами тощо. Змога долучитися до обговорення вмотивовує студента для подальшого навчання, сприяє засвоєнню й поширенню актуальної інформації, налагоджує спілкування між викладачем та студентами.

Також, вдало організований інформаційно-презентаційний вебінар стане прекрасним доповненням до традиційного викладення матеріалу у формі лекцій, семінарів чи практичних занять.

Нами було розроблено та проведено навчальний вебінар для студентів 1-го курсу Донецького національного університету імені Василя Стуса з дисципліни «Вища математика» на тему «Криві на площині». Даний процес було реалізовано за допомогою платформи Microsoft Teams. Заняття проводилось в режимі лекції з трансляцією навчальних матеріалів. Зворотний зв'язок зі студентами проводився як під час, так і після закінчення лекції в режимі чату та голосового спілкування. Попередньо, було розроблено та надіслано студентам на корпоративну пошту університету запрошення, в якому зазначались загальні відомості про майбутній онлайн-урок та інструкції як до нього підключитись.

Собрание в канале "М20_д/111"

41:20

ГІПЕРБОЛА

■ Гіперболою називають множину всіх точок площини, модуль різниці відстаней яких від двох заданих точок цієї площини (фокусів) є величина стала і менша відстані між фокусами.

■ Позначимо відстань між фокусами $F_1F_2 = 2c$, а модуль різниці відстаней від довільної точки гіперболи до фокусів $2a$, $2a < 2c$. Тоді фокуси матимуть координати $F_1(-c, 0)$ та $F_2(c, 0)$.

■ Канонічне рівняння гіперболи має вигляд $\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} = 1$, де $b^2 = c^2 - a^2$.

■ Гіпербола складається з двох віток і має дві асимптоти $y = \pm \frac{b}{a}x$.

■ Відізок $A_1A_2 = 2a$ називають дійсною віссю гіперболи, а відрізок $B_1B_2 = 2b$, уявною віссю.

■ Ексцентриситет гіперболи визначають як відношення фокальної відстані гіперболи до довжини її дійсної осі:
 $e = \frac{c}{a}$, $e > 1$

■ Прямі $x = \pm \frac{a}{e}$, де a – дійсна піввісь гіперболи, називають директрисами гіперболи. Вони мають ту саму властивість, що і директриса еліпса: $\frac{r_1}{d_1} = \frac{r_2}{d_2} = e$

Показати бонус

Рис. 1. Фрагмент вебінару на тему «Криві другого порядку»

Отже вебінар – це технологія, за допомогою якої, можна повністю відтворити умови загальної форми організації навчання: семінарських та лабораторних занять, лекцій. Реалізувати це можливо за допомогою засобів аудіо, відеообміну даними, а також спільної роботи з різними об'єктами, незважаючи на те, що його учасники фізично перебувають в різних місцях. Таким способом створюється віртуальна «аудиторія», поєднуючи всіх учасників вебінару [6].

Висновки. Таким чином, зазначені дидактичні можливості та функціональні особливості дають підстави рекомендувати застосування вебінарів у навчально-виховному процесі ЗВО. Цю технологію доцільно використовувати для виконання і захисту студентами навчальних проєктів; проведення занять, консультацій; підготовки студентів до олімпіад та ін.; дистанційного навчання студентів, які тимчасово не можуть відвідувати університет тощо. Технологія вебінарів має значні дидактичні можливості та надає достатньо повний функціонал для реалізації колаборативного навчання студентів, що може поліпшити засвоєння навчального матеріалу. Тому, проводити дистанційні заняття, на наш погляд, ефективніше у реальному часі за допомогою вебінарів.

Аннотація: В данной статье освещено понятие вебинара, проанализированы возможности его использования на занятиях в высших учебных заведениях, приведен пример применения вебинара по дисциплине «Высшая математика».

Ключевые слова: Информационно-коммуникационные технологии; вебинар; онлайн-семинар; В-Класс; обучения математике.

Abstract. This article covers the concept of the webinar, analyzes the possibilities of its use in classes in higher education, gives an example of the application of the webinar in the discipline of «Higher Mathematics».

Keywords: Information and communication technologies; webinar; online seminar; V-Class; teaching mathematics.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Капустянська О. М. Вебінари як нова освітня інформаційно-комунікаційна технологія. *Освіта.ua: Форум педагогічних ідей «Урок»*, 2015. URL: http://ru.osvita.ua/school/lessons_summary/education/46395/ (дата звернення: 16.09.2020)
2. Морзе Н. В., Ігнатенко О. В. Методичні особливості вебінарів як інноваційної технології навчання. *Інформаційні технології в освіті : зб. наук. пр.* Херсон : ХДУ, 2010. Вип. 5.
3. Царенко В. О. Вебінар як технологія навчального співробітництва учнів і вчителів середніх шкіл. *Інформаційні технології в освіті : зб. наук. праць.* Херсон : ХДУ, 2011. Вип. 9. С. 89–93.
4. Ткачук Г. В. Особливості організації та проведення вебінарів засобами платформи Bigbluebutton. *Комп'ютер у школі та сім'ї.* Київ: Фенікс, 2016. № 2 (130). С. 43–46.
5. Богачков Ю. М. Організація середовища дистанційного навчання в середніх загальноосвітніх навчальних закладах : посібник / Ю. М. Богачков, В. Ю. Биков, О. П. Пінчук, А. Ф. Манако, О. І. Вольневич, В. О. Царенко, П. С. Ухань, І. В. Мушка / Наук. ред. Ю. М. Богачков. К.: Педагогічна думка, 2012. 160 с.
6. Лапінський В. В., Регейло І. Ю. Психолого-педагогічна та дидактична проблематика активного навчання в сучасному навчальному середовищі. *Вища школа України.* № 3 (46). 2012, Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». Т. 3. К. : Вища школа освіти України, 2012. С. 529–605.

УДК 316.772.3:004.738.5:37.091.32:519.6

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА ДЛЯ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА ЗАНЯТТЯХ З ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ

О. С. Кравчук, О. М. Данильчук

Анотація: У статті проаналізовано доречність використання соціальних медіа на заняттях з вищої математики зі студентами Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Ключові слова: соціальні медіа, освітні технології (ОТ), ІКТ, Вища математика.

Постановка проблеми. Важливим завданням у процесі навчання – є формування предметної математичної компетентності і відповідних ключових компетентностей, необхідних для самореалізації студентів у швидкозмінному світі. Саме використання

соціальних медіа під час навчального процесу у поєднанні з традиційними засобами навчання сприяє підвищенню інтересу до навчання, його ефективності та всебічному розвитку студента.

Активізація діяльності суб'єктів навчання, підвищення мотивації навчання студентів є важливим завданням розвитку ЗВО. Сьогодні врахування вікових особливостей сприйняття інформації, здатності до діяльності в інформаційному середовищі, розуміння ролі соціальних медіа під час навчання у суспільному житті стає важливою складовою компетентності майбутнього фахівця і сучасного викладача. Вони зумовлюють необхідність підвищення рівня готовності викладачів, зокрема до проєктування електронних освітніх ресурсів (ЕОР).

Отже, використання сучасних соціальних медіа у навчальному процесі при вивченні математичних дисциплін, з урахуванням наявного педагогічного досвіду і досягнень психолого-педагогічних наук є особливо актуальним. Від виконання цього завдання залежить, наскільки повним та ефективним буде можливим використання соціальних медіа у навчанні.

Мета. З'ясування доцільності впровадження концепції соціальних медіа як окремої форми навчання, зокрема для вивчення курсу вищої математики.

Виклад основного матеріалу. Інформатизація освіти ґрунтується на розвитку існуючих і створенні нових засобів навчання, тому викладачеві необхідно мати сформовану ІК-компетентність, оволодіти умінями, знаннями та навичками щодо використання соціальних медіа. Важливими і актуальними завданнями, що стоять перед математичною освітою на сучасному етапі її інформатизації, є: аналіз готових соціальних медіа, використання їх у професійній діяльності.

Освітні технології (ОТ) є одним із головних елементів системи освіти, оскільки вони безпосередньо спрямовані на досягнення головних цілей: навчання і виховання. Під ОТ розуміють як реалізацію навчальних планів і навчальних програм, так і передавання учню, студенту системи знань, а також використання методів і засобів для створення, збирання, передавання, збереження і оброблення інформації в конкретній галузі. Наука накопичила величезний досвід з передавання знань від викладача до здобувача освіти, створення технологій освіти і навчання, а також побудови їх моделей.

ІКТ здійснюють активний вплив на процес навчання і виховання студентів, оскільки змінюють схему передавання знань і методів навчання. Разом з тим, упровадження ІКТ у систему освіти не тільки впливає на освітні технології, а й вводить до процесу освіти нові. Вони пов'язані із застосуванням комп'ютерів і телекомунікацій, спеціального устаткування, програмних та апаратних засобів, систем обробки інформації. Також вони створюють нові засоби навчання і збереження знань, до яких належать електронні підручники і мультимедіа; електронні бібліотеки й архіви, глобальні та локальні освітні мережі; інформаційно-пошукові та інформаційно-довідкові системи [1].

Поєднання інформаційно-комунікаційних технологій з традиційною системою навчання дисципліни «Вища математика» у ЗВО України потребує оптимізації навчального процесу. Важливим етапом стає педагогічно виважений підбір соціальних медіа, що найкраще відповідають змісту окремих тем та легко сприймаються студентами [2].

Підберемо ряд соціальних медіа для створення різних форм навчальної діяльності на лекційних та практичних заняттях:

1. **IDroo** – безкоштовний плагін віртуальної електронної дошки.

Панель редагування містить набір інструментів для малювання таких як: Малювання від руки, Лінія, Лінія Без'є, Еліпс, Прямокутник, Текст, Форми; дає можливість завантажувати картинки зі свого гаджета та має редактор формул.

Одночасно можна працювати на декількох віртуальних дошках з різними користувачами. Можна зберігати результати роботи в файл і знову відкривати для продовження роботи.

2. **Scrumblr**. Цей сервіс потужний інструмент для спільної роботи з інформацією в реальному часі.

Кілька користувачів можуть одночасно вносити правки в одну й ту ж інформацію і бачити чужі зміни в реальному часі.

Можна додавати іменовані колонки і переміщувати по них стікери. У стікерів можна правити текст, місце розташування і позначку кольоровим "магнітиком". Підтримує кирилицю.

Використовувати можна:

- плануючи роботу, проєкт, завдання;
- використовуючи при організації дистанційного навчання;
- приміткою по виконанню домашнього завдання.

Сервіс не вимагає реєстрації, безкоштовний і має зручний інтерфейс для роботи студентів і викладачів.

3. **Tumblr** – сервіс мікроблогів, який дозволяє користувачам викладати текстові повідомлення, зображення, відеоролики, посилання, цитати та аудіозаписи.

Мікроблог Tumblr включає такі зручні для навчання функції:

- всі пости з визначеним тегом складають хронологічний порядок;
- таймер на відповіді;
- редактор усіх постів;
- збереження всіх «лайків» у окремий блог;
- використання «гарячих клавіш» для зручного використання.

4. **Symbaloo** – сервіс-сховище посилань в мережі у вигляді міксів.

Symbaloo – сервіс зберігання закладок, призначення якого забезпечити користувачів зручною панеллю закладок, робочим столом прямо в Інтернеті, на якому можна розмістити абсолютно будь-які посилання і оформити їх своїми картинками або встановленими іконками на кольоровому тлі. Свою сторінку з закладками можна зробити публічною, поділитися своєю добіркою посилань. Кількість сторінок з закладками в записі не обмежено. Будь-який користувач може цілком додати собі публічну сторінку закладок іншого користувача або створити власні.

Сторінка з закладками завжди доступна з будь-якого комп'ютера онлайн для оперативного використання, що зручно, виключає втрату збережених посилань і дає можливість в прямому сенсі збирати цікаві закладки, створюючи з них тематичні колекції.

Цей сервіс безкоштовний і корисний у підготовці навчального процесу: викладачам – як інформаційний ресурс з матеріалів про підготовку веб-квестів; студентам – для публікації результатів веб-квестів у закладках. Відкритий доступ дає можливість іншим користувачам застосовувати корисну інформацію.

У якості соціальних медіа для самостійної роботи студентів рекомендуємо використовувати корисні сайти з сучасною комп'ютерною 3D-графікою та соціальними мережами. Для вивчення дисципліни «Вища математика» пропонуємо до уваги список математичних сайтів:

5. **WolframAlpha** — пошукова система, яка відповідає на пошуковий запит (створений за допомогою її ж самої), а не посилається на сайти в інтернеті, як це роблять інші пошуковики. Це принципово нова пошукова система, яка може «розуміти» практично будь-які запити користувача і давати на них досить ґрунтовну й вичерпну відповідь. Вона спроможна вирішувати доволі широкий спектр математичних задач, але, через специфіку подібного роду запитів, користувачу цієї пошукової системи варто ознайомитись з синтаксисом математичних запитів.

6. **Symbolab: Math Solver** – цей додаток дасть розгорнуте рішення для математичних задач різного ступеня складності. Symbolab підтримує рівняння, нерівності, дробі, функції, тригонометрію, межі, інтеграли, матриці, вектори і багато чого іншого. Кожне обчислення зберігається в історії і користувач може звернутися до нього в будь-який час.

Даний калькулятор буде корисний в першу чергу учням середньої школи, студентам, викладачам і батькам.

Вміст презентованих сайтів наповнений відео матеріалами про сучасну математику, цікавими розповідями, що відкривають по-новому вже відомі математичні факти, етюдами з використанням сучасної 3D-графіки та іншими матеріалами, які корисні на лекційних заняттях.

Слід зазначити, що застосування соціальних мереж дозволяє створювати навчальний контент, проводити відео-конференції, надає можливість виконувати групові завдання вдома, застосовуючи такі додаткові опції як чат, коментарі, опитування, голосування; спрощує процес обміну інформацією, передбачає реалізацію принципу безперервної освіти. Створюються передумови для формування професійних компетентностей студентів: навички взаємодії, самоорганізації, формування і розвиток креативного мислення. За такого підходу викладач виконує роль не лише «наставника», а виступає модератором електронного освітнього середовища [3].

Використання ІКТ у процесі навчання вищої математики студентів різних спеціальностей створює умови для самореалізації здобувача, що сприяє підвищенню його пізнавальної активності, розвитку критичного мислення, формуванню навичок організації самостійної роботи, розвитку творчих здібностей та лідерських якостей, підвищенню відповідальності за результати своєї праці, а також вдосконаленню процесу навчання та підвищенню його якості [4].

Нами було розроблено та проведено декілька занять з вищої математики для студентів кафедри Прикладної математики Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Фрагмент одного з заняття на тему: «Аналітична геометрія на площині: рівняння лінії на площині, полярна система координат»

Тип заняття: лекційне заняття, формування вмінь і навичок

Мета:

- навчальна: ознайомити студентів з розділом математики «Аналітична геометрія», забезпечити засвоєння студентами основних понять з теми;
- розвивальна: розвивати логічну послідовність мислення, просторове уявлення; встановити зв'язки з фізикою та іншими науками;
- виховна: виховувати естетичне задоволення від математики

Обладнання: комп'ютерні технології

Хід роботи

Організаційний етап. Повідомлення теми та мети заняття, очікуваних результатів, перевірка присутності студентів академічної групи.

Основна частина. В процесі підготовки до лекційного заняття використовуємо статтю сайту <http://www.mathnet.ru> з теми та демонструємо її онлайн для студентів.

Рис. 1. Скриншот переліку інформації на сайті <http://www.mathnet.ru>

Наповнюємо лекційний матеріал онлайн ілюстраціями, GIF-анімаціями з теми, користуючись безкоштовними ресурсами математичного сайту <https://www.fxyz.ru> (див. рис. 1)

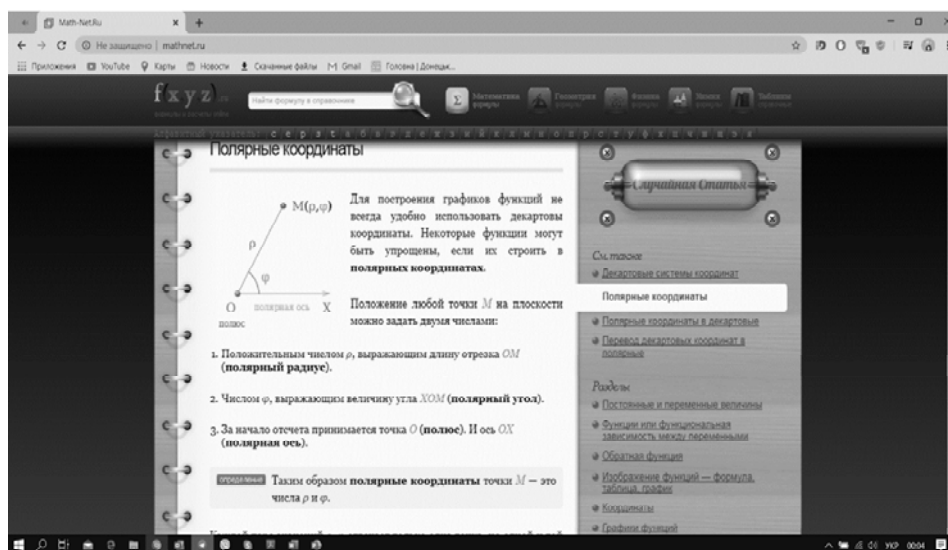

Рис. 2. Скриншот презентованого матеріалу на сайті fxyz.ru

У межах дослідження було проведено соціологічне опитування серед студентів 1-го курсу кафедри Прикладної математики Донецького національного університету імені Василя Стуса. Анкетування мало на меті дослідити чи мають студенти постійний доступ до мережі Інтернет, де вони їм користуються та який пристрій використовують.

Результати, наведені на рисунку 3 та рисунку 4, свідчать, що більшість студентів мають постійний доступ до мережі Інтернет (94 %), використовують його вдома (85 %), і лише 6 % не мають доступу до мережі. 52% опитуваних користуються смартфонами, 31 % ноутбуками.

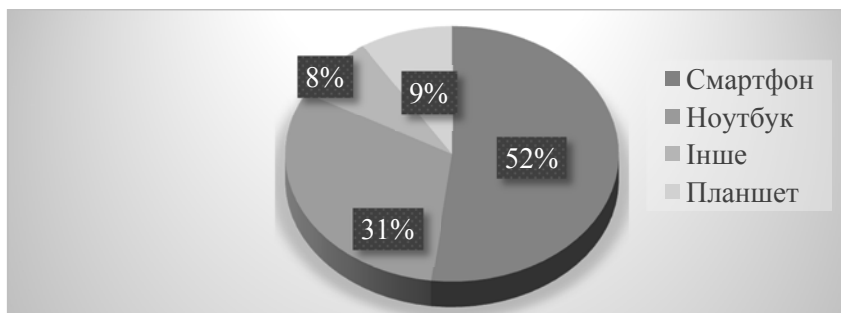

Рис. 3. Діаграма використання пристроїв для доступу до мережі Інтернет студентами 1-го курсу кафедри Прикладної математики Донецького національного університету імені Василя Стуса

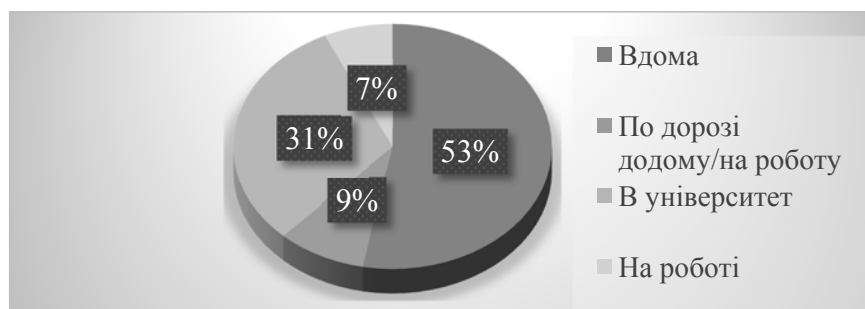

Рис. 4. Діаграма доступу до мережі Інтернет студентами 1-го курсу кафедри Прикладної математики Донецького національного університету імені Василя Стуса

Проаналізувавши результати анкетування студентів Донецького національного університету імені Василя Стуса, робимо висновок, що використання соціальних медіа є актуальним та перспективним напрямом в організації навчальної діяльності студентів та активізації навчання інформатичним дисциплінам.

Висновки. Отже, одним з питань, яке на сьогодні активно досліджується в Україні, є впровадження концепції соціальних медіа як окремої форми навчання, зокрема для вивчення курсу вищої математики.

Впровадження соціальних мереж сприяє підвищенню мотивації до навчання, індивідуалізації та диференціації навчально-виховного процесу, стимулюванню розвитку творчих здібностей та пізнавального інтересу студентів, колаборації, комунікації, вмінню працювати в колективі.

Соціальні медіа – результат розвитку інформаційних технологій, частина соціальної структури суспільства, цікавий соціотехнічний об'єкт.

Соціальні медіа потенційно можуть стати інструментом трансформування суспільства.

Аннотация: В статье проанализировано уместность использования социальных медиа на занятиях по высшей математике со студентами Донецкого национального университета имени Василя Стуса.

Ключевые слова: социальные медиа, образовательные технологии (ОТ), ИКТ, Высшая математика.

Abstract. The article analyzes the relevance of using social media on the lessons of higher mathematics with students of the Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia.

Key words: social media, educational technologies, ICT, Higher mathematics.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лобовікова О. О., Мельніков А. С. Соціальні мережі як феномен інформаційного суспільства. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, 2011.
2. Лосєва Н. М. Активні методи навчання в курсі аналітичної геометрії. *Дидактика математики: проблеми і дослідження : міжнар. зб. наук. робіт*. Донецьк, 2008. Вип. 29. С. 29–34.
3. Пузирьов В. Є. Викладання математичних дисциплін в контексті виховання творчої особистості майбутнього фахівця. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електрон. наук. фах. вид.* URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadped_2015_4_16.pdf.
4. Пузирьов В. Є. Новації у викладанні вищої математики: застосування інформаційно-комунікаційних технологій. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Додаток 1 до № 36, Том IV (64): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». К.: Гнозис, 2015. С. 414–421.

УДК 004.896

СИСТЕМА БЕСКОНТАКТНОГО УПРАВЛЕНИЯ РОБОТОМ-МАНИПУЛЯТОРОМ

И. С. Латынцев

Аннотация. В работе приведена модель управления и описание физической реализации робота-манипулятора, которая состоит из семи сервоприводов, системы управления на базе микроконтроллера ESP с потенциометрами и клиент-серверного приложения. Результаты работы данного комплекса дают возможность выполнять частично работу человека без его присутствия в зоне проведения операций, например, связанных с опасностью для жизни человека.

Ключевые слова: робот-манипулятор, потенциометр, система управления, микроконтроллер.

Аббревіатури

АЦП – аналого-цифровой преобразователь.

ШИМ – широтно-импульсная модуляция;

RM – робот-манипулятор.

CD – управляющие устройство.

Номенклатура

x – значение, целое число в диапазоне от 0 до 4095 считанное с потенциометра;
 in_min – минимальное значение входного диапазона, $in\_min = 0$
 in_max – максимальное значение входного диапазона, $in\_max = 4095$;
 out_min – минимальное значение выходного диапазона, $out\_min = 0$ градусов
 out_max – максимальное значение выходного диапазона, $out\_max = 180$ градусов – устанавливается максимальным значением поворота, присущему данной модели

Введение

Данная система может быть использована в сферах, где нужно управление роботом-манипулятором, которая не искажает управление самим манипулятором. Данный способ дает прямое управление роботом, который повторяет естественные движения человека и передает их к манипулятору. Если человек поднял руку перпендикулярно поверхности, на которой он стоит, то и робот-манипулятор выполнит те же движения. Наиболее подходящие сферы для применения данной системы это саперное дело, работа в лаборатории с различными опасными для человека предметами и веществами.

В современном мире роботы-манипуляторы широко используются в таких областях как: военная, аэрокосмическая, медицинская, машиностроения и т. д. Они постепенно замещают человеческий труд при работе в опасных средах, на производственных конвейерах, перерабатывающих и обрабатывающих производствах, при разминировании зарядов, в сварочных работах и т. д. Удаленное управление манипулятором дает возможность выполнять определенные действия в опасных ситуациях, требующих человеческого вмешательства, при этом без прямого присутствия в зоне опасности. Также много зависит от CD, которое дает возможность управления роботом-манипулятором. И важным есть то, что управляющее устройство должно быть точное, удобное, а главное интуитивно понятное в управлении. На данный момент существуют такие способы управления, которые основаны на:

- 1) электромагнитных датчиках слежения – довольно хорошее, но сложное решение;
- 2) инерционных датчиках – при резких движениях имеют свойство накапливать погрешность;
- 3) датчиках угла поворота – неудобны в управлении.
- 4) обычных джойстиках, к управлению которых надо привыкнуть;
- 5) компьютерном зрении: Kinect, PlayStation Move, Leap Motion и т. д.

Перечисленные способы имеют свои преимущества и недостатки. Проанализировав их, сделан выбор создания управляющего устройства на основе потенциометров, которое крепится на человеческую руку и обеспечивает контроль движений робота-манипулятора наподобие тени (“master arm – slave arm” kinematics), захватом движений человеческой руки. Вращения человеческих суставов копируются с помощью CD посредством того, что вал потенциометра вращается вместе с суставом человеческой руки и значение считывается микроконтроллером и преобразует в угол между направляющими CD.

Объектом работы является удаленное управление роботом-манипулятором с помощью управляющего устройства, которое реализовано на базе потенциометров.

Предметом работы является модель бесконтактного управления робота-манипулятора.

Целью работы является разработка системы бесконтактного управления роботом-манипулятором, построенной на базе микроконтроллеров серии ESP.

1. Постановка задачи

Необходимо создать физическую модель RM и систему с беспроводным управлением на клиент-серверной технологии, а также CD на основе потенциометров.

После изучения предметной области было решено, что система должна состоять из:

- 1) Клиента, которые передает свой id и данные на сервер.
- 2) Сервера, позволяющего устанавливать связь между клиентом.

RM строится на цифровых сервоприводах RDS3115 и платы Node MCU 8266 12-E. Управляющее устройство должно состоять из платы ESP32 Wroom и линейных потенциометров.

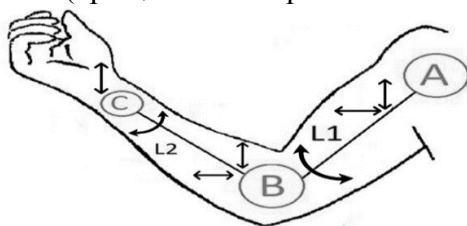
2. Обзор литературы

Анализ публикаций, посвященных объекту работы, показал, что авторы сосредоточены как на [1, 2] разработке концептуальных моделей управления RM, так и на решении конкретных проблем (например, надежность и безопасность беспроводной связи в системе управления, использования различных управляющих устройств [3, 4, 5] таких, как: Kinect, Leap motion, модули управления, построенные на акселерометрах и гироскопах и т. д., использование определенных сервоприводов и их характеристики). Однако, опубликованные результаты чужих исследований [6, 7, 8], дают возможность подбора лучших параметров для системы методом сравнения, что сильно упрощает подбор компонентов для построения физической модели манипулятора.

3. Материалы и методы

В данной работе RM является частичным аналогом человеческой руки, для ее создания необходимо изучить биомеханику руки человека. Модель костного аппарата руки человека (рис. 1), состоит из трех основных звеньев:

- А. Плечо – состоит из плечевой кости, которая крепится к суставной впадине и приводится в движение сокращением мышц, имеет 3 степени свободы (вращение по вертикали, горизонтали и вокруг оси плечевой кости).
- В. Локоть – состоит из локтевой кости и локтевого сустава, а также лучезапястья. Приводится в движение сокращением мышц, имеет 2 степени свободы (вращение по вертикали и вращение по оси лучезапястной кости).
- С. Кисть – состоит из запястья, пясти и фаланг пальцев, не учитывая пальцев имеет 2 степени движения (вращения по горизонтали и вертикали).

Рису. 1. Возможные движения человеческой руки

Таким образом, модель человеческой руки имеет семь степеней свободы, соответствующих семи независимым вращениям в суставах руки: трем – в плечевом, двум – в локтевом и двум – в лучезапястном. Также для разработки механического аналога руки нужно принять во внимание допустимые углы подвижности (рис. 2) в её суставах.

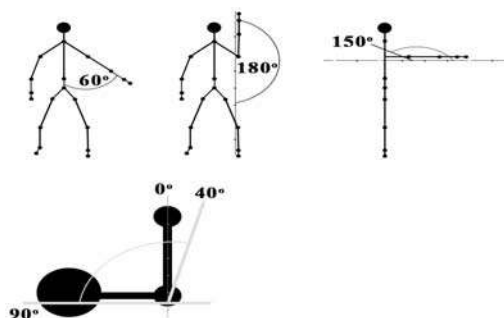

Рис. 2 Ограничения углов подвижности руки

Для создания RM, подобного человеческой руке, необходимо следовать анатомической структуре человеческой руки с учетом инженерно-технических возможностей. В качестве заменителей суставов и мышц будут использоваться цифровые сервоприводы, а кости заменятся каркасами из легкого сплава металлов.

Сервоприводы управляются импульсами, которые задают угол поворота оси, генерируемые микроконтроллером ESP8266.

Управление роботом-манипулятором происходит с помощью управляющего устройства, созданного с помощью семи потенциометров, которые размещаются на руке человека и с которых считывается значение от 0 до 4095 (диапазон значений заданный 12-разрядным АЦП, который встроен в микроконтроллер), затем данные переводятся из диапазона измерений с потенциометра в угол для сервопривода, формула для перевода:

$$(x - in\_min) * (out\_max - out\_min) - (in\_max - in\_min) + out\_min$$

4. Реализация системы управления

В архитектуре системы выделено три блока: пользователь с надетым на руку CD, робота-манипулятора и сервер, с помощью которого устанавливаются связи между RM и человеком.

В состав блока CD входит 6 потенциометров и микроконтроллер ESP32 (табл. 1). В состав RM входит робот-манипулятор и микроконтроллер ESP8266 (табл. 2).

Таблица 1 – Составляющие блока управляющего клиента

Описание блока	Технические характеристики	Способ управления
Управляющее устройство состоит из семи потенциометров, с которых считываются показания с помощью микроконтроллера	Однооборотные, линейные потенциометры.	Одевается на руку в качестве устройства захвата движений.
Микроконтроллер ESP32 передает на сервер свой тип и id, обеспечивающий передачу данных с управляющего устройства на сервер	Поддержка стандартов работы WI-FI b/g/n; диапазон рабочих температур от -40°C до 85°C; защита WPA/WPA2/WPA2-Enterprise/WPS	Протокол передачи данных: Websockets. Формат передачи данных: JSON

Таблица 2 – Составляющие блока исполняющего клиента

Описание блока	Технические характеристики	Способ управления
Манипулятор состоит из семи цифровых сервоприводов RDS3115	Размеры сервопривода: 40*20*40,5 Вес: 60 г Скорость: 0,16 сек/60 градусов Крутящий момент: 15 кг. см.	Управляется ШИМ сигналом, который генерирует микроконтроллер
Микроконтроллер NodeMCU ESP8288 передает на сервер свой тип и id, принимает с сервера, и по ним генерирует ШИМ сигнал для сервоприводов	Поддержка стандартов работы WI-FI; диапазон рабочих температур от -40°C до 85°C; защита WPA/WPA2/WPA2-Enterprise/WPS;	Протокол передачи данных: Websockets. Формат передачи данных: JSON

При подаче питания сразу ESP32 ищет и подключается к WI-FI сети, заданной в программе. При успешном подключении далее подключается к серверу. Затем микроконтроллер считывает данные с потенциометров, обрабатывает их переводом с одного диапазона в другой, формирует данные в JSON формате и отправляет серверу.

Сервер, при попытке подключения к нему, проверяет тип и id клиента, который к нему подключается, если они верны, тогда он вносит в один из списков, если нет, то просто игнорирует попытки подключения. Далее пользователь выбирает из списков клиентов CD, и манипулятор устанавливает связь между ними, после чего начинается управление роботом-манипулятором.

Микроконтроллер ESP, подключенный к RM, при подаче питания ищет и подключается к WI-FI сети, заданной в программе, при успешном подключении далее подключается к серверу.

Потом микроконтроллер начинает принимать команды с сервера в формате JSON, преобразуя их в ШИМ сигналы и передает на сервоприводы, которые образуют движения робота-манипулятора.

У клиентов реализован механизм автоматического возобновления связи с WI-FI сетью и сервером, а на сервере есть механизм heartbeat, который проверяет, пришла ли от клиента через определенное время специальная команда если нет, механизм считает его отключенным и удаляет со списков клиентов.

Для программной реализации системы использовались: Arduino IDE v. 1.8.7 и PyCharm v. 2018.2.4, языки программирования Arduino (C-подобный) и Python 3.7.

5. Эксперимент

Пусть в момент времени t ESP 32, получила данные с потенциометров, которые находятся на управляющем устройстве. Отправляет их на сервер, где данные обрабатываются и передаются команды на движения к RM в реальном времени. В таблице 3 показаны результаты эксперимента. Человек, на котором надето управляющее устройство принял несколько поз подряд и в результате RM приняла похожие позы.

Таблица 3 – Результаты эксперимента

Выводы

Разработан RM, который можно устанавливать на робо-платформы или монтировать на другие платформы (поверхности) и удаленно управлять им, выполняя, например, опасные задания без присутствия человека.

Выполнена программная реализация системы управления RM с клиент-серверной архитектурой. Основная функция клиентской части системы, которая устанавливается на микроконтроллер ESP32, – передача на сервер показаний с потенциометров. Основная функция клиентской части системы, которая устанавливается на микроконтроллер ESP8266, – прием команд с сервера и преобразования их в управляющий ШИМ сигнал для RM. Основная функция серверной части системы – реализация desktop-приложения для управления связями между клиентами и передачей данных через сервер.

Перспективами дальнішої роботи являється розробка і реалізація модульної системи, которую пользователь сможет быстро сконфигурировать под требования задачи.

Анотація. У роботі приведена модель управління і опис фізичної реалізації робота-маніпулятора, яка складається з семи сервоприводів, системи управління на базі мікроконтролера з потенціометрами і клієнт-серверного додатка. Результати роботи даного комплексу дають можливість виконувати частково роботу людини без її присутності в зоні проведення операцій, наприклад пов'язаних з небезпекою для життя людини.

Ключові слова: робот-маніпулятор, потенціометр, система управління, мікроконтролер.

Abstract. The paper presents a control model and a description of the physical implementation of a robot manipulator, which consists of seven servos, a control system based on a microcontroller with potentiometers and a client-server application. The results of this complex make it possible to partially perform human work without its presence in operation area, such as those related to the danger to human life.

Key words: robot manipulator, potentiometer, control system, microcontroller.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Nosikov M.V. Architecture of Human-controlled Arm Manipulator Operator Training System. *Global Smart Industry Conference (GloSIC)*. 2018.
2. Jason Y. K. Foot-Controlled Robotic-Enabled Endoscope Holder for Endoscopic Sinus Surgery: A Cadaveric Feasibility Study / Navarro-Alarcon D., Lin W., Li P., Lee L. Y., Tong C. F. *The American Laryngological, Rhinological and Otolological Society, Inc.* 2016. P. 566–569.
3. Izadbakhsh A., Kheirkhahan P. On the Voltage-based Control of Robot Manipulators Revisited. *International Journal of Control, Automation and Systems*. 2018. P. 1887–1894
4. Yen V. T., Nan W. Y., Cuong P. V., Quynh N. X., Thich V. H. Robust adaptive sliding mode control for industrial robot manipulator using fuzzy wavelet neural networks. *International Journal of Control, Automation, and Systems*. 2017. P. 2930–2941.
5. Singh P., Saxena P. Anthropomorphic Robotic Arm. *International Journal of Engineering Research and General Science*. 2015. P.164–180.
6. Su H., Enayati N., Vantadori L., Spinoglio, Giancarlo Ferrigno A., De Momi E. Online human-like redundancy optimization for tele-operated anthropomorphic manipulators. *International Journal of Advanced Robotic Systems*. 2018. P. 1–13.
7. Lamperti C., Zanchettin AM, Rocco P. A redundancy resolution method for an anthropomorphic dual-arm manipulator based on a musculoskeletal criterion. *IEEE/RSJ international conference on intelligent robots and systems (IROS)*. 2015. P. 1846–1851.
8. Peternel L., Tsagarakis N., and Ajoudani. A human-robotco-manipulation approach based on human sensorimotor information. *IEEE Trans Neural Syst Rehabil Eng*. 2017. P. 811–822.
9. Lamperti C, Zanchettin AM, and Rocco P. A redundancy resolution method for an anthropomorphic dual-arm manipulator based on a musculoskeletal criterion. In *IEEE/RSJ international conference on intelligent robots and systems (IROS)*, Hamburg, Germany, 28 September – 2 October 2015, Pp. 1846–1851. IEEE

УДК 636.2/3:636.09:616.995.122

ПОШИРЕННЯ, ДІАГНОСТИКА І ПРОФІЛАКТИКА ФАСЦІОЛЬОЗУ ВЕЛИКОЇ РОГАТОЇ ХУДОБИ

Т. І. Малова, І. В. Березовський

Анотація. Статтю присвячено вивченню особливостей поширення, видового складу збудників фасціольозу великої рогатої худоби, удосконалення діагностики та заходів боротьби. Фасціольоз є найбільш поширеним і небезпечним серед гельмінтозів великої рогатої худоби, що завдає значні економічні збитки тваринництву через зниження надоїв молока, приростів маси тіла та погіршення якості продуктів харчування. Подальшого вивчення потребують визначення патогенного впливу гельмінтів на організм тварин, удосконалення життєвої діагностики та розробки ефективної схеми лікування тварин.

Ключові слова: фасціольоз, інвазія, велика рогата худоба, печінка, безпечність.

Виробництву екологічно чистої продукції в даний час приділяють багато уваги, особливо в країнах Європейського союзу. Проблема моніторингу якості та безпечності м'яса і м'ясопродуктів, в сучасних умовах, актуальна не тільки для України, але і світової спільноти.

Особливо актуально наукове обґрунтування, методів дослідження м'яса що надходить на реалізацію за інвазійних захворювань і може являти ризики для споживача [6].

До одного з критеріїв оцінки благополуччя стада можна віднести захворюваність худоби на гельмінтози. За літературними даними, найбільшого поширення у великій рогатій худобі набули гельмінтози шлунково-кишкового тракту: фасціольоз, дикроцеліоз, парамфістомоз та стронгілятози органів травлення. Вони реєструються як моноінвазія, так і у вигляді змішаної інвазії [6].

Метою роботи є визначення особливостей поширення, видового складу збудників фасціольозу великої рогатой худоби, удосконалення діагностики та заходів боротьби.

Об'єкт дослідження – трематодозні інвазії великої рогатой худоби фасціолами.

Предмет дослідження – дослідження способів поширення, діагностики та профілактики фасціольозу великої рогатой худоби.

Найбільш поширеним і небезпечним з гельмінтозів є фасціольоз, що завдає значні економічні збитки тваринництву через зниження надоїв молока та приростів маси тіла, утилізацію печінки, погіршення якості продуктів, витрати коштів на проведення лікувально-профілактичних заходів. Також було виявлено негативний вплив паразитування фасціол на репродуктивний статус молочних корів. Важливою проблемою є розвиток резистентності збудників фасціольозу до антигельмінтних препаратів [1, с. 46].

В Україні реєструються спорадичні випадки фасціольозу, який спричинений печінковою двуусткою (звичайною) *Fasciola hepatica* і двуусткою гігантською *Fasciola gigantica*, які переважно розвивається у печінці та жовчовивідних шляхах і є причиною цілої низки патологічних змін.

Fasciola hepatica – двуустка печінкова (звичайна) має плоске листовидної форми тіло розмірами 20–30 x 8–12 мм. Передня частина тіла покрита шипиками і витягнута в хоботок. На ньому розташовані ротова і черевна присоски. Ротовий отвір на відповідній присосці веде в глотку і далі в стравохід, від якого відходять дві гілки кишечника з великою кількістю розгалужених бічних відростків. Слідом за червеною присоскою в передній частині тіла розташовується матка, петлі якої заповнені яйцями. Далі розташовані гіллясті яєчники і сім'яники. Яйця печінкової двуустки жовтувато-бурого кольору, мають розміри 0,13–0,145 x 0,07–0,09 мм [4, с. 168].

Fasciola gigantica – двуустка гігантська. Її розміри 33–76 x 5–12 мм. Яйця гігантської двуустки бурого кольору, розміри 0,15–0,19 x 0,075–0,09 мм [4, с. 168].

Фасціольоз – це біогельмінтоз із переважним ураженням печінки і жовчовивідних шляхів, для якого властивий хронічний перебіг. Кінцевим хазяїном і джерелом інфекції переважно є велика та дрібна рогата худоба, коні, рідше – людина. Вони виділяють із фекаліями яйця фасціол у навколишнє середовище. Проміжний хазяїн – прісноводний молюск *Lymnaea truncatula* або *Lymnaea auricularis*, в організмі якого відбувається складний цикл дозрівання личинок і їх активний вихід у воду, де вони покриваються оболонкою і перетворюються в адолескарії – інвазивні личинки.

Lymnaea truncatula – облігатний проміжний господар фасціоли звичайної (*Fasciola hepatica*), а *Lymnaea auricularis* – гігантської фасціоли (*Fasciola gigantica*).

Велика рогата худоба заражається шляхом заковтування інвазійних личинок – адолескаріїв при питті зараженої води з природних водойм, а також при споживанні забруднених рослин. Під впливом травних соків у травному каналі тварини, частіше в дванадцятипалій кишці, адолескарій розчиняється і паразит проникає в черевну порожнину або гематогенним шляхом активно мігрує до печінки дефінітивного хазяїна.

У більшості випадків легке інвазування проходить без помітних симптомів (латентна інвазія); за високої інтенсивності інвазії знижується щоденний приріст маси тіла та проявляється анемія у результаті печінкових кровотеч. В крайніх випадках виникає печінкова недостатність, що призводить до смерті тварини.

Післязабійним дослідження встановлено, що туші отримані від забою уражених тварин, за органолептичними показниками не відрізняються від туш здорових тварин. Натомість у печінці були виявлені патологоанатомічні зміни [2, с. 223].

При фасціольозі спостерігалось закупорювання жовчевивідних шляхів з запаленням слизової оболонки і наповнення їх значною масою фасціол і кров'янисто-коричневим слизом. При сильному ураженні спостерігалось затвердіння печінки, що обумовлювалось специфічним хрустом при розрізі та збільшенням лімфатичних вузлів, які на розрізі були соковито коричневого, а іноді і чорного кольору [2, с. 223].

Дощове літо сприяє різкому збільшенню чисельності молюсків у біотопах малого ставковика та кількості заражених фасціолами тварин. Своєю чергою, молюски (малий ставковик) доволі вимогливі до умов існування у своєму біотопі, тож місця їхнього перебування часто обмежуються лише кількома квадратними метрами. В річках та струмках зі швидкою течією, в глибоких водоймищах з низькою температурою води, а також там, де вода забруднена органічними речовинами, у водоймах із піщаним і торф'яним дном малий ставковик не зустрічається. Більшість заражених молюсків узимку гинуть.

Зараження великої рогатої худоби фасціольозом відбувається з другої половини пасовищного сезону (з другої половини липня) і різко зростає восени, коли у водоймищах накопичується велика кількість інвазійних адолескаріїв. Таким чином, перші випадки захворювання худоби помічають у кінці літа та восени, а масове зараження припадає на зимовий період.

Встановлено, що більше 50 % метацеркаріїв фасціол здатні зимувати на пасовищах. У зв'язку з цим потребує вивчення можливість зараження корів кормами, особливо силосом, які можуть бути ураженими адолескаріями.

Максимальна зараженість малих ставковиків досягає 12–15 % і відзначається в другій половині липня, серпня і на початку вересня, мінімальна (2,7–6 %) – в травні і жовтні. За зимовий період інвазування пасовищ дещо знижується в наслідок загибелі адолескаріїв, що накопичилися восени. Масове зараження тварин адолескаріями відбувається з другої половини липня і до кінця випасного сезону [5, с. 214].

Всі коливання інвазування тварин і сезонної динаміки пов'язані з особливостями циклу розвитку гельмінтів, наявністю проміжних господарів, умовами годівлі, дотриманням ветеринарно-санітарних норм і вимог зоогігієни, проведенням профілактичних дегельмінтизацій.

Захворювання великої рогатої худоби фасціольозом впливає на безпечність м'яса отриманого при забої тварин. М'язовій тканині притаманна токсичність, яка виявляється у 9,9–44,4 % досліджених туш, залежно від інтенсивності інвазії [2, с. 225].

Збудники фасціольозу несуть загрозу безпосередньо і для здоров'я людини. Життя фасціол в організмі людини триває від 3–5 до 20 років. Клінічна картина гострого періоду, який продовжується 3–4 місяці, зумовлена личинками, що дозрівають в організмі і характеризується картиною гострого алергозу з ураженням печінки. Спостерігається гарячка, симптоми інтоксикації, гепатомегалія, еозинофілія, анемія, інколи алергічний висип, жовтяниця, гнійний холангіт, множинні внутрішньопечінкові абсцеси, ураження фасціолами інших органів – підшлункової залози, селезінки, очеревини, легенів, перикарду тощо.

В умовах теплого вологого клімату розвиток яєць триває кілька тижнів, а в помірному – кілька місяців. Адолескарії на рослинах, у вологому ґрунті і воді виживають до 2 років, а при висиханні швидко гинуть.

Найчастіше зараження людей фасціольозом відбувається при споживанні страв із наступних рослин: крес-салату, круглолистої м'яти, водяного горіху, конюшини, петрушки городньої, черемши, часника, а також через овочі і фрукти обмиті водою забрудненою личинками фасціол, при питті сирі води. Адолескарії фасціоли є порівняно великими за розмірами (близько 0,2 мм), а тому їх можна побачити на рослинності. Вони мають округлу форму та білуватий відтінок [3, с. 68].

Ускладнює діагностику фасціольозу те, що інтенсивність інвазії фасціолами людей зазвичай низька, а тому клінічний перебіг хвороби може бути невиразним. У гострий період хвороби (стадія міграції личинок) діагностика є особливо важкою із огляду на поліморфізм

клінічних симптомів та ознак, частина з яких неспецифічні (слабкість, біль голови та живота, нудота, блювання, екзантема, гепатомегалія) і є виявами алергозу [3, с. 68].

Діагноз фасціольозу в гострій стадії може бути імовірним, тому що паразит ще не виділяє яєць. Важливий епідеміологічний анамнез. Яйця паразита в фекаліях з'являються лише через 3–4 місяці після зараження. На ранній стадії фасціольоз диференціюють з трихінельозом, хворобами системи крові.

Дослідженнями, проведеними вітчизняними та іноземними вченими встановлено, що туші та субпродукти свійських тварин уражені фасціольозом часто забруднені бактеріями групи кишкової палички та сальмонелами, через що таке м'ясо не можна вважати благополучним в санітарному відношенні [2, с. 222].

За два тижні до початку пасовищного сезону у господарствах обов'язково проводять вибіркове (10–20 % поголів'я) лабораторне обстеження тварин з метою контролю ситуації щодо зараження їх фасціольозом.

Для запобігання зараження тварин та навколишнього середовища фасціолами необхідно проводити профілактичні заходи.

Комплекс профілактичних заходів проти фасціольозу повинен включати:

- допуск на пасовища тварин, вільних від фасціол;
- відмову від випасу тварин на заболочених та вологих пасовищах;
- випас худоби на культурних чи благополучних природних пасовищах;
- ізоляцію неблагополучних природних пасовищ від тварин строком на два роки та використовувати такі пасовища лише для заготівлі сіна;
- згодовування сіна із заболочених та прирічкових територій не раніше, ніж через 6 місяців після скошування;
- проведення ротації (пасовищезміни) ділянок пасовища;
- меліорацію малого масштабу – осушування надмірно зволжених ділянок пасовищ і скорочення площ біотопів малих ставковиків; суттєву роль у боротьбі зі ставковиками може відігравати й свійська водоплавна птиця, яка спроможна знищувати їх у великій кількості;
- обладнання водопою для тварин відповідно до санітарно-гігієнічних вимог, бар'єрів навколо струмків, озер, боліт та каналів перед випасанням тварин на пасовищах;
- використання оздоровлюваних пасовищ для заготівлі сіна, яке треба згодовувати лише у кінці зимового періоду;
- організувати і провести боротьбу з молюсками хімічними чи біологічними методами у випадках обмежених площ біотопів;
- біотермічне знезараження гною, недопущення потрапляння його на сільськогосподарські угіддя без попереднього знезараження.

Таким чином, враховуючи напружену епізоотичну ситуацію щодо фасціольозу великої рогатої худоби на території України, значну економічну і соціальну проблеми, подальшого вивчення потребують визначення патогенного впливу гельмінтів на організм тварин, удосконалення зажиттєвої діагностики та розробки ефективної схеми лікування тварин.

Аннотація. Стаття посвящена изучению особенностей распространения, видового состава возбудителей фасциолеза крупного рогатого скота, совершенствованию диагностики и мер борьбы. Фасциолез является наиболее распространенным и опасным среди гельминтозов крупного рогатого скота, наносит значительный экономический ущерб животноводству снижением надоев молока, приростов массы тела и ухудшением качества продуктов питания. Дальнейшего изучения требуют определения патогенного влияния гельминтов на организм животных, совершенствование прижизненной диагностики и разработки эффективной схемы лечения животных.

Ключевые слова: фасциолез, инвазия, крупный рогатый скот, печень, безопасность.

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of the distribution, species composition of pathogens of cattle fasciolosis, improving the diagnosis and control measures of it. Fasciolosis is the most common and dangerous among bovine helminthiasis, causing significant economic damage to livestock by reducing milk

yields, weight gain and deteriorating food quality. Further studies require the determination of the pathogenic effect of helminths on the body of animals, the improvement of intravital diagnosis and the development of an effective treatment regimen for animals.

Key words: fascioliasis, invasion, cattle, liver, safety.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко Н. В., Козій Н. В., Шаганенко Р. В., Шаганенко В. С. Комплексне лікування великої рогатої худоби за фасціольозу. *Науковий вісник ветеринарної медицини*. 2019. № 2. С. 46–52.
2. Бродовський В. А. Ветеринарно-санітарна оцінка м'яса і субпродуктів отриманих від забою великої рогатої худоби ураженої фасціольозом і дикроцеліозом. *Науковий вісник ЛНУВМБТ ім. С. З. Гжицького*. Т. 17. № 1 (61). Ч. 2. 2015. С. 220–225.
3. Зінчук О. М., Зубач О. О., Гжегоцька Л. С., Чикайло А. Т., Коломійцев В. І., Фаюра О. П. Фасціольоз людини: труднощі діагностики та лікування. *Львівський медичний часопис. ACTA MEDICA LEOPOLIENSIA*. 2011. Т. 17. № 4. С. 68–71.
4. Поляков Н. В., Ромих В. В., Поляков В. Е. Фасциолезы. *Педиатрия*. 2016. № 2. С. 167–171.
5. Ятусевич А. И., Братушкина Е. Л., Вербицкая Л. А., Протасовицкая Р. Н., Скуловец М. В. О проблеме фасциолеза жвачных. *Ученые записки УО ВГАВМ*. Т. 46. Вып. 2. 2010. С. 214–218.
6. Кручиненко О. В. Епізоотологія гельмінтозів шлунково-кишкового тракту корів на території Полтавської області. URL: <http://archive.inenbiol.com.ua:8080/ntb/ntb8/26.pdf> (дата звернення: 01.10.2020).

УДК 004.77:338.47(477)

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ УКРАЇНИ

Ю. В. Погоріла, Л. А. Ковальська

Анотація. Проаналізовано особливості інформаційно-комунікативної діяльності підприємств поштового зв'язку, зокрема визначено напрями їх роботи та основні функції (інформаційна, комунікативна). Обґрунтовано, що інформаційна діяльність є видом управлінської діяльності, яка складається з моніторингу інформації, встановлення тенденцій суспільного розвитку, виявлення сфер інтересів користувачів. Розкрито основні складові комунікативної роботи підприємств поштового зв'язку, сформульовано вимоги до інформаційно-комунікативної діяльності в сучасних умовах. Наукова стаття підготовлена для ознайомлення з діяльністю підприємств поштового зв'язку України. Стаття розкриває переваги й недоліки поштових установ. З'ясовано специфіку Укрпошти та Нової пошти.

Ключові слова: інформаційно-комунікативна діяльність, підприємства поштового зв'язку, інформаційно-комунікаційні технології.

З розвитком інформаційно-комунікативних технологій сьогодні можемо спостерігати покращення й осучаснення передачі інформації за допомогою комплексу послуг підприємств поштового зв'язку. Сучасні технології дозволили поштовим підприємствам надавати інформацію у вигляді послуги або товару в он-лайн режимі. За допомогою Інтернету набули популярності послуги доставок, а разом із ними – кур'єрські послуги. Користувач сервісу зв'язку за потреби замовляє послугу або товар й отримує їх через невеликий проміжок часу, за потреби коригує замовлення, повертає, обмінює, оплачує оф-лайн чи он-лайн, може вчасно скасувати, використовуючи комунікаційні зв'язки поштової служби.

Питання інформаційно-комунікативної діяльності на сьогодні є актуальним і отримує нові сфери застосування в суспільному та економічному житті. Дослідження питань інформаційної співпраці підприємств зв'язку та користувачів не ставало об'єктом спеціального дослідження, але тут простежуються напрями інформаційної діяльності, соціальної комунікації, економічного розвитку. Серед українських дослідників інформаційно-комунікативної діяльності можна назвати Г. Почепцова, економічна складова Л. Мрочко, Т. Павленко та інші [1–2]. Науковці наголошують, що сьогодні

комунікація і обмін інформацією є найважливішим явищем глобального комунікативного суспільства, а нові інформаційні засоби стають важливими інструментами орієнтації людини у світі та у взаємодії людей між собою.

Мета статті – розглянути інформаційно-комунікативні можливості служб поштового зв'язку на прикладі найбільших підприємств, визначити позитивні й негативні елементи діяльності установ.

Вивчення досвіду діяльності, порівняння і встановлення специфіки інформаційно-комунікативної діяльності дозволить виявити пріоритетні напрями розвитку і вдосконалення роботи підприємств зв'язку через впровадження новітніх технологій та використання комунікаційних можливостей. Поступово долаючи різні відрізки епох, суспільство отримало розвинуту поштову комунікацію високого рівня. На сьогодні не актуальним є використання гінців зі звітками князів, використання поштових голубів царської доби, «марки Посилторгу». Широкого використання набули сучасні поштові сервіси і служби доставки, зручні й інноваційні, швидкі, а головне – доступні кожному.

Варто зосередити увагу також на висвітленні понять «пошта» чи «служба доставки» крізь призму швидкості та попиту в користувача. Попитом серед молоді користуються, звісно, місцеві служби доставки товарів, тому що вони мобільніші та доступніші у світлі новітніх технологій. Тут є виправданим твердження: кілька кліків – отримуєш бажане, а особлива комунікаційна роль тут в можливостях Інтернету (покриття, швидкість, включеність, мобільний / Wi-Fi). Поштові сервіси розроблені і передбачені для тих людей, які звикли ними користуватися. Це старше покоління громадян, консервативних поглядів люди, офіційні організації чи державні установи, які отримують повідомлення від різних інстанцій, служб, установ (як от судові попередження, повістки, попередження тощо). А також поштові сервіси сьогодні використовують ті, хто звик замовляти послуги або товари з-за кордону, наприклад, з усім добре відомого інтернет-магазину AliExpress.

Більш широке поняття – поштові сервіси, адже вони виконують більше функцій, включаючи ті, які виконують звичайні служби доставки [3].

Популярність інформаційних послуг підприємств поштового зв'язку України. Підприємства поштового зв'язку на сьогодні виконують більше функцій, ніж будь-які інші служби комунікації та задоволення інформаційних потреб. Оскільки вони надають універсальні послуги поштового зв'язку, а також видають, вводять в обіг та організовують розповсюдження поштових марок, маркованих конвертів і карток, а також виводять їх з обігу в Україні.

Час-від-часу думка про те, що пошта відходить на другий план, змушує шукати альтернативи, заміну поштовим сервісам. Проте для того, щоб пошта не втратила першість в користуванні, потрібне тотальне оцифровування державного апарату країни – утворення єдиної «е-пошти» у вигляді додатку, за допомогою якого можна буде повноцінно, наприклад, оплачувати комунальні послуги. Це стане вищою сходинкою розвитку поштового сегменту. Досвід європейських країн є доказом того, що така система дієва, проте потребує часу, грошових витрат, а головне – повної націоналізації. Націоналізація потрібна для того, аби громадяни користувалися додатком на підсвідомому рівні, як і раніше до оцифровування, і не використовували інші, запропоновані сучасними банками. Важливим аспектом уніфікації є державне гарантування безпеки обробки даних в онлайні, відповідальність за надання послуг, убезпечення від онлайн шахраїв, діяльність і контроль з боку кіберполіції тощо.

На цей час програма цифровізації розглядається лише теоретично, на практиці ми відвідуємо поштові установи, які також розвиваються. Україна за 2020 рік піднялася аж на сім позицій у глобальному рейтингу розвитку поштових послуг. За даними Всесвітнього поштового союзу, зараз вона посіла 30-те місце в рейтингу за рівнем розвитку поштових послуг серед 170-ти представлених країн світу [3].

Таблиця 1 – Рейтинг розвитку поштової служби у світі

№	Країна	На цей час	Додано
...	...	...	...
25	Естонія	62,01	+1,75
26	Молдова	61,88	-0,67
27	Таїланд	60,86	+1,13
28	Фінляндія	59,60	-1,37
29	Сербія	58,97	+4,57
30	Україна	58,64	+2,53
31	Литва	58,57	-0,89
31	Угорщина	58,48	+4,13

Україна зміцнила свої позиції завдяки високій якості послуг, розвиненій мережі відділень та інфраструктури, завдяки високому попиту і звичці населення в користуванні сервісом, стійкістю до зовнішніх шоків. Рівень розвитку поштової служби країни оцінюється за 100-бальною шкалою. Показник України – 58,64 пункту, що на 2,53 пункту більше, ніж у минулорічному рейтингу [4].

Отже, можна підвести невеликий підсумок, що національна поштова служба зміцнила свої позиції й надалі користується попитом.

Інформаційно-комунікативна діяльність Укрпошти. Після отримання незалежності, Україна повинна була налагодити власну поштову мережу, що й вдалося зробити досить ефективно враховуючи наявну матеріально-технічну базу. Укрпошта надає послуги поштового зв'язку з пересилання поштових карток, листів, бандеролей, простих та рекомендованих на всій території держави. Укрпошта – це акціонерне товариство, державне підприємство, яке підпорядковується Міністерству інфраструктури України та є національним оператором поштового зв'язку з 1994 року.

Національна комісія з питань регулювання зв'язку встановлює універсальні послуги поштового зв'язку та граничні тарифи. Широке розповсюдження підприємства Укрпошти дозволяє налагодити співпрацю з іншими національними поштовими підприємствами країн СНД, країн Європи, Азії тощо.

Укрпошта була сформована через поділ поштового зв'язку та електрозв'язку (електронні пошти) на різні частини ще у 1990 роках. Вона є акціонерним товариством, тому це підприємство повністю належить державі й знаходиться в списку стратегічних підприємств країни. Це свідчить про інформаційну та економічну захищеність підприємства, його фіксованість, надійність, яке й викликає довіру користувачів.

До переліку найбільш використовуваних послуг інформаційно-комунікативного спрямування можна віднести пересилання простих і рекомендованих поштових карток, листів, бандеролей, широкий спектр рекламних та фінансових послуг, послуги з передплати та розповсюдження періодичних друкованих видань, виплата пенсій та інші комерційні послуги [3].

Доставляючи споживачам пошту, пенсії, періодичні видання АТ «Укрпошта» виконує важливу інформаційну місію. Такі послуги є класичними в сфері послуг, але з розвитком технічних можливостей і технологічного вдосконалення суспільного життя виникає необхідність спрощення взаємодії з користувачами, розширення послуг через мережу інтернет. Інформаційна та комунікативна діяльність підприємства повинна розвиватися через ІТ-сферу й оцифровуватися.

Сучасні інформаційно-комунікативні послуги компанії зв'язку Нова Пошта. Незважаючи на те, що на сьогодні Нова Пошта є популярною службою доставки, молоде покоління активно почало використовувати послуги в повсякденному житті, оцінило зручність та швидкість, і все завдяки інтернету та ЗМІ. Для клієнтської аудиторії в Новій Пошті зараз немає обмежень, ними стають люди різного віку і соціального статусу, які бажають отримати замовлений товар як українського виробника, так й іноземного.

На відміну від Укрпошти, яка не має власного приміщення для зберігання товарів та документів, Нова Пошта зберігає товари на складах, їх комплектує і надсилає замовникам. Вона дає змогу обробляти грошові перекази й операції з електронними грошима тощо.

Загалом організаційна структура компанії та специфіка її адміністрування представлена мережею менших підприємств: одні займаються грошовими переказами, інші – логістикою й пов'язані з експрес-доставками закордон.

Відносно нещодавно компанія розширила мережу постачання продуктів та сервісів, стала ближчою до суспільства в роки війни на Сході України, тому що розпочала гуманітарні доставки вантажів для волонтерів, зміцнилась відповідальність за втрату й повернення товару, а саме: тепер Нова Пошта несе відповідальність за втрачений або невчасно доставлений товар, і відшкодовує збитки у розмірі, який відправник сам визначає у відділенні компанії. Компанія також підтримує «рухи здоров'я» в країні (неодноразово брала участь в марафонах). Отже, всіма силами намагається стати ближчою до суспільства й отримати першість [3].

Переважна більшість послуг, що надає Нова Пошта, є платними, не враховується гуманітарна допомога волонтерам. Беруться до уваги перевезення, засоби уникнення пошкодження товару (обмотка тощо), доставка, іноді навіть при зазначенні на сайті «безкоштовна доставка» все одно доводиться платити. Проте все ж нашу прихильність завойовує її швидкість, адже сучасна молодь не звикла чекати.

Висновок. Отже, аналіз не теоретичних вад і переваг підприємств поштового зв'язку у сфері інформаційно-комунікативної діяльності, а практична складова дозволила побачити пріоритетні напрями розвитку, оцінити їх безпеку та компетентність, використовувати інформаційні можливості інтернет зв'язку. Для ефективної інтернет-комунікації у сфері надання інформаційних послуг користувач повинен уміти використовувати інформаційні ресурси, підприємство повинно працювати з різними видами, носіями, електронними банками інформації. До соновних напрямів розвитку належать вміння здійснювати швидко і кваліфіковано пошук, відбір необхідних даних із різних джерел інформації; використовувати інформаційні ресурси мережі інтернет і локальної мережі; приймати і надсилати повідомлення електронною поштою; встановлювати комунікативні зв'язки в різних режимах зв'язку, обмінюючись інформацією. Подальшого розгляду і розвитку потребують питання, пов'язані з використанням інтернет-ресурсів і розширення послуг у різних напрямках інформаційно-комунікативної роботи (консультативна, діагностична, профілактична та ін.).

Аннотация. Проанализированы особенности информационно-коммуникативной деятельности предприятий почтовой связи, в частности определены направления их работы и основные функции (информационная, коммуникативная). Обосновано, что информационная деятельность является видом управленческой деятельности, состоящая из мониторинга информации, установление тенденций общественного развития, выявление сфер интересов пользователей. Раскрыты основные составляющие коммуникативной работы предприятий почтовой связи, сформулированы требования к информационно-коммуникативной деятельности в современных условиях. Научная статья подготовлена для ознакомления с деятельностью предприятий почтовой связи Украины. Статья раскрывает преимущества и недостатки почтовых учреждений. Выяснена специфика Укрпочты и Новой почты.

Ключевые слова: информационно-коммуникативная деятельность, предприятия почтовой связи, информационно-коммуникационные технологии.

Abstract. The peculiarities of information and communication activities of postal enterprises are analyzed, in particular, the directions of their work and the main functions (information, communication) are determined. It is substantiated that information activity is a type of managerial activity consisting of monitoring of information, establishment of tendencies of social development, revealing of spheres of interests of users. The main components of the communicative work of postal enterprises are revealed, the requirements for information and communicative activity in modern conditions are formulated. The scientific article is prepared for acquaintance with activity of the enterprises of the postal service of Ukraine. The article reveals the advantages and disadvantages of postal institutions. The specifics of Ukrpochta and Novaya Pochta have been clarified.

Key words: information and communication activities, postal enterprises, information and communication technologies.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Павленко Т. В. Економічний механізм управління інтелектуальною власністю промислового підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 4(94). С. 124–129.
2. Мрочко Л. В., Пирогов А. И. Информационные потребности и интересы личности: связь и соподчинение общего и частного. *Экономические и социально-гуманитарные исследования*. № 3 (11). 2016. С. 125–129.
3. Укрпошта. URL: <https://www.ukrposhta.ua/ua> (дата звернення: 12.10.2020).
4. Рейтинг розвитку поштової служби у світі. URL: <https://ua-news.liga.net/economics/news/ukraina-pidnyalasya-na-sim-pozitsiy-u-globalnomu-reytingu-rozvitku-poshtovih-poslug> (дата: 12.10.2020).

УДК 004.89:316.7

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СИСТЕМА АНАЛІЗУ І ПРОГНОЗУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Р. Ю. Широков, М. О. Єнік

Анотація. Роботу присвячено аналізу і прогнозуванню результатів соціологічних досліджень за допомогою розробленої інтелектуальної системи, розбору основних проблем та методів їх вирішення, що виникають у процесі обробки інформації різних форматів соціологічних даних. Виконано визначення поняття «соціологічних досліджень» та проаналізовано важливість коректної адаптації структури заповнення результатів досліджень. Продемонстровано пріоритетні методи обробки «сирих» соціологічних даних для подальшого їх аналізу та прогнозування. Розроблено інтелектуальну систему на мові програмування Python з інтерфейсом аналізу та прогнозування результатів соціологічних досліджень методами аналітичної екстраполяції, а саме ступеневого поліному, та нейронних мереж.

Ключові слова: соціологічне дослідження, інтелектуальна система, екстраполяція, нейронні мережі.

Вступ. У висвітленні основних стадій практики та теорії соціологічних досліджень основним є взаємозв'язок соціального життя та галузей соціуму, які можуть бути як спорідненими між собою, так і кардинально різними за типами та сутністю специфіки вибраної методології соціологічного дослідження.

Проаналізувавши вислови у світоглядах соціологів ХХ століття, таких, як Талкотт Парсон, Сорокін П. О., необхідно орієнтуватися на розподіл соціології, як предмет теоретичного та практичного характеру, в яких теоретична складова вивчає явища взаємодії людей з точки зору *суцього* (аналітику, генетику та механіку). Практична ж складова розрахована на вивчення явища з погляду *належного* (включає основні положення соціології як соціальної політики).

Методологією називають систему принципів наукового дослідження. Саме методологія визначає, якою мірою зібрані факти можуть служити реальною і надійною основою об'єктивного знання. Тому терміном «методологія» прийнято позначати сукупність дослідницьких процедур, технік і методів, включаючи прийоми збору і обробки даних [1, с. 8; 2].

Проблематикою, у загальному вигляді, можна підкреслити пізнання соціологічних досліджень у співвідношенні теоретичних та емпіричних методів і форм. Розглянувши детальніше ці поняття, можна сформулювати їх визначення: теоретичні методи дослідження є сходженням від абстрактного до конкретного за допомогою формалізації, гіпотетичного методу, аксіоматичного методу та створення. Емпіричні методи розгортаються від спостереження, експерименту, вимірювання та обмеження. Розбивши на цикл можна отримати замкнуте коло чинників: спостереження – індукція – дедукція – перевірка – оцінка.

Метою наукової роботи є аналіз вже існуючих інтелектуальних систем аналізу та прогнозування соціологічних досліджень, розбір понять та сутностей досліджень, як

об'єкта проблематики, методів і форм реалізації функціоналу теоретичної частини, що дозволить створити механізм інтелектуальної системи на практичних прикладах.

Основний розділ. У цілому під терміном соціологічне дослідження прийнято розуміти систему поступових методичних, методологічних і організаційних процесів, направлених на пізнання, аналіз та систематизацію соціологічних фактів, розкриття взаємозв'язків або відношення між різними соціальними випадками та процесами з подальшою його обробкою для досягнення мети управління та контролю над об'єктом, що досліджується, прогнозування потенційності його розвитку в майбутньому [3, с. 23].

Процес дослідження зазвичай починається з теоретичної підготовки або формулювання теми дослідження. Це має на меті встановити основи решти частин дослідження. Соціальне дослідження, незалежно від його типу та характеру, передбачає ступінь вимірювання. Це передбачає категоризацію та / або присвоєння цінностей поняттям, що є різноманітними за своїм характером та рівнем функціонування. Це також дуже корисна процедура, оскільки вона служить для забезпечення високої якості соціальних досліджень. Більш за все, вимірювання проводиться з метою сприяння адекватності, однорідності, порівнянню, послідовності, точності опису та оцінки понять [3, с. 89].

Вимірювання може бути як кількісним, так і якісним. Кількісне вимірювання використовує числові значення та атрибути. Якісне вимірювання – ярлики, назви та якості. Дане вимірювання описує атрибути, використовуючи загальноприйняті поняття та символи. Є можливість ввести нові поняття. Загальна процедура передбачає опис категорій та класифікацій.

Змінні є основними елементами вимірювання, що представляють собою емпіричні конструкції, які приймають більше одного значення або інтенсивності. Наприклад, науки (соціологія, математика, хімія), галузі наук (точні науки, природознавство, суспільні науки), вік та освіта є змінними. Константи є протилежністю змінним. Вони можуть приймати лише одне значення або інтенсивність. На початку дослідження визначаються константи та змінні, які відповідають поняттям системи.

Об'єктивність – це принцип дослідження, метою якого є мінімізація особистих упереджень та гарантування того, що соціальна реальність буде представлена такою, якою вона є. Хоча на питання про те, чи повинен соціальний запит бути об'єктивним чи ні, академічна спільнота не отримала однозначної відповіді. Протягом багатьох років академічні погляди на цю проблему розділялися, і дві лінії думок займали дві крайності аргументу [4, с. 82].

У ході дослідження сучасних методів аналізу та прогнозування даних за допомогою інформаційних технологій виявлено такі основні моделі, які широко застосовуються на практиці для конкретного набору даних (середні оцінки студентів):

- 1) аналітична екстраполяція,
- 2) нейронні мережі,
- 3) стохастичне моделювання,
- 4) кореляційний аналіз.

Найбільш привабливими є перші два методи. Щодо останніх двох можна зазначити наступне.

Стохастичне моделювання застосовується у дуже широкому колі аналітичних задач, проте його зазвичай складно привести до формалізованого вигляду, щоб застосувати для обрахування конкретних значень за допомогою обчислювальної техніки. Тому стохастичне моделювання потребує більш розвинутих технологій для трансформації логічних моделей при формалізації.

Кореляційний аналіз застосовується для прогнозування значень за умов, якщо похибки та погрішності мінімальні, а для динамічного ряду, який розглядається в контексті системи, дуже складно визначити конкретні похибки величин, адже вони вкрай випадкові та погано підлягають класичним методам дослідження функцій.

Аналітична екстраполяція дозволяє лінійно передбачити наступне значення, що цілком дає змогу оцінити напрям руху графіку значень (вгору чи вниз), а тому його можна застосувати для первинного прогнозу динаміки динамічного ряду. На відміну від методу нейронної мережі в методі аналітичної екстраполяції існує значна ймовірність похибки, адже функція розглядається лінійно, проте для реального ряду функція може мати нелінійний вигляд. Крім цього слід зазначити, що неможливо зробити прогноз за допомогою методу аналітичної екстраполяції більш ніж на кілька часових відрізків вперед, бо похибка минулих років накопичується, що формує невизначеність наступних значень [6, с. 174]. Слід зазначити, що для даного динамічного ряду не застосовувалася нормалізація в методі аналітичної екстраполяції, бо вхідні значення належать одному діапазону значень.

У даному випадку для даних динамічного ряду був застосований метод функції степеневого поліному (1) [6, с. 176]:

$$y = a_0 + a_1t + a_2t^2 + \dots + a_nt^n \quad (1)$$

По-перше, даний метод можна масштабувати для досягнення максимальної точності (варіювання лише до поліному третього ступеню, бо кореляційне відношення, що слугує мірою щільності для нелінійних моделей, прямує до одиниці при збільшенні ступеню поліному, що не дозволяє визначити тренд динамічного ряду).

По-друге, вигляд графіку динамічного ряду не схожий на параболічний чи гіперболічний, не схожий на показникову функцію, тому більш доцільно інтерполювати функцію до поліному n -го ступеня, аби він був максимально наближений до вигляду функції динамічного ряду на всьому проміжку.

У розробленій нейронній мережі, що розгорнута у програмі, застосовується 6-ти шарова мережа. Слід окремо зазначити функції активації для кожного шару нейронів: внутрішні заховані шари активуються функцією *ReLU* (2), що дозволяє розрізнити характеристику динамічного ряду більш чітко для даного шару ніж функцію сигмоїди. Функція *ReLU* пояснює модель вибору ймовірності з всіх запропонованих значень даного шару і має вигляд:

$$f(x) = \max(0, x) \quad (2)$$

Сигмоїда (3) застосовується на вихідному шарі для умовного згладжування ймовірностей наприкінці прогнозування.

$$f(x) = \frac{1}{(1 + e^{-x})} \quad (3)$$

Інтелектуальна система аналізу і прогнозування результатів соціологічних досліджень представляє користувачу наступні пункти взаємодій:

- 1) завантаження файлу соціологічних досліджень формату JSON з даними про результати вже відомих досліджень в певному форматі запису;
- 2) перегляд прикладу соціологічних досліджень, які відображаються у головному вікні програми на початку роботи програмного додатку;
- 3) сортування вже обробленої інформації табличного типу
- 4) ознайомлення з результатами аналізу і прогнозування вибраного файлу користувача у вигляді графіків та таблиць, знайденими за методами екстраполяції та нейронних мереж.

Візуальну частину розробленого програмного додатку, а саме інтелектуальної системи, виконує пакет *Tkinter* для мови програмування *TCL*, призначений для роботи з

бібліотекою Tk. Сама ж бібліотека Tk містить в собі компоненти графічного інтерфейсу користувача, що написані на мові програмування *Tool Command Language*, або *TCL*.

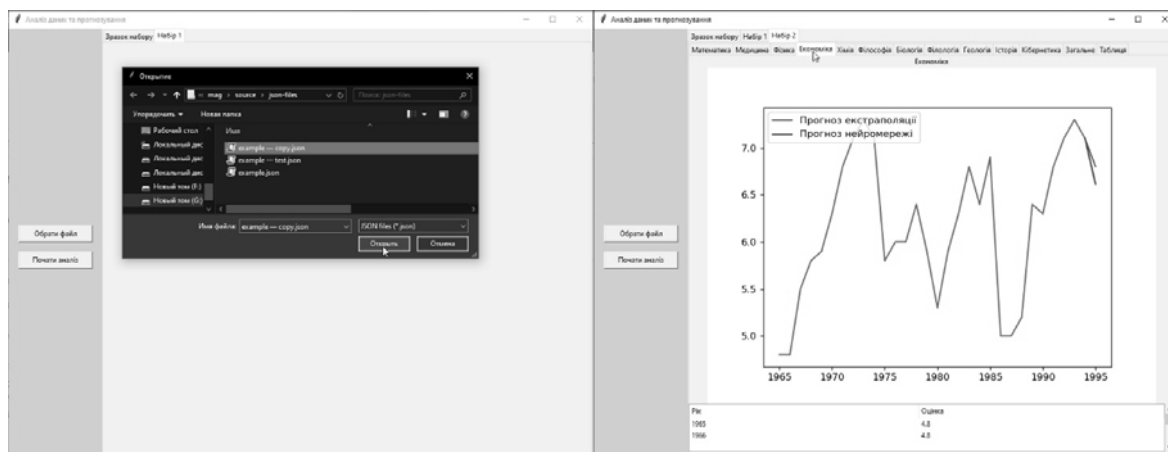

Рис. 1. Візуальна частина ІС

Для машинного навчання було обрано комплексну платформу з відкритим кодом *TensorFlow*. Ця платформа має всеосяжну та гнучку екосистему інструментів, бібліотек, а найголовніше, велику базу клієнтів та користувачів, що дозволяє розробникам використовувати актуальні технології машинного навчання та легко створювати і розгортати додатки на їх основі.

Структура програмного додатку «Інтелектуальна система аналізу і прогнозування результатів соціологічних досліджень» розділена на файли `app.py` – для візуальної частини програмного додатку, `prediction_models.py` – для реалізації методів аналізу та прогнозування за допомогою нейронних мереж та методу екстраполяції, файлу `TreeViewTable.py` – для коректного відображення інформації типу таблиць.

Висновки. Дослідивши сутність створення та обробки соціологічних досліджень можна зробити висновок, що створення таких інтелектуальних систем можливо за наявності виконання основних вимог теоретичних та емпіричних методів і форм. Розглянуто основоположні твердження та вибрано напрямок розвитку в одному із методів збору «сирих» соціологічних даних для подальшого дослідження: аналізу й прогнозування вже існуючих (підготовлених) соціологічних результатів, а даному випадку, для визначення тенденцій розуміння або звернення уваги на певні критерії в сфері освіти.

Щодо доцільності обраних методів аналізу та прогнозування результатів соціологічних досліджень використано аналітичну екстраполяцію, як один із методів, який можна застосувати в програмуванні універсальним методом прогнозування, точність якого некритично залежить від вигляду вхідних даних, а це в свою чергу можна застосувати для динамічного ряду, який обрано як логічну модель для створеної програми та метод нейронних мереж для аналізу та прогнозування значень для даного динамічного ряду, тому, що метод задовольняє потребам аналізу і прогнозування. Наведено етапи розробки ІС та її основну архітектуру. Розроблена інтелектуальна система використовує названі методи для аналізу та прогнозування результатів соціологічних досліджень створюючи графіки кривих, що визначають напрямок певної категорії даних (зростання, або спад) та проводять аналіз вже існуючих соціологічних даних. По-перше, виконується первинний аналіз динаміки руху графіку динамічного ряду, що дає змогу оцінити зростання або спадання графіку для наступної точки, а також порівняти з результатами метода аналітичної екстраполяції. По-друге, метод обраховує значення виходячи з «тренувальної» моделі, яка є прикладом поведінки динамічного ряду, та яку можна брати в основу для порівняння поточного динамічного ряду з «тренувальним» за допомогою алгоритму багатошарової структури, де кожен нейрон умовно відповідає за конкретну характеристику динамічного ряду в заданій точці.

Аннотация. Работа посвящена анализу и прогнозированию результатов социологических исследований с помощью разработанной интеллектуальной системы, разбор основных проблем и методов их решения, возникающих в процессе обработки информации различных форматов социологических данных. Дано определение понятия «социологических исследований» и проанализированы важность корректной адаптации структуры заполнения результатов исследований. Продемонстрировано приоритетные обработки «сырых» социологических данных для дальнейшего их анализа и прогнозирования. Разработана интеллектуальная система на языке программирования *Python* с интерфейсом результатов анализа и прогнозов результатов социологических исследований методами аналитической экстраполяции, а именно ступенчатого полинома, и нейронных сетей.

Ключевые слова: социологическое исследование, интеллектуальная система, экстраполяция, нейронные сети.

Abstract. The work is devoted to the analysis and forecasting of sociological researches results by means of the intellectual system, analysis of the basic problems and methods of their decision arising in the course of information processing of various formats of sociological data. The definition of the concept of «sociological research» is performed and the importance of correct adaptation of the structure of filling the research result is analyzed. The priority methods of raw sociological data processing for their further analysis and forecasting are demonstrated. The intelligent system in the Python programming language with an interface for analyzing and predicting the results of sociological research using analytical extrapolation, namely a power polynomial and neural networks, has been developed.

Key words: sociological research, intelligent system, extrapolation, neural networks.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы: учеб. пособие. Москва : Наука, 2007. 328 с.
2. Кириленко В. І. Методологія сучасної економічної науки: генеза, суперечливості та напрями розвитку. Київ, 2015. URL: <http://securities.usmdi.org/?p=22&n=91&s=936> (дата звернення: 19.03.2019).
3. Sotirios Sarantakos, Social Research: Macmillan International Higher Education, 2012. 536 p.
4. Вербець В. В. Методологія та методика соціологічних досліджень: навч. посіб. Рівне : РДГУ, Інститут соціальних досліджень, 2006. 167 с.
5. Сурмин Ю. П., Туленков Н. В. Методология и методы социологических исследований: учеб. пособие. К.: МАУП, 2000. 304 с.
6. Donald Khosrowi. Extrapolation of causal effects – hopes, assumptions, and the extrapolator’s circle: Published online: 07 Jan 2019. – 45–58 p. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1350178X.2018.1561078>

Наукове видання

ВІСНИК

**СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ВИПУСК 12

ТОМ 2

Підписано до друку 02.11.2020 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 21,16
Тираж 100 прим. Зам. № 73

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.